

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Бојан Д. Панић

**КРУШЕВАЧКИ ОКРУГ
ОД 1834. ДО 1842. ГОДИНЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

НИШ, 2024. ГОДИНЕ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Bojan D. Panić

**KRUŠEVAC DISTRICT
FROM 1834 TO 1842**

DOCTORAL DISSERTATION

NIŠ, 2024

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Др Мирослав Пешић, ванредни професор на Департману за историју
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Наслов:

Крушевачки округ од 1834. до 1842. године

Резиме:

Предмет докторске дисертације је историја Крушевачког округа од његовог формирања 1834. године, у склопу административних промена у тадашњој Кнежевини Србији, с нужним освртом на присаједињење крушевачког краја Кнежевини Србији 1832–1833. године и догађајима који су довели до тога. Хронолошка граница рада завршава се збацивањем с власти кнеза Михаила Обреновића 1842. године, када долази до промене целокупне администрације у Кнежевини Србији, па самим тим и у Крушевачком округу. У докторској дисертацији дат је приказ политичких, културних, социјалних, верских, привредних, просветних, демографских и других прилика у Крушевачком округу у наведеним хронолошким границама, а на основу необјављене архивске грађе из Државног архива Србије, Историјског архива у Крушевцу, објављених извора и литературе.

Након прикључења Крушевачке нахије приступило се новој административној организацији у Кнежевини Србији, те 1834. године нахије постају окрузи, а капетаније срезови. Хронолошки оквир везан је за ову врсту административне поделе.

Крушевачки округ играо је важну улогу у Кнежевини Србији, јер је као погранични био изложен сталним нападима Турака и Арбанаса, а у исто време почела је његова изградња и увођење у званичне токове Кнежевине Србије, што је приказано у раду.

Структуру рада поред садржаја, предговора, увода, закључка и списка библиографских јединица, чини и 14 тематских поглавља. Рад садржи 64 табеле и један графикон.

Научна област:

Историја

Научна

дисциплина

Историја Срба у новом веку (1800–1918)

Кључне речи:

Бугар Моравски срез, Јошанички срез, Кнежевина Србија, кнез Милош Обреновић, Крушевачки округ, Крушевачки срез, Кознички срез Трстенички срез.

УДК:

94(497.11)"1834/1842"

CERIF

класификација:

Н 240 Савремена историја (приближно од 1800. до 1914. године)

Тип лиценце

Креативне

заједнице:

CC BY-NC-ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Miroslav Pesic, PhD, Associate Professor at the Department of History at the Faculty of Philosophy, University of Niš.
Title:	Kruševac district from 1834 to 1842
Abstract:	The subject of the doctoral dissertation is the history of the Kruševac district since its formation in 1834, as part of the administrative changes in the then Principality of Serbia, with a necessary reference to the annexation of the Kruševac region to the Principality of Serbia in 1832–1833 year and the events that led to it. The chronological limit of the work ends with the ousting of Prince Mihailo Obrenović from power in 1842, when the entire administration in the Principality of Serbia, and therefore also in the Kruševac district, changed. The doctoral dissertation presents an account of the political, cultural, social, religious, economic, educational, demographic and other circumstances in the Kruševac district in the mentioned chronological boundaries, based on unpublished archival material from the State Archives of Serbia, the Historical Archive in Kruševac, published sources and literature. After the annexation of the Kruševac nahija, a new administrative organization was started in the Principality of Serbia, and in 1834, the nahija became districts, and the captaincy became counties. The chronological framework is related to this type of administrative division. The Kruševac district played an important role in the Principality of Serbia, because as a border region it was exposed to constant attacks by the Turks and Arbanas, and at the same time its construction and introduction into the official streams of the Principality of Serbia began, which is shown in the paper. The structure of the work, in addition to the content, preface, introduction, conclusion and list of bibliographic units, also consists of 14 thematic chapters. The paper contains 64 tables and one chart.

Scientific
Field:

History

Scientific
Discipline:

The History of the Serbs from 1800 to 1918

Key Words:

Bugar Morava area, Jošanica area, Principality of Serbia, prince Miloš Obrenović, Kruševac district, Kruševac area, Koznik area, Trstenik

UDC:

94(497.11)"1834/1842".

CERIF

Classification:

H240 Contemporary history (circa 1800 to 1914)

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC-ND

САДРЖАЈ

Предговор.....	1
Увод.....	8
1. Крушевац са околином од Првог српског устанка 1804. до прикључења Кнежевини Србији 1833. године.....	14
1.1. Први српски устанак на простору Крушевачког санџака	14
1.2. Завршетак ратне фазе Српске револуције.....	22
1.3. Дешавања у Крушевцу од 1815. до 1832. године.....	23
2. Устанак, ослобођење и формирање власти.....	35
2.1. Случај браће Вренчевић или отимање мозговачких девојака као повод за устанак у Крушевачком крају	35
2.2. Дипломатска активност, припајање и уређење нових крајева.....	50
2.3. Посета кнеза Милоша новоослобођеним крајевима	58
2.4. Исељавање Турака и продаја имања	60
2.5. Пореско питање	66
2.6. Разграничење	70
2.7. Дешавања у Крушевцу након прикључења Кнежевини Србији.....	76
2.8. Милетина буна.....	80
2.9. Посета кнеза Милоша Цариграду 1835. године	85
3. Административна и судска подела	87
3.1. Старешине Крушевачког округа 1833-1842. године.....	97
3.1.1 Крушевачки срез и округ.....	97
3.1.2. Кознички (Жупски) срез.....	106
3.1.3. Бугар Моравски срез	109
3.1.4. Трстенички срез.....	110

3.1.5. Јошанички срез	113
3.1.6. Среске куће (конаци)	115
3.2. Судска власт.....	118
3.2.1. Исправничество/Магистрат Крушевачког округа.....	120
3.3. Полиција.....	131
4. Насеља Крушевачког округа (села и вароши)	135
4.1. Села.....	135
4.2. Ушоравање села.....	137
4.3. Ушоравање или урбанизација чаршија у Крушевачком округу.....	143
4.3.1. Изградња и пресељење Крушевца након ослобођења	143
4.3.2. Пресељење (Осаонице) Трстеника и неслагања становника са среским старешином	150
5. Становништво	157
5.1. Пописи становништва Крушевачког округа.....	158
5.2. Попис становништва из 1837. године	162
5.3. Насељавање становништва у Крушевачки округ	164
5.3.1. Досељавања са територије ван Кнежевине Србије	164
5.3.2. Досељавања из других нахија/округа Кнежевине Србије	172
5.4. Одсељавања из Крушевачког округа.....	175
5.5. „Страни поданици“ у Крушевачком округу	179
6. Значајни људи Крушевачког округа.....	186
6.1. Павле Цукић.....	186
6.2. Чолак Анта Симоновић.....	187
6.3. Петар Лазаревић Цукић	188
6.4. Милосав Браљинац.....	191

6.5. Мина Илић (1774-1859)	192
6.6. Милета Радојковић.....	193
6.7. Ђорђе Симић.....	197
6.8. Алекса Симић	198
6.9. Стојан Симић (1797-1852)	199
7. Болести у Крушевачком округу	204
7.1. Непоштовање карантинских правила (кордонопреступници).....	213
7.2. Френга у Крушевачком округу 1838. године	217
8. Проблеми на границима Крушевачког округа 1834-1842. године.....	220
8.1. Сукоби и нелегални преласци	220
8.2. Изградња караула и спискови стражара и буљукбаша	240
9. Војска.....	272
9.1. Бекства војника.....	287
10. Школство	292
10.1. Крушевачке школе и учитељи	292
10.2. Школе у другим местима Крушевачког округа	307
10.3. Извештај директора Тимотија Милашиновића о стању школа у Крушевачком округу током 1841. године	311
10.4. Списак ученика старије и млађе класе у Крушевцу 1840. године.....	314
10.5. Гимназија и Војна школа.....	329
11. Црква и свештенство.....	333
11.1. Цркве и манастири у Крушевачком округу	333
11.2. Приходи и расходи цркава и манастира у Крушевачком округу	346
11.3. Свештенство	352
11.4. Црква Лазарица у Крушевцу	369

12. Привреда	375
12.1. Занати и занатлије	375
12.2. Трговина	380
12.3. Пољопривреда	384
12.4. Изградња сеоских и среских магацина и прикупљање хране	393
12.5. Економи – покушај уређења живота на селу 1837. године	396
12.6. Посета немачког барона Хердера Крушевачком округу 1835. године	409
13. Финансије	414
13.1. Порези и остали приходи	414
13.2. Митровски и Ђурђевићки порез 1834-1836. године	419
13.3. Приходи и расходи Исправништва Крушевачког округа од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. године	422
13.4. Ђурђевићки порез 1837. године	428
13.5. Митровски порез 1837. године	437
13.6. Митровски порез 1838. године	439
13.7. Митровски порез за 1839. годину	441
13.8. Алије	451
13.9. Ђумруци у Крушевачком округу	457
13.10. Мензулане	459
13.11. Закуп касапница у Крушевцу и Трстенику	463
13.12. Остали приходи Крушевачког округа (кантари, скеле, баре, нагонице)	464
13.13. Механе	468
13.14. Вашари-Панађури	470
14. Доба смена и побуна	474
14.1. Побуна у Крушевцу 1839. године и абдикација кнеза Милоша Обреновића	474

14.2. Буна Веселина Ћирковића 1840-1841. године.....	476
14.3. Промена на престолу 1842. године и однос становника Крушевачког округа према том догађају	479
Закључак.....	482
Библиографија	488
Биографија.....	506

ПРЕДГОВОР

Хронолошки оквир нашег рада условљен је формирањем округа у Кнежевини Србији, тачније реформом из 1834. којом су некадашње нахије постале окружја, тј. окрузи. Ипак, у раду су приказани најважнији догађаји и историја крајева који су део ове наше теме као увод у причу о формирању и изградњи Крушевачког округа. За завршну годину узета је династичка смена на престолу Кнежевине Србије, одлазак Михаила Обреновића и долазак Александра Карађорђевића. Овај догађај представља важну промену која наступа у историји Крушевачког округа, јер поред персоналних доводи и промене у политици, како спољној тако и унутрашњој. Период након 1842. можемо посматрати и као наставак развоја и снажења локалних управа и изградњи градова, насталим на основама вароши и варошица из периода прве владе кнеза Милоша.

Постављени циљ био је истражити и презентовати историју Крушевачког округа у периоду од 1834. до 1842. и сагледати политичке, административне, привредне, финансијске, демографске, верске и образовне процесе. Истаћи улогу Крушевачког округа као пограничног и Крушевца као централног места, које се развија и шири у складу са тадашњом званичном политиком Кнежевине Србије. Сматрали смо да је потребно истаћи улогу чиновника, трговаца, занатлија и старешина, са освртом на значајне личности српске историје XIX века, који су дали и допринос развоју округа - Милета Радојковић, Петар Лазаревић Цукић, Милослав Браљинац, браћа Симић (Стојан и Алекса).

Композиција рада представља паралелни приказ збивања и појава у главним областима историје на простору Крушевачког округа у наведеном периоду. Поштовање хронолошког принципа је свакако најважније, али и тематског, пошто рад садржи 14 поглавља у којима су на основу расположивих историјских извора (необјављених и објављених) и доступне литературе, приказани најважнији процеси, промене и појаве на простору који је обухватао територију од места Оризиште и Суповца до ушћа реке Рашке у Ибар.

Почетна размишљања ишла су до тога да рад обухвати један већи временски период, али након упознавања са архивском грађом и осталим библиографским јединицама, схватили смо да ће оквири нашег рада обухватати много мањи временски период али тематски доста садржајнији.

За истраживача је најважнији рад са примарном историјском грађом, а она се за нашу тему налази у Државном архиву Србије у Београду. Истраживачки метод базирао се на проналаску прихватљивих историјских извора, њиховом ишчитавању, прављењу исписа, бележака, сређивању по областима истраживања, критичком сагледавању разновразних података, информација и самих докумената, повезивању, објашњавању и сортирању многобројних чињеница у научно стручни рад. Највише података за историју Крушевачког округа пронашли смо у фондовима: Књажевска канцеларија (КК), Државни савет (ДС), Збирка Мите Петровића (ЗМП), Митрополија београдска (МБ), Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД–П), Министарство иностраних дела – Инострано и Внутрено одељење (МИД–И; МИД–В), Министарство просвете и црквених дела – просветно одељење (МП–П); Поклони и откупи (ПО), Збирка тефтера (ЗТ), Главно казначејство (ГК).

Основа сваког истраживања историје 19. века полази од Бранка Перуничича и његових књига објављених извора. За наш рад од суштинске важности су његова издања: *Крушевац у једном веку 1815–1915*; *Једно столеће Краљева 1815–1915*; *Алексинац и околина*; *Земљишна својина у Србији 1815–1845*; *Град Параћин 1815–1915*. Та издања из 60-их и 70-их година прошлог века и даље су полазна основа за сваки научно стручни рад. Важно је истаћи ауторе и сачуване књиге Мите Петровића, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, прва и трећа књига, с краја 19. и почетка 20. века, као и Тихомира Ђорђевића и његове прворазредне архивске исписе још из времена између два светска рата: *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*; *Медицинске прилике у Србији у време владе кнеза Милоша Обреновића*; *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године*. Од новијих истраживања и објављивања архивске грађе присутне у нашем раду истичемо четири књиге грађе која је похрањена у фонду Књажевске канцеларије, *Јагодинска нахија I (1815–1823), II (1823–1830), III (1830–1835), IV (1836–1839)*, аутора Љубодрага Поповића, Зорана Марковића и Светлане Мишковић. У нашем раду од велике користи били су подаци дати у књизи Данила Вуловића, *Књажевска канцеларија, Нахија пожешка 1815–1839*. Ваља споменути и пописе цркава и манастира које су објављивали у Расинским анализима, часопису Историјског архива у Крушевцу Небојша Ђокић, Миломир Стевић, Оливера Думић. Незаобилазни су нам били и радови Лепосаве Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Радоша Љушића, *Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова*

Кнежевине Србије из 1839. године, Радомира Ристића, *Попис арачких глава Јошанице, Горењг Ибра и Јелеча (1833)* и *Капетаније Студеница и Јошаница 1833. године, попис арачких глава*. Поред централног Државног архива Србије део информација и података за испуњавање постављених циљева нашег рада пронашли смо у Историјском архиву Крушевац у фондовима: Крушевачко начелство и Црква у Кожетину.

Коришћену литературу чине: монографије, синтезе, чланци, расправе, закључци историчара и тзв. „љубитеља прошлости“. Што се тиче историографије о Крушевачком округу њен зачетак можемо да тражимо почетком 20. века када је Радомир М. Илић написао чланак *Крушевац, историјско-топографска монографија* и у периоду између два светска рата када је Чедомир Марјановић објавио рад *Крушевац: историјско-културни преглед од постанка до данас*. Професор у пензији је 1933. на 74 стране описао историјат Крушевца, географске услове настанка града, материјалне, религиозне. Његова књижица, написана поводом 100 година од прикључења Крушевца и околине Кнежевини Србији, је за то време научно популарно дело, које на многим местима даје опис средњовековног друштва или пак моралних поука. Интересантно је посматрање друштва његовог времена и критика истог, а величање периода након ослобођења. Као када данас слушамо старије људе који величају неко давно прошло време. Некада су у праву, а некада и нису. Ипак је то субјективни осећај и у већини случајева нема објективне анализе на основу чињеница и доказа. Аутор често понавља већ наведене податке и често се позива на народну традицију и епску песму. Наравно, том периоду припада и рад *Прошлост Крушевца* нашег знаменитог историчара професора др Владимира Ћоровића. Након Другог светског рата група аутора реализовала је идеју да се у виду приручника пружи грађа за наставу, а ученицима илустративни материјал за познавање природе и друштва крушевачког краја. Тако је настала књига *Крушевачки крај јуче и данас I* 1961. године, аутора В. Секуловића, Б. Михајловића, Б. Илића, М. Вељковића, А. Стошића. У нашој дисертацији користили смо поглавља која су дали Војислав Секуловић, *Физичко-географски преглед* и Буда Илић, *Историјски преглед*. Прекретница у радовима о историји Крушевца и околине настала је 1971. поводом обележавања шест векова постојања Крушевца. Те године је Бранко Перунички објавио део грађе из Државног архива и књига *Крушевац у једном веку 1815–1915. године* постаће незаобилазно дело многим истраживачима. Исте године Буда Илић написао је књигу *Историја Крушевца 1371–1941*; одржан је научни скуп посвећен локалној историји и наредне године (1972) изашао је зборник радова

Крушевац кроз векове у коме еминентни стручњаци својим радовима прате историју Крушевца од праисторије од Првог светског рата. Тада је настала и публикација „*Шест векова Крушевца*“ у којој је на популаран и илустративан начин приказана бурна историја нашег града. Уредник ове публикације био је Божидар Милосављевић, а текстове су писали: Антоније Маринковић, Момчило Ивановић, Мирољуб Ницовић и Антоније Стефановић. Деведесетих година прошлог века настала је књига поводом шестогодишњице Косовске битке коју је приредио Павле Васић, *Уметничка топографија Крушевца* у којој је историјски део обрадио Петар Р. Трајковић. Током 1984. изашао је први број Крушевачког зборника у издању Народног музеја у Крушевцу, док је први број Расинских анала, часописа Историјског архива у Крушевцу, изашао 2003. године. Поред тога, велики број научних радова публиковано је у Жупском зборнику, чији је први број светлост дана угледао 2006. године. Што се тиче научних и истраживачких радова коју су неисцрпан извор информација и прихватљивих закључака националне историје 19. века, који су полазишта нашег рада, су дела: Михаила Гавриловића, *Милош Обреновић*, III књига; Владимира Стојанчевића (монографије: *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*; *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*; чланци: *Крушевац за време владе кнеза Милоша*; *Шест припојених нахија кнез Милошеве Србије*; *Два оружана сукоба на српско-турској граници из времена прве владе кнеза Милоша Обреновића, прилог познавању прилика прошлости крушевачког краја...*), Радоша Љушића (монографије: *Кнежевина Србија 1830–1839. године*; *Историја српске државности, друга књига...*), а од најновијих издања свакако су незаобилазне књиге др Уроша Шешума, *Устаничка Србија, народ и земља*; *Србија и Стара Србија (1804–1839)* и његови радови о демографским, црквеним и санитетским променама у Крушевачком округу. Поред тога ваља истаћи и радове др Александра Савића о карантинима у Кнежевини Србији и његову необјављену докторску дисертацију *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*. Незаобилазна литература коју смо користили у раду потиче из пера: др Жарка Илића (о разграничењу), проф. др Славише Недељковића, проф. др Мирослава Пешића, др Радомира Поповића. Ваља споменути и радове Видосаве Стојанчевић о привредном и демографском стању у Крушевачком округу, али радове наставника, професора, истраживача и ентузијаста, који су својим ангажманом допринели бољем сагледавању локалне историје и допунили споменута научно синтетичка и аналитичка дела. Неки од

њих су: Зоран Стевановић, Томислав Милетић, Милорад Сијић, Ђорђе Петковић, Славољуб Бојић и већ споменути Небојша Ђокић, чије смо радове о историји цркава посебно користили у нашем раду. Што се тиче радова који прате историју школства и образовања у Крушевачком округу незаобилазна су дела: Љубомира Бајића, Богољуба Михајловића, Момчила Тодосијевића и др.

Структуру рада, поред садржаја, предговора, увода, закључка и списка библиографских јединица, чини и 14 тематских поглавља.

У првом поглављу приказана је историја крушевачког краја од почетка Српске револуције 1804. до прикључења Кнежевине Србији 1833, посматрајући локалну историју као део националних дешавања и промена током Првог и Другог српског устанка и периода након завршетка ратне фазе Српске револуције.

Друго поглавље садржи детаљно описан случај браће Вренчевић, устанак у Крушевачкој и Козничкој нахији, улогу кнеза Милоша, Милете Радојковића, дипломатску борбу, али и прелазне процесе који су водили ка укључењу Крушевачке нахије/округа у званичне токове Кнежевине Србије (пореско питање, разграничење, посета кнеза Милоша Крушевцу 1833, исељавање Турака и продаја имања, Милетина буна и дешавања у округу у време Великог расинског сердарства).

Трећи део рада је приказ административно судских институција и подела уз истицање војне улоге тадашње локалне управе и судске власти. Поред приказа сталних промена у територијалном смислу, дат је и детаљан опис старешина по срезовима и чиновника по судовима, који су учествовали у изградњи округа и учвршћивању нових српских институција. Изградња среских кућа по центрима срезова је још један показатељ напретка и снажења.

Четврто поглавље садржи општи опис села и процеса ушоравања, као и приказ пресељења Крушевца и Трстеника (Осаонице), са проблемима које су таква ушоравања изазивала, од егзистенцијалних до оних који имају утемељење у обичајном праву.

Опис становништва Крушевачког округа дат је у петом поглављу. Приказан је раст и прилив становништва како досељавањем, тако и природним прираштајем. Досељавало се становништво из јужне и Старе Србије, али и чиновници из Хабзбуршке монархије (Аустрије), а највише из суседних нахија/округа Кнежевине Србије. Поред досељавања у историјским изворима сачувани су и подаци о одсељавањима из округа, из различитих побуда. У овом делу нашег рада дат је и опис „иностраних поданика“.

Од значајних људи који су градили округ дат је опис неколицине најважнијих у шестом поглављу: Павла Цукића, Чолак Анте Симоновића, Ђорђа Симића, Милете Радојковића, Милосава Браљинца, Мине Илића, Алексе и Стојана Симића.

Седма област бави се болестима у Крушевачком округу и борбом за здравствену и санитетску заштиту становништва. Посебан проблем изазвала је појава куге 1837, због чега је будност на границама била повећана, а сачувани су подаци и о лечењу болесника од сифилиса (френге).

Доста података сачувано је о немирним границама Крушевачког округа, што је анализирано у осмој области нашег рада. Проблеме су изазивали Турци, Арбанаси, а долазили су од њиховог неслагања са новим границима и другачијим системом уређења и живота. Српске власти су увиђајући такве проблеме изграђивале и снажиле пограничне карауле које су непрестано отваране, а број стражара повећаван. Овде су табеларно приказани називи караула, имена буљукбаша, стражара и пограничних пикета Крушевачког округа.

Девето поглавље даје приказ војника из Крушевачког округа, спискове са њиховим именима, презименима и осталим значајним информацијама, као и приказ проблема који су имали и обавеза око чувања граница како од кужне болести, тако и од арбанашких банди.

Образовање, отварање школа, запошљавање првих учитеља, брига државе и локалних власти о школама и зачетак ових установа у Крушевачком округу приказани су у десетом делу нашег рада.

У директној вези са школама и образовањем биле су и цркве и свештенство, јер су школе отворане у близини цркава или у црквеним зградама, а образовање које је стицано имало је верско обележје и припрему не само за учитељски позив, него примарно за свештенички. Имена цркава, свештеника, њихове промене, називи парохија, спискови прихода и расхода приказани су у једанаестом поглављу.

Дванаесто поглавље даје увид у привредна дешавања Крушевачког округа. На селу је основна делатност била бављење сточарством и земљорадњом, а у варошима занатством и трговином. Покушај уређења живота на селу десио се 1837. формирањем установе економа, што је табеларно приказано у овом делу. Истраживање рудног и природног богатства у округу почело је са доласком немачког барона, рудокопца Хердера.

Претпоследње поглавље даје приказ финансијског стања у Крушевачком округу, уз табеларно приказивање броја пореских глава, њиховог раста и износа полугодишњих дажбина. На основу расположивих података добијених из извора и литературе приказани су окружни приходи који су долазили од: алија, мензулана, ђумрука, попаша, закоса, закупа кантара, бара, скела, механа, панађура, касапница.

Последњи део нашег рада приказује улогу становника и чиновника Крушевачког округа у периоду од Јованове до Вучићеве буне 1839–1842. и њихов однос према династичкој промени.

Рад садржи приказ података у 64 табела и једном графикону. Датуми у раду приказани су према новом календару, док је у фуснотама остављен приказ датума према старом календару, као што је наведено у документима коришћеним у нашем раду.

УВОД

Нема података да је Крушевац са ближом околином имао неку значајнију улогу у историји српске средњовековне државе пре кнеза Лазара. Крушевац је пре 1371. био мало насеље на владаочевој земљи, које је због свог стратегијског положаја привукло пажњу кнеза Лазара. За градитеље новог града били су ангажовани најбољи мајстори међу којима и Дубровчани. Саграђена је цитадела шестоуганог облика са кулама, од којих је, у рушевинама, сачувана само тзв. Донжон кула. Унутар тврђаве подигнут је кнежев двор с црквом Лазарицом, која је била прототип моравске школе. Досељавањем владара, дворских чиновника, трговаца, свештенства и занатлија, град је постао привредни, војни, културни и политички центар.¹

Чедомир Марјановић је навео да је кнез Лазар изабрао некадашње село Крушевац за своју престоницу, а за то је навео војно-стратегијске разлоге. Пространо поље било је угодно за вежбање војника, коњаника, који су правили кошије, утркивање, због чега је оно прозвано „Кошијско поље“. Аутор је закључио да је стара чаршија у исто време и стара варош, где је пре кнеза Лазара био трг. За место на ком је подигнута нова црква (посвећена Светом Ђорђу – Саборна), навео је да је пре 70-80 година био луг који се звао Грштак. Крушевац је подигнут поред богатих извора воде и према једног верзији добио је назив по засадима крушака, а према другој по врсти камена – крушцу,

¹Нема података колико је трајала изградња града, али је споменуто да је изградња Копријана трајала две године па се претпоставља да изградња Крушевца није могла да траје дуже. У литератури је наведено да је кнез Лазар подигао Крушевац на месту где су се укрштала три трговачка пута. Чедомир Марјановић је навео да је првобитно село Крушевац настало на укрштању два пута, да се даље развијало као трг које је кнез Лазар изабрао за престоницу и утврдио га. Пут је ишао од Дунава (село Коларе), преко вароши Некудима, Јагодине, Крушевца, Јанкове Клисуре, Беле Цркве (Куршумлије) у Приштину и Скопље. Тим путем је прошао Јањош Хуњади, када је ишао на Косово. Други пут је био дуж Западне Мораве. Оба ова пута су била трговачка, о чему су сведочиле бројне дубровачке колоније. *Шест векова Крушевца*, Крушевац 1970, 5;7; Војислав Секуловић, *Физичко-географски преглед*: у: Крушевачки крај јуче и данас I, Крушевац 1961, 8; Будимир Илић, *Историјски преглед до 1941. године*, у: Крушевачки крај јуче и данас I, Крушевац 1961, 86–87 (=Б. Илић, *Историјски преглед*). Чедомир Марјановић, *Крушевац, историјско-културни преглед од постанка до данас*, Београд 1933, 6;8 (=Ч. Марјановић, *Крушевац*); Буда Илић, *Историја Крушевца 1371–1941*, Крушевац 1971, 22–26 (=Б. Илић, *Историја Крушевца*).

коришћеном за зидање престоног града.² Крушевац је и након што је Београд постао престоница српске деспотовине био „столно место“. Једно писмо Дубровчанима датирано је 21. априла 1408. године у Крушевцу. Након тога сачувано је датирано деспотово писмо у Крушевцу из 1417. године.³

У борбама са Турцима након Бајазитове смрти истакао се велики челник Радич Поступовић, који је био заповедник града Козника и имао феуд од око 70 села. Пишући о њему, Константин Филозоф је навео да је био врло храбар, мудар и ћутљив човек. Народни певачи су га помињали као Облачића Рада и Рајка од Расине. Предео под Козником и данас се назива Расина.⁴

Крушевац су пустошили Турци током сукоба које су имали између себе, након смрти султана Бајазита, а користили су и српску неслогу, грађански рат Лазаревића и Бранковића и самих Лазаревића (Вука и Стефана). Прво освајање Крушевца извршио је султан Мурат II (1421–1451) који је напао Србију 1426/7. и опустошио Крушевац. Стефан Лазаревић је повратио град, али су га Турци поново освојили након деспотове смрти и доласка Ђурађа Бранковића. Са доласком Турака Крушевац је добио назив Алаца Хисар (шарени град). Године 1437. до Крушевца су допрли Мађари, који су на Морави спалили султанове лађе, али и сва насеља између Сталаћа и Крушевца, да би 23. јуна око подне стигли до Крушевца и потпуно га спалили. Нако првог пада Деспотовине 1439. Крушевац је дошао у турске руке, да би био враћен 1444. деспоту Ђурђу. Деспот је одбио да се придружи Војсци коју је 1448. предводио Јањош Хуњади,

² Ч. Марјановић, *Крушевац*, 4-5; Радомир М. Илић, *Крушевац, историјско-топографска монографија*, у: Копоник, Жупа, Расина, Трстеничка Морава, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2020, 474.

³ Ч. Марјановић и Б. Илић су навели да је Крушевац био престоница деспота Стефана до 1409. године, када је деспотовину поделио са братом Вуком, који је узео Крушевац и земље јужно од Западне Мораве, а Стефан пренео престоницу у Београд. *Шест векова Крушевца*, 17; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 9; Б. Илић, *Историјски преглед*, 112; В. Секуловић, *нав. дело*, 29; Момчило Спремић, *Крушевац у XIV и XV веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац, 1972, 13; Небојша Ђокић, *Крушевац у средњем веку*, у: Расински анали 15, Крушевац 2007, 11–12 (=Н. Ђокић, *Крушевац у средњем веку*); Петар Р. Трајковић, *Кроз историју Крушевца*, у: Павле Васић, Уметничка топографија Крушевца, Нови Сад – Крушевац 1990, 48; 52–54;

⁴ У походу султана Мусе 1413. крушевачки крај је настрадао, а Крушевац је порушен. Б. Илић, *Историјски преглед*, 113; Исто, *Историја Крушевца*, 46–49; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 11; 30; Милош Ивановић, *Средњовековни властелски поседи у крушевачком крају*, у: Жупски зборник 8, Александровац 2013, 14–17.

јер је она пљачкала и уништавала Србију. Пролазећи кроз Крушевац, војска се задржала краће време у њему. Одатле је уз Расину и кроз клисуру између Јастрепца и Копаоника, која се отада зове Јанкова клисура, избила на Косово, где је поражена. Четврти пут га је освојио Мехмед II Освајач 1455. године. Припремајући се за освајање Београда, Мехмед II је подигао у Крушевцу тополивницу и чешће боравио у њему. Тиме је завршена бурна историја града у 15. веку и наступило је доба вишевековног турског ропства.⁵

Трстеник се налази на десној обали Западне Мораве, у средишњем делу њеног тока. Окружен је планинским масивима Гледића, Гоча и Копаоника. Као село први пут се спомиње у повељи 1381. године, којом га је кнез Лазар, заједно са Горњим и Доњим Велућем, дао својој задужбини манастиру Раваници. Успутна турска палака Осаоница, како се Трстеник у почетку звао, временом се развила у варошицу нешто ближе Западној Морави. У турско време припадао је нахији Маглич у Смедеревском санцаку и имао статус села, да би крајем 16. века припао нахији Пожега. Крајем 18. века Трстеник је имао 43 турске куће, 17 хришћанских кућа, два хана, две механе, две пекаре и џамију. Ослобођен је јула 1805. године током Првог српског устанка. Трстеник је на садашње место премештен тридесетих година 19. века по наредби кнеза Милоша. У обновљеној Србији био је у саставу Пожешке нахије са седиштем у Чачку, а од 1835. и новоформираног трстеничког среза у оквиру Крушевачког округа. Села с десне стране Западне Мораве припадала су трстеничком, а са леве левачком срезу.⁶

⁵Турци су први пут освојили Крушевац прве године владавине деспота Ђурађа. За време своје владавине деспот Ђурађ се трудио да пружи отпор Турцима, који су у близини рушевина града Сталаћа имали на Морави 80 до 100 лађа. Мехмед II је Крушевац изабрао за базу која би му послужила за даља освајања, првенствено за Београд. У Крушевцу је подигао тополивницу, коју је и посетио 1456. године. Крушевац је тада био седиште санцака. Б. Илић, *Историјски преглед*, 114; 125–127; Исти, *Историја Крушевца*, 49–54; В. Секуловић, *нав. дело*, 8; 29–30; Синиша Мишић, Небојша Ђокић, *Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији*, Капија Поморавља, Варварин 2011, 135. Ч. Марјановић, *Крушевац*, 13; Бертрандон де ла Бројкијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 127–129; Н. Ђокић, *Крушевац у средњем веку*, 13–18; Р. М. Илић, *нав. дело*, 485–489; М. Спремић, *нав. дело*, 16.

⁶Љубивоје Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају 1813–1983*, Трстеник 1985, 1 (=Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*). Аутор је у свом раду навео да је Трстенички срез прикључен Крушевачком округу 1834, али то се догодило тек 1835. године; В. Секуловић, *нав. дело*, 32; Милан Ђ Милићевић, *Кнежевина Србија*, II, Београд 1973, 755. (=М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*); Саша Милосављевић, *Становништво општине Трстеник, демографска проучавања*, Косовска Митровица

Данашњи Александровац је као насеље настао у средњем веку на месту данашњег села Кожетина по коме је и добио име. Тврђава Козник је била сазида на тешко приступачном месту изнад десне обале Расине, недалеко од Бруса и Александровца. Челник Радич Поступовић је био од 1413. до 1435. заповедник Козника. Тврђава Козник је након Великог бечког рата постепено губила на значају. Током друге половине 18. и почетком 19. века Козник је имао статус нахије у оквирима Крушевачког кадилука. Кожетину је 1882. промењено име у Александровац.⁷

*

Од освојених области 1454–1455. Турци су образовали санџак са седиштем у Крушевцу, који су назвали Алаџа-Хисар (шарени град), који је припадао Румелијском беглербеглуку. Административни центар санџака и истоимене казе или кадилука био је град Крушевац. Санџак се простирао од Ибра на западу до Срезимироваца на истоку и од Параћина на северу до Ѓџилана на југу. Санџак Крушевац је 1516. обухватао девет нахија (Крушевац, Козник, Бован, Петрус, Прокупље, Куршумлију, Дубочицу, Измирник и Пољаницу).⁸

За време дуготрајних и честих ратова са Турцима број житеља у Крушевцу и околини је опао. Већ у првој деценији турске владавине почело је насељавање влаха у околини Алаџа Хисара. Власи су давали дукат по кући, две овце, једну са јагњетом и једног овна. У другој деценији турске владавине талас влаха преплавио је Крушевачки

2016, 19–22; Милан Д. Сотировић, *Трстеник од најстаријих времена до 1900. године*, Земун-Трстеник 1999, 26–27; 31–32; 39–63; 77; 89.

⁷В. Секуловић, *нав. дело*, 35; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 56; Урош С. Шешум, *Устаничка Србија, народ и земља*, Београд 2024, 26, 122 (=У. Шешум, *Устаничка Србија*)

⁸Б. Илић је навео да је Алаџахисарски санџак имао десет нахија. Током 17. века у Крушевачком санџаку споменуто је седам нахија. М. Васић је поред поменутих нахија навео и Заглату и Кислину, које су формиране у периоду измеу 1530. и 1536. године. Док је Радмила Тричковић навела да је Крушевачки санџак у то време био део Румелијског беглербеглука. Истраживања Драгане Амедоски и Владете Петровића указују да је Крушевачки санџак након 1541. био део Будимског, а од 1560. Темшиварског ејалета. Током 1582. враћен је у састав Румелијског ејалета. Б. Илић, *Историјски преглед*, 132; Исти, *Историја Крушевца*, 76; Реџеп Шкријел, *Санџак Алаџа Хисар 1530. године*, у: Расински анали 4, Крушевац 2007, 9–10; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 69; Милан Васић, *Становништво Крушевачког санџака и његова друштвена структура у XVI вијеку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 49; Радмила Тричковић, *Крушевачки санџакбегови у XVIII веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 81; Драгана Амедоски, Владета Петровић, *Градска насеља Крушевачког санџака (XV–XVI век)*, Београд 2018, 37–38.

санцак.⁹ Дубровачни су 1540. основали трговачку компанију у Крушевцу, где су одређивали цену и услове испоруке. Током 1650. у Крушевцу их је било 10. Они су потпадали под дубровачку колонију у Прокупљу, где је био и католички свештеник који је повремено долазио у Крушевац ради вршења верских обреда. Са слабљењем Дубровачке републике, током 18. века преовладавали су трговци из Аустрије, али и Цинцари, Јермени, Јевреји, уз постојеће турске трговце и по неког српског.¹⁰

У 16. веку Крушевац је споменуо турски географ Хаџи Калифа, који је навео да је Алаџа Хисар место и кадилук на Морави и да је од Цариграда удаљен 10 дана. Да су око њега Козник и Паракин (Параћин). Навео је и да је то место било позната варош у Лазаревој држави и престоница, а да га је освојио Селим-паша, румелијски беглербег у време Мурата II.¹¹ Највише података нам је дао турски путописац Евлија Челебија (1611–1682), који је почетком друге половине 17. века боравио у Крушевачком санцаку. Према његовом писању, у тврђави која је била „красна и мајсторски уређена, али мало рунирана“, било је 70 војника, с довољном количином оружја и муниције. Варош се налазила северно и западно од тврђаве, у једном пространом пољу, сва окићена виноградима. Имала је девет махала, девет муслиманских богомоља, једну медресу, две текије, три дечје школе, један хамам, три мала и један велики трговачки хан, 150 дућана грађених од дрвета. Живот је био организован на турски начин, са бројном турском администрацијом, тако да су се у граду налазили представник Портиних спахија, јаничарски сердар, харач-ага, мухтесиб, баждар, варошки војвода и варошки ђехаја.¹²

Поседујући Крушевац, Турци су имали отворене путеве у унутрашњост Србије, па је у граду стално боравила већа турска војна јединица. То је условило ширење вароши, која је постала значајан административни и економски центар.¹³

⁹Двадесет кућа чиниле су један катун, који је Турцима дао један шатор, један сир, три конопца, шест улара, једну мешину масла и једног овна. На војни поход је од пет јућа ишао један војник. Б. Илић, *Историјски преглед*, 133–134.

¹⁰Б. Илић, *Историјски преглед*, 135–136; Исти, *Историја Крушевца*, 89–92; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 66–67.

¹¹Ч. Марјановић, *Крушевац*, 13.

¹²*Шест векова Крушевца*, 21; Б. Илић, *Историјски преглед*, 136–137; Исти, *Историја Крушевца*, 92–94; Олга Савић, *Крушевац и његова утицајна сфера*, Београд 1969, 76; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 71–72.

¹³Б. Илић, *Историјски преглед*, 136.

Најразвијенији османски градови називани су шехери. Била су то насеља с развијеном градском управом, војна и управна средишта шире географске области. Крушевац се у 17. веку спомиње као шехер, поред Смедерева и Ужица.¹⁴

За време аустро-турских ратова крајем XVII и почетком XVIII века Крушевац са околином је поново добио свој стари стратегијски значај. Једна јача аустријска војска пробила се 1689. у Крушевац да би онемогућила Турцима одступницу према Београду, а у Крушевац је ушла војна посада сачињена већином од Срба. Због дешавања на другим деловима фронта аустријска војска била је натерана на повлачење, а са њом је избегао велики број српског становништва. Почетак 18. века Крушевачки санџак је дочекао са десеткованим српским становништвом. Након Пожаревачког мира 1718. Крушевац је и даље остао под Турцима, да би га 1737. привремено заузела аустријска војска. У време Кочине Крајине вођа фрајкора Михаљевић је у децембру 1789. кренуо из Јагодине преко Јасике у намери да заузме Крушевац. Иако су Турци пружали велики отпор, Михаљевићеви фрајкори су почетком 1790. успели да победе и да уђу у Крушевац. Тада је очишћена црква Лазарица коју су Турци користили као коњушницу и одржана је света литургија. Тако је ослобођен цео Београдски пашалук, а сем њега од Лесковачког пашалука Крушевац, поред Параћина, Ражња и Алексинца. Турци су повратили Крушевац августа 1790. године.¹⁵

¹⁴Према опису аустријског официра Митесера крајем 18. веку у Крушевцу је постојало око 150 турских и 120 хришћанских кућа. Бојана Миљковић Катић, *Структура градског становништва Србије средином XIX века*, Београд 2002, 18; Душица Бојанић-Лукач, Сузана Ђорђевић, *Развој локалне градске управе на Балкану од XV до XIX века*, у: *Градска култура на Балкану (XV–XIX век)*, Београд 1984, 77–78; Олга Зиројевић, *Крушевац у XVI и XVII веку*, у: *Зборник Историјског музеја Србије*, 11–12, Београд 1975, 56; Слободан Жикић, *Плански развој Крушевца у време прве владавине кнеза Милоша (1815–1839)*, у: *Расински анали* 7, Крушевац 2009, 19; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 77; Рајко Веселиновић, *Крушевац и Крушевљани у аустро-турским ратовима у XVII и XVIII веку*, у: *Крушевац кроз векове*, Крушевац 1972, 114.

¹⁵Ч. Марјановић, *Крушевац*, 14–15; 32. Б. Илић, *Историјски преглед*, 139–140; Исти, *Историја Крушевца*, 79–84; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 68–82. О. Зиројевић, *нав. дело*, 58; Р. М. Илић, *нав. дело*, 491–495; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 72–80; Р. Веселиновић, *нав. дело*, 128–131; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 28; 38; 67.

1. КРУШЕВАЦ СА ОКОЛИНОМ ОД ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА 1804. ДО ПРИКЉУЧЕЊА КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1833. ГОДИНЕ

1.1. Први српски устанак на простору Крушевачког санцака

Први српски устанак је првобитно захватио простор Смедеревског санцака, да би се након одлука смедеревске скупштине новембра 1805. проширио и на суседне турске пашалуке. Од 16. до 18. века Крушевачки санацак је био једна од најпознатијих и најбогатијих провинција Румелијског беглербеглука. Крушевачким санцаком у време последњег аустро-турског рата управљао је Шехсувар Абди-паша, познат као Шашит-паша. Због заслуга стечених у том рату османска Порта му је предала Крушевачки санацак у доживотну апанажу. Крајем 18. века седиште санцака пренето је у Лесковац, тако да је Крушевачка нахија тада припадала Лесковачком пашалуку, чији је званичан назив и даље остао Крушевачки санацак. Након смрти Шашит-паше 1830. на челу Лесковачког пашалука дошао је његов син Исамил-паша, који је водио попустљивију политику према Арбанасима, дозвољавао је појаву читлучења и прогона хришћанског становништва.¹⁶

Стање у Крушевачком санцаку није било лако за хришћанско становништво, које је било под сталним притиском Арбанаса, који су пред почетак устанка вршили власт у скоро свим селима Крушевачке нахије. Њихове глобе, злочини, зулуми, убиства, насилно претварање сељака у чивчије, а спахија у читлук-сахибије изазивали су незадовољство код домаћег становништва.¹⁷

¹⁶Урош Шешум, *Србија и Стара Србија (1804–1839)*, Београд 2017, 115; 149; 194–195 (=У. Шешум, *Србија и Стара Србија*); Исти, *Устаничка Србија*, 81; Исти, *Арбанаси у Поморављу 1815–1834*, у: Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016, Алексинац 2016, 150; Исти, *Насељавање Крушевца 1832–1839*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа, Својново-Крушевац 2017, 113–114 (=У. Шешум, *Насељавање Крушевца*); Р. Тричковић, *нав. дело*, 91; Владимир Стојанчевић, *Жупа и Расина у време Првог српског устанка*, у: Расински анали 1, Крушевац 2003, 53.(=В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*). Исти, *Историјски значај ослобођења Крушевца 1832. године*, у: Крушевачки зборник, 1, Крушевац 1984, 8–9 (=В. Стојанчевић, *Историјски значај ослобођења Крушевца*).

¹⁷В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*, 54–55; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца за време Првог српског устанка (1804–1813. године)*, у: Врањски гласник, Врање 2021, 44 (=Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*).

Почетком 1806. започело је и врло брзо се завршило ослобођење Жупе и Расине, односно, целокупне Крушевачке и Козничке нахије све до јужних огранака планина Јастребац и Копаоник.¹⁸ Карађорђе је послао и свог представника Николу Павловића Мандрду да припреми народ за ширење устанка. Исти је касније снабдевао устанике барутом у време боја код Варварина 1810. године.¹⁹

По налогу Карађорђа у јануару 1806. Станоје Главаш, Младен Миловановић и Вуле Коларац кренули су ка Крушевцу. Миловановић је командовао коњаницима, а Главаш пешадијом. Са Стеваном Јаковљевићем из Левча, Вулом Коларцем, кнезом Јевтом из Обрежа²⁰, кнезом Милојем из Црнче, капетаном Андрејом и осталом војском, преко села Бошњана прешли су Мораву и почетком јануара упутили се ка Крушевцу. Сукоб са лесковачким пашом, беговима Вренчевићима и Арбанасима, трајао је око пет дана и завршио се поразом Турака, који су се повукли према Лесковцу. Кнез Андреја Илић из Великог Шиљеговца је постављен за крушевачког војводу. Нешто касније, српској устаничкој војсци придружио се Димитрије Кујунџић са братом Костом из Новог Пазара, који су упали у Топлицу и прошли кроз ослобођену Жупу.²¹

¹⁸В. Стојанчевић, *Жупа и Расина* 56. Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 44

¹⁹Никола Павловић Мандрда је био из околине Враћа и након избијања Првог српског устанка дошао је у Левач. П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 82; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 163. Пантелија Срећковић, *Сердар Никола-Мандрда, победилац Турака код Дебелог дрвета 1815. године, Прилог за новију српску историју*, у: Гласник Српског учениког друштва 55, Београд 1884, 325.

²⁰Погинуо је приликом ослобођења Београда у децембру 1806. године. Сахрањен је у цркви у Орашју, која је тада била манастир. Миленко Вукићевић, *Карађорђе*, књига друга, Београд 1986, 442. Б. Илић, *Историјски преглед*, 145. „О кнезу Јевти из Обрежа пише и: Ђорђе Петковић, *Кнежина Темнић у стварању модерне српске државе (1804–1835)*, у: *Расински анали* 9, Крушевац 2011, 55–57; 59–62.

²¹Б. Илић је навео да су борбе за ослобођење Крушевца 1806. трајале дванаест дана. Почетком фебруара у једном писму Константина Јовановића упућеном Стевану Стратимировићу, сазнајемо да су српски устаници ослободили Параћин, Ражањ, Алексинац и Крушевац. Крајем фебруара 1806. из логора у Вучетићу Јаков Ненадовић је писао Константину Јовановићу о ослобођењу Крушевца „гди већ Младен седи“; У борбама за ослобођење Крушевца у Првом српском устанку истакао се и Никола Бабовић са 1 000 левачких устаника. Он је био родом из Грабовца поред Трстеника. В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*, 56; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 15–16; М. Вукићевић, *нав. дело*, 354–355; 356–357; Радослв Љушић, *Вожд Карађорђе, биографија*, Београд 2003, 131; 134 (=Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*); Б. Илић, *Историја Крушевца*, 103; Исти, *Историјски преглед*, 142; Радослав Перовић, *Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808)*, Београд 1978, 158–159.; Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, Београд 2006, 206. Момчило Р. Тодосијевић, *Значајне личности трстеничког краја*, Трстеник 2013, 23–24; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 166; 168; 169–170; Исти, *Србија и Стара Србија*, 105–109; 149–

Почетком 1806. је из Срема у устаничку Србију прешао Ђорђе Симић из Бољевца, који се придружио војсци Младена Миловановића. Ђорђе Симић и Павле Цукић су постављени за војводе у Крушевачкој нахији.²²

Током устанка у Крушевцу и Јасици постојала су по два шанца, док се по један налазио у Топољаку, Кожетину (300 војника), Великом Шиљеовцу, Шаврану (200 војника), Петки и Рженици. Шанац у Делиграду се налазио на половини пута између Алексинца и Ражња, на уласку у ђуниски теснац на десној обали реке Мораве према ђуниском вису. Касније су Срби подигли још један шанац на Топољаку код Горњег Љубеша и Витковца. Ови шанчеви чували су Крушевац с леве и десне стране од турских напада и тиме је било осигурано јужно ратиште.²³

150; Милорад Сијић, *Људи који су основали модеран Крушевац 1836–1941*, Крушевац 2024, 9 (=М. Сијић, *Људи који су основали модеран Крушевац*); Исти, *Расински округ и његови народни представници 1804–2023*, Крушевац 2024, 11; 14–15 (=М. Сијић, *Расински округ и његови представници*).

²²Павле Цукић је био родом из села Крчмара, крагујевачке нахије и као Карађорђев момак се истакао храброшћу и одважношћу. Након ослобођења Крушевца управљао је шанцем у Рогозни, а касније је добио на управу Жупу са седиштем у Трстенику. М. Вукићевић, *нав. дело*, 358–359; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 146–147; Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, књига I, Београд 1988, 216; Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 802–806 (=М. Ђ. Милићевић, *Поменик*); Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 44–45; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 100; Дејан Обрадовић, *Павле Цукић у крушевачком крају 1806. године*, у: *Расински анали* 10, Крушевац 2012, 226.

²³У селу Шавранима на обали реке Расине изграђен је јак шанац. Изградио га је Станоје Главаш са намером да спречи продор Турака из Топлице у опседнути Крушевац. Станоја је сменио Ђорђе Симић, који је шанац доградио и сместио у њега три топа. Јака утврђења изграђена су у селу Провалији, између Беласице и Здравина, а код Великог Шиљеовца утврђен је шанац у коме је била стална устаничка посада, којом је управљао војвода Здравко, родом из Ђуниса. С. Бојић је навео постојање шанаца на простору Козничке нахије у: Батоту, Лепенцу и Шошићима. В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*, 58; Б. Илић, *Историјски преглед*, 142. Исти, *Историја Крушевца*, 104; Милан Ђ. Милићевић, *Причање Петра Јокића о Првом устанку (1804–1813)*, Београд 2003, 106. (=М. Ђ. Милићевић, *Причање Петра Јокића*); М. Вукићевић, *нав. дело*, 388; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 146–147; Мирослав Пешић, *Ратне операције устаничке војске на јужном делу ратишта од 1806. до 1809. године*, у: *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку*, Ниш 2012, 175–176; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 171; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 44. Славољуб Бојић, *Витково у 19. веку*, у: *Жупски зборник* 11, Александровац 2021, 294 (=С. Бојић, *Витково*); Есад Попара, *Заглањани и Заглањанке, животне приче знаменитих породица и личности*, Велики Шиљеовац – Крушевац 2019, 27.

Крушевац је након ослобођења постао јако војно утврђење у коме су устаници основали артиљеријску школу. Најжешће борбе вођене су у пролеће 1809. године. Тада се војска Хуршид-паше се из Ниша преко Алексинца упутила према Крушевцу. После првих битака са устаницима Хуршид-паша је позвао појачање и улогорио се испод градских утврђења. Устаници су се преко Западне Мораве повлачили према Јасици, где су обновили шанац изграђен још на почетку устанка. Српска устаничка војска није преузимала веће и конкретније нападе на Турке, јер за то није имала довољно војника и наоружања. Хуршид-паша је за то време настојао да се пребаци преко реке и утврди на левој обали Мораве, изнад српских утврђења. Због тешке ситуације у којој се нашла устаничка војска у околини Крушевца, Карађорђе је тражио помоћ од Руса, који су послали грофа Орурка са 300 војника. Услед жестоке борбе која је уследила, Руси и Срби су се повукли левом обалом Мораве ка Варварину, где је 1810. дошло до одлучујуће битке. У овој бици српско-руска војска је остварила победу, коју је описао и Ото Дубислав Пирх. Након варваринске битке устаници су поново ослободили Крушевац.²⁴

О односима између војвода и последњим годинама устанка драгоцене податке нам даје Деловодни протокол Карађорђа Петровића. У њему се као војводе спомињу: Здравко, Ђорђе Симић, Анта Симоновић, Павле Цукић, Петар Ђукић, Андреја Илић, Милош Сарановац. Пред крај устанка у Крушевцу је боравио и Стреља, лесковачки војвода. Он се као вођа бећара прикључио српским устаницима на Делиграду још од

²⁴ Пре почетка битке за Варварин Турци су спалили четрдесетак села у Левчу (посебно су страдала и села Бела Вода и Кукљин, на обали Западне Мораве) и нанели пораз устаницима у Јасици, коју је бранио Коста, син војводе Ђорђа Симића, који је тада погинуо. Занимљиво је и навођење Б. Илића да је Карађорђе 1811. за војводу у Крушевцу поставио Милосава Петровића, с тим да се у војним питањима у свему покорава Ђорђу Симићу. Потврду оваквих тврдњи нисмо пронашли у другим изворима или литература. Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 324; 326–329; Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 2012, 114–115; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 104–106; Исти, *Историјски преглед*, 143. Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 46–47; Владимир Ћоровић, *Прошлост Крушевца*, у: Братство XXVII, Београд 1933, 100; Урош Шешум, Александар Савић, *Паше из породице Џиноли (Џин-огли) у 18. и прој половини 19. века*, у: Српске студије, књига 11, Београд 2020, 19 (=У. Шешум, А. Савић, *Паше из породице Џиноли*); У. Шешум, *Устаничка Србија*, 225–226; 450–451, фуснота 613; М. Сијић, *Расински округ и његови народни представници*, 12.

1806. године. Заповедништво над овим старешинама имао је Антоније Пљакић, који је 1812. добио на управу устанички фронт од Пожешке Моравице до Топољака.²⁵

Током 1812. дошло је до сукоба Карађорђа са војводама жупским Павлом Цукићем и соколским Петром Молером. Они су смењени и затворени због отимања ливада и скривања винског десетка и пореза. Након Цукићевог хапшења на његово место постављен је Милош Сарановац. Пошто су врло брзо Цукић и Молер успели да побегну из затвора у Београду, покренута је потера која се завршила крајем маја 1813. када је дошло до измирења. Цукић је послат кући, а Карађорђе је запретио да нико не сме да га дира, нити да му се свети. Ипак, када се Цукић вратио кући Милош Сарановац је имао доста проблема са њим око поседа, надлежности и власти над Жупом. Након договора који су постигли, Сарановац је саградио кућу у Кожетину и тамо пренео своје седиште. Овај мир је био преко потребан, јер се приближавао сукоб са Турцима, који ће на крају да доведе до слома Првог српског устанка.²⁶ Проблем око поделе власти имали су у

²⁵Петар Јокић је споменуо и капетана Мијаила који је управљао моравском кнежином. Јошаницом је управљао Димитрије Кулунцић (Кујунцић), а затим господар Аћимац из Курилова. Као војвода Јошанички споменут је и Коста бег, који је дошао након брата Димитрија који је био у затвору због учињених преступа. Турци су ухватили Косту на Остружници и погубили га на Калемегдану 1813. године, заједно са његових тројицу слугу. А. Ивић је навео да је Коста бег убијен јануара 1814. године. Миле Недељковић, Миливоје Станковић, *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Крагујевац-Топола 1988, бр. 675, 7. месец 1812, 43 (=ДП); М. Ђ. Милићевић, *Причање Петра Јокића*, 106. Сергије Димитријевић, *Стреља, Лесковачани у Првом српском устанку, историја и предање*, Лесковац 1954, 7–10; 13; 40–41 (=С. Димитријевић, *Стреља*); Слободан Симоновић, *Енциклопедија Крушевца и околине*, Крушевац 2011, 202; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, 741; Алекса Ивић, *Између Првог и Другог српског устанка, од септембра 1813. до априла 1815*, Загреб 1917, 77; В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*, 56-57; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 409; 411; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 271; 376; Исти, *Србија и Стара Србија*, 111; 134; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 47.

²⁶Вук за Цукића каже да је био велики веселац и шалџивац, неисказани јунак, али исто тако и крвопилац (тиранин) и да му је исто било кад убије човека и кад испије чашицу ракије. ДП, бр. 1034, 77; бр. 1037, 77; бр. 1453, 124; бр. 1452; бр.1454, 124; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 405; Велибор Берко Савић, *Војвода Петар Николајевић Молер*, Ваљево 2006, 111–112; 115; 119; М.Ђ.Милићевић, *Поменик*, 635–636; Б. Илић, *Историјски преглед*, 144. Исти, *Историја Крушевца*, 106; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 47–49.

Крушевачкој нахији и Анта Симоновић и Петар Ђукић. На крају је договорено да свако узима десетак од винограда у својој кнежини и од људи који ту живе.²⁷

И међу осталим војводама односи су били различити. Из сачуваних података можемо да видимо да су се поред бриге о одбрани земље, крушевачке и жупске старешине решавале питање хајдучије, нелегалног преласка границе, трговине, сарадње са суседним старешинама и областима.²⁸

Нелегална трговина и неовлашћени преласци границе су били свакако највећи проблем. Трговина је била под контролом Савета и вожда, док је казна за нелегалну трговину и преласке без дозволе износила сто батина, одузимање робе, а за старешине је значило смену или губљење одређених привилегија. Кријумчарењем робе у Турску, коју су српски устаници добијали од Руса, бавио се и крушевачки војвода Андреја Илић. Због тога је смењен, а Карађорђе је на његово место поставио Чолак Анту Симоновића 1811. године. Током марта 1813. спомиње се Дмитар Јовановић из села Сталаћа Крушевачке нахије, који је неовлашћено прелазио границу и трговао воловима и коњима.²⁹

Крајем јуна 1813. Карађорђе је дознао да је Чолак Анта присвојио неке пиштоље и о томе је писао војводи Стрељи, али су решавање тог проблема оставили за период након завршетка борбе са Турцима. Пошто је убрзо дошло до слома Првог српског устанка, то питање није било решено.³⁰

У административном погледу, током Првог српског устанка у Крушевачкој нахији постојало је пет кнежина: жупа, козничка, крушевачка, моравска и трстеничка. Реорганизацијом државне власти почетком 1811. „народне старешине“ у нахијама и кнежинама добили су чин “војводе“ што је утицало на то да буду изједначени у власти.³¹

²⁷Петар Ђукић се истакао у борбама у кожетинском шанцу, а од 1812. до 1813. је био војвода у Жупи. Погинуо је на Делиграду 1813. године. *ДП*, бр.955, 68, 17. септембар 1812; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 156–157. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 103. Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 52

²⁸Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 50.

²⁹Спомиње се и спор кнеза Андреје око неких воденица са другим по власти у Крушевцу, Ђорђем Симићем; *ДП*, бр. 942, 67. август 1812; бр. 1191, 95; бр. 1259, 103; бр. 1287, 106. Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 361; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 180–181; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 51–52.

³⁰*ДП*, бр. 1556, 135; С. Димитријевић, *Стреља*, 42; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 52.

³¹М. Недељковић је на крају закључио да су у Карађорђевој Србији постојале седамдесет и две кнежине, мада се тај број не сме узети као коначан. Баталака је споменуо „срез јасички“. У свом највећем обиму

Током устанка у Крушевцу је постојао магистрат. Магистрати су имали судску и полицијску улогу, али су се бавили и неким финансијским и питањима поштанске мреже и у свему извршавали наредбе вожда и Савета. Након 1811. уведени су сеоски судови, магистрати у појединим варошима и за целу земљу надлежан је био Велики вилајетски суд са седиштем у Београду.³²

Од краја фебруара 1813. почело је сређивање шанчева и припрема за одбрану од турског напада. Сваки старешина је имао задатак да пружи помоћ у утврђивању, поправци, набавци хране, обнављању кућа и свега што је изгорело, срушено или покварено. Заповедник Делиграда, Илија Барјактаревих, имао је задатак да стално помаже војводи Здравку у Топољаку. И војвода Антоније Пљакић је добио задатак да одреди људе из Трстеничке кнежине, који би са колима и секирама кренули да помогну обнову Топољака. У сређивању шанчева у Крушевачкој нахији учествовали су и људи из других нахија и кнежина: Пазарске, Ибра, Јошанице.³³

Већ крајем априла 1813. старешине из Жупе добиле су задатак да спреме војску, чији би један део остао у шанцу, а остатак да пошаљу у Крушевац. Предложено је да са војском може да крене један од њих, Сарановац или Ђукић. Припреме за борбу са Турцима су подразумевале и да се народ и стока из Жупе, Јошанице и осталих места пребаци преко Мораве, да се склони са главног пута у унутрашњост.³⁴

Карађорђева Србија је имала двадесет и девет нахија. В. Стојанчевић је навео да је у устаничкој Србији било двадесет и три нахије са двадесет и два магистрата. Ипак, он се оградио и споменуо да је могуће да их је било више, а да се крајем 1811. тај број попео на двадесет и пет управних јединца. Према најновијим истраживањима У. Шешум је навео да је број нахија Устаничке Србије последњих година устанка износио 27 или 28. Миле Недељковић, *Србија Карађорђевог времена*, у: Деловодни протокол Карађорђа Петровића, приређивачи: Миле Недељковић, Миливоје Станковић, Крагујевац-Топола 1988, 191–192. Л. А. Баталака, *нав. дело*, 216. Владимир Стојанчевић, *Територија и границе*, у: Први српски устанак 1804–1813., Београд 2004, 227–228 (=В. Стојанчевић, *Територија и границе*); У. Шешум, *Устаничка Србија*, 240; Радош Љушић, *Војводе и војводски барјаци. Војно уређење Устаничке Србије (1804–1815)*, Београд 2018, 38; 177–178; 181; 184–185 (=Р. Љушић, *Војводе и војводски барјаци*); Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 52.

³²М. Недељковић, *нав. дело*, 197–198; В. Стојанчевић, *Жупа и Расина*, 57; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 241.

³³ДП, бр. 1065; бр. 1067, 80; бр. 1116.; бр. 1117; бр. 1118, 85; бр.1153, 89; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 54.

³⁴ДП, бр.1307, 108; бр. 1314, 109; бр. 1325, 110; бр. 1333, 111; бр. 1545, 134. (16. јун 1813); бр.1582, 139; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 54–55.

Средином маја Карађорђе је упутио допис старешинама у ком их је обавестио да се чини све да дође до мира са Турцима, да се настављају преговори те да је због тога важно да нико не прави проблеме, изазива инциденте, не замера се Турцима и не наседа на провокације. Саветовао им је да окупљају војску која би увек била спремна за акцију.³⁵

Током одлучујућих борби 1813. устаници су под командом Ђорђа Симића у Крушевачкој нахији имали 3 000 војника, а у шанцу 600 војника. Посади крушевачког шанца Карађорђе је послао шест товара ситне и два товара крупне џебане. Почетком јула 1813. војводи Здравку су у Топољак послата четири сандука муниције и два бурета барута. Последње писмо сачувано у Деловодном протоколу Карађорђа Петровића везано за Крушевац послато је Пљакићу, који је добио наредбу да крене ка Делиграду, да потисне Турке који долазе из Ниша, а у исто време да се чува од напада Арбанаса. Делиградска и топољачка војска су након пада Београда, Смедерева, Шапца, Крагујевца остале у шанчевима не верујући информација о пропасти устанка. Кад је постало јасно да су те информације тачне, целокупна војска из ових шанчева успела је да се извуче уз помоћ тадашњег писара, каснијег архимандрита манастира светог Романа, Саве Петровића, који је био родом из Ђуниса и који је провео војску до Крушевца. Тамо су о пропасти устанка обавештене и крушевачке и жупске старешине, одакле су сви кренули или према збеговима или према свом завичају. Турска војска је крајем октобра дошла у празне шанчеве Делиграда и Топољака. Народ из Жупе је послао кожетинског свештеника Радосава из Ботуња, који је у својству изасланика молио Махмуд-бега, Шашит пашиног сина, да поштеди храм у Кожетину и да се не свети народу због учешћа у устанку, што је и прихваћено, тако да у Кознику и Крушевцу није било већих одмазда над цивилним становништвом.³⁶

³⁵ ДП, бр. 1376; бр. 1386; бр. 1388, 117; бр. 1392, 118; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 55.

³⁶ Занимљив је помен Бивољачког збега где су се крили житељи крушевачког села Бивоља, али и околних места. ДП, 1619, 142; бр. 1704, 153–154, 5. јул 1813; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 106; Б. Панић, *Из прошлости Крушевца*, 55–56. О завршним борбама око Делиграда видети: У. Шешум, *Устаничка Србија*, 279–280; 282–284; 318, фуснота 365; 322; Милорад Сијић, *Архијерејско намесништво Александровачко – Бруско*, Крушевац 2024, 3 (=М. Сијић, *Архијерејско намесништво*); Зоран Стевановић, Светлана Ђурђевић, *Мемоар архимандрита светороманског Саве Петровића*, у: Српске студије XIV, Београд 2023, 264–270.

Након освајања Крушевца и слома Првог српског устанка 1813. Турци су наставили са злочинима и зулумима, што је довело до наредних буна и устанака, који су постепено сламали турску управу на овим просторима.

1.2. Завршетак ратне фазе Српске револуције

Након слома Првог српског устанка, Параћинска, Ражањска и Крушевачка нахија/каза враћене су Лесковачком пашалуку санџакбега Шашит паше. У то време (1813) споменут је кнез Копаоника, Ћирко из Лозне, кога су османске власти поставиле са задатком да поврати расељење сународнике. Поред њега изгледа да су постојали кнезови и у Крушевачкој и Козничкој нахији.³⁷ За време Хаџи Проданове буне 1814. вођене су борбе у којима су се истакли: Вучић, Петар Туцаковић и Станко Милићевић из Витановца. У борбама су Турци потучени и ослобођен је читав крај око Трстеника. Устаници су тада пропустили карановачке и трстеничке Турке према Лесковцу, у који су желели да се склоне. Борбе су вођене на простору Београдског пашалука, док се становништво у другим пашалацима није придружило побуни.³⁸

Након Хаџи Проданове буне део Срба је страдао, а део се спасио. Међу онима који су учествовали у буни и преживели спомиње се Бошко, син Петра Ђукића из Крушевца, кога је Ђаја паша предао мајци Иконији у замену за сестру Спасенију. Због страха од ширења Хаџи Проданове буне одмазде над српским становништвом биле су највише изражене на простору Жупе (Козничке нахије).³⁹

³⁷У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 70–71; 130–131.

³⁸Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд 1957, 14 (=В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*); Б. Илић, *Историјски преглед*, 144; Исти, *Историја Крушевца*, 108; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 93–95; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 345; 382; 385–386; Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003, 23.

³⁹Петар Ђукић је погинуо на Делиграду 1813. године. Његов син Бошко се борио у Хаџи Продановој буни, а спасла га је сестра Спасенија која се предала Турцима уместо брата. Милићевић је навео да је и она касније успела да се спасе и пребегне преко Саве. К. С. Протић, *Ратни догађаји из Другог српског устанка 1815. године под војводом Милошем Обреновићем*, Београд 1891, 12–13. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, 742–743; Исти, *Поменик*, 156–157; Б. Илић, *Историјски преглед*, 145; Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и Хаџи-Проданова буна*, у: *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839.*, Београд 1995, 18; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 283, фусноста 290; 352–353; *Вукова књига 2*, приредио Милош Ивковић, Београд 1934, 56.

Другом српском устанку 1815. придружили су се и Темнићани предвођени бившим барјактаром кнеза Јевте Милетом Радојковићем из Катуне и Николом Мандром из Пајковца. Милета Радојковић је тада био старешина у Темнићу.⁴⁰ За време Другог српског устанка Крушевац није ослобођен, јер се борбе не воде ван граница Београдског пашалука. Уговором између Милоша Обреновића и Марашли Али паше, шест нахија Карађорђево Србије нису обухваћене, али то није значило да су ти крајеви заборављени. Кнез Милош је преко својих људи у крушевачком и жупском крају радио на проширивању граница Србије. Са периодом двовлашћа крај северно од Мораве и око Трстеника припадао је Србији (Пожешкој нахији), док су остали крајеви, међу којима и Крушевац остали под османском управом.⁴¹

1.3. Дешавања у Крушевцу и околини од 1815. до 1832. године

У периоду од завршетка Другог српског устанка до случаја браће Вренчевић и борбе за прикључење Крушевца и околине Кнежевине Србији становници ових крајева стално су се обраћали за помоћ кнезу Милошу, затим Милети Радојковићу, који је био њихов земљак и управник Јагодинске нахије, Живку Шокорцу, кнезу Левачке кнежине и свима који би им помогли да реше проблеме које су имали.

Становници Крушевца и околних села жалили су се на Турке, њихове злочине, зулуме, на хајдуке, изражавали жељу да се прикључе полуаутономној територији којом је владао кнез Милош. И када је долазило до сукоба између Турака и Арбанаса на крају су највећу штету трпели Срби, њихове породице и имања. Становници Стопање и

⁴⁰П. Срећковић је посебно истакао улогу Николе Мандрде и оптужио Милету Радојковића да је завидео јунаштву и успесима сердара Мандрде, што је касније довело и до сукоба са кнезом Милошем. Као учесник Другог српског устанка споменут је и старац Пејко из села Својнова, који је страдао борећи се против Турака. К. С. Протић, *нав. дело*, 87. страна; Ђорђе Петковић, *Два српска знаменита устаника, поданика кнеза Милоша, као парадигме и антиподи*, у: Расински анали 19, Крушевац 2022, 32–33 (=Ђ. Петковић, *Два српска знаменита устаника*); П. Срећковић, *нав. дело*, 326–327; 334–340; С. Симоновић, *нав. дело*, 236–237; 421; Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, прва књига, Београд 1973, 198–199 (=М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија* I).

⁴¹Б. Илић, *Историјски преглед*, 144; Исти, *Историја Крушевца*, 108; О. Савић, *нав. дело*, 19–20. Љубодраг Поповић, *Трстеник, срез и општина (1860–2010)*, Трстеник 2010, 17–18 (=Љ. Поповић, *Трстеник*); У. Шешум, *Устаничка Србија*, 398; 434; Радош Љушић, *Кнез Милош (1783–1860), државотворни владар*, Нови Сад, 2021, 186–188 (=Р. Љушић, *Кнез Милош*); М. Сијић, *Расински округ и његови народни представници*, 12.

Жабљака, села у Јагодинској нахији, жалили су се Милети Радојковићу октобра 1817. године да им долазе Турци из Крушевца и узимају четвртину. О томе је обавештен и кнез Милош. Изгледа да се Турци нису слагали са увођењем двовлашћа, а проблем је био одређивање граница између пашалука, тј. постојање спорних места у којима је требало доћи до наплате предвиђених дажбина.⁴²

Крушевачки Турци терорисали су и становнике околних села која су припадала Јагодинској нахији. Из једног извештаја кнезу Милошу од 21. марта 1820. године, сазнајемо да Мехмет Калва из Крушевца, милутовачки субаша, ухватио неког сиромашног човека који му је дуговао осам гроша, тукао га секиром, везао и затворио у кућу. На крају је ослобођен када је Живко Шокорац (Шокорић) платио његов дуг.⁴³

Из доступних извора сазнајемо да је било хајдучије и злочина и са српске стране, а да је нова власт оличена у кнезу Милошу морала да се бори и са тим проблемима.

Крушевачки кнезови и кметови тражили су помоћ од кнеза Милоша крајем априла 1818. и жалили се на хајдуке - Илију Дробњака из Мотрића и Радосава, Петковог сина из Шантаровца. Њима су на терет стављали убиства, пљачке, насиље.⁴⁴ Децембра исте године у Јасици је рањен неки трговац из Крушевца који је касније преминуо. То је изазвало љутњу и незадовољство код крушевачког бега.⁴⁵ Пошто се поменути догађај десио на територији под управом кнеза Милоша, јасно је зашто су крушевачки Турци били љути.

Током 1820. године дошло је до сукоба хајдука са Садик агом из Крушевца код Ђуниса. Сукоб је био оштар и крвав. Неки хајдуци су похватани као Милисав из Темнића, Ранча из Рибара и мајстор Никола из Јагодине. Они су тврдили да их је послао кнез Милош. Сви су били погубљени и одрубљене главе су послате у Ниш. Да је изгледа постојала нека веза и улога српских влати у свему овоме потврђује и савет Кара

⁴²О сукобу на границама више речи биће у следећим поглављима. Становници ових села обратили су се због сукоба Турака Амет аге и Мустава аге. Та села су припала Јагодинској нахији, јер их је Морава пресекла – Стопања и Жабљак „спроти Јасике“. Љубодраг Поповић, Зоран Марковић, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, прва књига 1815–1823*, Јагодина 2005, 49 (=Јагодинска нахија, прва књига).

⁴³Јагодинска нахија, прва књига, 88.

⁴⁴Бранко Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац 1971, 64–65 (=Б. Перуничкић, *Крушевац*).

⁴⁵Јагодинска нахија, прва књига, 65.

Хусејина кнезу Милошу да и он пошаље неке главе у Ниш и тиме заташка читав догађај.⁴⁶

Проблем са хајдучима имао је и крушевачки ајан Сеиди Менца, који је у писму послатом кнезу Милошу почетком маја 1822. објашњавао зашто неке хајдуке није предао српским властима, већ их је сам казнио и обесио. Као њихови злочини наведени су: крађе, пљачке, убиства, насиље. Неком Пепељевчанину су украли коња. Изгледа да је кнез Милош сумњао и оптуживао Сеидију да помаже и стоји иза хајдучије коју чини Мандрдина дружина, што је овај порицао и изјављивао да жели пријатељство.⁴⁷

Хајдучка група коју је предводио Мандрда задавала је доста мука и српским и турским представницима власти. Смедеревски алај бег жалио се кнезу Милошу на хајдука Мандрду, који је на простору Смедеревског санџака усмртио неког човека одсекавши му обе руке, оружјем је ранио кнежевог пандура и након тога пребегао у Крушевачки кадилук. Димитрије Георгијевић је по заповести кнеза Милоша Обреновића, средином октобра 1820. утврдио прелаз на Морави да би спречио прелазак хајдука. То није зауставило Мандрду и његову дружину да упадну на територију нахије, запале куће давуцијама из Пајковца, Лолићима, и бежећи од потере пређу у село Маскаре и затим побегну ка Мојсињу. Да би умирили или можда ухватили хајдука, представници власти су ухапсили и послали кнезу Милошу брата Николе Мандрде, Стаменка, да би га кнез испитао. То је био начин да се утиче на хајдука да умањи насиље или да се можда преда. Следећи извештај о хајдуку Мандрди је из децембра 1820, када је из неке воденице узео хлеб. Његова браћа су тада изјавила да не знају где се крије. Пошто хајдучија није заустављена, Милета Радојковић је 1821. од кнеза Милоша добио наредбу да породице познатих хајдука, Мандрдину и Сатиликову, пребаци преко Мораве, а хајдуке из Варварина, Катуне и Суваје „узме на веру“. Према кнежевој наредби уколико одбију да се одрекну хајдуковања „да им растури“ породице, а против њих организује хајке и прогони до истребљења.⁴⁸ Видимо да после силних

⁴⁶Државни архив Србије (=ДАС), Књажеска канцеларија (=КК), XXIX, 396, Кара Хусејин – кнезу Милошу, 3. јул 1820. године у Ћуприји.

⁴⁷ДАС, КК, XVII, 3, Писмо Сеиди Менце, ајана Крушевачког – кнезу Милошу, 22 април 1822. године; Видети нешто о томе и: Мирјана Маринковић, *Турци са стране кнезу Милошу, Фонд Књажеске канцеларије, документа на турском језику*, Београд 2009, 191 (=М. Маринковић, *Турци са стране кнезу Милошу*).

⁴⁸Милосав Браћинац, кмет села Јасике, шаље Стаменка, брата Николе Мандрде Милети Радојковићу, а овај кнезу Милошу ради испитивања. ДАС, КК, XXX, 203, Шехсивар Абди, смедеревски алај бег – кнезу

покушаја и утицаја на хајдука Мандрду преко браће није дало резултате и због тога су примењене строжије мере, које су биле карактеристичне за тај период: пресељење хајдучких породица, а хајке и напади на хајдуке до њихове потпуне предаје или уништења. Да је то резултирало успехом сазнајемо из једног писма хајдука Мандрде од 26. јуна 1822. у ком је он изразио жељу да се врати у Србију, изјавио покорност легалним властима и затражио опроштај. И средином септембра 1822. Никола Мандрда је писао кнезу Милошу, тражио опроштај за себе, своју породицу и јатаке који треба „да буде под вашим скутом да не иде у робство, а за мене како вас Бог учи, тако учините милост“.⁴⁹

Током 1825. поменут је хајдук Стреља из Јасике који се одметнуо са сином и још петорицом момака. Тројица су били из села Вратара: Цветко Ристић, Недељко Филиповић и Јован, син неког рибара, док су Станко Срнидаљац из Залоговца и Манојло били из Бошњана. Они су у Бошњану нашли мали чун, прешли у Сталаћке винограде, па су у Браљини крушевачкој заклали јагње и одатле прешли у Ражањску област. Стрељина дружина је похватана у Ражањској нахији почетком маја 1825. и послата кнезу да им пресуди.⁵⁰

Милошу, 1820. године; *Јагодинска нахија*, прва књига, 106-109; Б. Илић, *Историјски преглед*, 146. Исти, *Историја Крушевца*, 109.

⁴⁹Занимљив податак можемо да пронађемо код Буде Илића који је навео да је због проблема са хајдучима кнез Милош преко мајора Браљинца наредио капетану Веселину Ћирковићу да на Беговом брду, код Читлука, направи вешала и точкове за мучење, похвата хајдуке и истреби хајдучију. Писмо је датирано 1823. године. Ово је интересантан податак, али проблем је у томе што аутор није навео референце или податке одакле је преузео ове податке. Сумњу побуђује и то што је поменуо Браљинца са титулом мајора, а он је засигурно није имао 1823, као и Веселин Ћирковић, који те године није био капетан. Т. Милетић је навео да се споменуто писмо налази у породичној архиви у породици Браљинац, а да га је преписао Славко Пршић из Треботина. ДАС, КК, XVII, 4, Никола Мандрда – кнезу Милошу, 14. јун 1822; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 67; Ђ. Петковић, *Два српска знаменита устаника*, 35-36; Кратку биографију Николе Стојановића Мандрде даје С. Симоновић, *нав. дело*, 236–237; Б. Илић, *Историјски преглед*, 147; Исти, *Историја Крушевца*, 109; Томислав Милетић, *585 година Велике Врбнице*, Крушевац 1998, 30 (=Т. Милетић, *585 година Велике Врбнице*).

⁵⁰У овом извештају поменути су: Стреља, Станко Срнидаљац из Залоговца, Манојло из Бошњана и Малока из Јасике и Јован Рибарац из Вратара. Изгледа да се овде радило о војводи Стрељи, учеснику Првог српског устанка. Зоран Марковић, Љубодраг Поповић, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књига друга 1823-1830*, Јагодина 2008, 85; 87 (= *Јагодинска нахија*, друга књига) С. Димитријевић, *нав. дело*, 53–54.

Као злочиници у Крушевачкој нахији поменути су и Милован из Купаца и Миленко, који су ухваћени и послати кнезу Милошу да одлучи шта ће са њима да ради, док Живко Кара из Глобара није ухваћен. Они су највероватније оглобили неке „давуције“ из Крушевца, пошто је Милета Радојковић јавио да су исплаћени и подмирени.⁵¹

Кнеза Милоша су током јула 1824. известили Живко писар и Стеван Параћанин да су поступили по његовој заповести и отишли у Јасику где су похватили злочинце који су прошле зиме изнад Крушевца покрали Грке.⁵² Милета Радојковић крајем маја 1824. послао два момка у Јасику да одведу из затвора Крсту Ковачевића у Крушевац код бегла, највероватније због неких злочина.⁵³ Крајем септембра 1825. Ахмет бег је писао кнезу Милошу о хајдуцима, који су извршили злочине у Руденици и онда су прешли на територију под контролом кнеза Милоша.⁵⁴

Један од злочина који је често помињан у изворима био је отимање девојака. То су радили Турци, Арбанаси, али и Срби. Два момка из села Дедине, Крушевачке нахије, су ухваћена како „вуку“ девојку из истог села. По заповести кнеза Милоша, момак који је отео девојку послат је са њом аги у Крушевац, а кнезу је послат Стојан Рајмировић из Кованлука „што је повратио да са њим момку отету девојку“.⁵⁵

Интересантан догађај догодио се средином 1825. и тиче се отимања неке девојке у Стопањи, што донекле подсећа на каснија дешавања поводом случаја браће Вренчевић и отимања мозговачких девојака. Изгледа да је дошло до отимања девојке у Стопањи, поводом чега је крушевачки ајан писао кнезу Милошу, а овај тражио од локалних старешина да све то провере. Живко Шокорић је у свом извештају од почетка јула 1825. навео да није истина да је отета девојка у Стопањи, него у Жупи за време рада у винограду. То је била ћерка Милосава Кезића из Стопање. Девојка није хтела да се уда за оног момка који је отео. Ајан је онда узео од тог момка и дао је другом за 60 гроша, али су свештеници одбијали да обаве чин венчања, ако није учињен добровољно. Милета Радојковић је морао да оде у Крушевац да се састане са бегом, и

⁵¹ *Јагодинска нахија*, прва књига, 169.

⁵² ДАС, КК, XVII, 15, Ахмет бег крушевачки изражава задовољство што је кнез наплатио штету за извршену похару, 14. јун 1824; *Јагодинска нахија*, друга књига, 47.

⁵³ *Јагодинска нахија*, друга књига, 49.

⁵⁴ ДАС, КК, XVII, 27.

⁵⁵ *Јагодинска нахија*, друга књига, 18–20.

да реши питање отете девојке. Али пошто га није тамо затекао, морао је да чека да се врати о чему извештава кнеза Милоша. Током посете Крушевцу сазнао је да су се Турци spremали да разрежу порез.⁵⁶

Представници локалне власти из Јагодинске нахије одржавали су односе и сарађивали са представницима званичних турских власти у Крушевачкој нахији/кази, тј. у целом Лесковачком пашалуку. Милета Радојковић, Живко Шокорић и други су на тај начин били посредници између кнеза Милоша и турских органа власти. Из доступне грађе сазнајемо да је долазило до великог броја састанака српских и турских представника. Милета Радојковић је крајем септембра 1820, по заповести кнеза, посетио Сеиди Менцу, крушевачког ајана.⁵⁷ Живко Шокорић је крајем септембра 1822. тражио савет од кнеза да ли да посети Сеиди Менцу у Крушевцу, пошто га је овај већ четири пута звао.⁵⁸ Живко Шокорић се крајем новембра 1824. састао са бегом Хазиним у Крушевцу. Повод за састанак био је проблем око спахилука у Стопањи. Бег Хазин је тражио и молио да му се помогне око Стопање да не би изгубио све приходе. По упутству које је имао Шокорић је одговорио да кнез не одузима спахилуке и да не може да помогне у том случају.⁵⁹ Милета Радојковић је наређењу кнеза Милоша посетио у Крушевцу 15. децембра 1828. Мехмет бега у вези неког Симе из Божуровца.⁶⁰

Крушевачки ајан Сеиди Менца је смењен у мају 1823. и послат у Придворицу од стране Шашит паше. На његово место је постављен Ахмет бег Вренчевић.⁶¹ Кнез Милош Обреновић је одиграо главну улогу у смени крушевачког ајана и постављања новог, јер се приликом посете Милете Радојковића Крушевцу нови ајан Ахмет-бег

⁵⁶ДАС, КК, XVII, 26, Ахмет бег – кнезу Милошу, 20. јун 1825. О отмици неке девојке из Стопање и о неким хајдуцима из тог краја видети: *Јагодинска нахија*, друга књига, 94; 96.

⁵⁷*Јагодинска нахија*, прва књига, 107.

⁵⁸*Исто*, 143.

⁵⁹Кнез Милош је 15. новембар 1824. одговорио на писмо Живка Шокорца и саветовао га да се одговори крушевачком ајану Ахмет бегу за село Стопању, да се „Господар“ не меша у спахијске земље и да је то на спахијама. *Јагодинска нахија*, друга књига, 60; 67; Василије Крестић, Никола Петровић, *Протокол кнеза Милоша Обреновића 1824–1825*, Београд 1973, 142.

⁶⁰*Јагодинска нахија*, друга књига, 141.

⁶¹Живко Шокорић је 9. јуна 1823. јавио кнезу Милошу да је неки Анђелко из Жупе који је био момак код Сеиди Менце од њега побегао и током бекства кад му се коњ преморио узео другог од неког Савка из Пепелевца, Крушевачке нахије. Савко се затим обратио српским властима и тражио натраг свог коња, а Анђелковог је предао Сеиди Менци. *Јагодинска нахија*, прва књига, 188; *Исто*, друга књига, 17.

Вренчевић, захвалио на указаној помоћи, поздравио кнеза и замолио га да утиче код паше да и Сеидијина браћа буду отерана из Крушевца, „јер кваре посао“, да нису омиљени и да се понашају исто као и Сеидија.⁶² Управо је Ахмет бег Вренчевић писао кнезу Милошу средином јуна 1823, известио га о постављењу на месту крушевачког ајана, пожелео добро здравље, изразио пријатељство, предложио слободан промет добара и узајамно изручивање злочинаца.⁶³ У знак захвалности за овај избор кнез Милош је преко својих људи, Милете Радојковића и Алексе Прокића послао Шашит паши четири овна и једно јагње, а Шашит-паша је послао кнезу на поклон “пушку латинку“. И из других писама се види да су Вренчевићи лепо живели с Милошем и да су 1830. током боравка у Цариграду посетили српске депутате.⁶⁴

Ахмет бег је извештавао кнеза Милоша о хајдучији, навевши имена хајдука који тероришу становнике његове нахије: Стојан Ревих и Смилко из Грејача, Бешић и још нека дружина. Редовно је тражио и често добијао позајмице од кнеза Милоша. Током 1822. Шашит паша известио је кнеза Милоша да је наредио харачлијама да не узнемиравају рају у Крушевцу, Параћину и другим местима.⁶⁵

⁶²Крушевачки ајан је током августа 1823. обавестио кнеза Милоша да је послао изасланике који имају задатак да среде Сеиди Менџину браћу, али и кнеза Степана и кнеза Анђелка, са којима такође нису били задовољни. ДАС, КК, XVII, 7, ајан крушевачки – кнезу Милошу, 25. јул 1823; *Јагодинска нахија*, друга књига, 16.

⁶³Ахмет-бег Омербеговић који је око 1823–1825. био ајан (војвода или турски старешина у неком месту) крушевачки, после 1833. поменут је као имраор Исмаил паше лесковачког, и изгледа да је стално боравио у Прокупљу. ДАС, КК, XVII, 9, Ахмед бег ајан - кнезу Милошу, 15. јун 1823. Обавестио је да су неки злочинци из његове нахије пребегли у Србију. Они су упалили турски хан у Тешици и ранили једног Турчина. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 68; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 176, фуснота 11; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 215.

⁶⁴Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић, књига трећа (1827–1835)*, Београд 1912, 420.

⁶⁵Ахмет-бег је вратио 1 500 гроша зајма и захвалио се кнезу Милошу. Писао је и о неким лоповима који су вршили крађе и развојништва из села Белушића (1823.); Тражио је позајмицу од 2 000 гроша, с тим да их врати за три месеца. Писао је и о хватању хајдука Јакова и Михаила, који су у Крушевцу покрали неке трговце и побегли у Обреж. Изгледа да није добио ову позајмицу због неких неслагања до којих је дошло са кнезом Милошем. ДАС, КК, XVII, 11; Исто, Збирка Мите Петровића (=ЗМП), 1380, Шашит паша – кнезу Милошу, 28. септембар 1822; Исто, 1614, Ахмед бег, крушевачки ајан – кнезу Милошу, 13. јул 1824.; Исто, 1494. Ахмед бег, крушевачки ајан – кнезу Милошу, 17. септембар 1823; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 60–61; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 213.

Сваки сукоб између Турака и Арбанаса или између самих Арбанаса тицао се и Срба, њиховог положаја и изазивао је страх, јер су они увек били жртве у таквим сукобима. Почетком марта 1824. припремао се сукоб између крушевачког бега и Сеидијиних људи. Турци и Арбанаси који су боравили у Крушевцу по заповести су се подигли и одселили у Топлицу, због погибије Усеина, Сеидијиног стрица. Сеиди Менџа и Арбанаси су прикупљали војску и говорили да планирају да нападну крушевачког бега.⁶⁶

Стални преласци становништва били су условљени не само злочинима и зулумима већ и егзистенцијалним потребама и жељом да се побегне од обавеза или да се стекну одређене олакшице. Па тако становници Кованлука („с према Јасику и међу Крушевац“) 1823. писали су кнезу Милошу у вези пореза који су морали да плате, а то до тада нису чинили, да немају услова и могућности, па траже помоћ. Кнез Милош је посредовао у многим случајевима, бринуо о свом народу, без обзира где је живео, али како је решио ово питање није нам познато.⁶⁷ И неки Ђорђе из места Остриковца је хтео да пређе у Крушевачку из Јагодинске нахије, због сиромаштва, али је остао захваљујући Милети Радојковићу који је утицао да га кнез Милош ослободи дела пореза.⁶⁸ Због великих пореза које је разрезао Садик, ћехаја Шашит-паше, мноштво народа избегло је из Крушевца и околине и чекало да пређе у Србију којом је управљао кнез Милош.⁶⁹ Проблем око пореза имали су и становници Левачке нахије, Милић Ђукић и Радоица Градиштанац из села Медвеће и Иван из Милутовца 1823. године. Они су држали дућане у Осаоници, па су били двоструко опорезивани са чак 50 гроша, колико је одредио Алекса Прокић, старешина Осаонице. Током 1826. од крушевачког бега побегао је кнезу Милошу Крста Радуловић из Пепељевца, села Крушевачке нахије због дуга од седам ока дуката које није имао да плати, а комшије су га оптужиле да не говори истину и да има да плати, али да неће због чега му је био угрожен живот.⁷⁰

⁶⁶ ДАС, КК, XVII 17, Митар Милојевић – кнезу Милошу, 13. јун 1824. За кнеза је куповао неку стоку и поред тога га известио о побуни Арбанаса, као и да је Сеиди Менџа прикупљао оружану дружину, а он се боји се да ће напасти Крушевац; *Јагодинска нахија*, друга књига, 43.

⁶⁷ *Јагодинска нахија*, прва књига, 163.

⁶⁸ *Исто*, 92.

⁶⁹ *Исто*, 195; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 214.

⁷⁰ *Јагодинска нахија*, друга књига, 11.

Због тешког живота под Турцима у Пазарској нахији, кнезу Милошу се обраћао и кнез Никола Петровић из Врњаца, који је тражио заштиту не само за себе и своју породицу, него за шест до десет кућа. Са Турцима никако није могао да изађе на крај. Проблем је настао око поделе земље због чега су се кнезу Милошу жалили и Мехмед бег, трстенички спахија, али и Алекса Прокић 1818. године. Кнез Никола се спомиње и 1822. када је молио кнеза Милоша да опрости и поштеди живот тројици његових пандура.⁷¹

Кметови Крушевачке нахије су крајем августа и почетком септембра 1824. писали Милети Радојковићу и жалили на турске зулуме које више нису могли да истрпе истичући да имају две могућности: да се подигну на оружје или да се иселе. Та писма Милета Радојковић је послао кнезу Милошу током септембра 1824. и тражио савет од њега.⁷² Да ли је дошло до побуне и какав одговор је кнез Милош упутио нисмо успели да пронађемо. Ипак, на основу онога што је сачувано из неког касније периода закључујемо да је кнез Милош могао да саветује своје сународнике да остану мирни и да не покушавају да изазову побуне. Да је ипак дошло до неког комешања народа сазнајемо из каснијих докумената. Кметови Крушевачке нахије писали су 12. фебруара 1825. Живку Шокорцу, кога су ословљавали са „куме“. Обавестили су га да су о својој побуни обавестили и кнеза Милоша, преко Милете Радојковића. Навели су да су се „узбунили“ људи из три среза (Средњи срез – Расина; Кознички и Загрлата). Изгледа да је била формирано вођство побуне коју су чинила по три кмета из три среза, а из Крушевца шесторица трговаца, који нису знали један за другог, да не би издали. Кнез Милош их је умиривао и замолио да се мало стрпе, јер су били сиромашни, нису имали довољно барута нити оружја, и саветовао их да сачекају Благовести, па ће тада заједно кренути у побуну. Саветовано им је да они који су почели са припремама и који су се

⁷¹ДАС, КК, XVII, 5, Никола, кнез из Врњаца, 1822; *Јагодинска нахија*, друга књига, 119. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 65–66; Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, Нахија пожешка 1815–1839*, прва књига, Београд 1953, 18–19; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 101. У. Шешум, *Устаничка Србија*, 351; Радомир Н. Ристић, *Капетаније Студеница и Јошаница 1833. године, попис харачких глава*, Рашка 2020, 21 (=Р. Н. Ристић, *Капетаније Студеница и Јошаница*).

⁷²Прво писмо су послали пре „петнаест дана“ од датума када је Милета Радојковић послао кнезу писмо – 10. септембра 1824, што нас наводи на датум од краја августа исте године. Друго писмо сличне садржине послали су поново 8. септембра. ДАС, КК, XVII, 20, кметови три кнежине нахије Крушевачке кнезу Милети Радојковићу, 8. септембар 1824. године; *Јагодинска нахија*, друга књига, 59; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 356.

истакли као могући организатори побуне, да је најбоље да побегну на територију полуаутономне Србије. Живко Шокорић је почетком фебруара 1825. имао састанак у Јасици са крушевачким кметовима и саветовао их је да остану мирни, а кад дође време јавиће им да крену у побуну.⁷³

Да је стање и даље било нестабилно видимо и крајем априла 1827. када су кметови села Курилова и Новог Села у Пазарској нахији упутили жалбу кнезу Милошу, тражили су помоћ, жалили на турске зулум и обавестили су већ неке породице избегле у Србију.⁷⁴

Дешавања у Османском царству и устанци балканских народа утицали су и на Србију кнеза Милоша. У време руско–турског рата 1828–1829, Турци су ужурбано утврђивали градове. Крушевац је био опкољен шанчевима, који су ојачани палисадама и саобраћајницама.⁷⁵ Страхovalo се од турског напада на Србију и чак су представници локалне власти о томе обавештавали кнеза Милоша. Да су Турци планирали напад на Србију сазнајемо од Милете Радојковића 22. фебруара 1828. године. Преко својих људи је сазнао да се напад припремао у тајности и да су чак били спремни конаци у којима ће Турци да бораве – Шашит паша у Крушевцу, Јашар паша у Ћуприји, а остала војска у Параћину и Ражњу.⁷⁶ У наредном периоду обавештајна служба и локалне старешине имали су задатак да прате дешавања у суседном пашалуку и редовно шаљу извештаје. Крајем маја 1828. у Крушевац је стигао Шашит пашин син и донео један топ, три кола топовске цебане (муниције) и ђулад. Крајем 1828. приликом једне посете Крушевцу Милета Радојковић је известио да у граду борави око 300 војника.⁷⁷

Средином 1828. Јашар паши је додељено прикупљање пореза за Приштински, Новобрдски, Вучитрнски и Кознички кадилук. Он је молио кнеза да му помогне да прикупи цизију за Кознички кадилук, који је припојен Крушевачком санцаку, а у

⁷³Од кметова су сазнали да су Арбанаси отишли са бегом у Цариград, зато што је кубарџија. ДАС, КК, XVII, 22, Ахмет-бег је тражио обавештење од кнеза Милоша о буни у Србији, 24. јануар 1825; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 69–70. *Јагодинска нахија*, друга књига, 75. О Загрлати видети: Gordana Garić Petrović and Dragana Amedoski, *Zagrlata: from Serbian Župa to Ottoman Nahiye*, *Journal of Oriental and African Studies*, 23. pp., 2014, 101–126; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 248, фусноста 247; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 87.

⁷⁴ДАС, КК, XVII, 32, 18. април 1827. године.

⁷⁵Б. Илић, *Историјски преглед*, 147.

⁷⁶*Јагодинска нахија*, друга књига, 126–127.

⁷⁷*Исто*, 134; 141.

његово име тај посао је обављао Садик ага и тражио је да уколико неко побегне у суседне кадилуке буде враћен, тј. да му се не дозволи избегавање пореске обавезе.⁷⁸

Након добијања Хатишерифа из 1829. и 1830. кренула је комисија која је требало да изврши разграничење везано за проширење Кнежевине Србије. У вези са тим Миленко Радојковић је јавио кнезу Милошу из Јасике да су му комесари из Алексинца јавили да ће 14. фебруара 1831. бити у Крушевцу. Пошто је кнез Милош планирао да посети Трстеник кренуле су припреме конака, али су брзо престале пошто је кнез одустао од планиране посете, због састанка са комисијом за раграничење у Карановцу.⁷⁹

Крајем јуна 1831. кнезу Милошу тешко стање у Козничкој нахији изложио је кнез Дмитар, који је тражио помоћ од турских злочина и зулума. Он је писао у име народа, кнезова, попова и остале сиротиње. Вапај кнеза Дмитра најбоље је исказан његовим речима: “жупа изгибе но ни пиши писмо кућемо ти сад ми да ти идемо, нас Турци загубише сасвим“.⁸⁰ Занимљив је помен неког српског кнеза о ком пише Ахмед паша истичући да је побегао из Крушевачког кадилука у Србију и да се вратио у Козник, подбунуио народ и повео устанак.⁸¹ Ослобођење Јошаничког среза предводили су кнез Пантелија Прибак и свештеник Јосиф, који и након ослобођења и присаједињења Кнежевини Србији остају на својим позицијама (Прибака је наследио син Филип на месту старешине Јошаничког среза).⁸²

⁷⁸У. Шешум сматра да је Кознички кадилук није постојао, већ да се радило о нахији и да се највероватније радило о грешци. М. Маринковић, *Турци са стране кнезу Милошу*, 346; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 122.

⁷⁹Кнез Милош је тада наредио да се комесарима пошаље храна и то пакет шунке са језицима. Зоран Марковић, Светлана Мишковић, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књига трећа 1830–1835*, Јагодина 2010, 53–54 (= *Јагодинска нахија*, трећа књига).

⁸⁰Могуће да се радило о Дмитру Илићу из Осредака који је крајем новембра 1832. био изабран за члана Крушевачког суда. Током 1831. је и Цветко Радивојевић из Ратаја постављен од стране крушевачког бега за буљубашу. На основу тога и помена још неких бивших кнезова крушевачког краја У. Шешум је закључио да је и Крушевачком кадилуку било кнезова и буљубаша Срба, од којих су неки можда наставили да обављају исте или сличне функције и након прикључења Кнежевини Србији. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 71. М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 109; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 354; Милован Матић, *Срез Кознички 1833–1899*, у: *Жупски зборник 1*, Александровац 2006, 76.

⁸¹ДАС, КК, XXX, 781, Маскар Нури Ахмед паша – кнезу Милошу, 1832, у Крушевцу.

⁸²ДАС, КК, XXXV, 534, Прибак Панто, кнез јошанички и поп Јосиф – кнезу Милошу, 20. август 1832, Јошаница.

Крушевачки санџак, створен још у 15. веку, након пада под турску власт налазио се ван главних дешавања која су довела до побуне која прераста у устанак тј. Српску револуцију. Са ширењем устаничке Србије и успесима које су постигли Карађорђеви устаници дешавања су се преносила и на околне пашалуке, тако да је Крушевац са Жупом ослобођен почетком 1806. године. Ти догађаји су били од пресудне важности за касније прикључење тзв. „шест нахија“, јер су захтеви које је кнез Милош испостављао били везани за простор до којих је стигла Карађорђева војска. Карактеристике овог периода у историји Крушевачке нахије и околних нахија које су касније биле део Крушевачког округа јесу досељавања становништва, али и одсељавања након слома устанка, турске освете, злочини и зулуми и релативно добра сарадња са Шашић пашом до 1830. године. Након завршетка ратне фазе Српске револуције, Крушевачки санџак није ушао у састав полуаутономне Милошеве Србије, али су Срби имали коме да се обрате, да очекују помоћ и подршку, која је резултирала устанком 1832, ослобођењем и уједињењем. Вековни сан тада је постао јава.

2. УСТАНАК, ОСЛОБОЂЕЊЕ И ФОРМИРАЊЕ ВЛАСТИ

2.1. Случај браће Вренчевић или отимање мозговачких девојака као повод за устанак у Крушевачком крају

Као повод за подизање устанка у крушевачком крају искоришћен је случај отмице девојака из села Мозгова код Алексинца које су извршила браћа Вренчевић из Крушевца. О овом догађају доста је писано, тако да је у овом раду дат осврт на поменуто дешавања.⁸³

Турску власт након смрти Шашит паше 1830. у Лесковачком пашалуку преузео је Исмаил-паша, док су у Крушевачкој нахији/кази главну реч водили Осман и Селим-бег Вренчевић. Они су били синови бившег крушевачког ајана Ахмед бега Вренчевића, док нови нови крушевачки ајан Хаки бег није могао да заустави зулуме поменуте браће. Селим бег Вренчевић је отео више десетина сеоских девојака. Познате су њихове теревенке по селима, глобљење, пребијање и малтретирање сељака. Већи део Крушевачког санџака био је мукада коју је султан Селим III поклатио Шашит паши за заслуге стечене у последњем аустро-турском рату 1788–1791. године. У његово време дошло је до појаве читлучења, које је постало израженије након 1830, када га је наследио син Исмаил паша. Читлук сахибије и насилници су углавном били Арбанаси. Сељаци су имали и по два господара: спахији су давали десетак, а читлук сахибији четвртину од усева, деветину од винограда и кулук. Ова мукада се сматрала и након

⁸³Предраг Јашовић, Ђорђе Петковић, *Отмица мозговачких девојака 1832. као књижевна инспирација*, у: Расински анали 5, Крушевац, 2007, 17–38; Мирослав Видосављевић, *Једна дипломатска акција као повод за ослобођење „Шест отрнутих нахија“*, у: Расински анали 2, Крушевац, 2004, 56–60; Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 2004, 31–32 (=Р. Љушић, *Кнежевина Србија*); М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, 726–729. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 112–116; Владимир Стојанчевић, *Зашто је кнез Милош наредио конфискацију имања крушевачких бегова Вренчевића*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 96 (=В. Стојанчевић, *Зашто је кнез Милош наредио конфискацију имања крушевачких бегова*); Т. Милетић, *585 година Велике Врбнице*, 25–26; Миодраг Спирић, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша*, Алексинац 1995, 255–262 (=М. Спирић, *Историја Алексинца*); Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије (1804–1834)*, Београд 1933, 384–385.

Шашит пашине смрти као заједничко добро целе породице, из које су постављани порески органи за цео Лесковачки пашалук.⁸⁴

Како је изгледала власт субаша у крушевачком крају видимо из једног српског службеног извештаја, који је Аврам Петронијевић предао сину великог везира Мехмед Решид-паше, Емин-паши у Битољу, новембра 1832: „У једном селу, где нпр. има пет до десет кућа највише, није довољно што тај ага (читлук-сахибија) проводи почти целу годину нерадећи и пијанствујући, но к тому држи и једног субашу, а овај опет пара-субашу, с тим начином бедна раја не може да доспе целу годину радећи само за агу и његове субаше. Раја је доспела да не влада данас ни са својом децом, нити је слободно оженити или удавати децу своју гди она хоћеду, већ онда гди аге и субаше њиове заповеде. Аге и субаше, кад име ћеф дође, заповеде родитељима да пред њима изводе своје девојке, да им оро играју, пак пред вечер задрже у своме конаку ону која им се допадне; ако ли пак која избегне како из руку њихових, ондак страда отац или који други од сродника њених.“⁸⁵

Спахије и читлук сахибије су учиниле велики број насиља у Крушевачкој нахији/кази. „Субаше спахија арнаутских не иду сад по селима један по један купити од народа спахијску дацију, већ узимају по три и четири друга Турчина са собом, а кромје тога и по пет и шест Цигана, те иду по селима и часте се, једу и пију немилице и играју кола; тим се трошкови сеоски увеличавају преко сваке мере“. Због тога је кнез Милош реаговао и почетком 1831. писао Селим бегу, крушевачком спахији, жалећи се на понашање спахија, читлук-сахибија и субаша. Истицао је њихову бездушност, али и узимање трећине, па и половине на име десетка. Чак је претио да ће о свему обавестити турску власт, јер му је заштита сељака била најважнија. Током 1832. ови испади су

⁸⁴Крушевачка мукада, чије је приходе користио Шашит-паша, састојала се из тридесетак села: Осреци, Козница, Грчак, Кошетин, Муфтије, Будилевине, Врба, Којшинци, Подгорац, Ржаница, Трска, Бошкан, Жупча, Неретвице, Доброљупци, Домишин, Риљац, Судимња, Стопања, Лаћислед, Ливађе, Ратаје, Лесковица, Озаци, Палежница, Кобиље, Сајковица, Добродоле, Бећиревац, Јеловац, Витково, Ратаје (друго), затим: Куриловине, Шанац, Егри, Буздухан, Лазарица, Жабљак, Дубић и Јасика. Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971, 37–38; 126–127. (=В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи*); Ч. Марјановић, *Крушевац*, 34. Б. Илић, *Историјски преглед*, 148–149; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 165–166.

⁸⁵В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 38.

достигли врхунац. Највећи револт изазивале су отмице жена и девојака. Један такав случај био је повод за устанак народа у Крушевачкој нахији.⁸⁶

Два беге, браћа Вренчевићи из Крушевца, синови бившег крушевачког ајана, нарочито су се истицали својим бахатим понашањем. Старији брат Селим-бег је био познатији по својим злоделима. Његове отмице жена и девојака броје се на десетине. Он је одвео дванаест девојака из села Адровца и потурчио их. Своје злочине према Србима браћа су правдала мржњом што су им на Делиграду, за време Првог српског устанка, убили брата и од њега запленили очеву сабљу. Сумњичећи двојицу Срба, убили су их зликовачки, али сабљу нису нашли.⁸⁷

Почетком новембра 1832, браћа Вренчевић су отишли у село Мозгово и за време рада у винограду отели су две девојке, Миљкану и Марију, сестре од стричева, кћери Јаћима и Стојана Гојковића и на коњима их силом одвели у Крушевац. Њихови родитељи и остали сељани, не могавши више да трпе зулуме, побунили су се и од кнеза Милоша затражили помоћ. Михајло Гавриловић је истакао да је Димитрије Давидовић у табеларном прегледу на француском језику навео да су девојке „уграбљене за време обављања послова у винограду“. Међутим, Аврам Петронијевић у писму Емин паши од 27. новембра 1832. је истакао да су Вренчевићи „отишавши од пре у село своје именом Мозгово у срезу алексиначком, сазовну рају, заповеде да доведу девојке да им хоро играју, пак пред вече пошто спреме коње за пут ухвате, и из средине истргну две сестре девојке, баце ји на коње, падну ове с коња, бацакају се, вичу, ишту помоћи, моле сродници, не саслушавају се, за косе повуку ји и бијући ји у Алаца-Хисар одвуку“. Без обзира на који начин је извршено отимање мозговачких девојака, та афера је кнезу Милошу дошла као поручена. Важно је истаћи да је у том тренутку Османско царство имало проблеме са Мехмед Алијом, тако да је све ово могло додатно да послужи као притисак на Порту да реши питање разграничења, на шта се обавезала по Хатишерифу из 1830. године.⁸⁸

⁸⁶ДАС, КК, XXIX, 287, кнез Милош – Селим бегу, спахији крушевачком, 6. јануар 1831; М. Гавриловић, *нав. дело*, 419–420; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 76; Б. Илић, *Историјски преглед*, 148–149.

⁸⁷М. Гавриловић, *нав. дело*, 420; Б. Илић, *Историјски преглед*, 149–150.

⁸⁸М. Ђ. Милићевић је навео да су Марија и Милана, касније прозвана, биле ћерке Јаћима Гојковића из Мозгова и да су их отели на задушни четвртак пред Митровдан 1832. Селим и Осман бег Вренчевићи. Одвели су их у Крушевац у свој харем, па одатле у Ниш где су потурчене и добиле турска имена Марија – Јурмуса, а Милана – Фатима. М. Гавриловић, *нав. дело*, 421; Б. Илић, *Историјски преглед*, 149–150; М. Милићевић, *Поменик*, 105.

По пријему вести о отмици у Мозгову, кнез је одмах послао Милету Радојковића крушевачком ајану Хаки бегу да тражи да се девојке врате кућама, а уколико до тога не дође да ће се жалити вишим инстанцама. Поред јавног, Милета је имао и тајни задатак да потајно наговори српске агенте да подигну народ и отерају Турке између себе. Крушевачки ајан није одобравао овај поступак Вренчевића, али није смео крене против њих, јер су они били сестрићи Исмаил паше, под чијом управом је био Крушевац. Он је само Милошеву тужбу проследио даље.⁸⁹ Милета Радојковић је крајем новембра 1832. извештавајући кнеза Милоша о посети Крушевцу истакао да се Хаки бег и Сеидија правдају тиме да они не могу да утичу на повратак отетих девојака, јер се Турчин, који је отео девојке, налази под заштитом паше и само му он може судити, а кнезу саветују да се стрпи неки дан и да ће они о свему да пишу паши. Даље јавља да је Селим бег полудео, учи Светих Врача, да га држе окованог и читају му молитве.⁹⁰

Незадовољан одговором Хаки бега, али и да би имао свог човека код румелијског валиса, кнез Милош је послао Аврама Петронијевића у Битољ Емин паши, сину великог везира Решид паше, који је замењивао оца као намесник румелијског валиса, тражећи да он одреди једног комесара који ће да испита сва арбанашка насиља, а сем тога да се ферман издат за Јадар, Рађевину и Стари Влах примени и на Крушевачку нахију.⁹¹

У проласку кроз Лесковац, Аврам Петронијевић је о овом догађају известио и Исмаил-пашу, који му је одговорио: „да су сестрићи његови пијанице и да им он не може судити, нарочито сада како су у Ниш утекли“. Они су стварно, одмах после отимања девојака, видећи велико незадовољство и акцију кнеза Милоша, побегли са девојкама у Ниш, одмах прве ноћи по одласку кнеза Милете из Крушевца. Тада су устали и Жупљани и истерали сердара и остале Турке. О томе су обавестили представнике српске власти, у првом реду Милету Радојковића. Њему су 2. децембра 1832. писали поп Јова, поп Петроније, Веселин Ћирковић и Паво на Велике Вериге и јавили му да су се подигли против Турака, истерали их из нахије, а на граници поставили своје пандуре. У два сата ноћу 3. децембра 1832, примио је писмо од жупске

⁸⁹М. Гавриловић, *нав. дело*, 421.

⁹⁰*Јагодинска нахија*, трећа књига, 125; Б. Илић, *Историјски преглед*, 149–150.

⁹¹М. Гавриловић, *нав. дело*, 422.

општине у коме су му јавили да су истерали серадаре и остале Турке из Жупе и поставили стражу у Врбници.⁹²

Милета Радојковић је сазнао од Сеидије, који га је обавестио тајним писмом, да су бегови Вренчевићи побегли са отетим девојкама у Лесковац, док је Хаки бег, крушевачки ајан, јасичком кмету одговорио да су Вренчевићи отишли у Ниш. Јасно је да је постојало неслагање и између представника турске власти и да су српски представници то вешто користили. Сазнао је од крушевачког Сеидије да им је одузет посед, затворена мајка и да су се у Жупи „подигла нека момчад и истерују сердаре, господаре и субаше, говорећи да ће они само скупљати вергију и давати паши и да не дозвољавају да Турци више по њима иду“. Сеидија је изразио сумњу и чак питао да ли ти момци из Жупе за то што раде имају подршку и заповест кнеза или су се „из своје главе побунили“. Милета Радојковић је вешто одговарао и негирао да било шта зна о томе, већ да све то чује први пут.⁹³

Милета Радојковић је добио инструкције од кнеза Милоша у вези побуне у Жупи, да треба представницима турске власти рећи да су поступци „Жупског общества“ били оправдани, да су правилно учинили када су истерали Турке који су према њима поступали нељудски и да такво стање више не могу да издрже. Турцима је требало поручити да што брже врате отете девојке, „јер ће их, бојим се, после морати с придом вратити кад их станем гонити, пећи и клати“. Становницима Жупе је саветовано да се чувају нишких Турака, да не нападају Турке, осим ако се не ради о самоодбрани, и све злочине и зулуме да попишу и пошаљу паши.⁹⁴

М. Гавриловић је навео да је устанак несумњиво био резултат тајних Милошевих порука народу, преко Милете Радојковића. У документу датираном 2. децембра 1832. кметови, свештеници и народ из Крушевачке нахије обавестили су кнеза: „ми устасмо сас вашу заповест, како видомо ваше писмо, тако сабрамо народ, и сви јесмо ради, али не можемо без вас, него праћамо именованог попа Арсу и Милосава и молимо вас, како ћете нас помиловат“. Већ 4. децембра кнез Милош је добио писмо Милете Радојковића о буну у Крушевачкој нахији; сутрадан су стигли и

⁹²ДАС, КК, XXX, 783, 786, Исмаил паша – кнезу Милошу, 1832. године; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 127-128. Михаило Гавриловић, *нав. дело*, 422; М. Сијић, *Расински округ и његови народни представници*, 13.

⁹³*Јагодинска нахија*, трећа књига, 126-127.

⁹⁴*Исто*, 127.

изасланици побуњених сељака и тражили његову помоћ. У том критичном тренутку је кнез Милош преко својих људи послао јавни проглас побуњеном народу у којем га позива да се не подиже на устанак и да треба да се жали вишој, царској власти на зулуме. Зато је одлучио да пошаље народу члана Суда Милету Радојковића и надзиратеља кнежевог конака Арсенија Андрејића, да се посаветују са њима, да им предложе да се разиђу кућама и да не дирају Турке. Позивао је народ на стрпљење, тражио дисциплину и избегавање инцидената који би могли да штете српском питању у том тренутку. Требало је пренети народу у побуњеним крајевима да не дирају татаре који су носили пошту у Аустрију, путнике, трговце. Саветовано им је да чувају царски друм, да поставе страже које брину о безбедности свих путника. М. Гавриловић је закључио да је Милош морао тако јавно говорити и да су његови људи имали исти задатак, док им је тајно наложио да побуне и ражањски и алексиначки крај, али да покрет не обухвати крајеве на које Србија није имала право по Хатишерифу.⁹⁵

Кнез Милош Обреновић је чак одложио планирани пут за Крагујевац, где је требао да се сретне са Милетом Радојковићем, када је сазнао да се побуна из Жупе и Крушевца проширила на Алексинац и Ражањ. Зато је сматрао да најпре треба умирити Крушевљане, а да ће остали након тога да престану са побунама. У складу са тим обавестио је Милету да не долази у Крагујевац, него да шаље Арсенија Андрејића у Крушевац да умири тамошње становнике и да њих двојица прочитају писмо у ком се од народа тражи да се умири. Било је важно да се сазову и Турци и да им се каже да не дирају Србе и да се сви смире док се Аврам Петронијевић не врати из Битоља од „сина Садразамова“, па ће онда договорити какав ће однос бити између Срба и Турака. О томе је требало обавестити и Ражањце и Алексинчане.⁹⁶ То умирење је у ствари значило контролу над побуњеницима и спречавање било каквих инцидената, који би у том осетљивом тренутку по српско питање били веома кобни.

⁹⁵ Исте инструкције пренете су и кметовима и кнезовима у Алексинцу, Ражњу и Параћину. Било је важно да не дирају трговце, татаре, пошту или путнике који су пролазили царским друмом. Кметови и кнезови имали су обавезу да поставе страже и да поштују наређења, јер им је претила казна уколико би било другачије. У исто време је кнез Милош побио све наводе о његовој вези са побуном која је дошла од суседних турских паша и изразио је оданост султану Махмуду II. ДАС, КК, XXX, 840, Мехмед Изет паша, видински везир – кнезу Милошу, 1833. године у Видину; М. Гавриловић, *нав. дело*, 422–423; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 76–77; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 132–133; Б. Илић, *Историјски преглед*, 149–150.

⁹⁶ *Јагодинска нахија*, трећа књига, 129.

Повереници кнеза Милоша су одмах поступили по његовим наредбама, сазвали су народ и у Крушевцу прочитали писмо у ком се тамошње становништво позива на мир. Поред те информације постојале су и неке које је требало дати у тајности виђенијим људима. Зато су у свом извештају навели да су „народу добро по заповести Вашој изтолковали јавно и тајно.“ Међу присутним народом у Крушевцу налазили су се и виђенији људи из Ражња и Алексинца, као и архимандрит манастира светог Романа. Приметно је било велико узнемирење у народу које је сваког тренутка могло да достигне врхунац.⁹⁷ Читању кнежевог писма у Крушевцу присуствовали су Срби и Турци. Народ није одустајао од својих захтева, а када је прочитано да их кнез поздравља сви су: „јединодушно повикали да Бог живи нашег Господара и оца, ми његову реч оћемо слушати но само нека Турци зулум утише“. Након што је саветовано народу да се врати својим кућама, они су повикали да то неће да раде док Вренчевићи не врате „наше сестре“ што су заробили и да су спремни да се боре од „пазарске стране до Суповца“, да погину и да „свуда редом Јастребцом србска војска лежи“. Договорено је да се обавести паша да не креће са војском на Крушевац, „јербо ће вилајет да узбуните више“. Према извештајима Милете Радојковића снага српских побуњеника износила је око 300 људи који су чували границу на Суповцу, где се налазио један турски шарампов и једна караула.⁹⁸

Након ових дешавања кнез Милош је препоручио својим изасланицима да пређу у Јасику, да не би изазвали сумњу код Турака ако дуже бораве у Крушевцу. Народу је речено да „у бој не залази“ али да тражи своја права од Турака, да од тих захтева не одустаје, да не попусти под претњама или да верују обећањима, „да меру само, а после да оладне и да се повуку, те да нас осрамоте“. Уколико буду постојани у својим ставовима и захтевима, да ће то бити аргумент да се кнез бори за њих, истиче њихове проблеме и тражи већа права код турских преставника. Кнез Милош је сматрао да паша нема војску коју би довео у Крушевац, него да само плаши тамошње становништво, а писао је и Цукићу да обавести Жупљане да они „дођу к овима“, само да их буде више.⁹⁹

⁹⁷У том тренутку народ у Ражњу и Алексинцу се у „миру наводи“, али је било присутно велико узнемирење које је сваког трена могло да прерасте у побуну. Иако су неки кнезови предлагали да се преда оружје, препоручено им је да то не раде. *Јагодинска нахија*, трећа књига, 129–130.

⁹⁸*Јагодинска нахија*, трећа књига, 130–131; Бранко Перуничкић, *Град Параћин 1815–1915*, Београд 1975, 80 (=Б. Перуничкић, *Параћин*), 80. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 32.

⁹⁹*Јагодинска нахија*, трећа књига, 131; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 27; 40.

Још крајем новембра 1832. године народ у Крушевцу и околини је изабрао прве старешине и на тај начин своју борбу уздигао на један виши ниво. За чланове Крушевачког суда изабрани су:

1. Јован Здравковић из Крушевца
2. Вучко Мутавцић из Тобоца
3. Јаков Ђурђевић из Пасјака
4. Дмитар Илић из Осредака

За старешину Козничког среза изабран је Илија Богосављевић из Кожегина; за Средњи срез (Крушевачки или Јастребачки) за старешину је изабран Веселин Ћирковић из Пепељевца и за старешину Моравског (Загрлатског) среза изабран је Илија Павић из Трњана. То су били први капетани и вође побуњеног народа. Формирањем ових институција српски народ је показао јасну жељу и вољу за ослобођењем и уједињењем. О избору чланова суда и старешина обавештен је и кнез Милош, који се сложио и потврдио њихов избор. Тада им је дао неколико савета: „да поштују ред, да се не скитају, не убијају, не дирају Турке, судије да подучавају народ, да дају пример и буду огледало свима. Само на тај начин постићи ће успех“¹⁰⁰

Локалне турске старешине су реаговале на тај начин што су понудиле мир побуњеном народу, по наређењу паше обећали су да ће захтеви бити испуњени, а зулуми укинати, али уз услов да се тај народ неће одрећи лесковачког паше и да ће остати уз њега. Пашин изасланик Ахмет је током састанка за крушевачким кнезом Јованом Здравковићем и архимандритом Савом изразио сумњу и питао да ли их неко „учи“ да се буне против легалних турских власти и откуд им старешине. Кнез Јован Здравковић и архимандрит Сава су одговорили да их нико не саветује и да им нико не помаже, а да су старешине сами изабрали из својих крајева. На турске захтеве лукаво су одговорили да морају да се консултују са народом, који би изабрао „паметне људе“ да преговарају са лесковачким пашом. То време им је, у ствари, било потребно да се

¹⁰⁰М. Гавриловић је у свом делу о Милошу Обреновићу навео да су старешине у Крушевцу и околини изабране 8. (20.) децембра 1832. На основу расположивих података видимо да је тај процес извршен раније, а 8. (20) децембра је кнез то поврдио и упутио им одговарајуће савете. Б. Илић је навео да је Суд крушевачки тајно основан још 1830. године. М. Гавриловић, *нав. дело*, 424; Б. Перуничкић, *Параћин*, 77–79; Исти, *Крушевац*, 200; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 38; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија II*, 727–728; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 113–114; М. Матић, *нав. дело*, 76; Владимир Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, у: *Крушевац кроз векове*, Крушевац 1972, 136 (=В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*).

посаветују са кнезом Милошем, који им је рекао да се примире и да дођу код њега по даље инструкције.¹⁰¹

Милети Радојковићу и Арсенију Андрејевићу је 11. децембра 1832. стигло писмо од Шашић пашиног сина из Лесковца, у ком их је позивао да подигну војску са крушевачке границе, а што се тиче захтева, да ће он све да договори са кнезом Милошем.¹⁰²

Два-три дана након доласка Милошевих људи у Крушевац подигао се народ Параћинског и Ражањског среза (11. децембра 1832). У Ражњу је било 60–70 турских коњаника, који су отерани у Лесковац. Народ је писао лесковачком паши да је устао против зулумћара и изелица, а да ајане и сердаре није дирао. Из Ражња су побуњеници кренули према Алексинцу и буна се проширила према Бањи, Гургусовцу, Зајечару и Крајини, јер народ није више могао да трпи зулуме и много људи из тих крајева било је срећно и радосно због будућег уједињења са Кнежевином Србијом. Због толике побуне Турци су се збили у Алексинац и Крушевац, а неки су побегли у Ниш и Лесковац.¹⁰³

Кнез Милош се током 1832. обратио писмом и кметовима и народу Пазарске нахије преко Паресије и Копаоника. Након састанка са кнезовима, писао је народу и саветовао га да слуша старешине и да им се у свему повинује. Било је важно да не чине кавге и убиства, не отимају девојке и да не улазе ни у какво зло, јер би то Турци искористили и узимали глобу за кривицу; да уколико неко то не испоштује биће најстрожије кажњен („на точку суше“). Саветовао их је да предају данак, да се не буне и да поштују спахије, пазарског пашу и остале Турке, а да скитнице, без тескера (пасоша, докумената) предају старешинама.¹⁰⁴

Дипломатска офанзива кнеза Милоша на Порти, подршка Русије и проблеми које је имало Османско царство, утицали су да српско питање иде у добром смеру.

¹⁰¹ ДАС, КК XXIV, 7, Милета Радојковић и Арса Андрејевић – кнезу Милошу, 2. децембар 1832. године.

¹⁰² У складу са упутством представници кнеза Милоша су одговорили и саветовали Турцима „да се тргну и да сваки на своје место иде“. *Јагодинска нахија*, трећа књига, 131–132.

¹⁰³ Изасланици кнеза Милоша су 29. новембра 1832. након сазнања о побуни у Параћинској нахији отишли тамо, да их обавесте о препорукама кнеза, као што су то урадили у Крушевачкој нахији, а у том тренутку још нису имали информације о побуни у Алексинцу и Ражњу, али су изразили наду да ће „до сутра абар доћи да су се и оне подигле“. М. Гавриловић, *нав. дело*, 423–425; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 131–132; Б. Перуничкић, *Параћин*, 79–80; Б. Илић, *Историјски преглед*, 150.

¹⁰⁴ Б. Перуничкић, *Једно столеће Краљева 1815–1915*, Краљево 1966, 58 (= Б. Перуничкић, *Краљево*); Исти, *Земљишна својина у Србији 1815–1845*, Београд 1977, 92–93 (= Б. Перуничкић, *Земљишна својина*).

Српски татарин је 21. децембра донео у Цариград извештај о буни, упутства депутатима и писмо за руског посланика Бутењева. Тог дана десио се још један важан догађај за Порту. Мехмед Решид паша, велики везир, је потучен и заробљен од Ибрахим паше код Коње и та победа је отворила пут египатској војсци ка Цариграду. Руски посланик у Цариграду Бутењев се заинтересовао за српско питање и побуну у Крушевачкој нахији уз обећање да ће да се заузме код Порте за побуњенике. Српски депутати су исти захтев упутили почетком јануара 1833. упутили реис ефендији.¹⁰⁵

Порта је услед многобројних проблема пристала на предлог руског посланика. Почетком јануара 1833. Портин чиновник Мустафа ефендија пошао је за Београд да са тамошњим везиром извиди отмицу Вренчевића, остала насиља и неправду учињену народу. Његов задатак је био да провери да ли су девојке добровољно или насилно потурчене. Ако би утврдио да су својевољно пошле остаће Туркиње, а ако су малолетне и силом отете предаће их кнезу Милошу, а они који су то урадили биће оштро кажњени.¹⁰⁶

Пошто више није постојала опасност од упада Турака у пограничне крајеве Крушевачке и Козничке нахије, Аврам Петронијевић је добио наређење да се врати из Битоља. Нишки и лесковачки паша су ову ствар другачије представили Порти, јер су Вренчевићи имали доста присталица у Нишу и Лесковцу. Мисија Аврама Петронијевића у Битољу испунила је циљ, јер је одатле наређено нишком и лесковачком паши да не устају против побуњеника, иако је лесковачки паша већ припремио за напад око 3–4 000 Арнаута.¹⁰⁷

Вренчевићи су по доласку у Ниш потурчили девојке и од нишког кадије извадили потврду да су девојке за њих пошле добровољно. У тужби упућеној

¹⁰⁵И поред руске помоћи кнез Милош није био задовољан руским послаником у Цариграду, па је чак планирао да пошаље посебну депутацију у Петроград. Гавриловић је навео да је Бутењев био против тога и потврђивао да се он на сваком кораку борио за српске интересе. Лазару Теодоровићу је то потврдио и и Муравјев, изасланик цара Николаја I, који је дошао у Цариград, да измири султана са Мехмед Алијом. Он је потврдио да ће Русија да се држи својих уговора и помогне Србији, али су због проблема са Мехмед Алијом та питања стављена у други план. М. Гавриловић, *нав. дело*, 426–429.

¹⁰⁶ДАС, КК, XXX, 844, Мехмед Амди Акиф-паша – кнезу Милошу, март 1833, у Цариграду; М. Гавриловић, *нав. дело*, 429; Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, књига I, Београд 1901², 279–281 (=М. Петровић, *Финансије I*); Бранко Перуничкић, *Алескинац и околина*, Београд 1978, 189–190 (=Б. Перуничкић, *Алексинац*); Б. Илић, *Историјски преглед*, 150.

¹⁰⁷М. Гавриловић, *нав. дело*, 429–430.

намеснику румели валије, људи блиски Вренчевићима, су објашњавали да су отете девојке својевољно пошле за њих, „замиловавши давна турску веру“ и да је 4 000 наоружаних Срба истерало Турке из „шарампова у варош“ и да су у „шарампову“ поред једног турског буљукбаше оставили и једног српског капетана, а да су касније и тог турског буљукбашу преотерали рекавши му да је то „синор србскиј“. Желећи да им се освети због свега тога, кнез Милош је наредио својим људима да храну Вренчевића, која се састојала из пшенице, јечма, овса, кукуруза, а налазила се у Крушевцу, воденицама или на неком другом месту, узму и поделе људима у побуњеним крајевима.¹⁰⁸ Поделу жита које је било у власништву Вренчевића у Крушевачкој нахији у селу Глободеру, извршили су Стеван Жупанац и Мијајло Жупанац из села Сочанице.¹⁰⁹ Мозговачко жито износило је 3 628 ока. Од тога је за калуђере манастира Светог Романа узето 1 340 ока, а за манастир Светог Стефана у Липовцу 580 ока – укупно 1 920 ока. По механама је подељено да се меси хлеб таин за војску 1 708 ока. Јован Вељковић је у писму Милосаву Здравковићу навео да би он писао калуђерима да врате жито, јер је потребно војсци, а они имају до 2 000 кућа од којих могу да траже храну. Пошто је након ове поделе у селима остало још око 4 000 ока ражи, поставило се питање шта да ради са тим, јер су већ неки људи из Крушевца узели део који су сматрали да им припада.¹¹⁰ Крајем децембра 1832. Милета Радојковић је јавио кнезу Милошу вести о житу које је узето од Вренчевића, и истакао да је узето само Селим бегово и да је остало зауставио, на шта му је кнез Милош потврдио да је добро учинио.¹¹¹ Вренчевићи су крајем фебруара 1833. послали Ибрахим агу да прода њихова имања и тада је он тражио поменуто жито од чланова Крушевачког суда. По налогу кнеза Милоша Суд Крушевачке нахије је обавестио Ибрахим агу да је жито које је било

¹⁰⁸ Кнез Милош није томе придавао неки значај, јер како је говорио тај документ (илам) може да се добије од кадије за 20 пара. Што се тиче одузете хране која је била у власништву Вренчевића кнез Милош је тражио од својих људи да се то изврши у тајности, и да се не сазна од кога је потекла идеја и да увек могу да нађу оправдање за тај чин. М. Гавриловић, *нав. дело*, 430; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 75.

¹⁰⁹ ДАС, КК, XXIV, 10.

¹¹⁰ Архимандрит Сава је правдао одузето жито тиме да су му Вренчевићи нанели штету у износу од 390 гроша (глобе, намети, позајмљивали новац који нису враћали, трошкови око обнове цркве у близини Каоника...). ДАС, КК, XXXV, 543, Сава, архимандрит у ман. св. Романа – кнезу Милошу, 1833; Б. Перуничкић, *Параћин*, 87; Климент Џамбазовски, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, I том, књига I (1820–1848), Београд 1979, 206.

¹¹¹ *Јагодинска нахија*, трећа књига, 137–138.

у власништву Вренчевића узела сиротиња током побуне, а да остатак може слободно да преузме. Он то није прихватио, јер је узето више од половине и одлучио је да поводом тога пише везиру. Ово питање биће потпуно решено у корист становника новоприпојених крајева тек након ослобођења Крушевачке нахије и посете кнеза Милоша Крушевцу јуна 1833. године.¹¹²

Да су Вренчевићи приликом отмице мозговачких девојака имали „наводоцију“ потврђује и писмо од 10. децембра 1832. које је кнез Милош упутио Милети Радојковићу и Милосаву Здравковићу, у ком се види да је народ учинио неке изгреде, и да Милош осуђује што су „навођацију Вренчевићева онако вукли, убијали, вешали и на колац натакли“. Истакао је да је таква врста освете нечовечна и да у тренутку дипломатске акције више одговара Турцима него Србима. Зато је наредио да се тело тог човека уклони и укопа. То је и учињено по кнежевом наређењу, а коло је растурено „и место оно замрљали и ништа се не познава“.¹¹³

Милета Радојковић је током посете Крушевцу разговарао да ајаном Хаки бегом, који је био задовољан уредбом коју су му одредили крушевачки кнезови. Сваког месеца је добијао 1 200 гроша, хлеб, зоб и сено колико му је било потребно. Са тим се сложио и паша. Потврдио је да ће из Крушевца да протера све оне који су чинили злодела „да се више међу народом не би налазили“. Што се тиче побуњеног народа, он није одустајао од својих захтева, поштовао је уредбе, био је послушан капетанима и старешинама. Код Милете Радојковића долазили су рођаци отетих девојака из Мозгова и тражили дозволу да кришом избаве девојке од Турака.¹¹⁴ Шта им је одговорио није познато, али на основу неких других докумената закључујемо да им то није одборено, нити саветовано, јер би то покварило дипломатску акцију коју је предузео кнез Милош код Турака.

Интересантан податак о отмици мозговачких девојака помиње Б. Илић у књизи *Крушевачки крај јуче и данас*. Он каже: „Међутим, на састанку са девојачким мајкама у

¹¹²ДАС, КК, XXIV, 21, Милета Радојковић – Кнезу Милошу, 24. фебруар 1833; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 81–82. В. Стојанчевић, *Зашто је кнез Милош наредио конфискацију имања крушевачких бегова*, 97–100; Миломир Стевић, Николина Бабић, *Конфискација имовине бегова Френчевића*, у: Расински анали 13, Крушевац 2015, 87–91.

¹¹³Милета Радојковић у писму кнезу Милошу наводи да су људи из Мозгова убили из пушке и потом обесили наводоцију који је “девојке Вренчевићима издао“. М. Гавриловић, *нав. дело*, фуснота на 430 страни; Б. Перуничкић, *Параћин*, 82; 87; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 135–136.

¹¹⁴*Јагодинска нахија*, трећа књига, 134.

Јасици, крајем децембра 1832, Радојковић и Андрејевић констатују да су девојке добровољно одбегле. Обучене у свилу и кадифу, мажене и лагане беспосличким животом, девојке су изјавиле да су добровољно отишле у харем“. Обавештен о томе кнез Милош је наредио да се изврши притисак на родитеље и рођаке и девојке принуде да изјаве да су силом одведене.¹¹⁵ У објављеним документима Јагодинске нахије постоји документ који потврђује наводе о састанку Милете Радојковића са мајкама отетих мозговачких девојака, али је садржина тог документа сасвим другачија од оног који наводи Б. Илић. Милета Радојковић је 5. децембра 1832. јавио кнезу да су код њега дошли људи из села Мозгова Алексиначке нахије којима су Вренчевићи насилно одвели кћерке и рекли су да су мајке ових девојака биле у Нишу код Турака и да нису хтели да их приме, све док их није позвао нишки паша и у његовом сарају су се састали. Девојке кад су угледале своје мајке почеле су да плачу и да траже да их избаве од турског насиља и да воле да остану код Срба и ако не могу од срамоте да се врате у своје село, онда барем у неко друго, само да не остану у турским рукама. Када су мајке ових девојака рекле да траже своје ћерке назад, да се због њих подигло пет нахија и да док се оне не врате неће доћи до смиривања и да ће „Господар Милош“ да тражи повратак тих девојака, паша је одговорио да те не зависи од њега „него од мојег старијег“, тј. претпостављеног.¹¹⁶

Портин чиновник Мустафа ефендија је стигао у Крагујевац 20. јануара 1833. године. Кнез Милош је похитао к њему да га придобије, а везиру је обећао 25 000 гроша као помоћ.¹¹⁷ Поред везира и Портиног изасланика требало је припремити и

¹¹⁵Б. Илић није навео одакле је нашао тај податак, али је дао списак литературе на крају свог поглавља поменуте књиге. Даље је истакао: „Њихова туга за изгубљеним лаким животом у харему морала је бити велика. Никако нећемо да се вратимо у село“ изјавиле су Радојковићу на саслушању у Јасици. Како је Радојковић успео да их натера да одрицање од харема, остала је тајна.“ Б. Илић је такође навео да се, по свему судећи, овог пута није радило о правој отмици, случај је послужио кнезу Милошу као изванредна прилика да Вренчевиће и Турке прикаже као разуздане насилнике који се нису придржавали чак ни турских правила и обичаја. Б. Илић, *Историјски преглед*, 149–151.

¹¹⁶Јагодинска нахија, трећа књига, 133.

¹¹⁷Тих дана је Хусеин-паша именован за румелијског валиса, а на његово место је у Београду постављен Веци Мехмед паша из Солуна. Кнез Милош је писао и реис ефендији Мехмед Акиф паши који му је средином марта 1833. потврдио да ће питање отимце девојака бити окончано у најскорије време и да ће бити предузете све казнене мере. Тада су у Цариград били послати Стојан Симић и Димитрије Давидовић. М. Гавриловић, *нав. дело*, 430–431; М. Петровић, *Финансије* I, 278–279; Мирјана

девојке. Милета Радојковић је приликом посете Ђунису, свом родном месту, разговарао са ражањским и алексиначким кнезовима и тада су дошле две бабе чије су ћерке биле заробљене. Оне су тада рекле да не смеју да се састану са ћеркама због претњи које су им Турци упутили, али да им је обећана помоћ и заштита. Изгледа да се појавила озбиљна сумња да су бегови могли утицати на њих, шта ће да кажу или да услед бољег живота, јер „код њих нити ору, нити копају, а добро су одевене и добро се хране“ пожелеле да остану у турској вери. Због тога је кнез Милош наредио да се мајке отетих девојака на путу састану са њима и да их одговарају да не остану у турској вери, да им обећају да ће их кнез узети у заштиту и не обазирати се на оно што је било, удати их за добре људе. Чим су Вренчевићи са својом мајком, отетим девојкама и послугом стигли из Лесковца у Ражањ, били су опкољени од родбине отетих девојака, али покушаји састанка са девојкама остали су безуспешни. Азис-ага, чауш београдског везира, који је Вренчевиће водио из Лесковца, и сами Вренчевићи нису хтели да допусте тај састанак. У Јагодини, родбина потпомогнута окупљеним народом поново је покушала да дође до девојака и због тога је избио неред, који се завршио тако што су Вренчевићи морали да допусте да се девојке састану с родбином. У Паланци су оне сасвим одвојене од Турака, доведене у Београд и смештене у кућу код једне Српкиње 7. фебруара 1833. године.¹¹⁸

Иако се појављује сумња и поставља питање да ли су мозговачке девојке добровољно пошле или су насилно отете, историјски извори нас наводе на закључак да су оне отете, али временом им се можда свидео другачији и доста лакши начин живота. Због тога је кнез Милош инсистирао да мајке поменутих девојака пре Београда буду са њима да би их припремиле шта да одговоре. Како је кнез истакао у једном упутству Милети Радојковићу „могућно је, да ће исте похитенице, ласкањем својих отимача и садашњим угоднијим и лакшим начином живота преварене, изјаснити се при испиту, да нису насилно отете и тако ће хтети оно отрећи, што је учињено и што су саме јаукањем својим и призивањем да иј ко избави, изјавиле и показале.“¹¹⁹ Зато је било важно да се мајке и родбина Марије и Миљкане састану са њима пре него што стигну у Београд, како се и десило.

Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999, 51; 102 (=М. Маринковић, *Турска канцеларија*); Г. Јакшић, *нав. дело*, 388–389.

¹¹⁸М. Гавриловић, *нав. дело*, 431–432; М. Петровић, *Финансије* I, 281–286; Б. Перуничкић, *Алексинац*, 192–195; 197–200; Б Илић, *Историјски преглед*, 150–151; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 155–156.

¹¹⁹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 77–78; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, II, 729.

Због света тога београдски везир је негодовао, али није прекидао истрагу, било због богатих поклона који су му обећани, али и због тога што није примио тајне инструкције од Порте, која је била љута на Вренчевиће као виновнике ових догађаја. Чак је београдски везир добио наредбу да ако девојке кажу да нису насилно потурчне, да не буду враћене Вренчевићима, него да их београдски везир задржи код себе.¹²⁰

Последњег дана јануара Јеврем Обреновић је позван да присуствује суђењу. Он је пошао у град са два српска чиновника, а тугџи баша и један српски буљукбаша и два пандура су повели девојке. У граду се накупило много Турака. Хусеин паша, Портин изасланик и кадија су већ били на окупу и чим су сви дошли кренула су испитивања. Везир се обратио млађем Вренчевићу, Осман бегу и питао га да ли су девојке насилно потурчене или су добровољно пошле. Он је одговорио да су оне добровољно пошле и да су били у договору. Затим је везир питао девојке да ли су оне силом одведене. Оне су одговариле да бегове дотле нису познавале, да не знају да су потурчене и да су оне Марија и Миљкана. На поновљено питање оне су потврдиле да су хришћанке и да неће да буду Туркиње макар их на парчад секли. Након тога је везир вратио отете девојке Србима, док је Вренчевић одведен у затвор. Београдска општина је богато наградила девојке, а кнез Милош Хусеин пашу са 50 000 гроша. Награђени су и кадија и тугџи баша. Београдски везир је тражио од Јеврема Обреновића и кнеза Милоша, истичући више пута, да се та прича више не шири и да се у Цариграду не сазна о свему што се догодило, тачније, о његовој улози у поменутих догађајима.¹²¹

Кнезови Суда крушевачког су крајем јануара 1833. изразили задовољство што су коначно отпочели живот са народом у слободи, на чему су се посебно захвалили кнезу

¹²⁰М. Гавриловић, *нав. дело*, 432; М. Петровић, *Финансије* I, 283–234; Б. Перуничкић, *Алексинац*, 193–194; 197–198.

¹²¹Последице ових дешавања имале су вишеструки значај за српски народ: арнаутска недела су судски утврђена и побуна у Крушевачкој, Козничкој нахији и околним нахијама и срезовима је тиме постала оправдана. После овога су Турци из Крушевца, Ражња, Параћина и Алексинца били иселјени; једна од девојака Марија се вратила у село и убрзо умрла, а другу Милану (Милкану) је кнез Милош удао за једног свог слугу. Она је живела у Београду до своје смрти 1885. године. Отмица ових девојака приказана је у причи „Јурмуса и Фатима“, штампаној у Београду 1879, а посвећена је Ђури Даничићу. Укупан износ потрошеног новца за решавање питања отетих девојака из државне касе износио је: 59.547,20 гроша. М. Гавриловић, *нав. дело*, 432–434; М. Петровић, *Финансије* I, 292–293; 518–519; Б. Перуничкић, *Алексинац*, 201–205; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 17–18; Б. Илић, *Историјски преглед*, 151; М. Милићевић, *Поменик*, 105.

Милошу, коме су обећали покорност и послушност те су му послали дарове: сир и вино, на чему им се он посебно захвалио и посаветовао их да не чине злочине и зулуме, да поштују ред и поредак, да слушају њега, а он ће све њихове проблеме и неправде учињене од Арбанаса и других Турака решити код султана.¹²²

2.2. Дипломатска активност, припајање и уређење нових крајева

Након Другог српског устанка 1815. ради уређења граница са Османским царством и повратка отргнутих нахија из времена Првог српског устанка, у Цариград је послато неколико депутација. Захтев за повратак отргнутих нахија први пут је постављен пред Порту 1820. године. Наредну деценију ово питање биће основни циљ политике кнеза Милоша Обреновића, који је преко својих поверника добијао инфомрације са терена и слао упутства за деловање. Тиме је и на самом терену извршена политичка припрема за присаједињење Србији.¹²³ Кнез Милош је 1827. депутатима дао пуномоћје у ком је нагласио шта су њихове обавезе и шта треба да траже у Цариграду. Једна од тих тачака тичала се и повратка отргнутих предела у којој се позива на Акерманску конвенцију из 1826. године.¹²⁴

¹²²Кнез Милош није дозволио побуну ширих размера, јер већ крајем 1833. и становништво нишког краја покушава да крене у устанак, који у том тренутку не одговара политици коју води Кнежевина Србија. ДАС, ЗМП, 2198, кнез Милош – капетанима Јовану Вељковићу у Параћину, Јовану Бошковићу у Сврљигу и Алекси Симићу у Крушевцу, 21. октобар 1833; кметовима, кнезовима и народу Нишке нахије – Пожаревац, 21. октобар 1833. године; Б. Перуничих, *Крушевац*, 79–80.

¹²³Александар В. Милетић, *Алексиначко Поморавље у XIX веку (1833–1878)*, у: Капија Поморавља, Варварин 2011, 230.

¹²⁴Депутацију су чинили: Лазар Теодоровић, Илија Марковић, Атанасије Михаиловић и секретар Марко Георгијевић. Предлог разграничења је предвиђао да границе иду: од аустријске и влашке стране Дунав и Сава. Од Босне река Дрина, река Лим до Увца, од Увца до Сувобора, односно Јавора. Јавором до Голије, Голијом низ Паресију на Ибар, уз Ибар на Копаоник, па преко села Батота до Јанкове Клисуре на Јастребац. Од Јастрепца преко села Суповца до Бугар-Мораве. Одатле на Топоницу (или Алексинац), па на Грамаду до Велике Планине и овом до Извора. Од Извора Тимоком до места где се он улива у Дунав. Или по предлогу од 1820. који је предвиђао да граница иде: од босанске стране Дрином; од Аустрије и Влашке Савом и Дунавом. Од јужне стране овим пунктовима: 1. од села Перућца на Гору Ивицу; 2. на гору Шарган; 3. на Златибор; 4. Јавор; 5. Голију; 6. Врању Стену; 7. Копаоник; 8. Село Батоте; 9. на Јанкову Клисуру; 10. Велики Јастребац; 11. Мали Јастребац; 12. преко села Суповца у реку Топоницу; 13. Топоницом у Копај-Кошару; 14. у село Грамаду; 15. реком Тимоком на Сврљиг Бању, Гургусовац и даље до места где се река Тимок улива у Дунав. М. Гавриловић, *нав. дело*, 550–551; Р. Љушић, *Кнежевина*

Руско-турски рат (1828–1829) завршио се Једренским миром чија се шеста тачка односила на Србију којој је Турска морала да врати шест нахија и да испоштује све претходне споразуме. Порта је након тога издала Србима Хатишерифе 1829, 1830. и 1833. године. Поред аутономије питање прикључења шест нахија, са којим се одуговлачило, остаће актуелно и завршиће се 1833. године.¹²⁵

Дипломатска активност српских депутата и кнеза Милоша била је веома изражена, а све са циљем испуњавања обећаног и прописаног Хатишерифима и повратком отргнутих предела до којих је стигао Карађорђе током Првог српског устанка. Поред тога инсистирало се на иселјавању Турака из Србије, а њихова имања и спахилуци требали су да припадну народу.¹²⁶

Турци су одуговлачили са разграничењем, као и са распродајом имања. Питање граница решавали су руски представник Коцебу, који је крајем 1830. стигао у Београд и турски представник Лебип ефендија. Они су крајем 1830. кренули ка Видину у пратњи са Сашаљским, другим руским комесаром и Коцебуовим помоћником, а Србе су представљали: Милосав Здравковић Ресавац, Јоксим Милосављевић, Јован Миленковић и Никола Радоњић.¹²⁷ Састанак комесара са представницима Срба и Турака у Крушевцу је одржан крајем фебруара 1831. године. Комисија је као гранична места означила: Јанкову клисуру, Батоте и Бело Брдо.¹²⁸ Током 1831. Лебип ефендија није прихватио

Србија, 2–3; Жарко Илић, *Разграничење Кнежевине Србије и Османског царства 1830–1834*, у: *Историјски часопис*, LXXI, Београд 2022, 284–290 (=Ж. Илић, *Разграничење*).

¹²⁵ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 3–15.

¹²⁶ Димитрије Давидовић је користећи своје везе писао за немачке новине у Аугзбургу излажући тешко стање хришћанског становништва што га је подстакло на побуну против бегова Вренчевића, спахија и читлук-сахибија. И ово је био вид дипломатске активности који је требало да оправда дешавања у побуњеним крајевима, али и да пронађе што ширу коалицију европских земаља зарад остварења српских циљева. ДАС, КК, XL, 32, 23. децембар 1832. године; М. Гавриловић, *нав. дело*, 303.

¹²⁷ М. Гавриловић, *нав. дело*, 309–310; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 41–42; Ж. Илић, *Разграничење*, 291–292.

¹²⁸ Коцебу је у извештају руској влади навео да су приликом посете Крушевцу неки Арбанас и неки старац одговорили турском комесару да Крушевачка нахија има 218 села и да припада Алаца Хисарском пашалуку, док хришћани ништа нису говорили. Као проблем је истако то што су територију до које је стигао Карађорђе Турци поделили на 14 каза, а Срби на шест нахија. Наводи и да је српски војвода Крушевачке нахије боравио у Кожетину који су Арбанаси разорили 1813. године. ДАС, КК, XL, 55; М. Гавриловић, *нав. дело*, 313–314; Ж. Илић, *Разграничење*, 297; Љубодраг Поповић, *Павле Мутавић и његово доба*, Врњачка Бања 2008, 17–21 (=Љ. Поповић, *Павле Мутавић*).

промене граница, а за Крушевац је као аргумент наводио да је давно дат Шашит-пашиној породици као мукада и да није у реду одузимати од те породице.¹²⁹

Ипак због притисака руског посланика Бутењева¹³⁰ на Порту Лебиџ ефендија је морао да попусти и понудио је кнезу Милошу део територија, али је овај то одбио јер је било супротно одредбама Хатишерифа. Кнез Милош је успео да дође и до карте коју су саставили руски представници, да је копира, пошаље депутатима у Цариград и да она буде основ за наредна разграничења.¹³¹

Кнез Милош није посустајао и послао је Димитрија Давидовића у Цариград. Тамо је он истакао незадовољство српских старешина и могућност подизања буне, јер нису испоштоване одредбе Хатишерифа. Руски посланик Бутењев је бранио српске интересе и залагао се да се продаја турских имања заврши. Али је и био против подизања буне и истицао да пре питања граница треба радити на подизању судова, болница, школа. Поред претњи буном кнез Милош је претио београдском везиру обуставом плаћања данка и спахијског десетка. С друге стране Порте је као разлоге за неиспуњавање обавеза из Хатишерифа наводила и проблем око нереда у Босни и Албанији.¹³²

Велики везир Мехмед Решид паша, је након угушења буне Арнаута и Бошњака, хришћанском становништву у тим крајевима укинуо читлуке и читлук-сахибије. У оним областима које је требало припојити Кнежевини Србији, по Хатишерифу из 1830, читлуци су и даље постојали. Најтеже је било сељацима око Параћина, Ражња, Алексинца и Крушевца. Ту су читлук-сахибије били лесковачки Арбанаси, који су под својом контролом ставили велики број села Крушевачке нахије. Где је спахија био јачи он је сам за себе узурпирао то право или га предвао свом брату. Тако је сељак спахији

¹²⁹За остала места је наводио да не може да преда Кључ и Крајину због Фетислама, Црну Реку због Видина, Гургусовац, јер је преко њега водио пут за Ниш, Алексинац, јер је био близу Нишу... М. Гавриловић, *нав. дело*, 379.

¹³⁰Заменио је Рибопјера марта 1831. године. М. Гавриловић, *нав. дело*, 378.

¹³¹Портин комесар је нудио: Крупањ, Лозницу, Параћин, Ражањ, Бању, Црну Реку или део Крушевачке нахије до Јастрепца. Кнез Милош је то одбијао, позивајући се на Хатишериф, али је хтео да учини неке уступке и у Гургусовацу, делу бањског краја где би ушао цео бањски Сврљиг и трећина крушевачког краја. Да је карта руских комесара била основа за разграничење види се и по упутствима које су посланику Бутењеву стигла из Петрограда крајем 1831. године. Ипак представници Порте су и даље одбијали такве предлоге. М. Гавриловић, *нав. дело*, 380–381; 403–405; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 42.

¹³²М. Гавриловић, *нав. дело*, 385–386; 391–392; 395.

давао десетак, а читлук-сахибији четвртину од усева, деветину од винограда и кулук. Мехмед Решид паша је желео и то да укине, али није успео јер је морао да се врати у Цариград и да предводи борбу против Мехмед Алије.¹³³

Кнез Милош је искористио међународну ситуацију изазвану египатском кризом и подстакао побуну у крушевачком, параћинском, ражањском и алексиначком крају у јесен 1832, која се на пролеће 1833. шири и на пределе источне Србије.¹³⁴

*

У исто време док су Вренчевићи долазили на суд (јануара 1833) кнез Милош је сазвао скупштину судија и капетана да чује њихово мишљење о догађајима у отргнутим пределима, да се обавести о народном мишљењу и да им изложи стање преговора у Цариграду. Скупштина одржана у Крагујевцу отпочела је читањем Милошеве беседе у којој је истакао разлоге побуне и борбу за присаједињење отргнутих предела. Говорио је о турским и арнаутским зулумима: отимањима и насилним турчењима жена, девојака и мушке деце, силовањима жена и мушкараца, убиствима, отимањима имања, глобама, прекомерним кулучењима и разним неправдама. Све је то натерало на побуну Крушевачку нахију и Параћински, Ражањски и Алексиначки срез. Навео је да у његовој канцеларији постоји велики број тужби из Крушевачке нахије: 29 отимања и турчења, 41 силовање, 74 убиства, 14 отимања имања, 46 бојева, 87 глоба, 11 прекомерних кулука, 14 других неправди. Кнезу је била неопходна подршка Скупштине, која би требало да потврди његову борбу за ослобођење побуњених крајева. У складу са тим је издао наређење да свака кућа има по једну пушку, уколико би неко напао Србе да буду спремни да се бране. Чланови Народног суда су предложили да се побуњени крајеви не заузимају и да се чека решење Русије и Порте о њима, али то у случају ако Турци не би напали побуњенике. Да би се предупредио евентуални турски напад Суд је предлагао кнезу да замоли Порту и Русију да се ти крајеви предају њему или бар очувају од турског насиља до сједињења са Србијом, којој по праву припадају. Када би се све наведене могућности исцрпиле, а Турци ипак одлучили да нападну Србе, сматрали су да би онда требало оружјем

¹³³М. Гавриловић, *нав. дело*, 418–419; Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд 1990, 102 (=В. Стојанчевић, *Милош Обреновић*).

¹³⁴Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 15; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, volume II, Cambridge University Press 1977, 14–15; 32–34.

заштити народ од насиља.¹³⁵ У табели 1. представљени су пописани злочини почињени над хришћанским становништвом у побуњеним крајевима током 1832. које је објавио Владимир Стојанчевић у својој књизи *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. године до Париског конгреса 1856. године*, а која је сачињена на основу претходно наведеног говора кнеза Милоша на скупштини 1833. године.¹³⁶ У Крушевачком крају евидентирано је највише злочина и зулума, а најмање у Ражању. Највећи проблем су биле прекомерне глобе и намети, затим убиства, али и бојеви, тј. напади на недужно и незаштићено становништво, док је отимања имовине најмање било.

Табела 1. Попис злочина над хришћанским становништвом у побуњеним пределима 1832. године.

Крушевач ка нахија	Отимање и турчење жена	Синовања жена	Убиства	Отимање имовине	Бојева	Глоба	Прек. Кулук	Друге неправде	Укупан број
Крушевац	29	41	74	14	46	87	11	14	316
Параћин	26	19	35	20	50	46	11	38	245
Ражањ	9	2	11	-	6	11	3	6	48
Алексинач	20	6	11	10	15	36	33	26	157
Свега	84	68	131	44	117	180	58	84	766

Мита Петровић је у својим “*Финансијама I*” навео неке од злочина почињених над цивилним становништвом Крушевачког краја пре устанка и ослобођења. Тај попис је сачињен 1832. и обухвата Крушевачку нахију, Параћински, Алексиначки и Ражањски срез. У селу Модрици Јарабин спахија и Селим бег убили су Вула Крстића и Милутина „зато што нису допустили, да по заповести зулумћара свака кућа по 100 посленика даде“; у Крушевцу Бећир Врањалија отео је жену неког Павла, потурчио је и узео себи за жену, поред молбе целе чаршије да то не чини; Карамуић је у Крушевцу потурчио две Живојинове ћерке и једну узео за себе, а другу од шест година поклонио брату

¹³⁵М. Гавриловић, *нав. дело*, 436–438; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи* 174–175; Исти, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 134.

¹³⁶В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 38–39; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 30; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 354.

Асану; у селу Злегињу Мехмед „порежчија“ оглобио је Маринка Крпића са 30 гроша, који је одлучио да плати само да би сачувао жену; у селу Равње Мифтар Коца из Високе убио је Богдана, јер није дозволио да му ћерку „осрамоти“ и узео је исте девојке 200 гроша; у Пепељевцу, Ахмет бег из Крушевца, осрамотио је Милетину жену, а Милети ударио 500 „тољага“; у Шиљеовцу је Смака субаша оглобио неког Гаврила с 500 гроша, а затим га убио да га овај не би тужио; у Мајдеву је Ахмет из Пребресе претукао Луку бирова и пребио му руку, зато што није извео људе на кулук; у Витановцу је Сеидименца тукао секиром Сокола, његову мајку и сестру, због чега су они годину дана лежали болесни, поред тога узео им је 100 гроша, осам пчела, јатаган и 100 радника за годину, због тога што нису дозволили да „осрамоти“ девојку; у Мутници, Азир из Ћуприје отео је Секулину кћерку Симону, потурчио је и узео за себе; у Катуну, Ахмет спахија глобио је људе, одузимао им стоку и смок (бели мрс) и бесчастио девојке; у Лазаревцу Мехмед бег, пашин брат, је „осрамотио“ Тодорову кћерку; у истом селу Смака буљубаша је мучио Николу, сеоског кнеза, јер није био задовољан смештајем; У Бивољу, Сердар субаша и арачлија, седели су по три месеца о сеоском трошку, чистили се, нападали девојке, а родитеље који им не доведу девојке које траже испребијали би на „мртво име“. Поред тога узимали су 12 гроша и 12 пара харача по глави, супротно сваком правилу и заповести; у Глободеру, Ишљам, субаша спахијски, „осрамотио“ је девојчицу од осам година и трудну мајку, које су убрзо због тога и умрле, а муж и отац се због тога удавио; у Адровцу, Селим бег Вренчевић потручио је насилно 12 девојака и узео их у свој конак а у истом селу је убио Живка Шарабуклића, његовог сина, ћерку, зета му је мучио, а све због неке освете.¹³⁷

*

¹³⁷Спискови злочина и зулума били су подељени на два дела: једни су говорили о турским зулумима у алексиначком, ражањском и параћинском срезу, а други о насиљима у Крушевачкој нахији. Они су израђени у Кнежевој канцеларији у Крагујевцу, на српском и француском језику. Тај посао обавио је и Димитрије Давидовић, који у једном писму обавештава кнеза Милоша, почетком 1833. о попису злочина и зулума. Кнез Милош је 10. јануара послао урађене спискове зулума по Димитрију Давидовићу у Београд, а након превода на француски требало је да буду послати и Порти. О томе су известили и београдског везира, који је предложио да француски превод иде преко његовог изасланика. Кнез Милош се успротивио идеји да београдски везир шаље француски превод зулума над хришћанским становништвом у Турску, већ налаже брату Јеврему да то ураде представници Срба. Потпуни списак није обављен, иако је М. Петровић то обећао, а као зулумћаре је наводио топличке Арбанасе. М. Петровић, *Финансије* I, 275–279; 281. Неке од ових злочина помиње и Б. Илић, *Историја Крушевца*, 112

Став Димитрија Давидовића на Скупштини је био да не треба чекати да се отргнути предели врате Србији, већ да их треба заузети и јавити депутатима и Порту и Русију довести пред свршени чин. Алекса Симић, Милошев безрђан баша у Београду предлагао је да се пружи оружана помоћ побуњеницима, само ако је Кнежевина Србија сигурна да тиме неће изгубити руску подршку. Истог мишљења био је и прота Матија Ненадовић. Побуњеним пределима, по њему, може се помоћи и новцем, саветима и заузимањем за њих код Порте и Русије. Аврам Петронијевић је био за револуционарну политику и предлагао да се топовима и муницијом заузму отргнути крајеви, као што је означено у Коцебуовој карти, па да се онда позову руски и турски комесари да одреде данак који Србија треба да плаћа. Ако би Порта одлучила да пошаље војску, сматрао је да не треба бити у дефанзиви него послати људе да подбуњују Херцеговину, Босну, нишки, лесковачки, врањски, скопски, ћустендилски, софијски, пиротски и видински крај. Он је сматрао да тиме Кнежевина Србија неће изгубити руску подршку, него да ће се Русија још живље заузети за српске интересе. Пошто је све њих саслушао Милош се сложио са већином, да се не треба замерити ни Русији ни Порти привременим заузимањем предела, већ чекати пристанак оба двора. Да би се то што пре решило српско питање одлучено је да у Цариград пошаљу два нова депутата. Ако би Турци напали Србе пре одговора из Цариграда онда би сви требали да пруже отпор и заузму границе које је Устаничка Србија имала при закључењу Букурешког мира.¹³⁸

За изасланике у Цариград кнез Милош је одредио Стојана Симића, члана Народног суда и Димитрија Давидовића, секретара своје канцеларије. Они су имали задатак да предају Порти тужбе које су кнезу достављене из побуњених крајева и да би ти крајеви требало да буду припојени Кнежевини Србији. Од руског представника Бутењева очекивао је да од Порте затражи одговор за границе и подршку за Србе. У упутствима датим депутатима истакнуто је да је српски народ превише трпео, да је уздржан, али да у сваком тренутку може угњетеној браћи да притекне у помоћ.¹³⁹

Симић и Давидовић стижу у Цариград почетком марта 1833. где су лепо примљени. Реис ефендија, проучивши преглед злочина и изгреда у побуњеним крајевима, није могао да се не начуди арнаутским свирепствима. Нарочито га је

¹³⁸М. Гавриловић, *нав. дело*, 439–441; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 404; Владимир Стојанчевић, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Београд 2004, 159; Чедомил Митриновић, Милош Н. Брашић, *Југословенске народне скупштине и сабори*, Београд 1937, 37.

¹³⁹М. Гавриловић, *нав. дело*, 442–443; 444; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 38–39.

запрепастио злочин који је Селим бег Вренчевић извршио над Живком Шаробуклићем из Адровца, његовом женом, сином и снахом.¹⁴⁰ Али осим чуђења, расправа и разговора ништа Турци нису предузимали да промене страње на терену. Због тога је кнез Милош одлучио да реагује.

Током априла 1833. почела је побуна у бањском срезу, Сврљигу, Гургусовцу, Црној Реци и Бањи коју је предводио Милета Радојковић. Подршка депутата је била важна, као и њихова потврда из Цариграда да време да се крене са оружаном побуном.¹⁴¹

Ослобађањем отргнутих нахија прекинута је дискусија на Порти о промени граница. Већ 18. маја 1833. кнез Милош је писао депутатима да у Србији није више дванаест, већ осамнаест нахија. Све од Тимока до Дрине, од Дунава и Саве до ивице Увца, Јавора, Голије, Паресије, Копаника, Јанкове клисуре, Јастрепча, Грамаде и Тимока. Порта је стављена пред свршен чин и крајем маја је признала границе по карти коју су израдили руски комесари.¹⁴²

Почетком јуна 1833. татарин у Крагујевац донео је извештај депутата да је Порта признала границе и да су српски захтеви испуњени. У Србији је наступило славље, свечаности праћене службама, благодарењем, весељем и пуцњавом. Кнез Милош је издао Прокламацију 10. јуна 1833. у којој је званично објавио народу да су отргнути предели присаједињени Кнежевини Србији. Хатишериф из 1833. је био упућен на кнеза Милоша (онај из 1830. био је упућен на београдског везира) донео је у Крагујевац Инџа татарин 4. децембра 1833. године. Коњичка и пешачка гарда, по наређењу кнеза, плотунима су објавиле радосну вест, а одмах затим и пуцњем из топова. Онда су варошани одговорили пуцањем из пушака и пиштоља. Кнез Милош је крајем децембра

¹⁴⁰М. Гавриловић, *нав. дело*, 445.

¹⁴¹Још крајем 1832. било је покушаја, али и припрема за побуну у Источној Србији. Па тако Милета Радојковић обавештава кнеза 19. децембра 1832. да је неки зајечарски трговац био у Крушевцу када су они читали кнежево писмо побуњеном народу и да је након одласка у Зајечар обавестио своје кметове, који су писали Милети да желе да подигну устанак исто као у осталим нахијама, али да их је Милета вратио и рекао им да буду мирни док не обавести кнеза о томе. М. Гавриловић, *нав. дело*, 452–454; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 136.

¹⁴²Након тога кнезу Милошу се обратио и народ из Ниша и Лесковца желећи да подигне буну и да се прикључи Кнежевини. Да не би све то зауставило дотада успешну акцију прикључња отргнутих предела, кнез Милош је наредио народу да мирује, а изасланике позатварао. На границу је послао Јована Вељковића да умири побуњени народ. М. Гавриловић, *нав. дело*, 458; 460.

отишао у Београд и у присуству спахија, ерлија, везирове свите, свих турских официра и чиновника и великог броја српских кметова и београдских трговаца прочитан је Хатишериф. На српском језику Хатишериф је прочитан фебруара 1834. на Трифунској скупштини.¹⁴³

Према закључцима и истраживањима Владимира Стојанчевића ослобођење Крушевца имало је политички и социјални значај, доведши до престанка постојања турске управе и увођења нових крајева у званичне токове Кнежевине Србије и због укидања спахијских и читлучких дажбина.¹⁴⁴

2.3. Посета кнеза Милоша новоослобођеним крајевима

Почетком јуна 1833, а пре планиране посете, кнез Милош се писмом обратио старешинама, свештенству, кметовима и народу Крушевачке нахије у ком је изразио задовољство због ослобођења тих крајева и њиховог присаједињења Кнежевини Србији, јер како је рекао: „ви ћете од сада и све плодове уживати, које доноси слобода и јавниј поредак“. Тај поредак и брига за његово очување поверена је судовима, капетанима и осталим старешинама, којима народ треба да се покорава, да их слуша и да се и „срцем и душом“ сједини са већ слободним делом српског народа. Кнез Милош је саветовао свима да са Турцима више немају никакве послове и да их не слушају, а преостале порезе које су требали да дају измириће и након тога ће све остале дажбине давати својој земљи и свом владару.¹⁴⁵

Кнез Милош је одлучио да посети новоослобођене крајеве и о томе је обавестио Војни совјет. Како је навео: „Моје је намереније, како се из Пожаревца вратим, да у Карановац одем, а одатле преко Крушевца све новодобивене пределе обиђем, да Бању, Гургусовац, Неготин и Брзу Паланку и Зајечар видим и нужна расположенија учиним; учините дакле наредбу да путови свуда за пролаз колски искрчени буду и оправљени“.¹⁴⁶ Зачетак организације државне управе у ослобођеним крајевима везан је управо за овај пут на који је кнез кренуо из Крагујевца 25. јуна. Затим је преко Карановца и Крушевца обишао крајеве око Мораве и Тимока. Кнез Милош је посетио

¹⁴³М. Гавриловић, *нав. дело*, 462–463; 490–491; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 15–21; Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *нав. дело*, 37–38.

¹⁴⁴В. Стојанчевић, *Историјски значај ослобођења Крушевца*, 7–8.

¹⁴⁵Б. Перуничкић, *Крушевац*, 95.

¹⁴⁶В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 51, фуснота 127.

Крушевац 1833, где је на Видовдан одслужена света литургија у обновљеној и очишћеној Лазарици. Приликом посете Крушевцу кнез Милош је наредио да се Адиљу, крушевачком и козничком спахији исплати 40 000 гроша на име пореза који је кнез откупио. Током ове посете кнез Милош се у Крушевцу бавио питањем откупа имања браће Вренчевић, са којима се и састао и од њих откупио кућу и воденицу за 15 000 гроша, које је касније поклонио Симићима; истовремено је на Кошијском пољу извршио и свечано постављање нових нахијских и капетанских (среских) старешина, који су тада огрнути „бињишима“, који су симболизовали старешинство и власт. У Алексинцу је 2. јула уредио питање исплате мирије нишком архиепископу Григорију за крушевачки, параћински, ражањски и алексиначки крај у износу 5 260 пореских гроша.¹⁴⁷ В. Стојанчевић је закључио да је процес уклањања турске власти из ових крајева, као и њена замена српском влашћу, добила прави легитимитет тек овом кнежевом посетом, а законодавним актима и своју пуну примену. Српска власт од тог времена је формално прогласила престанак турске власти у овим крајевима.¹⁴⁸

Почетком јула 1833, а након завршене посете кнеза Милоша, чланови Суда Крушевачке нахије, старешине, сеоски кметови и виђенији људи изразили су захвалност кнезу Милошу због тога што је Крушевачки крај прикључен Кнежевини Србији, што је била „горећа наша давнашња жеља“. Они изражавају покорност кнезу и заклињу му се на верност.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Адам Стошић сматра да је кнез Милош посетио Крушевац 28. јуна по старом календару, односно 11. јула по новом. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 207; М. Петровић, *Финансије* I, 644; 896. Исти, *Финансије и установе обновљење Србије, судски приходи и државни расходи до 1835. године*, књига III, Београд 1899, 377, 621 (=М. Петровић, *Финансије* III); Богољуб Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу 1833–1983*, Крушевац 1983, 23 (=Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*); О. Савић, *нав. дело*, 21; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 116–117; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 91; Адам Стошић, *Под небом Крушевца, књижевно-историјски зборник крушевачког краја*, Крушевац–Београд, 1997, 241.

¹⁴⁸ Изгледа да су Симићи већ планирани да откупе кућу Вренчевића у Крушевцу о чему је кнез Милош у једном писму обавестио Алексу Симићу, који се правдао да то није истина, али ако би их служба одвела у Крушевац можда би то и урадили. ДАС, ЗМП, 2158, Алекса Симић – кнезу Милошу, 15. март 1833. године; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 55–57.

¹⁴⁹ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 98; М. Матић, *нав. дело*, 76.

2.4. Исељавање Турака и продаја имања

Хатишериф из 1833. предвидео је да у Кнежевини Србији не могу да постоје, нити се даље одржавају турска имања, било као државна добра, било у појединачном поседу. Турска имања имала су се, по правима које је Хатишериф дао Србима, откупити у року од пет година. Кнез Милош је наређивао што брже откупљивање свих имовина и земљишних објеката, помажући поред приватне иницијативе, још и откупљивање за рачун „правитељства“.¹⁵⁰

О напуштању Турака из Крушевца и околине кнезу је јављао Милета Радојковић још крајем фебруара 1833. године. Кнезови Крушевачког суда су током марта обавестили кнеза Милоша да је од београдског везира стигла бурунџија, која је прочитана Турцима и којом им је било заповеђено да остану у својим кућама, а они који су се иселили да се врате на своја имања. Због тога је Суд Крушевачке нахије питао кнеза за савет шта да ради са таквим повратницима уколико их буде, јер они нису никог терали, већ су хтели са свима лепо да живе. Београдски везир им је чак обећао да ће сваког спахију који није обављао свој посао како треба сменити и послати другог. Кнез Милош је одговорио да никако не дозволе повратак Турцима, чак да поставе страже и да се правдају тиме да они нису никог истерали, него да су Турци добровољно напустили. Допуштено је било пустити само оне који желе да продају своје имање. Онима који су планирали да оду, а нису, требало је поручити тајним каналима, “испод руке“, да оду док је време и да они не могу у миру да живе заједно. Саветовано је и да не прихватају никакве турске чиновнике и представнике, ни спахије, ни ајане, да не верују паши и не прихватају никакве турске прогласе, ни документа.¹⁵¹ Из овога се јасно види борба која је постојала између Срба и Турака и након устанка и неразумевање чиновника у Крушевачкој нахији кога треба слушати и коме се приклонити. Турци су покушали да се представе онаквим какви нису, одобровоље хришћанско становништво и поново поврате своју власт у Крушевцу и другим местима, али кнез Милош је то вешто прозрео, правилно саветовао чиновнике и успео да новоослобођене области постепено уведе у званичан систем аутономне Кнежевине Србије.

Током јула 1833. је Суд Крушевачке нахије имао сличне проблеме, јер су многи Турци након исељења из Крушевца покушали поново да се врате и онда су по чаршији

¹⁵⁰В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 147–148; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 16; 333–334.

¹⁵¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 82–85; Т. Милетић, *нав. дело*, 31.

и кафанама говорили да могу да пишу директно кнезу, да планирају да се састану са њим и да им нахијски суд ништа не значи. Суд је због тога издао заповест да нико не сме без његовог знања, усмено или писмено, да се обраћа кнезу, а посебно не да се са њим састаје без дозволе.¹⁵²

Да је турском становништву било тешко да напусти своја имања видимо из писма Муле Фазлије и његовог брата Челебије, који моле кнеза Милоша да им дозволи да обрађују имања која имају и да са њих убирају плодове. Њихово имање чинили су воћњаци у Кованлуку, ливаде, засејане њиве, као и њиве у Бивољу и Голубовцу. Зато су тражили писмено одобрење од кнеза који би заповедио кметовима да не дирају њихове поседе. Тражили су и дозволу да унајме чувара који би чувао њихове поседе. Навели су и да их нико није ометао, али су се очигледно бојали свих промена које су наступале и зато су желели да осигурају своје поседе и приносе.¹⁵³ Какав је одговор дао кнез Милош није познато, али свакако је и на овом примеру применио своју дипломатску вештину и једно одговорио Турцима, а друго српским старешинама и кметовима поменутих места.

Крушевац је почетком марта 1833. напустио и Сеиди Менџа и са њим су се постепено исељавали и остали Турци и остављали празне куће. Према извештају Милете Радојковића тада је остало само неколико ерлија. Крушевачки суд је био смештен у његовој некадашњој кући, а његов брат је почетком маја 1833. долазио у Крушевац, са циљем да је прода, али се није договорио са представницима Суда, који су му нудили 4 000 гроша, а он је тражио 6 000 гроша. На крају је попустио и пристао да прода за 5 000 гроша.¹⁵⁴ Сеиди Менџа је покушао да прода кућу у Крушевцу и две њиве које је имао и то питање је покренуо и 1839., али је Савет одбијао овакве молбе, јер је из извештаја Крушевачког начелства закључио да он више није имао право ни на каква потраживања. Али и поред свега размишљало се да му се понуди одређена сума новца, јер је био значајан извор информација о дешавањима међу Арбанасима, па је

¹⁵²Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, Српски етнографски зборник, књига XXXVII, Београд–Земун 1926, 185 (=Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији*); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 96–97.

¹⁵³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 97–98.

¹⁵⁴ДАС, КК, XXIV, 21, Милета Радојковић – кнезу Милошу, 24. фебруар 1833; Исто, 28, Милета Радојковић – кнезу Милошу, 22. април 1833; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 86. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 122.

српским властима било важно да то очувају. Да питање имања Сеиди Менце није решено видимо и из каснијих његових захтева да прода две њиве које су се налазиле у селу Витановцу и кућу у Крушевцу. На крају је средином 1842. утврђено да је Сеиди Менца већ примио неки новац за кућу у Крушевцу и да више нема права на потраживања, а да је њиве поделио сељацима, који су их раскрчили и тиме су постале њихове. Њему је као могућност остављено да покрене парницу.¹⁵⁵

Нахијски суд је у вези са тапијама за турске земље тражио додатна објашњења од кнеза Милоша, јер многи Турци, по извештају Суда, нису имали праве тапије и да су оне скоро све од Карађорђева времена, када су Турци земљу јевтино куповали или најчешће отимали. Зато се постављало питање да ли признавати те тапије старе по 10, 15 година, или тражити оне старије, везирске тапије. Питање тапија остало је актуелно и наредних деценија.¹⁵⁶

Имовина Вренчевића била је актуелна и доста година након ослобођења. Политика Кнежевине Србије и њених представника била је да оно што је отето треба вратити људима, а имања и поседе које су Вренчевићи имали могли су да продају коме су хтели, уз, наравно, утицај представника власти да то остане „правитељству“.¹⁵⁷ Селим-бег Вренчевић тврдио је да има тапију на неку земљу која се зове Моравиште и налазила се у близини манастира. Архимандрит манастира светог Романа Сава је сумњао у то, јер су већ неки људи на том потезу део земље „отрсили“ и сматрали су да је то њихово. По наредби кнеза Милоша требало је утврдити тачност свих навода, али да свакако земља није вредела онолико колико су Турци тражили за њу, тј. 12 кеса.¹⁵⁸ Селим-бег је након 1813. узурпирао ортачку воденицу у селу Паруновцу, а Петко

¹⁵⁵ДАС, Министарство иностраних дела – инострано одељење(=МИД–И), 1839, Ф I, Р 114, Министарство иностраних дела - Савету, 20. децембар 1839; Министарство иностраних дела - Начелству окружја Крушевачког, 20. децембар 1839; Исто, 1840, Ф I, Р 12; Исто, 1841, Ф VIII, Р 71, Сеиди Менца, бивши ајан крушевачки – кнезу Милошу, 23. новембар 1840; Министарство иностраних дела – Савету, 8. април 1841; Министарство иностраних дела – Начелству крушевачком, 28. април 1841; Исто, 1842, Ф IV, Р 48, Савет - Министарству иностраних дела, 23. мај 1842; Ђ. Протић – Сеиди Менци у Куршумлији, 17. јун 1842; Министарство иностраних дела – Начелству округа Крушевачког, 17. јун 1842; Исмаил паша лесковачки – кнезу Милошу; Исто, Државни савет (=ДС), РNo 387/842, Министар иностраних дела – Савету, 8. април 1841. године;

¹⁵⁶Б. Перуничкић, *Крушевац*, 99-100; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 357–358.

¹⁵⁷ДАС, КК, XXIV, 21, Милета Радојковић – кнезу Милошу, 24. фебруар 1833. године.

¹⁵⁸*Јагодинска нахија*, трећа књига, 233.

Рајковић, један од ортака, није хтео да се одрекне свог удела и дочекао је ослобођење 1833. када је добио оно што му припада.¹⁵⁹ Осман-бег Вренчевић је покушао да прода своју земљу и 1846, али након провере приложених тапија, утврђено је да се ради о читлуцима на које је узимао деветак и глобио народ, па су Савет и кнез одбили такве захтеве.¹⁶⁰ Питање жита која је било у власништву Вренчевића поново је било покренуто фебруара 1833. године. Милета Радојковић је обавестио кнезове у Крушевцу да Ибрахим, сарадник Вренчевића може да продаје стоку и храну која је њихово власништво. Пошто је њихово жито било растурено, а кукуруз је нешто мало остао, Ибрахим се распитивао и истраживао ко је то одузео, али је дошао до одговора да су Вренчевићи „народу нажао учинили“ и да се не зна тачно ко је узео жито. Ово питање је решено током посете кнеза Милошу Крушевцу, о чему је већ било речи у претходним поглављима.¹⁶¹

Током 1836. дозволу од Савета за продају земље коју је имао у Крушевачком округу тражио је Мустава, син Абдије Турковића. Он је тада приложио тапије као доказ власништва. Пошто су тапије биле уредне, Савет је предложио Исправничеству да дозволи продају земље.¹⁶² Исте године, земљиште које је имао у Бугар Моравском срезу, продавао је Турчин Махмуд Хаци Хасановић. Његово земљиште налазило се у Шаревачком кланцу, које је припадало делом и Алексиначком округу и било је величине 52 дана орања. Савет је препоручио Исправничеству да свако може слободно да пазари поменути земљу, али је ипак назначено да онима који ће да пазаре буде тајно наглашено да не плаћају више од 50 гроша чаршијских за дан орања.¹⁶³ Земља у

¹⁵⁹Петко Рајковић је након слома Првог устанка побегао у Аустрију, па се вратио у Крушевац након амнестије коју су Турци прогласили. Други власник (ортак) био је Милован Милојевић. Поменути воденици су купили 1812. године од неког Марка Поповића, мада у писму Ђорђа Симића помиње се и војвода Стреља као један од власника. М. Сијић наводи да је Петко Рајковић родом из Старе Србије, да је био ужар и да 1833. године важи за богатијег човека који има слуге. ДАС, ЗМП, 2150, 1. март 1833; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 292, фуснота 310; 352, фуснота 445; 357, фуснота 456; Милорад Сијић, *Значајни људи Крушевца (1833–1944)*, Крушевац 2012, 21 (=М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*).

¹⁶⁰Б. Перуничкић, *Крушевац*, 439–451.

¹⁶¹*Јагодинска нахија*, трећа књига, 159–160. В. Стојанчевић, *Зашто је кнез Милош наредио конфискацију имања крушевачких бегова*, 98–100.

¹⁶²ДАС, ДС, II, А, Ф II, No4, Савет – Исправничеству крушевачком, 26. мај 1836.године

¹⁶³Из каснијих дописа сазнајемо да је старешина Павле Урошевић укорен од Магистрата Крушевачког округа, Савета и кнеза јер није обавестио људе да лицитирају поменути земљу, јер је изгледа хтео да је купи за себе. Кнез и Савет то нису дозволили. ДАС, ДС, II А, Ф 2, No 16, Исправничество – Савету, 1. јун

Шаревачком кључу је продата, али је питање наплате десетка од људи из Бугар Моравског среза који су ту земљу обрађивали пре продаје било актуелно и наредних година, па су и током 1837. од њих узете 22 вреће, а наложено је да се то учини и 1838. године.¹⁶⁴ Архимандрит манастира светог Романа Сава Петровић поново је покренуо питање земље у Шаревачком кључу у мају 1840. године. Он је тада тражио да се та земља врати манастиру (удаљена је два сата од манастира Липовца), јер је њему и припадала пре него што су је Турци узурпирали. Након одласка Турака она је продата за 4 500 гроша чаршијских и припала је држави (правитељству) и то величине 60 плуга. Остало су узели сељаци из Дражевца. Државна земља је давана сељацима који нису имали довољно земље под десетак. Министарство финансија није прихватило ову молбу, јер није било неких доказа у корист захтева архимандрита Петровића, осим позивања на казивања старих људи и „записа на дувару манастирском“. Истог мишљења је био и Савет.¹⁶⁵

Питање продаје некадашњих турских имања било је актуелно и током 1837. године. Мустафа Бандић тражио је дозволу од кнеза Милоша да прода неку своју земљу у околини Крушевца, а поред ње је имао још земље са уредном тапијом коју је купио од Дели Ибрахима, али око те земље је био у спору са архимандритом манастира светог Романа, па је и око тога тражио помоћ од кнеза. Након провере земље и тапија, утврђено је да се поменута земља налазила у горњем крају нове чаршије и да је сврстана у трећу класу. Кнез Милош је током маја 1837. препоручио Исправничеству да поменуту земљу откупи.¹⁶⁶

1836; Исто, PNo 663/838, Магистрат – Суду, 14. јула, Савет – кнезу Милошу, 18. јул; кнез Милош – Савету, 18. јул 1838. године.

¹⁶⁴ ДАС, ДС, 767/838, Магистрат Крушевачког округа – Савету, 12. август 1838; Савет – Магистрату, 20. август 1838. године.

¹⁶⁵ ДАС, ДС, PNo 313/840, Министарство финансија – Савету 11. мај 1840. године.

¹⁶⁶ У истом писму се Мустафа Бандић жалио и на кнеза Вучка, који му је продао три одбегле краве. Кнез Милош је наредио да се то испита и уколико се утврди као тачно да Исправничество узме од Вучка Мутавцића шест крава, три да врати Турчину, а три да задржи за себе, тј да прода и да новац стави у своју касу. Исправничество није могло да потврди наводе Турчина Бандића, јер нису пронашли сведоке на које се Бандић позивао. ДАС, КК, XVII, 154, кнез Милош – Исправничеству округа Крушевачког, 1 – 17. април 1837; кнез Милош – Исправничеству крушевачком, 9. мај 1837; Исто, XXIX, 279, Мустафа Бандић – кнезу Милошу, 3. фебруар 1837. године.

Маја 1837. Турчин Мустафа Алић тражио је од Исправничества Крушевачког округа да му се исплати кирија за коришћење плаца и механе коју је закупио неки Грк и да му се дозволи да исти плац прода. Грк, мехација, је потврдио да је та земља поменутог Турчина, да је он уредно плаћао кирију, али да није ништа платио последње четири године, јер је стигла таква наредба, да се у Кнежевини Србији ништа не плаћа Турцима. Кнез Милош је одговорио Исправничеству да организује договор између Грка и Турчина и да се Мустафи Алићу исплате сви дугови, а да му се дозволи да поменућу земљу прода. Она се налазила у старом делу чаршије, на средини пута и плац је био мале вредности. Али и поред тога је саветовано да уколико Грк не жели да откупи ту земљу или неко други, да то учини Исправничество што јевтиније.¹⁶⁷

Средином 1838. јавио се Магистрату Крушевачког округа неки Курта Х. Мемедовић из Ниша, са пуномоћјем удовице Турчина Хаџи Усеина из Ниша, у вези са продајом њене земље која се налазила у Крушевцу, а за које је имала уредне тапије (њих 13). Ту земљу су обрађивали становници вароши Крушевца и околних села. Након превода тапија са турског на српски, утврђено је да су подаци тачни и препоручено је Србима који су обрађивали ту земљу, да је откупе и да тапије пребаце на своје име.¹⁶⁸

Житељи вароши Крушевца су 1839. тражили дозволу да купе земљу од Суда Крушевачког округа, која је откупљена од Турчина Мустафа Банде, а на којој су они имали 20 својих кућа, по истој цени која је дата Мустафа Банди, што је Савет и прихватио и наложио Намесништву да се тако уради.¹⁶⁹

Током 1840. Окружном суду у Крушевцу обратио се Турчин Мула Омер Старовојводић који је живео у Нишу, а имао неку земљу у Крушевцу за коју је тврдио да има тапије и тражио је да му се плати кирија за коришћење те земље од тренутка када је прешао из Крушевца у Ниш и да потом исту земљу прода. Мишљење Суда је било такво да земљу може да прода, али не може да наплати кирију на исту.¹⁷⁰

На простору Јошаничког среза заостала земља од Турака је давана сељацима на десетак или је продавана. Сачувани су подаци о земљи откупљеној од Турака и њеним новим власницима у поменутом срезу. Коста Игњатовић из села у Чачанском округу откупио је од Суље Чеперковића воденични јаз, три плуга земље и 60 дрвета шљива у

¹⁶⁷Б.Перуничкић, *Крушевац*, 231–232.

¹⁶⁸*Исто*, 329–336.

¹⁶⁹*Исто*, 381–382.

¹⁷⁰Исти, *Земљишна својина*, 312–313.

Биљановцу; Илија Виљановић је откупио земљу и 30 дрвета шљива од Мамуда Чаушовића. Воћњак Алије Семизовића од 30 дрвета шљива код Ибра у Биљановцу је тада добро родио и полукапетан Филип Прибаковић је сакупио 120 ока шљива, а 1837. издат је Стевану Вељковићу из Биљановца за 35 гроша годишње аренде.¹⁷¹

И током 1838. писало се о преосталим шљивама и ракији у Јошаничком округу. Овог пута у селу Попини, где је Јаћим Честинац из неког турског шљивара убрао 50 казана шљива, од чега је испекао 20 казана (неколико ока ракије однето је бившем капетану Сими Прокићу). Савет је по пријему ових информација кренуо у истрагу и сазнао да је шљивар у Попини припадао Турчину Селману и да су након прикључења тих крајева Кнежевини Србији његови синови наплаћивали аренду за своју земљу, а након њихове смрти се нико више није појавио. Први пут је тај шљивар обрао и испекао ракију Танаско Видаковић, кмет села Врњаца и по његовом казивању предао пуковнику Петру Лазаревићу. Други пут кад су обране шљиве и испечена ракија је послата бившем старешини Сави Станојевићу. Потом, више година, шљиве нису рађале. Савет је на основу свега донео одлуку и наредио Магистрату да поменути ракију покупи, а ако је потрошена да наплати од свих који су користили без знања виших органа власти и на тај начин злоупотребили свој положај.¹⁷²

2.5. Пореско питање

Нова власт у Крушевачкој нахији имала је проблема и са Турцима који су долазили да прикупе дажбине након прикључења тзв. „шест нахија“. Још крајем децембра 1832. Суд Крушевачке нахије писао је о посети пашиног представника који је долазио у вези наплате дажбина. Нико није одбијао да се исплате дуговања, али је требало разрезати правичан порез и о томе обавестити пашу. Судије и старешине Крушевачке нахије имале су подршку кнеза Милоша у свему томе. Током фебруара и марта 1833. турски изасланици су постављали питање плаћања харача у износу по три гроша, док је нишки Махмут-паша послао чибукчију у Крушевачку нахију да купи чибук. Почетком маја 1833. године, представници лесковачког паше дошли су у Крушевац и тражили да се цео „вилајет“ скуп и по један човек из сваког села и да се

¹⁷¹ДАС, ДС, РNo 406/837, Исправничество Крушевачког округа – Савету, 16. септембар 1837. године

¹⁷²ДАС, ДС, РNo 80/838, Магистрат – Савету, 14. јануар 1838; Савет – Магистрату, 19. јануар 1838. године; Магистрат – Савету, 30. мај 1838; Савет – Магистрату, 6. јун 1838. године; Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 354-355.

прикупи укупан данак, као и масло. Такве проблеме имали су и становници Козничке нахије, која је пре прикључења Кнежевине Србији била под контролом приштинског паше, закупца дажбина, који је некад прикупљао по 18 гроша. Кнез Милош је по сазнању о овом проблему саветовао све старешине да Турцима кажу да су сиротиња и да поштују цара и његове законе, али да ништа више неће да дају лесковачким Турцима, због насиља која су деценијама и вековима чињена над њима како од стране Турака тако и „голачких Арнаута“. Кнез је сматрао да све што се плаћа султану треба да иде преко српских власти, а не директно паши у Лесковац или било ком другом паши. У складу са тим саветовао је становницима Козничке нахије да кажу харачлијама и турским писарима да више не долазе у Крушевац и остале новоослобођене крајеве и да су они спремни да се боре за своја права по сваку цену, што су представници Крушевачке, Параћинске и Ражањске нахије/казе и урадили, након чега су турски порезници напустили Крушевац и вратили се у Лесковац.¹⁷³ Одлучност кнеза Милоша и његова вештина огледале су се управо у оваквим одговорима и саветима старешинама и судијама који нису били сигурни и даље коме да верују и како да се опходе са Турцима.

Прикључење Крушевачке нахије Кнежевине Србији захтевало је усклађивање и пореског система и наплате пореза. Зато је Суд Крушевачке нахије средином јула 1833. тражио савет од кнеза у вези са прикупљањем чибука; циганског харача; а за жупска села која су била мукада и емину (управитељу закупца мукаде) плаћала порез у новцу, а нису десетак у житу, да ли ће и они да плаћати као и сва остала села или само порез у готовом новцу.¹⁷⁴

¹⁷³И Јашар паша је тражио помоћ од кнеза Милоша око скупљања пореза у Козничкој нахији. Одговор кнеза био је да он није у могућности да удовољи тим захтевима, да се народ побунио против самовоље и зулума и саветовао га је да сачека неко време док не стигну наредбе из Цариграда. И наредне 1834. понављани су исти захтеви у вези исплате пореза и осталих дажбина за Козничку нахију. ДАС, КК, XXIV, 21;22, Милета Радојковић – кнезу Милошу, 24. фебруар 1833; Исто, XVII, 48, Суд нахије Крушевачке, 21. мај 1833. године; Исто, XXX, 886, Јашар Саид паша – кнезу Милошу, 1833. године; Исто, 892, Јашар-паша – кнезу Милошу, 1833. године у Врању; Исто, 902, Махмуд Амди паша – кнезу Милошу, 1833. године; Исто, 910, 911, Јашар паша – кнезу Милошу, 1834. године у Приштини; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 85–86; 87–89; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 137–138; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 40; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 216–217.

¹⁷⁴Суд је интересовало да ли ће остати исти број стражара и граничних места, као и шта ће радити са скелом у селу Ђунису. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 99.

Питање дажбина било је актуелно и даље током 1833. године. Кнез Милош је обавестио 17. августа Суд Крушевачке нахије да је потребно да лесковачком паши исплате последњи, четврти таксил пореза. Ипак, из извештаја Суда кнезу од 23. августа 1833. видимо да су они тај новац одавно потрошили, јер су мислили да више неће давати паши, па су тај новац искористили за нахијске потребе: за војску, онда на кнезове, капетана, буљукбаше, писаре, пандуре. Потрошили су и на Сеидиминцину кућу 13 кеса, затим за поправку цркве и „нешто на содржаније и воспитаније наше“, затим 1 280 гроша за шалитру. У том тренутку им је остало само 10 кеса и нису знали шта да раде и шта да одговоре пашином порезнику који је дошао да покупи наведене дажбине. Они су предлагали да то што имају дају пашином представнику, а за остало да разрежу прирез за 14 592 гроша трошкова за везира и мензулских трошкова.¹⁷⁵

Захтев Турака за исплату пореза у натури изазвао је негодовање народа и старешина Крушевачке нахије, јер су сматрали да Турци само хоће да се врате у села и да поново узимају дажбине које су сами наметали у време најгорих злочина и зулума. Навели су пример да је трњански спахија, као и многи други, осим десетка у пшеници, вину, кукурузу, узимао и масло, сира 1 ½ оку на ожењену главу, од сваке жене по оку тежине, затим десету главицу купуса, пасуља шиник по кући од 10 ока, једну јалову овцу, по 60 пара на ожењену и 20 пара на неожењену главу, по једне чарапе од куће, свадбину – два гроша. Многа села су спремала кола дрва и возили спахијама кући. Многи су морали десетак да носе спахијама њиховим кућама, које су се налазиле у Прокупљу или Лесковцу. Пашин човек је долазио и у време бербе грожђа узимао према величини винограда у готовом новцу по два гроша и две паре од једног дулума.¹⁷⁶

Капетани Крушевачке нахије су током августа и септембра 1833. доставили чибук, дажбину која се наплаћивала на стоку, у овом случају на овце. На сваку овцу

¹⁷⁵Лесковачком паши тада је требало исплатити и на 2 000 чокота по два гроша и три гроша на казан и осам пари на оку прикупљену десетком - 32 кесе гроша. Да је новац исплаћен видимо из дописа Исмаил-паше који се захваљује кнезу Милошу за помоћ око прикупљања дажбина (у Крушевачком кадилуку за 5 156 пореских глава, а у Параћинском и Алексиначком кадилуку и Ражањској нахији/кази 5 425 пореских глава). Захтев за исплатом дажбина Исмаил-паша имао је и 1834. године. ДАС, КК, XVII, 61, кнез Милош – Алекси Симићу, 4. новембра 1833; Исто, XXX, 845, Исмаил паша – кнезу Милошу, 1833; Исто, 884, Мехмед Салих паша – кнезу Милошу, 1833. године у Нишу; Исто, 1075, Ибрахим паша – кнезу Милошу, мај 1834. године у Лесковцу; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 100–101.

¹⁷⁶Суд Крушевачке нахије је у истом писму питао шта да ради са поседима Селим-бега Вренчевића, као и са житом, вином, виноградом у Жупи и разним воденицама. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 101–102.

плаћале су се две паре, као и на сваки тор. Моравска капетанија Илије Павића доставила је списак за 50 села и укупно 29 476 оваца у овој капетанији. Највећи број оваца забележен је у селу Ђунису 1 784, а најмањи у Срнадљу 41. Капетанија Крушевачка капетана Веселина Ћирковића имала је 14 024 овце у 55 насељених места, међу којима је наведен и Крушевац, у коме је било 564 оваца и 7 торова. У овој капетанији највише оваца било је у Сталаћу 1 816, а најмање у Треботину и Лукавцу по 13. У Капетанији Жупској капетана Илије Богосављевића у 64 насељена места имало је 29 154 оваца. Највише у Осредцима 3 268, а најмање у Ступњу 63. На основу достављених података за целу нахију видимо да су тада пописане 72 654 овце и 1 841 торова и да је укупно достављено 3 724 гроша и 30 пара на име пореза. Највише оваца било је у Моравској капетанији, а најмање у Крушевачкој. Као разлог најмањег броја оваца у Крушевачкој капетанији наведено је да је током две претходне зиме од болести метиља много оваца угинуло.¹⁷⁷

Табела 2. Број оваца у Крушевачкој нахији 1833. године

Р.Б.	Назив капетаније	Броја насељених места	Број оваца
1.	Моравска	50	29 476
2.	Крушевачка	55	14 024
3.	Жупска	64	29 154
	Укупно:	169	72 654

Током октобра 1833, кнез Милош је у допису Судовима крушевачком и параћинском затражио да, због све чешћих тужби околних турских спахија, прикупе десетак за поменућу годину и да предају спахијама те да више немају никакве обавезе према њима, а спахијама из Прокупља да по старом обичају одвезу до њихових кућа.¹⁷⁸

Током 1834. у Крушевац је долазио и посланик Караманбегов да би наплатио кантар из Крушевца, Ражња, Параћина и Алексинца у суми од 700 гроша. О томе је Милета Радојковић обавестио кнеза Милоша, као и да је аренда предата за Митровдан за прошлу годину и да се прикупља за Ђурђевдан.¹⁷⁹

¹⁷⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 104–109.

¹⁷⁸Исти, *Земљишина својина*, 95.

¹⁷⁹*Јагодинска нахија*, трећа књига, 192.

2.6. Разграничење

Разграничење између Кнежевине Србије и Османског царства завршено је на простору Крушевачке нахије тек почетком 1834. године. О томе је Ђорђе Протић обавестио кнеза Милоша. Током доласка у Крушевац са Ћешаф Ахмед-агом, добио је писмо од капетана Јоксе (Јоксима Милосављевића), коме је по наредби кнеза Милоша, предао сва „наставленија“, карту и остатак новца. Ђорђе Протић је имао проблем са ногом који је постајао све већи и зато је замењен капетаном Јоксом. Комисија је боравила у Крушевцу од 12. до 15. јануара 1834, када је разграничење обавила без проблема. Стојан Симић је 21. јануара 1834. обавестио кнеза Милоша да није било могуће поставити границу на Јастрепцу због великог снега. Само су комесари и капетани са Турцима из Лесковца отишли и на неколико места где су се налазиле страже поставили су нишане, а договорили кад се снег повуче су да ће све лепо да поставе и означе. Према протоколу о разграничењу било је предвиђено да граница протеже од Јанкове клисуре преко села Батота, Лепенца, Шошића, Белог Брда до Копаоника. Комесари су успели да придобију и село Жарево, док Бело Брдо нису.¹⁸⁰ У препорукама које је кнез Милош доставио комесарима видимо да је посебно истицао да се покуша са постављањем границе од Јариња преко Ибра на гору Парест (Паресију). Да се турском паши обећају богати поклони уколико се то учини, а као аргумент наводио је да је Сашаљски ту пролазио и на карти представио, док Лебип ефендија и Коцебу нису, а да су ти крајеви били под Карађорђем. Поред тога упутства су била везана и за припрему пограничних сељака, кметова и капетана око тога шта треба да кажу, како да се организују да би све било обављено у најбољем реду. Комисија је успела да од Шошића правом линијом повуче границу и да придобије и село Брзеће са Копаоничким рудокопима, због чега су се Турци бунили, али безуспешно. Ипак од Јариња према Паресији српски захтеви нису реализовани, јер пазарски паша са својим људима то није дозволио, иако је Ћашиф-ефендија у Крушевцу пристао, ипак није смео да се замери пазарским Турцима.¹⁸¹

¹⁸⁰Б. Перуничкић, *Крушевац*, 110–111; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 42; М. Петровић, *Финансије* I, 317–319; Ж. Илић, *Разграничење*, 306–307.

¹⁸¹ДАС, ЗМП, 2206, кнез Милош – пограничним капетанима – 7. децембар 1833; Исто, 2209, комесари – кнезу Милошу, 26. јануар 1834; комесари – кнезу, у Трнави испод Бање, 10. јануар 1834; комесари – кнезу Милошу, 21. јануар 1834; Р. Н. Ристић, *Капетаније Студеница и Јошаница*, 24.

Граница Крушевачке нахије простирала се од Суповца преко Малог и Великог Јастрепца, Јанкове клисуре, Батота, Лепенца, Шошића, Копаоника одакле је ишла до реке Ибар код села Јариње и водом до ушћа реке Рашке у Ибар. Проблем је био са селима Шошићи и Жарево и неким ливадама у Јанковој клисури око којих ће се касније тек водити борбе са Арбанасима и Турцима из Вучитрнске и Куршумлијске нахије. И село Брзеће прикључено је Кнежевини Србији и Крушевачкој нахији (округу). Бело Брдо остало је у саставу Османског царства и Вучитрнске нахије, а Јариње је припало Крушевачкој нахији.¹⁸²

Граница Крушевачког округа детаљно је описана у извештају војне Моравске подринске команде када је дат и списак караула 1837. Тада су означене реке, брда, кршеви, потоци, ливаде, села, раздаљина између караула, што је веома значајно за одређивање границе, али и за топонимију одређених места у Крушевачком округу. Овај опис објављен је уз ситније језичке измене из разлога што вернијег описа поменутих места и начина на који је представљења граница Крушевачког округа.¹⁸³

„1. Срез Бугар Моравски

Крај овог среза почиње од места које се зове Оризиште с оне стране моравишта одакле идући моравиштем од леве стране Мораве у којем моравишту и вода до ливаде неког Николе помака стоји, па од ливаде моравиштем сувим поред ливаде Николе Јовановића до једне црвене врбе која се на средини удута (пута) налази, а одатле сувим моравиштем поред њиве Јована Трнавца па поред њиве Стевана Илића, па поред ливаде

¹⁸²Брзеће је тада бројало 15 кућа и 147 становника; Жарево са Шошићима 24 куће и 208 становника. Брзеће је пре прикључења Крушевачкој нахији/округу припадало Куршумлијској нахији, а Жарево Новопазарској („увукло се између Куршумлијске и Вучитрнске нахије“). Жарко Илић је истакао да село Жарево није могло да буде део новопазарске нахије и да је ту направљена грешка, него да је и оно као и село Шошићи припадало Крушевачкој нахије, посебно наглашавајући то да ова села траже представници лесковачког паше и у наредним година. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 43; М. Петровић, *Финансије I*, 297, 299, 320–324; Владимир Стојанчевић, *Два оружана сукоба на српско-турској граници из времена прве владе кнеза Милоша Обреновића, Прилог познавању прилика прошлости Крушевачког краја*, у: *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839*, Београд 1995, 237, фуснота 12 (=В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба*); Ж. Илић, *Разграничење*, 307–309. А. В. Милетић, *нав. дело*, 231–232.

¹⁸³ДАС, ДС, РNo 377/838.

Стојана Станковића долази се до једне тополе, од које сувим моравиштем поред њиве Здравка Стојковића, њиве Цветка Стојковића и њиве Дмитра Здравковића пролази се једна црвена врба и на врху њиве последње насред удута једна зова, па од ње даље на један гроб и одатле се долази на броду Тешичком на Морави до ког има један сат хода и ту се прелази Морава, па Моравом за једно $\frac{1}{2}$ сата хода прелази се опет Морава ка турској страни и долази се до места Шаревац. Одатле уз Мораву од леве стране моравиштем за једно $\frac{3}{4}$ сата хода долази се на место где Морава на нашу (српску) страну прелази, па одатле идући уз Мораву обалом преко Кључа Тешићског преко Кључа Грејачког, преко Кључа Дреновачког и преко Кључа Суповачког долази се на Суповачку караулу за 2 $\frac{1}{2}$ сата хода. Од Оризишта до карауле Суповачке растојање је износило 4 $\frac{3}{4}$ сата хода.

1. Караула на Суповцу је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет гарабиља (пушака). Одаткле се напуштала Морава и ходало се потоком Варшином или до потока овог од десне стране до једног цера, одатле поток иде у турску страну и ходи се на десно до једног великог лужника код кога се једна унка налази, па одаткле путем поред ливаде Московљеве, која се зове и Гробиште и долази се на Змијину главу од које се иде Крчеником и стиже до велике стене, камена, па одатле на други велики камен, па одатле Крчеником на три закрштена Грма и одатле даље на једну камениту чуку па посред средњег лаза излази се на високо брдо звано Булбули брдо на ком се налази једна камена унка и одатле правцем долази се на Бачевиште и караулу Голешничку од које одстојање и унки од Суповачке карауле има (2 унке и 2 $\frac{1}{2}$ сата хода).

2. Караула на Голешници је имала буљукбашу, петорицу стражара без гарабиља, пошто је недавно формирана по наредби Аврама Петронијевића. Од ње идући Крчеником долази се до једног камена који се налази на сред удута, одатле даље преко Црног Врха па на један камен где се једна унка налази и од ње излази се на један лаз звани Белошар, од ког Крчеником на једну велику закрштену букву и од ње даље на Јасенову воду, од ове воде идући преко једне ливадице на којој се једна унка налази, дође се по сред широкога поља на једну чуку од камена па на врх старе Клисурице где се једна унка налази, па одаткле ливадом на једно гробље, па преко Малога Гребца на коме се једна унка налази долази се до Великог Гребца и преко њега прођу се четири унке и долази се до карауле Вукањске, која је од Голешнице била удаљена два сата хода и имала је осам унки.

3. Караула на Вукањи је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет правитељствених гарабиља добре чистоте и исправности. Од ове карауле полазило се уз Велики Гребач и долазило се до унке која се налазила код Хајдучког кладенца који се налази на српској страни, даље пак на двоструку букву на једну унку од камена па на једну средњу чукару на којој се једна унка налази, па одавде крчеником по сред три кладеничког лаза налази се једна унка, од које идуће даље поред Костеничког равна на коме се четири унке налазе и наилази се на округли брег на коме се једна унка од камена налази, даље одавде на Збеговиште где је била једна унка на њему, па на једну велику стену и даље на Касапско поље, на којем се једна унка налази и долази се на Караулиште и једну унку на њему, даље преко Бадемике на коме се четири унке налазе долази се једном стеновитом камену, па одатле путем и Равном Гором на две планине са називом Сестрице између ова два велика и стеновита камена пак по врх Таирове ливаде, уз брдо на поглед, па од погледа на неке самотворене унке на којима се сама јаворова гора налази, па одатле каменитом косом преко самотворених унки долази се на планинско пресло, па одатле даље на Деспотовицу и на једну самотворену од камена високу унку па опет каменитом косом под врх Елачког потока, који се налази на српског страни, а одаткле се долази на два гроба од Турака побијених људи, па даље опет Каменитом косом на Светлу стену и од Светле стене крчеником до једног крста где се завршава срез Бугар Моравски и почиње срез Крушевачки.

2. Срез Крушевачки

Срез почиње од поменутог крста и иде се крчеником на велики камен и од камена прокопом опет на један стеновити камен и даље на једну камениту чуку и оданде по врх Кривога Рта на раскрсницу па косом између реке Пречешничке и реке Бучке на Мачнице и одавде косом званом Брдем? на Добру воду па даље све крчеником између Предворичке и Јабланичке реке на Лештаку, па оданде Јабланичким билом на Камениту Чуку и на Црни Врх па преко сенокоса на којима се налазе три унке наилази се на Мајдевачко било, а одатле на један крст и од крста на сувајско брдо и ту се долази до Карауле Мајдевачке до које одстојања и унки од карауле Вукањске има (16 унки и 11 ¼ сати хода)

4. Караула на Мајдеву је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет правитељствених гарабиља добре чистоте и исправности. Од ње се полазило Сувајским брдом пролазиле се две унке и ту се завршавао Крушевачки срез и наилазило се на Кознички срез.

3. Срез Кознички

Срез почиње од Сувајског брда где се једна унка налази и хода се крчеником и Богишким билом до језера и од језера такође билом између Џепничке и Богишке реке на једну унку од камена па на Петрово било где се једна унка налази и даље на Смрдан и од Смрдана крчеником преко Дитеичко? брда на коме се једна унка налази на влашко гробље и на Грмен Чуку и од ње силази се у Јанкову Клисуру и долази на караулу ове клисуре до које одстојања и унки од Карауле Мајдевске има шест унки и 2 ½ сата хода.

5. Караула на Јанковој клисури је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет правитељствених гарабиља добре чистоте и исправности. Од ње се ишло на реку Блаташницу која тече покрај карауле и преко ње узбрдо даље где се четири унке налазе, одаткле се пење на Јавор на коме се једна унка налази па одатле билом Јавором пролазе се три унке и долази се на косу Линиску? на којој се једна унка налази. Одатле билом низ Мачију шапу на којој се четири унке налазе на Камаре на којој се једна унка налази па од Камаре Крчевином између седам гробова влашких уз Црну Чуку на Голицу, па на једну велику вршну чуку даље пак на дивљу крушку и планину Церове где се једна унка налази, од Церова на Мраварско било и одавде у Голичку реку, па уз реку на Младенов гроб, од гроба на Мепску (Липску?) реку, па крчеником уз Броћарску реку на Михтову ливаду на којој се две унке налазе и од ливаде преко Боровог брда на ком се две унке налазе долази се на преспо Маговско и караулу Маговску до које од Јанкове Клисуре има 19 унки и седам сати хода.

6. Карула на Магову је имала буљукбашу и петорицу стражара без правитељствених гарабиља. Идући од ове карауле низ Усуловачки поток силази се у реку Жаревску где се једна унка налази па преко ове реке пење се на Јадрово брдо где се једна унка налази па одаткле Трећачком косом на којој се пет унки налази на дебели цер и од њега косом налазе се пет унке и пење на Велику чуку па одавде преко Дебеле главе на којој се две унке налазе којом уз Лиедице? преко Црквеника на коме се шест унки налази и крчеником преко кога прођу се три унке и долази се на Јазање одакле чуке Брасаице? на

којој се три унке налазе долази се на врх потока Расинца на Руишту и караули Шошићкој до које од Маговске има 26 унки и два сата хода.

7. Караула на Шошићима је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет правитељствени гарабиља добре чистоте и исправности. Одатле се ишло уз брдо Оглеђу на коме се седам унки налази и низ брдо ово силазило се у поток Сиче и преко њега долази се Милисављевом гробу од кога се ишло преко Кошара на којима се пет унки налази. Одатле се испод Ивановца силазило у поток Лукашки од њега преко Неранцевца на коме се четири унке налазе, наилази се на Рудине Брзећске на коме се осам унки налази и одавде низ брдо авибудиља? силазило на караулу Мраморцу одакле од Шошићке има 24 унке и два сата хода.

8. Караула на Мраморцу је имала буљукбашу и петорицу стражара без правитељствених гарабиља. Од ове карауле силазило се стрмено у једну јаругу у којој је текао један поток и прешавши поток пење се уз брдо Бећиревац и ходећи овим брдом прођу се три унке и долази се караули на Бећировцу до које има три унке и један сат хода.

9. Караула на Бећиревцу је имала буљукбашу и петорицу стражара без правитељствених гарабиља. Од ње преко Бећировца и низ Бећиревац прелазе се три унке и силази се на реку Топлицу и преко ове реке мало ниже њене главе у нашој (српској) страни пење се уз успон на Кршеве Рудиште и оданде даље успоном прођу се четири унке пење се на Копаоник и на Копаонику долази се једној црквини и једна унка код ње и ту се завршава срез Кознички и почиње срез Јошанички.

4. Срез Јошанички

Овај срез почиње од споменуте Црквине находећи од ње Копаоником пашиној Голешу прођу се три унке и дошавши пашиној Голешу ходећи брдом спушта се врло стрмено и силази се на једну косу изнад села нашег (српског) предела у Гувништу где се једна унка налази и ту долази до новосаграђене карауле на Гувништу до које од Бећировачке има 12 унки и 3 ½ сата хода.

10. Караула на Гувништу је имала буљукбашу и петорицу стражара без правитељствених гарабиља. Одавде споменутом косом низ брдо пролази се једна унка и долази се до Велимировог гроба и одатле низ брдо силази се у равне њиве где се једна

унка налази па од њива ова преко једног брда на просек и одатле прођу се три унке па на један врх и преко њега на Букову Главу на којој се три вра и шест унки налазе даље пак на Јарик па низ Јарик врло стрмо силази се на реку Ибар и долази се караули Јарињској до које одстојања и унки од карауле Гувнишчке има 11 унки и два сата хода.

11. Караула на Јарињу је имала буљукбашу, петорицу стражара и пет правитељствених гарабиља добре чистоте и исправности. Од карауле граница је ишла средином реке Ибар и обалом низ Ибар испод села Горњег Јариња, Доњег Јариња, Шарпеља, Мура, планине Баровишта, Поља Рудничког, Поповог поља, Брда Сланишта, села Казновића, Разоња, Кршева пропустивши 3 ½ сата хода долази се на ушће где утече река Рашка у Ибар и ту се завршава Срез Јошанички и преко Ибра прелази се у срез Студенички, Округа Чачанског, до кога се стиже од Јарињске карауле за 3 ½ сата.“

На основу сачуваног описа границе Крушевачког округа закључујемо да је највише караула било у Козничком срезу (пет), а најмање у Крушевачком (само једна). Кознички срез је имао и највише означених пограничних унки, чак 84, за њим иде Бугар Моравски са 18, Јошанички са 11 и Крушевачки са шест. Кознички срез је био највећи и да би се прешао требало је пешачити 13 ½ сати, док је најбрже могао да се пређе Бугар Моравски срез за 9 ¼ сати. Крушевачки срез се прелазио за 11 ¼ сати, а имао је само једну караулу у Мајдеву. Јошанички срез прелазио се за 10 сати хода. Да би неко прешао цео Крушевачки округ требало му је скоро два цела дана или 44 сати непрекидног ходања и то веома неприступачним тереном, који је морао одлично да познаје.

2.7. Дешавања у Крушевцу након прикључења Кнежевини Србији

Након прикључења Крушевца и околине Кнежевини Србији радило се на увођењу тих крајева у званичне токове аутономне кнежевине. Формирањем сердарстава 1834. Крушевачки округ је постао део Великог расинског сердарства на чијем челу се налазио Милета Радојковић. Сачувани рапорти и извештаји нам дају приказ живота људи у крушевачком крају и проблема које су имали. Највећи проблем било је питање разграничења, сталне чарке и сукоби на граници са Турцима и Арбанасима, хајдучија, али и разноразне догодовштине и ситуације у које су улазили становници Крушевачког округа, а које су биле довољно интересантне да постану део извештаја Милете

Радојковића упућених кнезу Милошу. Питања разграничења и сукоба на границама Крушевачког округа биће изложене у посебном поглављу.

Током фебруара 1833. дошло је до сукоба неких Арбанаса из Крушевца који су у свађи убили једног међу собом, а затим су при бежању убили и једног момка из Рутевца, Алексиначке нахије. Амет Цанић је седео у кафани и посвађао се са неким Арбанасом. Турци који су такође били у кафани су их истерали, а они су по изласку кренули да пуцају из пиштоља једни на друге. Арбанас је тада погодио и убио Амета Цанића па почео да бежи, а са њим је кренуо и његов фис и из друге пушке убили су човека на сокаку преко пута куће Селим-бега Вренчевића, па се затворили у Сеидименцин подрум. Тада су их Срби опколили и тражили од Сеидимнџе да их преда. Овај је попустио и предао злочинце Аки-бегу, крушевачком ајану. Милета Радојковић се умешао у овај догађај и посетио Аки-бега. Тада су договорили да злочинац остане у притвору док везир не нареди другачије. Ухапшени Арбанас се правдао да није убио Србина, већ да је то учинио сестрић погинулог, док су присутни хришћани сведочили да је тај Арбанас убио и Србина и Турчина. Због тога је крушевачки ајан ухапсио и сестрића страдалог.¹⁸⁴

Поред проблема на границама извештаји Великог расинског сердара садрже и описе догађаја у повереној му области. Па је тако обавестио да је у капетанији Жупској погинуло једно дете из села Рамне док је чувало стоку када је на њега пао подгорели грм под којим је стајало. У селу Рибару, Бугар Моравском срезу, је погинула Ружица, жена Милосава Бекрића. Њени родитељи окривили су Милисава и зато је он ухапшен и послат у Крушевачки суд. О проблему са хајдуцима које је предводио Митрошанић Крушевачки суд је обавештен од трговца Павла Трајановића из Крушевца 29. марта. Они су се тада налазили преко границе у селу Блажеву и боравили су током целе зиме код неког Благоја Ковачевића. У том селу није било више од три куће и било је потребно тридесетак људи да се опколе и похватају. Милета је то прихватио тај предлог и наредио Крушевачком суду да Павлу Трајановићу преда одређен број људи и да што пре крену и похватају поменуте хајдуке, „па да их или живе, ако могу поватају, или им главе донесу“. На крају је јављено да је ухваћен неки Стојан Стевановић из Беле Воде који је овим хајдуцима „лебац давао“ и истог дана када су јатака Милоша у Брајковцима ставили на коло, побегао је у Турску и кад је дошао у село Степош,

¹⁸⁴ ДАС, КК, XVII, 43, Суд Крушевачке нахије – кнезу, 18. фебруар 1833; Исто, XXIV, 17, Милета Радојковић – кнезу Милошу, 17. фебруар 1833; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 158–1560.

затражио је од неког човека секиру и направио сплав на Морави, али је на крају ухваћен и предат Суду Крушевачког округа.¹⁸⁵

Милета Радојковић је крајем априла 1834. обавестио кнеза Милоша да нису успели да ухвате хајдука Митрошанића, јер је нека девојка опазила потеру и јавила хајдуцима који су побегли.¹⁸⁶ Током маја 1834. хајдук Митрошанић се појавио на простору Крушевачке капетаније на друму код старе карауле, код Мојсиња. Он је тада био са својим друштвом и ухватио је три човека из села Гаглова. Од њих је један успео да побегне и извести Суд крушевачки о поменутом догађају. Осталу двојицу су одвели везане и пустили их кад су прешли границу, рекавши им да поздраве сердара, Симиће и кнезове, и да им поруче да треба да се предају ако желе да им обећају да ништа неће да им се деси и да ће чекати 15 дана, а ако не желе да им опросте они ће старо и младо „сећи и убијати, не би ли се који срећан нашао да нас убије и смири; јербо нам се овај живот већ досадио, да од своје браће и фамилије оцепљени, као вуци, по шумама живимо и кријемо се“. Они Гагловчани који су враћени, рекли су да су поред Митрошанића ту била и његова два друга и Цека Стрељић из Јасике, који им је донео ракију и барут, па пошто је видео да га један од Гагловчана познаје, кренуо је са њима. Суд Крушевачки је одмах ораганизовао потеру, али док су стигли до Јастрепца они су већ прешли границу. У истој капетанији опљачкана су три вајата у селу Трмчари, из којих су хајдуци однели платно, кошуље и женски наниз.¹⁸⁷ Током јуна 1834. хајдук Митрошанић је са својим друштвом, прешао преко Мораве и враћајући се натраг на Јастребац, код села Сушице, од жена које су ишле с гробља узимао поскурице, запретивши да никоме не кажу. Хајдуковање Митрошанићеве групе је завршено 12. јула када је хајдук Митрошанић убијен у јасичком брегу, а глава му је донета у Јагодину. Издао га је Цека Стрељић, који се придружио хајдучкој групи са циљем да их на превару домами и преда властима.¹⁸⁸

Почетком маја 1834. од значајнијих догађаја у Крушевачком округу наведено је страдање два човека и две девојке који су се удавили у чуну када су прелазили преко

¹⁸⁵ *Јагодинска нахија*, трећа књига, 191–192.

¹⁸⁶ *Исто*, 194.

¹⁸⁷ *Исто*, 210.

¹⁸⁸ *Исто*, 213; 215.

Мораве у селу Тешици, а ишли су у виноград. Од њих је само један био српски поданик, а остали су били из Турске.¹⁸⁹

Из Крушевачког округа побегао је у Турску неки поп Константин чија је нурија била у селу Наупари, а он је био удовац са четворо деце, од које је најстарије имало око 14 година. Као узрок његовог бежања наведено је да је многима био дужан и „што се је у снау своју задевао, премда јој ништа учинио није“. Пошто га је она тужила он је током зиме покушао да побегне у Турску, али је ухваћен на Јастрепцу и враћен у Крушевац, па је од проте кажњен да читав пост буде под надзором и у време великог поста сам у цркви, „покајанија ради служити“. Кад су га пустили кући наставио је по старом и кад су га опет послали проти он је једне ноћи побегао у Турску и о њему није више било никаквих информација. Касније се сазнало да се поменути поп налази код Асан-бега у Прокупљу.¹⁹⁰

Проблем који је велики сердар Милета Радојковић решавао био је везан за њиве и сукобе између становника оних села која су била у Кнежевини Србији и оних која су остала у Турској. О томе је обавестио нишки Сали-паша да су се Палиграчани, Врелчани и Окрупчани жалили да су у Дражевачком и Шаревачком кључу имали неке њиве, али да им више није било дозвољено да их узору. Кнез Милета је писао капетану Јови у Параћанин да изађе са капетаном Илијом Павићем и провере истинитост онога што му је паша писао. Након провере Јован Вељковић, параћински капетан је известио да је поменута земља од старина припадала мештанима села Тешица и да се налазила на граници, али на страни под контролом Кнежевине Србије. Становници села које помиње нишки паша су тај кључ (део земље) искрчили, па су у Тешицу носили десетак и да су „људи Нишевачки“ поорали већи део поменуте земље и зато су тражили да покупе берићет. О свему је обавештен и кнез Милош који је тражио да буду избачени из службе са границе сви који су дозвољавали да људи из Турске пређу границу и поору већи део земље. Становништву које је обрађивало земљу дозвољено је да покупе плодове свог рада, али је посебно истакнуто да такве ствари више не смеју да се догађају, док су мештани села Тешице имали обавезу да одраде преосталих 10 дана орања.¹⁹¹

¹⁸⁹ *Јагодинска нахија*, трећа књига, 195–196.

¹⁹⁰ *Исто*, 207–208; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 119.

¹⁹¹ *Исто*, 207–209.

Почетком октобра 1834. дошло је до пожара у Жупи у 10 подрума у пољани Ракљи. Штета је била велика: изгореле су три казанице, 30 товара жита и 225 товара цибре.¹⁹²

Крајем 1834. неки Анђелко Савић из Јабланице, села испод Јастрепца током лова је пуцао двапут у медведа, који је од другог пуцња пао. Када се ловац приближио на два три корака медвед је скочио и повредио Анђелка: „разчупа му један образ, три зуба избије, два прста на десној руци сасвим прегризе, а један изврне, и свуда га по ногама изуједа и изгребе тако, да је слаба надежда о животу његовом”. Ловац Анђелко је ипак успео да се спасе, да не настрада, јер је медвед био рањен и изгубио доста крви.¹⁹³

2.8. Милетина буна

Значајан догађај из историје српског народа који је био покренут у Крушевцу била је Милетина буна. О њој је доста писано, али је важно споменути, јер и она представља део историје вароши, целог округа, па и читаве Кнежевине Србије.

Ова побуна договорена је почетком 1835. у кући Стојана Симића у Крушевцу, коју је кнез Милош откупио од бегова Вренчевића за 15 000 гроша и поклонио браћи Симић, својим кумовима. Ради крштења Симићевог сина, коме је кумовао кнез Милош, дошли су у Крушевац у његово име кнегиња Љубица са сином Михаилом у пратњи најоданијих Милошевих момака.¹⁹⁴ Од угледнијих гостију свечаности су присуствовали: Милета Радојковић, Аврам Петронијевић, Милосав Здравковић Ресавац, Ђорђе Протић и Милутин Петровић, брат Хајдук Вељка. Незадовољни владавином кнеза Милоша почели су да говоре о побуни. Сви су се сложили да треба побунити народ, али нису могли да се сложе о поступку према кнезу Милошу. Било је предлога да се збаци, убије, протера. На крају се дошло до закључка да циљ побуне треба да буде: ограничење власти кнеза Милоша формирањем Савета, утврђивање пореза у општој новчаној суми, укидање Милошевог монопола у извозној трговини и завођење уставне владавине, којом би била обезбеђена лична сигурност грађана,

¹⁹² *Јагодинска нахија*, трећа књига, 226–227.

¹⁹³ *Исто*, 237–238.

¹⁹⁴ Стојан Симић се правдао кнезу Милошу зашто њега није позвао да кумује, јер је дете доста ноћу плакало, а жена Милица му није дозвољавала да пређе у другу собу, јер је она чврсто спавала па је он морао да љуља дете, а брат и снаха се нису слагали да запосли служавку. М. Петровић, *Финансије* I, 620–621; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 124.

приватна имовина, судска власт и светиња части. По повратку из Крушевца, Милутин Петровић је нехотице одао Милошевим момцима тајну договора. Свестан шта је учинио пожurio је да и заверенике обавести о свом поступку. Пошто завереници нису имали куд, приступили су убрзаном подизању буне. Пишући кнезу Милошу о путовању на коме је био као његов специјални изасланик, Станислав Стефановић је јануара 1835. забележио да је у Јагодини видео много спремних људи са оружјем који су чекали заповест и да је из разговора са Милетом и Аврамом Петронијевићем сазнао да они нису устали против кнеза или његове породице, већ против лоших закона и уредби. Иако им је он саветовао да предају оружје, они то нису прихватили. Народ се одазвао, кренуо према Крагујевцу и на Таборишту, крај Крагујевца се прикупило око 6 000 људи 20. јануара 1835. године. Стојан Симић је подигао Расину, Милета Темнић Левач и Белицу. Обавештен о побуни, кнез Милош се озбиљно забринуо, чак је помишљао да напусти Србију. Пошто је од тога одустао писао је Вучићу у Крагујевац, да са Давидовићем и Паштрмцем сачувају народну касу и да се потруде да растерају побуњенике. Вучић је скупио 150 људи и изашао на Табориште, испред побуњеника, да саслуша њихове захтеве, и да их пренесе кнезу. Договорено је да побуњени народ буде у дворишту Суда народа српског и да не улазе и не дирају кнежев двор. Милета је одмах по уласку у Крагујевац кренуо у суд, а Симић према кнежевом двору. Након преговора кнез је прихватио захтеве побуњеника и поручио окупљенима да крену кућама, а он се обавезао да закаже Скупштину и изврши обећане реформе. Када су вође побуњеника пренеле окупљенима, они су негодовали и говорили да ће на тај начин да буду кажњени од кнеза, да ће он да им се свети. Чак их је и Стојан Симић позивао да се разиђу, али побуњени народ то није олако прихватио. На позив кнеза Милете, сви су кренули за њим и разишли се 22. јануара 1835. године. Вође буне су дочекале кнеза, који је 27. јануара дошао из Пожаревца у Крагујевац. Они су се тада измирили, замолили за опроштај, док их је кнез пригрио и изљубио. Другог дана сви су отишли у крагујевачку цркву, где су их дочекали ужички владика Нићифор Максимовић и Ђакон Јанићије (потоњи владика). Кнез се заклео на јеванђељу и опростио побуњеницима, а они су се заклели на верност и послушност. Према наводима Милана Ћ. Милићевића и кнегиња Љубица је била упозната са буном и чак на том скупу говорила против свог мужа, највише истичући његово неверство. И након угушења побуне кнегиња Љубица

се заузимала за вође побуне, молећи кнеза да им опрости.¹⁹⁵ Након избијања буне која је тада у неким документима означена као буна Симића, Петронијевића, Ресавца, Радојковића и др. писано је свим окрузима и старешинама да будно мотре и пазе на становништво у крајевима којима управљају.¹⁹⁶

Догађајима у Крушевцу почетком 1835. присуствовао је и митрополит српски Петар Јовановић, који је крстио Симићевог сина и чак је поздравио кнеза из Крушевца честитајући му наступајућу годину. Након сазнања за побуну кнез Милош се обратио митрополиту Петру питајући га како то да ништа није сазнао о „бунтовном насиљу у Крушевцу“. Митрополит се правдао тиме да је био на другом месту, да је спавао у кући близу цркве, а да је у Симићевој кући био само на ручку и вечери и да нико ништа није спомињао и да је био баш изненађен дешавањима која су уследила.¹⁹⁷

Почетком марта 1835. Јован Обреновића је као изасланик кнеза Милоша био у Крушевцу и известио га да је од Симића лепо дочекан и да је посао успешно завршио.¹⁹⁸ Тада је и Стојан Симић писао кнезу Милошу исказавши му благодарност,

¹⁹⁵Кнежевић Михаило је приликом посете Крушевцу добио коња на поклон од капетана Крушевачке нахије, једног од кумова Симића, једног је добио од чаршије и добио је још једно „атче“. Кметови из Јастребца су му поклонили убијену кошуту, коју је он послао оцу и брату. Да се кнегиња Љубица заузела за побуњенике сазнајемо из писма кнезу од 14. јануара 1835. када је молила да опрости побуњеница у Милетиној буни, док се у писмима од 15. и 16. јануара се захваљује кнезу зато што је опростио побуњеницима. ДАС, Поклони и откупи (=ПО), 78/225, кнегиња Љубица - митрополиту Петру, 14. јануар 1835; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 240; Б. Илић, *Историјски преглед*, 154–155; Исти, *Историја Крушевца*, 124–125; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 19; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 597–602; Исти, *Кнежевина Србија* I, 192–193; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 128–141; М. Петровић, *Финансије* I, 441–442; 444–446; 621–622; 701–708; Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва влада Милоша Обреновића 1804–1850*, прва књига, Београд 1988 360–378 (Б. Куниберт, *Српски устанак и прва влада Милоша Обреновића* I); Р. Љушић, *Србија 1835. године (последња година Српске револуције)*, у: Србија 19. века, 3 књига, Београд 2005, 233–236; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић*, 72–75; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 140; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 485–490.

¹⁹⁶ДАС, КК, XIV, 473.

¹⁹⁷ДАС, КК, XXXV, 142, 29. децембар 1834; Исто, 143, Јовановић Петар, митрополит српски – кнезу Милошу, 31. децембар 1834; Исто, 145, кнез Милош – Петру Јовановићу, 9. јануар 1835; Исто, ПО, 78/195, Писмо кнеза Милоша митрополиту Петру, 7. јануар 1835. Он је истакао да га је спасила „Божија милост“. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 141. Навео је да је улога митрополита Петра слична као и кнегиње Љубице.

¹⁹⁸ДАС, КК, XIV, 481, кнез Милош Обреновић – Јовану Обреновићу, 23 фебруар 1835. године.

јер га је писмима која му је послао крајем фебруара 1835. успео да га “овако тешко ражаљеног, а покрај мене и домаће моје, милостиво утешите и развеселите”.¹⁹⁹

И током 1836. стигла је вест до кнеза Милоша да је неки народ из Крушевца поздравио Стојана Симића. Одмах је реговао код старешине Лазаревића, који га је обавестио да је испитао људе и да они имају само писмо у ком поздрављају Стојана Симића и желе му добро здравље. Потписани су: протопоп стари и млади (Никола и Милован Протић); Стојадин Гмитровић, кмет, Јован Здравковић, Стојан Петковић, Мијајло Лазаревић, Тодор Стевановић, Миленко Цукић. Пошто је било питање како поступити са људима, кнез је саветовао да им се пренесе „да се окану таквих будалаштина и да свако свој посао гледа“.²⁰⁰

До потпуног измирења дошло је тек две године након буне. Народ Крушевачког округа је писао кнезу крајем фебруара 1837. и замолио га да им се опрости учињена грешка, јер су били поведени старешинама. Кнез Милош је то прихватио и обавестио старешине параћинског, ражањског, алексиначког среза и пуковника Петра Лазаревића, старешину Крушевачког округа, да је народу опростио преступ учињен у побуни 1835. и одлучио је да се одслужи света литургија те да се након тога прочита текст опроста и благослова народу. Старешине су имале обавезу да учествују у служби. Народ Ражањског и Алексиначког среза присуствовао је служби у манастиру св. Романа где је служио епископ тимочки Доситеј, а богослужење је обављено и у крушевачкој цркви. Обавеза старешина је била да позову народ да присуствује служби и да од свештеника и осталих црквених старешина приме архијерејски благослов, а да свештенство које дође мора бити пристојно дочекано и испраћено.²⁰¹ Кнез Милош је одредио да се богослужење обави на Теодорову суботу и о томе обавестио митрополита Петра Јовановића и епископа тимочног Доситеја Новаковића. Поред тога било је потребно срочити и једну беседу која ће народу бити прочитана након службе. Црквени великодостојници су морали да пронађу свештенике који би одржали службу и

¹⁹⁹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 176.

²⁰⁰ДАС, КК, XVII, 142, Петар Лазаревић – кнезу Милошу; кнез Милош – старешини Окружја Крушевачког пуковнику Петру Лазаревићу, 9. фебруар 1837. године.

²⁰¹ДАС, КК, XXV, 226, кнез Милош – старешинама срезова параћинског, ражањског, алексиначком и главном старешини округа крушевачког (пуковнику Петру Лазаревићу), 17. фебруар 1837; Исто, ПО, 78/229, кнез Милош - митрополиту Петру, 17. фебруара 1837. године; Исто, Митрополија београдска (= МБ), Деловодни протокол (=ДП), 1837, 57.

прочитали беседу. Препорука је била да се свештеник пошаље у манастир свете Петке да се одслужи литургија народу Параћинског среза, а да тај исти свештеник након тога у Крушевачкој цркви одслужи литургију и прочита текст опроста. Епископ тимочки Доситеј је након обављење службе у манастиру светог Романа и прочитане беседе присутном народу, о свему обавестио кнеза Милоша 18. марта 1837. године.²⁰² Митрополит Петар Јовановић је одредио свог протосинђела Ликогена да одслужи службу и да прочита опроштај народу који је садржао савете како да се владају као добри хришћани и поданици. Кнез Милош је то прихватио уз опаску да се сврати и до манастира Каленића да се обави исти чин. Средином марта митрополит Петар је обавестио кнеза да је његов протосинђел спречен да обави посао који му је поверен због болести и да уместо њега послао протојереја Јосифа Стефановића.²⁰³ Петар Лазаревић је марта 1837. обавестио кнеза да је народ окупљен на цркви, да је присуствовао литургији поводом празника светих 40 мученика и да је након тога прочитан опрост који им је кнез упутио.²⁰⁴

Милетина буна је последња побуна старешина и народа против кнеза Милоша. Она је занимљива и по томе што је извршена без капи проливане крви, без испаљеног метка. Завршена је компромисом између кнеза и побуњеника, а последица буне било је доношење Сретењског устава. По писању Р. Љушића она је најзнаменитија буна из прве владе кнеза Милоша.²⁰⁵

²⁰²ДАС, КК, XXXV, 325, кнез Милош – Петру Јовановићу, 17. фебруар 1837; Кнез Милош – Доситеју Новаковићу, епископу тимочком, 17. фебруар 1837; Новаковић Доситеј, епископ тимочки – кнезу Милошу, 22 фебруар 1837; Новаковић Доситеј, епископ тимочки – кнезу Милошу, 6. март 1837, манастир св. Романа; Исто, XVII, 237, народ окружја крушевачког – кнезу Милошу, 14. фебруар 1837; Исто, ПО, 78/230, писмо кнеза Милоша митрополиту Петру и одговор митрополитов, 27–28. фебруар 1837. године.

²⁰³ДАС, КК, XXXV, 244, Петар Јовановић – кнезу Милошу, 24. фебруар 1837; Кнез Милош – Петру Јовановићу, 27 фебруар 1837; Исто, 247, Јовановић Петар – кнезу Милошу, 4. март 1837.године; Исто, МБ, ДП, 1837, 70, 76, 87.

²⁰⁴ДАС, КК, XVII, 149, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 9. марта 1837; Исто, МБ, ДП, 1837, 106.

²⁰⁵Представници Крушевачког округа на великој Народној скупштини 2. фебруара 1835. били су: Бугарморавски срез: Богдан Крстић из Кормана, Илија Павић, срески старешина; Јошанички срез: Јосиф Поповић, прота јошанички, Филип Прибаковић, срески старешина; Кознички срез: Радован Пецић из Осредака, Марко Протић, срески старешина;Трстенички срез: Алекса Коматовић, из Оцака, Симеон Прокић, срески старешина; Крушевачки срез: Неша Симоновић, из Бивоља, Ђорђе Живковић из Новог Села Милован Протић, прота крушевачки, Ђорђе Ристић, срески старешина, Вучко Мутавцић,

2.9. Посета кнеза Милоша Цариграду 1835. године²⁰⁶

Након посете кнеза Милоша Цариграду 1835. и одсуства из земље скоро четири месеца, стигла је наредба да приликом повратка кнеза и његовог доласка у Крагујевац дођу представници свих Исправничества, па тако и Крушевачког округа, да му пожеле добродошлицу и “светли скут целивају“, а пошто се много на том путу потрошио и да му кметови поклоне по једног доброг овна, а чиновници по једног вола. Чиновници Крушевачког округа су обавестили Јована Обреновића да су тако урадили, а и да су поред та два вола (у вредности 1 200 гроша) купили још четири и послали са двојицом чланова Исправничества са писаром и 16 кметова, а да су четири капетаније сакупили 137 овнова (Бугарморавска 37, Крушевачка 46, Жупска 43, Трстеничка 11). Једино је каснио капетан Јошанички Прибаковић, али и он је убрзо стигао и даривао кнеза. Крушевачка чаршија је послала једног коња и три кмета који су као изасланици требали да предају поколон кнезу. Приликом повратка из Цариграда кнеза Милоша су у Крагујевцу дочекали Исправник Крушевачког округа Вучко Мутавцић, са још једним чланом и секретаром и Крушевачки, Бугар Моравски, Трстенички и Јошанички капетан.²⁰⁷

*

Случај браће Вренчевић и отимање мозговачких девојака кнез Милош је вешто искористио и преко својих људи, јавним и тајним радњама, подигао побуну и ослободио тзв. „шест нахија“, међу њима и Крушевачку. Дипломатска активност кнеза и осталих српских старешина довела је до потпуне аутономије Кнежевине Србије, која се огледала у избору среских старешина и нахијских судија, исељавању Турака и напуштању имања која су прелазила у руке сељака или државе, затим у постепеном напуштању турског пореског система, уз мудре савете народу како да се понаша у том прелазном периоду, одређивању граница, али и неслагањима старешина око будућег државног и друштвеног уређења. Важан догађај покренут у Крушевцу је Милетина

председник суда. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 142; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 345; Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *нав. дело*, 38–39.

²⁰⁶Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 287–302; Исти, *Кнез Милош*, 452–483.

²⁰⁷ДАС, КК, XVII, 89, Исправничество округа Крушевачког – кнезу Милошу, 2. децембар 1835; Исто, XIV 842, Рапорт исправничества округа крушевачког – Јовану Обреновићу, 12. децембар 1835. у Крушевцу; Исто, XL, 69, Чланови исправничества крушевачког – кнезу Милошу, 18. децембар 1835; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 188–189.

буна 1835, која је довела до краја Српске револуције и првог српског устава. До потпуног измирења кнеза и народа Крушевачког округа дошло је тек 1837. године. Своју власт кнез Милош је учврстио посетом Цариграду 1835, а након повратка добио је богате поклоне као потврду своје моћи, али и као надокнаду потрошеног у име целе Кнежевине Србије.

3. АДМИНИСТРАТИВНА И СУДСКА ПОДЕЛА

Након Другог српског устанка Крушевачка и Козничка нахија и Моравски крај (Загрлата) остали су у саставу Османског царства. Од области које су доцније постале део Крушевачког округа били су Трстенички и Јошанички срез. Трстенички срез је био у саставу Пожешке нахије (Рудничког округа), а Јошанички срез део Новопазарске нахије, да би након 1833. и он био припојен Пожешкој нахији, која се у неком тренутка звала и Пожешко-новопазарска.²⁰⁸ Током 1827. Јошанички срез је чинило 423 кућа, са 750 глава и 36 села, док се према извештају Васа Поповића, старешине Пожешке нахије у Козничкој нахији, тј. Жупи наводи 101 село.²⁰⁹

За време прве владе кнеза Милоша, до 1830, нахијом је управљао нахијски кнез (главни кнез, обор кнез, баш кнез), а кнежином кнежински кнез. Од 1830. уместо кнежина установљене су капетаније, којима су најчешће управљали капетани. Од 1834. уместо нахија заведена су „окружја“, тј. окрузи, а уместо капетанија срезови.²¹⁰

По записима из 1833. Крушевачку нахију након ослобођења чиниле су капетаније – срезови: Моравски, Јастребачки (Крушевачки) и Кознички (Жупски).²¹¹

Жарко Илић је у свом истраживању утврдио да је из некадашњег Крушевачког санцака (Лесковачког пашалука) пет нахија (односно четири казе према судској подели која се током 19. века усталила на територији Османског царства) припојено Кнежевини Србији: Алексиначка, Параћинска, Ражањска, Крушевачка и Козничка. Од

²⁰⁸Б. Перуничкић, *Краљево*, 10; Лепосава Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа (Miscellanea), књ.13, Београд 1984, 12 (=Л. Цвијетић, *Попис становништва*).

²⁰⁹Васа Поповић, старешина Пожешке нахије у извештају кнезу Милошу наводи мало другачије податке. Јошанички срез у Пазарској нахији чиниле су 400 кућа, 700 пореских глава и 50 села. Б. Перуничкић, *Краљево*, 27–30. Д. Вуловић, *нав. дело*, 217–218; Владимир Стојанчевић, *Шест припојених нахија кнез Милошеве Србије*, у: *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815-1839*, Београд 1995, 54 (=В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија*).

²¹⁰Бранко Перуничкић, *Београдски суд 1819–1839*, Београд 1964,10 (=Б. Перуничкић, *Београдски суд*); Исти, *Краљево*, 10; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 204-205; Исти, *Историја српске државности, Србија и Црна Гора, нововековне српске државе*, књига II, Београд 2001, 33(=Р. Љушић, *Историја српске државности*, II).

²¹¹М. Петровић, *Финансије* III, 517; 527; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 7; Милорад Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, у: *Расински анали* 3, Крушевац 2005, 191 (=М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*).

две турске нахије (Крушевачке и Козничке) формиране су три капетаније (Крушевачка, Бугар Моравска и Козничка), а касније са формирањем Крушевачког округа припојени су му 1835. срезови које су некада биле у саставу Новопазарске и Пожешке нахије (Јошаничка и Трстеничка). Трстеничка капетанија је формирана од осам села Новопазарске нахије: Врњци, Гоч, Пределе, Ново Село, Попина, Дубље, Липова, Крсова (која се спомиње у изворима и као Новоселска капетанија или чак и као Моравска) и седам села и варошице Трстеник из Пожешке нахије (Почековина, Стари Трстеник-Осаоница, Лопаш, Горња Црнишава, Оаци, Доња Црнишава, Руђинци, варошица Трстеник). Осам пазарских села имало је 311 кућа (док се у попису пореских глава за 1834. наводи 313). На основу пописа из 1834. за капетанију Јошаницу је наведено да броји осам села (Гочаница, Бања, Плана, Елакци, Пискања, Рвати, Ново Село) и 479 кућа (док према списку пореских глава за исту годину наведено је 480 кућа). Мањи број кућа у Јошаничкој капетанији показује да је дошло до ушоравања села и засеока. Крушевачка и Бугар Моравска капетанија имале су 117 села и 2 723 куће, (Бугар Моравска 57 села и 1 011 кућа), а Козничка нахија 88 села. Илић сматра да су поред тога у састав Козничке капетаније ушла и села: Жарево, Шошиће и Мачковац из Крушевачке нахије и Брзеће из Куршумлијске нахије. Према списку села, кућа и пореских глава за 1834. у саставу Козничке капетаније наведено је 98 села. Јасно је да се овде ради и о засеоцима, који су према попису из исте године спојени са селима, али то изгледа у свим документима није урађено прецизно. Пример је засеок Мачковац који је прикључен селу Крива Река, па је то можда изазвало забуну и довело до мешања са истоименим селом Мачковац у Крушевачкој нахији, а касније и капетанији. У Козничкој капетанији током 1834. евидентирано је 1 417 кућа.²¹²

²¹²Село Мачковац припадало је Крушевачкој нахији/кази, а и након ослобођења остало је у саставу Крушевачке капетаније. Њега спомиње и В. Стојанчевић у попису насеља из 1833. године. Село Мачковац је у саставу Капетаније крушевачке и према попису пореских глава из 1834. са 44 кућа и 59 фамилија. Друго село Мачковац припадало је и Јошаничкој кнежини и Новопазарској нахији, а према попису пореских глава из 1834. наведено је као засеок који се прикључује селу Крива Река у Козничкој капетанији. Засеок Мачковац имао је осам кућа. ДАС, ПО, 38/145, Списак села, кућа и пореских глава капетаније Новоселске, округа крушевачког; Исто, ПО, 38/146, Списак села, кућа и пореских глава капетаније бугарморавске, округа крушевачког; Исто, ПО, 38/147, Списак села, кућа и пореских глава капетаније трстеничке; Исто, ПО, 38/149, Списак села, кућа и пореских глава капетаније јошаничке; Исто, ПО, 38/150, Списак села, кућа и пореских глава капетаније козничке, округа крушевачког; Исто, Збирка тефтера (=ЗТ), Капетанија Жупска 1834. године. Ж. Илић, *Разграничење*, 316–319. Радомир

Илић је на крају закључио да су се на територији које називамо „шест нахија“ у ствари налазиле 14 нахија, већи делови Новопазарске и Старовлашке и поједина села из пет нахија.²¹³

Крушевачка капетанија имала је 59 села у којима је живело 1 879 фамилија. Њима је придодато и седам јеврејских фамилија које су живеље у Крушевцу још пре његовог ослобођења и прикључења Кнежевини Србији, тако да је са њима у Крушевачкој капетанији било 1 886 фамилија. Порез је плаћало 1 761 лице, а харач 4 038 лица. За оружје је било способно 2 383 лица, а неспособно 3 343.²¹⁴

Након ослобођења од Турака Козник није био управно седиште Жупе, а Козничка нахија постала је Кознички срез (капетанија) са седиштем у Виткову, од 1833. године. У њеном саставу налазило се 98 села. Центар среза, Витково, имало је 13 домова и спадало је у мања села, али је имало повољнији географски положај од Кожетина. Витково се налазило на раскрсници путева од Ибра и Копаоника према Крушевцу и од Западне Мораве преко Ратаја за Расину и Топлицу.²¹⁵

Стопања се након присаједињења отргнутих нахија нашла у саставу Крушевачке нахије. Помиње се и Кованлук за који се наводи са се налазио „против Јасике“ у попису из 1818. године. Касније Кованлук Петар Лазаревић прикључује селу Читлуку у Крушевачком срезу.²¹⁶

Насеља са леве стране Јужне Мораве припала су Бугар Моравској капетанији са седиштем у Трњанима (57 села), односно Крушевачкој нахији. То су била насеља: Витковац, Доњи Љубеш, Срезовац, Горњи Љубеш, Корман, Трњане, Доњи Адровац, Горњи Адровац, Прђиловица, Сухотно, Житковац, Мрсољ (Моравац), Нозрина, Лужане, Мали Дреновац, Бујмир, Тешица, Грејач, Дашница, Велики Дреновац, Суповац, Пешчаница, Гредетин, Радевце, Јаковље, Крушје, Лознац, Каменица, Лоћика,

Ристић, *Попис арачких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)*, у: *Наша прошлост* 16, Краљево, 2015, 82 (Р. Ристић, *Попис арачких глава*); Д. Вуловић, *нав. дело*, 123; 177; 181–182. В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија*, 58–59.

²¹³Ж. Илић, *Разграничење*, 322.

²¹⁴Б. Перуничкић, *Крушевац*, 74.

²¹⁵*Исто*, 190–191. М. Матић, *нав. дело*, 76–77; Славољуб Бојић, *Војска и гранични сукоби у Козничком срезу*, у: *Жупски зборник* 4, Александровац 2009, 168 (=С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*); Исти, *Витково*, 295–297. В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија*, 54; Милорад Сијић, *Чаршија, прича о људима који су створили Александровац жупски*, Александровац 2007, 27 (=М. Сијић, *Чаршија*).

²¹⁶*Јагодинска нахија*, прва књига, 12.

Врћеновица, Копривница, Голешница, Честа, Шурић, Чукуровац, Кулина, Љуптен, Породин, Вукања, Трубарово, Ђунис, Каоник, Велики Шиљеговац, Гревце, Зубовац, Рибаре, Сушица, Позлата, Здравине, Зебица, Беласица, Мала Река, Крушинци, Рлица, Срндаље, Бољевац, Росица. Седиште среза/капетаније било је у селу Трњану, а од 1836. седиште Бугар Моравског среза је у Лужанима.²¹⁷

Капетани су имали обавезу да обилазе села у својој капетанији, да брину о безбедности, хватају злочинце и бегунце и предају их Суду. Капетани су имали и судску функцију и то у оном случају када кметови нису успели да помире супростављене стране. Ако и капетани у томе не би успели, онда су слати нахијском суду, уз опис парнице и свог мишљења о томе. Случајеви који су предвиђали плаћање судске таксе нису спадали у дужност капетана, већ нахијских судова. Уколико неко не би пристао на пресуду коју је изрекао капетан, него жели да се обрати Суду, капетан је то морао да прихвати. Капетанска казна није смела да буде већа од 25 штапова. Капетани су имали обавезу да прате сеоске кметове, њихове пресуде и тачност онога што су одлучили. Капетани су купили порез од народа у својој капетанији и морали су да поштују одлуке и захтеве нахијског суда.²¹⁸

Током фебруара и марта 1834. цела Србија је подељена на пет великих административних области, на пет великих сердарстава: Подунавско са седиштем у Београду, Мачванско у Шапцу, Рашко у Чачку, Расинско у Јагодини и Тимочко у

²¹⁷Територијално проширење Алексиначког округа извршено је 1859. када му је припојен Моравски срез који је претходно издвојен из Крушевачког округа. У Алексиначки округ тада улазе следећа насеља: Витковац, Доњи Љубеш, Срезовац, Горњи Љубеш, Корман, Трњане, Доњи Адровац, Горњи Адровац, Прћиловица, Доње Сухотно, Горње Сухотно, Житковац, Мрсољ (данашњи Моравац), Нозрина, Лужане, Стублина, Мали Дреновац, Моравски Бујмир, Тешица, Грејач, Дашница, Велики Дреновац, Суповац, Пешчаница, Гредетин, Радевац, Јаковље, Крушје, Лознац, Каменица, Лоћика, Врћеновица, Чукуровац, Шурић, Честа, Кулина, Породин, Љуптен, Вукања, Копривница, Голешница, Зубовац и Росица. А. В. Милетић, *нав. дело*, 233; В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија*, 54; Зоран Стевановић, *Српска православна црква у алексиначком крају од 1833. до 1918. године*, Алексинац 2015,19 (=3. Стевановић, *Српска православна црква у алексиначком крају*); Исти, Милан Петровић, *Алексинац и околина у државној административно-територијалној организацији између 1833. и 1945. године*, у: Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2020, 91 (=3. Стевановић, М. Петровић, *Алексинац и околина*); Костантин Петровић, *Рлица село подно Јастрепца*, Крушевац 2014, 44–59.

²¹⁸Б. Перуничкић, *Параћин*, 84–85; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 54–55; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 167.

Неготину. Тада је извршено и формално замењивање термина нахија термином окружје (округ). Тако да се Велика сердарства деле на округе, а округи на срезове. Дотадашњи врховни управитељ Тимока и Крајине Милета Радојковић постаје Велики сердар расински.²¹⁹ У саставу Расинског сердарства улазили су следећи округи: Јагодински, Крушевачки, Параћински и Ресавски, као и Алексиначки срез који је припадао Делиградском округу и Великом расинском сердарству.²²⁰ Функцију Великих сердара обављали су: Јокса Милосављевић, Вуле Глигоријевић (заменио га Теодор Бојанић), Јован Обреновић, Милета Радојковић и Стеван Стојановић. То је по речима кнеза Милоша требало да значи „почетакнутрењи наши устројенија“, а задатак сердара је био да „надгледају сваки поредак, све правосудије и воопште сва дјела руководећи, која се у истим окружијама догађају“. Исте 1834. замењен је и назив нахије у окружја (округи) чиме је постепено напуштано уређење наслеђено из турског периода. Установа Великих сердара није се дуго одржала у административном погледу. Она је била само прва фаза нове организације Србије. Доношењем Сртењског устава 1835. подела на сердарства престала је да постоји.²²¹

Кнез је након првог српског устава требало да дели законодавну и „законоизвршну“ власт са Саветом. Али брзо укидање овог устава довело је до тога да је кнез Милош задржао сву власт у својим рукама. Савет је опстао, али је његова законодавна иницијатива била под пуном контролом кнеза Милоша. Савет је подељен у два одељења: уредбено и судско. Рад саветских одељења од 1835. до краја 1838.

²¹⁹В. Стојанчевић је навео да је циљ централизација потчињавања судских, управних, финансијских и других установа контроли установе Великих сердарстава, која је била одговорна Кнежевој канцеларији и кратко време министарствима. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 73–74; *Историја српског народа*, V/1, Београд 1981, 126–127 (=ИСН); А. В. Милетић, *нав. дело*, 232, фуснота 16; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 205; Исти, *Историја српске државности*, II, 33

²²⁰Ч. Марјановић, *Крушевац*, 19; А. В. Милетић, *нав. дело*, 232, фуснота 16; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 191; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 205; З. Стевановић, М. Петровић, *Алексинац и околина*, 92.

²²¹Сврха сердарства била је првенствено да чувају спољну границу Србије и истовремено пазе на унутрашњи ред и мир. Обавеза великих сердара била је и брига о народној војсци. Они су морали једном недељно да шаљу рапорте о свим дешавањима у повереним областима, а у случају неког проблема, војска из свих нахија ишла је у помоћ угроженом месту. ИСН, V/1, 126–127; Б. Перуничкић, *Београдски суд*, 10–11; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 75; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 205; 235; Радосав Марковић, *Књажевска канцеларија, Крагујевачка нахија 1815–1839*, свеска прва 1815–1827, Београд 1954, 161 (=Р. Марковић, *Крагујевачка нахија*); М. Петровић, *Финансије* I, 645–646.

обухватао је све економске, финансијске, техничке и социјалне проблеме, па је отуда и целокупни живот Србије, изузимајући област њене спољне политике. Службену преписку о питањима организације управних и судских установа Савет је водио са Исправничествима, односно, од 1837. Магистратима. Државни совјет (Савет) је, као централна установа за целу земљу, имао право цивилне власти и над војним командантима, којих је било четири. У пракси су војни команданти избегавали или покушавали да избегну сарадњу са Саветом и чешће се обраћали кнезу и његовој канцеларији.²²²

Сретењским уставом 1835. укинута су Велика сердарства, а управна подела заснивала се на окрузима и срезовима. Кнежевина Србија је била подељена на 15 округа. Уместо сердарстава кнез Милош је у фебруару 1835. основао четири војне команде: Подринско савску, са седиштем у Шапцу, Моравско подринску са седиштем у Чачку; Дунавско тимочку са седиштем у Неготину; и Шумадијску или Средоточну војну команду са седиштем у Крагујевцу. Војни команданти били су: Јеврем Обреновић, Јован Обреновић, Стефан Стојановић и Петар Туцаковић. Оваква подела одржала се до доношења тзв. Турског устава 1838, који је и озаконио поделу Кнежевине Србије на округе, срезове и општине.²²³

Крушевац је припадао Моравско подринској војној команди, којом је управљао Јован Обреновић.²²⁴

²²²В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 131–132; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 149; 224–228

²²³Укидањем Великих сердарстава остали су срезови и окружја (окрузи). Б. Перуничкић, *Београдски суд*, 10–11; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 19; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 75; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 191; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 148; 205–206. Исти, *Историја српске државности*, II, 33; Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд 1957, 122. (=Р: Марковић, *Војска и наоружање*); М. Петровић, *Финансије I*, 748.

²²⁴Границе Моравско подринске војне команде ишле су од Бугар Моравске копном („сувом међом“), до ушћа Рашке у Ибар и опет копном („сувом међом“) до Дрине, па низ Дрину до Азбуковачке капетаније, обухватајући Крушевачки, Рудинички и Ужички округ. Крајем 1837. Моравско подринској војној команди припадали су: Крушевачки округ (срезови: крушевачки, бугар-моравски, кознички, јошанички); Чачански округ (срезови: драгачевски, самаилски, студенички, подибарски, транавски); Руднички округ (срезови: моравски, црногорски, качарски); Ужички округ (срезови: рачански, ужички, црногорски, рујански, моравички, ивањички). У Чачку је било седиште команде. Годишња плата војног команданта Јована Обреновића износила је 7 500 талира. ДАС, ДС, ДЗ, Пето заседање државног Савета, 26. фебруара 1835; Исто, КК XIV, 2042.

Новом административном поделом Алексиначки срез је припао Бањском округу, док је Моравски остао у Крушевачком. Алексиначко ражањски срез настао је 1837. године. Дунавско тимочка војна команда, поред целе територије ранијег Тимочког великог сердарства, добила је још и Параћински округ, који је припадао Великом расинском сердарству.²²⁵

Војни команданти су имали велика овлашћења. Они су били начелници у њиховим командама и врховни чувари јавне безбедности и поректа. Помагали су им секретар и ађутант. Њима су окружне и среске старешине, као и судови подносили недељне извештаје и извршавали наређење војних команданата. Окружне старешине предавале су им порез, који су скупљали од среских старешина. Водили су надзор над владањем потчињених и извештавали кнеза. Били су главни заповедници народне и редовне војске, одређивали и слали људе за војску, као и за чување граница. Среске старешине су им слале рапоте на петнаест дана, које су они прослеђивали кнезу. Имали су обавезу да обилазе редовно своје команде, да воде протоколе, да проверавају путеве, ћуприје, регуларност рада среских старешина, поштовање закона. Било је разграничено да се војни команданти не смеју мешати у послове Исправничества, нити га укоравати, осим ако немају другачију наредбу од кнеза или Савета. Уколико би војни командант добио позив Исправничества да присуствује суђењу неком среском старешини, имао је обавезу да иде и да поведе још једног среског старешину, вишег чина, јер су суђењу поред војног командата присуствовали исправник и још два члана Исправничества. Све је то чињено из разлога да не би могло да дође до нерешене ситуације током пресуђивања. Обавеза војних командата била је и да мотре на духовна лица у повереним командама, да најмање два пута годишње обиђу пограничне карауле. Могли су ненајављено да посећују срезове и разговарају са народом, а обавеза им је била да најмање једанпут годишње изврше генералну визитацију своје команде. Могли су да изрекну казне и то по 25 штапова у два маха. Секретар војног команданта је имао исти статус као срески писар према старешини среза. Ађутант војног команданта вршио је све послове који се тичу војне струке, а по заповести војног команданта. Он је био дужан да сачини списак за оружје способних људи; да помогне секретару у послу, ако је овај оптерећен.²²⁶

²²⁵ А. В. Милетић, *нав. дело*, 232, фуснота 16; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 75.

²²⁶ ДАС, КК, X, 262; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 132-133, фуснота 102; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 122-124; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 235-236.

Нова административна подела довела је до промена у Крушевачком округу. У мају 1835. у његов састав ушао је Трстенички срез, који је пре тога био у саставу Пожешке нахије. Тадашњи старешина Трстеничког среза Симеон Прокић као да није био задовољан тиме што је његов срез припојен Крушевачком округу, али је на крају морао да се сложи са одлуком виших органа власти.²²⁷ Поред Трстеничког среза, који је проширен некадашњом Новоселском капетанијом, Крушевачком округу прикључен је и Јошанички срез. Тако да су Крушевачки округ чинили следећи срезови: Крушевачки (59 села), Бугарморавски (57 села), Кознички (98 села), Трстенички (13 села) и Јошанички (7 села). Главна места у срезовима су: Крушевац, Трњани (Лужани од 1836.), Витково, Трстеник и Јошаница. У целом округу налазило се 234 села.²²⁸

Почетком новембра 1837. кнез Милош је одлучио да споји два среза, Трстенички и Јошанички у један. Као разлог је наведено да су среске старешине млади људи и неспособни да чувају границу, Симеон Прокић (Трстенички) и Филип Прибаковић (Јошанички). Они су пребачени на нову дужност у служби кнеза Милоша. На њихово место постављен је Миленко Радојковић, син пуковника Милете Радојковића. Кнез Милош је наредио Јовану Обреновићу, да Миленку изда и свечано уручи диплому и „Објавленије“, којим је постао старешина Јошаничког среза, а бивше старешине да пошаље код њега.²²⁹ Такво стање било је на снази до јула 1838. када је поново успостављен Трстенички срез и на његово чело постављен Атанасије Вукићевић.²³⁰

Након доношења Устава из 1838. у Србији су образована начелства са 17 округа и 66 срезова, а уведена је и подела на општине. Укинут је Трстенички срез, па је Крушевачки округ у свом саставу имао четири среза: Бугар Моравски, Јошанички, Кознички и Крушевачки.²³¹

²²⁷С. Прокић је писао Суду крушевачком и питао да ли да извршава одлуке тог суда те шта ће бити са њим; Чедомир Марјановић је навео да су током 1835. Крушевачки округ чинили срезови: Бугар Моравски, Кознички, Јошанички, Трстенички и Новоселски. ДАС, КК, XIV, 549, Симеон Прокић – Јовану Обреновићу, 14. мај 1835; Исто, XIV, 557, Симеон Прокић – Јовану Обреновићу, 18 мај 1835; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 7.

²²⁸Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 582; Л. Цвијетић, *Потпис становништва*, 12.

²²⁹ДАС, КК, XIV 1963, кнез Милош – Јовану Обреновићу, 30. октобар 1837; Исто, 1964, кнез Милош – Јовану Обреновићу, 31. октобар 1837; Исто, ДС, РNo574/837, кнез Милош – Савету, 1. новембар 1837.

²³⁰ДАС, КК, XIV, 2410.

²³¹Б. Перунички, *Краљево*, 10; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 191–192; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 237.

Идеја о укидању Трстеничког среза јавила се током априла 1839. и Министарство унутрашњих дела тражило је од Начелства Крушевачког округа да предложи како би било најлакше извршити прерасподелу места по срезовима. Начелник Крушевачког округа Петар Лазаревић израдио је предлог и доставио Министарству. По њему требало је од Козничког среза одузети 21 село: Рогавчину, Бзеницу, Стајковце, Плеш, Плочу, Козницу, Осредке, Грађане, Криву Реку, Мелентију, Рибаре, Велику Грабовницу, Жиљце, Кочине, Грамеце, Влајковце, Паљевштицу, Ливађе, Гочманце, Радманово и Брзеће. У свим овим селима порез је плаћало до 560 пореских глава и предложено је да се они присаједине Јошаничком срезу. Од Трстеничког среза село Гоч са 36 пореских глава требало је присајединити Јошаничком срезу, а село Стари Трстеник које је имало 53 пореске главе да се присаједини Крушевачком срезу. Од Козничког среза предложено је да се одузму села: Доњи Ступањ, Горњи Ступањ и Гаревина, у којима је било 78 пореских глава и да се припоје Крушевачком срезу. Од Трстеничког среза 11 села да се припоје Козничком срезу: Ново Село, Липова, Врнци, варош Трстеник, Горња Црнишава, Лапаш (Лопаш), Почековина, Оцаци, Доња Црнишава, Дубље, Руђинци. Сва ова села имала су 1 009 пореских глава.²³²

Државни савет је тражио од окружног начелника да достави податке у вези нове административне поделе. По предлогу Петра Лазаревића Јошанички срез је до тада имао 792 пореске главе, а када би му се додало 560 пореских глава из Козничког и 36 из Трстеничког среза укупно би имао 1 388 пореских глава. Кознички срез је пре наведене поделе имао 2 076 пореских глава. Након одузимања 560 и припајања Јошаничком и 78 Крушевачком срезу, а прикључењем 1 009 пореских глава из Трстеничког среза добио би 2 447 пореских глава. Крушевачки срез је имао 1 995 пореских глава, а са додатком 78 из Козничког среза и 53 из Трстеничког среза имао би 2 126 глава које плаћају порез.²³³

Из дописа Петра Лазаревића упућеног Министарству унутрашњих дела сазнајемо и која села су била део Пазарске и Пожешке нахије пре прикључења Крушевачкој нахији (округу). Пазарској нахији припадала су: Ново Село, Врнци, Гоч и Дубље, а Пожешкој: Курилово и Грацац, која су припала Чачанском округу у

²³²Б. Перуничић, *Крушевац*, 373. М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 119–120.

²³³ДАС, ДС, РNo 108/839, Савет – Министарству унутрашњих дела, 15. април 1839; Б. Перуничић, *Крушевац*, 373-374.

Подибарском срезу.²³⁴ Овај допис је занимљив по томе што садржи опис граница сваког среза, са називима караула и њиховом удаљеношћу. Усвајањем предлога Крушевачког начелства у административном погледу дошло би до промене граница и караула. Јошанички срез се простирао од Јариња до Церја у дужини од 12 сати хода и од Грабовнице до Ибра у ширину до шест сати, а од Гоча до Ибра ширине четири сата растојања и од Грашеваца до Јариња шест сати у ширину. Две карауле Козничког среза припале би Јошаничком: Мрамор и Бећировац и један пикет на Кошари. Кознички срез се простирао од Јанкове Клисуре до Новог Села 10 сати хода, од вароши Трстеника до Рогавчине четири сата и од Мајдева до Шошића осам сати. Пошто је овај срез имао пет караула, а две би припале Јошаничком остале би: Шошићи, Магово, Јанкова Клисура и седам пикета. Крушевачки срез у дужини имао је растојања од Сталаћа поред Мораве до Старог Трстеника шест сати, а у ширини од Мораве до Мајдева имао је осам сати, идући ка граници. Анализирајући ове предлоге Министарство унутрашњих дела је донело одлуку почетком јула 1839. да се од Козничког среза одузму села Плоча и Крива Река и од Трстеничког среза села: Гоч, Пределе и Гвоздац и да се припоје Јошаничком срезу, а сва остала села Трстеничког среза да се присаједине Крушевачком срезу. Тиме је Трстенички срез укинут.²³⁵

Крушевачки округ је 40-их година 19. века био састављен из четири среза: Козничког, Бугар Моравског, Јошаничког и Крушевачког. У њима су се налазиле 64 општине, две вароши, 194 села и 19 засеока, у којима се налазило 7 181 кућа и 47 116 становника.²³⁶

На основу Устава из 1838. предвиђена је подела на 17 округа, који су се делили на срезове, општине и села. Пројекат уређења општина урађен је 1839. године. Постојале су три врсте општина: у прву класу спадао је Београд, у другу окружне и остале вароши, а у трећу све сеоске општине. Сви су имали иста права, али је подела извршена према снази, пространству и могућностима које су имали. Окружне вароши су имале свој примирителни суд који су чинили: главни кмет као председник, два члана, кметовски помоћници, један писар и два пандура. Свака општина је требало да изабере из своје средине 8-16 општинара који би учествовали у решавању свих проблема који би се временом јављали. За трећу класу општина било је предвиђено да

²³⁴Б. Перуничкић, *Крушевац*, 373.

²³⁵*Исто*, 374; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 119–120; Љ. Поповић, *Трстеник*, 45–47.

²³⁶Љ. Поповић, *Трстеник*, 49.

имају свој примирителни суд који би чинили: главни кмет, два помоћника и један бирова, а решавали би све у вези разрезивања данка, приреза и осталих питања и проблема који би се ставили пред сеоским општинама.²³⁷ Крушевачки округ је имао 88 општина у 246 села. Број пореских глава на нивоу округа је 7 387 распоређених у 6 038 кућа У Козничком срезу формиране су 33 општине. Тада је бројао 1 940 ½ пореских глава распоређених у 1 477 кућа. Бугар Моравски срез имао је 19 општина са 1 480 пореских глава и 1 136 кућа. Најмање општина налазило се у Јошаничком срезу – 11 и 962 пореске главе у 614 домова. Крушевачки срез коме је придодат и Трстенички чинило је 25 општина са 3 005 пореских глава и 2 811 кућа. Варош Крушевац тада је бројао 244 пореских глава и 270 кућа. Председник општине био је Михаило Јовановић, док су његови помоћници били Младен Стојановић и Михаило Миленковић.²³⁸

3.1. Старешине Крушевачког округа 1833–1842. године

3.1.1. Крушевачки срез и округ

Средином маја 1833. кнез Милош је, желећи да уведе поредак у Крушевачку нахију, поставио Милосава Браљинца за председника Суда и „управитеља целе нахије Крушевачке“. Диплому о постављењу издао је Суд народни српски. Диплома је садржала и савете Милосаву Браљинцу, који је требало да судске дужности обавља „прилежно и охотно“, да буде ревносан и једнак према свима који дођу у суд, да у нахији уведе ред и да се стара о њему. Препоручено је свим члановима Суда, капетанима, кметовима и народу Крушевачке нахије да га прихвате и признају за председника Суда и старешину нахије, да испуњавају његове наредбе и да му буду покорни.²³⁹

²³⁷ДАС, ДС, РNo 413/839, Пројекат уређења општина; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 237; 241; Исти, *Прво намесништво 1839-1840*, Београд 1995, 57-64 (=Р. Љушић, *Прво намесништво*); Богољуб Милосављевић, *Два века локалне самоуправе у Србији: развој законодавства 1804–2014*, Београд 2015, 49–54.

²³⁸Радослав Љушић, *Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова Кнежевине Србије из 1839. године*, у: Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 9, Београд 1981, 96–108; 191 (=Р. Љушић, *Попис пореских глава*); Љ. Поповић, *Трстеник*, 48; М. Матић, *нав. дело*, 78–79; М. Спирић, *Историја Алексинца*, 302–303.

²³⁹Диплома о постављењу Милосава Браљинца налази се у Народном музеју Крушевац и део је сталне поставке. Диплому о постављењу М. Браљинца за старешину у Крушевцу објавио је С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 167; Видети и: Небојша Ђокић, Славе Бојић, Оливера Думић, *Прилог познавању*

Новине српске су у марту 1834. споменуле Стојана Симића који је известио кнеза о проблемима на граници и сукобима са Арбанасима и тада је наведено да је он члан Суда народног и “привремени надзиратељ” Крушевачке нахије.²⁴⁰ Изгледа да је улога Стојана Симића, па и његовог брата Алексе била да прате стање у Крушевцу, да надзиру нову администрацију и као кнежеви људи од поверења и кумови, буду веза са новоформираном локалном влашћу у Крушевачкој нахији/округу.

Током септембра 1833, као капетан крушевачки поменут је Веселин Ћирковић, који је потписао и предао чибук за 1833. годину.²⁴¹ Његову канцеларију 1834. чинили су поручник Михаил Томић, писар Рако Петровић и осам пандура (момака), а као део Крушевачке капетаније наведени су и буљукбаша на стражи у Мајдеву Мина Илић и још двојица мањих буљукбаша чија се имена не спомињу. Полугодишња плата капетана Ћирковића износила је 1 000 гроша, поручника и писара по 250 и осам момака по 15 гроша, што чини 720. Трошак на плате капетније Крушевачке на полугодишњем нивоу износио је 2 200 гроша.²⁴²

На понашање крушевачког капетана Веселина Ћирковића жалило се становништво Крушевца и о томе обавестило нахијски суд, који је жалбу даље проследио кнезу Милошу. По његовој наредби извршен је попис свих „неправди“ учињених према становницима Крушевачке капетаније. Наведено је да је народ морао капетану Веселину да иде на кулук, у орању, сејању, копању, брању, прављењу воденица, копању воде (бунара), сечењу јапије (дрвене грађе) за кућу у Крушевцу. Жалбу су упутили представници 21 села Крушевачке капетаније. Наведено је да је и у

знаменитих личности с краја XVIII и почетка XIX века из крушевачког краја и Темнића, у: Митолошки зборник 45, Рача 2022., 266–267 (=Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*); Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 23; Б. Илић, *Историјски преглед*, 151.

²⁴⁰Чедомир Марјановић је писао о Милетиној буни 1835. и навео је да је старешина Крушевачке нахије - окружја, тада био Стојан Симић, што је свакако нетачан податак, јер нема потврду у другим изворима. Б. Илић је навео да је Стојан Симић постављен за старешину у Крушевцу након посете кнеза Милоша почетком јула 1833. године. Новине српске, 3. март 1834. године, број 9; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 60; Б. Илић, *Историјски преглед*, 151.

²⁴¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 107.

²⁴²М. Петровић је навео да је поручник у Крушевачкој капетанији Давидовић, а 1834. је споменут као Давид. Давидовић Димитрије, *Забавник за 1834 годину*, Крагујевац 1834, XVI (=Д. Давидовић, *Забавник*); М. Петровић, *Финансије*, III, 517; 527; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 136.

два села наплатио већи порез на две главе од онога како је предвиђено према списковима. Евидентирано је укупно 2 963 радника који су морали да кулече у корист среског старешине. Један од великих проблема у изградњи Кнежевине Србије током 19. века био је тај што су већини старешина једини образац понашања и опхођења биле турске спахије, читлук-сахибије или остали моћници. У табели 3. дат је списак злоупотреба капетана Веселина Ћирковића.²⁴³

Табела 3. Списак кулука које је вршио бивши капетан крушевачки Веселин Ћирковић према попису који су сачинили кметови поменутих села²⁴⁴

Број	Имена села	Број кућа	Број радника (работника) по кући	Укупно радника (работника)	Примедба (Примјечение)
1.	Себечевац	9	по 10	90	
2.	Треботин	30	по 6	180	
3.	Вучак	13	по 8	104	
4.	Пепељевац	60	по 10	600	почео да гради три воденице
5.	Читлук	23	по 10	230	
6.	Глободер	50	по 3	150	
7.	Витановац	20	по 3	60	
8.	Ломница	37	по 5	185	
9.	Буци	10	по 5	50	

²⁴³ДАС, КК, XVII 70, кнез Милош – Суду нахије крушевачке, 6. март 1834; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 127; Т. Милетић, *нав. дело*, 29.

²⁴⁴У Крушевачкој капетанији тада се налазило 60 села од којих је 21 село бившем капетану Веселину давало работнике, а осталих 39 нису. Кулук је укинут Срећењским и Уставом из 1838. године. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 127–128; Danica Milić, *Trgovina Srbije 1815–1839*, Beograd 1959, 101; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 138.

10.	Мачковац	48	по 10	480	однео 10 кола сеоског шевара и покрио свој јар (шталу) и кошеве
11.	Лаћислед	18	по 2	36	
12.	Јабланица	24	по 3	72	саградио воденицу и започео изградњу ваљавице
13.	Сеземча	8	по 3	24	
14.	Пасјак	10	по 3	30	
15.	Мали Шиљеговац	11	по 3	33	
16.	Гаглово	12	по 3	36	
17.	Гари	19	по 5	95	
18.	Шавране	15	по 5	75	
19.	Мешево	12	по 6	72	
20.	Дољане	7	по 13	91	
21.	Сталаћ	90	по 3	270	
Укупно:		526		2 963	

Када је извештај о злоупотребама среског старешине послат, Веселин Ћирковић је већ био смењен са места капетана у Крушевцу. Промена на челу Крушевачке капетаније извршена је почетком 1834. године. Нови капетан Јастребачке (Крушевачке) капетаније постао је Ђорђе Ристић (Љоља). Осталих промена није било у канцеларији Крушевачке капетаније, као ни у исплати полугодишњих плата.²⁴⁵

²⁴⁵М. Петровић, *Финансије* III, 527; 537–538.

Ђорђе Ристић се спомиње и септембра 1835. као крушевачки капетан. Њему је наложено да помогне око изградње неке ћуприје преко реке у Пепељевцу. На тој функцији је био до краја јануара 1836. године.²⁴⁶

Канцеларију Крушевачког округа 31. јула 1835. чинили су: нижи капетан јошанички – Филип Прибаковић; нижи капетан крушевачки – Георгије Ристић; цели капетан моравски – Илија Павић; нижи капетан кознички – Марко Протић и нижи капетан трстенички – Симеон Прокић.²⁴⁷

Последњег дана јануара 1836. кнез Милош је издао диплому Петру Лазаревићу, у чину пуковника, којом је постављен за старешину Крушевачког среза у истоименом округу. Из дипломе сазнајемо да је Петар Лазаревић постављен и за старешину свих војника и чиновника у Крушевачком округу. Почетком фебруара 1836. одређена је годишња плата пуковника Петра Лазаревића у износу од 700 талира. За његовог писара одређено је 200 талира, а његових пет момака по 60 талира годишње.²⁴⁸ Плата Петра Цукића 18. маја 1837, са чином пуковника и функцијом старешине среза Крушевачког износила је 600 талира, његовом писару исплаћивано је 160 талира и четири момка добијала су по 48 талира. У каснијем документу се наводи да је плата Петра Лазаревића 700 талира и да је диплому добио 18. маја 1837. године. Ту је највероватније грешка у питању, јер су остали извори навели годишњу плату од 600 талира. Плата писара

²⁴⁶Крушевачки капетан Ђорђе Ристић је јавио да су саградили добру ћуприју на реци Пепељуши, а саградили су још једну камену ћуприју на Морави. Да је завршена изградња моста преко реке у Пепељевцу сазнајемо наредне године из писма тадашњег старешине Крушевачког среза Петра Лазаревића; Ђорђе Ристић (Христић) је споменут и средином 1837. када је тражио и добио пасош за Влашку. Крајем 1837. је молио за неку службу, јер су му трговачки послови запустели, а кућа пропадала. Уколико му се не би доделила служба, тражио је да добије пасош да оде негде са породицом и да му се одобри продаја имања због дугова у којима се налазио. ДАС, КК, XIV, 746;1028, Петар Лазаревић — Јовану Обреновићу, 17. април 1836; Исто, XXV, 140; Исто, XVII, 168;196; Исто, ДС, РNo 696/837, Молба Ђорђа Ристића, бившег старешине Крушевачког – Савету, 1. децембар 1837. године.

²⁴⁷ДАС, КК, XIV, 619, Дивизиони генерал и војни командант Моравско-подрински Јован Обреновић - нижем капетану крушевачком Ђорђу Ристићу, 31. јул 1835. године.

²⁴⁸Посао писара за пуковника Лазаревића обављао је Петар Јовановић. ДАС, КК XXXIV, 102; Исто, XIV, 1497. Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу; Исто, XXV, 140; Б. Перуничкић, *Крушевац* 203; Бојан Панић, *Петар Лазаревић Цукић – једна од значајнијих личности кнез Милошеве Србије*, у: Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2020, 70–71 (=Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*).

Крушевачког среза је повећана на 200 талира, а момака на 60 талира.²⁴⁹ Могуће је да док је обављао и функцију управника округа и среског старешине имао већу плату, а када му је одузета управа над округом плата је враћена на 600 талира.

Петар Лазаревић је 18. маја 1837. остао само старешина Крушевачког среза, а диплому о избору за главног старешине Крушевачког округа морао је да врати, што је он и учинио 20. маја 1837. године. Тада је прослеђено писмо свим старешинама у Крушевачком округу да документа не шаљу пуковнику Петру Лазаревићу, већ војном команданту Моравско подринске области.²⁵⁰ Плата Петру Лазаревићу тада је смањена да би била враћена, на чему се он захвалио кнезу почетком 1838. године.²⁵¹ Крајем децембра 1838. кнез Милош је унапред послао тромесечну плату (за новембар, децембар и јануар) чиновницима по војним командама. На основу тога можемо да видимо колики су били трошкови по срезовима. Крушевачки пуковник Петар Лазаревић је имао годишњу плату 700 талира. Поред тога плата писара износила је 200 талира, а канцеларија је имала и четири момка који су примали 60 талира годишње. Тада је за поменута лица у Крушевац за три месеца послато 2 850 гроша.²⁵²

Петар Лазаревић је након доношења устава 1838. постао начелник Крушевачког округа са чином пуковника и заклео се на верност властима и новом уставу. Указ о постављењу потписао је кнез Милош почетком марта 1839. године.²⁵³ Канцеларију начелника Лазаревића 1839. чинили су: казначеј Милутин Остојић из Рековца, помоћник Мијаило Браљинац и писар Коста Лазаревић. Међутим, убрзо је дошло до персоналних промена по наредби кнеза Милоша. Уместо Милутина Остојића за казначеја је постављен Радован Петровић, за помоћника начелника изабран је Сима Прокић, а писар Коста Лазаревић је остао. Пре тога је био писар Чачанског суда.²⁵⁴

Крајем 1839. канцеларију начелника Петра Лазаревића чинили су: помоћник са чином капетана Симеон Прокић, казначеј Радован Петровић, писар Јован Вујачић,

²⁴⁹ДАС, КК, XL, 96;97; Исто, XXV 244, 6. мај 1837. године.

²⁵⁰Канцеларију пуковника Петра Лазаревића чинили су један писар (Стојан Јовановић) и петорица момака. ДАС, КК XVII,160; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 248; 250. Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 71.

²⁵¹ДАС, КК, XVII, 166; 200. Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 71.

²⁵²ДАС, КК XIV, 2042, Казначејство – Моравско подринској војној команди, 16. децембар 1837. (Крагујевац); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 312.

²⁵³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 363–36; Новине српске, 4. март 1839, број 9.

²⁵⁴ДАС, ДС РNo 117/839; Исто, РNo118/839; Исто, РNo 237/839; Новине српске, 01. 04.1839. број 13.

два практиканта и четири пандура.²⁵⁵ Као привремени писар Крушевачког начелства током априла 1840. наведен је Сима Зорић, бивши учитељ.²⁵⁶ Радован Петровић је обаљао функцију начелника Крушевачког округа у периоду уставобранитељске епохе од 1842. до 1857. године. М. Сијић наводи да је он био син Николе Мандрде, познатог хајдука и српског устанка, родом из Пољанице код Враћа.²⁵⁷

*

Послове и надлежности среских старешина кнез Милош је дефинисао почетком јуна 1836. године.²⁵⁸ Срески старешина заповедао је срезом и вршио послове које су припадали и Исправничеству. Једина разлика је била што је у парничним поступцима срески старешина имао улогу примирителног (мировног) судије и његове дужности се нису простирале ван среза. Поред тога, извршавао је различите уредбе које су долазиле од кнеза и Савета; слао је одређена лица Исправничеству; бавио се појединим парницама у срезу, описивао дела неких злочинаца или малолетника. То су били послови повезани са Исправничеством, у којима је срески старешина њему одговарао, а у свим осталим пословима одговарао је војном команданту. Уколико се нешто деси у срезу старешина с два кмета представљао је примирителни (мировни) суд. Ако нека страна не би пристала на такву пресуду, старешина је описивао догађај и пресуду, што су потписивали он и два кмета и слато је Исправничеству. Уколико би обе стране прихватиле такво суђење, старешина је са кметовима издавао писмену пресуду. Осим парничних дела која је могао да пресуди, имао је право да у договору са два кмета изрекне казну, али само уколико кривица не би била већа од 25 штапа. Без присуства два кмета никоме није смео да суди или да га казни.²⁵⁹

Срески старешина управљао је свим војницима и поступао по заповестима које су му слали војни команданти; бринуо је да сваки војник буде наоружан. Са главним

²⁵⁵Током новембра 1839. донет је указ којим су регулисана права и дужности благајника у окружним начелствима. Предвиђена им је годишња плата од 400 талира. ДАС, ДС РNo 237/839; М. Петровић, *Финансије* I, 454.

²⁵⁶ДАС, Министарство просвете и црквених дела – просветно одељење (=МПс – П), No140/840; Исто, Министарство унутрашњих дела – полицајно одељење (=МУД – П), 1840, Ф I, Р 18.

²⁵⁷Као његова заслуга наводи се да је изградио пут од Крушевца до Рибарске Бање у току припрема за долазак кнеза Александра Карађорђевића. М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 17.

²⁵⁸ДАС, КК, X, 262.

²⁵⁹ДАС, КК X, 262; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 292-293. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 238-239.

кметовима бирао је момке за гарду и осталу војну службу. У повереном срезу пратио је да ли има онолико пандура колико је прописано; редовно им је давао плату и користио их за званичне, а не за личне послове. Било је забрањено да злоупотребљава свој положај и позива народ на кулук. Старешина је имао дужност да надгледа пограничне карауле у свом срезу и тамо да поставља поуздане момке и на одређено време да их мења. Дужност му је била и их обилази сваких 15 дана, а ако буде спречен, бар једном месечно. На караулама је могло да буде само онолико момака колико је прописано, а њихова обавеза је била да никог не пропуштају без наплаћеног ђумрука. У случају непоштовања ових правила караулције су плаћале duplo ђумрук, а у случају небриге старешине он би губио звање.²⁶⁰

Срески старешина је уз помоћ сеоских кметова одржавао мир и поредак и настојао да свако обрађује своју земљу на прави начин и брине о очувању шуме. Убирао је данак по указу кнеза и предавао га Исправничеству, од ког је добијао квиту, коју је био дужан да чува. Мотрио је да скитнице и страни просјаци не долазе у срез; да сељаци не буду беспослени и да се по казанима и пијанкама скитају, да се не говоре рђаве речи против државе, да друмови и путеви буду слободни и безопасни. Злочинцима се није смео дозволити улазак у град, а ако би се појавили, морали су бити одмах ухваћени и под стражом послати у Исправничество. Обавеза старешине била је да издаје пасоше људима који су путовали по округу, а Исправничеству да шаље оне људе који путују у остале округе Кнежевине Србије или ван земље. Старао се о томе да друмови и ћуприје буду уредни, а села чиста и уредна, да се добри обичаји шире међу народом, а разврат искорени, да се сваке године у време великог поста народ исповеда и причешћује, а при саборима и осталим весељима да се пушке не користе и не носе. Срески старешина је пазио да се фамилије не деле. Уколико су узроци били оправдани, тражио је одборење од војног команданта и уколико би овај то одобрио, долазило је до поделе.²⁶¹

²⁶⁰Било је дозвољено војним командантима и среским старешинама да се покоси ливада и донесу дрва за кућу. ДАС, КК X, 262

²⁶¹Уколико писар не би обављао свој посао како треба, о томе је извештаван војни командант. Кад би неко тужио среског старешину Исправничеству, судили су му војни командант и Исправничество. Писар је водио целу коренспонденцију старешине и све налоге и наредбе морао је да испуњава и заводи у Протокол. Био је дужан је да приликом прикупљања пореза помаже старешини и да Протокол пореских глава уредно и тачно води. ДАС, КК, X, 262.

Као старешина Крушевачког среза 1839. спомиње се Илија Павић са чином капетана. Његову канцеларију чинили су писар Нестор Живковић и тројица пандура.²⁶² Променом власти дошло је и до персоналних промена и размештања. Намесништво је издало указ Министарству унутрашњих дела почетком новембра 1839. о премештању начелника Бугар Моравског среза, Павла Урошевића, у Крушевачки срез, а Илију Павића, начелника Крушевачког среза, враћа у Бугар Моравски срез.²⁶³

Нове дужности среских старешина издате су крајем јула 1839., када је утврђено и уређење окружних начелника. Тада је Кнежевина Србија подељена на 17 округа. На челу округа налазио се начелник, а на челу среза срески начелник. Персонал окружног начелника чинили су: један помоћник, писар, казначеј. Начелника округа у одсуству мењао је његов помоћник. Начелник округа добијао је задатке и извршавао налоге који су му стизали од „Централног правленија“ Кнежевине Србије. Од стране Министарства унутрашњих дела било је предвиђено да добија задатке везане за јавни мир, безбедност, бригу о границама, решавање издавања указа, уредби, проблема које су имали чиновници, уређења пошта, мензулана, грађења путева, мостова, ћуприја. Министарство финансија је имало обавезу да шаље начелнику округу све оно везано за порезе, скупљање рачуна, прихода, расхода, разних квита, чување, надгледање, закуп општенародних добара, трговину, ископавање рудника, коришћење шума. Министарство правосуђа и просвете слало је све везано за област коју оно прати, као што су Апелациони, Окружни и Примирителни судови, злочини, брига о документима, позивима странака, извршењу судских пресуда, брига о школама, црквама, образовању, шпитаљу (лекарима, болницама). Министарство иностраних дела слало је окрузима све везано за издавање пасоша за крајеве ван границе Кнежевине Србије и све што се тиче иностраних поданика. Сваки захтев за кондуит листама и већим звањима, начелник округа обраћао се Министарству унутрашњих дела.²⁶⁴

Срески начелници примали су налоге и заповести од окружних начелника и њима одговарали. Срески начелници чували су сеоска добра и земљу од напада,

²⁶²ДАС, ДС РNo 118/839; Исто, РNo 237/839; Исто РNo 248/839; Исто, ПО, 4/72.

²⁶³Као начелник Среза Бугар Моравског Илија Павић се спомиње и 1840. године. ДАС, ДС РNo 90/840; Српске новине, 4. новембар 1839, број 48.

²⁶⁴ДАС, ДС, РNo 403/839 Уређење окружних начелника и дужности среских старешина, 7. јул 1839; Б. Милосављевић, *нав. дело*, 54–58.

бранили су и штитили народ од злочинаца, скитница и развратника, организовали хватање криваца и злочинаца, које су слали начелнику округа са назначењем кривице. Вршили су надзор на Примирителним судовима у селима, али нису смели да се мешају у послове и рад цркава и сеоских школа. Срески начелник је имао једног писара и потребан број момака (пандура). Власт среског старешине била је у највећој мери полицијска.²⁶⁵

3.1.2. Кознички (Жупски) срез

Жупски крај је имао велики значај током целокупне ослободилачке борбе српског народа. Још током Првог српског устанка као старешине у овом крају спомињу се: Павле Цукић, Милош Сарановац и Петар Ђукић (1812–1813). Након устанка 1832., ослобођења и прикључења Кнежевине Србији у Жупској капетанији током октобра 1833. функцију капетана обављао је Илија Богосављевић.²⁶⁶ Његову канцеларију током 1834. чинили су: поручник Живко Капларовић, Симо Пршић, писар и 10 момака. Полугодишња плата капетана износила је 1 000 гроша, поручника и писара 250 и десет момака имали су 900 гроша. Трошак за плате у овој капетанији за пола године износио је 2 400 гроша. Козничка капетанија је имала и највише стражара у Крушевачкој нахији.²⁶⁷

Кнез Милош је 17. фебруара 1834. издао диплому којом је Обрада Милосављевића Човића из Ступња поставио за полукапетана и „надзиратеља“ жупског краја у Крушевачкој нахији. Ова територија била је позната и под именом Расинска. Обраду Човићу је предата полицијска власт над њом, уз препоруку да сарађује са нахијским судом и да извршава његове препоруке и заповести.²⁶⁸ Марко Протић из Ржанице постављен је за капетана Жупе Кожетинске.²⁶⁹ У писму које је Стојан Симић

²⁶⁵ ДАС, ДС, РNo 403/839, Уређење окружних начелника и дужности среских старешина, 7. јул 1839. године.

²⁶⁶ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 107–109; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 195; Исти, *Чаршија*, 36.

²⁶⁷ Д. Давидовић, *Забавник*, XVI; М. Петровић, *Финансије* III, 518; 537–538.

²⁶⁸ Новине српске од 10. фебруара 1834. су навеле да је кнез Милош поставио Обрада Милосављевића Човића за „привременог надзиратеља“ Жупе Расинске. ДАС, КК, XXXIV, 261;

²⁶⁹ Новине српске од 10. фебруара 1834. су навеле да: „Марко Протић из Ржанице добија диплому са чином полукапетана и привременог надзиратеља части Жупе Кожетинске“. ДАС, КК, XXXIV, 262; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 168.

упутио кнезу Милошу почетком марта 1834. сазнајемо да је Марко Протић постављен за капетана у Жупи, а за члана Суда Обрад Човић уместо Митра Илића.²⁷⁰ У дипломи којом је кнез Милош именовао Марка Протића, полу капетана наведено је да је постављен за „привременог надзиратеља части Жупске, у нахији Крушевачкој, која је позната и под именом Кошетинска.“ Предата му је полицијска власт над наведеном облашћу. Наведено је да мора да има добру сарадњу са Нахијским судом и да увек поштује његове одлуке, као и одлуке Суда народа српског. Годишња плата капетана Марка Протића одређена је на 350 талира.²⁷¹

Обрад Човић се спомиње као Кознички капетан 18. јануара 1836. године.²⁷² Ипак Исправничество Крушевачког округа обавештено је о смени Марка Протића и постављењу Обрада Човића за старешину Козничког среза 17. маја 1836. године. Требало је о томе обавестити народ, кметове уз препоруку да поштују и у свему слушају заповести новог старешине. Бивши старешина Марко Протић морао је да врати диплому о постављењу. „Наставленије“ је предао новом старешини приликом његовог увођења у дужност 24. маја 1836. године.²⁷³ Кнез Милош је унапредио Обрада Човића, старешину Козничког среза у Крушевачком округу у чин целог капетана, 17. маја 1836. године.²⁷⁴ Након смене са места старешине среза био је постављен за надзорника изградње магацина за храну потребну за чиновнике у Крагујевцу, а након тога и по препоруци кнеза Милоша Обрад Човић је добио диплому као члан „Управителног Совјета“ у чину целог капетана 22. јуна 1837, са годишњом платом од 400 талира.²⁷⁵

²⁷⁰ ДАС, КК, XVII, 69, Стојан Симић – кнезу Милошу, 22. фебруар 1834. године.

²⁷¹ Марко Протић је споменут у списку чиновника крајем марта 1836. као нижи капетан Козничког среза. Тада је посао писара у Козничком срезу обављао Нестор Живковић. ДАС, КК, XVII, 104, Исправничество Округа Крушевачког – кнезу Милошу, 12. мај 1836; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 199; 203;

²⁷² ДАС, КК, XVII, 90, кнез Милош – Исправничеству округа Крушевачког, 6. јануара 1836; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 195; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 168.

²⁷³ Обрад Човић из Ступња се захвалио кнезу на постављењу и повећању плате 28. маја 1836. године Б. Перуничкић, *Крушевац*, 198–199; 201.

²⁷⁴ Канцеларију капетана Обрада Човића почетком фебруара 1837. чинили су један писар и шест пандура (момака). Као писар Обрада Човића из августа 1836. споменут је Сима Зорнић. Годишња плата целог капетана козничког Обрада Човића износила је 400 талира. ДАС, КК, XXXIV, 264; Исто, КК XXV, 152, 5. мај 1836; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; 248.

²⁷⁵ ДАС, ДС, РNo 109/837; Исто, КК XXXIV, 265; Исто, КК XL, 97 (04. августа 1836 стоји да је касиран- у намени); Исто, ДС, РNo 222/837 – у овом документу Државног савета наведено је да је Обрад Човић

Крајем фебруара 1838. Обрад Човић је постављен за члана Магистрата Чачанског округа.²⁷⁶ У једној молби из 1839. навео је да је три месеца о свом трошку боравио на караули Бећировац и да је због тога тражио исплату тог новца. У тренутку када је писао поменућу молбу, Обрад Човић је био члан Суда Крушевачког округа са чином целог капетана.²⁷⁷

Након Обрада Човића за старешину Козничког среза у Крушевачком округу постављен је Милосав Браљинац, у чину мајора. Јован Обреновић је писао капетану козничком Милосаву Браљинцу 20. маја 1837. и у допису споменуо његов први рапорт од 17. маја, што наводи на закључак да је тада постављен за старешину Козничког среза уместо Обрада Човића. Тада му је нагласио да добро и поштено ради и „да остане у милости“, да јавља о дешавањима на караулама кнезу лично, а њему (Јовану О.) о осталим дужностима које су му поверене као среском старешини. Канцеларију мајора Браљинца чинили су писар са годишњом платом 150 талира и шест момака са по 48 талира. Његова плата као старешине козничког среза износила је 450 талира на годишњем нивоу.²⁷⁸ Да је убрзо мајор Браљинац добио повећање плате видимо крајем децембра 1837. када је кнез Милош послао тромесечну плату (за новембар, децембар и јануар) чиновницима по војним командама. На основу тога можемо видети колике су били плате по срезовима. Мајор Милосав Браљинац је имао годишњу плату 600 талира. Поред тога плата писара Симеона Зорића износила је 200 талира, а канцеларија је имала и шест момака који су примали 60 талира годишње. Тада је послато за три месеца за

прикључен Савету у чину Ассессора. Исту плату у износу од 400 талира на годишњем нивоу примао је и након смене са места старешине козничког среза. Исто, КК, XXV, 251, 10. јун 1837. године.

²⁷⁶ДАС, ДС РNo 315/838, Савет – Магистрату, 6. фебруар 1838; Исто, КК, XIV, 2164.

²⁷⁷Као члан Суда споменут је и 1840. када му је преминуло дете, ученик млађе класе школе у Крушевцу, Милош Обрадовић. ДАС, ДС, РNo 65/839, Члан Суда Крушевачког округа цели капетан Обрад Човић – Савету; Исто, МПС-п, No249/1840, Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете-рапорт, 29. април 1840. године.

²⁷⁸У списку чиновника је наведено да је Браљинац старешина Козничког среза од 18. маја 1837. године. То је наведено и у писму кнеза Милоша упућеног Милосаву Браљинцу, којим је навео да је Браљинац потчињен Моравско подринској војној команди. Диплома о постављењу Милосава Браљинца за старешину Козничког среза у Крушевачком округу од 6. маја 1837. налази се у Народном музеју у Крушевцу и део је сталне поставке. ДАС, КК, XIV, 1590, Јован Обреновић – капетану козничком Милосаву Браљинцу, 8 мај 1837; Исто, XL, 96; Исто XVII, 159, кнез Милош – Милосаву Браљинцу, 6. мај 1837; Исто, XXV, 243, 6. мај 1837; Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*, 270–271.

поменута лица 2 900 гроша.²⁷⁹ Као срески старешина Козничког среза 1839. спомиње се Марко Протић. Од 1842. до 1858. на челу овог среза налазио се Василије Цукић.²⁸⁰ Канцеларију начелника Козничког среза у чину капетана Марка Протића чинили су писар Петар Пантелић и тројица пандура.²⁸¹

3.1.3. Бугар Моравски срез

Капетан моравске капетаније након ослобођења био је Илија Павић који се спомиње августа 1833. када је предао чибук за ту годину. На челу капетаније/среза налазио се до почетка 1836. када је извршена промена у чак 11 Исправничества и округа Кнежевине Србије.²⁸² Канцеларију капетана Илије Павића почетком 1834. чинили су: поручник Глиша Прџиловац, Милоје Васиљевић, писар, Ђоко Степановић, главни буљукбаша на стражи у Суповцу, Стојко Породински, главни буљукбаша на Вукањи, двојица мањих букљукбаше и осморица пандура (момака). Полугодишње плате у овој капетнији биле су као и у другим капетанијама. Капетан је примао 1 000 гроша, писар и поручник 250 и осам момака по 15 гроша, што чини 720. Полугодишњи трошак капетаније на плате износио је 2 200 гроша.²⁸³

Павле Урошевић је постављен за старешину Бугар Моравског среза у Крушевачком округу крајем јануара 1836. са чином капетана.²⁸⁴ Његова плата износила је 450 талира на годишњем нивоу. Његову канцеларију чинили су писар Милоје Васиљевић са годишњом платом 150 талира и петорица момака са 48 талира.²⁸⁵ Убрзо је плата Павла Урошевића била повећана на 550 талира. Плата писара је повећана на 200 талира, а момцима на 60 талира.²⁸⁶ Почетком јануара 1838. Павле Урошевић,

²⁷⁹ДАС, КК, XIV, 2042, Казначејство – Моравско подринској војној команди, 16. децембар 1837. (Крагујевац); Исто, КК, XVII 199; Исто, XL, 97; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 250; 312.

²⁸⁰Василије Цукић био је братанац Павла Цукића. ДАС, ДС РNo118/839; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 195; Исти, *Значајни људи Крушевца*, 15; Исти, *Чаршија*, 36–37.

²⁸¹ДАС, ДС РNo 237/839; Исто, РNo 248/839; Исто, ПО, 4/73.

²⁸²ДАС, КК, XXV, 140; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 104–15.

²⁸³Током 1834. једина промена која је извршена у овој капетнији је на месту поручника. Уместо Глише поручник је постао Рака. Д. Давидовић, *Забавник*, XVI; М. Петровић, *Финансије* III, 517; 527; 537–538.

²⁸⁴ДАС, КК, XXXIV, 254. Исто, XXV 140. Пре тога је био гардиста.

²⁸⁵ДАС, КК XL, 96. У примедби је наведено да је 14. фебруара 1837. добио повећање плате; Исто, XXV, 213; 217; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; 248; 250.

²⁸⁶ДАС, КК, XL, 97; Исто, XVII, 236.

старешина Бугар Моравског среза захвалио се кнезу Милошу на унапређењу у чин целог капетана и на повећању плате.²⁸⁷ Крајем децембра 1837. кнез Милош је послао тромесечну плату (за новембар, децембар и јануар) чиновницима по војним командама. Цели капетан Бугар Моравског среза Павле Урошевић је имао годишњу плату 550 талира. Поред тога, плата писара износила је 200 талира, а канцеларија је имала и пет момака који су примали 60 талира годишње. Тада је послато за три месеца за поменуто лица 2 625 гроша.²⁸⁸ Павле Урошевић је ушао у сукоб са Магистратом Крушевачког округа око неке земље у Шаревцу, на граници према Нишу и Алексинцу. Магистрат се жалио кнезу Милошу и Великом суду да старешина Урошевић не поштује његове одлуке. Изгледа да је Павле Урошевић на лицитацији купио неку земљу од Турчина из Ниша Махмута Хасановића, а требало је да уступи народу, тј. да није смео да искористи своју функцију зарад куповине те земље, а када је Магистрат пресудио другачије, он то није испоштовао.²⁸⁹

Павле Урошевић је споменут као старешина среза и 1839. са функцијом начелника и чином целог капетана. Његову канцеларију чинили су: писар Милоје Васиљевић и тројица пандура.²⁹⁰ Убрзо је дошло до размештаја, па је Павле Урошевић прешао на чело Крушевачког, а Илија Павић на чело Бугарморавског среза, али и то је кратко трајало, па је Илија Павић враћен у Крушевац, а Павле Урошевић на чело Бугар Моравског среза.²⁹¹

3.1.4. Трстенички срез

Као старешина Осаонице (Трстеника) 20-тих година 19 века спомиње се Алекса Прокић. М. Д. Сотировић наводи да је он постао кнез и капетан трстенички вољом кнеза Милоша 1815. након убиства Павла Цукића. Такође каже да је био човек сумњиве прошлости и да је служио код Абдурахман-паше, али је свакако био човек од поверења

²⁸⁷ ДАС, КК, XVII, 198; Исто, XIV, 2042; 2050, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 23 децембар 1837; Павле Урошевић – Милошу Обреновићу, 23. децембар 1837. године.

²⁸⁸ ДАС, КК, XIV, 2042, Књажеско српско казначјство – Моравско подринској војној команди, 16. децембар 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 312.

²⁸⁹ ДАС, КК, XIV, 2447, Јован Обреновић – Павлу Урошевићу, 23. јул 1838. у Бањи Јошаничкој; Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 29. јул 1838; Исто, 2499, Јован Обреновић – Милошу Обреновићу, 7. август 1838. у Чачку.

²⁹⁰ ДАС, ДС, РNo 118/839; РNo 237/839; РNo 248/839.

²⁹¹ ДАС, ДС, РNo 90/84; Српске новине, 4. новембар 1839, број 48.

кнеза Милоша. Против Алексе Прокића побунио се део становништва Осаонице и Оцака 1819, док су уз њега стали сви кметови и трговци Трстеничког среза и упутили писмо кнезу Милошу истичући да су побуњеници зли људи и хајдуци којима је кнез Алекса пресудио казнивши их телесним казнама. Побуна против Алексе Прокића због неправилног разрезавања пореза јавила се и 1821. године.²⁹²

Трстеничка капетанија је 1833. била у саставу Пожешке нахије, а са формирањем округа она је 1834. постала део Чачанског округа. Полугодишња плата Симеона Прокића тада је износила 500 гроша и два стражара 240, што је укупно за ову капетанију било 740 гроша.²⁹³

Симеон Прокић је обављао функцију старешине и пре прикључења Крушевачком округу (од 1831), а у истој функцији потврђен је у Крушевачком округу крајем фебруара 1835. године.²⁹⁴ Плата Симеона Прокића у периоду од августа 1835. године до 1837. износила је 350 талира на годишњем нивоу, његовог писара (Аксентија Илића) 150 и четворица момака имала су плату од 36 талира, која је током 1837. повећана на 48 талира.²⁹⁵ Симеон Прокић је 12. новембра 1837. премештен у књажеско-свитску службу, због уједињења Трстеничког и Јошаничког среза. Плата писара остала је иста, док је плата момака повећана на 60 талира.²⁹⁶ Симеон Прокић је на новом послу изгледа направио неку грешку, па крајем децембра 1837. тражио опроштај од војног команданта Јована Обреновића. Да му је опроштено, али да је обављао нову функцију видимо почетком августа 1838. када се спомиње као члан Магистрата Јагодинског округа.²⁹⁷

²⁹² *Јагодинска нахија*, друга књига, 11; Д. Вуловић, *нав. дело*, 26–27; 59–61; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 100.

²⁹³ М. Петровић, *Финансије* III, 516; 526; 536–537.

²⁹⁴ Родбинска веза између Алексе и Симеона Прокића је свакако постојала. На основу неких каснијих докумената види се да се Симеон Прокић потписивао стављајући између имена и презиме средње слово А, што нас наводи на мисао да је он син Алексе Прокића и да је ово пример наслеђивања у оквиру породице на челу управника Трстеничког среза. ДАС, КК XXXIV, 220; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 114. Љ. Поповић, *Трстеник*, 45.

²⁹⁵ ДАС, КК, XL, 96; Исто, XXV 109. 29. јун 1835; Почетком фебруара 1837. године канцеларију Симеона (Симе) Прокића чине писар и четворица пандура (момка); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; 248; 250. Љ. Поповић, *Трстеник*, 45.

²⁹⁶ ДАС, КК, XL, 97; Исто, ДС, РNo 574/837, кнез Милош – Савету, 1. новембар 1837. године.

²⁹⁷ ДАС, КК, XXV, 305, 21. јул 1838; Исто, XIV, 2044, Симеон Прокић – Јовану Обреновићу, 18. децембар 1837. године

Из једног писма које је упутио срески писар Аксентије Илић секретару војне команде Васи Илићу, средином 1837, сазнајемо да Трстенички срез није имао старешину и да је све извештаје слао преко њега.²⁹⁸

Почетком новембра је кнез Милош одлучио да укине Трстенички срез и присаједини га Јошаничком, а за новог старешину поставио је Миленка Радојковића.²⁹⁹

Средином 1838. поново се спомиње Трстенички срез као самосталан и као део Крушевачког округа. Као старешина Трстеничког среза 25. јула 1838. спомиње се нижи капетан Атанасије Вукићевић. Он је у писму упућеном Јовану Обреновићу навео рапорт од 22. јула, што значи да је пре тога изабран.³⁰⁰ Магистрат Крушевачког округа је укорио капетана трстеничког Атанасија Вукићевића због пресуде о некој крчевини, коју су донели његови претходници Симеон Прокић и Миленко Радојковић, па је и он тако наставио. Старешина Вукићевић имао је проблем и са Магистратом зато што је крајем 1838. његов писар сакрио неке три пореске главе, па је формирана посебна комисија да све то испита.³⁰¹

Током првих месеци 1839. старешина Трстеничког среза капетан Атанасије Вукићевић поднео је молбу Савету у којој је тражио да буде премештен ближе породици, пошто је скоро годину дана обављао поверени посао, а све то време је био удаљен од породице.³⁰² Изгледа да је молба капетана Вукићевића услишена, јер се касније спомиње Симеон (Сима) Прокић на челу Трстеничког среза.

²⁹⁸ ДАС, КК, XIV, 1700, Писар среза Трстеничког Илић Аксентије – Васи Илићу, секретару војне команде, 6 јун 1837. године.

²⁹⁹ ДАС, КК, XIV, 1963, кнез Милош – Јовану Обреновићу, 30. октобар 1837; Исто, 1964, кнез Милош – Јовану Обреновићу, 31. октобар 1837; Исто, ДС, РNo 574/837, кнез Милош – Савету, 1. новембар 1837. године.

³⁰⁰ Атанасије Вукићевић је од краја јануара 1836. обављао функцију члана Исправништва Крагујевачког округа са утврђеном платом на годишњем нивоу у износу од 400 талира. У чин вице-асесора унапређен је 21. новембра 1836, али му је плата смањена на 350 талира. ДАС, КК, XIV 2410; Исто, XXXIV, 33; 34.

³⁰¹ ДАС, КК, XIV 2414, Јован Обреновићу – кнезу Милошу, 14. јул 1838; Исто, ЗМП, 5285, Илија Поповић - пуковнику и старешини Рујанског среза, Ужичког округа, Јовану Мићићу, 27. октобар 1838. године.

³⁰² ДАС, ДС, РNo 108/839, старешина Трстеничког среза капетан Атанасије Вукићевић – Савету; Исто, РNo 468/839, Молба Танасија Вукићевића – Савету, 4. јуна 1839. године; Исто, РNo 156/840.

Трстенички срез је поново укинут 1839. године. У списку старешина наведен је 1839. Сима Прокић на челу Трстеничког среза, али је он убрзо постављен за помоћника начелника Лазаревића, а овај срез припојен Крушевачком.³⁰³

Свакако да се ради о срезу Крушевачког округа који је у посматраном периоду највише укидан, међане су му границе, а што се тиче старешина они су се мењали у скоро свим крајевима Кнежевине Србије, јер је такву унутрашњу политику водио кнез Милош, не дозвољавајући појединцима да се задрже на одређеној позицији или месту, да се додатно осиле и злоупотребе поверену дужност.

3.1.5. Јошанички срез

Јошаница под капетаном Филипом Прибаковићем из Јелакца је прикључена Пожешкој нахији (Новопазарској нахији) након ослобођења, мада је тај крај имао неки посебан статус још од 1831–1832. године. Током 1833. и 1834. полугодишња плата старешине Филипа Прибаковића износила је 800 гроша, његовог писара Младена Поповића 200, а тројица стражара по 15 гроша што је укупно чинило 270 гроша. У овој капетнији плаћано је и 14 пандура са по 10 гроша, што је на нивоу капетаније износило 2 110 гроша. Крушевачком округу припојена је 1835. године.³⁰⁴

Филип Прибаковић са чином нижи капетан примао је 350 талира на годишњем нивоу; његов писар Милан Карацић 150 и петорица момака по 48 талира.³⁰⁵ Филип Прибаковић је 12. новембра 1837. премештен у „књажеско-свитску службу“, због уједињења Трстеничког и Јошаничког среза под именом Јошанички.³⁰⁶ Седиште Јошаничког среза било је у Јелакцима.

³⁰³ ДАС, ДС, РNo 118/839; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 119–120.

³⁰⁴ Филип Прибаковић је био син Пантелије Прибака старог кнеза из Јошанице. Јошанички срез је стављен у надлежност суда Пожешке нахије, а члан суда био је Стеван Лапчевић из села Јелакца. Опис Филипа Прибаковића оставио је Феликс Каниц приликом посете Јошаничком срезу или како су тада говорили тамошњи становници „Прибакова“ или „Прибачка“ област. М. Петровић, *Финансије* III, 516–517; 527; 536–537; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 26–27; 37; Д. Вуловић, *нав. дело*, 336; 441; Р. Н. Ристић, *Капетаније Студеница и Јошаница*, 23–24; Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво, од римског доба до краја XIX века*, друга књига, Београд 2007, 47–48.

³⁰⁵ Крајем марта 1836. Арсеније Николић је обављао посао писара капетана Јошаничког среза, а у попису чиновника из августа исте године као писар у Јошаничком срезу наведен је Милан Карацић. ДАС, КК, XL, 96; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203–204; 248; 250.

³⁰⁶ ДАС, ДС, РNo 574/837, Кнез Милош – Савету, 1. новембар 1837. године.

Срез Јошанички је остао под тим именом, али му је придодат и Трстенички срез. За управника је изабран Миленко Радојковић,³⁰⁷ са чином цели капетан, 12. новембра 1837. и са платом 550 талира. Плата писара среза Јошаничког износила је 200 талира и шест момака сваки по 60 талира.³⁰⁸

За писара старешини Јошаничког среза Миленку Радојковићу на налогу војног командатна Јована Обреновића постављен је практикант Магистрата Крушевачког округа, Милутин Остоић. На његово место постављен је Милан Васиљевић, бивши писар бившег старешине, полукапетана Филипа Прибаковића.³⁰⁹ Већ почетком марта 1838. по наредби војног команданта Јована Обреновића бивши писар старешине Јошаничког среза и практикант Магистрата Крушевачког Милан Васиљевић Карацић одређен је за писара среском старешини Подибарског среза у Чачанском округу код целог капетана Саве Станоевића. По наређењу кнеза Милоша старешини Јошаничког среза, целом капетану Миленку Радојковићу за писара је одређен Павле Тешић из Миокуса у Шабачком округу, а његов писар Милутин Остоић је враћен на место практиканта Магистрата Крушевачког.³¹⁰ Плата Миленку Радојковићу, старешини Јошаничког је повећана почетком 1838. године.³¹¹ Крајем децембра 1837. кнез Милош је послао тромесечну плату (за новембар, децембар и јануар) чиновницима по војним командама. Цели капетан Миленко Радојковић је имао годишњу плату 550 талира. Поред тога, плата писара износила је 200 талира, а канцеларија је имала и шест момака који су примали 60 талира годишње. Тада је послато за три месеца за поменути лица 2 775 гроша.³¹² Након доношења Устава 1838. и промена које су изазване у Кнежевини

³⁰⁷Миленко (Милетић) Радојковић је био син Милете Радојковића и до краја јануара обављао је функцију кнеза у Темнићу. На ту функцију је дошао након оца Милете Радојковића, који је премештен на другу функцију ван Јагодине. ДАС, КК, XXV, 140; Исто, XVII, 195. Миленко Радојковић се захвалио кнезу што га је поставио за старешину среза Јошаничког – 15. новембра 1837. године; *Јагодинска нахија*, прва књига, 38.

³⁰⁸У фонду Расписи и објаве Књажеске канцеларије наведено је да је плата старешине Јошаничког среза, целог капетана Миленка Радојковића износила 400 талира, његовог писара 150, а да је шест момака примало по 48 талира. ДАС, КК, XL, 97; Исто, XXV, 286, 31. октобар 1837. године.

³⁰⁹ДАС, ДС, РNo 545/837, Магистрат Крушевачки – Савету, 25. новембар 1837. године.

³¹⁰ДАС, ДС, РNo 149/838, Магистрат крушевачки – Савету, 23. фебруар 1838. године.

³¹¹ДАС, КК, XVII, 201.

³¹²ДАС, КК, XIV, 2042, Књажеско-српско казначјство – Моравско подринској војној команди, 16. децембар 1837. (Крагујевац); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 312.

Србији 1839. за старешину Јошаничког среза поново је постављен Филип Прибаковић са функцијом срески начелник и чином капетана. Његову канцеларију чинили су писар Сима Зорић и тројица пандура. Почетком октобра 1839. писар Сима Зорић је због нарушеног здравља молио за неку другу службу, где има мање да се путује, што је Савет и уважио и за писара поставио Јована Ичковића, који се као писар спомиње и 1840, с тим што је тада наведен као Јован Н. Ичко.³¹³

3.1.6. Среске куће (конаци)

Још током 1836. размишљало се о градњи и поправљању среских кућа. Кула у Лужанима, коју су користиле среске старешине имала је спрат са три мале собе, а на приземљу је био амабар и штала за коње. Била је грађена од слабог материјала и њено стање је било лоше и у годинама уставобранитељске владавине. Ова кула била је у власништву бегова Вренчевића, од којих је откупљена након 1833. године.³¹⁴ Након што је поправио конак у Лужанима и доградио мутвак (кухињу), нижи капетан Бугарморавски Павле Урошевић је тражио помоћ око трошкова. Кнез Милош је сматрао да сваки срез сноси трошкове за градњу и поправљање ових кућа, али је то питање оставио да се у потпуности реши на Духовској скупштини.³¹⁵

Током 1838. на простору Крушевачког округа, по срезовима радило се на изградњи среских кућа са конацима и додатним зградама, што је још један показатељ снажења Кнежевине Србије и њене тежње ка изградњи и додатном уређењу свих срезова и округа. Изградња среских кућа одвијала се под контролом кнеза, Савета, војних команџа, а грађене су новцем из Магистрата и државног Казначејства.

Старешина Трстеничког среза Атанасије Вукићевић је за градњу среске куће у вароши Трстенику потрошио 10 489 гроша и 20 пара чаршијских, а Савет је наложио Казначејству да поменути новац исплати.³¹⁶

³¹³ДАС, ДС, РNo 118/839; Исто, РNo 237/839; Исто, РNo 248/839; Исто, РNo 719/839, Намесништво – Савету 23. септембар 1839; Исто, ПО, 4/74.

³¹⁴Б. Перуничкић, *Крушевац*, 425.

³¹⁵ДАС, ДС, II А, Ф 1, No 85, Исправничество крушевачко – Савету; Савет – кнезу Милошу, 04. мај 1836; Кнез Милош – Савету, 06. маја 1836. године; Савет – Исправничеству, 24. мај 1836. године.

³¹⁶ДАС, ДС, РNo 219/838, Јован Обреновић – Савету, 16. септембар; Савет – Казначејству, 27. септембар 1838. године.

Током 1838. саграђен је конак у Трстенику за обитавање среског начелника, али од 1839. Трстенички срез је придодат Крушевачком срезу и од тада начелник борави у Крушевцу, као у централном месту и вароши. Поменуто здање се више није употребљавало и стајало је празно па је почињало да пропада. Трстенички конак чиниле су четири собе, један подрум и били су му прикључени мутвак (кухиња) и јар (штала). Он је подигнут на земљи која је у време Турака била џамијска. Начелство Крушевачког округа писало је Министарству унутрашњих дела, а оно Савету у вези са решавањем овог питања. Савет је одлучио да се ова кућа за земљом и свим зградама прода на лицитацији, а да се новац преда правитељственој (државној) каси.³¹⁷

Током марта месеца кнез Милош је преко Јована Обреновића обавестио среске старешине (у првом реду Козничког и Јошаничког) да крену са изградњом среских кућа и да набаве неопходан материјал, у првом реду јацију (дрвену грађу). Они су врло брзо поступили по наређењу, набавили материјал и затим тражили план градње, због избегавања непотребних трошкова, а сигурно и због тога што нису могли ништа да ураде без дозволе виших власти. Савет је послао јасне планове са мерама, изгледом и ценом. Дужина куће требало је да буде 15 аршина, а ширина 12 аршина, да имају две собе за среског старшину и за писара, кухињу, сарачницу, јар (шталу) за 12 коња и подрум. Писарска соба и сарачница требало је да имају два спољашња пенџера (прозора) и кућа није смела да има више од два оцака. Што се тиче трошкова, мишљење Савета је било да надлежни магистрат треба да определи 5-6 000 чаршијских гроша за ове послове.³¹⁸

За место градње среске куће у којој би боравио старешина мајор Браљинац одабрано је село Витково, где је током маја 1838. набављена јација (дрвена грађа), камен и песак, а били су потребни и мајстори за даље послове.³¹⁹ Чак је и Јован Обреновић тражио од Магистрата Крушевачког округа да му пошаљу мајстора (неимара) Миленка, који је градио и кућу мајора Браљинца у Крушевцу. Магистрат је

³¹⁷Да зграда није продата види се и из захтева из 1846., да се та зграда користила као примирителна општинска привремена кућа. Б. Перуничкић, *Краљево*, 131; Исти, *Крушевац*, 426–427.

³¹⁸ДАС, ДС, РNo 219/838, Кнез Милош – Савету, 1. март 1838; Савет – Јовану Обреновићу, 2. март 1838; Јован Обреновић – Савету, 25. април 1838; Савет – Јовану Обреновићу, 30. априла; Исто, КК, XIV, 2137, Јован О. – кнезу Милошу, 5. март 1838. године.

³¹⁹ДАС, КК, XIV, 2271, старешина среза Козничког, мајор Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 20. априла 1838. године

обавестио да мајстор Миленко није више у Крушевцу, већ да је са својом екипом отишао у Крагујевац и да тамо ради.³²⁰

Да је све било доста скупље од онога што је планирао Савет видимо из извештаја Магистрата Крушевачког округа од средине новембра 1838. у коме су старешина Козничког среза мајор Милосав Браљинац и цели капетан Јошаничког среза Миленко Радојковић предали рачуне. За изградњу среске куће у Козничком срезу потрошено је 10 892 гроша и 30 пара, а у Јошаничком срезу 7 764 гроша и 35 пара. Трошак за обе куће износио је 18 657 гроша и 25 пара. Магистрат је из своје касе исплатио 3 080 гроша и 30 пара и од продате вакуфске земље у Трстенику 4 141 гроша. Остатак је тражио да се пошаље из Савета. Магистрат је уредно послао све рачуне са наведеним ставкама за утрошени материјал за градњу среских кућа. Магистрату Крушевачком писао је Савет да ће послати износ новца и то 11 435 гроша и 10 пара чаршијских што је остало неисплаћено за градњу среских кућа.³²¹

Среска кућа у Виткову имала је три собе, кухињу, испод куће подрум чији су зидови били позидани од камена. Кућа је била чатмара, облепљена блатом и покривена ћерамидом. Поред куће налазио се јар (штала) за 10 коња, била је саграђена од дрвеног материјала и дасака, а имала је и дрвени амбар. Среска кућа у Бањи имала је три собе и подрум. Била је направљена од дрвета, зидови од чатме и блата, а кров од ћерамиде. Поред куће налазила се штала која је могла да прими до 12 коња.³²²

*

Здање Исправничества (Суда) је било потребно репарирати, канцеларије су морале да се патошу циглом, да се среде оаци и кубети, да се замени кров и постави нова јација (дрвена грађа) због прокишњавања, јер је вода са свих страна цурела по зидовима зграде. За такав посао био је потребан велики број дунђера (мајстора). Савет је одобрио током маја 1836. поправку тог здања, уз истицање бриге о трошковима и рационалног трошења новца. Крајем августа и почетком септембра 1836. по налогу Савета Исправничества требало је да одреде где би у њиховим зградама могли да

³²⁰ДАС, КК, XIV, 2274, Књажеско-Српски Магистрат Окружја Крушевачког – Јовану Обреновићу, 20. април 1838. године.

³²¹ДАС, ДС, РNo 219/838, Магистрат крушевачки – Савету, 2. новембар 1838. године; С. Бојић, *Витково*, 299.

³²²Б. Перуничкић, *Крушевац*, 423; 425.

саграде мутвак (кухињу) или собу или обоје. Сачинило је предрачун Исправничество Крушевачког округа, што су Савет и кнез прихватили и препоручили да се учини договор са старешином Петром Лазаревићем око даљих активности на изградњи просторија при Исправничеству крушевачком. Да се убрзо кренуло са поправком здања видимо из извештаја Исправничества које тражи новац од Савета већ крајем октобра 1836. и то суму од 4 638 гроша чаршијских.³²³

Крајем априла 1838. било је потребно поправити апсану (затвор) који је имао два дела која нису била функционална, па су се затвореници гушили у диму. На горњем делу зграде био је женски затвор и ту није могла да се ложи ватра. Зато је било потребно подићи још један спрат и саградити посебан женски затвор. Поред тога, било је потребно набавити машину за „печатање“ писама, долап за архиву, велики сто за писарницу, осам дрвених столица прошити кожом, патосати канцеларију даскама и на 10 прозора поставити нова „черчива“ са стаклом. Савет је све ово одобрио, осим столица, које је требало да остану дрвене.³²⁴

3.2. Судска власт

Након прикључења нових крајева кнез Милош је у марту 1833. одредио дужности члановима нахијских судова и нахијским капетанима. Из тих докумената сазнајемо да су постојале мање и веће парнице. Нахијским судовима је саветовано да у мањим парницама примају само парничаре који су најпре свој спор излагали сеоском кмету или надлежном капетану, па ако он није могао да пресуди, онда да се обрате суду. За веће парнице и оне које су захтевале исплату судских такси, нахијски судови су их одмах преузимали и у њима ни кметови ни капетани нису смели да суде. Ако би парничари били из различитих села исте капетаније, онда их је капетан директно слао у нахијски суд, а ако су из различитих капетанија, нахијски суд је могао да преузме њихов случај, иако се пре тога нису обратили кметовима или капетанима. Уколико би

³²³ДАС, ДС, II А, Ф 1, No75, Исправничество – Савету, 29. април 1836; Савет - Исправничеству 4. маја 1836. године; Исто, II А, Ф III, No7, Исправничество крушевачко – Савету, 14. август 1836; Савет – Исправничеству, 24. август 1836; кнез Милош – Савету, 17. јул 1836; Савет – Исправничествима, 24. јул 1836; Исто, II А, Ф 4, No 107, Исправничество крушевачко – Савету, 14. август 1836; Исправничество крушевачко – Савету, 16. октобар 1836; Савет – Исправничеству крушевачком, 21. октобар 1836; Исправничество – Савету, 23. октобар 1836. године.

³²⁴ДАС, ДС, PNo 360/838, Магистрат – Савету, 15. април; Савет – Магистарту, 25. април 1838. године.

дошло до спора између становника различитих нахија, онда Суд у којој је тужилац може захтевати од Нахијског суда у којој је тужени да преузме случај. Позивање на Суд вршило се тако што би тужилац добио цедуљу, за коју је платио пет пара, и њом позвао туженог. Уколико тужени буде осуђен, био је дужан да му исплати таксу. Уколико оптужени не би дошао по позиву тужиоца, онда би се обавештавао капетан и слали пандури да га доведу, а он би имао обавезу да пандуру на сваки сат плаћа по 20 пара. Уколико би дошло до крађе и украдена ствар буде пронађена, било је потребно да у договору са кметовима извршити процену и од лопова наплатити дупло од вредности украдених ствари. Половину наплаћеног, тј. вредност украденог, исплатити ономе коме је отето, а другу половину је задржавао Суд. Казна за лопове износила је од 25 до 50 штапа. Судска такса за онога који је по пресуди осуђен да плати свом зајмодавцу дуг, износила је по две паре на грош. Нахијски судови су издавали и пасоше, којима се путовало по нахијама или Кнежевини Србији. За издати пасош Суд је наплаћивао 10 пара, а од плаћања били су изузети сиромашни људи, који су пасоше добијали бесплатно. Рад Суда и пресуде морале су бити доношене у канцеларији и сваку пресуду требало је увести у протокол, а документа чувати и одговарати за њих. Пресуда издата ван судске канцеларије није била важећа, а казна за оног ко би је изрекао била је лишавање звања нахијског судије. Писар је имао обавезу да ради по наредби својих чланова и никако без њиховог знања. Он је присуствовао суђењима и имао је право да каже своје мишљење, које су чланови Суда могли, али и нису морали да прихвате. Уколико би неко од чланова Суда био спречен да присуствује суђењу, њега је могао да замени писар и тада је његово мишљење било једнако мишљењу осталих чланова. Чланови Суда су морали да се слажу, пристојно понашају, да се не свађају, а уколико буду имали различито мишљење у неком предмету, да се не љуте и да покушају да реше то питање другог дана. Током испитивања тужиоца, туженог или сведока нико други није смео да буде у канцеларији осим судских лица, а током суђења или давања мишљења у канцеларији нису присуствовали ни они којима се суди. Током испитивања судије су морале пристојно да се понашају, без вике, ружних речи и псовки. За сведоке је требало да бирају часне и „богобојажљиве“ људе, који нису били познати или осуђени као лажови или преваранти. За сведока је било важно да је добар хришћанин, који редовно пости и исповеда се, а уколико за годину дана није имао духовника и није се причестио, није могао да сведочи. У судској канцеларији је било забрањено користити алкохол и дуван. Жене које би учиниле мању кривицу нису хапшене, већ су

затваране у кметовску или неку другу кућу, до доношења пресуде. Уколико би починиле убиство онда су хапшене, али су тада боравиле у посебним просторијама, без мушкараца. Члановима Суда било је забрањено да неког оглобе или да приме мито. При мањим преступима и грешкама било је могуће заменити телесну казну новчаном.³²⁵

Чланови Суда у Крушевцу 1834. били су: Милосав Браљинац, председник, Вучко Мутавцић, Дмитар Илић, чланови, Лонгин Кишфалубац, писар, а као практиканти наведени су: Антоније Топаловић, Сава Гоцић, Михаило Јовановић, чаршијски кнез.³²⁶

3.2.1. Исправничество/ Магистрат Крушевачког округа

Исправничества су била мешавина судских и полицијских власти. Формирана су 1835, али дужности Исправничества одређене су почетком јуна 1836. године.³²⁷

Кнез Милош је 31. маја 1835. издао дипломе којима је постављао исправнике по окрузима. Вучко Мутавцић је постављен за исправника Крушевачког округа, а до тада је био председник Суда Крушевачког округа, чиме је остао на истој функцији, само под другим називом. За члана Исправничества Крушевачког округа крајем јула 1835. постављен је и Обрад Човић са годишњом платом од 300 талира.³²⁸ Као чланови Исправничества Крушевачког округа спомињу се и Михаило Јовановић и Стеван Лапчевић.³²⁹

За писара Исправничества Крушевачког округа 11. јула 1835. постављен је Иван (Јован) Ђорђевић са годишњом платом од 200 талира. Диплома о постављењу за писара издата му је од стране кнеза Милоша 15. јула 1835. године.³³⁰ Посао писара у

³²⁵Б. Перуничкић, *Параћин*, 83–84; Исти, *Крушевац*, 290–292; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 54.

³²⁶Д. Давидовић, *Забавник*, XVI.

³²⁷ДАС, КК, X, 262; Б. Перуничкић, *Краљево*, 10; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 133, фусноста 103.

³²⁸ДАС, КК, XXXIV, 230; 263; Љ. Поповић, *Павле Мутавцић*, 30–31.

³²⁹ДАС, ДС, А 158, Исправничество – Савету, 27. јул 1835; Исто, КК XVII 89, Исправничество округа Крушевачког – кнезу Милошу, 2. децембар 1835. године.

³³⁰ДАС, КК XXXIV, 57.

Исправничеству Крушевачког округа обављао је и Милош Плавшић, док је посао секретара обављао Лонгин Кишфалубац.³³¹

На основу свега наведеног закључујемо да су Исправничество Крушевачког округа током 1835. чинили: Вучко Мутавцић, исправник, Обрад Човић, члан, Мијаило Јовановић, члан, Стеван Лапчевић, члан, Лонгин Кишфалубац, секретар, Милош Плавшић, писар, Јован Ђорђевић, писар, Аксентије Илијић, практикант. Полугодишња плата исправника износила је 250 талира, чланова 150 талира, секретара и писара 100 талира.³³²

Током прегледа протокола и документације Савет је 1836. дао и примедбе на протоколе пресуда које је доносило Исправничество. Назначени су следећи пропусти у вођењу документације: није била изведена сума у рубрици; није требало продати неку ливаду, јер је то било забрањено без тапије, није било означено одакле је дуплир узет и да ли иде у судску касу, у некој пресуди оштећени је трпео штету, па опет није изведена укупна сума у некој рубрици, неком рабацији је требало исплатити штету, јер је он био преварен од трговца; почетком марта 1836. није требало од оца девојке одузети 40 гроша и вратити момку, пошто је са момачке стране девојци и оцу нанета срамота. У једном протоколу није било прецизно наведено ко је био кривац и ко је морао да плати дуплу казну. Јула 1836. није требало осудити механције и касапе на новчану казну, него им понудити одабир између телесне и новчане. Очигледно да је било евидентирано доста пропуста, који су исправљани у наредном периоду, што је донекле и разумљиво када знамо да се ради о неколико година изградње аутономне Кнежевине на простору Крушевачког округа. Према касније дефинисаним дужностима Исправничества чланови истог су по могућству требало да буду писмени, што није био обавезујући разлог за њихов избор.³³³

Канцеларија Исправничества и апсана (затвор) финансирани су од стране срезова и округа. Због недостатка новца и огрева Исправничество је тражило дозволу

³³¹ДАС, ДС, А 158, Исправничество – Савету, 27. јул 1835; Исто, ДС, А 34; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 170.

³³²Аксентије Илић (Илијић) је био родом из Избенице, Јагодинског округа, среза Темнићког, бивши практикант у суду Јагодинском. Мијаило Јовановић се спомиње и као кмет вароши Крушевца у попису из 1834. године. ДАС, ДС, А 161, Исправничество – Савету, 27. јул 1835; Исто, А 38, исправник Вучко Мутавцић – Савету, 6. јул 1835; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 188; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 137; Драгић Илић, *Лазарички протоколи*, Крушевац 2013, 85.

³³³ДАС, ПО, 3/42.

од Савета 1836. да распише прирез од 10 пара на сваку пореску главу за финансирање Исправничества. Савет није имао ништа против таквог предлога.³³⁴

*

Јуна 1836. јасно су дефинисане дужности Исправничества. У сваком округу постављена је власт под именом „Исправничество“. Исправничество су чинили: један исправник, као представник целе унутрашње окружне управе; неколико чланова, један секретар и неколико писара и практиканата. Исправничества су била потчињена Савету, преко кога су добијала све уредбе, законе и заповести.³³⁵

Исправничество је управљало помоћу полиције и варошких кметова само у оној вароши у којој се налазило, а није имало војне дужности које су припадале среском старешини. Исправничество је вршило, осим војних и полицијских, и све остале послове унутрашње управе. У окрузима су Исправничеству све остале власти биле потчињене, осим војног команданта и среских старешина.³³⁶

Исправничество је могло у одређеним поступцима злочина и кривичним делима осудити највише по два пута да се кажњенику удари 25 штапова и ништа више. Никог није могло да осуди на робију, јер је то било у надлежности Савета.³³⁷

Исправник је био старешина и председник у Исправничеству. Одговарао је за извршење одређених дела, задатака, за одржавање заседања у тачно одређеним данима и за непрестано преседавање у њима, за надлежни поредак у заседањима, за мирно и пристojно саветовање и скупљање мишљења, за тачно записивање закључака у протоколима и слање писама.³³⁸

Ако срески старешина не би поступио по препоруци Исправничества или је нехотице не би испунио, Исправничество није требало да га укори, већ да обавести војног команданта о свему. Чланови Исправничества су морали да буду часни, праведни, оштроумни и по могућству писмени. Члановима Исправничества је било

³³⁴ ДАС, ДС, II А, Ф 4, No 114/1836, Исправничество Крушевачког округа - Савету, 17. октобар 1836. године.

³³⁵ ДАС, КК, X, 262; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 133, фусноста 103.

³³⁶ Над мирским црквама право надзирања имали су месни парох и црквени тутори, који су рачуне предавали надлежном Исправничеству пред надлежним протопрезвитером, а Исправничество их је потписане од протопрезвитера слао Савету, а протопрезвитер Конзисторији. ДАС, КК, X, 262; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 133, фусноста 103.

³³⁷ ДАС, КК, X, 262; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 133, фусноста 103.

³³⁸ ДАС, КК, X, 262.

забрањено да код својих кућа или на сокаку примају тужбе, да суде, пресуђују, а такође је било забрањено да од било кога узимају мито. Сваки члан је требало да зна да је он само један део Суда, који без осталих чланова никоме не може да суди. Секретар Исправничества био је претпостављен свим писарима и практикантима који су служили у том Исправничеству. Као управник канцеларије Исправничества секретар је требало да зна сва правила, али му је било забрањено да се меша у судске послове. Да би неко могао да буде писар у Исправничеству морао је да буде способан, да секретару у свему помаже и да га замењује у случају његове болести или одсуства.³³⁹

*

Почетком фебруара 1836, Милосав Браљинац је био члан Исправничества Крушевачког округа, а на основу „Објавленија“ које је издао кнез Милош из народне касе примао је годишњу плату у износу од 400 талира. Крајем августа 1836. кнез Милош је Милосава Браљинца поставио за исправника Крушевачког округа са годишњом платом 500 талира.³⁴⁰ Током фебруара 1836. у Крушевачком исправничеству извршене су још неке персоналне промене. Мијаило Јовановић и Стеван Лапчевић су отпушени и послати кућама, а дотадашњи секретар Лонгин Кишфалубац послат у Свилајнац код старешине Ресавца. За новог секретара у Крушевачком исправничеству постављен је Јован Туцаковић, који је прешао из Свилајнца у Крушевац.³⁴¹ У списку

³³⁹Ако би неко Исправничеству тужио среског старешину, оно је прво требало да испита да ли је оптужба основана, да позове неколико кметова и да прибави мишљења сведока. Затим обавештава војног команданта да одреди дан када ће да дође у Исправничество ради испитивања. Као члан суда учествовао је и подручни срески старешина вишег степена. Тада је председавао војни командант, а тужени срески старешина је морао да стоји. Уколико би се утврдило да је срески старешина крив Исправничество са потписом војног команданта јавља Књажеској канцеларији. Уколико су криви тужитељи онда се јављало Савету. Исто се тако поступало и ако би био оптужен члан Исправничества, секретар или ађутант војног команданта. ДАС, КК, X, 262.

³⁴⁰Диплома о постављењу Милосава Браљинца за члана Исправничества Крушевачког округа објављена 21. јануара 1836., чува се у Народном музеју Крушевац и део је сталне поставке. Милосав Браљинац је био исправник Јагодинског округа од краја маја 1835. године. Документ о његовом постављењу је такође део сталне поставке Народног музеја у Крушевцу. ДАС, КК, XXXIV, 21; Б. Перуничих, *Крушевац*, 204-205. Милосав Браљинац се захваљује 19. августа (31.) 1836. на постављењу за исправника Крушевачког округа.

³⁴¹Поред Вучка Мутавцића, потписан је писар Милош Плавшић. Јован Туцаковић је пре преласка у Србију живео у Аустрији, у селу Каменици (највероватније Сремска Каменица) које је поменуо 1836. када је тражио пасош за жену која је морала да се врати у село на простору данашње Војводине ради

чиновника Крушевачког округа крајем марта 1836. као чланови Исправничества Крушевачког округа наведени су: Вучко Мутавцић, исправник, Милосав Браљинац, члан, Обрад Човић, члан, Јован Туцаковић, секретар, Милош Плавшић, писар, Јован Ђорђевић, писар, Милутин Остоић, практикант.³⁴² Средином августа 1836. Исправничество Крушевачког округа чинили су: Милосав Браљинац, члан, Радован Пецић, члан, Јован Туцаковић, секретар, Милош Плавшић и Јован Ђорђевић, писари, Милутин Остоић, практикант. Вучко Мутавцић је на функцији исправника Крушевачког округа био до јуна 1836. године.³⁴³ Крајем маја 1836. кнез Милош је наложио Исправничеству да изабере од кметова новог члана Исправничества. То је и учињено и Исправничество је изабрало Радована Пецића, из села Осредака, Козничког среза. Кнез је то прихватио, а Радован Пецић се захвалио на избору почетком јуна 1836. године.³⁴⁴ За новог секретара Исправничества крушевачког постављен је Коста Антоновић октобра 1836, када је из Чачка прешао у Крушевац. Дотадашњи секретар Туцаковић и писар Милош Плавшић послати су Крагујевац. Као разлог њихове смене наведена је неуредност.³⁴⁵ Милош Плавшић није враћен у Крушевац, јер би можда био

регулисања неког наследства. Савет и кнез су то прихватили и послали пасош. Лонгин Кишфалубац је споменут 1839. као секретар Алексиначког округа. ДАС, ДС, II А, Ф 3, No 23, Јован Туцаковић, секретар Исправничества Окружја Крушевачког – Савету, 25. јун 1836; кнез Милош – Савету, 3. јул 1836; Савет – Исправничеству крушевачком, 4. јул 1836; Исто, РNo 66/837; РNo 104/839; Исто, КК, XVII, 92, Вучко Мутавцић, исправник Крушевачког округа – кнезу Милошу, 3. фебруар 1836. године.

³⁴²Б. Перуничкић, *Крушевац*, 202–203. С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 170.

³⁴³Вучко Мутавцић тражио је опроштај од кнеза и службу – 30. јун 1838. године. Изгледа да је кнез потврдно одговорио, јер је Вучко Мутавцић постављен за члана Магистрата Рудничког округа – 15. септембра 1838. године. ДАС, КК, XVII, 217; Исто, ДС, РNo 800/838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; Ј. Поповић, *Павле Мутавцић*, 32–33.

³⁴⁴Да се о новом члану Исправничества уместо Обрада Човића размишљало још почетком априла 1836. видимо из предлога Петра Лазаревића учињеног са исправником Вучком Мутавцићем о постављењу новог члана Исправничества када Обрад Човић постане Кознички капетан. Они су тада предлагали Живка Капларевића из Велућа, Козничког среза. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 195–196, 201–202.

³⁴⁵Коста Антоновић је крајем фебруара 1837. писао Јовану Обреновићу и молио за дозволу да прода кућу у Чачку и да његови родитељи пређу у Крушевац, због великих трошкова и да би вратио дугове. Име Константина Антоновића споменуто је и крајем 1836. и почетком 1837. када је на Божић након литургије његов слуга пуцао и ранио једног ђака, због чега је био кажњен. Коста Антоновић тражио је помоћ од Савета, јер претходни секретар Јован Туцаковић, који је 1837. био учитељ државне школе у Карановцу, није исплатио новац за плату, коју је он унапред добио за онај месец 1836. када је он престао да обавља функцију секретара Исправничества. По налогу Савета Јован Туцаковић је јула 1837. послао 25 талира

ухапшен због дугова које је имао, већ је по одобрењу отишао за Београд и одатле за Аустрију у потрази за новом службом, одакле је и дошао у Кнежевину Србију.³⁴⁶ Да је понашање писара Исправничества Крушевачког округа било проблематично сазнајемо из дописа који је Петар Лазаревић упутио кнезу Милошу, обавестивши га о кажњавању Милоша Плавшића са 25 батина због лошег понашања и оговарања старешина. Након наведене казне писар Плавшић је затворен, али се убрзо разболео и није могао да обавља посао ни у Исправничеству, ни код среског старешине Лазаревића. Поред лошег понашања писар Плавшић је имао велике дугове који су почетком октобра 1836. износили 2 778 гроша и 10 пара. Он је те дугове признавао, али није имао одакле да врати. Највише је дуговао полицајцу Миленку Шукићу 1 330 гроша, трговцу Сави Гоцићу 480 гроша, трговцу Николи Јанковићу 339 гроша и 20 пара, трговцу Марку Николићу 201 грош и 25 пара, практиканту Исправничества Милутину Остоићу 150 гроша, трговцу Ђоки Латину 21 грош и 39 пара и механџијама: Павлу Тројановићу 153 гроша и 26 пара и Јањи Живковићу 101 грош и 20 пара. Неки од дужника су били упорни да дуговање наплате, па је тако Миленко Шукић крајем 1839. тражио од Министарства помоћ у наплати дуга од Миленка Плавшића, родом из Тење у Славонији, али ни Министарство унутрашњих дела, ни Савет нису могли да помогну у решавању овог проблема.³⁴⁷

Због сукоба и честих расправа између среских старешина и Исправничества кнез Милош је одлучио да и главне среске старешине могу да буду чланови Исправничества, да се се функција Исправника укине, јер по његовом мишљењу, то би довело до смањења мржње међу чиновницима. Средином новембра 1836. кнез Милош је послао Савету списак са непромењеним члановима Исправничества и среским старешинама који су постали чланови. Као непромењени чланови Исправничества

Константину Антоновићу. ДАС, КК, XIV, 1298, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 29. септембар 1836; Исто, 1460, Антоновић Коста, секретар – Јовану Обреновићу, 15. фебруар 1837; Исто, КК XIV, 1348, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 28. децембар 1836; Исто, ДС, II А, Ф 2, No 12, Савет – Исправничеству, 3. јун 1836; Исто, РNo 404/837, Молба секретара Исправничества крушевачког Константина Антоновића - Савету, 14. јул 1837; Савет – Исправничеству Чачанском, 19. јул 1837; Д. Вуловић, *нав. дело*, 478–479.

³⁴⁶ ДАС, ДС, II А, Ф 4, No 117.

³⁴⁷ ДАС, КК, XVII, 120, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 3. септембар 1836; Исто, ДС, РNo 868/839, Министар иностраних дела Аврам Петронијевић – Савету, 12. децембар 1839; Б. Перуничкић, *Крушевца*, 205-206. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 130.

Крушевачког округа наведени су: Милосав Браљинац и Радован Пецић, а придодате су среске старешине: Петар Лазаревић, старешина Крушевачког среза у чину пуковника и Обрад Човић, старешина Козничког среза у чину целог капетана.³⁴⁸

Милосав Браљинац је 21. новембра 1836. од стране кнеза Милоша унапређен у чин асесора, а тада је означен као члан Исправничества Крушевачког округа, са платом на годишњем нивоу од 400 талира.³⁴⁹ На тој функцији је био све док Исправничество није обавештено од стране Савета 10. маја 1837. да је уместо Милосава Браљинца, бившег члана и асесора Исправничества, који је постављен на друго место, послат Стојан Јовановић и да га признају за старешину.³⁵⁰

Почетком јуна 1836. за члана Исправничества Крушевачког округа постављен је Радован Пецић са платом у износу 300 талира на годишњем нивоу.³⁵¹ Радован Пецић је унапређен у чин вице-асесора указом кнеза Милоша 21. новембра 1836. са годишњом платом у износу 350 талира.³⁵² По наредби кнеза и Савета 23. јуна 1837. унапређени су Стојан Јовановић у чин целог капетана и Радован Пецић у чин полукапетана.³⁵³

³⁴⁸Петар Лазаревић и Обрад Човић су упутили кнезу Милошу писмо крајем новембра 1836. у ком су му се захвалили на постављењу и обећали му да ће наставити да своје дужности обављају тачно и савесно и да ће њихово најважније старање да буде „да се превисоке ваше отеческе милости и благодајенија достојни покажемо и учинимо“. ДАС, ДС, II А, Ф 5, No52/836, Кнез Милош – Савету; Исто, КК, XXV, 179; Исто, 180, 3. новембар 1836. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 218.

³⁴⁹У одлуци о новим чиновима коју је кнез Милош послао Савету 9. новембра 1836. стоји да је асесор једнак војном чину цели капетан, а вице асесор полукапетану; ДАС, КК XXXIV, 22; Исто, 259. Исто, ДС, II А, Ф 5, No23/836; Исто, КК, XVII, 134, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 23. новембар 1836; Исто, 135, 23. новембар 1836. године.

³⁵⁰Стојан Јовановић из Лешја заменио је Милосава Браљинца у Исправничеству Крушевачког округа. Браљинац је добио управу над Козничким срезом, који је био угрожен због сталних упада људи из Турске и проблема на граници, док се бивши старешина Козничког среза Обрад Човић није најбоље снашао са тим проблемима па је био замењен. ДАС, ДС, PNo 207/837; Исто, КК, XL, 96, Списак чиновника у Србији 1836. године; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 228.

³⁵¹Од Главног казначјества Исправничество Крушевачког оркуга примило је полугодишњу плату чиновника од Ђурђевдана до Митровдана 1836. у износу од 31 500 гроша. ДАС, КК, XXXIV, 178; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 204.

³⁵²ДАС, КК, XXXIV, 179; Исто, 259; Исто, КК, XXV, 192; Исто, КК, XVII, 134, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 23. новембар 1836; Исто, 135, 23. новембар 1836. године.

³⁵³О томе је обавештено Исправничество 19. јуна 1837. године. Радован Пецић је крајем новембра 1838. пребачен у Алексиначки магистрат. ДАС, PNo 297/837; Исто, КК, I, 448, 17. новембар 1838. Алексинац; Исто, КК, XVII, 223.

Чланови Исправничества Крушевачког округа током 1837. су: Стојан Јовановић (од 22. јуна 1837. када је добио диплому са годишњом платом 400 талира). До маја 1837. члан је био и Браљинац, па је постао старешина Козничког среза; Радован Пецић (вицеасесоар од 9. фебруара 1837. са годишњом платом 350 талира; 22. јуна 1837. има чин полукапетана и исту плату), Коста Антоновић, полукапетан, секретар, 300 талира и Иван Ђорђевић, писар, 200 талира годишње плате. Исправничество крушевачко имало је два практиканта који су примали по 100 талира (Стојана Јовановића и Милутина Остоића), тамничара који је примао 60 талира и четири момка (пандура), сваки по 40 талира. Почетком 1838. члан Исправничества постао је Илија Чарапић, у чину полукапетана, са годишњом платом 400 талира.³⁵⁴ Из једног писма Државног савета упућеног члану Крушевачког Магистрата Стојану Јовановићу сазнајемо да је Илија Чарапић волео да се опија и тада свашта прича и да је због тога више пута губио кнежеву „милост“. Зато је препоручено да се пази на њега и његово понашање, а посебно да нешто не договара са Стојаном Јовановићем Лешјанином.³⁵⁵

Почетком октобра 1837. кнез Милош пошто је закључио да имена неких установа нису одговарала њиховом саставу, одлучио је да направи измене. Од тада су Исправничества носила назив Магистрати, Управитељни совјет (Савет) је променио назив у Књажески совјет (Савет), док је Књажеска канцеларија постала Придворна канцеларија.³⁵⁶

³⁵⁴ За Илију Чарапића у примедби је наведено да му је годишња плата 350 талира, а 50 талира су за кућу. Изгледа да Илија Чарапић није био задовољан платом па крајем јула 1838. моли кнеза Милоша да му повећа плату. ДАС, КК, XL, 96; Исто, 97; Исто, КК, XVII, 214; Исто, 218; Радован Пецић се захвалио кнезу Милошу на унапређењу у чин целог капетана средином маја 1838. године. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 312.

³⁵⁵ Илија Чарапић био је син Васе Чарапића и као члан суда у Крушевцу једном приликом током пијанства говорио је против кнеза Милоша. Изгледа да је то кнезу јавио Чолак Анта. Кнез Милош наређује да Илија буде окован и послат у Крагујевац. Заједно са њим ишао је окружни начелник Петар Лазаревић, који је оправдао тај чин пијанством. Кнез Милош је опростио Илији, али га је избацио из службе. ДАС, ДС, РNo 33/838, Савет – члану Крушевачког магистрата Стојану Јовановићу, 11. јануар 1838; Стојан Јовановић – Савету, 22. јануар 1838; Исто, РNo 2/838, Кнез Милош – Савету, 2. јануар 1838. године; Исто, КК, XVII, 203; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 247–248; 288; М. Милићевић, *Поменик*, 821–822.

³⁵⁶ До маја 1835. Нахијски (Окружни) судови називани су Магистрати, а до септембра 1837. Исправничествима, када је поново враћен назив Магистрати. Чланове Магистрата (Исправничества) кнез је постављао указима, а ретко је дозвољавао да срезови сами одреде свог представника у овом суду. ДАС, КК, XXV, 279, Савет – Исправничествима, 28. септембар 1837; Миросав М. Поповић, *Судска и извршна*

Указом кнеза Милоша од 19. новембра 1838. измењен је састав Магистрата. Након двогодишњег искуства показало се да среске старешине које су од новембра 1836. обављале поред својих дужности и послове у Исправничествима/Магистратима да су исти своје послове запостављали и због тога је указом одређено да среске старешине више неће бити чланови Магистрата. Истим указом укинута је кажњавање кметова, које су вршили Магистрати или среске старешине. Утврђено је да кметови не подлежу телесној казни, а у случају тежих злочина Магистрат је обавештавао Велики Суд, који би решавао такве случајеве и то ако казна за учињену кривицу није била већа од лишења кмета свог звања, плаћања новчане накаде и десетодневног затвора. Ако је казна била већа, попут робије, онда су се кметови слали Савету који је доносио коначну одлуку у спору.³⁵⁷ Током априла 1838. практиканти у Магистрату крушевачком били су: Милутин Остоић, који је пре тога службовао у Магистрату јагодинском, а две и по године је био практикант у Крушевцу, Лука Јовановић, који почетком јула 1837. постао практикант. Након одласка Стојана Јовановића, практиканта Исправничества за писара код старешине Петра Лазаревића, уместо њега је примљен Лука Јовановић, који је посао безплатежног практиканта обављао 10 месеци. Лука је био родом из Београда и син је Јована Ђорђевића, а унук Ђорђа Чифтелие. Окарактерисан је као пристојне способности, доброг, мирног понашања. Поред њих примљен је и Нићифор, тј. Рафаило Нићифоровић, који је некада био монах у манастиру Ковиљ, а пошто се заљубио у неку девојку пребегао је у Кнежевину Србију, па је молио за службу и био је примљен по наредби кнеза Милоша и Савета.³⁵⁸ Крајем новембра 1838. члан Магистрата Крушевачког округа поново је постао Обрад Човић који је премештен из Чачанског у Крушевачки магистрат. Члан Магистрата постао је и капетан Миленко Радојковић.³⁵⁹

Син Мине Илића, Милосав тражио је крајем августа 1837. дозволу да постане практикант у Исправничеству Крушевачког округа. Завршио је прву нормалну школу, а отац није био у стању да га пошаље у Гимназију. Он је тада пристао да буде

власт у Крушевцу 1840-их: прилози за историју, Својново, Крушевац, 2020, 31–32 (=М.Поповић, *Судска и извршна власт*); Б. Перуничкић, *Краљево*, 10; Мита Петровић, *Финансије I*, 574.

³⁵⁷ ДАС, ДС, РNo 991/838, Указ кнеза Милоша, 7. новембар 1838. године.

³⁵⁸ ДАС, ДС, РNo 247/837, Исправничество Крушевачког округа – Савету, 20. мај 1837; Исправничество – Савету, 18. јун 1837. године; Исто, РNo 257/838, кнез Милош – Савету, 21. март 1838; Савет – Магистрату Крушевачком, 26. март 1838; Магистрат – Савету, 31. март 1838. године.

³⁵⁹ ДАС, КК, XVII, 223; 224.

безплатежни практикант, са чим се Савет сложио. Током 1838. Милосав Минић је тражио да буде примљен за платежног практиканта у било ком Магистрату. Према извештају који је оставио Петар Лазаревић, Милосав је тај посао добро обављао, био је „кротког“ владања и да се „прилично у писменим делима поправио“. Након шест месеци поново је поднео исти захтев, који је стигао и до кнеза Милоша Обреновића. Кнез Милош је прихватио да се Милосав Минић из Мајдева постави за платежног практиканта, а по одлуци Савета он је 20. децембра 1838. распоређен у Алексиначки магистрат.³⁶⁰

Магистрат Крушевачког округа је априла 1838. тражио дозволу од Савета да прими у службу још једног писара због великог посла, за шта се пријавио практикант Милутин Остоић, али тај захтев није био уважен.³⁶¹

Средином марта 1838. донета је уредба о начину држања касе при Магистрату и вођењу рачуна. О томе су морала да брину два лица, један члан Магистрата, по могућству да буде писмен, и секретар Магистрата чија је дужност била да уредно води рачуне. Каса је имала два различита катанца и кључ од једног имао је један члан, а од другог секретар.³⁶²

Након успостављања Окружних начелстава 1839. у надлежност полицијских власти спадала је брига за јавни ред и мир, истрага кривичних дела, чиме су се мешали у неким областима са представницима судске власти. Начелство се састојало од четири одељења: полицијског, казначејног, санитетског и војног. Вршило је надзор над радом среских старешина, старало се о јавном реду и миру и супротстављало хајдучији. Прикупљало је порезе, обављало послове везане за војску, надзор над трговином, индустријом, саобраћајем и пољопривредом.³⁶³

³⁶⁰ДАС, ДС, РNo 429/837, Исправничество – Савету, 20. август 1837; Милосав Минић – Јовану Обреновићу, 15. август 1837; Савет – Исправничеству, 22. август 1837; Исто, РNo 332/838, Милосав, син Мине Илића из Мајдева, молба – Савету, 14. април 1838; Милосав Минић – Савету, 2. новембар 1838; Кнез Милош – Савету, 25. новембар; Милосав Минић – кнезу Милошу, 30. новембар 1838; Савет - кнезу Милошу, 29. новембар; Исто, РNo 1067/838, Кнез Милош – Савету, 5. децембар 1838; Савет - Магистрату алексиначком, 8. децембар 1838. године; Исто, РNo 840/839.

³⁶¹ДАС, ДС, РNo 354/838, Магистрат Крушевачког округа – Савету, 28. март 1838. Исто, РNo 362/838; Исто, РNo 840/839.

³⁶²ДАС, ДС, РNo 313/838, Магистрат – Савету, 3. март 1838. године.

³⁶³М. Поповић, *Судска и извршна власт у Крушевцу*, 33-34.

Током 1839. постављени су практиканти при окружним судовима. У Крушевачком суду практикант је био Милутин Остоић, а привремени Лука Јовановић. За секретара је постављен Коста Антоновић, а за писара Окружног суда Иван Ђорђевић.³⁶⁴ Крајем 1839. за секретара окружног суда у Крушевацу Намесништво, по захтеву Министарства правосуђа, поставља Павла Булића, који је до тада обављао функцију писара Подрињског суда.³⁶⁵ Чланови Суда Крушевачког округа 1839. били су: председник Милосав Браљинац, члан Вучко Мутавцић, члан Радован Пецић, члан Обрад Човић, секретар Коста Антоновић, писар Иван Ђорђевић и четворица пандура.³⁶⁶ Због неког сукоба који је избио између председника и чланова Суда Крушевачког округа с једне и секретара Косте Антоновића с друге стране у вези извршења званичних дужности, Министарство правосуђа и просвете донело је одлуку да се секретар Коста Антоновић премести у други суд, а да за секретара Суда у Крушевцу буде постављен Јован Туцаковић. Проблем је био само тај што је он на функцији столоначелника имао плату од 500 талира, а за послове секретара у суду не би имао већу плату од 350 талира. Зато је предложено да се њему додели плата од 400 талира или већа да би на прави начин обављао поменуте послове.³⁶⁷ У време Вучићеве буне председник Окружног суда у Крушевцу био је Јован Вељковић, који је након избора Александра Карађорђевића за кнеза постао и члан Савета.³⁶⁸

Што се тиче треће гране власти Уставом из 1838. основане су три врсте судова: у свакој општини “Примирителни” (мировни), у сваком округу по један првостепени (Окружни) и у престоници Апелациони суд.³⁶⁹ Примирителни судови су постојали и пре Устава из 1836. чинила су их два кмета и срески старешина.³⁷⁰ Примирителни судови

³⁶⁴ДАС, ДС, РNo 115/839; Исто, РNo 118/839; Исто, РNo 308/839; Новине српске, 8. јул 1839, број 30.

³⁶⁵Новине српске, 23. децембар 1839. године, број 55. Р. Љушић, *Прво намесништво*, 52–57.

³⁶⁶ДАС, ДС, РNo 237/839, Списак свих чиновника и служитеља који се налазе у судским надлежностима; Новине српске, 11. март 1839, број 10; Исто, 18. март 1839, број 11.

³⁶⁷ДАС, ДС, РNo 744/839, Министар правосуђа и просвете Стефан Стефановић – Савету.

³⁶⁸М. Петровић, *Финансије I*, 583–585; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 227.

³⁶⁹Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 201; М. Поповић, *Судска и извршна власт*, 38; Исти, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869), организација и основе судског поступка*, Београд 2016, 42–43 (=М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији*).

³⁷⁰Уколико странке нису биле задовољне пресудом или парницом могле су да се жале Магистрату. Од 1837. формиран је Велики суд који се налазио изнад Магистрата, а изнад њега били су Савет и на крају кнез који је у свему пресуђивао и доносио коначну одлуку. ДАС, ДС, РNo 486/837, Указ кнеза Милоша –

бавили су се проблемима у селима, сукобима између становника тих села и суседних због њива, ливада, крчевина забрана. Примирителни судови по селима су морали да сарађују током решавања оваквих проблема, а уколико нису могли да реше проблем обрађали су се Окружном суду. Ови судови су могли да пресуде сваку парницу чији предмет спорења није био већи од 100 гроша и сваку кривицу чија казна не прелази 10 штапова и три дана затвора. Ови судови нису могли никог да присиле да пристане на њихову пресуду, и уколико неко не би био задовољан пресудом Примирителног суда могао је после три дана да се обрати Окружном суду. Уколико би тај рок истекао, пресуда овог суда постајала је правоснажна. У надлежност полицијске власти спадало је: харање, паљење, разбијање, убијање, непоштовање државних уредба, хуљење на Бога, непоштовање црквених правила, а Примирителни судови су за то морали да се обрате среском старешини. Правила о уређењу Окружних судова донета су почетком 1840. године. Он се бавио свим делима која су правасилазила надлежност Примирителних судова (убиства, злоупотреба власти, крађе, отимања, силовања, отмице, блуд, брачни односи, застарелост, наслеђе, зајам, најам...).³⁷¹

3.3. Полиција

У Забавнику за 1834. чији је аутор Димитрије Давидовић, као полицајац у Крушевцу спомиње се Миленко Радовановић Шукић. Августа 1835. када су стигле дипломе чиновницима једино није стигла за полицајца Миленка Шукића, о чему је обавештен Савет од стране исправника Вучка Мутавцића. Да је то касније исправљено сазнајемо из сачуваних заклетви чиновника Исправничества Крушевачког округа где се налази и писана заклетва крушевачког полицајца Миленка Шукића.³⁷² Он се као полицајац спомиње и током 1836, с тим што се у неким списковима спомиње са једним, а у неким са другим презименом, али свакако се ради о истом човеку. Плата варошког

Савету, 28. септембар 1837; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 251; А. В. Милетић, *нав. дело*, 232, фуснота 30; Мирослав М. Поповић, *Организација судства у Србији 1815-1838*, у: *Расински анали* 10, Крушевац 2012, 42–43.

³⁷¹ ДАС, ДС, РNo 322/839, Уредба о примирителним судовима, 12. април 1839. године; М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији*, 68; 78. А. В. Милетић, *нав. дело*, 233–234.

³⁷² ДАС, ДС, А 163, Исправничество крушевачко – Савету, 27. јул 1835. године; Исто, А 158, Исправничество крушевачко – Савету, 27. јул 1835; Исто, А 34; Д. Давидовић, *Забавник за 1834*, XVIII.

полицајца за два месеца 1837. износила је 100 гроша, а његовом пандуру исплаћивано је 50 гроша.³⁷³

Почетком маја 1837. полицију у Крушевачком округу чинили су: Димитрије Милојевић, директор у чину капетана у Крушевачком срезу, Цветко Стојановић, поручник, са платом у износу од 100 талира, као и поручник Веса Миловановић. Полицијски писар примао је 150 талира, крушевачки полицајац 60, а један момак 30 талира.³⁷⁴

По одлуци кнеза Милоша упућеној Савету, Исправничествима и Војним командантима 24. јуна 1837. одлучено да је свака општина која има полицајца преузима бригу о његовој плати и осталим финансијама, чиме је финансирање локалних полицајаца прешло из државне у општинску касу.³⁷⁵

Током 1840. срески начелници Крушевачког округа упутили су молбу да им се дода још један пандур и како би имали укупно четири по срезу. Начелство је ту молбу упутило Министарству унутрашњих дела, а ови Савету на разматрање.³⁷⁶

Из 1841. сачуван је списак пандура при начелствима. На основу података у табели 4. закључујемо да је Крушевачки округ имао 27 пандура (15 коњаника и 12 пешака), с тим што је при окружном начелству евидентирано три коњаника и двојица пешака, а при среским начелствима 22 пандура (12 коњаника и 10 пешака). По среским начелствима највише су имали Крушевачки и Кознички по шест пандура, док су Јошанички и Бугар Моравски имали по пет пандура. Само Крушевачко окружно начелство је имало пет одобрених и активних пандура. Привремених пандура или узетих по потреби тада у Крушевачком округу није било. У примедби је такође било назначено да је потребно да се додели још по један пандур због великих пространстава и границе.³⁷⁷

³⁷³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; 248; 250.

³⁷⁴ДАС, ДС, КК, XL, 96.

³⁷⁵ДАС, ДС, РNo299/837, кнез Милош – Савету; Савет- Исправничествима и Војним командантима, 12. јун 1837. године.

³⁷⁶ДАС, ДС, РNo 4/840.

³⁷⁷ДАС, ДС РNo 463/841, Списак пандура при начелствима 13. новембар 1841. године.

Табела 4. Списак пандура у Крушевачком окружном и среским начелствима

Бр.	Назив начелства	Број одобрених стражара (момака)		Број привремених (узетих по потреби) стражара (момака)		Укупан број
		Коњаника	Пешака	Коњаника	Пешака	
	Крушевачко окружно начелство	3	2	-	-	5
1.	Крушевачко среско начелство	3	3	-	-	6
2.	Козничко среско начелство	3	3	-	-	6
3.	Бугар Моравско среско начелство	3	2	-	-	5
4.	Јошаничко среско начелство	3	2	-	-	5
Укупно:		15	12	-	-	27

*

Административна и судска подела у Крушевачком округу показују сталне промене у посматраном периоду, које су највише биле изражене у персоналним решењима. Крушевачки округ састојао се од: Крушевачког, Козничког, Бугар Моравског, Трстеничког и Јошаничког среза. Последња два припојена су 1835. године. Трстенички срез је претрпео највише промена, више пута је укидан и обнављан. Сталне промене биле су показатељ политике кнеза Милоша који је све држао под својом контролом и никоме није дозвољавао да неограничено остане на некој позицији. Управна и судска власт у овом периоду имале су и војни карактер, јер су старешине

имале војне чиновне и након Сретењског устава изнад њих су биле војне команде. Изградња среских кућа била је такође један од показатеља развоја и бриге државе за локалну управу.

4. НАСЕЉА КРУШЕВАЧКОГ ОКРУГА (СЕЛА И ВАРОШИ)

4.1. Села

Села су имала важну улогу у изградњи Кнежевине Србије. На челу сеоске управе стајао је кмет. Он је учествовао у прикупљању пореза, а у парницама мањег значаја, поред среског старешине обављао је улогу мировног судије. Бринуо је о безбедности општинских и државних интереса и сносио одговорност за неповредивост сеоских имања и атара. Уколико је било потребно сазивао је скупове, скупштине, читао државне наредбе, расподељивао државне обавезе у питањима кулука и употребе радне снаге, а све у договору са среским старешинама. Кметови су учествовали и у раду Народних скупштина, сведочили у појединим споровима, али су имали и кривичну одговорност уколико би прикрили неку пореску главу, злоупотребили положај, или ако не би поступили по наредби виших органа власти. Од средине 1835. указом Савета било је предвиђено да свака пореска глава има обавезу да свом кмету кулучи један дан или годишње плати један цванцик.³⁷⁸

Спорови између села око њихових атара били су чести. Зато је кнез Милош 1835. донео уредбу којом се сви спорови око синора обустављају, а све парнице „тога ради сасвим укидају“. Ти спорови нису били само између становника истих села или суседних, него и са државним властима, посебно око питања присвајања празног земљиштва, тзв. алија, због чега је кнез одобрио да се таква земља привремено издаје под закуп и стави под контролу Савета.³⁷⁹

Да би решио сва питања изазвана повећањем становништва, новим насељавањима и распадом задруга, кнез Милош је наредио да се спроведе процес ушоравања села, пресељавања, ослобађања плаћања пореза за досељенике, затим за оца који живи у кући са два ожењена сина или за једног сродника, ако у кући има четири платежне главе.³⁸⁰ Одлука о ушоравању села донета је током марта 1837, иако је покренута још на Спасовској народној скупштини 1834. године. Кнез је приметио да је народ подносио велику штету, јер села нису била ушорена и збијена, већ су цео атар једног села заузели људи истог села кућама и зградама, тако да нису имали довољно

³⁷⁸В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 134–136; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 68–69.

³⁷⁹*Исто*, 136–137.

³⁸⁰*Исто*, 137.

места за њиве, ливаде, шуме. Зато је предложено да се села збију и ушоравају и да се прати да се те наредбе извршавају, да би се „благостаније народно умножавало“.³⁸¹ Одлуку кнеза прихватили су и потписали кметови и старешине Крушевачког округа и то кметови и старешина Крушевачког среза: Симон Пауновић, Филип Богосављевић, Нешо Симоновић, пуковник Петар Лазаревић; кметови и старешина Козничког среза: Миљко Латковац, Ђорђе Ђукић, Милован Милић, цели капетан Обрад Човић; кметови и старешина Јошаничког среза: Драгутин Коминац (Коминак), Вукота Тошовић, нижи капетан Филип Прибаковић; кметови и старешина Трстеничког среза: Алекса Коматовић, Радован Станисављевић, нижи капетан Симеон Прокић; кметови и старешина Бугарморавског среза: Миленко Стевановић, Станко Цвејић, нижи капетан Павле Урошевић.³⁸²

Током октобра 1837. Петар Лазаревић је у Крушевачком срезу поставио кметове у оним селима у којима нису били постављени те је онда извршено прикупљање данка. Кметови су постављени у: Малој Врбници, Себечевцу, Дољану, Лукавцу, Вучаку, Церови, Гркљану, Штитару, Липовцу, Буцима, Слатини, Сеземчу, Пољацима, Петини, Ловцима, Наупару, Станцима, Шиљеговцу, Пасјаку, Гаглову, Мојсињу и Браљини. Тада је извршено спајање Слатине и Сеземча, због малог броја кућа постављен је исти човек за кмета, као и спајање Мојсиња, Браљине, Прњавора (осам кућа) и Мудраковца.³⁸³

Јошанички срез је током 1837. имао евидентираних 820 пореских глава које су плаћале данак и седам главних села. Пошто је имао више засеока са врло мало пореских глава и свуда је било кметова, одлучено да се смањи број кметова и да поменутих седам села буде подељено и над њима постављен један кмет. Али временом се видело да је овим кметовима било тешко да све послове добро обављају, због великог броја засеока који су се налазили по брдима и кршевима. Након посете Јована Обреновића Јошаничкој Бањи 1837. све се променило. Проблем је стигао до Савета који је

³⁸¹Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 578-579; Исти, *Збијање кућа и ушоравње села под кнезом Милошем*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић*, Београд 2011, 777-778; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 105; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 80-81.

³⁸²ДАС, КК, XVII, 143, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 3. фебруар 1837; Кметови окружја Крушевачког – Кнезу Милошу, 1. фебруар 1837. године.

³⁸³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 246-247.

прихватио да се постави кмет на 50 пореских глава, што је и одобрено почетком септембра 1837. године.³⁸⁴

Крајем 1835. кнез Милош и Савет су донели уредбу којом се уводи аренда људима који су у селима држали дућане. У Крушевачком округу тога није било, осим у Кожетину где је при кожетинској цркви било шест дућана (ћепенака), од којих су три била под црквеним здањем и плаћали су кирију цркви. Они су постојали још из периода турске власти, а нова уредба је предвиђала да њихови власници морају да плате 50 талира по години од кад су саградили дућане, што власници нису били у могућности и одлучили су да затворе своје радње. Савет је разматрајући ово питање донео одлуку да дућани у Кожетину могу да остану, да се не сматрају као сеоски и да је потребно да се у том месту као малој паланци одржи нека чаршија и да због тога они буду ослобођени намета.³⁸⁵

У Крушевачком округу преовлађивала су мања сеоска насеља са десетак или двадесетак кућа, док према попису из 1837. већа села су: Лазарица, Читлук, Глободер, Пепељевац, Стопања, док ни једно село није имало 100 домова.³⁸⁶

4.2. Ушоравање села

Сукоби око сеоских поседа били су актуелни и пре 1833. у оним местима која су након 1815. прикључена Кнежевини Србији. То видимо да примеру сукоба села трстеничког краја Велућа и Глоговца. Представници власти који су добијали задатак да изађу на терен су тражили и ценили мишљења најстаријих људи. У овом случају из 1820. видимо да су мишљење о „синору глоговачком“ дала два старца. Један је био из села Мијатовца у Темнићу, Илија Јаношевић, а други неки Ђора из села Вирина у Ћупријској нахији. Поред онога што су рекли они су то потврдили и заклетвом. Места

³⁸⁴ДАС, ДС, РNo 430/837, Исправничество крушевачко – Савету, 20. август 1837; Савет – Исправничеству, 22. август 1837. године.

³⁸⁵Кнез Милош се противио отварању дућана по селима и мањим местима. Таква политика се мења са доласком уставобранитеља који убрзо након кнежевог пада доносе указ о слободном отварању дућана у селима. ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No12/836, Рапорт Исправничества – Савету, 17. јануар 1836, исправник Вучко Мутавић; Савет – Исправничеству, 27. јануар 1836; Исто, А 813, Савет – Исправничествима; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 107; D. Milić, *nav. delo*, 150–152.

³⁸⁶Видосава Стојанчевић, *Становништво и обичаји крушевачког краја у 19. веку (1833-1878)*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 152 (=В. Стојанчевић, *Становништво и обичаји крушевачког краја*).

Авелуће (Велуће) и Обрасци били су једно место, а Глоговац се некада звао Обрасци. Старо село било је у Велућу, па су се неки преселили из Велућа у Обрасце где је било доста глогова и то место добија назив Глоговац. Ови старци су послати кнезу и све то објаснили и чак су излазили на терен и показали где се налазила међа Глоговца и Трстеника. О свему овоме обавештен је и алајбег Смедеревског санцака који је требао да обавести спахије поменутих места да је синор потврђен „ да би се оба села не принуђавала се раселити“.³⁸⁷ Током 1821. вођен је спор између житеља Коњуха и Велике Дренове. Коњушани као староседеоци забрањивали Дреновчанима који су се населили за време Првог српског устанка, да крче луг на њиховом сеоском атару, који је био у поседу спахије Алије који није имао ништа против тога, под условом да му се даје десетак од прихода.³⁸⁸

Занимљива је расправа становника села у Козничком округу око крчевина и земље. Актери ове приче били су становници села Станишинаца, Плоча и Новака. Спор је почео још 1834. када је капетан Илија Богосављевић дозволио житељима Станишинаца и Плоча да крче неки луг који је припадао Новацима. Са променом среског старешине и доласком Марка Протића настављена је борба становника поменутих села око крчевине. На жалбу становника села Новака, да им сељани из Станишинаца угрожавају појило за стоку, реаговао је Магистрат и послао свог члана Обрада Човића, али ни он није успео да реши проблем, јер нико није пристајао на компромис. Током 1835. приликом посете Крушевцу војни командант Јован Обреновић такође је покушао да реши ово питање предлагајући избор три представника који би требало да извиде ситуацију и донесу коначно решење. Сви су се сложили да то буду Радован Пецић, Миљко Симић и Сима Поповић. Они су изашли на терен и закључили да је најбоље да се престане са крчењем земље, да она остане у власништву села Новака и да има статус алије, са чим су се сви сложили. Неколико месеци након тога становници планинских села прекршили су договор и кренули су да крче луг, због чега је дошло чак и до вербалног сукоба између неког Ђурђа из Станишинаца и старешине Марка Протића. Током 1836. за време великог поста, пуковник Петар Лазаревић је

³⁸⁷Сведоци су били: Илија Јаношевића из села Мијатовца, Темнићке кнежине, који је „от детинства до својега совршенства возраста“ живео у Глоговцу, а затим се преселио у Кнежину Темнић, а други је из Ђурпјске нахије, села Вирина, Ћора, стар преко 80 година.Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 185–186.

³⁸⁸ Б. Илић, *Историјски преглед*, 146.

присустовао са свештенством и са мајором Браљинцем постављању темеља за цркву у Брусу и тада су становници поменутих села поново покренули ово питање. Петар Лазаревић је посетио то место и критиковао становнике села Новака зашто не дозвољавају становницима планинских села да крче луг и користе обрадиву земљу. Он је извршио поделу земље и наложио да се све тачно попише и да сви могу да користе. Међутим, том поделом нису били задовољни сељани села Новака, па су кренули са жалбама. Онда је опет на терен изашао Обрад Човић, срески старешина, који је пресудио да пола од крчевине остане Новацима, а пола Станишинцима и Плочанима. Међутим, јавио се нови проблем, јер су становници планинских села већ сву земљу поорали, па је сада требало наплатити орање, док су Новаци то одбијали, правдајући се да је њихова земља поорана и да они не треба ништа да плате. И током 1837. проблем није решен, јер је и земља Новацима била поорана и засејана, па су они упутили жалбу Јовану Обреновићу, приликом његове посете Крушевцу те године. Он је наложио мајору Браљинцу да реши то питање. Пошто ни он није успео, кренули су у Магистрат, али због Светоспасовске скупштине решавање тог питања било је поново одложено. Зато су Новаци кренули пут Крагујевца и свој проблем изложили директно кнезу Милошу. Они су упућени на Јована Обреновића који је одредио Стојана Јовановића, члана Магистрата, да извиди ствар и реши ситуацију. Након Скупштине он је обишао спорно место и предложио да након скупљања усева становницима Станишинаца и осталих планинских села у потпуности напусте обраду те земље, а да им Новаци за крчење исплате одређену своту новца. Али са тим се нико није слагао. У јесен исте године Новаци су предухитрили становнике планинских села и сву земљу узорали и посејали, што је сада изазвало жалбу становника планинских села. Магистрат је због немогућности да реши вишегодишњи проблем крајем априла 1838. писао Великом суду. Велики суд је донео решење да земља припада Новацима, јер је подељена њима још 1834. на 22 главе, а да су становници планинских села требали да напусте ту земљу. Ову одлуку суду потврдио је и кнез Милош и тиме је завршено вишегодишње прегањање становника села Козничког среза око земље.³⁸⁹

Крајем 1836. дошло је и спора становника села Медвеђе у Јагодинском округу и села Оцака у Крушевачком округу око алије. Испред Крушевачког округа у комисију је

³⁸⁹ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 322–327.

одређен старешина Петар Лазаревић који је пресудио да све остане како је било и да предмет спора не припадне ни једнима ни другима.³⁹⁰

Између нових насељеника на територији Крушевачког округа и планинских житеља Крушевачког и Козничког среза дошло је 1836. до спора пред Саветом око права на зимовање стада. По старим обичајима, они су пред зиму спуштали овце са планине у топлије крајеве у Жупи и око Мораве и враћали их на планине недељу дана пре Ђурђевдана. Насељеници су им спорили то обичајно право. Ово питање је обновљено и 1838. и о томе је Магистрат Крушевачког округа писао Савету. Становници оних села кроз која су пролазили жалили су се да им уништавају усеве и ливаде, а Магистрат није могао да донесе неку одлуку, јер је одлуком кнеза Милоша од почетка 1837. било забрањено пуштање стоке из једног у други атар, из једног среза у други, или из једног округа у други. Кнез је наредио да се настави са обичајима коришћењем заједничких пашњака и шума, а да се прекине са слањем марве из једног у други округ, јер се тиме наносила ненадокнадива штета том округу и срезу. (Изузетак је био стари обичај када је пријатељ узимао стоку пријатељу да исхрани и да му помогне). Пошто је на томе остало молбу Магистрату обновили су поменути житељи, а овог пута то су били Максим Филиповић из Ливађа и Симо Јанковић из Криве Реке, Козничког среза. Савет је био мишљења да треба дозволити становницима планинских села да своју стоку воде до јагњила, пошто се они враћају пре Ђурђевдана и никакву штету не могу да на чине усевима или околним ливадама. Кнез Милош је одобрио ово мишљење Савета и у свему томе видео неку корист, јер су житељи морали нешто да потроше у тим местима где су доводили своје овце на јагњила.³⁹¹

Проблем око земље за обраду и немогућности плаћања пореза имали су и житељи села Руђинаца у Трстеничком срезу. Они су крајем јануара 1837. тражили или умањење пореза или још додатне земље за обраду. Изгледа да је побуна била значајнија, јер су “немирне главе“ из села Руђинаца послате Исправничеству Крушевачког округа. Ово питање стигло је до кнеза Милоша који је издао наредбу да се утврди колико житељи поменутог села имају земље за обраду и да ли су сви сељаци у могућности да плаћају порез, као и други становници Кнежевине Србије. По наредби је

³⁹⁰ ДАС, КК, XIV, 1320, Исправничество крушевачко – Јовану Обреновићу, 2. децембар 1836. године.

³⁹¹ ДАС, КК, X, 422, кнез Милош - Арсенију Андрејевићу, 26. децембар 1836.; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 288-289; Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 191–192; Б. Илић, *Историјски преглед*, 153; Исти, *Крушевац*, 119–120.

поступило Исправничество и послало Радована Пецића, вице-ассессора у село Руђинци. Он је након испитивања стања на терену утврдио да село има мало земље, мало земље је и за орање, а због близине Мораве и поплава усеви су често бивали уништавани. Зато је предложио да се преселе у неко друго село, можда чак и у други срез: Крушевачки или Бугарморавски, али тамошње становништво је то одбило и остало при истом захтеву да се ослободе пореза због сиромаштва. Кнез Милош је на крају одлучио да се становници Руђинаца не могу ослободити плаћања пореза, јер закони важе за све исто, за целу земљу. Поред тога критиковао је Исправничество, које је требало да само реши поменуто питање, „а не да са тим досађује“.³⁹²

Мештани села Криве Реке у Козничком срезу имали су нерешене проблеме око земље са мештанима Паљевштице. Јован Обреновић је крајем јула 1838. наложио мајору Браљинцу да оде и утврди чињенично стање и помогне у решавању проблема. Становници Криве Реке су тражили да им се врате ливаде које се налазе у њиховом селу, где су им била кућишта, што је било у њиховом власништву до краја Првог српског устанак. Након тога Селим бег из Пазара је одузео те ливаде, развалио им куће и раселио становнике по потоцима и крчевинама. Након ослобођења ливаде су постале алије и дошле под контролу кнеза Милоша. Браљинац је посетио село и уверио се у тачност наведених тврдњи, распитавши се и у околним селима. Зато је тражио савет шта да ради даље и да ли да им дозволи повратак на стара имања.³⁹³

Током 1838. било је актуелно неслагање становништва села Мајдева са њиховим расељавањем, које је вршено због ушоравања. Они су се жалили Јовану Обреновићу на старешину Петра Лазаревића који их је према њиховим речима приморао да се иселе, да напусте куће где су им биле баште и воћњаци и да се иселе на месту старог села где су им у том тренутку биле њиве и ливаде. Они су молили да остану и да се на том месту ушоре, а не да се расељавају. Савет је препоручио Магистрату да се све то испита без присуства старешине Лазаревића. Разговор са сељацима села Мајдева је обављен 24.

³⁹²ДАС, КК, XVII, 140, кнез Милош – Сими Прокићу, старешини среза трстеничког, 19. јануар 1837.; Исто, 141, кнез Милош – Исправничеству Крушевачког округа, 19. јануар 1837.; Исто, 144, Исправничество Крушевачког округа – кнезу Милошу, 5. фебруар 1837.; Кнез Милош – Исправничеству Крушевачког округа, 8. фебруар 1837. године.

³⁹³ДАС, КК, XIV, 2389, Јован Обреновић – мајору Браљинцу, 8. јул 1838. у Бањи Јошаничкој; Исто, 2415, мајор Милосав Браљинац, старешина среза Козничког – Јовану Обреновићу, 14. јул 1838. у Виткову; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 357, фуснота 456.

септембра 1838. године. Тада се сазнало да је питање пресељења покренуто још 1835. (што значи пре старешине Петра Лазаревића). Са доласком Петра Лазаревића питање пресељења постало је актуелније. Приликом његовог проласка кроз село са буљукбашом Мином видео је две куће ван села и наредио да се оне преместе, а сазнао је и да постоје још четири куће у Суваји, у планини које припадају селу Мајдеву. Наређено је да се и они преселе, што је и урађено. Ипак тих шест кућа су се након одређеног времена вратиле на своја стара кућишта. Када је село посетио представник господара Јована, Гаја, наређено је Сувајцима да се иселе, јер су близу границе, чему су се они поново противили. Након посете писара Милутина Остоића и момка (пандура) Милутина Сеничанина Сувајци су прихватили да пређу на месту тзв. старог села, где су им куће биле некада, а на том месту налазиле су се ливаде и њиве становницима Мајдева. Сувајци су кренули да довлаче дрвену грађу за куће и да прелазе преко њива и ливада становника Мајдева што је изазвало сукоб. На то место преселио се и кмет села Мајдева Иван и утицао је на остале становнике да сви пређу тамо, што су они одбијали, јер на месту где су живели имали су све неопходне услове: воду, цркву, винограде, воденицу и ближи им је био пут за чаршију. Део становника Мајдева је прихватио да се исели још у време капетана Љолје (Ђорђа Ристића). Из свега наведеног види се да становници села Мајдева нису били јединствени. Да је било оних који су почели да граде куће на месту старог села, а део становника је то одбијао. На основу свега изложеног Савет је предложио Магистрату да остави становнике села Мајдева до пролећа, јер се приближавала зима и било је касно је за пресељење. Размишљање Савета било је и да је лакше преселити неколико сувајских кућа него цело село.³⁹⁴

У Јошаничком срезу водила се парница око имања између породица Видоевића и Новаковића из села Церја. У том селу су поменуте породице живе од давнина, док се 60-их година 18. века неколико кућа породице Видоевић иселило и остале су само две куће те фамилије, које су биле сиромашне. Тадашњи господар села Ахмет Турчин је део слободне земље поделио Новаковићима (који је дуго година нису обрађивали), а на другом делу пуне земље населио Вучиниће (које су звали Беснаци), који су били из села Дражинића у Студеничком срезу. Након ослобођења и прикључења тих крајева Кнежевини Србији Филип и Гаја Видоевић су тражили да им се поменута земља врати и кренули су са тужбама Студеничком суду 1834. године. Пошто се парница одужила и

³⁹⁴ ДАС, ДС, РNo 687/838, Јован Обреновић – Савету; Савет – Јовану Обреновићу, 29. јула; Савет – Магистрату Крушевачког округа, 26. августа 1838; Савет – Магистрату, 28. септембар 1838. године.

са новим административним и судским променама дошла до Исправничества Крушевачког округа, које је одредило свог члана Радована Пецића за комесара и писара практиканта Милутина Остоића и послало их у село Церје ради решавања проблема. Они су тада са мештанима, старешином Прибаковићем и кметовима донели одлуку да се земља правилније расподела и да не могу неке породице да имају плоднију, а неке мању плодну земљу. Зато је онима који су имали више земље у низини, која је била плоднија узет део и дат породицама које су имале на већој надморској висини, јер је та земља била мање плодности. Промену дела земљишта и правичнију прераспodelу су сви прихватили и наступио је мир, који је кратко трајао, јер су децембра 1836. Филип и Гаја Видоевић поново изразили неслагање и жалили се исправнику Браљинцу. Одговор Савета је био такав да је припређено казном свима који се буне, а претходно су прихватили чињенично стање. Процес је поново обновљен током јула 1838. када су браћа Гаја и Филип упутили жалбу Јовану Обреновићу током његовог боравка у Јошаничкој Бањи. Ово питање дошло је до Суда који је новембра 1838. наложио Савету да поново формира комисију од члана Магистрата Крушевачког округа, среског старешине и неколико церјанских кметова, као и кметовима из околних села, да утврде чињенично стање и доставе Суду на разматрање и одлуку.³⁹⁵

4.3. Ушоравање или урбанизација чаршија у Крушевачком округу

4.3.1. Изградња и пресељење Крушевца након ослобођења

Кнез Милош је посебну пажњу придавао ушоравању или урбанизацији вароши и варошица. Зато је било важно пронаћи добро и здраво земљиште и све урадити према прорачунима и шемама инжењера и стручњака. То је постало пракса у формирању будућих насеља у Кнежевини Србији, па и у Крушевачком округу. Питање урбанизације покренуто је одмах након ослобођења и прикључења Крушевца и околине Кнежевини Србији.³⁹⁶

Алекса Симић је почетком октобра 1833. известио кнеза Милоша да је након доласка у Крушевац и добијања писма, одмах повео „инцинира“ (инжењера) свуда по Крушевцу и око Крушевца. Он је изабрао место за чаршију на месту где је била стара

³⁹⁵ ДАС, ДС, РNo, 978/838, Савет – Исправничеству крушевачком, јул 1838; Суд – Савету, 9. новембар 1838. године; Исто, ПО, 96/19,10. децембар 1838, Чачак; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 484.

³⁹⁶ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 105-106.

чаршија и где је „ваша Светлост бегенисала кад сте у Крушевац дошли”. Инжењер је затим одредио четири главна сокака и место за пијацу, а све то је обележено кољем. Након тога отишао је у Ражањ и Алексинац ради обављања истог посла. Било је планирано да инжењер однесе лично кнезу план измештања поменутих чаршија. За обављен посао инжењеру је из државне касе исплаћено 100 гроша.³⁹⁷

Да се са пресељењем вароши одуговлачило сазнајемо од Милете Радојковића крајем новембра 1834. године. И он је са Симићем присуствовао премеравању и тада су одредили где ће да буду постављене куће по чаршији и обећали су људима да ће се брзо кренути са уређивањем чаршије. Али тамошње становништво је одуговлачило са пресељењем. Зато је Милета Радојковић тражио помоћ од кнеза да изда налог који би се прочитао тамошњем народу.³⁹⁸ „Обшество вароши Крушевца“ пише септембра 1835. Савету, а у вези заповести да се чаршија и варош „премести горе на опредељено јој место“. Они су тражили још неко време за иселавање чаршије, из разлога што су дуго времена живели под „тешким јармом турским“ и нису у стању да почну иселавање. Тек када се мало опораве онда ће тражити допуштење да се иселе. Навели су и да би дућане и куће могао да прави можда само неко ко се доселио из другог округа, а они који ту дуго живе нису били у могућности, јер кад би кренули да праве куће остали би без пара и хлеба да прехране себе и своје породице.³⁹⁹ Савет и Јован Обреновић прихватили су молбу житеља вароши Крушевца и одложили „премештање чаршије крушевачке до идућег пролећа, или до доласка Његове Светлости.“⁴⁰⁰

Посао премештања чаршије и вароши завршен је у време старешине Петра Лазаревића, који је обавестио војног команданта Јована Обреновића почетком марта 1836, да је „житеље чаршије Крушевца, како с кућама и дућанима, ово дана, из оних бара и каловитог места, на брдо наместити наредио, и у опредељењу чаршијског места по мери инцинирској крст с освјашченијем воде већ поставио“. И село Бивоље је преместио из неког кључа и бара „с радошћу ових сељана“.⁴⁰¹ Исте године дозвољено је

³⁹⁷С. Жикић наводи да се ради о инжењеру Нојману. *Јагодинска нахија*, трећа књига, 173; М. Петровић, *Финансије* III, 378; С. Жикић, *нав. дело*, 22.

³⁹⁸*Јагодинска нахија*, трећа књига, 234; Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 186.

³⁹⁹ДАС, ДС, А 432; Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 186–187. Б. Илић, *Историјски преглед*, 152.

⁴⁰⁰Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 186–187.

⁴⁰¹У организацији пресељења вароши Крушевца учествовао је и словачки инжењер Франц Јанке који је 1835. дошао у Србију на позив кнеза Милоша. Т.Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 187–188. Исти, *Вароши у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло*

осморици грчких трговаца и механџија, који су још пре Првог српског устанка без породица дошли у Крушевац, да у новом делу вароши сазидају куће и радње и доведу породице из Грчке.⁴⁰²

Након пресељења чаршије на ново место Исправничество Крушевачког округа имало је нове проблеме. Становници Крушевца су предали списак са ценама које су плаћали Турцима за плачеве и кућна места „на којима су сад 107 дућана ограђени“. Списак је садржао и ону цену коју су им нудили тадашњи држаоци поменутих дућана и плацева, а и суму коју су они тражили. Пошто нису могли да се договоре тражили су помоћ и решење од Исправничества, које је имало налог „да нико овде од Турака кућу, који с таковом ћарити мисли, купити не сме“. Проблем је био тај, јер су поменути људи потрошили доста пара око измештања кућа и чаршије и њиховог ограђивања, а и Турци који још нису продали дућанска места и своја имања би то сигурно искористили да траже већи новац да би продали поменуте плацеве. Зато је мишљење Исправничества било да са истом ценом коју су им подносиоци захтева продали требало би продавци плацева да буду задовољни. Али власници плацева и „земље дућанске“ нису на то пристајали, већ су се обратили осталим органима власти. Иза оваквог захтева својим потписима стали су: Стојадин Димитријевић, чаршијски кмет, Теодор Стефановић, Марко Николић, Стојан Петковић, Стојко Биџин и Мијат Јовановић.⁴⁰³

У табели 5. дат је пример онога што су тражили становници Крушевца, колико су добијали за имања, колико су тражили и шта су платити Турцима приликом њиховог пресељења.

становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 794 (=Т. Ђорђевић, *Вароши*); Б. Илић, *Историја Крушевца*, 124–125; С. Жикић, *нав. дело*, 23; М. Сијић, *Људи који су основали модеран Крушевац*, 10.

⁴⁰²Интересантно је и писмо пуковника Петра Лазаревића упућено Јовану Обреновићу, а датирано је 7. априла 1836. у ком извештава да су се варошани иселили из подводне равни у нове куће на висоравни на ушореним местима, да се привикавају и почињу да граде дућане. ДАС, КК, XIV, 1003, Петар Лазаревић-Јовану Обреновићу, 7. априла 1836; Б. Илић, *Историјски преглед*, 152; Исти, *Историја Крушевца*, 125.

⁴⁰³Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 189–190; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 138–139.

Табела 5. Списак дућанских места у Крушевцу са ценама⁴⁰⁴

Број		Даје	Тражи	Дају му
		Гроша	Гроша	Гроша
1	Илија Петковић 28 дућана за место	130	5000	1120
2.	Вукоје Беловођанин 7 дућана за место	800	2000	1100
3.	Сава Стефановић 12 дућана за место	250	1000	500
4.	Милета Ђорђевић 15 дућана за место	400	1000	800
5.	Младен Крагујевчанин 30 дућана за место	1600	3500	3000
6.	Андреја Вукојевић 8 дућана за место	140	800	320
7.	Мијаило Крушумлија 7 дућана за место	167	1050	350

Б. Илић је закључио да је цена земљишта у Крушевцу нагло скочила, иако је Турцима свакако исплаћено мање него што је имање стварно вредело.⁴⁰⁵ Поред тога видимо велику разлику између онога штао су тражили појединци и онога што је свакако била реална цена. Многи су ново стање користили зарад личног интереса и добити.

Државни Савет је интересовало да ли је постојала нека погодба између власника земље и оних људи који су ту своје дућане намеравали да граде, а ако није, како су они мислили да могу своје дућане да граде на туђој земљи.⁴⁰⁶ Исправничество је одговорило 16. септембра да је „Господин Стојан Симић“ пре три године (значи 1833.) када је инжењер обележавао и премеравао место за нову чаршију, позвао све „овдашње

⁴⁰⁴Табела преузета из: Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 190; Те податке даје и: Б. Илић, *Историјски преглед*, 153; У. Шешум, *Насељавање Крушевца*, 116–117.

⁴⁰⁵Б. Илић, *Историјски преглед*, 153.

⁴⁰⁶Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 190. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 126.

житеље“ у конак и дозволио им да слободно могу да купују турске куће и места, а кад се нова чаршија постави, онда ће власници земље бити дужни да ону земљу која је планирана за дућане, онима који ограде за своје дућане, да продају по цени којој су купили од Турака, а „ћар сајбијама земље да буде то“ да сваки од њих, који је у могућности, може на тој земљи по један дућан да огради. На то су сви добровољно пристали. А када су почели да граде дућане, никаква друга погодба није постојала између поменутих страна, а старе дућане у бившој чаршији су развалили и на планирано и премерено место почели да граде нове. Савет је на крају пресудио да цена коју „сајбије земље од сајбија дућана за места, на којима су дућани ограђени, траже, претерана није“ и препоручио да се пренесе и једнима и другима да се погоде како знају и могу, да се издају тапије и то питање коначно реши.⁴⁰⁷

Током 1836. урађен је и попис дућанских плацева у Крушевцу. Под бројем 1. одређен је плац за школу који се простирао од ћуприје с леве стране. Одмах поред њега налазио се плац за цркву. Од осталих виђенијих људи плачеве су имали: исправник Браљинац са тапијом за кућу, Сава Гоцић, пуковник Петар Лазаревић, Павле Урошевић, капетан Бугар Моравски. На другој страни пута поред осталих плачева налазио се и сокак Исправничества, затим посед протојереја Милована Николића, остављено је једно празно место за архимандрита манастира светог Романа; ту се налазила и манастирска земља, коју је манастир светог Романа купио од Турчина Дели Ибрахима за 130 гроша. На левој страни лесковачког пута налазио се и плац Вучка Мутавцића, док се с друге стране идући са Багдале налазио и посед Алексе Симића, затим празно место за Стојана Симића, а пред крај списка назначен је дом Вренчевића, које је тада користио за становање пуковник Лазаревић, као и празно место где се некада налазила турска џамија. Од вакуфских места ка ћуприји остављено је празно место за вашарско пазариште. Овај списак је садржао попис 173 плаца. Списак је занимљив и за анализу порекла становништва и њихових занимања. За неколико људи је наведено одакле су дошли у Крушевац, а за неке закључујемо на основу презимена. За двојицу је наведено да су из Јагодине (Раша Мијаљковић и Милош Петровић), помиње се и Милутин Сеничанин, Стојко Приоћанин, Милић Петровић Кукљинац, Радосав Преметар из Лазарице, Стојан из Лучице, поп Јован из Свилајнца, Марко Игрушанин (Игрошанин), Рако Бивољчанин, Китан Дунђерин, Пироћанац, Никола

⁴⁰⁷Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 191; Б. Илић, *Историјски преглед*, 153.

Степошанин, Мијаило из Бошњана. Од занатлија спомињу се: грнчар, терзија, ћурчија, касапин, дунђерин, опанчар, суруџија.⁴⁰⁸

Живко Миловановић из Варварина, тада у Јагодинском округу, некадашњи писар кнеза Милете, обратио се Савету у вези тапија које је имао за дућане у Крушевцу. Након свих провера утврђено је да су тапије биле валидне. У молби, коју је доставио Савету и која је прослеђена и кнезу Милошу, Живко је навео да све што је зарадио док је био у служби потрошио је за кућу, коју је морао и да огради и за земљу. Након пресељења чаршије јавио се проблем, јер је Петар Цукић почео да гради шест дућана на својој земљи. Ту земљу је купио од неког турског оца и касније је продао полицајцу Миленку Радовановићу Шукићу за 950 гроша.⁴⁰⁹

Пошто је изгледа оваквих случајева било доста, кнез Милош је одлучио да се издају тапије власницима дућанских плацева у Крушевцу. Приликом израда тапија априла 1837. јавио се неки проблем, па су чланови Савета утврдили доста непотпуних података, нпр. да је на једном месту наведен као власник плаца Јован парох, без навођења његовог презимена, као и да је код Анђелка Јовановића нејасно колика је била ширина и дужина његовог плаца. Проблем је била и исплата такси Крушевачком исправничеству, па је кнез Милош донео одлуку да се на прву класу наплате два, на другу класу један и по и на трећу класу плацева један талир и да се исплата одложи до краја 1837. године.⁴¹⁰ Због проблема око тапија и плацева Савет је одлучио да током октобра 1837. у Крушевац пошаље мајора Живана Петровића са задатком да тамошње плацеве попише и сачини извештај. Са њим је тај посао обављао и писар Ђорђе Божиновић. Мајор Живан Петровић је добио и таксативно наведена правила како да поступа у конкретним ситуацијама, посебно ако се ради о имањима која су откупљена од Турака, а код којих постоје неслагања око међа. Комисија је тај посао обавила и током новембра доставила списак државних дућанских плацева. Са десне стране, која је почињала од главног пута који је водио за Ниш и који се протезао од Расине према чаршији евидентирана су 103 плаца, а сума коју су имали да исплате износила је 13 170 гроша и 20 пара у пореском новцу. Од познатих личности плацеве су у овом делу

⁴⁰⁸Б. Перуничкић, *Крушевац*, 207–211; С. Жикић, *нав. дело*, 28; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 296; М. Сијић, *Људи који су основали модеран Крушевац*, 33–34; 38–39; 44–48; 61–64; 87; 107; 115; 131; 236–237.

⁴⁰⁹Као сведоци су наведени: Саво Банићанин, Николча Травасал?, Иван, кнез из Крушевца и Мијаило кнез варошки; ДАС, ДС, РNo 149/837.

⁴¹⁰Б. Перуничкић, *Крушевац*, 229–230; 251–252.

имали: архимандрит светог Романа Сава Петровић, ту се налазио и сокак Исправничества, плац Павла Урошевића, Петра Лазаревића, Мијаила Браљинца, Саве Гоцића, Милосава Браљинца. При крају тог списка налазио се плац предвиђен за црквено место, затим за школско место. Са леве стране која је почињала од мајдевачког пута, који се спајао са нишким путем дућане и плацеве имало је 78 лица, за које је било предвиђено да плате 25 806 гроша и 12 пара у пореском новцу. Од виђенијих људи у овом делу вароши спомињу се: Обрад Човић, Вучко Мутавцић, Мијат Васиљевић, Сима Пршић, Алекса Симић, Стојан Симић, Петар Лазаревић је ту имао кућу са двориштем (авлијом). Постојало је и различито мишљење међу становницима и старешинама у Крушевцу где поставити место за вашар (пијац). Док су Петар Лазаревић и становници доњег дела вароши предлагали плац, празно место у близини куће Петра Лазаревића, Исправничество Крушевачког округа и становници горњег дела вароши сматрали су да је много боље да вашариште буде у горњем крају од Расине, где има доста места, правдајући тиме да највише људи долази на вашар из тих крајева.⁴¹¹

У изворима се јавља и баба Агния која се око 1824. доселила у Крушевац где је имала две куће које није хтела да прода. Она је тражила дозволу 1837. да у Крушевац дође и њен син за кога је купила и чувала куће.⁴¹² Име баба Агние јавља се поново током октобра 1838. када је дошло до сукоба око плаца Пеше Станковића из Крушевца, који је о свему обавестио кнеза Милоша. Пеша је направио дућан након премештања чаршије и платио три талира за фат и његов дућан је био тридесети од крста. Баба Агния је донела одлуку је она власник земље, што јој је потврдио кнез и након тога она је почела „душмански гонити и узнемиравати“ Пешу. Нудила му је 500 гроша за дућан. Молба Пеше Станковића састојала се у томе да му кнез дозволи да исплати спорну земљу, али је био сиромашан и доста је новца потрошио градећи дућан. Кнез Милош је наложио да се испита да ли је плац на ком се налази поменути дућан у власништву државе или је он сајбија (власник). Формирана је комисија, која је утврдила да је тај плац првобитно био у власништву Андрије Тошића, Агнијиног брата и да је он дозволио Пешу да подигне зграду. Андрија је онда продао земљу сестри за 100 гроша чаршијских и баш ту где се налазио спорни дућан. Након мешања органа власти у овај замршени сукоб Андрија је пристао да продао плац Пешу, али Агния није хтела да пристане да врати новац. На крају је ово питање дошло пред суд који је донео одлуку

⁴¹¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 252–277; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 122–123.

⁴¹²ДАС, КК, XVII, 173, 235.

да Пеша треба да остане власник плаца и да исплати Андрији договорену суму, а баба Агниа да прими назад новац који је дала брату и да више не узнемирава Пешу Станковића.⁴¹³

Петар Лазаревић је током априла 1838. известио Јована Обреновића да се полако приводи крају грађење дућана и пресељење кућа у вароши Крушевцу, и да су “особито куће поготову већ све из баре подигнуте и горе на определена места ушорене”.⁴¹⁴

4.3.2. Пресељење (Осаонице) Трстеника и неслагања становника са среским старешином

Премештање Трстеника започело је још током 1832. када су трговци и занатлије из Осаонице основали нову чаршију. У наредним годинама тај процес је изазивао доста неслагања и проблема, који су коначно решени тек 1838. године.⁴¹⁵

Житељи Осаонице су негодовали због пресељења и у време док су били део Јошаничког среза, којим је управљао цели капетан Миленко Радојковић. Они су почетком маја 1838. истакли да им је јапија (дрвена грађа) коју су планирали за поправку чаршије иструлела и то из разлога што је дуго стајала, јер су они у недоумици да ли да поправљају чаршију, да граде дућане и куће на истом месту или ће да буду пресељени. Њихова жеља је била да граде на истом месту и да нигде не буду премештени.⁴¹⁶ Поновно успостављање Трстеничког среза само је у први план истакло проблем пресељења у чију реализацију је кренуо нови стари старешина Атанасије Вукићевић.

Неколицина житеља Трстеника жалило се да у новој чаршији нису добили дућанске плацеве. Јован Чолић, житељ трстенички писао је Магистрату Крушевачког округа и оптужио капетана Трстеничког среза Атанасија Вукићевића, да му у новој чаршији није дао довољно плацева као што је имао у старој чаршији (пет „ћефенака“). У одговору капетана Трстеничког среза од 4. јула 1838. видимо да је он хтео Чолићу да

⁴¹³ДАС, ДС, РNo 831/838, кнез Милош – Савету, 26. септембар 1838; Суд – Савету, 12. новембар 1838; Исто, КК, XVII, 219; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 338–339.

⁴¹⁴Б. Перуничкић, *Крушевац*, 318; С. Жикић, *нав. дело*, 29; А. Стошић, *нав. дело*, 241.

⁴¹⁵С. Милосављевић, *нав. дело*, 22–23; М. Р. Тодосијевић, *нав. дело*, 21; Исти, Ђулица Николић Перчевић, *Основна школа „Миодраг Чајетинац Чајка“, Трстеник (1813–2023)*, Трстеник-Београд, 2023, 15.

⁴¹⁶ДАС, КК, XIV, 2276, Старешина среза Јошаничког цели капетан Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 21. април 1838. године.

преда пет места за дућан, али се овај изјаснио да неће да напушта стару чаршију. И поред тога срески старешина му је оставио место за два трговачка плаца, а бранио се тиме да му се нико није пожалио, а да јесте добио би још и да се нико више није бунио.⁴¹⁷

Крајем јула 1838. Магистрату Крушевачког округа су се обратили: Миленко Павичевић, Ђока Постоловић, Трипко Милотић, Илија Радонић, Јованча Приштевац, Рако Ђорђевић, Јован Чолић, Сава Стојадиновић, Гиле Вукојевић. Они су се жалили на капетана Атанасија Вукићевића, јер им није дао места за дућане у новој чаршији, као што су имали у старој, а да је додао онима који пре тога нису имали никакве дућане и нису живели у чаршији, већ су се досељавали из села у области Левач. Како су рекли: „А нама са свим при крајевима места даје, које се нама криво види“. Зато су молили Магистрат да им ову тужбу уважи и донесе правилну одлуку, а ако се то не би десило, били су спремни да се жале вишим органима власти.⁴¹⁸

Изгледа да старешина Трстеничког среза Вукићевић није поступио по налогу Магистрата, који се обратио Савету, од ког су добили препоруку да једног од својих чланова пошаљу у Осаоницу да извиди ситуацију и ако буде потребно да подели ондашњим житељима плацеве у новој чаршији исто онако као што су имали у старој. Магистрат је поступио по препоруци и послао Илију Чарапића. О Чарапићевој посети старешина Трстеничког среза известио је Јована Обреновића крајем јула 1838. године. Јавио је да је Чарапић размерио чаршију ради градње дућана, конака и изградње чаршије, да му се он није мешао, али да се становници буне, јер је комисија разрушила објекте које су они почели да граде. Писао је и Савету, а двојицу незадовољних послао је Господару Јовану. Кметови су, незадовољни новом поделом плацева отишли да се жале кнезу, јер нису пристајали на Чарапићеву размеру. О тој посети Атанасије Вукићевић је известио Јована Обреновића 6. августа 1838. године. Из његовог извештаја сазнајемо да се кнез љутио и на представнике чаршије и на Илију Чарапића због премеравања.⁴¹⁹

⁴¹⁷Б. Перуничкић, *Краљево*, 118. М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 138–139.

⁴¹⁸Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 192–193. Б. Перуничкић, *Краљево*, 118–119; Б. Илић, *Историјски преглед*, 152.

⁴¹⁹ДАС, КК, XIV, 2422, Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 15. јул 1838. у Осаоници; Исто, 2439, Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1838. у Црнишави; Исто, 2449, Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 25. јул 1838. у Осаоници; Б. Перуничкић, *Краљево*, 120.

Након тога је уследила жалба среског старешине Атанасија Вукићевића Државном Савету на поменута лица. Као главног бунцију означио је Миленка Павићевића. Његова жалба усмерена је и према Магистрату Крушевачког округа који је стао на страну побуњених житеља варошице Трстеник. Наводи да када је члан Магистрата Илија Чарапић посетио Трстеник, да га је Илија Павићевић напао и рекао му: „ти си мене узјашио, пак сад оћу да те с мене скинем“. Због тога се жалио војном команданту и Савету. У писму Јовану Обреновићу истакао је да су му Гиле и Миленко рекли: „да ће за њихов дућан комисија да дође на ручак“, алудирајући на то да имају протекцију код члана Магистрата Чарапића. Зато је он тражио је да се никакве жалбе не прихватају без претходног рапорта старешине среза и сведочења кметова.⁴²⁰

Магистрат Крушевачког округа упутио је Државном Савету рапорт 2. августа 1838. о случају плацева у Трстенику и посети Илије Чарапића Осаоници. Дошло се до закључка да старешина среза Атанасије Вукићевић није поступио по налогу Магистрата, због чега је Чарапић поделио плацеве ондашњим житељима као што су имали у старој чаршији. Полукапетан Вукићевић је више пута јавно и на пијаци говорио да он ту поделу не признаје и одступио је на страну од члана Магистрата. Након одласка Илије Чарапића уследила је нова тужба на понашање старешине Трстеничког среза. Упутили су је Јован Чолић и Гиле Вукојевић. Они су истакли да им није било дозвољено да граде дућане на предвиђеним местима, да је старешина Вукићевић прекршио поделу коју је извршио члан Магистрата Крушевачког округа Илија Чарапића. Пошто Магистрат није могао да реши то питање, дат је савет становницима Трстеника да се жале Савету.⁴²¹

Ово питање је стигло и до кнеза Милоша, кога је Државни Савет известио 3. августа 1838. у потпуности га упознајући са питањем поделе плацева у Трстенику, предвиђених за нове дућане. Кнез Милош Обреновић је након упознавања са тренутним стањем увидео да није у реду да само Трстеничани имају плацеве у новој чаршији и првенство над свима другима, који су исто као и они проливали крв за отаџбину. Да би се извршила сразмерна подела наређено је Јовану Обреновићу да изађе

⁴²⁰ДАС, КК, XIV, 2410, Старешина среза Трстеничког нижи капетан Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 13. јул 1838. у Осаоници; Б. Перуничкић, *Краљево*, 119–120.

⁴²¹Б. Перуничкић, *Краљево*, 121.

у Осаоницу, прегледа плацеве, подели их праведно и једној и другој страни и да након тога престану сукоби, неслагања и тужбе.⁴²²

Војни командант Моравско подрински, Јован Обреновић, је поступио по наредби кнеза и Савета и посетио Трстеник. Из његовог извештаја сазнајемо да је успео да помири побуњене становнике са старешином среза и дозволио им да граде дућане на расподељеним местима. Он је тада доставио и списак људи који су у „старој касаби“ започели градњу дућана, колико их је било и од ког су материјала сачињени.

1. Милета Матковић – саградио је дућан и покрио ћирицом и један дућан је саградио до крова;
2. Симо Бошњак – један дућан је направио и до покривања престао;
3. Тодор Крачић (Крагић) – готово до покривача је саградио дућан;
4. Никола Терзија - поставио је темељ за дућан;
5. Милета Миљшковић – поставио је темељ за дућан;
6. Ђока Ћурчија – поставио је темељ за дућан;
7. Арсеније Почековац – своје дућане је саградио до крова;
8. Алекса Кошатовић – поставио је темељ за дућан;
9. Мијајло Бело Павловић – поставио је темељ за дућан;
10. Раденко Расанин – поставио је темељ за дућан;
11. Младен Почековац – поставио је темељ за дућан
12. Смиљко Мијајловић – поставио је темељ за дућан;
13. Петар Бојација – дућан је саградио до крова;
14. Петар Абација – дућан је саградио до крова;
15. Гаја Ковач – дућан је саградио до крова;
16. Неша Јовановић – дућан је саградио до крова;
17. Мијајло Ћурчија – поставио је темељ.

Милован Механџија, Симо Дачић, Обрад Ћурчија, Петар Пазарац, Јевто Павићевић, Сава Милошевић, Павле Радуловић, Радован Мандукић, Јован Ћошић су поставили темеље и дрвену грађу и камен довели на своје плацеве.⁴²³

⁴²²Кнез Милош је забрањивао прогоне досељеника по селима, варошима и градовима. Она су била веома честа и у оним случајевима где је то било могуће пресуђивао у корист досељеника, у односу на староседеоце и око поделе земље и њеног коришћења. ДАС, ДС, РNo 639/838; Б. Перуничкић, *Краљеве*, 121–122; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 138.

⁴²³ДАС, КК, XIV, 2472, Јован Обреновић – кнезу Милошу, 1. август 1838. у Чачку.

Житељи Трстеника су након посете Јована Обреновића њему писали и изразили задовољство са предлогом капетана Атанасија Вукићевића око изградње чаршије и да су неки од њих погрешили. Својим потписом гарантовали су да никакве тужбе у вези са плацевима даље неће бити.⁴²⁴

Кнез Милош је затим препоручио брату Јовану да му пошаље списак са: 1. именом и презименом закупца плацева; 2. местом њиховог пребивања; 3. ширину и дужину плаца; 4. са које стране сокака се налазио плац; 5. ко је коме комшија с лица и с леђа и с десне и с леве стране; 6. да ли је плац „правитељствени” или приватних лица; 7. за коју цену је продат. Све је то било потребно да би могле да се издају тапије тим људима.⁴²⁵ Кнежевом захтеву није одмах удовољено, јер је у новосаграђеном делу чаршије планираном за дућане, засејан кукуруз и да би се извршило мерење морало би да се уништи до 10 плугова кукуруза. Зато је предложено да се тај посао обави након брања кукуруза, са чим се кнез сложио.⁴²⁶

Почетком септембра 1838. Петар Лазаревић поднео је Савету захтев Илије Чарапића да му се исплати 68 гроша трошкова учињених приликом посете Трстенику и премеравању дућанских плацева за који је био одређен (40 гроша за кола на којима је путовао у Трстеник и његов трошак и 28 гроша за његовог писара). Пошто Магистрат Крушевачког округа од кога је Чарапић тражио новац није имао да му исплати, морали су да се укључе виши државни органи.⁴²⁷

*

Старешина Јошаничког среза цели капетан Миленко Радојковић обавестио је Савет почетком априла 1838. да се у вароши Трстенику налазила вакуфска земља величине 18 плугова земље за орање и 47 ½ плугова ливада и да земља нема власника (сајбију). Поред тога постојала је и земља чији су власници били познати, али о њој

⁴²⁴Потписани су: Саво Карамарковић, Анто Коларевић, Гаврило Петронијевић, Петар Ђорђевић, Сава Милошевић, Мијајло Ћурчија, Јован Чолић, Петар Бојација, Никола Баковић, Миленко Паићевић, Глигорије Вукојевић, Трипко Ћурчија, Јованче Стојановић, Михаило Бело Павловић, Гаврило Савовић, Миленко Радовановић, Живан Јовановић, Арсо Јоксимовић. ДАС, КК, XIV, 2472, житељи Трстеника – Господару Јовану Обреновићу, 30. јул 1838. године.

⁴²⁵Б. Перуничкић, *Краљево*, 109; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 138.

⁴²⁶ДАС, КК, XIV, 2490, Јован Обреновић – кнезу Милошу, 5. август 1838. у Чачку; Исто, 2503. Милош О. – Јовану Обреновићу, 8. август 1838. у Крагујевцу.

⁴²⁷ДАС, ДС, РNo 639/838, Петар Лазаревић – Савету 30. август 1838; Б. Перуничкић, *Краљево*, 122.

није обавестио Савет. У табели 6. приказан је списак лица и величина поседа некадашње вакуфске земље у Трстенику коју су обрађивали.⁴²⁸

Табела 6. Списак лица у Трстенику који су обрађивали некадашњу вакуфску земљу

Р. Б.	Име и презиме корисника земље	Дана орања	Коса ливада
1	Сима Прокић	10	-
2.	Анте Коларовић	-	20
3.	Радисав Брђанин	-	24
4.	Јаков Чешибабић	3	—
5.	Јаков Видосављевић	1	-
6.	Радован Манџукић	1	-
7.	Јаков Илић	1 ½	1 ½
8.	Михаило Миленковић	-	1
9.	Лука Ђошић	½	-
10.	Јован Ђошић	½	-
11.	Илија Миленковић	-	1
12.	Сима Илинкић	½	
	Укупно:	18	47 ½

Савет је дао мишљење да се поменута земља прода на јавној лицитацији, са чим се сложио и кнез Милош. Лицитацију за продају вакуфске земље и других турских непокретности у Трстенику спровео је срески начелник Атанасије Вукићевић. Земља је продата за 12 492 гроша. Прву рату у износу од 4 141 гроша предао је Магистрату јула 1838, а другу у износу од 5 151 гроша крајем исте године.⁴²⁹

Старешина Трстеничког среза је током продаје поменуте земље затражио од Савета и Магистрата Крушевачког округа да му дозволе да $\frac{3}{4}$ земље која је служила за орање не прода, већ да се она искористи да се на том месту подигне кућа среског старешине. Поред тога тражио је и да му се исплати 3 010 гроша од земље која је продата у величини 20 коса ливаде, јер му је потребно сено за потребе среза. Савет је на

⁴²⁸Б. Перуничкић, *Крушевац*, 317.

⁴²⁹*Исто*, 316–318; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 126–128.

крају прихватио предлог старешине Вукућевића и Магистрата да се на делу некадашње вакуфске земље подигне среска кућа у Трстенику, а новац од продатих 20 коса ливада морао је да пошаље, јер је већ постојала предвиђена ставка за исплату потрошеног сена по срезовима. Магистрат је од поменутог новца тражио да му остане 12 000 гроша, потребних за градњу среских кућа у Козничком и Јошаничком срезу (по 6 000 гроша), јер за те потребе нису имали новца, што је Савет такође одобрио.⁴³⁰

*

У Крушевачком округу након ослобођења радило се, као и другим окрузима Кнежевине Србије, на уређивању насеља. Највише људи живело је на селу, које је имало огроман значај у српском народу. Села су била већином разбијеног типа и кнез Милош је радио на ушоравању и уједињавању сеоских атара, што је изазивало сукобе између становника суседних села, затим са среским старешинама и судовима. Тек када би се кнез Милош умешао то питање би било решено. Најпознатије село Крушевачког округа које је у потпуности премештено било је Бивоље. Кнез Милош је увек пресуђивао у корист досељеника, јер је одлично разумео да без великог броја људи нема ни изградње ни напретка. Крушевачки округ имао је једну варош – Крушевац и варошицу Трстеник. Циљ је био да и Кожетин прерасте у неку чаршију, али то се није догодило. Пресељење Крушевца трајало је од 1833. до 1838, када је завршено у време старешине Петра Лазаревића. Премештање Трстеника (Осаонице) започело је 1832, а завршило је 1838. године. Свака промена изазивала је доста неразумевања и несугласица, али истрајност државних органа и локалне управе давала је резултате.

⁴³⁰ ДАС, ДС, РNo 295/838, Магистрат крушевачки – Савету, 6. јун 1838; Савет– Магистрату, 10. јун 1838. године.

5. СТАНОВНИШТВО

За време турског освајања становништво крушевачког краја селило се на север и прикључивало се косовској и моравској струји. Насељавање овог краја почело је у 18. веку, за време слабљења и повлачења Турака у градове.⁴³¹

Владимир Стојанчевић, позивајући се на Тихомира Ђорђевића, је навео да је било доста разлога за досељавања у Србију: због зулума, ратова и сиромаштва, бољих изгледа за зараду, тражења државне службе, због ситуираних рођака – раније пребеглих у Србију, дезертирања из војске, дугова, злочина и криминала, љубавних авантура и по позиву српских државних власти (учитељи, чиновници).⁴³²

Основни разлози којима се кнез Милош руководио примајући бегунце из Турске били су економске и војничке природе. Досељеницима је кнез, нарочито у граничним пределима, сем давања на коришћење бивших турских имања уступао и алије, ненасељене спахијске земље; а у недостатку ових насељавао их је на атаре појединих села, ослобађао их за годину или две плаћања пореза, и у случају потребе давао им дрвену грађу или храну као позајмицу. Крчењем шума, досељеници су, као и староседеоци, накнадно долазили до обрадивих површина.⁴³³

Становништво Србије непрестано се повећавало након Другог српског устанка, да би тридесетих година тај процес био израженији. Становништво се повећавало природним прираштајем и досељавањем. Радош Љушић сматра да се природним прираштајем умножавало много више становника него досељавањем. До сличног закључка за простор Крушевачке парохије дошао је и Владимир Стојанчевић, анализирајући број рођених/крштених, умрлих и венчаних у периоду од 1837. до 1840,

⁴³¹Највећи део среза био је насељен становницима са Косова и то нарочито у долини и сливу реке Расине. Северни део среза насељавали су претежно становници са Пештера, из Црне Горе и Херцеговине. Трећа струја била је она са југа (јужноморавска) која је такође постепено настањивала долину Мораве. После 1836. кнез Милош је насељавао у Крушевачкој нахији досељене Црногорце, пошто је била у близини Топлица насељена Арбанасима. В. Секуловић, *нав. дело*, 47–48; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 169.

⁴³²В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 164.

⁴³³*Исто*, 167; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 78; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 62.

где је посебно изражен позитиван природни прираштај у просеку 103,8 становника више по години у односу на број умрлих.⁴³⁴

5.1. Пописи становништва Крушевачког округа

Након ослободилачке борбе српског народа током Првог и Другог српског устанка и активности кнеза Милоша Обреновића, Србија је Хатишерифима 1830. и 1833. добила аутономију. Од великог значаја за развој производних снага било је укидање феудализма и давање сељаштву права пуне својине на земљу коју је до тада обрађивало. Феудална рента замењена је годишњом новчаном обавезом (2.300,000 гроша) Кнежевине Србије према османској Порти. Кнежевина Србија је добила право да има своју унутрашњу управу, судство, војску, школство, штампарије, болнице, пошту, привредни живот. Током 1832–1833. враћањем раније отргнутих шест нахија, дотадашња територија Србије била је проширена за једну трећину.⁴³⁵

У тренутку присаједињења Кнежевини Србији, Крушевачка нахија је у свом саставу имала 217 села и око 5 000 кућа.⁴³⁶ В. Стојанчевић наводи да је након ослобођења Крушевачка нахија бројала 169 насеља (Моравска капетанија 50, Крушевачка 55 и Жупска 64), али и он закључује да се овај попис не слаже увек са

⁴³⁴Супротно мишљење изнела је Видосава Стојанчевић, која је већи значај придала досељавању услед нагле урбанизације и економског процвата вароши. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 76; Владимир Стојанчевић, *Црквене матице као један од историјских извора за проучавање прошлости Србије у првој половини 19. века*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 136–137 (=В: Стојанчевић, *Црквене матице*); Исти, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 140; Видосава Стојанчевић, *Етничке и културне карактеристике Крушевца и крушевачких приградских насеља 1833–1983. године*, Крушевачки зборник, број 1, Крушевац 1984, 296; 300–301 (=В. Стојанчевић, *Етничке и културне карактеристике Крушевца*).

⁴³⁵Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 9; Мајкл Паларе, *Балканске привреде око 1800. до 1914. године, Еволуција без развоја*, Београд 2010, 184.

⁴³⁶У једној забелешци наведено је да је око 3 000 кућа у Крушевцу платило димницу, али пошто су многи прикривали податке тај број је ишао и до 4 000, а и више. На основу других података видимо да је број кућа у Крушевачкој нахији био већи и да је прелазео 5 000. Према извештају који је Димитрије Давидовић упутио кнезу Милошу септембра 1830. у Крушевцу живи 311 породица и постоји 5 010 домова, а у Кознику 94 породице и 1 010 домова. ДАС, КК, XVII, 234; Исто, ЗМП, 2065, Димитрије Давидовић, кнежев секретар – Милошу Обреновићу, 1. септембар 1830, Крагујевац; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 204.

другима и да постоји доста различитих података у броју села, засеока и становника у истим.⁴³⁷

Након стицања аутономије јавила се потреба да се прикупе целовитији подаци о становништву. Прве спискове обвезника народног пореза (ожењена лица) и царског харача (мушкарци од 7 до 80 година) сачинили су 1815. кнезови по кнежинама; године 1818. спискови су садржали још и називе насеља и број домаћинства, а пописом из 1819. обухваћена су и сва мушка лица. Следећи попис извршен је 1822, а затим скоро сваке друге или, према потреби и наредби кнеза Милоша, сваке године. Одмах после присаједињења тзв. „шест нахија“ приступило се делимичном попису становништва, који је садржао попис пореских обвезника и попис „за оружје“ способних и неспособних мушкараца.⁴³⁸

Током прве половине 1834. извршене су припреме за први попис (конскрипцију) целокупног српског становништва, а попис је отпочео у јуну исте године. Најважнији је био финансијски циљ због потребе што потпунијег обухвата свих пореских обвезника и плаћања пореза за прво полугође 1834. године. Попис је обављен у оквиру нове административне поделе Србије. Управо се 1834. приступило новој административно територијалној подели Србије после присаједињења нових области. Нахије су добиле назив окружја (округа), а извршено је регруписавање неких постојећих округа и формирање нових. Од 18 нахија крајем 1833, у лето 1834. створено је 15 округа са 61 капетанијом, које су 1835. добиле назив срезови. Окрузи су 1834. били груписани у пет великих сердарстава.⁴³⁹

Крушевачки округ од 1835. чиниле су: Крушевачка капетанија са 60 насељених места; Бугар Моравска капетанија са 57; Козничка капетанија са 98 и Трстеничка капетанија са 13 насељених места и Јошаничка капетанија са 7 насељених места.⁴⁴⁰

⁴³⁷В. Стојанчевић, *Шест припојених нахија*, 55.

⁴³⁸Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 9–10; Мирослав Јанковић, *Пописи становништва у Кнежевини Србији 1815–1882*, Београд 2022, 11–12.

⁴³⁹Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 10–11. Иста, *Становништво и привреда Округа крушевачког 1834. године*, у: Крушевачки зборник 5/6, Крушевац 2000, 29–30 (=Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*).

⁴⁴⁰Иако говоримо о 1834. Трстеничка и Јошаничка капетанија су тек од 1835. постале део Крушевачког округа. Тако да ови подаци, везани за број кућа, насељених места, мушких и женских становника, пореских глава и лица способних за војску које је објавила Л. Цвијетић садрже податке о областима која су накнадно прикључена Крушевачком округу. Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 47–56.

Табела 7. Број кућа и становника Крушевачког округа 1834. године⁴⁴¹

Назив среза	Број кућа	Број пореских глава	Број лица способних за војску	Мушкараца	Жена	Укупно
Крушевачки	1 712	1 874 $\frac{1}{2}$	2 151	5 622	5 083	10 705
Бугар Моравски	1 011	1 264 $\frac{3}{4}$	1 516	3 916	3 648	7 564
Кознички	1 430	1 783	2 117	5 848	4 890	10 738
Трстенички	881	997 $\frac{1}{2}$	1 145	2 843	2 618	5 461
Јошанички	479	730	170	2 260	2 045	4 305
Укупно:	5 513	6 629 $\frac{3}{4}$	7 099	20 489	18 284	38 773

Варош Крушевац је након ослобођења бројао 159 кућа, 215^{1/4} пореских глава, 283 становника способних за војску, 622 мушких глава (малих и великих), 541 жену и имао укупно 1 163 становника. Становништво ове вароши имало је 73^{1/2} плугова орања, 96 коса ливада, 98^{1/2} мотика винограда и 890 стабала шљива. Након прикључења Кнежевини Србији, Крушевачка нахија је 1833. имала 34 372 становника.⁴⁴²

Број кућа у Крушевцу 1839. износио је 270 што је у односу на 1834. пораст за 111. Број становника у вароши Крушевцу 1834. износио је 1 163, а 1839. године 1 974, што је 811 становника више.⁴⁴³ Просечан број укућана у вароши према попису из 1834. био је 7,31, и он се није променио ни 1839. године.

На основу протокола спахијских прихода за Крушевачки округ 1834. видимо да је евидентирано 211 насељених места и 3 731 дом (кућа). За варош Крушевац је наведено да броји 113 домова. Најмања су била насељена места са три дома (Набрђе, Босоћане, Криви Брод). Са мање од 10 домова је било укупно 65 насељених места.⁴⁴⁴

⁴⁴¹Табела састављена на основу Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 112; Иста, *Становништво и привреда*, 30; Љ. Поповић, *Павле Мутавић*, 38.

⁴⁴²Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 48; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 34; *ИСН*, V-1, 136.

⁴⁴³Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 89; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 296-297; Исти, *Насељавање Крушевца*, 117-118.

⁴⁴⁴Мањи број кућа у вароши Крушевцу према спахијском протоколу у односу на конскрипцију могао је да буде повезан са тим да нису сви плаћали порез, да су многи били ослобођени, а могуће је и да је тај

Трстеник је имао статус варошице и према попису из 1834. имао је 135 кућа, а 1839. године 152, што је раст за 17 кућа. Број становника у овој варошици 1834. био је 830, а 1839. године 934 што је повећање за 104 становника.⁴⁴⁵ Просечан број укућана у варошици Трстеник износио је 6,15 и није се променио током прве владе кнеза Милоша Обреновића.

Крушевачка капетанија је према попису харачких глава 1833. имала 117 насељених места и додатих девет фамилија селу Лазарици, који до тад нису уписивани и како стоји на дну пописа „кои су досад као Цигани сматрани“. Или се радило о припадницима ромске популације или о неким досељеницима или одбаченим становницима поменутог села. У Крушевачкој капетанији евидентирано је 1 480 кућа и 1 840 фамилија (1,24 фамилија по кући). Варош Крушевац тада је бројао 160 кућа и 166 фамилија. Бугар Моравска капетанија бројала је 55 насељених места са 931 кућом и 1 277 фамилија (1,37 фамилија по кући). Највећа насеља у овој капетанији била су села: Велики Шиљеговац и Ђунис са по 56 кућа, док је Ђунис имао више фамилија - 79, а Шиљеговац - 71. У Крушевачкој капетанији највеће село било је Сталаћ са 101 кућом и 126 фамилија. У Козничкој капетанији која је имала 98 села и 1 430 кућа доминирала су насеља од 20 до 49 кућа. Једино насеље са преко 50 домова били су Осредци (57 кућа и 551 становник). У Трстеничкој капетанији истицало се село Озаци које је имало 1 007 становника. Најудаљеније село ове капетаније био је Гоч. Села у Јошаничкој капетанији су због географских услова била разбијеног типа, па је услед процеса ушоравања изазваних и административним потребама од 60 уписаних села и засеока формирано седам са изабраним кметовима.⁴⁴⁶

број намерно смањиван, посебно јер је то утицало и на плаћање данка који је имала Кнежевина Србија према Османском царству. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 124–126.

⁴⁴⁵Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 90.

⁴⁴⁶Васа Поповић, јавио је кнезу Милошу фебруара 1827. о бројном стању у суседним областима. У Козничкој нахији, тј. Жупи налазило се 101 село. У Пазарској нахији у Јошаничком срезу 50 села, 400 кућа и 700 пореских глава. У. Шешум је утврдио да је у Збирци тефтера бр. 460 погрешно датирање и опис и да је списак мушких глава састављен 1833. године. ДАС, ЗТ, бр. 460, Тефтер пореза и харача Крушевачке нахије, Крушевачке и Бугарморавске капетаније, 1834. година; Д. Вуловић, *Нахија пожешка*, 218; Ј. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 34–38; М. Сијић, *Чаршија*, 103; Урош Шешум, *Демографске промене у насељима Бугарморавске капетаније/среза 1833-1837. године*, у: Алексинац и Поморавље у прошлости, Алексинац 2021, 79-81 (=У. Шешум, *Демографске промене*).

5.2. Попис становништва из 1837. године

Нови значајнији попис становништва извршен је 1837. године. Кнез Милош је марта 1837. одредио правила пописа: 1. под пореским главама рачунали су се ожењени с баштином, дућаном или другом трговином, имањем, добростојећи неожењени или удовци или удовице; 2. као дошљак рачунао се онај који се у Србију доселио и коме још нису прошле две године од досељавања. Након тога узимао се за пореску главу; 3. неожењени момци од 15 и више година рачунали су се они који су живели у кући заједно са једним или више пореских глава; 4. под чиновницима су се подразумевала лица мирског реда која су поседовала диплому српског правитељства (државе). Чиновници су се уписивали у оном месту где су рођени. Одређено је шест писара: један за Подринско савску војну команду, други за Дунавско тимочку, трећи за Београдски, Крагујевачки и Јагодински округ, четврти за Смедеревски, Пожаревачки и Ћупријски округ, пети за Крушевачки и Чачански, шести за Руднички и Ужички округ. За Крушевачки и Чачански округ одређен је писар Исправничества Чачанског Јован Нинић. Војни командант је одговарао за тачност пописа. Уколико би срески писар или срески старешина погрешили казна је била лишење звања, док је за војног командта био предвиђен укор. У овом попису уписивани су и кметови, али и болесни, непокретни и сви који су из било ког разлога ослобођени плаћања пореза, а такво њихово стање описивано је у примедбама.⁴⁴⁷

У Крушевачком срезу 1837. уписано је 59 насељених места (58 села и варош Крушевац) и 1 931 кућа, са 2 134 пореске главе. Када су одузети кметови и шест лица која су ослобођења пореза, остало је 2 087 пореских глава. У Крушевачком срезу тада је било три чиновника у вароши Крушевцу (који је тада бројао 267 кућа), а од дошљака један је наведен у Витановцу, два у Пепељевцу, седам у вароши Крушевцу, један у Дедини и 13 у Мудраковцу. У Бугарморавском срезу било је уписано 57 села и 1 151 кућа. Пореских глава било је 1 476 $\frac{1}{2}$, а када су одузети кметови и још једно лице ослобођено пореза остало је 1 454 $\frac{1}{2}$ пореских глава у поменутом срезу. Од чиновника наведен је само један у селу Тешица и 31 дошљак (по два у Рибару, Доњем Адровцу, Грејачу, по три у Ћунису, Мрсољу и Лужану, пет у Великом Дреновцу, по један у Зубовцу, Гредетину, Крушју, Суповцу, Дашници, Голешници, Врђановици, Суотни, Корману, Горњем Љубешу и Доњем Љубешу). Кознички срез бројао је 1837. године 98

⁴⁴⁷ ДАС, ДС, РNo 136/837; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 572–573.

села и 1 555 кућа са 2 143 пореске главе. Након умањења броја пореских глава на кметове и остале који су ослобођени остало је 2 085 $\frac{1}{2}$ пореских глава. У овом срезу наведена су само два чиновника (у Доњем Ступњу и Осредцима) и два дошљака (у Разбојни и Шошићима).⁴⁴⁸ У Јошаничком срезу је 1837. евидентирано 820 пореских глава и седам села.⁴⁴⁹

Табела 8. Број кућа и становника Крушевачког округа 1837. године

Назив среза	Број села	Број кућа	Број пореских глава	Број чиновника	Број дошљака
Крушевачки срез	59	1 931	2 143 (са умањењем 2 087)	3	24
Бугарморавски срез	57	1 151	1 476 $\frac{1}{2}$ (са умањењем 1 454 $\frac{1}{2}$)	1	31
Кознички срез	98	1 555	2 143 (са умањењем 2 085 $\frac{1}{2}$)	2	2
Јошанички срез	7		820		

На основу свега наведеног видимо да се највећи број села налазио у Козничком, али да је највише кућа било у Крушевачком срезу. Разлози за то су свакако географске природе и утицаја који је посебно имала варош Крушевац, док су села Козничког среза била разуђена, са мање становника. Број пореских глава је био идентичан у Крушевачком и Козничком срезу, али са умањењем највише пореских глава било је у

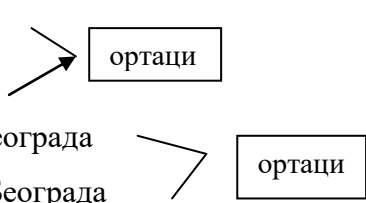
⁴⁴⁸Б. Перуничкић, *Крушевац*, 279–287; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 262–263; Драгослав С. Алексић, *Статистички подаци о Жупи*, у: Расински анали 7, Крушевац 2009, 183; В. Стојанчевић, *Становништво и обичаји крушевачког краја*, 153-154.

⁴⁴⁹ДАС, Главно казначејство (=ГК), Крушевачки срез ролна 9; Исто ДС, РНo 430/837, Исправништво крушевачко – Савету, 20. август 1837. године.

Крушевачком срезу. Крушевачки срез је доминирао и што се тиче број чиновника, док је једино Бугар Моравски био први по броју досељеника. Најмањи срез је био Јошанички, који је имао доста разуђених села и засеока.

У Бугар Моравском срезу у периоду од 1833. до 1837. број кућа је порастао за 194 на шта је најчешће утицало дељење породица, али и досељавање.⁴⁵⁰

У Крушевачком округу након пописа становништва достављени су подаци о лицима која нису била наведена у списковима пореских глава, јер се радило о странцима или трговцима (занатлијама), који су уписани у месту рођења или пребивалишта, а не у месту боравишта. У Крушевцу су евидентирана двојица Јевреја и један Србин трговац родом из Ниша и петорица из Београда (један трговац и четворица занатлија).⁴⁵¹ То су била следећа лица:

1. Јеврем, родом из Ниша који је имао дућане у Крушевцу
 2. Јаков Аврамов, Јеврејин из Ниша који је имао дућан у Крушевцу
 3. Бохор Исаков, Јеврејин из Ниша, који је имао дућан у Крушевцу
 4. Риста Хацић, ожењен, дошао из Београда, плаћао кирију за дућан и трговао
 5. Стоилко Ранђеловић, бећар, дошао из Београда
 6. Трипко Гриче, бећар, дошао из Београда
 7. Гаја Степановић – папуџија, бећар, дошао из Београда
 8. Миљко Петровић – папуџија, бећар, дошао из Београда
-

5.3. Насељавање становништва у Крушевачки округ

5.3.1. Досељавања са територија ван Кнежевине Србије

Досељеника у Кнежевину Србију у време и пре власти кнеза Милоша Обреновића је било највише из Турске – Старе Србије, Босне, Херцеговине, Бугарске, Црне Горе, али и из Аустрије и Влашке.⁴⁵²

⁴⁵⁰У. Шешум, *Демографске промене*, 109–110.

⁴⁵¹ДАС, ДС, РNo 438/837, Исправничество крушевачко – Савету, 3. јун 1837. године.

⁴⁵²Олга Савић је навела да су се насељеници из Врањског поморавља налазили у Бивољу, Јасици и Лазарици, Црногорци у Пакашници, Лазарици, Вучаку и Бовну. Видосава Стојанчевић је навела да се на простору Крушевачког округа укрштају етничке струје из новопазарског, косовског и херцеговачког краја, а поред њих и оне из области Топлице. Касније им се придружује становништво из врањског и лесковачког краја. О. Савић, *нав. дело*, 25–26; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 77–78; В. Стојанчевић,

Кнез Милош је још крајем 1820. издао наређење кнезовима, кметовима и целом народу да свим новонасељеним становницима, уколико желе да раде и обрађују, да им дају земљу, а ако треба и да узму од оних који имају више, а нису у стању да раде.⁴⁵³ Схватајући значај обнављања и насељавања државе одредба кнеза Милоша о давању земље новоприселим становништву и његовом ослобађању од пореза имала је вишеструки значај у изградњи аутономне Кнежевине Србије, а у каснијим деценијама, у време његових наследника довела до независне и самосталне српске државе.

Још пре него што је трстенички крај прикључен Крушевачком округу, био је део полуаутономне Србије. Новоселски крај припадао је Пазарској нахији. И тамошње становништво је прелазило из једне у другу нахију, па је тако неки Михаило Постенца, прешао из Новоселске у Пожешку нахију, али му је остала летина, па је тражио помоћ пошто су турски порезници покушали да узму порез од њега.⁴⁵⁴

Током 1820. у Србију кнеза Милоша дошао је и кнез Никола из Врњаци (Врњаци), тада Пазарске нахије и добио је дозволу да се насели у Доњем Лукару, на мезграји под именом Тапона са фамилијама које је повео, а сељаци који су до тада обрађивали ту земљу морали су да престану и да је дају новим фамилијама.⁴⁵⁵ Алекса Прокић је населио Марка и Николу из Пазарске нахије у село Руђинице 1821. године. Када је 1822. дозвољено четворици кујунџија из Јањева да се населе у Јасици и отворе радње, јавиле су се и вести о иселавању становника из Крушевачке нахије на простор полуаутономне Србије. Неки Стеван Ивановић је 1824. планирао да се пресели из Крушевца у Бели Поток или Рипањ.⁴⁵⁶

Живку Шокорцу је током 1823. било дозвољено да у Левач насели тројицу Крушевљана који му донесу писмо и који желе да се населе и да им уступи „баштину Кулизину“. Током 1828. Живко Шокорац писао је кнезу Милошу да је Миљко

Етничке и културне карактеристике Крушевца, 296; 303–304; Иста, *Етничке лимитрофне зоне Србије у првој половини XIX века*, у: *Историјски часопис XXIX–XXX*, Београд 1982–1983, 347–348.

⁴⁵³Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 497.

⁴⁵⁴*Исто*, 176; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 243–244.

⁴⁵⁵*Исто*, 195; *Исто*, 243–244.

⁴⁵⁶Кујунџије из Јањева који се насељавају у Јасици су: Петар Љајчетовић са сином Иваном, Андреја Ђурић, Марјан Голомешчић. Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 177; Исти, *Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша Обреновића*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић*, Београд 2011, 745(=Т. Ђорђевић, *Насељавање Србије*); Д. Вуловић, *нав. дело*, 62; Б. Илић, *Историјски преглед*, 146–147; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 277.

Маринковић из Вукање, Крушевачке нахије, насељен у месту Лукар, на Кулизиној баштини. Тамо су већ живели неки Марко, Јован и Сима. Док су се Марко и Јован сложили са поделом земље, посебно, јер је Миљко живео са оцем и четворицом синова, од којих је један био ожењен, Сима се није слагао са поделом и због тога га кнез Живко послао кнезу Милошу.⁴⁵⁷

Још у време турске власти неки људи из Крушевачке нахије су кренули да се населе у Рудничкој нахији, па је писано Каменичанима да покажу Крушевљанима који дођу са документом и „пандуром Господаревим“ све баштине оних људи које је Господар прошлог лета иселио из Каменице и ако то прихвате да се ту населе.⁴⁵⁸

Василије Поповић је известио кнеза Милоша крајем априла 1827. о бекствима појединих „сиромаха“ из Жупе у Трстенички срез, који је тада припадао Пожешкој нахији. Они су насељавани по кнежевом наређењу и добијали су помоћ да преживе годину дана док се не снађу, међутим, постојало је 11 кућа за које није пронађено довољно обрадиве земље. Заједнички се тражило решење за поменуте куће. Постојало је више опција за решење овог питања. Карановачко поље је одмах одбачено као опција због његове удаљености. Оџачански кметови су предлагали да њихове њиве које су у биле поседу Медвеђана буду подељене новоселцима. Ту земљу су Медвеђани искрчили када је било мало кућа у Оџацима, нису је орали, већ су је издавали под кирију. Да би кнез Милош могао да донесе исправну одлуку к њему су послата два кмета из Оџака и двојица досељеника из Медвеђе.⁴⁵⁹ Изгледа да је у решавању насељавања новоселаца пронађена и кривица кнеза Прокића који приликом разрезивања пореза обећао неке њиве и поседе, јер није добро разумео целокупну ситуацију, а правдао се тиме да је мислио да се ради о досељеницима који су избегли због крађа и убистава. Кнез Милош је на крају наредио да се Медвеђанима остави земља за орање, а да им буду одузете само ливаде које ће бити довољне новоселцима да преживе годину дана. Кнез Васо је обавестио да је новоселцима у Адранима показао

⁴⁵⁷Р. Павловић наводи да су Кулизе у Крушевачкој нахији досељеници из Рашке, а даљим пореклом из Моравичког Старог Влаха. Кулизе се спомињу у копаоничким селима, Жупи, околини Трстеника, Крушевцу. Заједничко им је прослављање светог Мине (Мратиндан). Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 197–198; *Јагодинска нахија*, друга књига, 131; Радосав Љ. Павловић, *Кулизе, порекло и старина*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић*, Београд 2011, 831–836; 841–84; 845–846.

⁴⁵⁸Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 383.

⁴⁵⁹*Исто*, 177; Д. Вуловић, *нав. дело*, 221–222; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 247.

једну готову кућу и једну стару крчевину по па Николе, где би могло населити до пет кућа, а у Карановачком пољу имало је довољно земље за орање и тако им је определио земљу која се налазила у Одачкој ади, по величини фамилија да им припадне. Кнезу Милошу је обећао да ће лично да оде да провери да ли је све урађено као што је договорено.⁴⁶⁰

Стевану Илићу из Сугубине је побегла жена 1830. и прешла у Крушевачку нахију, где се удала у село Ратаје за неког Милету Илића. Због тога је Стеван испросио девојку да се ожени поново, али није смео без дозволе власти и цркве, коју је на крају добио.⁴⁶¹

И након ослобођења крајева некадашње Крушевачке нахије и формирања Крушевачког округа настављена су насељавања и преласци становништва. Занимљив је случај Спасоја Ђурђановића из села Рибара, који се средином марта 1835. обратио Савету. Он је још 1829. напустио своје село због насиља Сулејман бега из Прокупља и са три брата, четири сестре, мајком, оцем и „још неколико чељади“ прешао у Србију кнеза Милоша. Због величине породице нису могли добро да живе на новом имању, па се прво Спасојев отац вратио кући, али је Сулејман бег населио неког Бугарина на њиховом имању, који није дозволио Спасојевом оцу да се врати. Када је дошао и Спасоје да покуша да поврати земљу и помири се са Турцима није му било дозвољено, чак му је тај Бугарин и запретио, а Спасоје је са стоком отишао према Морави (у списку досељених из других нахија спомиње да је дошао из села Парцана, видети табелу 9.). Након ослобођења Крушевачке нахије и њеног прикључења Кнежевини Србији Спасоје је отишао у Крушевац и изложио свој проблем, о ком је обавештен и кнез Милош. По наређењу кнеза упућеног Суду крушевачком и Браљинцу то питање је морало бити решено. Након испитивања овог случаја Крушевачки суд донео је одлуку да се поменутом Бугарину преда у баштину земља коју су Турци некада орали, величине 12 дана орања, а сељаци да му саграде кућу у селу и око куће да му оставе места до 10 дана орања, где би могао нешто мало додатно и да прокрчи. Тако је Спасоју враћена баштина на коју се насељава са још једним ожењеним братом. Али ту није био крај проблемима овог човека из села Рибара. Сада је хтео и да поврати неку јаругу, коју је

⁴⁶⁰Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 177–178; Д. Вуловић, *нав. дело*, 223–224.

⁴⁶¹*Јагодинска нахија*, трећа књига, 46.

пре бекства копао за воденицу, али Савет је решавање тог питања оставио до доласка Министра правде и потребе да се о томе обавести кнез лично.⁴⁶²

Досељавања из Турске у Крушевачки округ десила су се и 1835. након избијања Нишке буне. О томе је Јован Обреновић известио кнеза Милоша 19. марта 1835. године. Према извештајима који су стизали са границе „народ нишевачки“ се почетком месеца подигао на оружје, али су их Турци напали и побили све Србе, па је због тога много избеглица, жена и деце дошло на границу са Кнежевином Србијом, где је посебно био угрожен Бугар Моравски срез капетана Илије Павића. Алексиначки капетан Манојло Гокић тражио је помоћ од 200 људи, које је послао Илија Павић. Према наредби која је стигла од Јована Обреновића војска је требало да заштити народ на граници уколико би их Турци напали. Кнез Милош је направио договор са београдским везиром и послали су по једног човека у Ниш. Пошто је дошло до смиривања тензија, среске старешине су могле да распусте војску са границе и да оставе само предвиђени број стражара.⁴⁶³

Априла 1836. Исправничество Алексиначког округа обавестило је Савет да је примило писмо од архимандрита манастира светог Романа Саве Петровића у вези са свештеником Митком Живковићем из Ниша, који је пре Митровдана 1835. са фамилијом пребегао у Србију, а да би се код виших власти испословало да добије неку нурију у Алексинцу. Пошто је поменути свештеник био бегунац из Ниша, након буне из 1835. Исправничество му није дозволило да остане на граници, а Савет је одобрио да он буде настањен у Крушевцу, „јербо је Крушевац од Нишевачких крајеве 10 сати од друма на страну удаљен“⁴⁶⁴

У Јошанички срез хтео је пређе Димитрије Радовановић, бурмутџија из Пазара, који је тражио дозволу да се насели у Међуречје. Као разлог бекства навео је превелике глобе које му је наметнуо кадија. Он је хтео да у Јошаничком срезу направи и огради бурмутану и да прави бурмут. Занимљив је извештај из марта 1836. у ком Јован Обреновић пише кнезу Милошу вези Арбанаса Рама из Каменице у Лесковачкој нахији,

⁴⁶²ДАС, КК, XIV, 1419, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 28. јануар 1837; Исто, ДС, А 13, Мештанини Рибара – Савету; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 178–179; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 250.

⁴⁶³Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 226–227; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 412; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 260.

⁴⁶⁴Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 180–181.

који је изјавио да му је мајка Српкиња, да жели да се покрсти и да дошао да тражи фамилију у село Грејач. Он се настанио код Ђорђија Одића, брата његове мајке и тражио је одобрење виших органа власти.⁴⁶⁵

Крајем 1835. у Бугар Моравски срез прешао је Иван Лазаревић из села Крајковца у Турској и населио се у село Адровац. Као разлог бекства наведен је сукоб са пријатељем око отете ћерке за његовог сина.⁴⁶⁶ Током априла 1836. у Бугар Моравском срезу насељено је 15 фамилија које су прешле у Кнежевину Србију из Врањског пашалука.⁴⁶⁷ У истом срезу 1836. насељено је 10 фамилија Бугара на земљи која је припадала манастиру светог Романа. Они нису плаћали ништа правитељству (држави), већ су радили за манастир и нису били уписани у тевтере приликом пописа, зато што су имали писмо којим су били ослобођени пореза, а које им је дао кнез Милош.⁴⁶⁸

Током 1836. године 40 фамилија је прешло из Херцеговине у Кнежевину Србију. Пошто су прешли на простор Ужичког округа, а становништво није смело да остане близу границе, 14 фамилија је послато у Крушевац пуковнику Петру Лазаревићу.⁴⁶⁹

Порески тефтер из 1836. бележи само једног дошљака Марка Николића у селу Жареву, у Бугар Моравском срезу наведено је десет досељеника и ниједан у Крушевачком. Према анализи У. Шешума у Крушевачком округу, без рачунања вароши, се у периоду од марта 1834. до краја 1837, населило укупно 59 пореских глава.⁴⁷⁰

Анализирајући презимена становништва Крушевачког среза према попису из 1837. В. Стојанчевић закључује да је било досељеника из суседних места и из Турске. У селу Бивољу се спомињу породице са презименима Крушевљанин, Ћићевац, Нишевљанин, Стројковчанин, Лесковчанин, а некада и по занимању, занату којима су се бавили. У Лазарици је од 64 домова било седморо досељеника (Ера, Станчанин,

⁴⁶⁵Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 228; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 357.

⁴⁶⁶О овом случају је Јован Обреновић известио кнеза Милоша 1837, јер му је тада стигао рапорт старешине Бугар Моравског среза. Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 229.

⁴⁶⁷Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 228; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 264.

⁴⁶⁸Године 1836. из Ниша у Крушевац прешао је и Ђура мутавџија. ДАС, КК, XXXV, 492, Заседања за 1837. годину; Б. Перунич, *Крушевац*, 385–388.

⁴⁶⁹Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 181–182; Љубомир Дурковић Јакшић, *Досељавања у Кнежевину Србију*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 861.

⁴⁷⁰У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 262–263.

Мутавџија, Екмеџија...). Слична презимена налазимо и у другим местима Крушевачког среза и округа. У Горњем Љубешу спомиње се Јован Врањанац, у Тешици Јанко Косовљанин. Презимена Врањанац јављају се и у Ђунису, Суповцу, Сутини, Великом Шиљеговцу, Мудраковцу, Дедини, Позлати, Нозрини, Грејачу, Бољевцу, док се у Доњем Адровцу спомње Крајковчанин. Јавља се и презиме Новобрђанин (у Читлуку и Крушинцу).⁴⁷¹

Из молбе житеља Крушевачког Јанићија Константиновића упућене кнезу Милошу октобра 1838, сазнајемо да је рођен у Софији, у Бугарској, да је као мали изгубио родитеље, да је службовао по Влашкој и да је од 1836. живео у Крушевцу, па пошто је био у лошем финансијском стању молио је за службу. Матеја Петровић, кујунџија из Јањева, је такође прешао у Србију 1836, живео у Крагујевцу, па прешао у Крушевац. Он је тада тражио да му се додели велики пасош да оде да посети своју породицу и онда да се врати, али није му издат, јер је по мишљењу Савета он и даље био турски поданик (држављанин).⁴⁷²

На основу пописа ученика 1840. који су похађали школу у Крушевцу, а који садржи податке о њиховом рођењу и родитељима, можемо да пронађемо неколико породица које су досељене у Крушевац након његовог ослобођења и прикључења Кнежевини Србији. Досељавало се становништво из Лесковачког краја (из места Градња) – терзија Миленко Ђорђевић; из Приштине (Иван Андреић – кујунџија – католик), из Прокупља, Ниша. Поред тога добар део становништва се досељавао из “Цесарије“ (Аустрије). То су били чиновници, учитељи (у претходном поглављу наведени су чиновници Јован Туцаковића и Коста Антоновића). Пример је писар Окружног суда у Крушевцу Јован Ђорђевић, који се доселио из Белца у Бесарабији. Поред Аустрије прелазило се и из једног у други округ Кнежевине Србије. У Крушевачки округ највише су долазили становници Јагодинског округа, тј. суседних места, јер је многима Крушевац био ближи од Јагодине. Из Крагујевца се доселио у Крушевац један трговац – Радоња Илић, око 1837/38. године. Из Шапца је у Крушевац

⁴⁷¹В. Стојанчевић, *Етничке и културне карактеристике Крушевца*, 299–300; Иста, *Становништво и обичаји крушевачког краја*, 158. У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 263–265; Исти, *Демографске промене*, 116.

⁴⁷²ДАС, ДС, РNo 894/838, Јанићије Константиновић, житељ Крушевачки – кнезу, 28. септембар 1838. године; Исто, РNo 1088/838, Магистрат крушевачки – Савету, 1. децембар 1838. године.

дошао Крста Вељковић, мутавџија. Досељавало се и становништво из Црне Горе (пример земљорадника Јована Јанковића, из Спужа).⁴⁷³

Током септембра 1839. из Турске је на простор Крушевачког округа прешло 50 фамилија. Поред ових фамилија Филип Прибаковић, начелник Јошаничког среза, спомиње и прелазак неког Вукомана са двојицом браће, женама, мајком и стоком који су бежали од турског зулума. Наредба виших органа власти, па и Намесништва била је да тих 50 фамилија не треба пустити да пређу границу, јер би то изазвало сукобе са Турцима и можда би касније морали бити враћени. Ипак те фамилије су прешле границу и поред противљења начелника Прибаковића. Они никако нису хтели да се врате, и према њиховим речима пре би се одлучили на смрт него на повратак. На крају је наређено да се изврши попис тих фамилија. Поводом њиховог преласка начелнику Крушевачког округа писао је Мехмед Ефендија, муселим новопазарски и нововарошки марта 1840, тражећи да врати поменуте породице и да их више не задржава. Док је чекао одговор виших инстанци власти, Петар Лазаревић је одговорио муселиму рекавши да је поменти народ два месеца чекао на граници и да они никако не желе да се врате одакле су дошли те да он никога не задржава.⁴⁷⁴

На простор Крушевачког среза крајем 1840. код карауле Прокоп, из Турске је пребегло седам људи са свим покућством и стоком. Они нису враћени, али због великог снега нису послати у карантин, већ је један санитетски службеник са латовом дошао код карауле да обави санитетску процедуру. И на простору Јанкове клисуре дошло је 30 људи из Пећи, коју су стављени под карантин.⁴⁷⁵

⁴⁷³ДАС, МПС-П, No 249/1840, Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете, 29. април 1840. године.

⁴⁷⁴ДАС, МУД – П, 1839, Ф VIII, Р 27, П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дела, 17. септембар 1839; Намесништво – Министарству унутрашњих дела, Београд, 23. септембар 1839; Министарство унутрашњих дела – Начелству Крушевачком, 26. септембар. 1839; П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дела, 4. новембар 1839; Ф. Прибаковић – Начелничеству окружја Крушевачког, 13. октобар 1839; П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дела, 20. октобар 1839; Намесништво – Министарству унутрашњих дела, 13. новембар. 1839; Министарство унутрашњих дела – Начелству окружја Крушевачког, 17. новембар 1839; Исто, МИД - И, 1840, Ф I, Р 128, Министарство иностраних дела - Начелству окружја Крушевачког, 13. мај. 1840; Начелник Крушевачког окружја Петар Лазаревић - Мехмед Ефендији муселиму новопазарском и нововарошком, 20. март 1840, Крушевац.

⁴⁷⁵ДАС, МУД – П, 1840, XIII, 398, П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дела, 29. новембар 1840. године.

Занимљив је случај Радојице Милутиновића, родом из села Ковачице у Вучитрнској нахији, који је 1842. побегао од зулума и настанио се у селу Мешеву у Крушевачком округу. Он је средином новембра 1842. упутио молбу Начелству Крушевачког округа, где је истакао да је његов бивши господар Камер Мулић узурпирао његову имовину и да је покупио и његову летину. Поред тога неки Исак Р. из села Маврића одузео му је 50 брава оваца и 15 пчела. Ова молба стигла је и до Министарства иностраних дела, које је одговорило да се заузело за Радојицу, али да не може то да учини и за његово имање.⁴⁷⁶

5.3.2. Досељавања из других нахија/ округа Кнежевине Србије

Одмах након ослобођења 1833. у Крушевац се доселило 44 нових житеља, углавном занатлија и трговаца; само из Јасике њих 23.⁴⁷⁷ М. Петровић је у својим Финансијама објавио документ неких трошкова где за 1834. стоји да је исплаћено 207 гроша за 11 ½ одсељених пореских глава, који су настањени у Крушевцу.⁴⁷⁸

Суд народни српски је крајем 1833. послао кнезу Милошу списак одсељених лица из Јагодинске нахије са питањем да ли и њих да рачуна за плаћање пореза. У табели 9. дат је списак лица која прелазе из других, суседних нахија у Крушевачку након њеног ослобођења и прикључења Кнежевини Србији. Из Темнићске капетаније прешло је 40 људи, а из Беличке капетаније два човека (Стојан Стаменковић и Ћира Поповић.)⁴⁷⁹ На основу података из табеле 9. може се закључити да је из Јасике тада у Крушевац прешло 23 лица. Међу њима је и Милосав Браљинац, али и они чија нас презимена упућују да се ради о досељеницима у Јасику, као нпр. Головодац (на ово лице може да се гледа као на повратника, јер се село Головоде тада налазило у Крушевачкој нахији), Лесковачанин; из Кукљина је прешло пет лица; из Беле Воде један, из Љубаве три (међу њима и неки Мајдевац), из Варварина и Парцана по два, из Бачине, Крушевице, Срња и Пајковца по једно лице. На основу података које имамо видимо да су пресељења била краткотрајна, некада везана за обављање неког посла или

⁴⁷⁶ДАС, МИД – И, 1842, Ф VI, Р 59, Министарство иностраних дела - Начелство округа Крушевачког, 9. јануар 1843. године.

⁴⁷⁷Б. Илић, *Историјски преглед*, 152; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 295.

⁴⁷⁸М. Петровић, *Финансије* III, 416;

⁴⁷⁹Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 204–205; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 11; У. Шешум, *Насељавање Крушевца*, 116.

привремено бекство. Пример тога су лица која су била родом из села Крушевачке нахије, и у неком тренутку прешла у Јагодинску, што значи из Турске у Србију кнеза Милоша, а након тога се поново вратила у своја села или места одакле су отишла (Мајдевац, Лесковчанин, Головодац), а занимљив је и пример Станоја Ђурђановића из Рибара, који се сели у Парцане, па се касније поново враћа у Рибаре у Бугар Моравски срез, што је детаљно описано у претходном поглављу. Поред тога, само су три лица прешла у Крушевачку нахију са још неким мушким одраслим лицем, па су код Павла Грочнопића, Милосава Браљинца из Јасике и Станоја Ђурђановића из Парцана наведене две пореске главе, док је код свих других досељеника наведено само једно лице, тј. једна пореска глава.

Табела 9. Списак одсељених пореских глава из Темнићке капетаније⁴⁸⁰

Из Јасике у Крушевац		
Број	Име и презиме	Број пореских глава
1.	Павле Грочнопић	2
2.	Милосав Браљинац	2
3.	Милоје Василијев	1
4.	Мијат Марковић	1
5.	Глигорије Гавриловић	1
6.	Риста Ђорђевић	1
7.	Спаса Станимиров	1
8.	Ђорђе Илић	1
9.	Миленко Шукић	1
10.	Симеон Шукић	1
11.	Петар Јовановић	1
12.	Стојан Јагликић	1
13.	Мина Головодац	1
14.	Мијаило Стојановић	1

⁴⁸⁰Табела је преузета из књиге: Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 204-205. Није преузета у целини, наведени су само досељенци у Крушевачку нахију.

15.	Ђока Јовановић	1
16.	Милутин Милетић	1
17.	Павле Мојић	1
18.	Арса Матић	1
19.	Петроније Газибарић	1
20.	Анђелко Јовановић	1
21.	Стојан Лесковчанин	1
Из Куклина (Кукљина) у Крушевачку нахију		
22.	Атанаско Радулов	1
23.	Милосав Гмитровић	1
24.	Радојко Грбљачки	1
25.	Марко Кошар	1
26.	Мина Стаменковић	1
Из Беле Воде у Крушевачку нахију		
27.	Милојко Милетић	1
Из Љубаве у Крушевачку нахију		
28.	Милојко Маричић	1
29.	Милисав Мајдевац	1
30.	Миленко Петрић	1
Из Варварина у Крушевачку нахију		
31.	Миленко Милосављевић	1
32.	Милосав Овчаровић	1
Из Бачине у Крушевачку нахију		
33.	Јаков Терзић	1
Из Крушевице у Крушевачку нахију		
34.	Петко Нешић	1
Из Срња у Крушевачку нахију		
35.	Радивоје Милованов	1
Из Пајковца у Крушевачку нахију		
36.	Богдан Трифуновић	1
Из Парцана		
37.	Станоје Ђурђановић	2

У Крушевачки округ, а и у осталим окрузима Кнежевине Србије, насељавани су и људи по казни. Најбољи пример је породица Зекавица, која је због хајдучије насељена у Крушевачки округ. О томе је цели капетан моравски Сима Јаковић известио Јована Обреновића крајем маја 1836. године. Хајдуци Гаврило Зекавица и Кузман с више другова су прешли из Турске у Кнежевину Србију и у селу Кућану су провели дан и тада су Борисава, сина кућанског кмета ранили па побегли у планине. За њима су послате чете, а отац рањеног Борисава је упутио жалбу против Милоша Зекавице, брата хајдука Гаврила, јер је и приликом скупљања пореза ударио руком о сто и рекао: „Неће ти асне бити ни од твога мала, а камо ли да ћеш од мене порез узети“. Остали сељаци су то потврдили и додали да је Јеремија Дешић истраживао хајдуке и кад је отишао кући код Зекавице његов брат их је сачувао и није хтео да их изда. Због свега тога су сељаци и сви остали тражили да се хајдучке фамилије, по одобрењу власти, преселе у унутрашњост државе. Средином 1836. пресељење је одобрио и кнез Милош. Током јула исте године одређено је село Пепељевац у Крушевачком округу за пресељење пет кућа хајдучких фамилија од укупно 30 укућана. Петар Лазаревић је крајем септембра 1836. поднео извештај да је населио, по наредби, хајдучке породице Вучића Јањатовића из Старог Влаха, чак њих 36, у село Пепељевац.⁴⁸¹ Почетком маја 1837. неки чланови ових породица обратили су се кнезу Милошу: „Сава, Вучић, Милош, Аксентије и Симо Зекавице, житељи Крушевца.“ Они су протерани из села Јасенова у Старом Влаху због насиља које су починили чланови њихове фамилије, хајдуци Дмитар и Гаврило. Пошто су протерани са породицама, женама и децом, од којих су многи преминули, а њихови рођаци хајдуци убијени, молили су да им се дозволи повратак кућама у Стари Влах, што је и учињено.⁴⁸²

5.4. Одсељавања из Крушевачког округа

Разлози који су доводили до одсељавања, али и унутрашњих миграција становништва били су: сукоби са староседеоцима око земље, са представницима власти, бекства из војске, разочарење оним што се очекивало, жеља за повратак у родни крај. Кнез Милош је одобравао и преласке из нахије у нахију, из округа у округ, што

⁴⁸¹ ДАС, КК, XIV, 1174, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 2. јул 1836; Исто, 1276. Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 16. септембар 1836. године.

⁴⁸² Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 182; 458–459; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 119; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 274; 276; У. Шешум, *Насељавање Крушевца*, 116.

нам потврђује мноштво извора, али и строге казне за оне који су без дозволе напустили Србију и неовлашћено прешли границу.⁴⁸³

Током марта 1836. Иван Девчанин из села Рибара у Бугар Моравском срезу је са фамилијом прешао у Турску.⁴⁸⁴

Неки Станко Бугарин се 1833. са браћом населио у село Тешицу, у Бугар Моравском срезу, да би 1837. прешао у Турску, где је боравио неко време и поново се вратио у Србију. Пошто су тада због куге била строга карантинска правила он је био у карантину и по његовим речима планирао је да оде код брата у Тешицу или код другог брата у Бујмир. Међутим из неког разлога није издржао карантински период и кренуо је у бекство тако што је „прескочио плот карантински“, али га је опазила стража. Он је наставио да бежи, скочио у Мораву и према првим извештајима се удавио, да би се касније сазнало да је успео да преплива реку и пређе у Турску.⁴⁸⁵

Током новембра 1838. је из Јошаничког среза, из села Руденице, пребегао у Турску и отишао за Пазар неки Гаша Миловановић са женом. Током истог месеца две фамилије чије су старешине биле Ђурко Кулинић и Вукојица су прво прешле из села Виткова (Кознички срез) у село Руденицу (Јошанички срез), да би након тога ноћу, тајно прешли Ибар и пребегли у Турску.⁴⁸⁶

Постојали су различити разлози због којих су људи напуштали Србију и враћали се у Турску, некад без дозволе, а некад са дозволом надлежних органа у Кнежевини Србији. Петар Јовановић, архиепископ београдски и митрополит српски писао је протопрезвитеру Крушевачког округа марта 1838. у вези неког Бошка, који је живео са својом снахом, женом његовог преминулог брата. Пошто је то било противзаконито, свештеник није смео да им улази у кућу, зато је предложено да би требало да се врате одакле су дошли. Испит над Бошком Јовановићем из Лоћике, Бугар Моравског среза извршен је почетком септембра 1838. у „Књажеско-Србском Магистрату Окружија Крушевачког“. Он је тада изјавио да је родом из села Јелашнице, да живи у Лоћики, да је стар 45 година, ожењен и да се бави земљорадњом. Захтев за издавањем пасоша и повратак у Турску је тражио зато што му свештеници не улазе у кућу, јер је након смрти брата узео његову жену за себе. Његов брат, Никола Јовановић је преминуо пре

⁴⁸³Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 78.

⁴⁸⁴Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 230.

⁴⁸⁵*Исто*, 229.

⁴⁸⁶*Исто*, 183.

30 година. Четири године након његове смрти узео је бившу снаху за жену, а венчани су у Турској. Њено име је било Стевана, кћи Станка из Стојковца. У том тренутку је имала два мушка детета, Стевана (старог 25 година) и Станоја (старог 20 година). Тада је рекао и да је у Србију стигао пре две и по године, али да још није успео да сагради кућу. Са том женом имао је четири детета: Ристу од 15 година, Јовану од 12, Смиљану од 9 и Цвету од 6 година. Његова жеља је била да остане у Србији, а са женом би остао највише због деце, али пошто му нису дозвољавали морао је да се врати у Турску. Магистрат Крушевачког округа послао је Савету испит и митрополитово писмо. Савет је о свему томе известио кнеза Милоша који је крајем септембра 1838. дозволио да се Бошко одсели у Турску одакле је дошао.⁴⁸⁷

Стеван Стаменковић из Суповца, Бугар Моравског среза, писао је Магистрату крушевачком средином 1838. и тражио дозволу да пређе у Турску са фамилијом, јер је доста сиромашан, тј. да се врати одакле је дошао пре неколико година. Магистрат то није могао да дозволи без Савета. Савет је дозволио да се Стеван врати одакле је дошао, уз претходну проверу да ли је некоме остао дужан.⁴⁸⁸

Приликом обиласка границе Крушевачког округа у срезу Бугар Моравском дивизиони генерал Јован Обреновић је сазнао да су многи људи, међу њима и војници пешачке гарде, побегли преко границе и прешли у Турску. О томе је обавестио кнеза Милоша 16. маја 1838. године. Пошто је желео да сазна разлоге бекства и где се тренутно налазе поменути бегунци наредио је старешини среза капетану Павлу Урошевићу да сазна и да му јави. Након тога све је проследио кнезу Милошу, са молбом да интервенише код нишког везира, да убицу девојке и војнике врати преко алексиначког карантина.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 232–234.

⁴⁸⁸*Исто*, 235.

⁴⁸⁹*Исто*, 234.

бегунаца из Бугар Моравског среза који су у пребегли у Турску са разлосима због чега су пребегли и у које место

1. Војник књажеске пешачке гарде Мина Здравковић из Врђановице, побегао је са женом и млађим братом Младеном између 29. и 30. децембра 1838. у Турску, у село Лебане, Лесковачке нахије. Као разлог је наведено избегавање службе;
2. Војник књажеске пешачке гарде Стаменко Павловић из Вукање је побегао 12. априла 1838. да би избегао службу. Побегао је са оцем и братом и прешао у Турску у село Житорађе, Прокупачке нахије.
3. Анта Гмитровић из Зубовца, преко границе је прелазео у Турску и враћао се у Кнежевину Србију више пута, па је због тога ухапшен, а из затвора је побегао и са фамилијом из Зубовца и стоком отишао у Турску и населио се у селу Кунову, Врањске нахије.
4. Стојко Станковић (Стаменковић) из Дашнице је убио девојку Румену, кћер Радивоја Цветковића из истог села и након тога са оцем и братом побегао у Турску, у селу Сува Морава, Врањске нахије.
5. Ђорђе Илић из Врђановице, побегао је са фамилијом и стоком у Турску и тек што је прешао границу ухваћен је и послат у Крушевац у суд.

Случајем Стојка Станковића (Стаменковића) бавио се Велики суд, а потом и кнез Милош. Стојко је убио девојку Румену, кћер Радивоја Цветковића, из истог села Дашнице, јер није хтела да пође за њега, иако је био ожењен. Након злочина он бежи у Турску са братом Крстом и оцем, док оставља жену, троје деце, бабу и стоку. Велики суд је након разматрања овог случаја предложио да стока буде дотерана у Крушевац на чување, а да се фамилија поменутог Стојка пусти кући и да се прати да ли ће он да се врати и да тад буде ухваћен. Савет се сложио са овим предлогом Великог суда, али не и кнез Милош који је сматрао да фамилија мора од нечега да живи и да стоку не треба

⁴⁹⁰Списак је доставио током јуна 1838. у Лужанима капетан Павле Урошевић. Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 235; У. Шешум, *Демографске промене*, 112–113.

дотерати у Крушевац већ вратити фамилији, а злочинца чекати да се врати и ухапсити.⁴⁹¹

Ђорђе Илић из Врђановице је покушао да побегне, па је ухваћен и враћен, да би након тога писао старешини Павлу Урошевићу и молио да му се допусти да се врати натраг у Турску, пошто је две године пре бекства дошао из Врања у Кнежевину Србију. Као разлог је истакао да су му се сви разболели. Савет је питао кнеза, а кнез је одобрио његов повратак у Турску крајем септембра 1838. године.⁴⁹²

Крајем 1839, Црногорци насељени у Крушевачком округу тражили су дозволу да се врате својим кућама. Они су били досељени током 1837, а пошто се нису снашли (нису имали довољно земље за обраду и били су и даље сиромашни) тражили су дозволу за повратак. Шест фамилија (укупно 23 мушких и женских глава) које су изразиле жељу да напусте Крушевачки округ, остале су при свом захтеву и нису прихватале чак ни земљу која им је нуђена од стране Начелства. Пошто су поменуте фамилије остале доследне свом захтеву за повратак, он им је одобрен од стране Намесништва крајем септембра 1839. године.⁴⁹³

Током 1841. нишки валија је послао у Србију Стојана Стефановића који је покрао свог газду и након тога побегао у Нишки санџак. Он је тада кажњен са 50 удараца штапом. Тада је враћен и Јефта Ђорђевић из Лужана, који је хтео да избегне регрутацију.⁴⁹⁴

5.5. „Страни поданици“ у Крушевачком округу

Кнез Милош Обреновић је 24. октобра 1836. издао Савету указ који се тицао страних поданика у Србији. Због великог броја људи који су тада живели у Кнежевини

⁴⁹¹У. Шешум је навео да је убица променио веру поставши муслиман, да би се спасио изручивања у Кнежевину Србију. ДАС, ДС, РNo 497/838, Магистрат крушевачки – Великом Суду, 17. мај 1838; Велики Суд – Савету, 19. мај 1838; Савет - кнезу Милошу, 21. мај 1838. године; кнез Милош – Савету, 25. мај 1838; Савет – Великом Суду, 27. мај 1838; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 351.

⁴⁹²ДАС, ДС, РNo 813/838, Магистрат крушевачки – Савету; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 263–264.

⁴⁹³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 376–377; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 183–184; Ј. Дурковић Јакшић, *нав. дело*, 865; Б. Илић, *Историјски преглед*, 153; Исти, *Историја Крушевца*, 127; Ђорђевић-Ђоко Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Подгорица 2003, 144.

⁴⁹⁴Александар М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, необјављена докторска дисертација, 2023, 257–258 (=А.М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*).

Србији, а нису имали пасоше држава у којима су рођени, донет је указ да сви становници Србије постају њени поданици. За страног поданика признавао се онај који има пасош од свог надлежног правитељства (државе). Ако неко није желео да буде српски поданик, то је могао да нагласи и у том случају морао је да преда све што је имао, јер није било дозвољено страном поданику да у Србији поседује имовину. Зато је наређено по окрузима и срезовима да се сачини списак таквих лица, чему се приступило и у Крушевцу почетком 1837, што је и приказно у табели 10.⁴⁹⁵

Табела 10. Списак иностраних поданика у Крушевачком округу⁴⁹⁶

Број	Име и презиме	Место пребивања	Вера	Поданство	Брачни статус	Број деце	Занимање	Година доласка у Србију	Примедбе
1.	Марко Николић и брат Димитрије	Крушев ац	Грчка (Православна)	Турски државља нин. Кућа му је у Сочишту	Оже њен	Једно мушко и једно женско	Трговац, има своју бину, ливаду и воденицу	Од 1807.	Деда и отац су му умрли у Србији и он жели да пресели породицу из Турске и уредно је плаћао порез и то прве

⁴⁹⁵ Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 532; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 77.

⁴⁹⁶Табела преузета из: Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 562–567. Овакав списак даје и: М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 12–14; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 295–296; Исти, *Насељавање Крушевца*, 116.

									класе и за њега и за брата.
2.	Ника Јанковић и браћа: Ђорђе и Трандафил	-!!-	-!!-	-!!-	један брат је ожење н, а други није	једно женско дете	-!!-	-!!-	Жели да буде српски поданик
3	Ђорђе Стаматовић	-!!-	-!!-	-!!-	Оже њен	двоје мушких	Држи свој хан	-!!-	-!!-
4.	Панајот Јанић	-!!-	-!!-	у Загорју	-!!-	три сина, једно унуче од сина	-!!-	-!!-	-!!-
5.	Дина Јанић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	једно мушко дете	-!!-	-!!-	-!!-
6.	Јања Живковић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	једно мушко и једно женско дете	-!!-	од 1800.	-!!-
7.	Ђорђе Ристовић	-!!-	-!!-	турски поданик из Загорја	-!!-	једно женско дете	-!!-	од 1825.	-!!-
8.	Арис Зоић	-!!-	-!!-	-	-!!-	-	Механдиј а под кирију	од 1821.	-!!-
9.	Јања Мијаиловић	-!!-	-!!-	из Ниша	-!!-	једно женско	Терзија, има два дућана	од 1834.	-!!-
1	Здравко	-!!-	-!!-	из	није	-	Држи	од 1835.	не жели

0.	Станковић			Врањске нахије			свој хан		да буде српски поданик
1 2.	Станко Мишић	-!!-	-!!-	из Ниша	Оже њен	-	Папуција , дућан под кирију	од 1836.	-!!-
1 2.	Стојан Петровић	Круше Вац	-!!_	из Ниша	није	-	терзија	Од 1835.	-!!-
1 3.	Живко Станковић	-!!-	-!!-	из Лесковца	Оже њен	два мушка и два женска	грнчар	од 1835.	-!!-
1 4.	Мита Ранђеловић	-!!-	-!!-	из Штипља, Скопљан ске нахије	-!!-	два мушка и два женска	Држи хан и плаћа кирију	Од 1836.	-!!-
1 5.	Тодор Цветковић	-!!-	-!!-	из Острва, Пиротске нахије	није	-	Мутавциј а	од 1835.	-!!-
1 6.	Недељко Стојановић	-!!-	-!!-	из Лесковца	Оже њен	једно женско	-!!-	Од 1835.	-!!-
1 7.	Манојло Јанић	-!!-	-!!-	из Ниша	-!!-	једно мушко и два женска	терзија	од 1836.	-!!-
1 8.	Јован Николић	-!!-	-!!-	Турске из Ниша	-!!-	-	мумција, дућан под кирију	од 1836.	-!!-
1 9.	Мита Маринковић	-!!-	-!!-	-!!-	није	-	терзија	од 1834.	-!!-
2	Стојко	-!!-	-!!-	-!!-	Оже	једно	ћурчија	од 1836.	-!!-

0.	Стефановић				њен	женско			
2 1.	Крста Ђуровић	-!!-	-!!-	-!!-	није	-	терзија	од 1834.	-!!-
2 2.	Стојан Стаменковић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	-	-!!-	од 1835.	-!!-
2 3.	Стојан Живковић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	-	-!!-	-!!-	-!!-
2 4.	Станко Павловић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	-	-!!-	-!!-	жели да буде српски поданик
2 5.	Гаврило Хаџи Ацковић	-!!-	-!!-	-!!-	Оже њен	два женска детета	-!!-	од 1836.	не жели да буде српски поданик
2 6.	Стеван Хаџи Тошић	-!!-	-!!-	-!!-	није	-!!-	-!!-	од 1833.	жели да буде српски поданик
2 7.	Ђура Петковић	Круше Вац	-!!-	Из Островиц е пиротске	није	-	Мутавциј а	од 1835.	-!!-
2 8.	Јова Ристић	-!!-	-!!-	из Врањске	Оже њен	једно женско	ужар	од 1836.	-!!-
2 9.	Петар Филиповић	-!!-	-!!-	Из Крушеви це, Софије у Турској	није	-	бакалин	-!!-	-!!-
3 0.	Настас Димитровић	-!!-	-!!-	из Охрида	-!!	-	Калдрмц ија	-!!-	не жели да буде српски поданик

3 1.	Благоје Цветковић	-!!-	-!!-	Лесковца	-!!-	-	ужар		-!!-
3 2.	Китан Богдановић	-!!-	-!!-	Лесковца	-!!-	-	-!!	-!!-	-!!-
3 3.	Коца Цветановић	-!!-	-!!-	-!!-	-!!-	-	-!!-	-!!-	-!!-
3 4.	Јован Вељковић	-!!-	-!!-	Врањске нахије	-!!	-	-!!-	-!!-	-!!-
3 5.	Манојло Димитријевић	-!!-	-!!-	ИзЂусте ндил Бање	Оже њен	једно мушко	трговац	-!!-	жели да буде српски поданик и од кнеза је добрио дозволу
3 6.	Атанас Цветковић	у Трстени ку	-!!-	Из Врањева у Турској	Оже њен	једно мушко	абација	од августа 1835. г.	жели да буде српски поданик

У Крушевачком округу било је уписано је 36 лица која су имала држављанство друге земље, у овом случају Османског царства. Сви су живели и радили у Крушевцу, осим једног који је живео и радио у Трстенику. Највише дошљака било је: из Ниша (13), Лесковца (5), Загорја (5), Врања (3), Сачишта (3), Пирота (2), а по један из Штипља, Софије, Охрида, Ђустендила и Врањева. Долазили су пунолетни мушкарци, сами или са браћом, док су им породице већином остајале у месту одакле су дошли. Већина од евидентираних нису желели да буду српски поданици, а било је и оних који су то желели. У време пописа је Манојло Димитријевић, трговац, добио дозволу од кнеза Милоша да остане у Србији. Чак 28 лица са списка доселило се у Крушевачки округ у периоду од 1833. до 1836. године. Током Првог српског устанка доселило се њих петорица, један 1821. и један 1825. године. Што се тиче њихових занимања највише је било терзија (10), затим људи који су држали ханове (7), ужара (5), трговаца (3), мутавџија (3) и по један механџија, папуџија, грнчар, мумџија, ћурџија, бакалин,

калдрмџија, абација. Међу наведеним иностраним поданицима у табели 10. има доста и Срба који се ту налазе, јер су имали турске пасоше.

Грци који су дошли у Србију још у време Првог српског устанка и бавили се трговином или су држали механе, тражили су 1836. дозволу да у Крушевцу саграде дућане након измештања чаршије. Поред тога, изразили су жељу да пребаце своје породице из Турске у Србију. Захтев су поднела осморица Грка, двојица из села Сачиста у Костурској нахији и шесторица из села Арчиста у Загорској нахији. Захтев је преко Исправничества стигао до Савета и затим до кнеза Милоша који је дозволио тим породицама да остану у Србији.⁴⁹⁷

Поред Грка у Крушевцу је било и Јевреја. Двојица из Ниша су држала дућане у Крушевцу (Јаков Аврамов и Бохор Исаков).⁴⁹⁸

*

У вези са иностраним поданицима који су имали дућане, магазе, механе или водили годишњу шпекулацију, кнез Милош је препоручио да власти њима не наплаћују како је прописано - шест талира, него колико желе, али да не наведу да је то одлука државних органа, већ да то наплаћују у име патроле или полицијског чувања и да се ради о локалним уредбама. Такав предлог је био упућен из разлога да држава не плаћа таксе ако се такви људи ту же и да они морају нешто да плате.⁴⁹⁹

*

Становништво Крушевачког округа је након више векова прогона и бекстава почело постепено да снажи и да се увећава, захваљујући досељавањима и политици кнеза Милоша, али и природном прираштају, као и подели задруга, што је доводило до раста броја кућа. Пописи становништва и порески тефтери нам дају податке о становништву, њиховом размештају и помажу нам да боље разумемо и прикажемо сложене процесе насељавања или одсељавања.

⁴⁹⁷Т. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 188–189; К. Џамбазовски, *нав. дело*, 116; 117–118; 119; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 196–197; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 12; В. Стојанчевић, *Етничке и културне карактеристике Крушевца*, 306.

⁴⁹⁸ДАС, ДС, РNo 438/837, Исправничество крушевачко – Савету, 3. јун 1837. године; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 585; Б. Илић, *Историјски преглед*, 152; Арон Албахари, Сава (Саул) Шароњић, Славољуб Шароњић, *Прилог грађи за историју о Јеврејима Крушевца*, Београд 2019, 12–14.

⁴⁹⁹ДАС, ДС, РNo 401/837, кнез Милош – Савету, 10. јун 1837; Савет – Исправничествима и Војним командантима, 12. јун 1837. године.

6. ЗНАЧАЈНИ ЉУДИ КРУШЕВАЧКОГ ОКРУГА

6.1. Павле Цукић

Родио се у селу Крчмарима, тада у Крагујевачкој нахији. Током Првог српског устанка, кад су устаници освојили Жупу крушевачку, он је постао војвода у шанцу на Рогозној. Под својом контролом држао је Жупу, а живео је у кући у Трстенику. Павле Цукић је заједно са Карађорђем и осталим старешинама активно учествовао у походу 1809, који је требало да доведе до спајања са Црногорцима. Учествовао је и у опсади Новог Пазара.⁵⁰⁰ Милићевић наводи да је био преке нарави и није слушао старије. Чак су се жупски кметови жалили на његову управу. Због тога и услед неких сукоба, Карађорђе је наредио да му се одузме војводство и преда Милошу Сарановцу. Зато се Цукић одметнуо од власти. Карађорђе је наредио да ухвате Цукића, живог или мртвог. Након одметништва дошло је до помирења са Карађорђем који му опрашта и враћа га кући жени и деци. Након пропасти Првог српског устанка 1813. прешао је у Срем, где је са осталим старешинама слао писма и обавештења европским владарима извештавајући их о зулумима Турака над српским хришћанским становништвом, али се бавио и трговином у Земуну. У писму од 20. фебруара 1815, Петар Молер, Мелентије Никшић, Гаврило Николајевић и Павле Цукић су јавили да се „Срби од Турака искупити и с њима се умирити не могу“. У Крушевачкој нахији „остао је само десети човек, а друге су све под сабљу и на коље метнули“. Почетком Другог српског устанка, Павле Цукић се вратио у земљу заједно са Молером, након 19 и по месеци у изгнанству. Цукић се истакао у борбама током Другог српског устанка на Палежу, Ваљеву и Пожаревцу. Пре њиховог преласка у Србију договорана је подела власти између кнеза Милоша, Павла Цукића, проте Матеје и Молера.⁵⁰¹ Цукић се није слагао са прекидом устанка и споразумом кнеза Милоша и Марашли Али-паше, али је његов покушај побуне врло брзо угушен и након тога се помирио са кнезом Милошем, који га је поставио за управника Крагујевачке нахије. Бунтовник немирног духа поново је

⁵⁰⁰Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 261; 300; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 802–803; 829–830; М. Р. Тодосијевић, *нав. дело*, 21; С. Симоновић, *нав. дело*, 485.

⁵⁰¹У. Шешум је у својим истраживањима показао да је број о десеткованом становништву Крушевачког кадилука био свакако претеран. В. Б. Савић, *нав. дело*, 133; 137; 143; 154–155; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 449. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 803–805; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 313, фусноста 353; 401.

устао против кнеза Милоша, што га је коштало живота. Постоје две верзије његове смрти. Велибор Берко Савић наводи да су током 1816. убијени Молер и Павле Цукић. Док Милићевић наводи да се Цукић отровао пошто је ухапшен због изазивања побуне против кнеза Милоша 1817. године.⁵⁰²

6.2. Чолак Анта Симоновић

Чолак Анта Симоновић (Симеоновић) рођен је у Призрену. Због сукоба са Арбанасима побегао је у Београд, где се бавио ћурчијским занатом. Са почетком Првог српског устанка прикључио се Карађорђу и помогао са доста оружја, које је спремио за продају. Две године након почетка устанка, рањен је у руку и прсте током сукоба са Турцима између Остружнице на Сави и Београду и од тад је прозван Чолак Антом. Био је део Карађорђевој војске која је 1809. имала задатак да се споји са Црногорцима. Чолак Анта Симоновић је учествовао у опсади Новог Пазара и договарао састанак са црногорским митрополитом. И следеће године Чолак Анта је слат у мисију у Црну Гору да договара заједничку сарадњу у борбама које предстоје. Током 1811. добио је диплому да је војвода крушевачки са 31 селом датим на управу. Након слома устанка побегао је у Аустрију, па 1814. у Русију. У Србију се враћа 1830, да би 1835. добио пензију, коју је изгледа касније изгубио, па живео у Крушевцу, Чачку и Крагујевцу, где је умро 1853. године.⁵⁰³ Да је 1837. Чолак Анта живео у Чачку, одакле се исте године преселио у Крушевац, сазнајемо из дописа Јована Обреновића који је наложио среским старешинама у Крушевачком округу да помогну и олакшају пресељење Антонија Симеоновића. У Чачку је обављао послове варошког полицајца.⁵⁰⁴ У Крушевцу је тешко живео, што видимо из његове молбе упућене Савету и кнезу Милошу 1838. и поновљену 1839. у којој наводи да нема никакву службу нити пензију. Савет изгледа ништа није одговорио, па је Чолак Анта након три месеца чекања поновио молбу, али

⁵⁰²В. Б. Савић, *нав. дело*, 161–174; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 805–806; Зорица Љубоја, *Крушевац у делима Вука Стефановића Караџића*, у: *Расински анали* 5, Крушевац 2007, 164–166; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 313.

⁵⁰³Према сачуваним подацима Чолак Анта добија пензију од Ђурђевдана 1835. од 140 талира, коју изгледа касније губи, да би поново добио након абдикације кнеза Милоша 1839. у време Намесништва. ДАС, ДС, Б, 1; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 829–830; А. Гавриловић, *нав. дело*, 525–526.; Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, 261; 300. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 107; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 132.

⁵⁰⁴ДАС, КК, XIV, 1628, Господар Јован - среским старешинама, 15. мај 1837. године у Крушевцу; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 308.

овог пута ју је проследио Намесништву, које је признало његове заслуге, али је сматрало да је он стар за било какву службу те предложило Савету да му се додели пензија. Савет је одговорио Намесништву, прихватио је њихов предлог уз мишљење да је у том тренутку тешко реализовати исплату пензије, па су му зато из државне касе, као сиромашном човеку, доделили на рачун пензије 30 талира.⁵⁰⁵

На списку пензионера 1839. у Крушевачком округу је наведен Чолак Анта Симоновић са предвиђеном пензијом од 120 талира на годињем нивоу.⁵⁰⁶ Пошто није био задовољан износом пензије, поднео је захтев Савету да му се повећа пензија или додели служба у Суду, јер од тадашње пензије није могао пристојно да живи и да издржава породицу. Савет је ту молбу проследио Министарству правосуђа и просвете које је одговорило јула 1842, да на основу Уредбе Чолак Анта Симоновић не испуњава услове за рад у Суду, а Савет је обавестио да нема могућности ни за повећањем пензије, тако да тражена молба није испуњена.⁵⁰⁷

6.3. Петар Лазаревић Цукић

Петар Лазаревић Цукић се родио у селу Стопањи, у Крушевачкој нахији. Као дете је изгубио породицу, а примио га је Павле Цукић, један од војвода Првог српског устанка. После 1815. Петар Лазаревић прешао је у службу код кнеза Милоша, где је распаљивао чибукe и служио кафу. Комисија за оцењивање чиновника 1835. наводи да је Петар Лазаревић стар 40 година, да има чин потпуковника, да је рођен у Жупи и да је у службу ступио 1815. године. Од најраније младости учествовао је у разноразним пословима, а један од првих задатака који је извршио за кнеза био је ликвидација владике Мелентија Никшића.⁵⁰⁸

Од 1820. до 1822. Петар Лазаревић је био члан Народне канцеларије. У то време бринуо је о кнежевом конаку и обављао све послове везане за трговину, набавку хране, хаљина, исплату дневница мајсторима. Милан Ђ. Милићевић наводи да је Петар

⁵⁰⁵ ДАС, ДС, РNo 342/838; РNo 69/839, Чолак Анта Симоновић – Савету – молба.

⁵⁰⁶ ДАС, ДС, РNo 756/839, Списак пензионера 1839. године.

⁵⁰⁷ ДАС, ДС, РNo 327/842, Министарство правосуђа и просвете – Савету, 7. јул 1842. године.

⁵⁰⁸ М. Сијић је навео да је Петар Лазаревић био ванбрачни син Павла Цукића. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 103; 806; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 57. Д. Вуловић, *нав. дело*, 520–521; М. Р. Тодосијевић, Ђ. Николић Перчевић, *нав. дело*, 208–209; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 15; Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 65–66.

Лазаревић вршио функцију настојника кнежевог двора у Београду, након чега је постао управник српског дела вароши Београда.⁵⁰⁹ Од маја 1823. Петар Лазаревић је био у Карановцу где се бавио питањима важним за развој града и околних места. Крајем јануара 1824. постао је старешина у Карановцу у Подибру. Због грубости и надмености сукобио се са тамошњим становништвом, које се 1826. жалило кнезу Милошу, који га је након тога преместио у Београд.⁵¹⁰ У Београду је Џукић августа 1828. добио „Објавленије“ којим је добио контролу Београдском општином и предграђима Савамалом и Палилулом. Вук Карацић наводи да је Петар Лазаревић обављао и посао судије и старешине у Београду. Пошто се замерио Турцима због постављања звона на Саборној цркви у Београду и зато што су Срби користили добоше за позивање по београдским сокацима, што је сметало Турцима, кнез Милош је склонио Петра Џукића из Београда и вратио га у Карановац.⁵¹¹ Поред управе у вароши Карановцу, кнез Милош је у марту 1831. обавестио кметове и народ Подибарског среза у Пожешкој нахији, да је за капетана среза поставио Петра Лазаревића, саветујући им да забораве претходне неспоразуме. Жалбе на Џукића и неслагање мештана са старешином настављене су и у овом периоду. Кнез Милош је већ 1831. опростио неке грешке учињене око новца и рачуна које је Џукић слао. Током 1832. кнез Милош је поново укорио Џукића, овог пута јер је прекорачио овлашћења и започео да поставља ниже старешине. Петар Лазаревић је активно радио на развијању обавештајне службе и прикупљању информација из турских предела. Па је тако дочекао бившег босанског везира који је 1831. посетио Карановац и након тога отишао у Трстеник, а у наредним годинама је бринуо о миру и безбедности свих грађана, обезбеђивао границе од напада Турака, слао помоћ и храну у Босну, помагао обнову манастира Студенице.⁵¹²

⁵⁰⁹Б. Перуничкић, *Београдски суд*, 20; 79; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 807; Б. Панић, *Петар Лазаревић Џукић*, 66.

⁵¹⁰Д. Вуловић, *нав. дело*, 165–166; 535; В. Б. Савић, *нав. дело*, 195; Vuk Stefanović Karadžić, *Životi srpskih vojvoda i ostalih znamenitih Srba*, Београд 1963, 174–175; Б. Панић, *Петар Лазаревић Џукић*, 67.

⁵¹¹Бранко Перуничкић, *Управа вароши Београда 1820-1912*, Београд 1970, 41–42; 62–63 (=Б. Перуничкић, *Управа вароши Београда*); Исти, *Београдски суд*, 22; *Вукова преписка II*, Београд 1908, 651; Б. Панић, *Петар Лазаревић*, 67–68.

⁵¹²У Забавнику Димитрија Давидовића за 1834. Петар Лазаревић је означен као Подибарски капетан. ДАС, ЗМП, 2036, Каталог капетанских диплома, 27. јануар 1830; Исто, КК, XIV, 2605, Марко Поповић – Јовану Обреновићу, манастир Студеница, 11. септембар 1838; Д. Давидовић, *Забавник*, XVI; Д. Вуловић,

Почетком 1836. Петар Лазаревић је прешао у Крушевац, где је постао срески старешина са чином пуковника, а новембра исте године је постао члан Исправничества крушевачког. У његово време дошло је до исељавања вароши из подводне равни у нове куће на висоравни. Петар Лазаревић није променио понашање ни у Крушевцу, где је укорен више пута због бахатости. Кнез Милош га је у мају 1837. сменио са места старешине Крушевачког округа, па је остао у звању среског старешине.⁵¹³

Након доношења устава 1838, пуковник Петар Лазаревић је постао начелник Крушевачког округа. На тој функцији је остао до 1842, када је заробљен у Вучићевој буни, али је врло брзо ослобођен. Потом је постао члан Савета и на тој функцији остао до смрти 1849. године. Током 1840. био је у групи 25 значајних људи који су из Цариграда, од султана Абудл Мецида, а посредством кнеза Михаила добили орден и берат за заслуге и вишегодишњу службу.⁵¹⁴

Августа 1842. Цветко Рајовић, министар унутрашњих дела, дошао је у Крушевац заједно с кнежевим ађутантом Станојлом Петровићем и секретаром Марковићем да испита неправилности које је учинио окружни начелник Петар Лазаревић. У Крушевцу су одсели код Ракице Петровића, окружног благајника, који је био за опозицију, док је Петар Лазаревић био присталица Обреновића. Између Петра Лазаревића и Цветка Рајовића избио је вербални сукоб, који је лако могао да прерасте и у физички обрачун. Други дан, после тога, у Крушевац су дошли Стојан Јовановић Лешјанин, Јован Вељковић из Параћина и Јоца Наумовић, официр са 400 сељака. Наумовић је ухапсио Цукића и одвео га под стражом, а Ракица Петровић је похапсио своје госте, који су одведени у Ћуприју, Цукића су одвели на Врачар, у Вучићев логор, одакле је врло брзо пуштен.⁵¹⁵

нав. дело, 285–286; 311; 347–349; 535; Б. Перуничкић, *Краљево*, 40–41; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 142; Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 68–70.

⁵¹³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 218; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 125; П. Трајковић, нав. дело, 96; Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 70–71.

⁵¹⁴ДАС, МИД – И, 1840, Ф I, Р 107, Министарство иностраних дела - начелнику окружја Крушевачког потпуковнику Петру Лазаревићу и председатељу суда истог окружја Милосаву Браљинцу, 7. април 1840. Београд; Б.Перуничкић, *Крушевац*, 363–364; М. Р. Тодосијевић, нав. дело, 22–23; С. Симоновић, нав. дело, 485.

⁵¹⁵ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 623.

Петар Лазаревић Цукић се женио два пута. Прва жена звала му се Ана и била је ћерка војводе Петра Молера. Ана и Петар имали су синове Косту и Лазара.⁵¹⁶ Друга жена звала се Марија и била је рођена сестра Стојана Јовановића, познатог по подизању Катанске буне у Шапцу 1844. године.⁵¹⁷

6.4. Милосав Браљинац

Милосав Браљинац је рођен у селу Браљини 1779. године. Отац му се звао Петко, а мајка Милица. Учио је школу у манастиру светог Романа. Током Првог српског устанка придружио се устаницима и истицао се у борбама. Након слома устанка отишао је из Србије, а након повратка населио се у селу Јасика.⁵¹⁸ Управљао је скелама код Јасике и Варварина,⁵¹⁹ а 1820. је постао кмет у истом месту. Током 1825. био је у групи од 10 депутата Јагодинске нахије за скупштину која је била сазвана за среду прве седмице Петровог поста, тј. 27. маја 1825. године.⁵²⁰ Још 1823, Браљинац је са својим људима пронашао и извукао лађу из Мораве код Јасике која је била потопљена у време Првог српског устанка (1811). Према извештају који је поднео Милета Радојковић та лађа је била потопљена са 27 људи и три коња. Након извлачења била је и даље у добром стању, тј. могла је да се користи – “два пуна кола да превезе”, али је био проблем што су Турци хтели да је користе заједно са Србима.⁵²¹ Милосав Браљинац је постављен за народног пуномоћника (депутата) у Кнежини Темнић, Јагодинске нахије. Његов задатак је био да брине о положају народа, његовим правима,

⁵¹⁶Један од синова Петра Цукића био је Коста Цукић који се родио у Карановцу априла 1826. године. Образовање је стицао у Карановцу, Крушевцу и Бечу. Докторат филозофије стекао је на хајделбершком универзитету. Током 1840. Петар Лазаревић молио је Савет да му сина Косту школује о државном трошку, што тада није било прихваћено. ДАС, ДС, РNo 179/840, пуковник Петар Лазаревић – Савету, 8. март 1840. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 799; 810; М.Р. Тодосијевић, *нав. дело*, 22–23. Б. Панић, *Петар Лазаревић Цукић*, 72.

⁵¹⁷Стојан Јовановић, звани Цукић, је тај надимак добио по својој сестри Марији (Маци) која је била удата за Петра Лазаревића Цукића. Јован Димитријевић, *Катанска буна у Шапцу, 22. септембра 1844. године*, Нови Сад 1886, 5.

⁵¹⁸Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*, 259–262; Славољуб Бојић, *Милосав Браљинац*, у: Жупски зборник 2, Александровац 2007, 219–221 (=С. Бојић, *Милосав Браљинац*).

⁵¹⁹*Јагодинска нахија*, прва књига, 25; Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*, 263–264.

⁵²⁰*Јагодинска нахија*, друга књига, 90; *Исто*, прва књига, 10; В. Крестић, Н. Петровић, *нав. дело*, 387.

⁵²¹*Јагодинска нахија*, друга књига, 28.

о томе да не буде оштећен и угњетаван од главног кнеза и да о свему обавештава правитељство. Задатак депутата је био и поучавање народа уз послушност кнезу и властима.⁵²² Браљинац је прешао у Крушевац након ослобођења и прикључења Кнежевини Србији, где је постао члан и председник Суда/Исправничества, нахијски управник у Крушевцу, а 1837. срески старешина у Козничком срезу. Имао је доста посела у Крушевцу. Државна каса је крајем јануара 1833. примила од Милосава Браљинца аренду за скелу у Јасици за период од две године, 400 гроша, што значи да је и даље био арендатор скела на Морави. Милосав Браљинац је октобра 1835. обављао посао исправника Јагодинског округа, а почетком јануара 1836. је смењен са целокупним персоналом и враћен у Исправничество крушевачко. У периоду од 1839. до 1842. обављао је функцију председника Окружног суда у Крушевцу, а након тога постао је члан Апелационог суда у Београду, да би са доласком Александра Обреновића на власт поново био враћен на место председника Окружног суда у Крушевцу, где је остао до смрти 1849. године. Током 1840, заједно са још 25 значајних људи, из Цариграда, од султана Абдул Меџида, а посредством кнеза Михаила, добио је орден и берат за заслуге и вишегодишњу службу⁵²³

6.5. Мина Илић (1774–1859)

Мина Илић из Мајдева, буљукбаша карауле у Мајдеву и бесација, био је учесник Првог српског устанка и учествовао је у ослобођењу Крушевца и околине. Током свих борби више пута је рањаван, а страдали су његов отац, стриц, два рођена брата и петорица даљих сродника. У свом захтеву да буде разрешен дужности буљукбаше 1839. наводи да је стар око 70 година и да је већ седам година обављао државну службу на караули у селу Мајдеву. Због старости је тражио или лакши посао или пензију. Мишљење Савета је било да Мина остане буљукбаша до Митровдана 1839, а ако је слаб може да му се одреди заступник, помоћник. Намесништво Књажевског достојанства је

⁵²² Исто, 99; В. Крестић, Н. Петровић, *нав. дело*, 488.

⁵²³ Током 1835. био је члан Исправничества јагодинског. ДАС, ДС, А, 569; Исто, II Б, Ф 1, No 21, кнез Милош – Савету, 17. јануар 1836; Исто, МИД - И, 1840, Ф I, Р 107, Министарство иностраних дела - начелнику окружја Крушевачког потпуковнику Петру Лазаревићу и председатељу суда истог окружја Милосаву Браљинцу, 7. април 1840, Београд; М. Петровић, *Финансије* III, 605; Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*, 264; 269; 270–271; 273; 276; С. Бојић, *Милосав Браљинац*, 221–226.

прихватило предлог Савета и Мина Илић је крајем августа 1839. унапређен у чин потпоручника, повећана му је плата и понуђено му је да остане на карули док год може, након чега ће постати пензионер. Током 1841. Мина Илић се и даље спомиње као буљукбаша Мајдевске карауле и у то време је имао највећа примања, већа четири пута од осталих буљукбаша на границама Крушевачког округа. Нисмо успели да пронађемо податак до када је био на служби, али се зна да је преминуо 1859. године.⁵²⁴

6.6. Милета Радојковић

Родио се око 1778. у Ђунису у Крушевачкој нахији. Убрзо му се породица преселила у село Катун у Јагодинску нахију. Отац му се звао Радојко Станишић, а мајка Весела. У време Првог српског устанка био је борац, а затим барјактар у војсци кнеза Јевте из Обрежа. Посебно се истакао у боју на Варварину 1810. године. У Другом српском устанку је међу првима устао на оружје и са осталим Темнићанима чувао српска села од јагодинских Турака. Након завршетка Другог српског устанка наставио је да управља Темнићем, да би му се временом власт проширила на читав Јагодински округ.⁵²⁵

Први службеници постављени су на скупштини децембра 1815, а између њих 24 дванаест су били нахијске старешине, међу којима је био и Милета Радојковић, кнез Јагодинске нахије.⁵²⁶ Ову дужност обављао је до 1830. године. У међувремену је обављао и неке друге послове и то као члан: Крагујевачког општенородног суда и Београдског народног суда. Октобра 1823. кнез Милош је установио „Обшченародни суд“ у Крагујевцу, уздигавши га изнад свих судова у земљи, дајући му значај Врховног суда. За једног од његових чланова постављен је Милета Радојковић и то након учествовања у угушењу Ђакове буне, када је управљао коњицом. У овом суду био је до Ђурђевдана 1825. када је постао члан Београдског народног суда, где се задржао скоро годину и по дана и после јула 1826. поново се спомиње у „Обшченародном суду“, чији

⁵²⁴ДАС, ДС, РNo, 201/839, Министарство унутрашњих дела – Савету, 18. април 1839; Српске новине, 2. септембар 1839. године, број 39; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 230; 233–234; Звездан М. Савић, *Мајдево и његови Савићи*, Крушевац 2018, 22.

⁵²⁵Б. Илић је навео да је из Катуне, да је био барјактар обор кнеза Јевте. Наводи погрешан податак да је 1832. године именован је за великог сердара расинског. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија* I, 198; Исти, *Поменик*, 597–598; V. S. Karadžić, *nav delo*, 209; Б. Илић, *Историјски преглед*, 145–146; Ђ. Петковић, *Два српска знаменита устаника*, 32–33.

⁵²⁶Јагодинска нахија, прва књига, 31; М. Петровић, *Финансије* I, 643; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 445.

је члан и 1830. године. За обављање ових послова примао је новчану накнаду. Његова плата је у периоду од маја 1821. до маја 1826. износила 4 000 гроша. Као члан суда у Крагујевцу примао је нпр. током 1824. године 500 гроша. Функцију председника Великог народног суда обављао је од 1832. до 1833. године.⁵²⁷ Од 1829. држао је под закуп Темнићку мукаду (Варварин са селима: Бачина, Церница, Обреж, Воденица, Крајићи) за 6 200 гроша и то је важило наредних пет година, да би наставио и након 1834, с тим што је цена закупа износила 6 000 гроша.⁵²⁸

Посебно је занимљива једна афера у коју је био умештан Милета Радојковић, а догодила се 1830. године. Петар Митровић је писао кнезу Милошу Обреновићу 5. јуна 1830. и известио га да се пре три године оженио девицом Станком, кћерком Мине из Маскара и да је након пет месеци брака сазнао да је она затруднела са кнезом Милетом. Одмах је јавио кнезу Милети који му је обећао 15 дуката само да ћути о томе и он се сложио. Али пошто није испунио обећање и није исплатио новац, Петар је одлучио да обавести кнеза и тражи да му кнез Милета исплати обећано, будући да му он већ три године чува дете. Кнез Милош је одлучио да посети Јагодину и реши проблем који му је био као поручен. Чланови јагодинске општине писали су кнезу Милошу 6. јуна 1830. и захваљивали су му се што је дошао међу њих да извиди узроке нереда и молили су га да из њихове средине уколони Милету Радојковића, члана Народног суда, са којим су имали неслагања. На понашање кнеза Милете Радојковића жалила се и Винка Станкова, истичући да је била девица, али да је кнез Милета, уз помоћ њене стрине, затворио у собу и силовао, а заузврат јој обећао хаљине, ћердане, тепелуке, па је и она тражила одштету.⁵²⁹ Вук Карацић наводи да је кнез Милош 1830. наговорио Јагодинце да туже Милету, који је у Јагодини имао лепу кућу. Кнез Милош је отишао у Јагодину, док је Милета остао у Крагујевцу, да испита наводне тужбе. Тамо је утицао на људе да говоре против Милете Радојковић и нашао неке жене и девојке за које се говорило да живе у љубави са Милетом, да га оптуже. Око овог случаја вођен је протокол и све записивано. Када је Милета очекивао да ће бити кажњен, кнез Милош му је опростио и

⁵²⁷М. Петровић наводи да је Милета Радојковић члан суда у Београду постао 1826. и да је након пола године враћен у Крагујевац. Вук Карацић наводи да је “*био поштован у народу као човек и јунак*”. *Јагодинска нахија*, књига прва, 37; Д. Давидовић, *Забавник*, IX; М. Петровић, *Финансије* I, 590; 592; 598; 600; V. S. Karadžić, *nav. delo*, 209.

⁵²⁸М. Петровић, *Финансије* I, 209; 211; 212.

⁵²⁹*Јагодинска нахија*, трећа књига, 16–17.

затражио да се исели из Јагодине (“где је осим куће и дућана имао и лепе њиве и ливаде, на које је Милош био највише очи окомио”).⁵³⁰

О кнезу Милети се расправљало и 1836. године. Највероватније да су стигле неке оптужбе у вези са имањима и поседима Милете Радојковића и његовог сина у Јагодини, па је зато кнез Милош писао пуковнику Петру Туцаковићу, војном команданту Средоточне команде, да са Пером, Милетиним сином и кнежевим турским писаром Ђорђеом Божиновићем, прегледа и попише све Милетине и тапије његовог сина, које су се налазиле у Исправништву јагодинском.⁵³¹ Пуковник Петар Туцаковић је почетком марта 1836. извршио кнежеву наредбу и заједно са Исправништем јагодинским испитао све оне који су се жалили на кнеза Милету. Они су истицали да им је преотео земљу и то доказивали тапијама, док је комисија излазила и обилазила поменуте плацеве. Зато је тражила савет од кнеза и предлагала да он (кнез) пресуди у овом спору.⁵³² Кнез Милош је изгледа свим овим процесима успешно контролисао српске великаше, не дозволивши им да стекну “превелику” моћ, а у исто време опраштајући им евидентне погрешке и тако их држао под контролом.

Улога Милете Радојковића посебно је била значајна у време ослободилачке борбе народа крушевачког краја и становника Источне Србије када је он био један од главних носилаца националне политике кнеза Милоша. Током устанка у Источној Србији кнез Милош је Милету Радојковића 6. маја 1833. поставио за „управитеља над свом у Крајини и Тимоку дејствујућом војском српском“. Започета изградња државног апарата у Источној Србији све до почетка јула 1833. стајала је под непосредним надзором Милете Радојковића. Он је имао врховну војну и управну власт као управитељ Тимока и Крајине. Под његовом надлежношћу налазиле су све локалне судске и полицијске (капетанске) власти. Његова власт била је привременог карактера све до почетка јула када је фактички отпочело ново устројство српске државне управе у Источној Србији.⁵³³

⁵³⁰V. S. Karadžić, *nav. delo*, 209.

⁵³¹Зоран Марковић, Светлана Мишковић, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, књига четврта 1836–1839*, Јагодина 2010, 15 (= *Јагодинска нахија*, четврта књига).

⁵³²ДАС, КК, X, 224, кнез Милош – Туцаковић Петру, војном команданту, 24. фебруара 1836, Крагујевац; *Јагодинска нахија*, четврта књига, 17.

⁵³³В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 30; 47; 55.

Након прикључења тзв. „шест нахија“ Кнежевини Србији и у време нових административних подела, Милета Радојковић је постао Велики сердар расински, са центром у Јагодини. Ипак, можда је био најпознатији по тзв. Милетиној буни, тј. побуни великаша против кнеза Милоша, који је планирао да одложи Скупштину заказану за Сретење, правдајући отказивање болешћу сина Милана. То је први сазнао Стојан Симић, коме је кнез Милош био кум, а пошто је морао да крсти сина, одлучио је да позове кнегињу Љубицу и млађег сина Михаила, наравно, уз дозволу кнеза Милоша. Након крштења, део виђенијих Срба договорио је побуну против самовоље кнеза Милоша, а о свему се разговарало у Симићевој кући, истој оној коју му је кнез Милош поклонио када је откупио од бегова Вренчевића. Како Милићевић наводи Милета је тражио да се земља уреди, да се кнез ограничи, али да не буде збачен. У Крагујевац се тада окупило око 3 000 људи. Уз Симића је ишло неколико кнезова из Крушевачког округа; са Ресавцем мањи број људи, док је Милета подигао највећи број људи из Темнића и Левча. Тома Вучић Перишић их је сачекао са 150 људи, саслушао њихове захтеве, и пренео кнезу. Милићевић наводи да је било договорено да бунтовници буду у народном суду и да не дирају кнежев двор. Милета је одмах по уласку у Крагујевац кренуо у народни суд, а Симић према кнежевом двору. Кнез Милош је окупљеном народу поручио да крену кућама, а да ће он да закаже Скупштину и изврши обећане реформе. Окупљени народ је у почетку негодовао због постигнутог договора плашећи се одмазде, али када су их вође увериле они су се разишли 22. јануара 1835. године. Остале старешине су дочекале кнеза који је 27. јануара дошао из Пожаревца у Крагујевац. Тада су се измирили, поклонили се, замолили га за опроштај, док их је кнез пригралио и изљубио. Другог дана су се заклели у цркви на светом јеванђељу.⁵³⁴

Након доношења Сретењског устава Милета Радојковић је изабран за министра војног, али је на тој функцији остао само 23 дана. Крајем јануара 1836. постао је члан Управитељног Совјета (Савета). За члана Великог суда постављен је октобра 1837. са годишњом платом од 1 000 талира. Био је члан Државног савета по уставу из 1838, а јула 1841. добио је чин генерал мајора и постао потпредседник Савета. Посебно се истакао својом улогом у време Нишке буне када се бавио заштитом народа, али и државним и националним интересима током боравка на граници. Због трошкова које је имао исплаћено му је, по наредби кнеза, пет дуката цесарских и 21 цванцик. Са кнезом

⁵³⁴М.Ђ. Милићевић, *Поменик*, 598–602; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 19; Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, 72–75.

Михаилом 1842. отишао је из Србије, али се убрзо вратио. Након тога је живео у својој кући у Јагодини где је умро 1852. године. Сахрањен у близини варваринске цркве у породичној гробници. Милићевић наводи да је био средњег раста, да имао је широко и снажно тело; „био је пун, алавушаст, густих бркова и лица рохава, као од малих богиња. Био је разборит и веома тврд на речи у сваком послу.“ Говорило се да је после Ресавца и Давидовића имао највише непокретних добара у Србији.⁵³⁵

6.7. Ђорђе Симић

Родио се у Сремчици у Београдској нахији, у другој половини 18. века, од оца Симе и мајке Данице. Крајем 18. века био је чобанин у Београду код неког механције Џике. У време последњег аустро-турског рата 1788. пријавио се као добровољац и ратовао под командом пуковника Михаљевића, када је добио капетански чин. Симић је ратовао против Турака код Карановца и Студенице. Након завршетка рата Ђорђе Симић је отишао у Срем и настанио се у селу Бољевцима где је довео и два брата Ђурђа и Ивана, док им је најмлађи брат Павле остао у Сремчици. У Бољевцима се оженио трећи пут (претходне две жене су му рано умрле). Са трећом женом имао је децу: Косту (рођ. 1794), Стојана (рођ. 1797) и Алексу (рођ. 1800). Примао је пензију од Аустрије због свог капетанског чина. Када је почео Први српски устанак 1804. дошао је у Србију да ратује против Турака. Године 1806. године учествовао је у ослобађању Крушевца и након тога управљао тим градом када се спомиње са титулама капетан и војвода. Учествовао је у боју на Јасици августа 1810, где му је погинуо најстарији син Коста, који је касније сахрањен код крушевачке цркве Лазарице. Након слома Првог српског устанка отишао је у Бољевце, где је скупљао добровољце за рат Аустрије против Француске. Међу добровољцима је био и његов син Стојан. Године 1815.

⁵³⁵ ДАС, ДС, РNo 182/841; Исто, РNo 208/841; Исто, РNo 245/841; Исто, РNo 432/842; Исто, КК, XXXIV, 195, кнез Милош: Диплома којом поставља Милету Радојковића за члана Управитељног Совјета, 14. јануар 1836; Исто, КК, XXXIV, 237, Диплома којом кнез Милош поставља пуковника Милету Радојковића за члана Великог суда, 29. септембар 1837; Исто, КК, XL, 97, Списак чиновника у Србији 1837. године; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 602; Б. Илић, *Историјски преглед*, 145–146; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 112; Новине српске, 18. фебруар 1839, број 7; М. Петровић, *Финансије* I, 566; 570; 574, 575; С. Симоновић, *нав. дело*, 372.

поново је прешао у Србију са женом и ћерком. Умро је у Београду 1817. године. Стојан и Алекса су 1827. пренели очеве мошти и сахранили их у манастир Раковицу.⁵³⁶

6.8. Алекса Симић

Родио се у Бољевцима у Срему 1800. године. Са 12 година одведен је у Земун где је био шегрт и калфа пет година. Након тога је ради трговине прешао је у Нови Сад, где је провео две године. У Србију је дошао 1819. и постао писар (млађи секретар) у канцеларији кнеза Милоша, где га је довео брат Стојан. Од пролећа 1820. био је секретар код Јована Обреновића, који је тада управљао Рудничком, Ужичком и Соколском нахијом, да би 1823. поново био враћен у канцеларију кнеза Милоша, где је уједно био и хазнадар. Године 1824. је изабран за безрђан башу, а 1829. је постао члан кнежеве свите, која је помагала кнезу у вођењу политике. Код брата Стојана у Крушевац одселио се 1833. и живели су у задрузи. У Забавнику Димитрија Давидовића за 1834, за Алексу Симића наведено је да је обављао послове секретара у Кнежевој канцеларији („секретар во части особити поручениа“). Након Сретењског устава 1835. изабран је за министра финансија, али је кратко остао на тој функцији. Приликом посете кнеза Милоша турском султану, налазио се у кнежевој пратњи. Јуна 1836. спомиње се као саветник са годишњом платом од 1 000 талира. У списку чиновника за 1837. наведен је као „ађутант књажески“ у чину пуковника, са непромењеном годишњом платом. Ту функцију је обављао још од 1835. године. У марту 1839. је по указу кнеза Милоша Обреновића поново постављен за министра финансија и на тој функцији је био до маја 1840. године. Када је кнез Милош напустио власт и земљу 1839, Алекса Симић је од привремене владе изабран да оде код њега и узме му оредње. Пред Вучићеву буну 1842. налазио се у Крушевцу, где је поправљао своју воденицу на Расини. Тада је често ручавао код окружног начелника Петра Цукића, а тајно скупљао противнике политике кнеза Михаила. Након збацивања Михаила Обреновића постао је привремени министар финансија, па затим капућехаја у Цариграду, а 1843. када су Петронијевић и Вучић удаљени из Србије, изабран је за министра иностраних дела.⁵³⁷

⁵³⁶М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 640–642; Б. Илић, *Историјски преглед*, 146. С. Симоновић, *нав. дело*, 397–398; У. Шешум, *Устаничка Србија*, 196, фуснота 187; Милан Новаковић, *Породица Симић*, у: Крушевачки зборник 5/6, Крушевац 2000, 89–99.

⁵³⁷ДАС, ЗМП, 871, Стојан Симић у Крагујевцу – Михаилу Феодоровићу Герману у Букурешту, 14. јуна 1819; Исто, КК, XXXIV, 135, кнез Милош – Алекси Симићу, 25. мај 1836; Исто, XL 96, Списак

Након тога је неких пет година боравио на свом имању у Влашкој, а 1849. изабран је за министра правде и просвете. Након Петронијевићеве смрти, Илија Гарашанин постаје попечитељ иностраних дела, а Алекса Симић министар унутрашњих дела. Године 1853. године је по налогу Меншикова смењен Гарашанин, а на његово место дошао је Алекса Симић, који је након тога изабран за члана Државног савета. Пензионисан је крајем 1857. и након тога је живео у Београду. Милићевић наводи да је Симић био: „крупан, гломазан, у лицу богињав, сед, великог носа покучастог, а гласа потмулог“. Доста је говорио, знао је много кратких, источних прича. Од страних језика служио се немачким, грчким и турским. У својој аутобиографији навео је да је у Цариграду саставио једну књигу у којој је скупио све Хатишерифе који се тичу Србије. Књига је састављена на српском, француском и турском језику у три примерка. Године 1853. написао је и штампао „Неколико чланака на ползу отечества нашег“. Жена Алексе Симића, Катарина, била је велика госпођа и радо помагала сиротињу. Мита Петровић наводи да је Алекса Симић био један од најписменијих и најсавеснијих народних службеника. Умро је крајем фебруара 1872. и сахрањен је у породичној гробници.⁵³⁸

6.9. Стојан Симић (1797–1852)

Родио се у селу Бољевци у Срему 1797. од оца Ђорђа и мајке Бисеније. Образовање је стицао у манастиру Фенеку, а када му је отац прешао у Србију и постао старешина у Крушевцу, био је уз њега све до слома устанка. Након слома Првог устанка 1813. вратио се са оцем у Срем, где је постао аустријски добровољац у рату са Француском. Након завршетка рата остао је без новца и посла и са неким српским породицама одселио се у Хотин (Бесарабија), у Русију. Ту је био у служби Јанићија Ђурића и примао помоћ од Руса. Године 1817. вратио се у Београд, где је затекао оца у

чиновника у Србији 1836. године; Исто, 97, Списак чиновника у Србији 1837. године; Д. Давидовић, *Забавник*, IX; М.Ђ. Милићевић, *Поменик*, 637–638. М. Гавриловић, *нав.дело*, 528; Новине српске, 18. фебруар 1839, број 7; М. Петровић, *Финансије* I, 553; 554; 557; 564; 573; 577; 579; 583–584; 692; Исти, *Финансије* III, 402; М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша*, 14–15; 28–35; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* I, 149–150.

⁵³⁸ Алекса Симић је знао турски језик, што му је олакшало рад у Турској канцеларији кнеза Милоша. Посао секретара обављао је од 1819 до 1826. и 1834. године. М.Ђ. Милићевић, *Поменик*, 638–640; М. Петровић, *Финансије* I, 225; М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша*, 14–15; 28–35. С. Симоновић, *нав. дело*, 397; М. Новаковић, *нав. дело*, 103–105.

сиромаштву. Продао је своје оружје и појас да би помогао оцу. Из Београда је отишао у Букурешт, где је радио као прост радник (ваљар у фабрици дувана). Касније је постао пандур код Михаила Германа, агента кнеза Милоша, када је почео да се меша у српске послове. То је било у време грчке хетерије. Тада се Стојан Симић истакао тако што је стигао на време до кнеза Милоша да га упозори да не прихвати неки турски ферман и од тада је постао његов татарин задужен за пренос писама из Букурешта у Србију и обратно. Тиме се бавио од краја 1817. до 1821, када је због избијања Револуције у Влашкој морао да напусти тај посао. Интересантно је сведочење његовог брата Алексе Симића у мемоарима које је пронашао и објавио Радош Љушић о томе како је Стојан Симић ступио у службу код кнеза Милоша. Он је током 1817, када се вратио у земљу, био на страни Карађорђа, спремао буну са њим и због тога кнез Милош није имао поверење у њега. Након убиства Карађорђа Стојан Симић је побегао у Влашку, где је временом ступио у службу Михаила Германа, повереника кнеза Милоша за сарадњу са Русима. Пошто није имао по коме да пошаље поверљива писма, то је учинио по Стојану Симићу који је стигао на време и од тада је постао близак кнежев сарадник. Алекса Симић је у својим мемоарима описао и један занимљив догађај који се десио током преноса писама, када је Стојан Симић сазнао да је хајдук Гица хтео да га ухвати и преда Турцима. Тада је отишао код чувеног хајдука, објаснио му о чему се ради и добио његову помоћ да се спаси од Турака, а писмо је послато по другом човеку и на време је стигло на праву адресу.⁵³⁹

Године 1821. Симић је послат у Цариград да однесе нека писма српској депутацији, али је тада затворен заједно са депутатима, јер је дошло до избијања Грчког устанка. Симић се избавио из затвора тако што се правио луд. Након повратка у земљу почео је његов успон. Почетком 1824. постављен је за скелецију на Дубравици и Раму, да би поново обављао татарску службу, а у јуну је постављен за остружничког скелецију. Мењао је дужности и добијао различите задатке све до маја 1827. када је

⁵³⁹ДАС, ЗМП, 871, Стојан Симић у Крагујевцу – Михаилу Феодоровићу Герману у Букурешту, 14. јуна 1819; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 643; Радош Љушић, *Сећања Алексе Симића на књаза Милоша*, Крагујевац 1997, 97-98 (=Р. Љушић, *Сећања Алексе Симића*); Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, I, 150; Бојан Панић, *Посета српског посланика Стојана Симића Влашкој и Молдавији крајем 1834. године*, у: *Пешчаник XXI-XXII*, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2021, 44–45 (=Б. Панић, *Посета српског посланика Стојана Симића*).

постављен за члана Народног суда као представник Јагодинске нахије и назван је „кнезом левачким“. Исте године послат је као члан депутације у Цариград. То је била тзв. шеста депутација у којој је болесног Атанаска Михаиловића заменио Стојан Симић, крајем септембра 1827. године. Симић је током марта 1828. позван у Србију по наређењу кнеза Милоша од кога је требало да добије нова упутства. Милићевић у свом Поменику наводи да је Стојан Симић био члан депутације из 1831. заједно са Лазом Теодоровићем и Димитријем Давидовићем, када су са Портом преговарали око данка који Србија треба да плаћа. У осталим изворима и литератури нема потврде тог податка. Током 1831. спомиње се његова посета Влашкој и договор око трговине стоком. Михаило Гавриловић је навео да је 1832. Симић одређен да иде у Петроград, али није отишао пошто су на Порти прихватили захтеве српских депутата. Током 1830. изабран је за члана кнежеве свите, а поред тога је пола године обављао функцију председника крагујевачког „Обшченародног суда“. Члан Суда у Крагујевцу поново је био 1834. године. Почетком 1833. изабран је за изасланика у Цариграду заједно са Димитријем Давидовићем. Њихов задатак био је да Порти предају тужбе које су Милошу достављене из побуњених крајева. Они су стигли у Цариград почетком марта 1833. године. Испунили су задатак и у договору са кнезом Милошем издејствовали Хатишериф којим су прикључене територије до којих је Карађорђе стигао у Првом српском устанку. Након прикључења тзв „шест нахија“ Стојан Симић је постао старешина у Крушевцу. У изворима се спомиње као „привремени надзиратељ Крушевачке нахије“. У јесен 1834. одлазио је у Јаши и Букурешт, да као представник кнеза поздрави нове владаре. Био је један од организатора Милетине буне 1835, која је договорена у његовој кући у Крушевцу, током крштења његовог сина. Након тога постао је члан Државног савета и кабинетски саветник кнеза Милоша, што га је веома изненадило, јер је очекивао да буде кажњен. Када је кнез отишао у Цариград, Симић је отишао у Влашку да обиђе своја имања, али га је кнез поставио за надзорника његових имања и посредника у односима са руским конзулом у Букурешту, бароном Рикманом. Симић је остао у Влашкој је од пролећа 1835. до средине 1837, када се појавио пред кнезом у Београду, када су се привидно измирили. Одмах након тога вратио се у Влашку и тамо остао до 1839. године. Током 1839. постао је члан и потпредседник Државног савета. Пошто је припадао групи уставобранитеља, 1840. је окривљен за стање у земљи, када је и протеран. Потом је отишао у Влашку где се бавио трговином сољу. Убрзо је под притиском Руса кнез Михаило вратио све изгнанике у земљу, осим

Томе Вучића. Након Вучићеве буне и доласка Александра Карађорђевића на власт, Стојан Симић се вратио у Србију и новембра 1842. постао је потпредседник Државног савета. Крајем новембра 1843. напустио је државну службу и отишао у Влашку, да се бавио трговином, јер је његов брат Алекса постао кнежев представник и министар спољних послова. Симић је постављен за председника Савета у време Вучићевог изгнанства у јуну 1844, а када је Вучић прешао у опозицију, он је био ближи кнежевој страни. Симић је 1848. дао оставку на председничко звање у Савету након демонстрације Београђана, иза којих је највероватније стајао Вучић, који их је подстицао, јер није био у добрим односима са Симићем.⁵⁴⁰

Стојан Симић је преминуо марта 1852. у Београду, а сахрањен је код Маркове цркве у Палилули. Милићевић је Стојана Симића описао: „високог раста, пун, гломазан, лица мало рошаваг, а беседе течне, кад треба оштре, саркастичне...” Носио је народно одело, а живео господски. Када је купио земљу и ту подигао кућу, на месту где је била бара и око ње рит, сви су му се смејали. Касније је влада ту кућу откупила за двор – стари двор. Био је носилац више одликовања: Ордена Светог Владимира IV реда и ордена Свете Ане II реда које је добио од руског цара; ордена нишана ифтихара III реда, који је добио од турског султана и гвоздене круне III реда коју му је доделио аустријски цар.⁵⁴¹

⁵⁴⁰Током Симићевог боравка у Влашкој од 1835. до 1837. наређено је Исправништву крушевачком да се брине за његову кућу и земљу коју је требало обрадити. ДАС, КК, XIV, 627, Јован О. – Исправништву округа крушевачког, 21. август 1835; Исто, XXXIV, 214, кнез Милош: Указ о постављењу Стојана Симића за дејствителног државног саветника, 14. фебруар 1835; Исто, XXXIV, 215, Кнез Милош: Диплома којом поставља Стојана Симића за свога кабинетског саветника, 16. фебруар 1835; Исто, XL, 97, Списак чиновника у Србији 1837. године; Исто, XXX, 694, Абди Асим Маскар паша – кнезу Милошу, 1831. године у Адакалу; Исто, ДС, РNo 219/839, кнез Милош – Савету, 11. мај 1839. године; М. Петровић, *Финансије* I, 557; 565–566; 572; 582; 585; 598; 601; 893; Ђорђе Симић, *Шта је био Стојан Симић?: одговор писцу чланака „Развитак државног живота у Србији“*, Београд 1875, 9–10; М. Гавриловић, *нав. дело*, 535; 540; Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, Београд 2003, 195–196; Б. Панић, *Посета српског посланика Стојана Симића*, 45–47; Новине српске 3. март 1834. године, број 9; 18. фебруар 1839, број 7; 13. мај 1839, број 19; 7. јун 1839; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 60–61. Д. Давидовић га наводи и као члана суда у Крагујевцу. Д. Давидовић, *Забавник*, IX; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 231; 451–456, истиче Стојана Симића као једног од најзначајнијих опозиционара кнезу Милошу и вођу опозиције још од 1830. године.

⁵⁴¹За градњу куће Стојана Симића у Крушевцу 1839. старешина Дунђерског еснафа наплатио је 933 наднице по пет гроша и 57 надница по 6,20 гроша чаршијских. Никола Вучо, *Распадање еснафа у*

Истакнуте личности српске историје које су дале допринос развоју и напретку не само Крушевачког округа већ и целе Кнежевине Србије биле су: Павле Цукић, Ђорђе Симић, Чолак Анта Симоновић, војводе и старешине још из времена Првог српског устанка. У каснијем периоду посебно су се истакли: Петар Лазаревић Цукић, браћа Симић (Алекса и Стојан), Милета Радојковић, Мина Илић, буљубаша из Мајдева, који је био учесник и Првог српског устанка. Једино од споменутих су на простору Крушевачког округа рођени Петар Лазаревић Цукић, Милета Радојковић и Мина Илић. Поред њих треба споменути и Вучка Мутавџића, Милосава Браљинца, Веселина Ћирковића, Симеона Прокића и остале среске старешине и судије.

Србији, Положај занатлија и занатских радника, књига друга Београд 1958, 69 (=Н. Вучо, *Распадање еснафа*); М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 647–648; М. Гавриловић, *нав. дело*, 495; С. Симоновић, *нав. дело*, 399; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 19; Б. Панић, *Посета српског посланика Стојана Симића*, 47; М. Новаковић, *нав. дело*, 100–103.

7. БОЛЕСТИ У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Велики сердар расински Милета Радојковић је у свом рапорту 15. септембра 1834. известио кнеза Милоша да „на многи мести народ од срдобоље, а нарочито у горњој части Жупе болује, где је од те болести више људи, а особито деце помрло“. У следећем рапорту Милета Радојковић је известио да се болест срдобоља у Жупи „осилила и умножила“ и да је умрло 78 људи. Извештавао је и да је један момак из Паруновца Крушевачког округа извршио самоубиство пиштољем, јер се дуго лечио од „великих краста“ и то је утицало да изврши самоубиство. Већ крајем септембра сазнајемо да је „срдобоља“ у Жупској капетанији почела да слаби, али да се уместо ње јавила друга болест која је захватила поред Жупе и Крушевачку капетанију. Од те болести људима су излазиле „беле красте“ на глави, образима, ушима, врату и након трећег дана су умирали. Од исте болести преминула су два човека, а једна девојка боловала је и у Ражњу. Ту болест једни су звали: „љута бољка“ или „блага рана“, а други „далак“. Крајем октобра 1834. поменуте болести у Великом сердарству расинском су се смириле и „сасвим утаманиле“.⁵⁴²

Колера је однела велики број жртава у Кнежевини Србији 1836, а након њеног смиривања јавила се вест о појави куге у Турској, која је стизала и на српску границу.⁵⁴³ О колери у Крушевачком округу сазнајемо из писама Јована Обреновића и Арсенија Андрејевића с почетка августа 1836, због које је војни командант променио трасу предвиђеног пута и није посетио Крушевачки округ.⁵⁴⁴

Болест куга је захватила Кнежевину Србију 1837. године. Било је потребно увести строге мере. Арсеније Андрејевић пуковник и командант Средоточне војне команде је августа 1837. писао крушевачком доктору са циљем да извиди каква је ситуацију у Ражњу и око Ражња у вези са болешћу која је узимала маха, али уз

⁵⁴²Јагодинска нахија, трећа књига, 222–223; 225; 226.

⁵⁴³Војислав Михаиловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, Београд 1937, 26 (=В. Михаиловић, *Борба против куге*); Тихомир Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији у време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*,² Београд 1938, 31–33. (=Т.Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике*); Урош Шешум, *Епидемија куге, колере и туфуса 1707–1837. и њихов утицај на стварање и изградњу модерне српске државе*, у: Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 15–16 (=У. Шешум, *Епидемија куге, колере и туфуса*).

⁵⁴⁴ДАС, КК XIV,1230, Арсеније Андрејевић - Јовану Обреновићу, 29. јул 1836. године.

препоруку да не остане у Ражњу или да се не меша са тамошњим становништвом, него да након прикупљања информација обавести старешине и да се врати у место у ком борави.⁵⁴⁵ Из једног писма кнеза Милоша упућеног Стефану Недељковићу, старешини Темнићког среза у Јагодинском округу од 29. септембра 1837. сазнајемо да је он добио задатак да из свог среза са 30 „добрих момака“ оде у Ражањ, где је требало да дође и пуковник Петар Лазаревић са 30 момака из Крушевачког округа ради постављања кордона и да у свему поступају по наређењу старешине Ражањског среза целог капетана Петра Поповића.⁵⁴⁶

Током 1837. уређење граница појачано је уредбама, установама и мерама санитарно полицијског карактера, који је кордонима давао војно и санитарно обележје (подизање састанака и карантина). Карантини су били за људе, стоку и ствари, а састанци су коришћени за све остало.⁵⁴⁷

Карантини су одмах постали државне установе и издаци на њих падали су на терет државне касе. Ђумручка такса (тескера) служила је као потврда да је онај који је изашао из карантина платио царину на робу коју је донео са собом.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Куга се појавила у Ражњу и Ћићевцу, а пренели су је турски низами. Велику грешку тада је начинио аустријски лекар у алексиначком карантину Херман Мајнерт. Занимљиво је спомињање крушевачког доктора. На основу тога можемо да видимо да је Крушевац као центар округа већ 1837, а можда и пре тога имао свог доктора. *Јагодинска нахија*, четврта књига, 97; .В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 94–96; Т. Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике*, 35; 96–97; У. Шешум, *Епидемија куге, колере и туфуса*, 17; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, II, 96–101.

⁵⁴⁶ *Јагодинска нахија*, четврта књига, 152.

⁵⁴⁷ Допраћени српском стражом до границе Људи су у карантинима примани како ко наиђе, уз претходни лекарски преглед у самој парлаторији. Здрави су примани унутра где су, по групама, подлегали чишћењу и кађењу. У случају каснијег обољења, за време трајања контумацког периода, оболели су издвајани у посебне собе. Ту су добијали кревет са сламарицом и заложеном пећи. У случају куге, овакви болесници су одвајани у посебне зградице, колибе или бурдеље. В. Михаиловић, *Борба против куге*, 41; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 85; 89; У. Шешум, *Епидемија куге, колере и туфуса*, 16

⁵⁴⁸ У време када су турски низами донели кугу у Кнежевину Србију кнез Милош је наредио да се период карантирања подигне на шест недеља. Са смиривањем заразне болести 1839. Намесништво је смањило карантински период са десет на седам дана, а 1842. успостављен је једнодневни период. ДАС, КК, I, 291, Милош Обреновић – Карантину алексиначком, 17. август 1837; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 92; Александар М. Савић, *Карантини у Кнежевини Србији (1839–1858)*, у: Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 43 (=А. М. Савић, *Карантини у Кнежевини Србији*).

Састанци су вршили улогу карантина, само у мањем обиму, са изузетком што нису примали људство и „подозриву“ робу. У време харања куге око српске границе престајали су са радом и за њих су прописивана посебна упутства и правила по којима су имали да обављају свој рад. Састанци су били и места трговачке размене између становника Кнежевине Србије и људи који су живели у пограничним крајевима Османског царства. Подизани су непосредно уз граничне карауле и подлежали су, исто као и карантини, инспекцијама виших власти, које су слали кнез Милош или Савет. Преко састанака се ретко дозвољавао прелаз путницима у Србију и то за време док није било куге у Турској. За случај пребегивања из нужде, састанци су примали бегунце, и преко граничних стража достављали их најближим карантинима на издржавање контумацког периода. Простор Крушевачког округа окруживала су два састанка: Суповац и Јанкова Клисура, који су повезивали Крушевачки крај за Топлицом и Прокупљем.⁵⁴⁹

Карантини су постојали у Кнежевини Србији и пре 1836. године. У Њуприји и Поречу се спомињу још 1829. године. Касније је карантин премештен у Алексинац, након његовог прикључења Кнежевини Србији. Улога карантина нарочито је дошла до изражаја у пролеће 1837. када је куга била на свом највишем степену распрострањености у Турској, нарочито у Солуну, Серезу, Прилепу, Дупници и Скопљу. Током мају јавља се у Пироту, одакле је вуном пренета из Македоније. Кнез Милош тада шаље Аврама Петронијевића на границу са налогом да се гранични кордон и страже појачају.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹Постојале су две врсте састанака:самостални или главни и подређени карантинима, па су названи „зависими“ или „филијални“. Ови подређени карантини били су потчињени војним командантима или матичним карантинима. У Србији су „зависими“ били они на Шепачкој Ади, Суповцу, Грамади и Василиној Чесми. Њихова главна функција огледала се у раду „парлаторије“, преко које се обављао навећи задатак састанка – разговори и уговарања личних и трговачких веза. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 88; 92–93; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 442–443; А. М. Савић, *Карантини у Кнежевини Србији*, 42; Милош Јагодић, *Погранична санитарна заштита у Србији средином 19. века*, у: *Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети* (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 61 (=М. Јагодић, *Погранична санитарна заштита*); Весна О. Милојевић, *Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836–1842)*, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са примременим седиштем у Косовској Митровици, необјављена докторска дисертација, Косовска Митровица 2023, 32–44.

⁵⁵⁰Старешина Крушевачког округа Петар Лазаревић је поступио по наређењу и удвостручио стражу на граници, у караули Мајдевачкој. ДАС, ЗМП, 4615, Аврам Петронијевић, саветник – Стефану

Средином августа 1836. Милош Обреновић је издао наредбе војним командантима Моравско подринском и Дунавско тимочком да поставе страже у пограничним пределима према румелијској граници, међу њима и у Крушевачком округу и да свако ко пређе границу буде послат у карантин у Алексинац да би се спречио унос куге у земљу.⁵⁵¹ Почетком 1837. издате су заповести и назначене дужности латова грамадског и суповачког. Јасно је назначено како је било могуће одржавати састанке, које намирнице и коју робу је било могуће пребацити из Турске у Кнежевину Србију, а коју не и на који начин је то могуће обављати. За Суповац су дани за састанак били понедељак и петак, а за Грамаду уторак и субота. У време пазарних дана био је одређен неко од стражара да пази да се ништа не пребаци без поштовања одређене процедуре. Све је ишло преко латова, који је са штапом у руци пребацио робу и намернице са једне на другу страну. За вреће са брашном, пшеницом, кукурузом, јечмом коришћене су даске подигнуте на два стуба (дирека) и нагнуте са једне на другу страну. На средини тог места налазио се и суд (посуда) са сирћетом и водом у којој су трговци и сељаци са турске стране бацали новац. Поред тога постојао је и један крчаг који је латов користио да испира све што буде тада на граници, а чиме је дозвољено да се тргује. Били су дозвољени: чанак, крчаг вагањ, стакло, вино, ракија, али не у буклијама које су имале каиш, празна бурад, грожђе, дрвене ствари, као и од гвожђа, бакра. Овакве ствари су само испиране водом. Било је дозвољено да се прими и коњ без улара, као и волови, краве, мазге, магарци, који су се такође испирали водом. Дозвољено је било да се тргује и тамјаном, чивитом, стипсом, земљаном бојом, али је

Стојановићу, 25. мај 1837; Исто, КК, I, 250, Карантин алексиначки - Милошу Обреновићу, 1. јул 1837. Алексинац; Исто, 256, Карантин алексиначки – Милошу Обреновићу, 14. јул 1837. Алексинац; Исто, XVII, 163, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 29. мај 1837; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 85–86; 93; Исти, *Делатност кнеза Милоша на организацији санитетске службе у Србији 1830–1839. године*, у: *Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошове владе 1815–1839*, Београд 1995, 192; У. Шешум, *Епидемија куге, колере и туфуса*, 17; А. М. Савић, *Карантини у Кнежевини Србији*, 41.

⁵⁵¹Због појаве куге почетком децембра 1836. у Дупници, Врању и околним селима, као и у два пиротска и једном лесковачком селу; наређено је Исправничествима алексиначком и крушевачком да не издају више пасоше за Ниш. ДАС, КК, XXXVI (Црноречка нахија), 103 б. Овај документ налази се и у фонду Јована Обреновића, где је сигурно грешком наведен и то између бројева КК, XIV, 1239. и 1240. М. Обреновић – војним командантима Моравско подринском и Дунавско тимочком, 4. август 1836., Бања № 3141; Исто, КК, I, 133, Петронијевић Аврам – Милошу Обреновићу, 26. новембар 1836. године; Т. Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике*, 34–35.

било потребно све то иsipати у одређену посуду и проверити да нема хартије, конца, вуне, свиле или памука јер је то било забрањено примати, као и дуван који није смео да се уноси из тадашње Турске у Кнежевине Србију. Становништву Кнежевине Србије било је дозвољено да у Турску (оностраним људима) продаје: сено, дрва, масло, сир, стоку, кожу, али све то је могло да се одради не директним контактом, него преко посредника, латова, који је од једног узимао и другоме предавао, уз поштовање већ наведене процедуре. Латов је за то био плаћен и за све што је купљено од људи из Турске, а прешло је преко њега добијао је један грош и једну пару. Он је имао обавезу да на месечном нивоу предаје уредан и тачан рачун директору контумаца.⁵⁵²

У наредном периоду стизале су вести о смањењу и нестанку заразне болести до њеног поновног јављања, достизања маскимума и чак преласка у Кнежевину Србију. Проблем који је изазивала кужна болест односио се и на насељавање, посебно оних људи који су пребегли из Турске. Јован Обреновић је априла 1837. дозволио Обраду Човићу да насели избегле људе из Турске по Козничкој нахији, јер је тада стигла информација да више нема заразних болести.⁵⁵³ У наредним месецима 1837. сазнајемо да кужне болести и даље има, да се шири и да односи многе животе. Милосав Браљинац је средином 1837. добио дозволу од кнеза Милоша да изостане са Спасовске скупштине због куге која се ширила по пограничним крајевима тадашње Кнежевине Србије. Поред дозволе да изостане са важне скупштине добио је и наредбу да дуплира стражу на граници, да тамо борави, да прати дешавања и о свему да обавештава како кнеза Милоша, тако и војног командата и остале старешине.⁵⁵⁴

⁵⁵²Б. Перуничкић, *Крушевац*, 219.

⁵⁵³Питање је да ли је тада стварно стигла вест о нестанку болести или је можда било важно населити пребегло становништво. Мада су и у каснијем периоду стизале су опречне информације различитог карактера. ДАС, КК, XIV, 1518, Господар Јован – Обраду Човићу, 8. април 1837. године.

⁵⁵⁴М. Браљинац је известио да је удвостручио страже на граници свог среза и да прате да странци неовлашћено пређу у Србију. И полукапетан Бугарморавског среза Павле Урошевић почетком августа 1837. јавља о појави куге у Приштини. Старешинама Алексиначког, Гургусовачког и Крушевачког округа, као и старешини Трстеничког среза одобрено је да не долазе на Спасовску скупштину због куге, а да је потребно да удвоструче страже на граница и да и за себе подигну колибе на пограничним пределима јер морају стално да бораве на границама и да се старају о поштовању строгих правила о уласку и изласку из земље. ДАС, КК, XIV 1687, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 1. јун 1837; Исто, 1778, Павле Урошевић, полукапетан – Јовану Обреновићу, 20. јул 1837; Исто, XVII 164. Милосав Браљинац – кнезу Милошу, 4. јун 1837; Исто, I, 208, 24. мај 1837.

Због великих размера куге у Турској војни команданти Моравско подрински и Дунавско тимочки одлучили су да током августа 1837. затворе парлаторије у Суповцу, Грамади и Пандиралу, што је изазвало проблем Алексиначком карантину коме су се латови са тих парлаторија обраћали за посао. По наредби кнеза Милоша карантин је могао да задржи латове уколико су му потребни за обављање одређених послова, а уколико нису могли су да буду исплаћени и послати кућама.⁵⁵⁵

Старешина Бугар Моравског среза Павле Урошевић је почетком септембра 1837. јавио о кужној болести у Ражњу, великој смртности људи, али је касније послао информацију да је могуће да су ти људи помрли од нечега лошег што су појели и од чирева. Вест је свакако тачна, али да ли је требало умањити страх и ширење панике па је за смртност људи окривљена нека друга болест или се све стварно тако и издешавало. Ова вест је значајна јер сазнајемо да је смртност у Кнежевини Србији тада наступала и од тровања храном и чирева. Да је кужна болест ипак била главни разлог смртности видимо из дописа истог старешине Урошевића који је рекао да је поступио по налогу војног команданта Јована Обреновића и да је почетком септембра 1837. кренуо од Ђуниса уз Мораву до Суповца, да је страже и бродове на Морави поставио, да су скеле и чунови извучени и да нико није могао да пређе реку, а самим тим и границу.⁵⁵⁶

Петар Лазаревић је такође током септембра 1837. обавештавао о болести у Ражњу са наводом да је троје умрло, а четворо је било болесно.⁵⁵⁷ И границе Јошаничког и Крушевачког среза биле су добро чуване, страже су појачане и неовлашћени прелазак стоке и људи из Турске није био могућ.⁵⁵⁸ Проблем је имао полукапетан трстенички Сима Прокић који се жалио на житеље села Медвеће који су припадали Левачком срезу у Јагодинском округу, а који су имали њиве у Трстеничком срезу, да су насилно прелазили, вршећи преступ кордона на обали Мораве и да су чак

⁵⁵⁵ДАС, КК I 265, Карантин алексиначки – Милошу Обреновићу, 25. јул 1837; Милош Обреновић – Карантину алексиначком, 28. јул 1837. године.

⁵⁵⁶ДАС, КК, XIV, 1861, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 21. август 1837, Лужани; Исто, 1862. Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 21. август 1837. године.

⁵⁵⁷ДАС, КК, XIV, 1872, Петар Лазаревић – Василију Симићу, 28. август 1837. Исто, XVII, 184, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 20. август 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 244.

⁵⁵⁸ДАС, КК, XIV, 1864, Филип Прибаковић – секретару Јована Обреновићу Василију Симићу, 24. август 1837; Исто, 1871, Петар Лазаревић – Василију Симићу, 27. август 1837. године.

били спремни да се потуку са стражарима.⁵⁵⁹ Током септембра 1837. Филип Прибаковић је јавио да се у селу Бањи у Јошаничком срезу јавила болест “терлема“ и то у једној кући где се разболело петоро људи, али да им је било боље и да се та болест није ширила.⁵⁶⁰

Крајем 1837. у дописима се поново спомиње куга на простору тадашњег Османског царства и то у: Нишу, Прокупљу, Подујеву, Куршумлији и околини, што је изазвало посебну пажњу српских власти због близине границе и могућности поновног преласка болести због чега су старешине добијале наређења да пажљиво мотре на границу.⁵⁶¹

И током 1838. вести о кужној болести биле су различите. Тако је Милосав Браљинац послао информацију да је куга престала у пограничним местима, док је два месеца након тога Јован Обреновић упозоравао Петра Лазаревића да пази добро на границу и да не дозволи да болест пређе у његов срез.⁵⁶² Из извештаја Алексиначког карантина крајем јула 1838. сазнајемо да је куга у Нишу била и даље присутна и да је дневно односила између четири и осам људи, мада су постојали и дани када нико није умирао од те болести. Заразна болест је и даље била присутна у селу Берчинцу, које је било удаљено око сат и по од границе.⁵⁶³ И наредних месеци стизале су опречне

⁵⁵⁹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 244.

⁵⁶⁰Терлема – висока телесна температура, врућица; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 244; Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006, 1228.

⁵⁶¹Милосав Браљинац чак јавља да је болест куга присутна у селу Бориници, удаљеном два сата хода од границе, док је лесковачки паша такође забранио мешање становника Лесковачке и Приштинске нахије. ДАС, КК, XIV, 2036, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 13. децембар 1837; Исто, 2051, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 23 децембар 1837; Исто, 2054, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 28. децембар 1837, Кожегин; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 244. Владимир Стојанчевић, *Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије (Из историје здравствених прилика: предање и историја)*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 208–211.

⁵⁶²ДАС, КК, XIV, 2256, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 13. април 1838; Исто, 2363, Јован Обреновић – старешини среза Крушевачком пуковнику Петру Лазаревићу, 25. јун 1838; Исто, 2384, Јован Обреновић – среским старешинама, 7. јул 1838. године.

⁵⁶³Док Павле Урошевић јавља да је кужна болест у опадању и да има све мање случајева у Нишу и Прокупљу. О смиривању болести у Нишу и околини јавља и Петар Лазаревић. ДАС, КК, XIV 2412, Карантин алексиначки – Јовану Обреновићу, 13. јул 1838; Исто, 2445, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 23. јул 1838, у Шаревцу; Исто, 2451, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 26. јул 1838. године.

информације, али кужна болест је и даље била присутна са страшним последицама, што је нагонило и српске власти да и даље будно прате на границу, да шаљу свакодневне патроле и чувају своје становништво.⁵⁶⁴ Крајем 1838. због ширења куге у Нишу, Нишкој и Пиротској нахији строго је било забрањено мешање становника, што се посебно тада односило на Крушевачки и Гургусовачки крај, а брига о граничним прелазима и санитетским правилима била је и даље веома строга.⁵⁶⁵ Изгледа да таква строга правила нису била поштована и са турске стране, о чему је Јован Обреновић известио новопазарског муселима Јусуф бега. Описао је како се строго пази и добро чува граница са српске стране, док се са турске стране не поштују правила кордона, чине прекршаји и чак се пуца на српске граничаре.⁵⁶⁶

Једно од наређења упућено среским старешинама било је да изврше пресељења пограничних села које је због болести било потребно изместити са границе дубље у унутрашњост. Тај задатак био је поверен свим среским старешинама и буљукбашама Крушевачког округа који су требали да обиђу та погранична села и куће, да их попишу

⁵⁶⁴Према извештају Карантина у Алексинцу дневно је умирало у Нишу и околино од 20 до 30 људи, а тај број некад је ишао и до 49. Наводи се да је највећа смртност била код Турака и Цигана (Рома), као и Јевреја. Павле Урошевић је извештавао о појави куге у Лесковцу и селима у близини границе са Кнежевином Србијом, али и о смрти Селим-бега Вренчевића у Нишу од кузне болести. Из Алексиначког карантина крајем новембра 1838. стижу вести да је куга и даље присутна у Нишу, готово свим селима Нишке нахије и да се на граници налазе многобројни збегови, као да се куга шири и од Пиротске нахије. ДАС, КК, XIV, 2525, Карантин алексиначки (главни надзиратељ карантина Алексиначког, цели капетан Аранђел Милосављевић) – Јовану Т. Обреновићу, 10. август 1838; Исто, 2537, Јован Обреновићу – Павлу Урошевићу, 13. август 1838. у Чачку; Исто, 2608, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 12. септембар 1838, у Крушевцу; Исто, 2610, цели капетан Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 12. септембра 1838. у Лужанима; Исто, 2637, Карантин алексиначки – Јовану Обреновићу, 22. септембар 1838; Исто, 2649, старешина среза Крушевачког Пуковник Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 26. септембар 1838; Исто, 2651, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 26. септембар 1838, у Суповцу; Исто, 2654, старешина среза Козничког мајор Милосав Браљинац – Јовану Т. Обреновићу, 27. септембар 1838, у Виткову; Исто, 2681, Карантин алексиначки – Јовану Обреновићу, 15. новембар 1838. у Алексинцу; Т.Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике*, 37.

⁵⁶⁵Према извештају мајора Браљинца куга је и даље била присутна у Прокупљу и пограничним селима током октобра 1838. године. ДАС, КК, XIV, 2654, Старешина среза Козничког Мајор Милосав Браљинац – Јовану Т. Обреновићу, 27. септембар 1838, у Виткову; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 363.

⁵⁶⁶ДАС, КК, XIV, 2437, Јован Обреновић – Јусуф бегу, муселиму новопазарском, 21. јул 1838, Јошаничка Бања.

и поступе по наређењу.⁵⁶⁷ Поступајући по наредби Петар Лазаревић је обавестио војног команданта да је село Равниште преселио у село Буци, а и да је по налогу село Сувају које је било близу границе населио у Мајдево.⁵⁶⁸ Наравно да је свако пресељење које није било добровољно изазивало негодовање народа, побуне и решавање конкретних егзистенцијалних проблема. Породице које су расељене имале су проблем одласка до својих ливада, пашњака, њива и ораница, као и чувања стоке. У табели 11. дат је списак фамилија које су удаљене од границе по три сата хода и они су могли и даље да обрађују своју земљу на старим местима, али им је био проблем да тамо одлазе и бораве.⁵⁶⁹

Табела 11. Списак расељених села и фамилија у Крушевачком срезу 1838. године

Назив села	Име и презиме домаћина	Број домаћина	Место где су пресељени
Суваја	Милован Јовановић са фамилијом	1	Мајдево
	Милутин Јовановић са фамилијом	1	
	Вукић Вукаиловић са фамилијом	1	
	Милисав Богдановић са фамилијом	1	
	Радосав Јовановић са фамилијом	1	
Равниште	Гаврило Јовановић са фамилијом	1	Буци
	Радивоје Кошар са фамилијом	1	
	Станко Миљковић са фамилијом	1	

Због појаве куге били су забрањени контакти становништва по окрузима Кнежевине Србије. Крајем новембра 1837. кнез Милош је дозволио да дође до мешања, тј. сарадње становника Јагодинског и Ћупријског округа са становништвом Крушевачког округа. Само је и даље било забрањено мешање са становницима

⁵⁶⁷ ДАС, КК, XIV, 2433, Јован Обреновић – среским старешинама и буљукбашама окружја крушевачког, 1838 године.

⁵⁶⁸ ДАС, КК, XIV, 2451, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 26. јул 1838 године.

⁵⁶⁹ ДАС, КК, XIV, 2452, Петар Лазаревић – ађутанту Моравско подринске команде полукапетану Гаји Марковићу, 26. јул 1838, у Крушевцу; Исто, 2502, Јован Обреновић – Савету, 7. август 1838. у Чачку.

Алексиначког округа, пошто је тамо и даље била присутна кужна болест и то у Ражњу и околним селима.⁵⁷⁰

Током 1840. спомње се у Крушевцу „огњена болест“. Б. Илић сматра да се радило о некој врсти колере од које су становници боловали највише пет дана, била је праћена високом температуром и свакодневно је сахрањивано двоје или троје људи. Министарство унутрашњих дела је тада препоручило Начелству да затражи лекара из Јагодинског округа др Белонија, али пошто се болест умирила, интервенција лекара није била потребна. Болест се у Крушевцу поново јавља 1849. године.⁵⁷¹

Током новембра 1840. др Јован Цомпо је прешао из Чачка у Крушевац, а почетком 1841. положио је заклетву и постао окружни физикус. Тада је стигла наредба о калемљењу (пелцовању) становништва против малих богиња које су се појавиле у Трстенику. Али народ Крушевачког округа није прихватио да одлази код др Цомпа, јер се сазнао да је склон алкохолу. Он је чак оптужен и послат на суд и тај случај стиже до Апелационог суда, који осуђује доктора Цомпа на губљење државне службе, чиме Крушевачки округ остаје без лакара. Др Јован је напустио Крушевац 1842. и у Београду је наставио са приватном праксом. Наредне 1843. пелцовање против малих богиња успешно је завршио Спиридон Перини.⁵⁷²

7.1. Непоштовање карантинских правила (кордонопреступници)

Због кужне болести правила на граничним прелазима била су строга. Занимљив је пример појаве једног роја пчела које су слетеле на кабаницу војнику на Суповцу током обиласка границе, а остала двојица који су били са њим су похватили те пчеле. Сви они су издвојени у карантин због провере болести. Куга се тада ширила, била је у селу Берчинцу, у Нишкој нахији, удаљеном два сата хода од границе, где је 15 људи

⁵⁷⁰ДАС, ДС, РNo 449/837, Књажеско-српски магистрат Крушевачког округа – Савету, 9. децембар 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 277.

⁵⁷¹Б. Перунић, *Крушевац*, 383–384; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 123; В. Стојанчевић, *Становништво и обичаји крушевачког краја*, 159; Војислав Марјановић, *Здравствена култура Крушевца у XIX веку*, у: *Крушевац кроз векове*, Крушевац 1972, 169–170.

⁵⁷²Јован Цомпо долази у Србију 1838. године. В. Марјановић, *нав. дело*, 170–171; Славица Ристић, Синиша Ристић, Слађана Јовић, *Развој здравствене културе у Србији у првој половини 19. века*, у: *Војносанитетски преглед*, волумен 68, број 8, Београд 2011, 717.

умрло. Због тога се радило на ојачању границе и постављању још два пикета покрај Мораве до Суповца.⁵⁷³

Казна за непоштовање карантинских прописа била је и физичка и износила је 25 удараца штапом. Средином 1837. због непоштовања карантинских прописа кажњен је Ђорђе Слеччевић из села Грејача, Бугар Моравског среза.⁵⁷⁴ Почетком септембра 1837. два Циганина су прешла границу ноћу и прошли би неопажено да у Турској нису нешто украли и побегли, па је турски буљукбаша о томе обавестио српску стражу која их је ухапсила и предала Турцима.⁵⁷⁵

Током марта 1838. на граници на простору Јошаничког среза похватани су „кордонопреступници”: Павле Јовановић из Гувништа и Антоније Петаковић из Исева који су побегли испред пандура и њихови саучесници: новоселски кмет Ђорђе Живковић, буљубаша јарињске карауле Милован Лисинац, Обрад Лазић из Шипатина (Шипачина) и Миљко Јанковић из Војмиловића. Они су продавали ракију у Турској, а Благоје Ристић и Мијаило Јовановић из села Курића коже од звериња. Када су похватани пронађено је и 320 ока ракије која је предата Магистрату у Крушевцу. Поменути преступници послати су у Савет и одатле су предати Великом суду ради даљег поступка. Велики суд је испитао случај и донео пресуду. Павле Јовановић из Гумништа у Крушевачком округу, стар око 60 година, отац петоро деце, Манојло Јовановић, стар око 28 година, отац троје деце, Анта Пешак из Исева, стар око 40 година, отац двоје деце, Ђорђе Живковић, Новоселски кмет, стар 40 година, отац двоје деце, Сима Елакчанин, пандур капетана Миленка Радојковића, стар 33 година, отац четворо деце, Милован Лисинац, буљубаша караулски, 50 година, отац петоро деце, учинили су следећи кордонски преступ: пред Божић 1837. када је надлежни срески старешина издао заповест да се спреми порез и то у аустријском новцу кренули су да траже и да набављају између себе и преко границе. Тада се Павлу Јовановићу јавио један човек из Турске и понудио му новац у размену за ракију. Пошто није имао на чему да пошаље тај човек из Турске пошаље крадом једног коња, с којим Павле одлази у Жупу, купује ракију, са којом прелази у Турску и у путу се састао с Милетом, Антом

⁵⁷³ ДАС, КК, XIV, 2391, Павле Урошевић, цели капетан – Јовану Обреновићу, 8. јул 1838. у Суповцу; Исто, 2400, Командир 5 роте Књажевске пешачке гарде 3 батаљона прапошик Станојло Петровић – Јовану Обреновићу, 10. јул 1838 на Суповцу.

⁵⁷⁴ ДАС, КК, I, 225, 10. - 11. јун 1837. године.

⁵⁷⁵ ДАС, КК, XIV, 1867, Милосав Браљинац – Василију Симићу, 26. август 1837. године.

Пешаком и Манојлом Јовановићем који су такође пошли у Турску, али пре него што су прешли границу ухватила их је стража и отерала на караулу код буљукбаше Милована Лисинца. Тамо на караули дошли су: момак (пандур) капетана Миленка Радојковића, Симо Елакчанин и Новоселски кмет Ђорђе Живковић и рекли су буљукбаши да их пусти кући да иду да прославе Божић, пошто се то десило на Бадњи дан, обећавајући да ће их они након Божића бити послати на караулу. Тако се и десило и након Божића отишли су на караулу, али након пет дана Анта Пешак се разболео и болестан је лежао 10 дана. Након тога пошто је и даље био болестан буљубаша Милован их све пустио кућама. Капетан Миленко Радојковић је послао по њих свог момка, који је нашао Анту болесног, Павле Јовановић је отишао негде у планину када је чуо да их капетан тражи, за Манојла Јовановића није ни речено капетану, па је тако ухваћен само Анта Пешак кога је капетан послао Великом суду, где је казну за учињени прекршај већ издржао. Буљубаша Милован је учинио и још један кордонски преступ, јер је одлазио у Турску и неком болеснику који је боловао од „живине“ превијао ногу. Пошто Павле Јовановић, Манојло Јовановић и Анта Пешак нису с ракијом прешли у Турску, али су тамо пошли и кордон преступили у томе што су имали коња из Турске и зато их је Велики суд осудио да добију по 50 штапа, па да се након те казне пуне кућама. Пандур Сима Елакчанин и кмет Ђорђе Живковић који су дали повод и сагласили се да сви буду пуштени кућама, осуђени су на по 25 штапа и након тога су отпуштени кућама. Буљукбашу Милована Лисинца суд је најтеже осудио и то да прође кроз ред од 300 момака и трипут да буде ишибан.⁵⁷⁶ Обрад Лазић из Шипачина, стар 23 године, отац троје деце, Миљко Јанковић из Војмиловића, отац петоро деце, Јевта Ђоровић из Бање, отац четворо деце, сви из Крушевачког округа су преступили кордон. Кад је кренуло прикупљање пореза и пошто је речено да неће моћи да се плати турским новцем они су отишли у Турску да продају пиће и храну и у повратку кад их је стража опазила и хтела да их приведе. Јевта Ђорђевић (овде је наведен тако, а изнад у истом документу Ђоровић) побегао је на коњу, а Обрад и Миљко су ухваћени. Одмах су одведени на караулу код среског старешине капетану Сокићу, одакле је побегао Миљко, а Обрад је

⁵⁷⁶ Што се тиче одузете ракије од 320 ока Савет је препоручио Исправништву крушевачком да је прода по што бољој цени. То је и урађено и послато Савету 139 гроша и 30 пара. ДАС, ДС, РН 244/838, Велики Суд – Савету, 19. март; Јован Обреновић – Савету, 26. март 1838; Велики Суд – Савету, 12. април 1838; Исто, РН-277/838, Савет – Магистрату, 19. март 1838; Магистрат Крушевачки – Савету, 29. март 1838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 315–316.

био ту 10 дана и онда су га пустили, уз речи: „кад су остали побегли иди и ти, па нека ваш капетан (Миленко Радојковић – додао Б.Панић) то решава“. Они су након тога поново одлазили у Турску и били ухваћени и послати Великом суду. Суд је сваког од њих осудио на по 50 штапова и након тога да су пуштени кућама. Овај случај је стигао и до кнеза Милоша који је током маја 1838. наредио да се преступници пусте кућама због опасности од заразне болести богиња, јер је већ неколико њих преминуло, а да се само Обрад Лазић и Миљко Јанковић задрже у притвору ради суочења са капетаном Сокићем. Суд је на крају одлучио да се Сокић „укори због онога што је рекао преступницима кордона“, а да се Обрад и Миљко отпусте. Савет се сложио са таквом пресудом.⁵⁷⁷

Благоје Ристић, стар 25 година, отац четворо деце, Мијаило Јовановић стар 25 година отац петоро деце, из села Курића су такође означени као кордонопреступници. Они су почетком марта 1838. прешли у Турску и то Благоје са 15 зечијих, а Мијаило са 15 зечијих и једном лисичијом кожом ради продаје истих. Кад су отишли испред куће човека коме су хтели да их продају, видели су турске пандуре и побегли оставивши коже и не узевши новац. Кад су се вратили кућама капетан Миленко сазнао је за тај случај и послао људе по њих који су их ухапсили. Суд је донео одлуку да свакоме буде ударено по 50 штапа и да се након тога пусте кућама. Над свим преступницима казна је извршена у Суду у Крагујевцу, једино је буљукбаша Милован Лисинац кажњен на месту преступа.⁵⁷⁸

И током јула 1838. прелазила се граница супротно прописима и опет су у томе учествовали граничари, они који су требали да брину о реду и поштовању прописа. Јован Обреновић је тражио од мајора Браљинца да казни граничаре и то Радосава Раданића и Цветка буљукбашу са Маговске карауле и да им се јавно ударе 25 штапова, а Николи 15 и онда да се отпусте кућама. Наредба је била и да се неки Сима Мутавџија ухапси ако је у Србији, а ако је избегао да буде убијен када га уоче.⁵⁷⁹ Било је и случајева да су неки становници након неовлашћеног преласка границе желели да се врате. Неки Павле из Вукање је побегао са синовима који су били војници, а тражио је

⁵⁷⁷ ДАС, ДС, ДП, 1124/1838; Исто, ДП 1258/1838, 27. април; Исто, ДП 1284/1838, 28. април.

⁵⁷⁸ ДАС, ДС, РН 244/838, Велики Суд – Савету, 19. март; Јован Обреновић – Савету, 26. март 1838; Велики Суд – Савету, 12 април 1838. године.

⁵⁷⁹ ДАС, КК, XIV, 2369, Јован О. – Мајору Милосаву Браљинцу, 27. јуна 1838. године.

да му се дозволи повратак кући да би узео стоку која му је остала. Наредба је била да када дође до карантина одмах буде ухапшен.⁵⁸⁰

Велики број кордонопреступника евидентиран је и 40-их година 19. века. Стражари на границама Крушевачког округа (Козничком и Јошаничком срезу) похватили су неке шверцере који су куповали и препродавали храну (њих 18), а да за то нису имали посебне дозволе. Након хватања на основу санитарских правила морали су да бораве 10 дана у карантину и након тога су слати окружном суду у Крушевцу ради даљег поступања. У међувремену су њих осморица побегли, док су десеторица након издржавања карантинског периода послати Окружном суду у Крушевцу. Пуштање ухапшених преступника тражили су и нишки Сабри-паша и новопазарски мутеселим, што је била потврда да се радило о њима блиским људима, сарадницима.⁵⁸¹

7.2. Френга у Крушевачком округу 1838. године

Током 1838. у Крушевачком округу јавила се заразна болест френга (сифилис), од које је оболео велики број људи. Кнез Милош је средином марта послао свог момка Стојана Миленковића у Крушевац да лечи оболеле, а обавестио је Савет о томе, уз обавезу да му помогну и доставе све лекове које буде тражио. Савет је послао Стојану Миленковићу оку лека сасапарилла, који се тада користио за лечење оболелих од френге. Стојан Миленковић се убрзо сусрео са великим бројем оболелих, а посебно када се прочуло да постоји лек и да је делотворан, почео је да се јавља велики број људи оба пола. Због тога је врло брзо дошло до недостатка лека.⁵⁸²

На основу извештаја Петра Лазаревића упућеног кнезу Милошу сазнајемо да се у Крушевцу средином марта лечило 10 болесника из Козничког среза, а да су остали срезови тек требали да пошаљу болеснике. Стојан Миленковић је убрзо обавестио кнеза Милоша да је почео да лечи осам људи, од тога: два човека, четири жене и две девојке. Лечење није дуго трајало, јер је већ 17. марта Стојан Миленковић јавио кнезу да је излечио људе, да нема више лекова и питао је да ли да се врати у Крагујевац или да остане и даље у Крушевцу. Тада је навео да има много оболелих, око 200. Да је Стојан остао у Крушевцу сазнајемо из писма генерал мајора и председника Савета

⁵⁸⁰ ДАС, КК, XIV, 2445, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 23. јул 1838. у Шаревцу.

⁵⁸¹ А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 287–288.

⁵⁸² ДАС, ДС, РNo 246/838, кнез Милош – Савету, 8. март 1838; Савет – Стојану Миленковићу, 01. март 1838; Т.Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике*, 3; 19–20; 99–101; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 440–441.

Стефана Стефановића упућеног кнезу Милошу 22. марта 1838. који је јавио да су лекови послати у Крушевац. Временом је број оболелих растао, а Петар Лазаревић је крајем марта у извештају упућеном кнезу Милошу навео да нису сви срезови послали извештаје о броју оболелих, да се многи људи не јављају, да крију болест, али да се претпоставља да има око 500 оболелих, а у тренутку писања извештаја јавило се између 300 и 400 људи. Изгледа да је због недостатка лекова и потребе за њиховом набавком Стојан Миленковић напустио Крушевац и отишао у Крагујевац. Петар Лазаревић је обавестио кнеза Милоша 21. маја 1838. да су лекови стигли у Крушевац, да болесници пристижу, али да нема Стојана који је отишао за Крагујевац и било је потребно да се врати. Кнез је одлучио да поново пошаље Стојана Миленковића у Крушевац да лечи оболеле и о томе је обавестио Магистрат Крушевачког округа 27. маја 1838. године.⁵⁸³

У једном рапорту из јуна месеца Стојан Миленковић је навео да је пре одласка у Крушевац погодио са Вулом Бојацијом (у једном каснијем рапорту наводи да је његово име Новак и да је погрешно, да тај Новак има дућан у Крагујевцу, али да је родом из Јагодине) из Крагујевца куповину 15 ока сасапарелле и након тога колико буде потребно, али да лек још није стигао. Зато је тражио помоћ од Савета око набавке лека. Средином јуна Стојан Миленковић је примио оку сасапарелле, али је то било недовољно пошто је тада било око 500 оболелих и поред тога људи су стално пристизали, тако да му је било потребно око 200 ока лека. Државни Савет је успео да пронађе Новака бојацију, који је послао лек, али је Стојан у рапорту Савету крајем јуна навео да му је стигло само 10 ока, а не договорених 15 и да је погодио по цени од 35 гроша чаршијских за оку. У лечење оболелих укључио се и Магистрат Крушевачког округа, који је обавестио Савет да му је потребно 990 гроша чаршијских за лечење оболелих. Стојан Миленковић је успео да пронађе лек и да се договори са неким Рашом Миљковићем из Јагодине за цену од 30 гроша за оку. Од поменутог Раше купио је 33 ока лека, а пошто је недостојало новца тражили су помоћ од Савета, који је препоручио да Стојан крене да наплаћује лечење од болесника. Крајем јуна 1838. спомиње се око 60 болесника, међу којима има и војника. Кнез Милош је одобрио Стојану да може да

⁵⁸³ ДАС, КК, XVII, 207, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 2. март 1838; Стојан Миленковић – кнезу Милошу, 2. март 1838; Стојан Миленковић – кнезу Милошу, 5. март 1838; Стефан Стефановић – кнезу Милошу, 10. март 1838; Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 12. март 1838; Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 9. мај 1838; кнез Милош – Магистрату Крушевачког округа, 15. мај 1838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 290; В. Марјановић, *нав. дело*, 167-168; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 442.

набавља лекове где жели, али да крене да наплаћује лечење од болесника, а војнике да не лечи, јер су они имали свог лекара и лекове су добијали од правитељства (државе). Кнез Милош је о томе обавестио и Магистрат Крушевачког округа.⁵⁸⁴

*

Услед појаве заразних болести прво колере па затим куге у Кнежевини Србији дошло је до јачања карантинске службе и бриге о здрављу становника, која је посебно била изражена на граничним прелазима. Крушевачки округ није имао сталног лекара до 1841, али и то је кратко трајало, јер се радило о човеку склоном пијанству. Улога среских старешина, пограничних служби и војске у овом тренутку се показала као пресудна. И поред тога било је доста преступника, који се нису обазирали на строга правила и прелазили су границу зарад остварња својих циљева и интереса. Уколико би били ухваћени строго су кажњавани, а у свему томе било је и учешћа државних службеника, тачније капетана, буљукбаша и стражара. Од болести френге (сифилиса) успешно је излечено становништво Крушевачког округа 1838, а са калемљењем против малих богиња кренуло се 40- тих година 19. века.

⁵⁸⁴ ДАС, ДС, РNo 246/838, Стојан Миленковић – Савету, 31. мај 1838; Стојан Миленковић – Савету, 4. јуна 1838; Савет – Стојану Миленковићу, 10. јун; Магистрат Крушевачки – Савету, 13. јун 1838; Савет – Магистрату крушевачком, 21. јуна 1838; Стојан Миленковић – Савету, 19. јун 1838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 328–329; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 440–441; В. Марјановић, *нав. дело*, 168.

8. ПРОБЛЕМИ НА ГРАНИЦАМА КРУШЕВАЧКОГ ОКРУГА 1834–1842. ГОДИНЕ

8.1. Сукоби и нелегални преласци

Питање разграничења, прелазака с једне на другу страну ради обраде имања, одлазака код рођака, бекстава, били су карактеристични и након 1834. године. Највећи број ових докумената који сведоче о поменутој теми сачуван је у Кнежевој канцеларији, Фонду Јована Обреновића, војног командата Моравско подринске области, у чијем саставу је био и Крушевачки округ, као и у фонду Јагодинске нахије, која је у највећој мери објављена. Услед прелазака граница често је долазило до сукоба између Срба и Арбанаса, који су живели у пограничним селима која су остала у саставу Османског царства. Највише проблема имали су: Кознички, Бугар Моравски и Јошанички срез. Сачувани извештаји су драгоцени за изучавање проблема на границама, сукобима, али и за називе караула, имена буљукбаша и момака који су обављали послове на граници Крушевачког округа.

Сукоби су почели одмах након разграничења и постављања караула. *“Српске новине”* почетком марта 1834. извештавају о сукобу са Арбанасима на граници Крушевачког округа. Када се на Јанковој клисури постављала граница, крчила шума и постављале хумке, Арбанасима је то засметало и напали су Србе између „Грмен Чуке“ и „Чучалског лаза“. Срби су одговорили на напад и испалили плотуне према Арбанасима, што је довело до већег сукоба који је трајао пола сата. Након тог сукоба ни један Србин није рањен, док су тројица Арбанаса рањена у кук и стомак. О томе је одмах извештен Стојан Симић, члан Суда Народног и „привремени надзиратељ“ Крушевачке нахије. Многа арбанашка села и њихови мештани су били против нове границе и стално су показивали неслагање и изазивали сукобе. Стојан Симић је о овом догађају обавестио и кнеза Милоша, а члана Суда Крушевачке нахије Вучка Мутавџића послао на границу са стотинак наоружаних Срба. Док су се Срби организовали и Арбанаси су окупљали бескућнике и зликовце из пограничних села, док они који су имали куће и имања у томе нису учествовали. Већ међу првим рапортима које је слао Велики расински сердар Милета Радојковић сазнајемо да су у Крушевачкој нахији Арбанаси срушили једну хумку на Јанковој клисури, да је неки Арбанас погинуо и по извештају буљукбаше Ђоке, брат убијеног Арбанаса је претио да неће престати док не

освети брата. Поменути Арбанаси били су из села Чучала и звали су се Пржићи. Кнез Милош и представници српских власти тада крећу и у неку врсту дипломатске акције. У вези са Арбанасима који су порушили хумке на граници у Јанковој клисури, кнез је препоручио Великом расинском сердару да пише лесковачком паши и да га опомене на арбанашка непријатељства која су чинили, да је Ахмет-ага обећао Стојану Симићу и Коџа башама арбанашким да таквих немира више неће бити на граници и да ће добро да пазе да то не чине. Саветовао га је и да подсети Асан-бега из Прокупља на обећање да Арбанаси више неће да нападну ни „куче српско“, уз опис наведених догађаја. Предложено је лесковачком паши да те „пакостне Чучалце“ пресели негде, да би био мир и да ће свако ко буде виђен или ухваћен у рушењу хумки или при нападу на границу бити убијен. Лесковачки паша је одговорио током априла и рекао да жели да живи пријатељски са комшијама и да ће запрети Арбанасима да то више не раде и да ће Пржиће одмах померити са границе. Почетком марта забележено је више нелегалних прелазака српске границу и покушаја напада на Мајдевачку караулу, али није дошло до озбиљнијих сукоба због неслоге Арбанаса. Један арбанашки буљукбаша је дошао почетком марта до Шошића и Брзећа и чекао Србе који су постављали границу да се потуче са њима. Други су планирали да нападну Јанкову клисуру и да пале српска села. Кнез Милош по сазнању о дешавањима на граници је наредио да сви из Крушевачке и Јагодинске нахије крену у помоћ и заштите граничаре од евентуалних напада. Ова ситуација није даље ескалирала, јер је до Симића стигао допис да су Арбанаси обећали да неће да нападају српске граничаре и српска села и да су на преговоре дошли представници 12 фисова, који су за нереде кривили бескућнике (сиромашне људе).⁵⁸⁵

Почетком марта Стојан Симић је стигао у Крагујевац и известио да га је посетио Ахмет ага, имраор лесковачког Исмаил паше и да га је обавестио да они немају никакве

⁵⁸⁵У извештају Стојан Симић је навео да је један Арбанас погинуо у сукобу, док је један тешко рањен и по информацијама које је имао био је у тешком стању. Кнез Милош је чак планирао да пошаље кнезове Милету и Шокорца у помоћ са 250 наоружаних људи, али по сазнању да се сукоби смирују одустаје од тога. ДАС, КК, XXIV, 130, Стојан Симић – кнезу Милошу, 24. фебруара 1834. године; Исто, 135. Стојан Симић – кнезу Милошу, 26. фебруар 1834. године; Исто, 136. Стојан Симић – кнезу Милошу, 27. фебруар 1834; Исто, 139, кнез Милош – Милети Радојковићу и Живку Шокорцу, 24. фебруар; 28. фебруар 1834. године; Исто, 152, Стојан Симић – кнезу Милошу, 2. март 1834. године; Исто, XVII, 69, Стојан Симић – кнезу Милошу, 22. фебруар 1834; Новине српске, 3. март 1834. године, број 9; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 187–189; 194. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, II, 780; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 326–327; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 173; В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба*, 226–228.

везе са поменутиим инцидентима и да се ради о бескућницима. Прокупачки старешина Хасан бег је послао четворицу арбанашких поглавица: Максута, Муслију, Мустафу и Раму и сви заједно су договорили да ће бити мир на граници. Пре тога су о томе разговарали и са Вучком Мутавцићем, чланом Суда Крушевачке нахије. Они су обећали да Халит буљукбаша више неће смети да напада села Шошиће и Жарево, која су на српској страни; договорено је и да Арбанаси неће више смети да прелазе границу ако немају пасоше и када прелазе то неће смети да буде ван места предвиђених за то. Ахмет ага је 15. марта послао поменуте арбанашке старешине, са Марком Протићем из Жупе и судијом Митром Илићем да обавесте све Арбанасе у пограничним местима о договорима које су склопили.⁵⁸⁶

Крајем априла дошло је до инцидента на граници Жупске капетаније код села Шошића, када је Алит буљубаша Куршумлијски са својим Арбанасима оборио пет хумки и белеге (ознаке) на тим местима, који су била начињена на дрвећу која су посебно закрштена. Тражили су и буљукбашу Симона Чоловеића који се тада налазио око Шошића на граници са циљем да га убију. Одмах су послати српски представници да питају арбанашког буљубашу зашто то ради и да гледају да ако буде потребно да га убију, пре него што он покуша неког српског стражара или представника власти. Кнез Милош је тада похвалио залагање Милете Радојковића и то што је припретио Алит буљукбаши. Препоручио је да се пише паши и да се тражи надокнада штете која је учињена на граници и да се тражи да се Алит буљукбаша уклони са границе, а на његово место постави неко други. Кнез Милош је такође саветовао да се пита паша да ли је можда све то учињено са његовим знањем.⁵⁸⁷ Средином маја 1834. утврђен је мир са Алит буљубашом, а он се правдао да није разваљивао хумке, већ да је то урадио неко из села Трећака. Изгледа да је акција српских представника уродила плодом.⁵⁸⁸

Током априла 1834. дошло је до инцидента у Бугар Моравској капетанији када је на вукањску стражу к Стојку буљукбаши дошао неки Арбанас из села Клисуре и рекао му да им ништа друго не пада тешко осим ако се сагради погранична караулу на Гребцу и да они то неће да трпе него ће да се побију са онима који ту буду на стражи.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶Новине српске, 9. март 1834, број 10. В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба*, 227–228; Ж. Илић, *Разграничење*, 313.

⁵⁸⁷*Јагодинска нахија*, трећа књига, 195–197.

⁵⁸⁸*Исто*, 205–206.

⁵⁸⁹*Исто*, 191.

Током маја 1834. у Крушевачком округу дошло је до убиства на Гребцу, када је убијен неки Јанко, стар 65 година, из села Породина у Моравској капетанији. Он је ишао у Турску и водио стоку да прода, па кад се враћао убио га је неки Арбанас. Претпостављало се да је тај злочинац био из суседног села Клисуре.⁵⁹⁰

Милета Радојковић је поступајући по наређењу кнеза Милоша средином 1834. проверио да ли су неке ливаде у Брзећу на Копаонику покошене, јер је лесковачки паша оптужио да је то урадио члан Суда Крушевачког Вучко Мутавцић. Велики сердар Милета је због решавања овог проблема боравио у Крушевцу неколико дана чекајући пашиног посланика, али се он није појавио. Онда је послао свог човека да испита ситуацију и он га је известио да ливаде нису биле покошене. Његов закључак је био да једино такву вест могао да пренесе неки од турских буљукбаша који се стално жале на Србе и којима стално нешто смета.⁵⁹¹ У вези са овим ливада Милета Радојковић је поново писао кнезу крајем јула 1834. када му је пренео извештаје Суда Крушевачког округа. Након одласка из Крушевца Велики сердар је овластио члана Суда Крушевачког округа Вучка Мутавцића и капетана Жупског Марка Протића да дочекају преставнике лесковачког паше. Они су известили да се поменути Турци не буне само због поменутих ливада, него траже два села која су припала Кнежевини Србији: Шошиће и Жарево, прво у Крушевачкој, а друго у Новопазарској нахији. Тај захтев правдали су тиме да је Ђајан-ага када је из Крушевца на Бело Брдо у Новопазарску нахију стигао, њима је предао пописана места и белеге од Крушевачке нахије у којима је стајало да они треба да буду „с ове стране планине“ покрај Липовца, на Мраморац, па на Бело Брдо, а не куда су комесари ограничили и белеге поставили. Тако би ова два поменута села (Шошићи и Жарево) њима припали. Представници српске власти нису хтели да попусте, нити да прихвате њихове захтеве. Турци су тада рекли да ће да пишу кнезу Милошу, али да неће да одустану од захтева. На крају је Амет-ага тражио да се дозволи њиховим људима да поменуто сено покосе и скупе, па кад кнез пресуди коме припада, ако је српско они ће исплатити, али српски представници ни то нису прихватили. Милета је наредио да се те ливаде покосе и сено да се однесе даље од границе, докле се не добије потврда од кнеза. Према причању људи из тих крајева

⁵⁹⁰ *Јагодинска нахија*, трећа књига, 206.

⁵⁹¹ *Исто*, 216.

повод свему овоме је то што су Алит буљукбаша, неки Србин Ђорђе Муса и још два-три човека са турске стране имали своје ливаде у Шошићима и Жареву.⁵⁹²

Проблема на границама било је и на нишкој страни са нишким пашом, који је писао кнезу Милошу у вези њива и винограда у селима Горњокрупца и Сечанице. Кнез Милош је наредио Милети Радојковићу да то испита 24. октобра 1834. и овај му одговара 3. новембра 1834. да су поменута села на „нашој страни за цели пушкет“, да су природно ограничене тако да их планина Јастребац и поток који се улива у Мораву одвајају од Нишког пашалука. Сечаничке њиве су увек биле део Крушевачког округа, а српска караула је далеко од њихових њива и хумке које су комесари наместили потврђују да су се те њиве налазиле на територији Кнежевине Србије. Разлог ове побуне био је тај што је изгледа турским спахијама било жао да имају њиве и винограде у Кнежевини Србији, а што су им села на другу страну, па су покушавали да то приграбе за себе. Милета је о томе известио и нишког пашу.⁵⁹³

Током 1835. проблем на граници јавио се око преласка из Турске у Србију неке девојке Батифе. О томе је пандур Рако Милетић са карауле у Мајдеву обавестио Исправничество. Тада су на границу дошли 10 коџобаша, двојица бесација и брат неког Омер Косове, који је имао бесу са Исправником Крушевачког округа, утврђену на Јанковој клисури и који је обавештавао о побунама. Они су истакли да су послати од Асан-бега из Прокупља у вези Туркиње Батифе која је у друштву једне српкиње прешла у Србију и они су сазнали да оне живи у Крагујевцу. Суд је био упознат са тим, али изгледа да девојке нису хтеле да се врате. Представници Асан-бега су претили да ће прекинути бесу и да ће напасти пограничне карауле и границу од Суповца до Шошића. О свему су обавештени војни командант и среске старешине, које су требале да дуплирају стражу на граници, да будно мотре и да обавесте становнике околних села да буду спремни. Савет је истакао да треба проверити да ли је девојка Батифа Туркиња или потурчена. Уколико би се утврдило да је Туркиња морала је бити враћена.⁵⁹⁴ У вези поменуте девојке Батифе писао је исправник Вучко Мутавцић септембра 1835. године. Предложио је Савету, што је и прихваћено, да ако Турци поново траже девојку, да им се одговори да они морају да врате бегунце Косту Јовановића и Петра Крпића, који су

⁵⁹² *Јагодинска нахија*, трећа књига, 218–219; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 160–162.

⁵⁹³ *Исто*, 230–231.

⁵⁹⁴ ДАС, ДС, А 201, Исправничество Округа Крушевачког – Савету, 4. август 1835; Савет – Исправничеству, 5. август 1835. године; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 355.

побегли у Турску јер су починили неке злочине, када су отели неку девојку у селу Каменици и њеног момка Илију похарали за 338 гроша.⁵⁹⁵

Преласци граница били су чести (како овлашћени, тако и неовлашћени), што сазнајемо из сачуваних извештаја. Током обиласка границе од Шошићке карауле Обрад Човић је са својим људима ухватио Максима Брекића и Радисава Раденковића из Криве Реке, који су се враћали из Турске, где су продавали жито и трговали. Пошто су прешли границу супротно прописима, одмах су били ухапшени. У затвору су боравили 10 дана и након тога су били послати у Исправничество Крушевачког округа.⁵⁹⁶ Преласци су били дозвољени кад се радило о обради имања, уз претходну сагласног Савета и Исправничества. Николи Радосављевићу и Лазару Радивојевићу из Судимља у Турској је било дозвољено да пређу границу ради обраде винограда које су имали на простору Крушевачког округа.⁵⁹⁷

Током фебруара 1837. јавио се и проблем око изградње неких воденица, које су на српској страни изградили „онострани људи“, тј. становници села и места која нису ушла у састав Кнежевине Србије. То питање је стигло и до кнеза Милоша, по чијем наређењу је главни старешина Крушевачког округа пуковник Петар Лазаревић изашао до границе у Брзећу и одатле 25. фебруара известио Јована Обреновића. Тада је, наредио власницима тих воденица да их сруше, што су они и учинили. Око овог питања укор је добио и старешина Козничког среза Обрад Човић, који није на време реаговао и није обавестио своје старешине, у првом реду Јована Обреновића. У писму је истакнута и небрига Филипа Прибаковића око границе. Поред тога проблем су изазвали и различити извештаји капетана Човића и Исправничества у вези са људима из Турске који су морали да прикупе неко сено, али им је то отежано због постављеног контумаца. Капетан Човић је добио критику и јер је допуштао себи да расправља са тим људима око границе и да о “будалаштинама ајана турског“ обавешта кнеза и остале старешине. И пуковник Петар Лазаревић је такође претрпео критику јер је дозволио да становници из Турске граде куће и воденице на простору повереног му округа. Како каже кнез Милош: „а старешине крушевачке скрстили руке па гледе како им Арнаути по њиовом окружју куће и воденице граде. Срамота!“. На крају је критиковано и

⁵⁹⁵ ДАС, ДС, А 388, Вучко Муравцић, исправник – Савету, 30. август 1835. године.

⁵⁹⁶ ДАС, КК, XIV, 1433, Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 2 фебруар 1837. године.

⁵⁹⁷ ДАС, ДС, РNo 37, Савет – Исправничеству крушевачком, 25. јануар 1837; Исто, РNo 103/837 Исправничество – Савету, 15. фебруар 1837. године.

Исправничество Крушевачког округа због свега наведеног, а наређено је да се проблем са људима и сеном реши тако што ће им бити дозвољено да узму сено, пошто им се стока већ налази на страни Крушевачког округа, а капетан Човић имао је обавезу да одрганизује стражаре који ће да пазе на поменуте људе и да их кад заврше своје обавезе отпрате заједно са стоком до најближег састанка или контумаца.⁵⁹⁸

На Мрамору (месту на ком су Криворечани прелазили) била је саграђена колиба и одређен један кмет са пет чувара који су се мењали на 10 дана. То је урађено да би се смањило нелегално прелажење, јер су људи из неких села Јошаничког среза преко турске стране долазили на Мрамор и прелазили у Жупу и након обављеног посла враћали се истим путем. Капетан Филип Прибаковић је имао обавезу да исте људе нађе, похапси и доведе до Исправничества Крушевачког округа на испитивање и кажњавање.⁵⁹⁹ Да проблем са преласком границе није решен сазнајемо из рапорта Петра Лазаревића, почетком марта 1837. године. Он је обилазећи пограничне кордоне сазнао да су „онострани“ људи поново почели да граде воденицу и за ноћ су сву јапију (дрвену грађу) посекали. Зато је реаговао капетан Човић и на границу изашао са 250 наоружаних војника, где је дошло до сукоба.⁶⁰⁰ Рапорт о овом догађају поднео је и Обрад Човић. Након договора око рушења воденица, људи из пограничних крајева су се предомислили и из освете срушили караулу на Мрамору и исекли је на парчиће. Она је мало пре тога ограђена. Капетан кознички је одмах кренуо са 250 наоружаних људи, који су опколили око 30 људи, који су се сакрили у воденици и почели да пуцају. Нико није страдао од Човићевих људи, јер су се на време склонили у страну. Током ноћи

⁵⁹⁸Обрад Човић је током обиласка границе „јазове поразваљивао, а воду одвратио“. Старешинама Човићу и Лазаревићу кнез Милош је припретио смртном казном, стрељањем уколико и даље наставе да чине такве пропусте у вези чувања границе. ДАС, КК, XIV, 1450, Главни старешина Крушевачког округа пуковник Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 13. фебруар 1837. у Брзећу на граници; Исто, 1453, пуковник Петар Лазаревић и цели капетан кознички Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 13. фебруар 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 220–224; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 327; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 160–162; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 173–174.

⁵⁹⁹ДАС, КК, XIV, 1453, пуковник Петар Лазаревић и цели капетан кознички Обрад Човић – рапорт Јовану Обреновићу, Брзеће, 13. фебруар 1837. године.

⁶⁰⁰Петар Лазаревић је о овом догађају писао и Исмаил паши и истакао је проблем око воденица и захтев да тамошњи становници прекину да граде воденице на територији Кнежевине Србије и да границе морају да се поштују. ДАС, КК, XIV, 1477, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 22. фебруар 1837; Исто, 1497, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 27. фебруар 1837. године.

преступници који су се крили у воденици се повлаче, а капетанови људи су је запалили. Следећег дана током изградње нове карауле, коју су срушили људи из села која су остала у Турској, поново је дошло до сукоба. Тада је један српски војник рањен у руку, и према рапорту двојица „оностраних људи“, нису одустајали од борбе и сукоба. У тренутку писања рапорта Човић је и даље био на граници где се градила добра караула од брвана. Мраморска караула је завршена за пет дана и за буљукбашу је постављен Стеван Симионових, родом из Брзећа, са неколико чувара.⁶⁰¹

Да је незадовољство Турака и Арбанаса разграничењем било присутно и годинама након припајања нових крајева Крушевачком округу и, можда, њихово неразумевање новог стања које се није мењало, видимо из извештаја о посети Ахмет-аге, који је дошао са 140 наоружаних људи до Мрамора, а у име лесковачког паше. Бунио се због границе, а највише због села Жарева и Шошића, која су им, по њиховом мишљењу, неправедно одузета и зато су тражили корекцију границе. Старешина Козничког среза се није сложио са поменутим захтевом и према наводима у извештају питао их је шта су чекали пет година.⁶⁰² Кнез Милош је у вези са овим проблемом крајем марта 1837. наложио Петру Лазаревићу да обавести лесковачког пашу да може да пошаље комисију и да се утврди да ли је дошло до неких промена на граници.⁶⁰³ Што значи да питањем разграничења Турци и Арбанаси нису били задовољни и да су покушавали да изврше корекције и измене и годинама након дефинисања граница. Наравно ту се јављају и конкретни проблеми људи, које је таква граница пореметила и променила им начин живота. Занимљиво је и то како су званичне турске власти увек умањивале своју улогу у овим сукобима, а изгледа да ништа није могло да се учини без њих.

⁶⁰¹ДАС, КК, XIV, 1478, Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 22 фебруар 1837. године. В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба*, 228-233.

⁶⁰²ДАС, КК, XIV, 1500, Цели капетан среза Козничког Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 27. фебруар 1837. године; Б. Перуничих, *Крушевац*, 225–226; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 173–174; В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба*, 233–236.

⁶⁰³У допису упућеном Петру Лазаревићу и главном војном комесару Јовану Вељковићу који је требало да дочека поменуте представнике лесковачког паше наложено је да ни на који начин не одступају од тренутно утврђене границе. ДАС, КК, XVII, 152, кнез Милош – Петру Лазаревићу и Јовану Вељковићу, главном војном комесару, 13. април 1837; Б. Перуничих, *Крушевац*, 225–226. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 160–162.

Мајор Браљинац је средином маја известио кнеза Милоша да је наредио да се пуца на сваког ко покушава насилно и нелегално да пређе границу. Тада је на границу пристигао и изасланик лесковачког паше који је тражио измену границе, која је по њему требала да буде између потока, тј. да воде које утичу у Топлицу треба да буду Турске, а воде које су пролазиле кроз села и уливале се у Расину да буду српске. Браљинац то није прихватио и није вршио измену границе, а кнез Милош га је саветовао да не попусти и да ако буде потребно тражи помоћ старешине Трстеничког среза.⁶⁰⁴

Изгледа да старешина Крушевачког среза и округа Петар Лазаревић није редовно слао извештаје о стању на граници, што је била његова обавеза, па је почетком маја 1837. добио прекор од војног команданта Јована Обреновића. Поред тога као грешка Петра Лазаревића наведено је и да је без знања војног команданта извео војску на границу и што је срески писар погрешно наводио титулу среског старешине „полковник књажески“, а требало је „полковник крушевачки“. Петар Лазаревић је упутио извињење војном команданту Јовану Обреновићу који је истакао да и даље има поверење у њега и да га је само опоменуо на дужности које има и које мора да извршава.⁶⁰⁵

Пуковник Петар Лазаревић је чувао границу од Јанкове клисуре до Копаоника, са мајором Јовом и капетанима Човићем и Прокићем и са укупно 1 500 војника. Након смиривања стања број војника је почетком маја 1837. смањен на 800. Кнез Милош је критиковао Петра Лазаревића и упозорио га да поштује правила и да све дужности тачно извршава. Разлог томе био је што је изгледа пуковник Лазаревић својевољно окупио војску из округа, без знања војног команданта Јована Обреновића и кнеза Милоша, а да за тим није било потребе. По речима кнеза Милоша лесковачки паша је тада на граници имао само 25 људи.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ДАС, КК, XVII, 158, Члан Исправништва округа Крушевачког Милосав Браљинац – рапорт кнезу Милошу, 5. мај 1837; кнез Милош – мајору Браљницу, 6. мај 1837; Исто, 162, кнез Милош – старешини среза Трстеничког, 6. мај 1837; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 160–162.

⁶⁰⁵ДАС, КК, XIV, 1535, Јован Обреновић – Петру Лазаревићу, 20. април 1837; Исто, 1536, Јован Обреновић – Обраду Човићу, 20 април 1837; Исто, 1537, Јован Обреновић – кнезу Милошу, 20 април 1837; Исто, 1541, Јован Обреновић – Петру Лазаревићу, 23. април 1837; Исто, 1550, Јован Обреновић – Петру Лазаревићу, 27 април 1837. године.

⁶⁰⁶Пуковник Петар Лазаревић јавља кнезу да је распустио војску са границе и да ће граничне хумке да буду поправљене. ДАС, КК, XIV, 1539, Јован Обреновић – кнезу Милошу, 23. април 1837; Исто, XVII,

Проблеми на овом делу границе Кнежевине Србије и Крушевачког округа настављени су и када је на чело Козничког среза дошао Милосав Браљинац. Кнез Милош му је почетком маја 1837. издао наредбу да изађе на границу са одређеним бројем људи, да поправи хумке, да намести страже на граници и на караулама, а тамо где је било проблема да крене са грађењем и нових. Такође је Браљинац добио задатак да обавести све да је прелазак границе строго забрањен и да ће свако бити упуцан ко покуша да пређе ван за то обележених места. Он је известио почетком јуна 1837. да су на граници поправљене хумке и да је тренутно мирна ситуација.⁶⁰⁷ Током јула 1837. кнез Милош је укорио Милосава Браљинца због непоштовања правила око преласка границе, јер је дозвољавао да људи из Турске прелазе ван обележених места и напасају стоку, посебно у алији Бећировац код Мрамора. На овоме се посебно инсистирало због болести чуме (куге), која је још била актуелна и постојала је опасност да се прошири и на територију Кнежевине Србије.⁶⁰⁸

Нови сукоб на Мрамору десио се током јула 1837. године. Иако је Милосав Браљинац удвостручио страже, био присутан, обилазио пограничне карауле дошло је до инцидента, о чему је известио Јована Обреновића крајем јула 1837. године. Тада је дошло до пуцњаве на граници у месту Ивановац. Један куршум је погодио старешину Браљинца и прошао му кроз леву руку, погодио га у стомак, а други му прошао крај „ћурчета“, док га је још једна сачма ударила у исту руку, али у друго место. Три пушке су пуцале на Браљинца, који је рањен, а његов коњ је убијен. У поменутом инциденту убијена су два Арбанаса и један Србин. Петар Лазаревић је одмах реаговао и по наређењу послао 100 наоружаних људи у Брус, а спремио још 200, ако буде потребно.⁶⁰⁹ По наређењу Јована Обреновића на Бећировац су дошли члан

155, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 29. април 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 226–227; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 174–175.

⁶⁰⁷Писао је и о неком потоку на међи Јошаничког и Козничког среза. ДАС, КК, XIV, 1704, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, између 1. и 10. јуна 1837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 228.

⁶⁰⁸ДАС, КК, XIV, 1744, Јован Обреновић – Милосаву Браљинцу, 11. јул 1837; Исто, ДС, РNo 360/837, Савет – старешини среза Козничког мајору Милосаву Браљинцу, 11. јул 1837. године. С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 175.

⁶⁰⁹ДАС, КК, XIV, 1768, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 17. јул 1837; Исто, 1769, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 17. јул 1837; Исто, 1770, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 17. јул 1837, Мрамор; Исто, ЗМП, 5430, Јован Обреновић, дивизиони генерал и војно моравско-подрински

Исправничества Крушевачког округа цели капетан Стојан Јовановић и ађутант Јована Обреновића, Гаја Марковић. Њихов задатак је био да организују поправку хумки које су онострани људи порушили. Тројица људи из Турске, представници Алит буљукбаше су им предлагали мир.⁶¹⁰ Стојан Јовановић је известио 2. августа да су појачане страже од Шошићке карауле и људи упознати са опасностима које вребају од Турака и болести. Следећег дана су се чули пукњи код Шошићке карауле и тамо се појавило око 170 Турака.⁶¹¹ Главни војни комесар, мајор Јован Вељковић је 1. августа кренуо у Крушевац са 350 регуларних војника, два мала топа и два кола цебане (муниције). Филип Прибаковић, старшина Јошаничког среза је такође био приправан да крене у сукоб са Турцима и Арбанасима са 200 наоружаних људи. У том тренутку на граници је било распоређено 500, а можда и више Арбанаса, али не на једном месту него по селима.⁶¹² До већих сукоба није дошло и војске су се убрзо разишле.⁶¹³

Да су стални сукоби и неизвесност на граници изазивали и финансијке проблеме сазнајемо од старешине Браљинца који је крајем јула 1837. послао списак трошкова насталих због сукоба у фебруару и априлу због алије Бећировац, али и због сукоба који су трајали у време писања извештаја. Предлагао је да се са неке стране или среза покупи прирез и помогне онима који су поднели највећи терет.⁶¹⁴

Додатно оградавање границе вршено је и у Козничком срезу, али је на кратко прекинуто током јула и почетком августа због жетве. Због тих проблема Браљинац није могао да пошаље своје људе у Крушевац. У вези повреде коју је задобио јавио је да му

командант – Милосаву Здравковићу, милитантном команданту вароши Алексинца и пуковнику, 22. јул 1837. у Брзећу; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 328; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 176.

⁶¹⁰ДАС, КК, XIV, 1775, Члан Исправничества округа Крушевачког цели капетан Стојан Јовановић и ађутант Јована Обреновића Гаја Марковић.

⁶¹¹ДАС, КК, XIV, 1781, Стојан Јовановић – Јовану Обреновићу, 21. јул 1837, Бећировац; Исто, 1790. Стојан Јовановић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1837. године.

⁶¹²Ову информацију су добили од кнеза Лазе који је из Турске донео писмо лесковачког паше за кнеза Милоша. ДАС, КК, XIV, 1780, Главни војни комесар, мајор Јован Вељковић – Јовану Обреновићу, 20. јул 1837; Исто, 1791, Филип Прибаковић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1837; Исто, 1793, Филип Прибаковић – Јовану Обреновићу, 22 јул 1837; Исто, 1794, Стојан Јовановић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1837. године.

⁶¹³Тада је на границу изашао и војни командант Јован Обреновић, што свакако говори о озбиљности ситуације. Након мира и разилажења војски Јован Обреновић одлази у Јошаничку Бању и одатле за Чачак. ДАС, ЗМП, 5432, Јован Вељковић, војни комесар – Милосаву Здравковићу, 27. јул 1837, Крушевац.

⁶¹⁴ДАС, КК, XIV, 1805, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 25. јул 1837. године.

се ране на руци повлаче, али га боли рука и да му се прсти скупљају.⁶¹⁵ У августу је завршено заграђивање у Козничком срезу све до Крушевачког среза, до Сувог Рудишта. Само један део на том месту није био заграђен, јер је договорено да ће то да ураде људи из Трстеничког среза.⁶¹⁶ Кнез Милош је послао доктора да лечи Браљинаца од задобијених рана, на чему му је старешина Козничког среза посебно захвалио. Он је већ 22. августа 1837. залечио ране и заједно са Аврамом Петронијевићем обилазио границу. Крајем августа старешина Козничког среза Браљинац захвалио се кнезу Милошу што му је дао боловање и омогућио лечењу у Крушевцу и послао 50 талира за лечење ране на руци.⁶¹⁷ Браљинац је крајем августа 1837. вратио преосталу муницију коју је добио од Исправништва Крушевачког округа, а која му је била потребна због сукоба на Бећировцу, а кремене му није остало пошто је све поделио.⁶¹⁸

Турци су и током августа 1837. захтевали промену границе о чему је известио Петар Лазаревића. Представник лесковачког паше Ахмет хтео је да мења границу на Копанику од Шошића и Жарева до Криве њиве. Тада су на граници били присутни поред Петра Лазаревића и војни комесар мајор Јован Вељковић. Они нису прихватили такве захтеве Турака.⁶¹⁹ Крајем августа 1837. границу у Козничком срезу посетио је Аврам Петронијевић који је имао састанак са Турцима на Јанковој клисури, где их је чекао пет дана. Након састанка никаквих промена на границима није било.⁶²⁰

⁶¹⁵ДАС, КК, XIV, 1823, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 3. август 1837. године.

⁶¹⁶ ДАС, КК, XIV, 1837. Милосав Браљинац – секретару Јована Обреновића Василију Симићу, 11. август 1837. са Јанкове клисуре, јавља о посети Јована Обреновића Крушевцу и послова које има око заграђивања границе; Исто, 1841, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 13. август 1837. године.

⁶¹⁷ДАС, КК XVII, 180, Милосав Браљинац – кнезу Милошу, 10. август 1837. године; Исто, 183, старешина Козничког среза и мајор Милосав Браљинац – кнезу Милошу, 19. август 1837; Исто, ЗМП 7129, Кнез Милош – Казначејству; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 176; Н. Ђокић, С. Бојић, О. Думић, *Прилог познавању знаменитих личности*, 271–273.

⁶¹⁸ДАС, КК, XIV, 1853, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 16. август 1837, Кожегин.

⁶¹⁹ДАС, КК, XVII, 181, Петар Лазаревић – кнезу Милошу, 11. август 1837; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 327.

⁶²⁰Мехмед-ага, везиров тутунци баша јавља кнезу да се споразумео са Петронијевићем око границе - 12. август 1837. године. Исмаил паша је за дешавања на граници 1837. кривио Србе, али је и наредио Хусеин-паши да пронађе кривце и казни их. ДАС, КК, XIV, 1846, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 14. август 1837; Исто, XVII, 182; Исто, XXX, 1508, Исмаил паша – кнезу Милошу, 1837. године у Лесковцу; Исто, 1509, Хусеин паша – кнезу Милошу, 1837. године у Видину.

Поводи за сукобе на граници Бугар Моравског среза били су чести преласци животиња, које су српски граничари убијали, јер су имали такво наређење због заштите од куге. У августу 1837. убијени су крава и теле, који су прешли из Дражевца (који је тада био у Турској). Неке биволице које су прешле границу ухваћене су и послате у Лужане.⁶²¹ Због убиства пса на граници два Арбанаса жељна освете чекала су, кријући се, да убију неког српског граничара. До тога није дошло, јер су српски стражари припуцали и Арбанаси су побегли.⁶²² Од тог инцидента Асан-бег Прокупачки је послао 300 наоружаних људи на границу. Током обиласка приметио их је Павле Урошевић, кога је о поменутом случају известио Стојко, вукањски буљукбаша.⁶²³ Старешина Бугар Моравског среза је обавестио војну команду у Чачку да се граница добро чува, али да са турске стране доста стоке прелази због појила, а он је сазнао и да лесковачки паша намерно подстиче своје људе да стоку терају на границу и да крше прописе.⁶²⁴ И током 1838. извештавало се о нелегалном преласку стоке. Тако је јула 1838. један во прешао из села Трнавe, нишке нахије, војници и граничари су покушали да га врате, али нису успели и онда су запуцали и убили га.⁶²⁵

И следеће године било је проблема на граници према Вукањској караули. Тада су неких 12 младића Арбанаса из села Дешилова, Прокупачке нахије, кренули да скупљају цвеће по Јастрепцу и стигавши до границе између Вукањске и Голешничке карауле на пет места су растурили ограду и три хумке оборили.⁶²⁶ Током јуна 1838. приликом обиласка границе од Суповца према Вукањи на Стојана Мишића пуцали су са турске стране, код места Змијине Главе. Погодили су га у леви рукав и мараму на

⁶²¹У извештају са границе навео је да је кренуо од Вукањске карауле и тако границом дошао до Шаревца где је разговарао са Миленком Илићем из Тешице, који му је рекао да нема проблема. ДАС, КК, XIV, 1852, Димитрије Вукојица – Јовану Обреновићу, 16. август 1837. године.

⁶²²ДАС, КК, XIV, 1860, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 19. август 1837 године.

⁶²³Павле Урошевић извештава да је 22. т.м. је изашао до Вукањске карауле због кордона и идући од Гребца код Три кладенца видео је Турке. ДАС, КК, XIV, 1868, Павле Урошевић – Василију Симићу, 26. август 1837. године.

⁶²⁴ДАС, КК, XIV, 1697, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 5. јун 1837. године.

⁶²⁵ДАС, КК, XIV, 2391, Павле Урошевић, цели капетан – Јовану Обреновићу, 8. јул 1838. у Суповцу.

⁶²⁶ДАС, КК, XIV, 2286, старешина среза Бугарморавског цели капетан Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 26. април 1838. у Лужанима.

глави, али није озбиљно рањен. У истом извештају сазнајемо да је неки Петројније Марковић из Гледића, који је убио два говеда побегао у Турску.⁶²⁷

Након разграничења наступио је проблем и са земљом, ливадама и њивама које су људи обрађивали, а ново стање их је пореметило у томе. Обрад Човић је почетком 1837. известио да је ливаде на граници дао у закуп, а да су људи који су добили то право продали неким из Куршумлијске и Пазарске нахије. Пошто је издат налог да нико не може да пређе границу без карантинских мера дошло је до побуне тих људи који доводе стоку на границу, а нису могли да прођу.⁶²⁸

И током 1838. настављени су сукоби на граници Козничког среза. Почетком августа 1838. изнад села Жуња на Црној Чуки (брду Кравару) прешао је један Арбанас, из села Музаћа границу, а када су стражари повикали на њега он је окренуо пушку према њима, али они су били бржи и убили су преступника. Због повике других Арбанаса српски стражари су напустили место сукоба, а када се сазнало за тај догађај прапоршик кнежеве кавалерије Младен Жујевић, командир пете роте гвардије III батаљона прапоршик Станојло Петровић и мајор Браљинац су отишли на то место, али леша није било, већ само остатака крви. Највероватније су остали Арбанаси успели да га пренесу преко границе.⁶²⁹ Током октобра 1838. на граници Козничког среза десио се инцидент када је неки коњокрадица из турске странце, из села Боранца у Вучитрнској нахији украо кобилу са ждребетом у селу Трећаку у Куршумлијској нахији. Ту кобилу је превео на територију Козничког среза да би заметнуо траг и оптужио Србе за крађу. Ноћ је провео у лугу и када је покушао да пређе границу стражари код Шошићке карауле су га уочили и убили, а по наређењу среског старешине и спалили ватром, највероватније због куге и строгих правила која су тада важила код преласка границе.

⁶²⁷ ДАС, КК, XIV, 2342, Командир пете роте књажевске пешачке гарде 2 батаљона прапоршик Станојло Петровић – Јовану Обреновићу, рапорт на граници у Суповцу, 12 јун 1838. године

⁶²⁸ ДАС, КК, XIV, 1351, Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 31. децембар 1836; Исто, 1367, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 6. јануар 1837. године.

⁶²⁹ Жујевић и Петровић су обилазили границу од Ибра и стигли су до Магова, када су чули за поменути догађај. Исто вече о поменутом догађају Браљинцу су јавили стражар Димитрије и солдат Илија Гајовић пете егарске роте књажеве гвардије. Он се тада налазио у Батоту, али је одмах кренуо на месту где је убијен Аранутин. ДАС, КК, XIV, 2454, прапоршик књажеве кавалерије Младен Жујевић – Јовану Обреновићу, 27. јул 1838. у Жуњу; Исто, 2455, командир пете роте Књажевске Гвардије III батаљона прапоршик Станојло Петровић – Јовану Обреновићу, 27. јул 1838. у Жуњу; Исто, 2456, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 27. јул 1838. у Жуњу на граници.

Кобила са ждребетом је враћена власницима. Након тога браћа тог коњокрадице долазила су на границу и чекали погодан тренутак да убију стражара који је убио њиховог брата, али изгледа да у томе нису успели.⁶³⁰

Незаконитих прелазака границе било је са свих страна. Код страшине Браљинца у Козничком срезу током априла 1838. из Турске прешле су две куће из Пазарске и једна из Куршумлијске нахије са 21 чланом (13 мушких и 8 женских). Они су изјавили да беже од турских зулума и да желе да буду српски поданици. Пошто су била строга карантинска правила предложено им је да иду у Алексинац, али су они због стоке коју су имали молили да остану, јер нису могли тако лако да се крећу. Ти људи су затечени у шуми код села Батота и тамо су остали са чуварима док се не добије информација шта са њима да се ради.⁶³¹ Крајем истог месеца (априла) из Бугар Моравског среза доведен је у Магистрат Крушевачког оркуга Анта Димитријевић из Зубовца који је током 1837. тајно прелазио границу, па је због тога ухапшен.⁶³² Пуцњи и провокације са турске на српску страну настављени су и током јула 1838. године. Тада је неки Јован Ракић побегао у Турску. Наредба је била да уколико се не преда, а буде примећен да стражари имају дозволу да га убију.⁶³³ Магистрат крушевачки је марта 1838. известио о хапшењу неког Здравка Филиповића чији синови су пребегли у Турску. Извршен је испит над њим, а радило се о старом човеку од око 90 година. Док се чекала одлука виших органа власти Јован Обреновић је наредио да Здравко буде пуштен из затвора, али да га тајно надгледају и уколико му се синови врате да буду ухапшени.⁶³⁴

Због незаконитих прелазака граница строго се кажњавало становништво, чак је долазило до исељавања породица и спаљивања њихових кућа. Па је тако из Јариња исељено 11 породица, куће су им попаљене, а страже од Јариња до Рашке су дуплиране. Две куће на Јарињу које су биле под стражом су такође спаљене, а жене и деца послати

⁶³⁰ДАС, КК, XIV, 2654, старешина среза Козничког Мајор Милосав Браљинац – Јовану Т. Обреновићу, 27. септембар 1838. у Виткову.

⁶³¹ДАС, КК, XIV, 2242, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 12 април 1838, Кошетин.

⁶³²ДАС, КК, XIV, 2267, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 18. април 1838. године.

⁶³³ДАС, КК, XIV, 2387, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 7. јул 1838; Исто, 2388, Јован Обреновић – капетану Миленку Радојковићу и ађутанту Гаји Марковићу, 8. јул 1838. године, Јошаничка бања.

⁶³⁴ДАС, КК XIV, 2117, Јован Обреновић – кнезу Милошу, 2. март 1838; Исто, 2121, Јован Обреновић – Магистрату окружја Крушевачког, 2. март 1838. године.

у Биљановац.⁶³⁵ Због тих проблема Јован Обреновић је послао допис пограничним старешинама са наредбом да сви људи који живе близу границе да се преместе „1 сат у дубину, а ако имају њиве у близини границе да долазе и одлазе тамо само рано ујутру.“⁶³⁶ Да се расељено становништво није мирило са таквим одлукама видимо из молбе житеља села Јариња који средином септембра 1838. траже да се врате у своје село и да обнове куће у којима су живели. Молбу старешини Миленку Радојковићу упутили су: Андрија Мијатовић, Милета Миловановић и Јефта Јовановић.⁶³⁷

Након абдикације кнеза Милоша Обреновића 1839. јавио се проблем на граници Крушевачког округа, о чему је преко својих сарадника (бесаџија) обавештен Мина Илић, буљубаша Мајдевачке карауле. Тада се говорило да Јашар-паша, скопски мутесариф припрема напад на Србију и да је са војском стигао до Куршумлије. На основу прича које су се преносиле сазнало се да је кнез Милош још 1835. обећао Србију Јашар-паши и да Арбанасе нико неће да дира. Ипак, до напада није дошло, јер није постојало јединство међу турским пашама, од којих су многи били свесни да промену власти у Србији подржавају два цара: руски и османски и да Србија након Устава из 1838. има покровитељство и заштиту, а поред тога многи Арбанаси су тада имали бесу са српским каруџијама и то је свакако утицало, ако не на спречавање напада онда засигурно за правовремену реакцију надлежних власти Кнежевине Србије. Убрзо након тога јавио се још један страх код српских власти, а он је био изазван информацијама које су добијене на граници да након смрти турског султана Махмуда II Арбанаси на граници планирају напад. Све је то изазвало велике припреме и чак одређивање Милете Радојковића за војног команданта, припрему војске из Крушевца, Ћуприје, Јагодине, и Крагујевца. Састављен је списак војника артиљераца који су били код својих кућа, а добили су задатак да се јаве у касарну. Међу њима била су седморица из Крушевачког округа. На крају се испоставило да је ова вест нетачна, да нема велике арбанашке војске, него да су неки појединци жељни пљачке хтели да пређу границу и да су због тога подстрекивали друге Арбанасе. Колико су некада информације знале да буду преувеличане, посебно када су се преносиле од „уста на уста“ говори и вест коју је о

⁶³⁵ ДАС, КК, XIV, 2390, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 8. јул 1838. у Рватима; Исто, 2399. Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 10. јул 1838; Исто, 2387, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 7. јул 1838; Исто, 2407, Јован О. – кнезу Милошу, у Бањи Јошаничкој, 13. јул 1838. године.

⁶³⁶ ДАС, КК, XIV, 2404, Господар Јован – свим пограничним старешинама, 12. јул 1838. године.

⁶³⁷ ДАС, КК, XIV, 2594, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 5. септембар 1838. године.

поменутом случају добио Илија Павић, начелник Крушевачког среза. Мина Илић са Мајдева је такву информацију пренео Миленку Ерићу из Гркљана и Гаврилу из Купаца, а они Филипу, кмету у селу Купци, који је о свему обавестио старешину Павића, а он проследио даље. До напада на Крушевац низ Расину није дошло, али свакако да је страх био велики и многе информације непроверене. Сличне дезинформације шириле су се и према Рашком састанку и на свим местима који су погранично били угрожени од Турака и Арбанаса. Почетком септембра 1839. јавила се вест о спајању Турака из Вучитрна, Пазара и Босне са циљем напада на Србију. Начелство Крушевачког округа је брзо реговало, поделило 2 ½ товара барута, обавестило Јагодински округ тражећи помоћ и послало помоћника начелника Симу Прокића на границу Јошаничког среза. До напада није дошло, а Министарство унутрашњих дела је критиковало Начелство због малтретирања људи и војске из Јагодинског округа. И 1840. долазило је до сличних догађаја забележених у документима. Синовац Сеиди Менце, некадашњег крушевачког ајана, који је живео у Прокупљу, обавестио је своје сараднике на Суповачкој караули да Арбанаси припремају напад на Србију и стварно се проширила вест о скупљању војске из више каза Османског царства (око 20 000 војника). До напада није дошло, а опет се радило о појединим арбанашким зликовцима жељним пљачке. Ипак вест је стигла и до кнеза Михаила, од ког се тражила реакција код представнике турске власти са захтевом да уклоне војску са границе. Крајем 1841. проширила се вест о нападу 35 Арбанаса на Бугар Моравски срез, што је изазвало проверу информација, али и припрему уколико до напада дође, али на крају је све прошло без икаквих сукоба и инцидената.⁶³⁸

⁶³⁸ ДАС, МИД – Внутрено одељење (=В), 1839, Ф IV, Р 16, пуномоћје члану Савета пуковнику Милети Радојковићу, 7. јул 1839; Исто, МУД – П, Ф III, Р 19, М. Протић – Начелству окружја Крушевачког, Витково, 3. јун 1839; П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дела, 3. јун 1839; П. Лазаревић – Министарству унутрашњих дел, 4. јун 1839; Исто, МУД – П, 1839, Ф IV, Р 24, начелник Среза Крушевачког Илија Павић - Начелству Крушевачког округа, између 5. и 6. јула 1839. године у Трмчару; Начелство Крушевачког округа, рапорт – Министарству унутрашњих дела, 23. август 1839. године; Министарство унутрашњих дела – Начелству Крушевачког округа, 26. август 1839; МУД – П, 1840, Ф VII, Р 170, Начелство Алексиначког округа – Министарству унутрашњих дела, 5. септембар 1840; Начелник Козничког среза, рапорт – Начелству Крушевачког округа, 11. септембар 1840; Министарство унутрашњих дела – Начелству Крушевачког округа, 12. септембар 1840; Министарство унутрашњих дела- кнезу, 14. септембра 1840. године; Исто, МУД – П, 1840, Ф VIII, Р 141, Начелство Крушевачког округа – Министарству унутрашњих дела, 22. септембар 1840; Начелник Бугар Моравског среза, рапорт – Начелству округа Крушевачког, 21. септембар 1840. године; Исто, МУД – П, 1841, Ф IX, Р 184, Санитетско одељење – Полицајно-економическом одељењу, Министарство унутрашњих дела –

Период од 1840. до 1843. карактеришу пљачке стоке у срезовима Крушевачког округа које су вршили Турци, Арбанаси и њихови помагачи српског порекла. Арбанас Адил украо је три коња Милији Вукановићу из јошаничког села Шарпела и тада убио Милијиног сестрића Симу Бошковића. За само годину дана (1840–1841) пријављена је крађа у Крушевачком округу: 77 коза, 51 овце, једног овна, 27 коња, пет кобила, два ждребета, 24 вола и пет крава. Крушевачко начелство се обраћало представницима Нишког валије, лесковачком паши и осталим турским представницима, као и Министарствима унутрашњих и иностраних дела Кнежевине Србије. Приликом једног таквог покушаја крађе рањен је буљубаша карауле на Бећировцу Сима Шљивовац. И током 1842. настављене су крађе стоке у селима Разбојне, Брзеће, Богише и Купци када је украдено 14 волова, осам кобила, два ждребета и два коња. На основу прикупљених података Крушевачког начелства за период од 5. маја 1842. до 31. јула 1843. пописана је крађа 182 говеди, 180 коња, кобила и ждребади, 123 овце и 48 коза. Укупно је било оштећено 142 лица: 40 из Крушевачког, 60 из Јошаничког, 27 из Козничког и 15 домаћина из Бугар Моравског среза. Власти Кнежевине Србије жалили су се и турској Порти, али никаквих конкретних решења проблема није било, а и у наредним годинама пљачке и зулуми Арбанаса су настављени.⁶³⁹

Догађај који је изазвао доста проблема на границама Крушевачког округа је Устанак Срба у Турској 1841, познат као Нишка буна. На Суповачкој караули српске власти доводе 100 наоружаних људи, а тамо су боравили и помоћник начелника округа Сима Прокић и сам начелник Петар Лазаревић. Велики број збегова људи из Турске долази на границу Крушевачког округа и они бивају размештени сат, сат и по у унутрашњост Бугар Моравског и осталих срезова Крушевачког округа. Држава је бринула о становништву, слала новац за брашно најсиромашнијима, а о свему је водио рачуна државни саветник Милета Радојковић. У збегу код Суповца налазило се 27 фамилија са 190 чланова, а у збегу код Вукаће 61 фамилија са 385 чланова. Што се

Начелству Крушевачког округа, 10. октобар 1841. године; Начелство Крушевачког округа – Министарству иностраних дела, 19. октобар 1841. године; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 265–268; У. Шешум, А. Савић, *Папе из породице Циноли*, 35.

⁶³⁹ ДАС, МУД - П, Ф VIII, Р 146, Начелство Крушевачког округа – Министарству унутрашњих дела, 16. јун 1841. године; Министарство унутрашњих дела – Министарству иностраних дела, 25. јун 1841. године; Милош Богићевић, помоћник Министарства иностраних дела – Министарству иностраних дела, 16. јул 1841. године; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 271–273.

тиче хајдука који су неовлашћено прешли из Србије у Турску наређење је било да буду ухапшени или ако се не предају да се пуца на њих. Најпознатија је била група коју је предводио Стефан Цека Стрељић, која је чак изазвала појаву неколико збегова из нишких села на простор Бугар Моравског среза. Током 1842. већина тих избеглих породица одбија да се врати својим кућама, иако им је то било понуђено као опција.⁶⁴⁰

Током патролирања границом крајем 1841. рањен је од стране Арбанаса Јаков Дмитровић из Љуптена, стражар Вукањске (Гребачке) карауле. Окривљени су Арбанаси који су нелегално прешли границу и то синови Амере и Мустафе из Новог Села, Прокупачке нахије. Он је од Начелства тражио да му исплати седам дуката цесарских које је потрошио на лечење. Лечили су га Алексиначки житељи Живко Стојановић и Јован Петровић. По наредби кнеза августа 1842. наложено је да се рањеном стражару исплати седам дуката које је потрошио за лечење и да му се додају још три дуката за верну службу и за све што је претрпео.⁶⁴¹

Током друге половине 1842. долазило је до оружаних сукоба на караулама: Суво брдо, Средњак, Мала Липа, Магово. Арнаутски напади су одбијени, а сукоби су настављени и у наредним месецима и годинама. Током поменутих сукоба убијен је

⁶⁴⁰ДАС, МУД – П, 1841, Ф VIII, Р 68, Милета Радојковић – Начелству Крушевачког округа, 19. април 1841; Начелство Крушевачког округа – Милети Радојковићу, 20. април 1841. године; Милета Радојковић – начелнику среза Бугар Моравског Илији Павићу, 21. април 1841; Милета Радојковић – Министарству унутрашњих дела, 21. април 1841. године; Милета Радојковић – Илији Павићу, 23. април 1841. године; Милета Радојковић – Начелству Крушевачког округа, 23. април 1841; Милета Радојковић – Илији Павићу, 16. мај 1841. године; Б. Перуничкић, *Алексинац*, 593; 598; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 331; 336; Севделин Андрејевић, *Нишке буне, ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003, 108–115; 131–132; Војислав Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957, 22–27; Славиша Недељковић, *Алексинац, капија српске заграничне акције ка југу (1833–1844)*, у: *Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016*, Алексинац 2016, 166–167; Исти, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, у: *Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку, Поводом 170 година од избијања Нишке буне*, Ниш 2012, 16–23; Миодраг Спирић, *Историја Алексинца и околине од краја прве владавине кнеза Милоша 1839. до краја првог српско-турског рата 1876–1877. године*, друга књига, Алексинац 2004, 32–33 (=М. Спирић, *Историја Алексинца II*); Владимир Стојанчевић, *Устанак 1841. године у Југоисточној Србији*, Лесковац 1991, 56.

⁶⁴¹ДАС, ДС, РNo 323/842, Министарство унутрашњих дела – Савету, 17. јул 1842. године; Исто, МИД – И, 1842, Ф II Р 152, Министарство иностраних дела – Исмаил паши лесковачком, 20. фебруар 1842. године.

Милисав Богдановић, стражар Мајдевске карауле, а жртве арнаутских злочина били су и Петар Ђорђевић, стражар Средњачке карауле и Јован Ристић, стражар на караули Добре воде.⁶⁴²

Током октобра 1841. дошло је до једног инцидента на граници, тачније на караули Суповац где је прешао Илија механџија бежећи од гаваза Исет паше нишког. Због овог случаја интервенисао је нишки паша, а укључила су се и Министарства Кнежевине Србије. Пашине оптужбе су поред поменутог случаја ишле и на помен бегунаца који су се налазили у Србији још од времена Нишке буне. Занимљив је случај Илије механџије који је покренуо ову причу. Наиме, према рапорту начелника Алексиначког округа двојица турских гаваза су дошли до Суповца и претили механџији убиством. Он када је то чуо кренуо је у бекство и то према састанку Суповац. Успео је да затвори врата, али су гавази развалили капију, упали насилно на састанак, вређајући српску државу и гранични плот. У том тренутку су потегли сабљу према надзиратељу Мити Вељковићу, кога су спасили стражари који су се ту створили. Гавази су приморани на повлачење, а механџија је остао у карантину у складу са санитарним правилима. Из извештаја нишког паше сазнајемо да прича има још дубљу позадину. Наиме, неки турски трговци лојем (и један хришћанин) су преспавали на Грамади и током ноћи су их напали и похарали хајдуци, који су побегли на караулу Суповац. Неколико дана након споменутог инцидента поновила се пљачка. Турци су сазнали да је Илија механџија чувао и хранио те хајдуке, био им је јатак и зато је паша послао гавазе да га приведу у Ниш ради испитивања. Након овог одговора нишког паше уследила је реакција српских надлежних органа и извршено је поново испитивање свих актера овог догађаја, надзиратеља састанка Мите Вељковића, бившег буљубаше Стоила Живковића, стражара: Јове Пољанице, Ранђела Павловића, Љубисава Павловића и трговаца: Живана Стојановића из Адровца, Павла Тројановића и Алексе Симића из Крушевца. Њихова изјава је потврђивала претходне извештаје Начелства крушевачког и алексиначког.⁶⁴³

⁶⁴² А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 283; 285–286.

⁶⁴³ Механа која се налазила поред састанка на Суповцу подигнута је од стране државе 1840. и имала је три собе са подрумом, шталу за 15 коња и 13 плугова земље за орање који су издавани у аренду. Исте године је направљена кућа на Суповачкој караули. ДАС, МИД - И, 1841, Ф VIII, Р 17, Цветко Рајовић – Министарству иностраних дела, 18. децембар 1841; Министарство иностраних дела – Министарству унутрашњих дела, 30. децембар 1841; Рапорт начелника окружја Алексиначког – Министарству

8.2. Изградња караула и спискови стражара и буљукбаша

Српско турска граница је током маја и јуна 1833. била војнички поседнута и под војном управом Милете Радојковића. Након што је кнез Милош обишао новоприпојене области формиране су пограничне страже. Стражарска места су у почетку попуњавана од локалног људства тзв. „момака“, који су пазили да не дође до неовлашћених прелаза или упада. Граница је могла да се пређе уколико лице поседује српски пасош или турску тескеру, и то на местима где се налазила стража. У Кнежевини Србији постојали су мали и велики пасоши. Велики су издавани за прелазак преко границе, односно за дужи или краћи боравак у Турској. Мали пасоши служили су за унутрашњу употребу, као дозвола за неометано путовање из среза у срез, или из округа у округ.⁶⁴⁴

Стражари су имали обавезу да чувају граничне знакове, осматрају границу и обезбеђују у чисто војничке сврхе. На челу стражарског места налазио се буљукбаша који је, заједно са својим људством, био потчињен окружном капетану и директно њему одговоран. Владимир Стојанчевић закључује да издржавање пограничне службе током 1833. није падало на терет државној каси, да се она сматрала врстом службе народне одбране на граници, и као таква била је постављена на добровољним основама. Кнез Милош је из следећих разлога придавао границама доста пажње: војних разлога и заштите територије; контроле трговине; обавештајне службе и спречавања продирања заразних болести из Турске.⁶⁴⁵

Нереди подринских Турака, српско турски погранични сукоби у ужичком крају и арбанашки испади у Крушевачкој Жупи истакли су потребу постављања јаких стража и много бољу организацију војничког кордона током 1834. године.⁶⁴⁶ Буљукбаше, момци (стражари) и писари на ђумруцима који су припадали Крушевачком округу жалили су се да не примају плату и да немају довољно хране крајем 1834. године. Да се

унутрашњих дела, 10. децембар 1841; Рапорт начелника окружја Алексиначког – Министарству иностраних дела, 25. септембар 1841; Министарство унутрашњих дела – Министарству иностраних дела, 29. септембар 1841; Министарство иностраних дела – нишком Исмет паши, 10. октобар 1841; Исмаил паша – Министарству иностраних дела, 18. октобар 1841; Министарство иностраних дела – Министарству унутрашњих дела, 4. новембар 1841; Исто, 1842, Ф I, Р 82, Цветко Рајовић – Министарству иностраних дела, 12. фебруар 1842; Рапорт Начелника Окружја Крушевачког – Министарству унутрашњих дела, 2. фебруар 1842; Б. Перуничкић, *Крушеваци*, 426.

⁶⁴⁴В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 78.

⁶⁴⁵Исто, 78–80; Б. Илић, *Историјски преглед*, 154; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 280.

⁶⁴⁶Исто, 80–81.

приступило решавању тог проблема закључујемо на основу издатих полугодишњих плата капетанима, писарима, стражарима и служитељима на караулама од Ђурђевдана до Митровдана 1835. која је за Крушевачки округ износила 8 300 гроша чаршијских.⁶⁴⁷

Што се тиче Крушевачке нахије/округа један од првих чувара граница у Крушевачкој нахији био је Глиша буљубаша. Поред њега спомиње се и Мина Илић из Мајдева, који је чак био и „бесација“ и сарађивао са Арбанасима и Турцима још пре прикључења Крушевачке нахије Кнежевини Србији. Јован Вељковић приликом обиласка границе почетком 1833. сазнао је да на великој стражи на Суповцу нема више од 80 људи.⁶⁴⁸

Током јула 1833. на простору Крушевачке нахије налазило се шест граничних места са 80 стражара.

1. На Суповцу – 20 стражара
2. На Вукањи – 10 стражара
3. На Мајдеву – 10 стражара
4. На Јанковој клисури – 20 стражара
5. На Батоту – 10 стражара
6. На Шошићима – 10 стражара⁶⁴⁹

По налогу кнеза Милоша упућеног Милети Радојковићу 1834. препоручено је да се оградe карауле и да се граници прида већи значај, јер је након завршеног разграничења требало сачувати оно за шта се народ са кнезом и старешинама изборио. Што се тиче Крушевачког округа препоручено је да се добро утврде карауле у Вукањи, Суповцу, Мајдеву, Јанковој клисури и испод Белог брда и да се постави по један буљукбаша са два момка који су имали обавезу да чувају стражу. Одређено је да се за тај посао добија новац и буљубашама да се плати по 30, а момцима по 20 турских пара месечно. На име хране одређено је да се свакој караули месечно даје по 100 турских гроша, коју ће користити само буљубаша и два стражара. Караулцијама је наложено да никога не пропуштају ван предвиђених места, јер ће онај ко буде ухваћен без докумената бити кажњен као и онај караулција поред кога је прошао, тј. који га је

⁶⁴⁷ДАС, КК, XIV, 843, Вучко Мутавцић, исправник – Јовану Обреновићу, 13. децембар 1835; *Јагодинска нахија*, трећа књига, 237.

⁶⁴⁸Б. Перуничкић, *Параћин*, 86.

⁶⁴⁹Исти, *Крушевац*, 99.

пропустио. Вучко Мутавцић, исправник Крушевачког округа током јула 1835. извештава да је поступљено по налогу Милете Радојковића из 1834, да су пограничне карауле ограђене, буљукбаше и стражари постављени, одређена им плата и храна. Али пошто је наредба предвиђала да се хране и плате само буљубаша и двојица стражара остали стражари су морали да иду да раде сеоске послове и да се сналазе како знају да би преживели. Пошто су само тројица граничара остали по караули дошли су до Суда у Крушевцу и изразили страх да тако мали број њих остане усамљен на граници, окружен арбанашким селима и кућама. У договору са капетаном и кметовима одлучено је да се њима на граници додају још по два момка и да свака караула има буљукбашу и четири стражара. Након те одлуке поставило се питање новца и то у износу од 8 300 гроша за период од Митровдана 1834. до Ђурђевдана 1835. године. Плата буљукбаша била је 30 гроша, момака 200 гроша, а сваки од петорице људи добијао је по 33 гроша и 12 пара за храну месечно, што за пола године даје за једну караулу 1 660 гроша. Пошто је новац каснио, било га је тешко наћи, карулције су почеле да напуштају своје место и граница је постајала све угроженија и небрањена. Тада је достављен и списак караула и новца потребног за издржавање, што је приказано у табели 12. Занимљиво је да се у наведеној табели из јула 1835. од поменутих караула једино не спомиње она која се налазила у селу Батоту, а која се спомиње 1833. године.

Табела 12. Списак буљукбаша и момака са износом полугодишње плате и хране од Митровдана 1834. до Ђурђевдана 1835. године у Крушевачком округу

Бр.	Назив карауле	Износ новца	
		Гроша	Пара
1.	Карула Суповац: један буљукбаша и четири момка за полугодишње плате и хране	1 660	
2.	Вукања	1 660	
3.	Мајдево	1 660	
4.	Јанкова клисура	1 660	
5.	Шошиће	1 660	
	Укупно	8 300	

Савет је реаговао и саветовао Суд Крушевачког округа да се јави војном команданту, чија је обавеза брига о трошковима на караулама. Поред тога истицали су

да је важно да се чува граница од могућих немира и напада Арбанаса и на крају су предложили Суду да исплати из сопствених средстава новац, док господар Јован не пошаље потребна средства.⁶⁵⁰ Кнежевина Србија је имала доста проблема око организације границе и караула, а највећи проблем је био новац. Временом, како су границе постајале важније и како сукоби постају све чешћи званичне власти преузимају обавезу на себе, брину о људима на граници, граде нове карауле, ограђују границу.

Током априла 1834. пазарски Турци, њих око 100, су уз помоћ оданих до 50 Срба разушили караулу на Јарињу коју су српске власти почеле да изграђују. Турци су говорили да неће дозволити изградњу карауле и да ако треба и сто пута ће долазити и поново је рушити.⁶⁵¹

У Бугар Моравском срезу, који је 15. децембра 1836. обишао Аврам Петронијевић, одобрена је градња још једне карауле на Голешници са једним буљубашом и петорицом момака (она се налазила између Вукање и Суповца), а Суповачкој караули, која је имала пет момака, одобрено је да се дода још толико и да има укупно 10. Тада је одређен дан за вашар – четвртак. Тог дана је била дозвољена продаја робе и било је слободно прећи ради трговине. Поред тога одређено је да се шаље патрола поред Мораве до Тешице са задатком да чува бродове. Тешичка скела је тада пребачена у Прћиловицу, а сељацима је забрањен прелазак границе без реда. Срески старешина је у поменутим караулама поставио стражаре. На Суповцу: Ђоку Степановића из Лоћике; на Голешници Миленка Милићевића из Јагодинског округа; на Вукањској караули Стојка Јовановића из Породина.⁶⁵²

Са доласком у Крушевац Петар Лазаревић је, као човек од поверења, извршавао задатке војног команданта Јована Обреновића и кнеза Милоша. По наређењу је крајем децембра 1836. предао Мајдевачком буљукбаши пет пушака и муницију потребну за чување карауле. Тада је издата наредба да се пази на прелазак границе, због кужне

⁶⁵⁰ ДАС, ДС, А 37, Исправник Вучко Мутавцић – Савету, 6. јул 1835; Милета Радојковић, Велики сердар расински – Славном суду округа Крушевачког, 6. јун 1834; Савет – Исправничеству крушевачком, 23. јул 1835. године.

⁶⁵¹ Д. Вуловић, *нав. дело*, 450.

⁶⁵² Аврам Петронијевић је обавестио Петра Лазаревића да је 28. и 29. новембра (субота и недеља) био на Суповачкој страни са управником Савета Стојаном Јовановићем и да су средили Парлаторију. За вашар су одредили један дан у недељи – четвртак. Такође је саветовао да се пасоши издају само трговцима, а не било коме (беспосличарима). ДАС, КК, XIV, 1321, Павле Урошевић - Јовану Обреновићу, 3. децембар 1836. године; Исто, 1325, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 5. децембар 1836. године.

болести, која се већ јавила у врањским селима и Власотинцу. Наоружање и муниција предати су и Обраду Човићу, каптану козничком за Јанкову клисуру, Шошиће и Јаринску караулу и преко њега су послати Прибаковићу, капетану јошаничком. Због обавеза које је имао око контроле границе од Мајдева до Копаника Петар Лазаревић је обавестио војног команданта да планира да обиђе границу у понедељак, 31. децембра 1836. године.⁶⁵³ Након обиласка караула и границе Петар Лазаревић је поднео извештај. У караулама Мајдевачкој и Јанковој клисури све је било уредно. Од Јанкове клисуре заједно са Обрадом Човићем даље је кренуо у обилазак. Упознао је народ и буљукбаше са правилима чувања границе и истакао строгост кордонских правила.⁶⁵⁴

Да се радило на сређивању, изградњи или доградњи постојећих караула сазнајемо од капетана Козничког среза Обрада Човића који је известио крајем децембра 1836. да је завршена караула Јанкова клисура, а обрачунати трошкови износили су 45 мајсторских надница. Тада је потврдио пријем пушака и муниције неопходне за одбрану границе.⁶⁵⁵ Буљукбаша на Јанковој клисури био је Милета Кричак из Жуња, а на Шошићима Алимпије Чалавеић из Грашеваца. Претходни буљукбаша карауле Јанкова клисура био је Ђока Поповић, који је приликом обиласка карауле учињене од Петра Лазаревића и Обрада Човића изјавио да не може да поштује предвиђена правила око чувања и преласка границе и због тога је на његово место постављен Милета Кричак.⁶⁵⁶

Почетком фебруара 1837. достављен је списак караула, буљубаша, момака и удаљености између њих у Крушевачком округу. Петар Лазаревић је послао списак и за Крушевачки срез, који је имао Мајдевачку караула на Јастрепцу у којој је посао буљукбаше обављао Мина Илић из Мајдева, стар 55 година. Прве куће су од карауле биле удаљене два сата. На караули се налазило пет момака или чувара (десетодневних). Стање карауле је тада оцењено као врло добро. Обавеза чувара је била да обилазе атар

⁶⁵³ ДАС, КК, XIV, 1325, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 5. децембар 1836. године.

⁶⁵⁴ Од стране кнеза Милоша у извиђању граница послат је и Илија Поповић, члан Савета. ДАС, КК, XIV, 1337, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 14. децембар 1836. године.

⁶⁵⁵ ДАС, КК, XIV, 1326, Цели капетан среза Козничког Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 6. децембар 1836. године.

⁶⁵⁶ ДАС, КК, XIV, 1334, Обрад Човић – 12. децембар 1836. године. Списак буљукбаша у караулама Козничког среза; Исто, 1337, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 14. децембар 1836. године.

ка Вукањској караули половину у растојању од четири сата, а с друге стране ка Јанковој клисури, такође половину растојања 1 ^{1/2} сат.⁶⁵⁷

Табела 13. Списак караула у Моравско подринској команди – Крушевачки округ 1837. године

Назив округа	Назив среза	Назив карауле	Име и презиме буљукбаша	Број момака (стражара)	Удаљеност између караула
Крушевачки	Јошанички	Јариње	Милован Милић из Лисина	пет десетодневних момака	5 ^{1/2} сати
	Кознички	Шошићи	Алемпије Чалевић из Грашеваца	пет момака	6 сати
		Јанкова клисура	Милета Кричак из Жупе	пет момака	6 ^{1/2} сати
	Крушевачки	Мајдево	Мина Илић из Мајдева	пет момака	3 сата
	Бугар Моравски	Вукања	Стојко Стефановић из Породина	шест момака	10 сати
		Голешница	Миленко Милићевић из Голешнице	пет момака	4 сата
		Суповац	Ђока Степановић из Лоћике	десет момака	3 сата

⁶⁵⁷ДАС, КК, XIV, 1420, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 28. јануар 1837. године; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 248.

Крушевачки округ почетком 1837. имао је седам караула са 41 момком (стражаром) који су поред буљукбаше бринули о границама. По једну караулу имали су Јошанички (Јариње) и Крушевачки срез (Мајдево), Кознички срез је имао две карауле (Шошићи и Јанкова клисура) и Бугар Моравски срез три карауле (Вукања, Голешница, Суповац, који је имао и највећи број стражара – 10).

Почетком марта 1837. пуковнику и старешини Крушевачког округа Петру Лазаревићу одобрена је изградња још једне караула на Мрамору. За буљукбашу је постављен Стеван Цветковић из Брзећа са 10 момака. Кознички срез је добио две нове карауле 12. маја 1837, на Трећаку и Магову.

Буљукбаше и чувари су морали да непрестано бораве на караули, да се брину о пушкама и муницији, да их чувају и предају новим стражарима, да добро чувају границу, да пазе на свој атар и то на половину од одстојања од једне до друге карауле.⁶⁵⁸

Капетан кознички Обрад Човић је обавестио да је почетком 1837. саграђена зграда на Јанковој клисури и да је Обрад Јовановић, кога је Јован Обреновић послао за буљукбашу и писара, постављен на дужност. Дани за састанак били су понедељак и петак. Током марта 1837. Обрад Човић је примио 300 гроша ради трошкова карауле Јанкова клисура.⁶⁵⁹

По наредби је изграђен и састанак на Суповцу, у Бугар Моравском срезу и након тога остало је још да се среде куће. Проблем који је имао старешина Павле Урошевић је недостатак писара, јер тамошњи буљукбаша није писмен. Такође није био задовољан радом писара на парлаторији у Суповцу, па је тражио дозволу за замену. Проблем је био и са суповачким ђумрукцијом који је био лошег владања, стално је прелазео са трговцима у Турску, без икакве дозволе и непрестано се свађао са буљукбашом.⁶⁶⁰

Сличан проблем као на Мрамору имали су и у Бугар Моравском и Алексиначком срезу. Алексиначки пуковник Милосав Здравковић је поставио нове

⁶⁵⁸ДАС, КК, XIV, 1421, Списак караула у Моравско-подринској команди – Крушевачки округ, 28. јануар 1837. године.

⁶⁵⁹ДАС, КК, XIV, 1436, Капетан кознички Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 5. фебруар 1837, Јанкова клисура; Исто, 1471, Обрад Човић - Јовану Обреновићу, 19. фебруар 1837. године.

⁶⁶⁰ДАС, КК, XIV, 1374. Павле Урошевић, нижи капетан Бугарморавског среза – Јовану Обреновићу, 8. јануар 1837. у Лужанима; Исто, 1501, нижи капетан среза Бугар Моравског Павле Урошевић – његовом сијатељству дивизионому генералу војном команданту моравско-подринском милостивому господару Јовану Т. Обреновићу, 27. фебруар 1837. године.

страже на Моравишту, али су људи из Дражевца са једним Турчином то растурили.⁶⁶¹ Због сталних прелазака са једне на другу страну код Шаревца (Шишевца) Аврам Петронијевић и Милосав Здравковић су, у присуству изасланика нишког везира, исправили границу и након тога је забрањен прелазак на местима на којима то није предвиђено.⁶⁶² Павле Урошевић је током јула 1837. забранио прелазак из Турске преко Суповца са наредбом да сви који изразе жељу за преласком прво буду послати у Алексиначки карантин. Границу је додатно оградио од Крушевачког среза до Суповца врљикама, прућем и шумом. Поред тога предлагао је да се поставе још три карауле са буљубашама и наоружаним чуварима. По наређењу кнеза кордоне и страже је дуплирао, да не долази до мешања људи и стоке, да чак и птица не сме да пређе из Турске у нашу страну, да би се од куге сачували.⁶⁶³

Крајем јула 1837. и трстенички полукапетан Симеон Прокић је за буљубашу изабрао Стојана Радосављевића из Трстеника са одабраних 10 момака који добијају задатак да чувају стражу између караула Прибавкове и Браљинчеве.⁶⁶⁴

Старешина Јошаничког среза Филип Прибаковић сачинио је караулу са стражом изнад Гувништва према Белом брду и за буљубашу поставио Димитрија Путаровића из Казановића. И он је оградио границу од пашине камаре где се Кознички и Јошанички срез граниче па до Ибра. Није имао проблема, осим од Јаринске карауле низ Ибар до Рашке пошто су постојала појила за стоку и било је тешко оградити.⁶⁶⁵

Петар Лазаревић је обавестио војну команду средином 1837. након посете караули у Мајдеву да старешине заједно са кметовима и људима који живе у пограничним крајевима поштују све прописе и брину да не дође до незаконитог преласка границе. Због потребе чувања границе старешина Крушевачког среза Петар Лазаревић је стално слао молбу кметовима да нађу добре момке за чување границе.

⁶⁶¹ДАС, КК, XIV, 1703, Павле Урошевић - Јовану Обреновићу, 8. јун 1837. године.

⁶⁶²ДАС, КК, XIV, 1717, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 14. јун 1837. године.

⁶⁶³ДАС, КК, XIV, 1755, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 14. јул 1837, Вукања; Исто, 1779, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 20. јул 1837; Исто, 1788, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1837. године.

⁶⁶⁴ДАС, КК, XIV, 1753, Полукапетан трстенички Симеон Прокић – Јовану Обреновићу, 14. јул 1837. године.

⁶⁶⁵ДАС, КК, XIV, 1826, Филип Прибаковић – Јовану Обреновићу, 5 август 1837; Исто, 1836, Филип Прибаковић – Јовану Обреновићу, 10. август 1837. године.

Средином децембра 1837. на караули Добре воде за буљукбашу је поставио Стефана Милојевића из Наупара.⁶⁶⁶

Плата буљукбашама слата је из војне команде среским старешинама, који су је прослеђивали даље. Крајем 1837. послато је 2 200 гроша Магистрату Крушевачког округа. Плата је распоређена према времену рада. Нпр. буљукбаша на Змијиној глави је служио само пет недеља и сходно томе је и исплаћен; буљукбаша на Мрамору – Стеван Симоновић је служио 5^{1/2} месеци. У истом допису који спомиње и исплату плата наређено је среским старешинама да отпусте кућама стражаре са Шаревачке карауле, која је ограђена. Тада се спомиње Милета Кричак као буљукбаша Мајдевске карауле, који је пре Ђурђевдана два месеца био на Јанковој клисури, са тамошњим буљукбашом Обрадом.⁶⁶⁷ Буљукбаше и момци на граници Козничког среза у време старешине Браљинца нису увек били задовољни платом, као ни у Бугар Моравском срезу. Буљукбаше су примале 15 гроша месечно, а момци 10 гроша и оку хлеба дневно. Такво стање је било и у Јошаничком срезу, али је старешина Миленко Радојковић ипак јавио да само један пандур (момак) није прихватио плату, а сви остали су прихватили. Услед незадовољства платом Крушевачки срез је буљукбаше и момцима у две карауле дао новчани додатак поред онога што су већ примали.⁶⁶⁸

Миленко Радојковић, старешина Јошаничког среза током априла 1838. потврђује пријем 3 278 ока пшенице које је посао Крушевачки магистрат за потребе исхране пандура и буљукбаша на караулама.⁶⁶⁹ Исправничество Крушевачког округа је обавестило војног командата Јована Обреновића крајем августа 1837. да је примило барут, који је подељен. Петар Лазаревић је током маја 1838. одвојио из резерви хране Крушевачког среза 3 874 ока пшенице потребне за исхрану граничара.⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ДАС, КК, XIV, 1767, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 17. јул 1837, Мајдево; Исто, 2029, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 6. децембар 1837. године.

⁶⁶⁷ДАС, КК, XIV, 2027, Књажеско - Српски магистрата округа Крушевачког – Јовану Обреновићу, 4. децембар 1837. године.

⁶⁶⁸ДАС, КК, XIV, 2234, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 9. април 1838; Исто, 2243, Милосав Браљинац – Јовану Обреновићу, 12 април 1837; Исто, 2345, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 12. април 1838; Исто, 2257, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 13. април 1838. године.

⁶⁶⁹ДАС, КК, XIV, 2240, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 11 април 1838. године.

⁶⁷⁰ДАС, КК, XIV, 1843, Исправничество крушевачко – Јовану Обреновићу, 13. август 1837; Исто, 2285, Петар Лазаревић, старешина среза Крушевачког – Јовану Обреновићу, 26. април 1838. у Крушевцу.

Исправничество Крушевачког округа је крајем августа 1837. обавестило Јована Обреновића да нису нашли Миленка Радосављевића из Крушевца, бившег буљукбашу Суповачке карауле, ког су требали под стражом да пошаљу у Чачак. Према речима Миленкове жене он је отишао у неко село код Чачка да наплати дуговања која има.⁶⁷¹

Приликом прикупљања података о границама Војно подринске војне области детаљно је описана и граница Крушевачког округа, који је тада имао (1837. године) 11 караула: три у Бугар Моравском срезу (Суповац, Голешница и Вукања), једну у Крушевачком (Мајдево), пет у Козничком (Јанкова клисура, Магово, Шошићи, Мрамор (Мраморац), Бећиревац) и две у Јошаничком срезу (Гувниште и Јариње). Све карауле су имале буљукбашу и по пет стражара. Караула у Голешници није имала гарабиље (пушке), јер је била новоформирана, а гарабиље нису имале ни карауле у Мрамору, Бећиревцу и Гувништву.⁶⁷²

Броја караула је стално растао, како због величине границе Крушевачког округа, тако и због проблема са кугом која је била актуелна 1837/38. године. Већ 1838. број караула је већи што видимо на основу списка у табели 14. који је Јован Обреновић, војни командант Моравско подринске области доставио Савету.⁶⁷³

Табела 14. Списак караула у Крушевачком округу крајем јануара 1838. године

Окрузи и срезови	Р.Б.	Назив карауле	Број момака (стражара) постављених од буљукбаша	Растојање (раздаљина) између караула
Крушевачки округ				
Бугар Моравски срез	1.	Шаревац	5	1 ½
	2.	Суповац	5	3 ¼
	3.	Голешница	4	2 ½
	4.	Вукања	6	2
Крушевачки срез	5.	Добра вода	6	8 ¼
	6.	Мајдево	5	3

⁶⁷¹ДАС, КК, XIV, 1839, Исправничество крушевачко – Јовану Обреновићу, 12. август 1837. године.

⁶⁷²ДАС, ДС, РNo 377/838.

⁶⁷³ДАС, ДС, РNo 315/838, Јован Обреновић – Савету, 18. јануар 1838. године.

Кознички срез	7.	Јанкова клисура	5	2 ½
	8.	Магово	6	7
	9.	Шошићи	5	2
	10.	Мраморац (Мрамор)	4	2
	11.	Бећиревац	4	1
Јошанички срез	12.	Гувниште	4	3 ½
	13.	Јариње	5	2

На основу података датих у табели 14. о броју караула почетком 1838. закључујемо да је тада постојало 13 караула на којима се о граници поред буљукбаша бринуло и 64 момака. Крушевачки и Јошанички срез су имали по две карауле, Бугар Моравски срез четири, а Кознички пет караула. У односу са почетак 1837. видимо да је саграђено пет нових караула и то највише у Козничком срезу, што нам говори да је на том простору било и највише проблема са Турцима и Арбанасима. А у односу на податке о границима Крушевачког округа током 1837. видимо да су за неколико месеци отворене две нове карауле и то у Бугар Моравском срезу (Шаревац) и у Крушевачком срезу (Добре воде).

На граници су током 1837–1838. боравили и кавалеристи (коњаници), а старешина Лазаревић је почетком октобра 1838. предлагао да пешаци смене петорицу кавалериста на Мајдевачкој караули, јер није било довољно хране (сена) за коње током зиме, а није било ни новца за куповину сена. Тада је предлагао да се куће (пикети) које су привремено грађене ојачају и огрну земљом, да би стражари у њима могли да бораве и током зиме. Да је било потребно још људи на граници видимо из извештаја мајора Браљинца, старешине Козничког среза који јавља да они стражари који су током лета чували границу и патролирали на коњима, зими нису дужни да то раде, а и нису могли због брдовитог терена. Поред тога и он је истицао проблем са храном за животиње.⁶⁷⁴

На основу списка буљукбаша и граничара свих караула Моравско подринске војне команде с краја јула и почетка августа 1838. који је упућен кнезу Милошу

⁶⁷⁴ДАС, КК, XIV 2650, Петар Лазаревић – Јовану Обреновић, 26. септембар 1838. у Крушевцу; Исто, XIV, 2654, Старешина среза Козничког Мајор Милосав Браљинац – Јовану Т. Обреновићу, 27. септембар 1838, у Виткову.

можемо да видимо број људи на границама Крушевачког округа и по срезовима. Овај списак је значајан јер даје поред имена буљукбаша и места одакле су и имена момака (стражара) по караулама.⁶⁷⁵

Табела 15. Списак буљубаша и граничара - Бугар Моравски срез

Р. Б.	Име и презиме	Место становања	Године боравка на караули	Функција коју обавља и назив карауле
1.	Стојко Стефановић	Породин	1	Буљукбаша на Вукањској караули
2.	Паун Милошевић	Сушица	1	Стражар
3.	Илија Јанковић	Вукања	1	Исто
4.	Миленко Антоновић	Здравиње	1	Исто
5.	Павле Дамјановић	Рибаре	1	Исто
6.	Илија Врањанац	Рибаре	1	Исто
7.	Лаза Илић	Бољевац	1	Исто
1.	Ђока Степановић	Лоћика	1	Буљукбаша на Суповачкој караули
2.	Јанко Крстић	Дреновац	1	Стражар
3.	Станко Милић	Мрсољ	1	Исто
4.	Неша Станковић	Суповац	1	Исто
5.	Стојан Ракић	Мрсољ	1	Исто
6.	Стојан Радичевић	Прђиловица	1	Исто
1.	Мита Јовановић	Голешница	1	Буљукбаша

⁶⁷⁵Поред редовних примања буљукбаше су за храну добијале три талира, а стражари 1^{1/2} талир месечно. ДАС, КК, XIV, 2420, Јован Обреновић – Милошу Обреновићу, 14. јул 1838. године.

				на Голешни чкој караули
2.	Петар Јовановић	Копривнице	1	Стражар
3.	Сима Урошевић	Дреновац	1	Исто
4.	Стоша Станишић	Копривнице	1	Исто
5.	Филип Крстић	Дреновац	1	Исто
1.	Милић Стошић	Тешица	1	Буљукбаша на Шаревачкој караули
2.	Стојадин Стојковић	Тешица	1	Стражар
3.	Станко Јанковић	Тешица	1	Исто
4.	Стојан Јанковић	Лужани	1	Исто
5.	Станко Микић	Лужани	1	Исто
6.	Илија Степановић	Лоћика	1	Исто

Табела 16. Списак буљукбаша и граничара - Крушевачки срез

Р.Б.	Име и презиме	Место становања	Функција коју обавља
	На Мајдевачкој караули		
1.	Мина Илић	Мајдево	Буљукбаша
2.	Милутин Јовановић	Суваја	Стражар
3.	Милован Гајић	Мајдево	Исто
4.	Спаса Гавриловић	Купци	Исто
5.	Петроније Радосављевић	Мудраковац	Исто
6.	Миленко Милошевић	Мајдево	Исто
	Караула на Доброј води		
1.	Стеван Мијајловић	Наупаре	Буљукбаша
2.	Јован Туроцић? (Буроцић)	Степош	Стражар
3.	Миленко Петровић	Пепељевац	Исто
4.	Петар Миловановић	Пепељевац	Исто
5.	Милован Радосављевић	Церова	Исто

6.	Стеван Милутиновић	Јабланица	Исто
7.	Никола Мијатовић	Лазарица	Исто

Табела 17. Списак буљубаша и граничара - Јошанички срез

Р. Б.	Име и презиме	Место становања	Функција коју обавља и назив карауле
1.	Вулета (Милета) Михаиловић ⁶⁷⁶		Буљукбаша на караули Јариње
2.	Милета Беловић	Бећар из Турске	Стражар
3.	Радојко Живић	Бећар из Турске	Исто
4.	Веселин Теодоров	Рајчић	Исто
5.	Радова(н) Милусиновић	Поцесје	Исто
6.	Милован Лазаревић	Казновић	Исто
1.	Димитрије Пударовић	Казновић	Буљукбаша на караули Гувништу
2.	Ђоро Стефановић	Казновић	Стражар
3.	Ђирко Јовичић	Казновић	Исто
4.	Стефан Радуловић	Шикаљна	Исто
5.	Вукота Ристановић	Пискања	Исто

Табела 18. Списак буљубаша и граничара - Кознички срез

Р.Б.	Име и презиме и назив карауле	Место становања	Функција коју обавља
	1. Караула Бећировачка		
1.	Сима Шљивовац	Ботуње	Буљукбаша
2.	Иван Колашинац	Кожетин	Стражар

⁶⁷⁶Милета Михаиловић, буљубаша са Јариња је на празник Успења пресвете Богородице код цркве Павличке направио неки инцидент, јер се напио. Због тога је испитан од стране старешине Јошаничког среза и о томе је обавештен Јован Обреновић. ДАС, КК, XIV, 2588, Миленко Радојковић – Јовану Обреновићу, 2. септембар 1838. године.

3.	Милован Мијајловић	Стубал	Исто
4.	Богдан Бојић	Вратара	Исто
5.	Милош Дељанин	Липовца	Исто
	2. Караула на Мрамору		
1.	Стеван Симоновић	Брзеће	Буљукбаша
2.	Радуле Милисављевић	Ботуње	Стражар
3.	Милутин Јовановић	Ботуње	Исто
4.	Алекса Грчак	Липовца	Исто
5.	Радосав Алексић	Липовца	Исто
	3. Караула Шошићка		
1.	Алимпиије Чоловеић	Грашеваца	Буљукбаша
2.	Петар Ђорђевић	Добролибаца	Стражар
3.	Павле Дмитривић	Добролибаца	Исто
4.	Милосав Петровић	Добролибаца	Исто
5.	Димитрије Пурић	Игроша	Исто
6.	Сима Маринковић	Игроша	Исто
	4. Караула на Магову		
1	Милош Урошевић	Трепча окр. Руднички	Буљукбаша
2.	Петар Васић	Дашница	Стражар
3.	Тома Петровић	Бобота	Исто
4.	Сава Филиповић	Гаревине	Исто
5.	Тодор Стефановић	Лепенац	Исто
6.	Милован Миленков	Батота	Исто
7.	Милета Радосављевић	Батота	Исто
	5. Караула Јанкова клисура		
1.	Обрад Јовановић	Секурич	Буљукбаша
2.	Димитрије Кричак	Жупа	Стражар
3.	Марко Радојковић	Богиш	Исто
4	Јован Петровић	Рамни	Исто
5.	Недљко Андрејић	Златари	Исто
6.	Мијајло Радулац	Злегиње	Исто

На основу података датих у табелама 15, 16, 17. и 18. закључујемо да је средином и у другој половини 1838. и даље највише караула било у Козничком срезу – пет (Бећировац, Мрамор, Шошићи, Магово и Јанкова Клисуре), Бугар Моравски срез имао је четири карауле (Вукања, Суповац, Голешница и Шаревац), Јошанички и Крушевачки срез по две (Јариње и Гувниште) и (Мајдево и Добра вода). Број караула се није мењао те 1838. године. На свим караулама Крушевачког округа евидентирано је 77 стражара. Свака караула имала је једног буљукбашу, што значи да је стражара (момака, пандура) на границама Крушевачког округа у другој половини 1838. било 64. Највише стражара било је у Козничком срезу (29), који је имао и највише караула, у Бугар Моравском их је 24, у Крушевачком 13 и Јошаничком срезу 11 стражара. Највећи појединачни број стражара (момака и буљубаша) евидентиран је у Вукањи у Бугар Моравском срезу (6+1), Доброј води у Крушевачком срезу (6+1) и Магову у Козничком срезу (6+1). Заједно са буљукбашом нигде није било мање од 5 стражара (4+1). Буљубаше и стражари (момци, пандури) су у највећем броју били из суседних села истоименог среза. Буљубаша карауле на Могову био је родом из Рудничког округа и двојица момака у Јарињској караули су бећари пребегли из Турске, док је буљубаша Јанкове клисуре био родом из Секурича, Јагодински округ.

Крајем децембра 1838. кнез Милош издаје наредбу да дуж Бугар Моравског среза није потребно више чувати границу и да се на свим пограничним караулима и пикетима поставе сељаци са налогом да чувају границу и да се временом мењају. Као један од разлога за такву наредбу наведено је да регуларни војници који чувају границу немају добре куће за становање током зиме.⁶⁷⁷ Поред тога смањивање кухне болести свакако је утицало на такву одлуку.

Да су проблеми на граници настављени и наредних година сазнајемо из дописа упућеног Начелству Крушевачког округа крајем новембра 1840. године. Тада су пооштрене казне за оне који су супротно правилима покушавали да пређу државну границу. За све њих поред телесне казне, коју је одређивао надлежни суд, била је предвиђена и новчана казна која се исплаћивала службенику у санитету који је морао због неког прекршаја да изађе на то место где је дошло до преступа. Одређено је да ће преступници морати да плати по „1 цванцик дијурне“ за сваки дан док бораве у

⁶⁷⁷ ДАС, КК, XIV, 2692, Милош Обреновић – Јовану Обреновићу, 8. децембра 1838. у Крагујевцу.

карантину и исто толико ће плаћати „дангубину“ у државну касу за време од изласка из карантина или састанка па до повратака у исти.⁶⁷⁸

Током 1842. евидентирани су напади и крађе Арбанаса на граници. Највише крађа је било између караула Мајдево и Јанкове Клисуре. Због тога је Начелство предложило да се између ових караула на месту Сувом брду, тј. на међи између Крушевачког и Козничког среза сагради још једна караула са пет платежних стражара, са чим се Министарство сложилило, а крајем маја 1842. и кнез је одобрио.⁶⁷⁹

Крајем 1841. састављен је списак караула, пикета и стражара у Крушевачком округу и достављен Министарству унутрашњих дела, приказан у табели 19.⁶⁸⁰

Табела 19. Списак караула, пикета и стражара у Крушевачком округу

Име карауле или пикета	Име и презиме и функција коју обавља	Године	Месечна плата	Датум ступања у службу	Како служи	Да ли се у нечему истакао?	Да ли је некад нешто скривео?
Крушевачки срез 1. Мајдевска	Потпоручник буљукбаша Мина Илић	60 год.	16 талира 6 гроша и 26 пара	21. новембар 1832.	Добро	Није	Није
	Стражари: Милисав Миленков	30 год.	3 талира	26. новембар 1838.	Исто	Није	Није
	Стеван	65	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто

⁶⁷⁸Б.Перуничих, *Крушевац*, 385.

⁶⁷⁹ДАС,ДС, РNo 185/842, Министарство унутрашњих дела – Савету, 8. мај 1842. године.

⁶⁸⁰ДАС, МУД– Санитетско одељење (=С), 1841, Ф V, Р 400, Начелство Крушевачког округа – Министарству унутрашњих дела, 27. новембар 1841. године.

	Мијаилов	год.					
	Мијаило Милисављев	25	Исто	Октобра 1839	Исто	Исто	Исто
	Андреја Анђелков	20	Исто	26. октобра 1841	Исто	Исто	Исто
2.Сенокос	Буљукбаша Павле Милетић	25	4 тали ра	1.септембар 1841. г.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Милета Марковић	30 год.	3 тали ра	1.новембар 1839.	Исто	Исто	Исто
	Сава Јовановић	20 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Радосав Милетић	35 год.	Исто	Исто	Средње	Исто	Исто
	Милутин Јовановић	45 год.	Исто	21. новембар 1832.	Добро	Исто	Исто
3.Средњак	Буљукбаша Миладин Стефанов	25 год.	4 тали ра	27. октобра 1841.	Средње	Исто	Исто
	Стражар Јевта Петровић	25	3 тали ра	26. октобар 1839.	Добро	Исто	Исто
	Анта Јаковљев	19	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Стојко Николић	20 год.	Исто	26. октобра 1840. г.	Исто	Исто	Исто
	Вукое Милутинов ић	50 год.	Исто	23. јула 1841. г.	Исто	Исто	Исто

4.Добра вода	Буљукбаша Петар Стефанов	24 год.	4 тали ра	1.септембар 1841. г.	Средње	Исто	Исто
	Стражари Станојло Петровић	21 год.	3 тали ра	21. април 1841. год.	Добро	Исто	Исто
	Ђурко Ђорђевић	32 год.	Исто	23. април 1839. г.	Исто	Исто	Исто
	Милош Богоевић	45 год.	Исто	23. јула 1838.год.	Исто	Исто	Исто
	Стефан Мијаило вић	40 год.	Исто	26. октобар 1836	Исто	Исто	Налази о се у затвору због сумње да је убио жену
5. Прокоп	Буљукбаша Радосав Милованов	24 год.	4 тали ра	1.август 1841.	Средње	Исто	Није
	Стражари Еремија Лазаревић	25 год.	3 тали ра	26. октобар 1838. год.	Добро	Исто	Исто
	Петроние Радосавље в	25 год.	Исто	26. октобра 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Милован Цветић	23 год.	Исто	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Станое Гаић	26 год.	Исто	26. октобар 1837. године	Исто	Исто	Исто
Кознички	Буљукбаша	26	4 тали	10.	Добро	Служио	Није

срез:	Никола Милетић	год	ра	септембар 1841. год.		војску – унтерофи цир	
1.Суви Лаз	Стражари: Марко Радојков	35 год.	3 тали ра	27. децембар 1832. год.	Исто	Ранио Арбанаса на караули	Исто
	Никола Бешковић	30 год.	Исто	20. јун 1836. год.	Прили чно	Није	Исто
	Стојан Живковић	25 год.	Исто	26. октобар 1840.	Исто	Исто	Исто
	Петар Ђорђевић	26 год.	Исто	20. мај 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Милета Кричак	65 год.	4 тали ра	20. децембар 1832. год.	Добро	Ранио Арбанаса из пушке на кордону	Исто
2.Јанкова клисура	Стражари: Радул Миличављев	40 год.	3 тали ра	8. јануар 1836. год.	Исто	Није	Исто
	Мина Николић	30	Исто	23. април 1839.	Исто	Исто	Исто
	Миленко Недељков	35 год.	Исто	26. октобар 1840.	Исто	Исто	Исто
	Јован Петровић	33 год.	Исто	23. април 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Мијаило Јовановић	22 год.	4 тали ра	26. октобар 1841. год.	Добро	Служио војску унтерофи	Исто

3. Мечија шапа						цир	
	Стражари: Крсман Стеванов	25 год.	3 тали ра	Исто	Исто	Није	Исто
	Мијаило Алексић	26 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Вуле Димитриев	30	Исто	26. октобар 1837. год.	Прили чно	Исто	Исто
	Сима Петровић	26 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
4. Церови	Буљукбаша Миленко Лапчевић	38 год.	4 тали ра	6. децембар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Милосав Милојков	40 год.	3 тали ра	Исто	Исто	Исто	Исто
	Милисав Вукајлов	30 год.	Исто	23. април 1841. год.	Добро	Исто	Исто
	Младен Радоса вљев	30	Исто	5. август 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Недељко Збиља	30	Исто	5. август 1836.	Исто	Исто	Исто
5. Велика липа	Буљукбаша Милета Микуља нац	45 год.	4. талира	15. новембар 1836. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Милутин Тодоровић	28 год.	3 талира	16. август 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Никола Милошев	40 год	Исто	10.март 1839. год.	Исто	Није	Није

	Илија Јанић	30 год.	Исто	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Аксентије Ђорђевић	30 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
6. Мала липа	Буљукбаша Павле Миленков	30 год.	4 талира	28. маја 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Јаћим Николић	35 год.	3 талира	28. маја 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Вукоица Јовановић	23 год.	Исто	26. октобра 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Милош Николић	25 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Вукоица Симић	25 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
7. Магово	Буљукбаша Петар Ђорђевић	30 год.	4. талира	20. октобра 1833. год.	Добро	Ранио Арбанаса на граници	Исто
	Стражари: Павле Станоевић	30 год.	3 талира	20. јула 1840. год.	Исто	Није	Исто
	Аленпие Дмитровић	26. год.	Исто	23. марта 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Вукое Миљковић	26. год.	Исто	20. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Миљко Вукоичић	26 год.	Исто	25. децембар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Тодор	40 год.	4 талира	25. децембар	Исто	Исто	Исто

8. Златарје	Стевано вић			1836. год.			
	Стражари: Димитрие Павловић	28 год.	3 талира	Исто	Исто	Исто	Исто
	Живко Алексић	28 год.	Исто	20. децембар 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Петроние Стевано вић	24 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Вукман Јовановић	24 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Служио у војци као обичан војник	Исто
9. Обла Глава	Буљукбаша Маринко Вучковић	30 год.	4 талира	5. децембар 1837. год.	Исто	Није	Исто
	Стражари: Миленко Антониев	27 год.	3 талира	18. децембар 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Димитрие Кузманов	27 год.	Исто	23. април 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Јован Мијаило вић	27 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Тодор Паповић	29 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Аленпие Чалавеић	38 год.	4 талира	26. октобар 1833. год.	Добро	Убио једног Арбанаса на	Суђено му због непошт овања кордо

						граници	На
10.Шоши ћи	Стражари: Милосав Еличих	38 год.	3 талира	10.септе мбар 1839. год.	Исто	Није	Није
	Радивое Вучих	38 год.	Исто	26. октобар 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Петар Андреих	26 год.	Исто	20. јула 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Вукосав Мијаилов	26 год.	Исто	20. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Живко Мијаило вић	53 год.	4 талира	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
11.Кошар ска	Стражари: Јаблан Симић	35 год.	3 талира	3 јул 1838. год	Исто	Исто	Исто
	Риста Благоевић	26 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Цветко Павловић	26 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Милисав Дамјано вић	26 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Служио у војци као обичан војник	Исто
	Буљукбаша Сима Шљивовац	60 год.	4 талира	26. октобар 1837. год.	Исто	Ранио лопова на кордону и он је рањен и још се опоравља	Исто
12.Бећиро вац							

	Стражари: Јаћим Бићанин	25 год.	3 талира	26. октобар 1841. год.	Исто	Служи у војсци као обичан војник	Исто
	Милош Лукић	40 год.	Исто	3. јул 1838. год.	Исто	Није	Није
	Паунко Петров	25 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Милое Стевано вић	42 год.	Исто	20. октобар 1837. год.	Исто	Исто	Исто
Јошаничк и срез: 1.Казнови ћи	Буљукбаша Танацко Колашинац	30 год.	4 талира	6. децембра 1839. године	Добро	Није	Није
	Стражари: Радован Шчеловић	28 год.	3 талира	1.јануар 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Мијаило Тијанић	40 год.	Исто	1.април 1839. год	Исто	Исто	Исто
	Агатон Паунов	25 год	Исто	1.новембар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Красое Зечевић	40 год.	Исто	10.децемба р 1840. год.	Исто	Исто	Исто
2. Попово поље	Буљукбаша Димитрие Пударевић	40 год.	4 талира	9. децембар 1836. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Вукоман Распопо вић	35 год.	3 талира	1.октобар 1837. год.	Исто	Исто	Исто

	Ћирко Јовичић	25 год.	Исто	26. октобар 1838. год.	Исто	Исто	Исти
	Милован Пеичић	30 год.	Исто	26. октобра 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Милинко Ћурчић	35 год.	Исто	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
Пикет Шарпел							
3. Јарињска	Буљукбаша Веселин Тодоров	30 год.	4 талира	26. октобар 1839. год.	Добро	Није	Није
	Стражари: Милета Белота	30 год.	3 талира	26. октобар 1837. год	Исто	Исто	Исто
	Дача Зечевић	25 год.	Исто	26. октобра 1838. год.	Прили чно	Исто	Исто
	Спасое Гаљковић	25 год.	Исто	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Коста Анђелко Вић	25 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
4. Голишка	Буљукбаша Ђоро Прњаковић	35 год.	4 талира	26. октобра 1837. год.	Добро	Исто	Исто
	Стражари: Спасое Нинић	28 год.	3 талира	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Стеван Николић	30 год.	Исто	23. април 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Мијаило Бранца	30 год.	Исто	23. април 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Аксентие	25	Исто	26. октобар	Исто	Исто	Исто

	Настић	год.		1841. год.			
Пикет Равне њиве							
5. Гумнишка	Буљукбаша Никола Миљков	35 год	4 талира	1.марта 1839. год.	Добро	Исто	Исто
	Стражари: Радојко Чоло	40 год.	3 талира	20. април 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Милош Исмић	30 год	Исто	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Симон Гаљков	25 год	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Димитрие Танацков	25 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
Бугар Моравски срез: 1.Дрено Вац	Буљукбаша Јанко Анђелков	50 год.	4 талира	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Милосав Јанковић	30 год	3 талира	23. април 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Димитрије Јанковић	30 год.	Исто	Исто	Исто	Исти	Исто
	Анта Младенов	20 год	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Благое Бојанић	50 год	Исто	Исто	Исти	Исто	Исто
	Буљукбаша Стоило Живковић	50 год.	4 талира	25. дец. 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари:	30	3	26. октобар	Исто	Исто	Исто

2. Суповац	Јован Пољаница	год.	талира	1840. год.			
	Аранђел Павлов	40 год	Исто	25 децембар 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Љубисав Стеванов	40 год	Исто	23. април 1841. год	Исто	Исто	Исто
	Ђорђе Стојановић	25 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
3. Змијина глава	Буљукбаша Марко Москов	50 год.	4 талира	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Трифун Јовановић	30 год	3 талира	Исто	Исто	Исто	Исто
	Стоша Исмић	20 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Живко Митровић	50 год	Исто	23. април 1841. год	Исто	Исто	Исто
	Новко Младенов	20 год	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
4. Голешница	Буљукбаша Мита Јовановић	24 год.	4 талира	23. април 1837. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Јован Радоевић	50 год	3 талира	23. април 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Пеша Цветков	50 год	Исто	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Стеван Ивковић	26 год	Исто	26. октобар 1838. год.	Исто	Исто	Исто

	Милко Симоновић	40 год	Исто	23. април 1839. год.	Исто	Исто	Исто
5.Јасенова вода	Буљукбаша Ранко Стеванов	30 год.	4 талира	25. децембар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Стојан Дмитровић	20 год.	3 талира	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исти
	Симон Исмић	25 год	Исто	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Младен Дошјако вић	50 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Радосав Младено вић	20 год.	Исто	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
6. Вукањска	Буљукбаша Станко Стевано вић	45 год	4 талира	26. октобра 1832. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Јаков Дмитровић	23 год.	3 талира	23. април 1838. год.	Исто	Исто	Исто
	Миљко Цонић	25 год	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Арсение Ђокић	25 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Симон Живков	25 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Буљукбаша Милић	35 год.	4 талира	23. април 1835. год.	Исто	Исто	Исто

7. Шаревац	Стошић						
	Стражари: Станко Стојановић	25 год.	3 талира	26. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Станко Нешић	20 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Јанко Станковић	25 год.	Исто	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Дина Радоевић	16 год	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
8. Три кладенца	Буљукбаша Петар Дамјанов	40 год.	4 талира	23. април 1841. год	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Живко Рибарац	60 год.	3 талира	Исто	Исто	Исто	Исто
	Митар Здравков	50 год	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Милое Лазић	17 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Анђелко Николић	25 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
9. Касапска чука	Буљукбаша Риста Јовановић	50 год.	4 талира	25. октобар 1839. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Михаило Стеванов	20 год	3 талира	26. октобар 1840. год.	Исто	Исто	Исто
	Милое Исмић	20 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Алекса Петровић	22 год.	Исто	26. октобар 1841. год.	Исто	Исто	Исто

	Анђелко Ивановић	23 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
10.Равна Гора	Буљукбаша Јован Милошев	25 год.	4 талира	1.новембар 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Стражари: Видан Шарковић	60 год.	3 талира	23. април 1841. год.	Исто	Исто	Исто
	Јован Цветков	20 год	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Милован Вучетић	25 год.	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто
	Јован Ристић	20	Исто	Исто	Исто	Исто	Исто

Крушевачки округ је крајем 1841. имао 32 карауле и два пикета у Јошаничком округу (пикет Шарпел налазио се између караула Попово поље и Јариње, а пикет Равне њиве између караула Голишке и Гумнишке). И даље је највећи број караула имао Кознички срез (12), затим Бугар Моравски (10), а Јошанички и Крушевачки по пет. У свим караулама налазио се један буљукбаша са четири стражара, што даје у Крушевачком округу број од 32 буљукбаша и 128 стражара. Месечна плата буљукбаша износила је четири талира, док су стражари примали три талира. Једини изузетак је био Мина Илић, буљукбаша Мајдевске карауле, који је због својих заслуга имао чин потпоручника и примао 16 талира, 6 гроша и 26 пара месечно. Податке о годишњим примањима буљукбаша и стражара на караулама Крушевачког округа даје и Александар М. Савић у својој докторској дисертацији.⁶⁸¹ У односу на 1838. повећање броја караула и стражара је евидентно. Са 13 караула крајем 1838. Крушевачки округ је крајем 1841. имао 32 карауле, а стражара од 64 на 128, што је дупли раст броја стражара и скоро 2,5 пута раст броја караула. Током наведене три године (1838–1841.) Крушевачки срез је добио три нове карауле (Сенокос, Средњак, Прокоп), Кознички срез осам нових караула (Суви лаз, Мечија шапа, Церови, Велика липа, Мала липа,

⁶⁸¹А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 230, 233–234.

Златарје, Обла глава, Кошарска), Јошанички три нове карауле (Казановићи, Попово поље, Голишку), а Бугар Моравски срез шест нових караула (Дреновац, Змијина глава, Јасенова вода, Три кладенца, Касапска чука, Равна Гора). Од старих буљукбаша и даље су у служби били већ споменути Мина Илић у Мајдеву, који је у служби још од краја новембра 1832, затим Станко Стевановићи, буљукбаша Вукањске карауле који је у служби од крајем октобра 1832, Милета Кричак, буљукбаша Јанкове клисуре који је био у служби још од краја децембра 1832, Петар Ђорђевић, буљукбаша карауле Магово, у служби је још од краја октобра 1833. и Аленпије Челавеић, буљукбаша на Шошићима од краја октобра 1833. године. Остале буљукбаше су доста млађе и у службу су ступили 1841, када је изгледа и највећи број нових караула отворен (9 буљубаша), затим 1839. је примљено је седам буљубаша, што можемо повезати са променама које су наступиле на престолу Кнежевине Србије. Пре тога су ступали у службу 1837. (петорица), 1836. (тројица) и по један 1835, 1838. и 1840. године. Што се тиче стражара само су двојица ступили у службу у тренутку прикључења Крушевачког округа Кнежевини Србији и то Милутин Јовановић, стражар на караули Сенокос (Крушевачки срез) од новембра 1832. и Марко Радојков од краја децембра 1832, стражар карауле Суви Лаз (Кознички срез). Остали стражари у службу ступају након 1833, закључно са 1841. годином. Најстарије буљубаше и по годинама живота били су: Милета Кричак, Мина Илић и Сима Шљивовац. Буљубаше и стражари су описно оцењени тростепеном скалом: добро, средње и прилично. Највећи број буљукбаша оцењен је оценом добро (28), оценом средње означен је рад тројице буљукбаша, а прилично један. Највећи број стражара добио је оцену добро (118), док је оцену средње добио један стражар, а прилично њих осморица. Међу буљукбашама су само двојица служили војску и имали чин унтерофицира, док су се међу стражарима налазила тројица наикадашњих војника. Од заслуга истицани су рањавање и убијање лопова, злочинаца и Арануата, док се као лоше ствари истичу код стражара Стефана Мијаиловића, са каруле Добре воде да се налазио у затвору због сумње да је убио жену и буљукбаши Аленпиу Челавеићу је суђено због неких проблема око преласка границе и пограничног кордона. Раст броја караула, стражара и буљукбаша, редовнија примања показују бригу државе о пограничним местима, посебно угроженим као што је био Крушевачки округ. Ипак и тај видљив раст неће бити довољан јер је и даље било мало стражара на границама, посебно у наредним годинама када ће сукоби са Арбанасима, крађе стоке и свега осталог постати све израженији.

9. ВОЈСКА

Прве јединице стајаће војске кнез Милош је основао након Ђакове буне 1825. године. Током 1830. формирана је пешачка гарда, која је служила као кнежева лична стража, а бринула се о безбедности двора и престонице. Једна група момака била је у Пожаревцу, а друга у Крагујевцу. Већ 1832. кнез Милош оснива коњичку гарду. Артиљерија је као трећи војни род уведена 1836. године. Војни рок је ограничен на шест година 1838, док је Закон о војсци из 1839. смањио на четири године. У војску су узимани искључиво младићи из задружних кућа, здрави, нежењени, по могућству и писмени.⁶⁸² Кнез Милош је водио главну реч у формирању, организацији и деловању војске, а након Сретењског устава 1835. дели надлежност са Државним саветом и министром војним. Укидањем Сретењског устава управљање регуларном војском поново је дошло под потпуну контролу кнеза Милоша и његове канцеларије. Током 1836. основана је Војнополицајна канцеларија, а њеном реорганизацијом 1838. настају Главни војни штаб и Главни војни комесаријат, као изврши војни органи.⁶⁸³ Први закон о војсци кнез Милош је донео након прихватања тзв. Турског устава. Тада је, 1839, војна надлежност у потпуности прешла министру унутрашњих дела, који је под контролом Савета, чији је био и члан по Уставу. Два дана након потписивања тог закона, који му је и суштински одузео власт, кнез Милош је абдицирао.⁶⁸⁴ На основу Закона о војсци уведена је уместо регуларне гарнизонска војска чији је основни задатак био да чува поредак и безбедност у земљи, да осигура неповредивост границе. Предвиђено је отварање окружних касарна са једном четом пешадије, укинута је коњица. Након учешћа војске у побуни 1839. регуларна Милошева војска је укинута, док су гарнизонску војску уставобранитељи успели да организују тек при крају владавине првог намесништва.⁶⁸⁵

Након ослобођења Крушевца, а по налогу кнеза Милоша је крајем маја 1833. из Крушевачке нахије послато 50 здравих неожењених младића у Крагујевац да се

⁶⁸²Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 263–264; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 15; 17–21; 22–23; 40; Иван Мијатовић, *Прилог проучавању војске Књажевине Србије у време књаза Милоша*, у: Расински анали 10, Крушевац 2012, 367–368.

⁶⁸³Р. Марковић, *нав. дело*, 112–114; 121–122.

⁶⁸⁴*Исто*, 127.

⁶⁸⁵Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 266–267.

обучавају за војску и осам добошара. У том тренутку је у самом Крушевцу било 500 добро наоружаних војника, приправних и спремних на извршавање свих наредби. То је време након устанка и борбе за ослобођење и коначно прикључење Кнежевини Србији. У табели 20. су приказана имена првих војника Крушевачке нахије са местима боравка и брачним статусом.⁶⁸⁶

Табела 20. Списак војника из Крушевачке нахије послатих на војну обуку у Крагујевац крајем маја 1833. године

Назив нахије	Назив капетаније	Назив села из ког је послати војник	Р. Б.	Име и презиме војника	Брачни статус
Крушевачка	Жупска	Плоча	1.	Милоје Трифуновић	Није ожењен
		Лесковица	2.	Милоје Мулић	Исто
		Осредци	3.	Петар Анђелић	Исто
		Крива река	4.	Милко Пршић	Исто
		Грабовница	5.	Милован Ваљаровић	Исто
		Игрош	6.	Павле Дрндаровић	Исто
		Грчак	7.	Илија Богићевић	Исто
		Рибари	8.	Миљко Сиреновић	Исто
		Округлица	9.	Стеван Миладиновић	Исто
		Латковац	10.	Тома Павловић	Исто
		Врбница	11.	Милисав Ђорђевић	Исто
		Старце	12.	Никола Милосављевић	Исто
		Плеше	13.	Благоје Обрадовић	Исто
		Гаревина	14.	Анђелко Стојковић	Исто
		Вратари	15.	Радован Радовановић	Исто
		Бзеница	16.	Марко Чолић	Исто

⁶⁸⁶Б. Перуничкић, *Крушевац*, 89–91; С. Бојић, *Војска и гранични сукоби*, 169–170.

		Кочине	17.	Милутин Милојковић	Исто
		Велика	18.	Ђорђе Николић	Исто
		Врбница	19.	Андреја Петровић	Исто
		Лесковица	20.	Трифун Милодраговић	Исто
	Крушевачка	Гаглово	21.	Стојан Цветковић	Исто
		Текије	22.	Стеван Матеовић	Исто
		Сталаћ	23.	Јевто Милић	Исто
			24.	Јефта Степановић	Исто
			25.	Милосав Урошевић	Исто
		Липовац	26.	Исаило Милутиновић	Исто
		Мачковац	27.	Никола Миличевић	Исто
		Церова	28.	Ђорђе Стевановић	Исто
		Себечевац	29.	Алекса Радојковић	Исто
		Купци	30.	Милета Марковић	Исто
		Прњавор	31.	Јефта Бојацић	Исто
		Омачница	32.	Митар Петровић	Исто
		Бивоље	33.	Цветан Аранђеловић	Исто
		Бреснопоље	34.	Петар Пиперац	Исто
		Глободер	35.	Јован Шарановић	Исто
	Моравска	Лознац	36.	Михаило Вукадиновић	Исто
		Мали Дреновац	37.	Ђорђе Стојков	Исто
		Гредетин	38.	Јанко Павловић	Исто
		Крушије	39.	Милко Станисављевић	Исто
		Враћановица	40.	Павле Петровић	Исто
		Мрсољ	41.	Станојло Пашајлић	Исто
		Адровац	42.	Јован Стевановић	Исто

Крушевача	Витковац	43.	Видоје Стојковић	Исто
	Ђунис	44.	Анта Милутиновић	Исто
	Лужане	45.	Јаков Ђурђановић	Исто
	Тешица	46.	Милован Стојша	Исто
	Велики Дреновац	47.	Јова Илић	Исто
	Грејач	48.	Миушко Јованов	Исто
	Чукојевац	49.	Младен Крагић	Исто
	Велики Шиљеговац	50.	Радован Михаиловић	Исто

На основу дате табеле закључујемо да је највише војника из Крушевачке нахије у Крагујевац 1833. послато из Жупске капетаније (20), а из Крушевачке и Моравске по 15, што даје укупно 50 војника. Појединачно по местима највише их је било из Сталаћа, тројица и двојица из Велике Врбнице, а из осталих места по један.

Табела 21. Списак добошара из Крушевачке нахије послатих на војну обуку у Крагујевац крајем маја 1833. године⁶⁸⁷

Име места из ког је послат војник	Р. Б.	Име и презиме војника	Брачни статус
Лоћика	1.	Стојадин Петровић	Није ожењен
Мудраковац	2.	Миладин Стевановић	Исто
Каоник	3.	Филип Миладиновић	Исто
Ломница	4.	Весо Лазаров	Исто
Крушевац	5.	Мато Арсенић	Исто
	6.	Стеван Мартин	Исто
	7.	Стојадин Стевановић	Исто
	8.	Петко Бошковић	Исто

⁶⁸⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 91–92; Стојан Тодоровић, *Каоник*, Крушевац 1991, 30.

Заједно са добошарима у Крагујевац је из Крушевачке нахије крајем маја 1833. послато 58 војника. Од осам добошара четворица су из вароши Крушевца, а још двојица су из Крушевачке капетаније (из села Мудраковца и Ломнице), док су двојица из Моравског среза (Лоћика и Каоник). Ако рачунамо укупан број послатих војника највише их је било из Крушевачке капетаније (21), затим из Жупске (20) и Моравске (17).

На основу извештаја капетана Симеона Симе Прокића упућеног кнезу Милошу 17. маја 1833. сазнајемо број војника Трстеничког среза.

Село Оџаци – 13 коњаника и 21 пешак

Варош Трстеник – 7 коњаника и 21 пешак

Село Горња Црнишава – 6 пешака

Село Почековина – 9 коњаника и 8 пешака

Село Стари Трстеник – 6 коњаника и 6 пешака

Село Руђиници – 3 коњаника и 14 пешака

Село Лопаш – 8 пешака

Село Доња Црнишава – 8 пешака

Укупно за Трстенички срез: 38 коњаника и 92 пешака, што даје укупно 130 војника.⁶⁸⁸

Трстенички срез је слао војнике још 1828. године. То сазнајемо на основу списка староуписаних војника који је Моравско подринска команда тражила 1838. године. Списак садржи имена шесторице војника, њихово имовно стање, године боравка у војсци, здравствено стање, националну припадност.

Списак војника из 1828. године – Срез Трстенички – Округ Крушевачки⁶⁸⁹

1. Јован Николић из Старог Трстеника, није био исписан; стар 35 година; уписан је 1828. а отпуштен 1833; ожењен је; живео је у задрузи са братом и оцем у кући; Србин; ситан и болешљив; није више био способан за војну службу; није имао мундир, ни коња, само један карабиљ;

2. Милић Николић из Почековине; није био исписан; стар 30 година; уписан је 1828, а отпуштен 1833; ожењен је; сиромашан и живи сам; Бугарин; ситан и здрав; способан за војну службу; није имао мундир, коња, имао је само један државни карабиљ;

⁶⁸⁸ ДАС, КК, X, 64, капетан Симеон Прокић – кнезу Милошу, 5. мај 1833. године, Трстеник.

⁶⁸⁹ ДАС, КК, XIV, 2480, Јован Обреновић – среским старешинама, 3. август 1838. године, Чачак.

3.Јован Павловић из Доње Црнишаве, није исписан; стар 30 година, уписан је 1828, а отпуштен 1833; ожењен; био је у добром имовном стању и живео у задрузи са братом; Србин; крупан и здрав; способан за војну службу; није имао мундир, коња, већ само један карабиљ;

4.Риста Јаковљевић из Горње Црнишаве; није исписан; стар 28 година; уписан 1828. отпуштен 1833; одличног имовног стања, живео је у задрузи са два брата и слепим оцем; Србин; средњег раста, сувоњав, био је способан за војску; није имао мундир ни карабиљ.

5.Петар Радоњић, из вароши Трстеника; није исписан; умро 1834. године; уписан 1828, отпуштен 1833; жена му се након смрти удала; поседовао је осредње имање и живео је са тројицом браће у кући; мундир је имао, док је карабиљ остао код браће.

6.Јован Мијатовић, из Липове; није исписан; стар 35 година; уписан 1828. отпуштен 1833; ожењен је; доброг имовног статуса, без задруге; Србин; крупан је и здрав; за војску је био способан; мундир није имао, само правитељствени карабиљ.

Од шесторице староуписаних војника само је један преминуо, док су остали били способни, осим Јована Николића из Старог Трстеника за ког је наглашено да због болести више не може да служи у војсци. Већина тих војника била је доброг имовног стања, осим Милића Николића из Почековине за ког је наведено да живи сам и да је био сиромашан. Он је једини наведен као Бугарин, док су сви остали Срби. Ипак, знајући за праксу тог времена, а мање више то се очувало и до данас, да су се српски досељеници називали именима суседних народа, највероватније се и у овом случају радило о Србину, досељенику из источних или југоисточних крајева на којима је већински живео српски народ.⁶⁹⁰ Наведени војници су од војне опреме имали само карабиљ (гарабиљ) - пушку, осим Ристе Јаковљевића из Горње Црнишаве који није имао ништа од војне опреме. Значај овог списка је тај што сазнајемо имена и податке о првим војницима из Крушевачког округа, али нам показује и бригу државе која прикупља информације о њиховом стању и статусу и пет година након њиховог отпуштања из војске, константно пратећи и анализирајући спремност државе и народа на одбрану.

⁶⁹⁰О овоме видети и: Жарко Илић, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, необјављена докторска дисертација, 2023, 69–71.

Из Крушевачког округа су и наредних година слати војници. На основу пореских глава из 15 округа Кнежевине Србије 1836. одређиван је број војника који сваки округ требао да пошаље. Крушевачки округ је по срезовима имао следећи број пореских глава:

а) Срез Бугар Моравски – 1 265

б) Срез Кознички – 1 775

в) Срез Крушевачки – 1 881

г) Срез Јошанички - 735

д) Срез Трстенички - 640

ђ) Срез Новоселски - 335

Укупно: 6 631 пореских глава.

На основу наведеног броја пореских глава (6 631) Крушевачки округ је имао обавезу да пошаље 100 војника. У тренутку пописа, почетком јуна овај округ је имао уписаних 17 војника, тако да је било потребно да пошаље још 83.⁶⁹¹ На основу спискова регрута Моравско подринске војне команде од 21. јула 1836. сазнајемо да из Крушевачког среза долази 23, Козничког 22, Бугар Моравског 16, Јошаничког 10 и Трстеничког среза 12 војника. Укупно за Крушевачки округ 83 регрута.⁶⁹² Током маја 1837. изабрани су шесторица најбољих и послати за кавалеристе (коњанике) у Крагујевац. Из Крушевачког округа изабрана су тројица и то из Козничког среза: Милић Глишић из Роговчине и Мина Радојевић из истог места, а из Бугар Моравског среза Радојко Вукојевић из Каоника.⁶⁹³ Почетком јуна 1837. у команди пешачке гарде у Карановцу служило је 34 војника из Крушевачког среза, из Бугар Моравског среза 28, Козничког 11, Јошаничког 29 и Трстеничког среза 12, што даје укупан број од 115 војника из Крушевачког округа.⁶⁹⁴ Филип Прибаковић, старешина Јошаничког среза

⁶⁹¹ДАС, КК, X, 261, Достављено управнику војно-полицијских дела саветнику Теодору Хербезу, 20. маја 1836. године.

⁶⁹²ДАС, КК, XIV, 2691, Списак регрута Моравско подринске команде, 9. јул 1836. године.

⁶⁹³ДАС, КК, XIV, 1601, Командир књажеске пешачке гвардије команде Карановачке прапоршчик Николајевић и Новаковић – Јовану Обреновићу, 10. мај 1837. године.

⁶⁹⁴У Бугар Моравском срезу уписан је и Иван Петровић из Мале Реке, који је ступио у службу 1. марта 1837, а поред њега уписани су и Радојко Вукојевић из Каоника и Стаменко Миловановић из Ђуниса. Већ крајем јула 1837. године Иван Петровић из Мале Реке је отпуштен из гарде због болести („у мошницама сакаг“). Средином августа Павле Урошевић, старешина Бугар Моравског среза шаље Миладина Мијајловића из Великог Шиљеговца као замену. Октобра 1838. као војник у гарди спомиње се син Вучка

послао је октобра 1836. десет војника из свог среза у Крушевац. Изгледа да нису сви стигли јер су се тројица разболела, а један је чак и преминуо, па је морао уместо њега да буде послат неко други.⁶⁹⁵ Током марта 1837. Павле Урошевић је из свог, Бугар Моравског среза послао 13 војника, пешака, за гвардију. Двојица су одмах побегли у Турску, избегавајући обавезу, па је и он морао да шаље замену, а што се тиче новопримљених регрута њихов број је износио 24.⁶⁹⁶

Јавио се проблем у самој организацији око слања регрута, па је тако Арсеније Андрејевић јавио кнезу Милошу 22. јуна 1836. да је вратио кућама регруте Моравско подринске и Крушевачке команде.⁶⁹⁷ Цветко Рајовић, главни војни комесар писао је кнезу Милошу 23. јуна 1836. и питао га шта да ради са регрутима из Моравско подринске и Крушевачке команде који су требали да дођу у Пожаревац. Извештава да је њих 220 стигло у Крушевац, да су се осушили од кише и да су након тога послати у Пожаревац. Поред тога Петар Лазаревић путем поред Свилајнца предводио још једну групу регрута и када сви стигну рачунало се да би их било око 300. Зато је кнез Милош издао наредбу да регрути буду задржани у Пожаревцу до његовог доласка. Изгледа да регрути нису ни стигли до Пожаревца, већ су враћени кућама. Крушеваљани се враћају од Свилајнца, а Моравско подрински регрути од Мораве.⁶⁹⁸

Кнез Милош је крајем јула 1837. одредио да се у Крушевац пошаље 200 војника пешака и 50 коњаника на обуку. За издржавање војске наређено је Савету да се храна пренесе из Дунавско тимочке војне команде и то у количини 20 000 ока. Савет је поступио по наређењу и о томе обавестио старешину Параћинског среза у Ћупријском округу целог капетана Аксентија Срећковића, који је требао да одвоји храну у поменутом износу и да је пошаље у Крушевац. Исправничеству Крушевачког округа је писано да храну смести на добро и суво место и да је користи само за издржавање

Ђокића, кмета села Здравиха. ДАС, КК, XIV, 1648, Команда пешачке гарде из Карановца – Јовану Обреновићу, 23. мај 1837; Исто, 2635, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 22. септембар 1838. на граници; Исто, XVII, 174; 178, Павле Урошевић – кнезу Милошу, 3. август 1837. године; Костантин Петровић, *Мала Река у два века*, Крушевац 2019, 44–50.

⁶⁹⁵ ДАС, КК, XIV, 1297, Филип Прибаковић - Јовану Обреновићу, 28. септембар 1836. године.

⁶⁹⁶ ДАС, КК, XIV, 1489, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 26. фебруар 1837. године.

⁶⁹⁷ ДАС, КК, X, 272, Андрејевић Арсеније - кнезу Милошу, 10. јун 1836. Крагујевац.

⁶⁹⁸ Кнез је наредио да задржи и Јеврејина Розенфелда „аполетчина“. ДАС, КК, X, 274, Рајовић Цветко, главни војни комесар - кнезу Милошу, 11. јуна 1836; Исто, 276, кнез Милош - Цветку Рајовићу, главном војном комесару, 11. јуна 1836. године, Пожаревац.

војске. Уколико би се та храна потрошила Исправничество је могло да узме храну коју чува и коју је прикупило и то у износу од сваке главе по 15 ока. О свему је Исправничество морало редовно да извештава Савет.⁶⁹⁹ На основу дописа Исправничества Крушевачког округа упућеног Државном савету 12. августа 1837. сазнајемо да су војници стигли у Крушевац и то 300 војника пешака и 50 коњаника, а да је цели капетан Аксентије Срећковић послао само 19 833 $\frac{1}{2}$ ока брашна. Остатак је требало Исправничество да узме из сопствених резерви.⁷⁰⁰ Војници који су дошли у Крушевац смештени су у колибама прављеним за панађур. Петар Лазаревић је јавио војном команданту да је коњичка гвардија смештена у хан Тодора Стефановића, док су официри смештени у његовом хану. Коњи су смештени у торове који су били власништво браће Симић. Храна за војнике била је смештена по механама. Увидом у евиденцију о послатој муницији утврђено је да има седам товара, али да је део покварен. Након детаљног прегледа добра муниција је остављена, а лоша враћена у Крагујевац.⁷⁰¹

Крајем септембра 1837. кнез Милош је у Крушевац послао 50 војника из гарде који су ту требали да презиме.⁷⁰² Убрзо је дошло до проблема са храном и новцем што сазнајемо из дописа у којима се наводи да је потребно набавити храну за коње за одељење коњичке гаврдије која је зимовала у Крушевцу. Петар Лазаревић наводи да се у Магистрату налазило 1 600 гроша чаршијских и пита да ли тај новац сме да искористи за куповину сена. Војници су боравили у колибама саграђеним за потребе панађура, а пошто су оне биле у лошем стању предложено је да се продају па тај новац да се искористи за војску.⁷⁰³ Магистрат Крушевачког округа је априла 1838. за потребе исхране коња „књажеске кавалерије“ који су у Крушевцу купио четири стога сена по цени 60 гроша за стог од Миљка Вучића из Паруновца. Зато су тражили да им се тај новац пошаље, као и 88 гроша чаршијских за сено купљено од неког Васе Јовановића,

⁶⁹⁹ДАС, ДС, ПА, Ф II, No75, кнез Милош – Исправничеству Округа Крушевачког, 19. јула 1837. године; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 46; И. Мијатовић, *нав. дело*, 371.

⁷⁰⁰ДАС, ДС, РNo, 105/837, Исправничество – Савету, 25. јул 1837. године.

⁷⁰¹ДАС, КК, XIV, 1806, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 25. јул 1837; Исто, 1810, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 27. јул 1837; Исто, 1813, Јован Вељковић, главни војни комесар – Јовану Обреновићу, 27. јул 1837, Крушевац; Исто, 1819, главни војни комесар, мајор Јован Вељковић – Јовану Обреновићу, 29. јул 1837. године.

⁷⁰²ДАС, КК, XVII, 191, кнез Милош – Исправничеству округа Крушевачког, 11. септембар 1837. године.

⁷⁰³ДАС, КК, XIV, 2031, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 10. децембар 1837.године.

већила г. Симића. Да тај новац није исплаћен сазнајемо из дописа из августа 1838. у ком Магистрат тражи 328 гроша. Команда је навела да може да пошаље само 203 ½ гроша, пошто је Магистрат продао преостало сено након одласка коњице за 124 ½ гроша. Јован Обреновић је затражио од Казначејства да му исплате 203 ½ гроша у вези дуга за сено купљено у Крушевцу за коње кавалерије која је боравила током зиме у Крушевцу, што су они и учинили током августа 1838. године⁷⁰⁴

*

На основу платног списка из јула 1837. можемо да видимо колики је био број војника коњичке гвардије у Крушевцу и колико су износила њихова месечна примања. Књажеву коњичку гвардију у Крушевцу чинили су: један поручник, двојица прапоршчика, један вахмистер, седам унтер официра,⁷⁰⁵ три трубача и четрдесет редова. Укупно 54 војника полу-ескадрона књажеве коњичке гарде. Њима је на месечном нивоу исплаћено 1 268 гроша и 14 пара. Од те суме плата редова износила је 15 гроша, трубача и унтер официра 20 гроша, вахмистра 46 гроша, прапоршчика 110 гроша и поручника Георгија Поповића 208 гроша и 14 пара пореских.⁷⁰⁶

На основу сачуваних полумесечних извештаја Књажеске коњичке гвардије одељења у Крушевцу сазнајемо број војника који бораве у тој вароши крајем 1837. године. Тада је у Крушевцу боравило укупно 47 чланова коњице, док су тројица у тренутку слања извештаја била кући, тако да је уписано 44 војника.⁷⁰⁷ Закључујемо да се број војника смањио у односу на јул 1837, када је у Крушевцу боравило 54 војника.

⁷⁰⁴ДАС, КК, XIV, 2237, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 11 април 1838; Исто, 2239, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 1 април 1838; Исто, 2453, Књажеско-Српски Магистрат Округа Крушевачког – Јовану Т. Обреновићу, 26. јул 1838. у Крушевцу; Исто, 2501, Јован Обреновић – Високом Књажеско-српском казначејству, 7. август 1838. у Чачку; Исто, 2522, Јован Обреновић – Високом Књажеско-Србском Казначејству, 10. август 1838. у Чачку; Исто, 2538, Јован Обреновић – Магистрату окружја Крушевачког, 13. август 1838. у Чачку.

⁷⁰⁵Унтерофицир – поднаредник, односно млађи водник. Чиновници који се користе у српској војсци још током Првог српског устанка. Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 7.

⁷⁰⁶Кнез Милош је почетком августа 1837. тражио од поручника кавалерије Ђорђа Поповића да се целим одељењем дође у Крагујевац. ДАС, КК, XVII, 175, кнез Милош – командиру Кавалерије поручнику Ђорђу Поповићу у Крушевцу, 30 јула 1837. године; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 242–243; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 137–138.

⁷⁰⁷Плата прапоршчика Ивана Петровића средином 1836. године износила је 132 талира годишње. ДАС, КК, XL, 97, Списак чиновника 1837. године; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 278.

Табела 22. Списак војника у Крушевцу крајем 1837. године

По списку	
3 обер официра	Код куће су била 3 редова 36 редова и укупно: 44 војника
4 унтер официра	
1 трубач	
39 редова	
Укупно: 47	
47 коња	

Средином јануара 1838. године број војника коњичке гвардије који су боравили у Крушевцу се није мењао, осим оних који су тренутно били на одсуству.⁷⁰⁸

Табела 23. Списак војника у Крушевцу средином јанура 1838. године

По списку	Код куће су била 3 редовна;
3 обер официра	У Крагујевцу 1 обер официр и 1 редов – укупно: 2 војника и 2 коња
4 унтер официра	
1 трубач	Тренутно стање:
39 редова	2 обер официра
Укупно: 47	4 унтер официра
47 коња	1 трубач
	35 редова
	Укупно: 42
	45 коња

На основу сачуваног платног списка можемо да видимо чинове, износ примања и имена војника који су се налазили у Крушевцу крајем 1837. и да је њихов број већ тада смањен у односу на јул исте године и то: два трубача, тројица унтерофицира, један

⁷⁰⁸ ДАС, КК, XIV, 2058, прапоршик Миловановић–Јовану Обреновићу, 31. децембар 1837, Крушевац, Полумесечни извештај коњичке гарде.

вахмистер и двојица редова. Разлика је што крајем године има једног више прапоршчика, али се не наводи на платном списку један поручник. Изгледа да су ове промене извршене након позива кнеза Милоша одељењу кавалерије да га посети у Крагујевцу почетком августа 1837. године.

Платни списак одељења Књажеске коњичке гарде у Крушевцу за октобар 1837.
године⁷⁰⁹

1. Прапоршчик Иван Петровић	110 гроша пореских
2. прапоршчик Ђорђе Миловановић	110
3. прапоршчик Младен Жуевић	110
4. унтерофицир Вучић Минић	20
5. унтерофицир Радисав Николић	20
6. унтерофицир Милош Митровић	20
7. унтерофицир Анђелко Величковић	20
8. трубач Стојан Станојевић	20
9. редови Милован Спасојевић	15
10. Вук Петровић	15
11. Анђелко Пантић	15
12. Радован Васиљевић	15
13. Раде Богосављевић	15
14. Јован Милојевић	15
15. Ристан Миловановић	15
16. Сима Миловановић	15
17. Петар Стевановић	15
18. Андреја Милошевић	15
19. Радоје Мијаиловић	15
20. Милен Рајовић	15
21. Стеван Николић	15
22. Миленко Петровић	15
23. Петар Микаиловић	15

⁷⁰⁹ ДАС, ПО, 4/15, Извештај је поднео и списак сачинио 30. октобра 1837. прапоршик И. Петровић у Крушевцу.

24. Теша Марковић	15
25. Милован Јовановић	15
26. Милош Јовановић	15
27. Саватије Мијатовић	15
28. Коста Милосављевић	15
29. Радивоје Рашковић	15
30. Рака Мијаиловић	15
31. Вељко Вучићевић	15
32. Вукоман Јовановић	15
33. Петар Вуксановић	15
34. Илија Божанић	15
35. Димитрије Мијаиловић	15
36. Вукоје Петровић	15
37. Јован Вукојевић	15
38. Јаков Ђирђевић/Ђерђевић/	15
39. Јаков Миловановић	15
40. Василије Обреновић	15
41. Богдан Јевтовић	15
42. Васа Аћимовић	15
43. Новак Маринковић	15
44. Павле Ковачевић	15
45. Јован Ђековић	15
46. Милија Јовановић	15
Укупно:	1 000 гроша

Послати износ за исплату војника одељења Књажевске коњичке гарде у Крушевцу за месец септембар износио је 1 007 гроша и 20 пара у добром новцу.⁷¹⁰ Плата прапоршчика (3) износила је 110 гроша, унтерофицира (4) 20 гроша, трубача (1) 20 гроша, редова (38) 15 гроша.

*

⁷¹⁰ДАС, ПО, 4/45, Књажевско српска војно-полицајна канцеларија – Казначјеству, 8. октобар 1837. године.

Из рапорта главног војног комесара мајора Јована Вељковића сазнајемо да је Крушевачкој команди био потребан лекар ради лечења војника од „прозеба“ и богиња. На ту молбу кнез је потврдно одговорио и послао у Крушевачку команду лекара Антонија Славуја.⁷¹¹ По наређењу кнеза Милоша болесни војници у Крушевцу требало је да се негују у кући Петра Лазаревића у оквиру његовог конака. Међутим то се није десило, јер је према извештају Петра Лазаревића та кућа није била прикладна и није имала добар патос, па су болесни војници смештени у три собе у хану, поред докторове собе.⁷¹² У Крушевац су и током 1837. слати болесни војници на лечење. Секретар Моравско подринске војне команде Василије Симић обавестио је кнеза Милоша почетком септембра 1837. да је у Крушевац приспело 14 болесних војника.⁷¹³ Почетком септембра 1837. кнез Милош је наредио да лекар из Крушевца оде у Ражањ и тамо извиди у којој мери се раширила куга и да се Аврамом Петронијевићем преузме све мере против ширења куге (затварање вароши и становника).⁷¹⁴ У том периоду јавља се и шуга у војсци, а у Крушевачком округу је евидентирано 39 заражених војника.⁷¹⁵ Крајем августа 1838. дошло је до инцидента када је један војник у Крушевцу нехотице

⁷¹¹Као лекар се у Крушевачком војном гарнизону помиње и Карло Белони. М. Југовић наводи да је 1834. Антоније Славуј лечио војнике у Крушевцу. ДАС, КК, X, 656, Хербез Теодор, привремени шеф Војно-полицајне канцеларије – кнезу Милошу, 28. јул 1837. Крагујевац; кнез Милош – Војно-полицајној канцеларији, 29. јул 1837, Крагујевац; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 265; 267; Милутин Р. Југовић, *Санитет у Крушевцу и околини*, у: Крушевачки зборник 1, Крушевац 1984, 338–339; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 99.

⁷¹²ДАС, КК, XVII, 176; 179.

⁷¹³ДАС, КК XVII, 185, секретар Моравско-подринске команце Василије Симић – кнезу Милошу, 21. август 1837. године.

⁷¹⁴ДАС, КК, XIV, 2058, прапоршик Миловановић – Јовану Обреновићу, 31. децембар 1837, Крушевац, Полумесечни извештај коњичке гарде.

⁷¹⁵ДАС, КК XVII, 176; 179.

⁷¹⁶ДАС, КК, XVII, 185, секретар Моравско-подринске команце Василије Симић – кнезу Милошу, 21. август 1837. године.

⁷¹⁷ДАС, КК, X, 664, кнез Милош – Андрејевићу Арсенију, средоточном пуковнику, 19. август 1837. године.

⁷¹⁸ДАС, КК, X, 700, Списак шугаваца у војсци.

ранио пушком другог војника. Зато је тражено да се упути хирург ради лечења рањеника.⁷¹⁶

*

Почетком 1838. сачувана је молба „прапоршчика“ коњичког одељења у Крушевцу Ивана Петровића у којој тражи да му се дозволи женидба. Он је навео да је ступио у војну службу 1832, а одлучио је да се жени, јер у Крушевцу нема родбине, браће и пријатеља. У молби је навео да планира да се ожени Магдаленом Дедобарчевом из Крушевца. Уместо одговора командир коњице у Крушевцу Иван Петровић је отпуштен из службе по наредби кнеза Милоша, због неке „погрешке“ коју је учинио.⁷¹⁷ Након четири месеца издржане казне и без икакве службе, крајем априла 1838, прапоршчик Иван Петровић молио је кнеза да му опрости кривицу и да га поново прими у службу. Кнез Милош је потврдно одговорио и наредио да се врати у службу.⁷¹⁸ Почетком октобра 1838. Иван Петровић је поновио захтев за женидбом Магдаленом Дедобарац из Крушевца. Овог пута кнез Милош је дозволио женидбу прапоршцику Петровићу.⁷¹⁹

*

Сачуван је и један документ о унапређењу и награђивању војника у Крушевачком округу. Из Вучитрнске нахије је пребегао неки лопов који је убијен од стране стражара у Крушевачком округу док је прелазио реку са украденом кобилу. Приметили су га стражари између караула Шошића и пикета Дебеле главе. Због тога је кнез Милош наредио да се војницима који су убили лопова из Турске новчано награде, а да њихов командат „прапоршчик“ Станојло Петровић унапреди у чин поручника.⁷²⁰

⁷¹⁶ДАС, КК, X, 792, Милутиновић Х. Илија, шеф Војно-полицијане канцеларије – кнезу Милошу, 19. август 1838. године.

⁷¹⁷ДАС, КК, X, 735, Вељковић Јован заменик шефа Војно-полицајне канцеларације – кнезу Милошу, 29. децембар 1837; кнез Милош – Војно-полицијској канцеларији, 31. децембар 1837. Крагујевац; Исто, XIV, 2038, Петровић Иван, прапоршник – Јовану Обреновићу, 15. децембар 1837. године.

⁷¹⁸ДАС, КК, X, 755, Петровић Иван, прапоршчик – кнезу Милошу, 13. април 1838; кнез Милош – Војно-полицијској канцеларији, 16. април 1838, Крагујевац.

⁷¹⁹ДАС, КК, X 807, Милутиновић Хади Илија, шеф војинства – кнезу Милошу, 24. септембар 1838; Кнез Милош – Милутиновић Хади Илији шефу војинства. 26. септембар 1838, Крагујевац.

⁷²⁰ДАС, КК, X, 812, Вељковић Јован, заменик шефа војинства – кнезу Милошу, 10. октобар 1838. Крагујевац; кнез Милош- главном војном штабу, 12. октобар 1838. Крагујевац.

Пошто су се током 1839. јавиле информације о нападу Арбанаса на границу Крушевачког округа, реакција надлежних власти Кнежевине Србије била је ефикасна и тако су током јула послали допис свим војницима артиљерцима који су се налазили код својих кућа да се што пре јаве у касарну. Списак војника садржи имена и седморице из Крушевачког округа: Милић Илић из Рогавчине, Кознички срез; Ника Ђурковић из Трстеника; Јован Гојковић из Мескелца?; Милоевић из Јошанице, Ђорђе Зечевић из Трстеника, Јаков Живковић из Полица у Крушевачком срезу и Тома Стефановић из Кормана, Бугар Моравски срез. До напада Арбанаса није дошло, тако да су војници убрзо добили вест да се врате кућама и да се артиљерија и муниција не дирају.⁷²¹

Са променама власти дошло је и до реорганизације у војсци. Намесништво формирано након абдикације кнеза Милоша Обреновића и болести кнеза Милана донело је Указе о постављењу начелника војних гарнизона, о унапређењу официра у чинове мајора, капетана, поручника и потпоручника и о укидању чина „прапоршчика“. Војска је у потпуности измењена, од чувара граница до укидања кавалерије и продаје коња.⁷²²

9.1. Бекства војника

Бекства војника била су честа. Почетком јуна 1833. побегли су гардисти Павле Петровић из Врђановаца и Видоје Стојковић из Витковца, Крушевачке нахије, о чему је капетан гвардије Михаило Павлов известио Кнежеву канцеларију. Убрзо након тога десило се још једно бекство војника из Крушевачке нахије. Тада је побегао регрут Радован Радовановић из села Вратара.⁷²³

Крајем јула 1836. Петар Лазаревић је обавестио Јована Обреновића да је од побеглих 26 регрута ухваћено и враћено у касарну у Крагујевац 22.⁷²⁴ О бекству војника и крајем августа 1836. из Крушевачког округа писао је и командант Средоточне војне команде пуковник Арсеније Андрејевић. Он је приложио и списак побеглих војника.

⁷²¹ДАС, МУД – П, 1839, Ф IV, Р 24, Начелство Крушевачког округа – Начелству Јагодинског, среза Темнићког, Миленку Радојковићу, 6. јул 1839. године; Начелство Јагодинског округа – Министарству унутрашњих дела, 7. јул 1839. године; Министарство – Главном војном штабу, 9. јул 1839. године.

⁷²²ДАС, КК, X, 964, 11. мај 1839, Београд; Новине српске, 20. мај 1839, број 20; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 157.

⁷²³ДАС, КК, X, 77, 22. мај 1833; Исто, 79, 24. мај 1833. Крагујевац.

⁷²⁴ДАС, КК, XIV, 1203, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 15. јул 1836. године.

Списак: 1. Срез Крушевачки – Павле Јовановић из Читлука; 2. Јошанички срез – Димитрије Дунић из Ракција?, Марко Николић из Дубоке и Сима Шивалић из Гокчанице; 3. Бугар Моравски – Павле Петровић из Витановца; Мина Здравковић из Витановца; Миладин Марковић из Трњана; Јован Анђелковић из Зубовца; Тома Стевановић из Кормана.⁷²⁵

Да су регрути налазили све могуће начине да избегну војну службу сазнајемо из једног писма мајора и старешине Козничког среза Милосава Браљинца који је пронашао одбегле регруте Јована Спасојевића из Игроша и Миладина Николића из Кривог Брега. Први је себи одсекао два прста на левој руци, а други на левој руци један прст.⁷²⁶ Током 1836. помиње се и бекство Антонија Милутиновића из Ђуниса који је са другом Илијом Аврамовићем пребегао и отишао у село Брестовац у Прокупачкој нахији. Они су се након неког времена сами враћали и пријављивали својој команди у Крагујевцу.⁷²⁷

Крајем марта 1838. командир кавалерије у Крушевцу прапоршник Ђорђе Миловановић обавестио је војног команданта о бекству четворице војника који су се преобукли и грађанско одело и нестали. Јован Обреновић је о томе обавестио старешине Јошаничког, Драгачевског и Ужичког среза који су требали да их пронађу и врате. Поред тога било је важно утврдити разлоге који су навели поменуте војнике на бекство.⁷²⁸ Р. Љушић наводи да су разлози честих дезертерстава били: дуг војни рок, неповољни услови, жеља војника да оснују породице, пошто су у војску ишли само неожењени.⁷²⁹

⁷²⁵У једном извештају наведено је да је Тома Стефановић из Кормана, побегао 8. августа 1836., а да је Симо Шибалић из Ломчинца (Лопчинца), Јошанички срез, побегао 30 октобра 1836. године ДАС, КК, XIV, 1244, Командант Средоточне војне команде пуковник Арсеније Андрејевић – Јовану Обреновићу, 12. август 1836. у Крагујевцу; Исто, 1664, Поручник артиљерије и кавалерије Марковић – Јовану Обреновићу, 28. мај 1837; Исто, XXV, 277; Исто, XVII, 190, кнез Милош – Павлу Урошевићу, 8. септембар 1837. године.

⁷²⁶ДАС, КК, XIV, 1678, Јован Обреновић – команди пешачке гарде у Карановцу, 31. мај 1837 године.

⁷²⁷Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 61–62.

⁷²⁸ДАС, КК, XIV, 2182, Јован Обреновић – старешинама срезова Јошаничког, Драгачевског и Ужичког; Исто, 2183, Јован О. – Магистрату окружја Крушевачког, 14. март 1838; Исто, 2184, Јован Обреновић – Командиру кавалерије у Крушевцу, 14. март 1838. године.

⁷²⁹Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 267.

Због великог броја бекстава војника који су прешли границу у Бугар Моравском срезу дивизиони генерал војно Моравско подринске команде командант Јован Обреновић тражио је извештај од среског старешине. Павле Урошевић је послао списак са подацима где се налазе пребегла лица, а за неке су наведени и разлози бекства. На том списку су двојица војника.

Списак бегунаца из Бугар Моравског среза:

1. Војник књажевске пешачке гарде Мина Здравковић из Вртановице; побегао је са женом и млађим братом у село Лебени (Лебане), Лесковачке нахије
2. Војник књажево пешачке гарде Стаменко Павловић из Вукање; побегао је са оцем и братом у село Житорађу, Прокупачке нахије.

Јован Обреновић је о свему обавестио кнеза Милоша, од кога је тражио да пише нишком везиру и да захтева да све поменуте војнике, њихове породице и све што су понели врати преко карантина у Алексинцу.⁷³⁰

Војник Петроније Марковић побегао је у Турску због неких побијених говеда са обе стране границе и кривице коју је изазвао, о чему је прапошчик кнежеве кавалерије Младен Жујевић известио Јована Обреновића из Суповца средином 1838. године. Поред тога обавестио је да поставио кавалеристе у граничним караулама, да је прегледао све граничне страже од Рашке до Бугар Мораве и да су свуда стражари били на својим местима.⁷³¹

Са Суповачке карауле је током јула побегао један капетан без пушке, само у кабаници (20. јула 1838.), док је 22. јула јављено да је неки кавалериста Милосав Лукић родом из Пожаревачког округа побегао у Турску.⁷³² Младен Жујевић, прапоршчик известио је Јована Обреновића да је обишао границу и страже у Јошаничком, Козничком и Крушевачком срезу и да је сазнао да је одбегли војник запошљен у Нишу.⁷³³

⁷³⁰ДАС, КК, XIV, 2312, Јован Т. Обреновић – Милошу Обреновићу, 16. мај 1838. у Чачку.

⁷³¹ДАС, КК, XIV, 2341, Прапоршчик кнежеве кавалерије Младен Жујевић – Јовану Обреновићу, 12. јун 1838. Суповац.

⁷³²ДАС, КК, XIV, 2400, Командир 5 роте Књажевске пешачке гарде 3 батаљона прапоршник Станојло Петровић – Јовану Обреновићу, 10. јул 1838 на Суповцу; Исто, 2391, Павле Урошевић, цели капетан – Јовану Обреновићу, 8. јул 1838. године.

⁷³³ДАС, КК, XIV, 2406, Младен Жујевић, прапошчик – Јовану Обреновићу, 12. јул 1838. године.

Војска је посебно значајну улогу одиграла у време ширења заразних болести. Прво колере, па затим куге. Чувањем границе и поштовањем строгих кордонских правила сачувано је становништво. Трошкови војске која је ишла у Крушеваца због заштите народа од куге и пограничних кордона су крајем 1837. износили 4 858 гроша.⁷³⁴ Већ крајем исте 1837. и почетком 1838. кренуло је слање војника кућама, с тим што су имали обавезу да по реду и утврђеном списку долазе на смену и то из Крушевачког округа: Крушевачки срез (девет војника), Бугар Моравски (пет), Кознички (пет), Јошанички (три) и Трстенички (три). Укупно: 25 војника из овог округа, од 160 колико је било предвиђено.⁷³⁵

Крајем 1838. кнез Милош је одлучио да распусти регуларне војнике који су чували границу, јер нису имали добре куће за становање током зиме и тада су сељаци морали да брину о границима у местима у којима живе. По наредби кнеза Милоша остала је само војна јединица (рота) у Крушевцу.⁷³⁶

Да су поред бекстава војника и избегавања sluжења војног рока постојали и оправдани разлози због којих су појединци отпуштани из војске сазнајемо из писама која су из војне канцеларије упућивана кнезу Милошу. Тако је почетком јула 1835. на основу молбе крушевачког капетана Ђорђа Ристића коју су му упутили кметови и сељаци села Сталаћа, у којој се тражи да се добошар кнежеве гарде Милосав Милошевић отпусти из војске пошто му је код куће остао само самохрани отац. Као прилог наведена је и молба Суда округа крушевачког упућена Суду народа српског. У тој молби су наведена имена кметова и људи из села и објашњено да је се један пасторак оделио, један син побегао, а други је остао сакат. Зато су тражили да Милосав Милошевић буде отпуштен и враћен кући.⁷³⁷ Средином јула 1835. кознички капетан Марко Протић преноси молбу кметова села Латковца да се добошар Миљко Живадиновић отпусти из војске. Као разлози су наведени да му је отац умро, а мајка је остала са малом децом и није могла самостално да брине о кући и имању.⁷³⁸ Обрад Човић, капетан Козничког среза пренео је молбу баба Милице, супруге покојног Саве

⁷³⁴ ДАС, КК, XIV, 1941, Директор казначејства Павле Станишић – Јовану Обреновићу, 17. октобар 1837.

⁷³⁵ ДАС, КК, XIV, 2045, Вучковић, командант одељења пешачке гарде – Јовану Обреновићу, 18. децембар 1837. године.

⁷³⁶ ДАС, КК, XIV, 2692, кнез Милош – Јовану Обреновићу, 8. децембар 1838. у Крагујевцу.

⁷³⁷ ДАС, КК, X, 160, Теодор Хербез, војна канцеларија – кнезу Милошу, 25. јун 1835, Крагујевац.

⁷³⁸ ДАС, КК, X, 167, Теодор Хербез – кнезу Милошу, 1. јул 1835, Крагујевац.

Миљковића из Ратаја да се из војске отпусти Никола Милетић, кога је она посинила, јер није имао ко да јој брине о кући и окућници.⁷³⁹ Нека жена из Козничког среза молила је кнеза Милоша да јој сина ослободи војске и пошто је захтев био оправдан њена молба је услишена.⁷⁴⁰ Овакве молбе су у већини случајева прихваћене и војници отпушани кућама, а замењивани другима из тих места.

*

Процес стварања војске започео је након Ђакове буне 1825, а војници су слати из свих крајева тадашње полуаутономне Србије, а са простора који ће касније припасти Крушевачком округу спомињу се шесторица војника из Трстеника и околних села. Након 1833. број војника из Крушевачке нахије/округа се повећава, да би 1837. у Крушевцу боравио полу ескадрон коњице, који је поред заштите граница од Арбанаса имао и задатак у очувању санитетских правила услед појаве куге. Проблем са границама и војском био је везан за новац, који Кнежевина Србија није имала довољно, а војсци је потребна храна, добар смештај, оружје и обука. И поред свих проблема у посматраном периоду учињен је велики искорак у изградњи институције војске, као најважније карактеристике српске аутономије.

⁷³⁹ ДАС, КК, X, 1018, Човић Обрад, капетан среза козничког, 11. октобар 1836, Ступањ.

⁷⁴⁰ ДАС, КК, XVII, 220, Молба упућена кнезу, 8. август 1838. године.

10. ШКОЛСТВО

10.1. Крушевачке школе и учитељи

Када је 1808. извршено прво уређење ослобођене територије, која је подељена на нахије, а свака од њих на неколико кнежина, установљени су „магистрати“ (судови) по нахијама, а по варошима и већим нахијским местима отворене су школе, које су до тада постојале једино по црквама и манастирима. Крајем устанка 1813. било је укупно 40 школа са око 1 500 ученика, а међу њима у трстеничком крају су постојале школе у Осаоници (Трстенику) и Великој Дренови. Андра Гавриловић описујући народне школе у Србији наводи да је „за време док је у Осаоници седео крушевачки војвода Павле Цукић, била је овде мала школа, која је вероватно, и после одласка војводина ту остала“. Даље каже: „Велика Дренова, село у Јагодинској нахији ослобођење Србије 1815. затекло је у овом месту школу“. Није познато да ли су ове школе биле приватне или општинске, тј. да ли су о њима водила бригу приватна лица, поједине породице или општина. Претпоставља се да су их издржавали ђачки родитељи. Учитељ у школи у Осаоници (Трстенику) био је Милутин Илић Гучанин.⁷⁴¹ Школа у Крушевцу спомиње се још у 1813. (поред оних у Трстенику, Великој Дренови и Ћићевцу).⁷⁴² Лазар Арсенијевић Баталака каже да су тадашњи учитељи били већином Срби из Аустрије. И сам Карађорђе је схватао значај школа и учитеља и приликом отварања Велике школе

⁷⁴¹М. Р. Тодосијевић и Ђ. Николић Перчевић су навели податак да је школа у Осаоници почела са радом још 1810. године. Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 3–4; Исти, *Сто осамдесет година основне школе „Живадин Апостоловић“ у Трстенику*, Трстеник 1995, 33–34 (= Љ. Бајић, *Сто осамдесет година школе у Трстенику*); М. Р. Тодосијевић, Ђ. Николић Перчевић, *нав. дело*, 25–26; 111; Љ. Поповић, *Трстеник*, 9; Радош Љушић, *Од Велике школе до Лицеја (1808–1838)*, у: *Србија 19. века*, друга књига, Београд 1998, 236–237.

⁷⁴²У току Првог српског устанка отворене су многе школе у Србији, а међу њима и школа у Ћићевцу 1808. године. Ћићевац је у време Првог српског устанка био развијено насеље, што потврђује и отварање „мале школе“ 1808. године. Школа је била троразредна: у I разреду учио се буквар, у II часловац, а у III псалтир. Школа је била на врху насеља, на месту званом Кусиновац, а престала је са радом 1813. године. Д. Ивановић наводи да је школа у Крушевцу постојала од 1808. године. Богољуб Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу 1371–1944–1974, Крушевац 1974*, 19 (=Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*); Љубивоје Бајић, *Књига о школи у Дренови*, Велика Дренова 1991, 42 (=Љ. Бајић, *Књига о школи у Дренови*); В. Секуловић, *нав. дело*, 46. Б. Илић, *Историјски преглед*, 142; Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији 1804–1856*, Београд 2006, 34–35; 38.

истакао: “Слушајте ви ваше учитеље и поштујте их; ја њим не разликујем од мојих војвода; учитељ и војвода преда мном су равни.”⁷⁴³

Настава у школама трајала је три године. По наредби Попечитељства (министарства) просвете од септембра 1811. и у овим школама се прво учио буквар, потом часловац, затим псалтир с катихизисом, певање и рачуница. Школска година је почињала у јесен. Учење је обављано преко зиме, пошто су лети ђаци помагали родитељима у пољским радовима. Наставна грађа је била претежно црквене садржине.⁷⁴⁴

Са сломом Првог српског устанка престале су да раде и школе. Након Другог српског устанка долази до обнављања школа у појединим местима. У време кнеза Милоша учитељи, свештеници и остали чиновници били су ослобођени плаћања пореза. Зато се можда кнезу и обратио Павле Тодоровић, учитељ из Велике Дренове 1822. године. У вези са опорезивањем учитеља у Великој Дренови, кнез Милош 1822. пише Живку Шокорцу у Левач, да заповеди сељацима В. Дренове „да на ондашњег учитеља не ударају порезбе, јербо њему не приличи плаћати такове, будући да нема куће ни баштине своје“. Или се сељаци нису одазвали Милошевом наређењу или је учитељ желећи да избегне плаћање пореза одмах напустио село. Следеће 1823. Шокорац је известио кнеза Милоша да је Павле Тодоровић у Крушевцу и да не жели да и даље остане у граду под Турцима, па моли да буде враћен натраг у Велику Дренову.⁷⁴⁵ Б. Михајловић наводи да су Крушевљани покушали да оснују сталну школу у граду, да су писали кнезу Милошу 1826, али није познато шта им је кнез одговорио.⁷⁴⁶

⁷⁴³Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 21.

⁷⁴⁴Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 5-6.

⁷⁴⁵Љ. Бајић је навео да је 16. септембра 1823. левачки кнез Живко Шокорац упутио писмо кнезу Милошу у ком га је обавестио да је Павле Тодоровић „који је пре две године био учитељ у Великој Дренови па се преселио у Крушевац, где је био учитељ две године. Па му се поново не свиђа да буде се Турцима у Крушевцу и тражи да му се дозволи повратак у Велику Дренову.“ Аутор је навео да недостају подаци о томе да ли се и када Павле Тодоровић вратио у Велику Дренову, док је Б. Михајловић у својим радовима навео да се поменути учитељ вратио у Велику Дренову. У објављеним изворима из Јагодинске нахије стоји име учитеља Павле Виндоровић – највероватније се ради о грешци у препису или штампању. Б. Илић, *Историјски преглед*, 147; Исти, *Историја Крушевца*, 110; Љ. Бајић *Развитак школства у трстеничком крају*, 4–5. Исти, *Књига о школи у Дренови*, 42–43; *Јагодинска нахија*, друга књига, 32.

⁷⁴⁶Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 19; 20; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 28; 29.

Око тачне године када је школа у Крушевцу почела са радом постоји неслагање у литератури. Раније се сматрало да је прва школа је у Крушевцу отворена 1832. године. У књизи „*Крушевац у једном веку*“ наводи се да је прва основна школа у Крушевцу прорадила „одмах после ослобођења 1832. године“, и да је била смештена „у турској грађевини код цркве“. Када је 1833. турска полиција напустила Крушевац, школа је премештена у њену зграду код цркве. Б. Михајловић анализирајући документ из књиге „*Крушевац у једном веку*“ Бранка Перуничиха закључује да основна школа у Крушевцу није почела са радом 1832. године, већ након ослобођења 1833., што је свакако прихватљивије.⁷⁴⁷

Након стварања аутономне Кнежевине Србије почела је изградња институција. Школе су играле битну улогу у изградњи самосталне Кнежевине. Хатишерифом из 1830. Србија је добила аутономију, слободу трговине, право зидања цркава и манастира, право „печатње књига, болнице за своје болеснике и школе ради воспитања дјеце своје“.⁷⁴⁸ Током 1833. донет је „Устав Народних школа у Књажевству Србије“ који је предвиђао формирање народних школа, које су се делиле на: мале, редовне и велике. Устав је предвиђао да у сваком већем селу и варошици буде по једна мала школа са једним учитељем. У тим школама учило би се познавање слова, срицање, читање, писање и основе хришћанског закона. У уставу је дат и списак књига које би се користиле у школама током учења. Свака окружна варош, у којој се налази Магистрат, имала би нормалне или редовне школе с три разреда и толико учитеља. У првом разреду учило би се: познавање слова, срицање, читање, писање и основе хришћанског закона. У другом разреду ученици би се обучавали у следећим предметима: хришћанском закону и благонравију, читању, писању, а учио би се и Катихизис православни, Свјашена историја, Численица, правила правописа и правила етимологије српског језика и кратко земљописаније. У трећем разреду ученици би имали исте

⁷⁴⁷Прва основна школа у Крушевцу отворена је 1833., по ослобођењу од Турака. Налазила се у улици преко пута цркве Лазарице. То је данашња школа „Вук Караџић“. У старијој литератури постоји и податак да је Крушевац добио основну школу 1835. и да је први учитељ је био Софроније Лазаревић из Аустрије, али ту се свакако ради о државној школи, јер од тада почиње правитељство (држава) да стоји иза организације образовања и његовог финансирања. Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 20–21; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 29; Ч. Марјановић, *Крушевац*, 54; *Шест векова Крушевца*, 27; В. Секуловић, *нав. дело*, 46; Јелена Ковачевић, *Основна школа „Вук Караџић“ у Крушевцу од 1951. до 1964. године*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 115.

⁷⁴⁸Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 6.

предмете као и у претходна два и поред тога и кратку Историју целог света, грађанско земљописаније и правила у читању и писању Немачког језика. Обавеза учитеља била је да држе предавања понедељком, уторком, средом, петком и суботом по четири сата на дан, тј. два сата пре подне и толико после подне. Одмор за ученике био је предвиђен после испита првог теченија (полугодишта) 14 дана, а после испита другог теченија шест недеља. Управник народних (нормалних) школа у сваком округу (нахији) био је гувернатор, или ако га нема онда је тај посао обављао управник истог округа. У сваком месту у ком постоје мале и нормалне школе попечитељ (министар) бирао је једног надзорника.⁷⁴⁹

Један од првих учитеља у Крушевцу који се помиње у изворима био је Јован Јовановић, који 26. новембра 1833. писао кнезу Милошу и молио га да буде постављен за писара пошто је знао немачки језик. У тој молби навео је да је дошао из Цесарије (Аустрије) пре четири године и да је од тада био учитељ по Србији, а да више није задовољан овим послом и примањем, па тражи премештај. На крају се потписао као бивши учитељ крушевачки.⁷⁵⁰

У Забавнику Димитрија Давидовића из 1833. види се да је тада у Србији било 38 школа са 43 учитеља. Међу наведеним школама нема основних школа у Трстенику, Великој Дренови ни у Крушевцу, али се као учитељ у Крушевцу спомиње Софроније Соларевић (Лазаревић).⁷⁵¹

Након доношења Сретењског устава 1835. отпочело је оснивање правитељствених (државних) основних школа, у којима су учитељи плаћани из државне благајне. Следеће 1836. издат је „План за школе како имају постојати“, по коме су школе могле бити „обществене“, које издржава општина или народ и

⁷⁴⁹У општинским и државним млађим нормалним школама, по пројекту Устава народних школа у Књажевству Србије од 1833. предавали су се ови предмети: азбука, српски буквар, читанка „на словенском и матерњем наречју“, мали катихизис, кратка „свјашчена историја“, численица, правопис под Мразовићу и државни прописи. *Школство у Србији 1817–1838*: документа из фондова Архива Србије, Београд 2009, 28–30; 32–33; 39 (=Школство у Србији); В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 151–152. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 416.

⁷⁵⁰*Школство у Србији*, 333; П.Р. Трајковић, *нав. дело*, 98; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 141.

⁷⁵¹Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 5; Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 28; Д. Давидовић, *Забавник за 1834*, XX.

„правитељствене“ о којима се стара „правитељство“ или држава.⁷⁵² До 1835. о школама се брину ђачки родитељи и тек од ове године заведене су у целој Кнежевини правитељствене школе. Све школе у Србији од 1835. делиле су се на: правитељствене (државне), општинске и приватне.⁷⁵³ Учитељи државних школа примали су плату из државне касе у износу од 100 или од 100-150 талира годишње; учитељи општинских школа плаћани су из општинских средстава, одсеком од 400-1 500 гроша, а учитељи приватних школа (сеоских) плаћани су од ђачких родитеља од 60 пара до четири гроша месечно. По општем упутству кнеза Милоша сваки округ је требало да има по две правитељствене (државне) школе. Општине су могла да подижу своје школе углавном само тамо где је већ постојала и црква. У погледу наставе нарочито се обраћала пажња „да се деца по школама закону християнскомуч поучавају“.⁷⁵⁴

Комисија која је била задужена да прегледа Исправничества крајем 1835. је поднела извештај и о стању школа и учитељима. У Исправничеству Крушевачког округа налазила се једна школа, која се делила на три класе: Псалтирце, Часловце, Букварце, а од „виших наука“ изучавао се: Катихизис, Црквена историја и Численица. Тада је школа бројала 69 ученика, који су имали добар успех. Учитељ ове школе био је ђакон Софроније Лазаревић, који је имао 25 година, био је ожењен, а родом је из „Бесарије“. Завршио је Српску нормалну школу и Препарандију. Његово владање је оцењено као добро. Две године је обављао посао учитеља, а школу је плаћало „общество“.⁷⁵⁵ Софроније Лазаревић се спомиње и у извештају који је Конзисторији упутио Крушевачки протопрезвитер Милован Протић. Наведено је како свештеник

⁷⁵²Тај план је предвиђао велики број нормалних школа, чак 22. Од тог броја за Крушевац је планирано осам. Ипак је тај број био претеран и морало је да прође доста година да се он реализује. Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 6; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 416; *Школство у Србији*, 62-63

⁷⁵³В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 150; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 417.

⁷⁵⁴*Исто*, 151-152.

⁷⁵⁵Д. Ивановић наводи да је Софроније Лазаревић рођен 1820. у Земуну и да је посао учитеља обављао у Крушевцу од 1835. до 1836. године. Софроније Лазаревић је крајем јануара 1835. поднео захтев да буде рукоположен у чин ђакона. Он се спомиње и као претплатник на дела Доситеја Обрадовића 1835. године. Поред њега наведен је и Станко Казанџија, црквени тутор. ДАС, МБ, ДП, 1835, 87; Исто, ДП, 1835, 727; *Школство у Србији*, 390-391; Д. Ивановић, *нав. дело*, 85; Љубица Петковић, *Свештенство Лазарице крстом и пером 1833-2005, прилози за монографију Лазарице*, у: *Расински анали 3, Крушевац 2005*, 17 (=Љ. Петковић, *Свештенство Лазарице*).

Софроније Лазаревић неће да служи у цркви и да је само двапут служио од како је рукоположен. Он је 13. јуна 1836. рукоположен за свештеника у Крушевцу. Пошто је у исто време обављао и посао учитеља млађе класе током недеље је био на часовима, па није редовно обављао свештеничке послове. Због тога је Конзисторија одговорила да је јереј Софроније дужан сваке недеље и за празнике да служи вечерњу службу и литургију, а остале послове попут крштења, погребља, када му обавезе у школи то дозволе.⁷⁵⁶ Да се ништа није променило у односу према испуњавању обавеза и дужности видимо из писма које је Митрополија упутила јереју Софронију 28. августа 1836. у коме се тражи од њега да одмах након завршетка испита у школи пређе из Крушевца у Крагујевац где је добио парохију.⁷⁵⁷

За издржавање школа основан је фонд, назван фондус. Школски фонд у Крушевцу је основан 1833. и тада је имао 349 гроша и 4 паре, а од тога је 297 гроша и 33 пара потрошено за поправак школе. Крајем 1835. школа у Крушевцу је има 52 гроша капитала.⁷⁵⁸ Школски фонд је издржаван приходима од „венчаница“, тј. од новца који

⁷⁵⁶Исправничество Крушевачко је 5. маја 1836. предложило митрополији да се ђакон Софроније Лазаревић рукоположи за свештеника. Митрополија је препоручила протојереју крушевачком Миловану Протићу да јави да ли постоје нека села, осим Лазарице и Читлука, који ми могли бити предати јереју Софронију. Средином јуна Софроније Лазаревић по позиву из Митрополије одлази у Београд где је рукоположен за свештеника, с тим што је предвиђено да нема парохија већ да само „свештенодејствује“ у цркви. ДАС, КК XXXV, 474, Бр. 64. Заседање Конзисторије одржано 13 јула 1836. Исто, МБ, ДП-1836, 431, 437, 439; Исто, ДП, 1836, 546, 590, 609, 610.

⁷⁵⁷Софроније Лазаревић је споменут у једном писму које је кнез Милош упутио митрополиту Петру у ком је одобрио да се манастир Никоље обрати у мирску цркву и предлажио да се тамо пошаље јереј Софроније из Крушевца. Да се то није десило сазнајемо из једног дописа у ком је 19. марта 1838. споменут као парох крагујевачки и гимназијски катихета, који испитује и оцењује ученике. Софроније Лазаревић се спомиње и након абдикације кнеза Милоша када Намесништво је 14. јула 1839. поставило њега за војног свештеника при главном штабу гарнизона војске. Са тим избором се није слагао митрополит, чије је мишљење на крају било најважније, те је за војног свештеника постављен протојереј Јован Стефановић. ДАС, МБ, ДП, 1836, 753; Исто, КК, XXXV, 224, кнез Милош - Петру Јовановићу, 3. август 1836; Исто, ДС, РNo 237/839; *Школство у Србији*, 282; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 99.

⁷⁵⁸Крајем 1838. капитал школског фонда износио је 394, 04 гроша. У изворима и литератури је наведено и име Стевана Максимовића, учитеља у Пожаревцу, који је рођен је у Крушевцу. Директор свих школа у Србији Петар Радовановић је у свом списку учитеља из 1836. навео Стефана Максимовића под редним бројем 4. Он је тада био учитељ старије правитељствене школе у Пожаревцу, стар 44 година, родом из Руме у Срему. И остали релевантни подаци нам потврђују да је рођен у Руми, Сремској Вармењи у Славонији, а у априлу 1836. обављао је посао учитеља старије народне школе у Пожаревцу. Тада се

су венчани парови плаћали свештенству, али и од царине која се наплаћивала трговцима стоком. Од јануара 1841. установљен је Главни школски фонд под именом „Депутација фонда школског“ и он је одвојен од болничког (шпитаљског).⁷⁵⁹

Школски надзор у основним школама Кнежевине Србије почео је 1836. године. Кнез Милош 21. марта 1836. издаје диплому Петру Радовановићу који постаје директор свих школа и старешина свих учитеља у Кнежевини Србији. Добија и „Објавленије“ на годишњу плату од 400 талира и 200 талира за путне трошкове.⁷⁶⁰ Нови директор школа у Кнежевини Србији је одмах кренуо у надзор, који је вршио од 1. маја до 26. маја 1836. и о томе је поднео извештај 2. јуна исте године. Извештај је садржао кратак опис општег стања, школских зграда, број ученика, способност и образовање учитеља. Под бројем 7. у наведеном извештају је стајало да у Крушевачком округу постоје две „правитељствене школе“ које су се налазиле у вароши Крушевцу. Учитељ старије класе је оцењен као добар и способан, а учитељ млађе класе као средње способан. Број ученика је износио 97, а учитељи су били доброг владања.⁷⁶¹ Посао учитеља старије класе обављао је Симеон (Сима) Зорић (Зорнић), док је учитељ млађе класе био Софроније Лазаревић.⁷⁶²

Пошто је завршио прву посету школама у Србији, директор Радовановић је направио списак професора са назначењем предаваних предмета у гимназији. Исти списак саставио је и за основне школе и ово све послао Савету на мишљење, заједно са

заклео на верност српској држави и напустио аустријско држављанство, пошто је кнез Милош са државним Саветом то тражио од свих чиновника који то нису урадили до тад. Завршио је српску и немачку школу у Срему. ДАС, ДС, II А, Ф 2, No39; М. Петровић, *Финансије* I, 836; *Школство у Србији*, 134–135; 391; Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 19; 22; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 34; Б. Илић, *Историјски преглед*, 154.

⁷⁵⁹*Школство у Србији*, 64–65. М. Петровић, *Финансије* I, 837. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 119.

⁷⁶⁰*Школство у Србији*, 56; Живојин С. Ђорђевић, *Школе и просвета у Србији 1700–1850*, Београд 1950, 82; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 417.

⁷⁶¹Занимљиво је да је Б. Михајловић навео, позивајући се на статистичке податке из извештаја Петра Радовановића, директора свих школа у Кнежевини Србији, да током 1835/36: „у Крушевачком округу постоји једна државна и једна приватна школа, учитеља има три, а ученика 112; друга школа је у Осаоници (Трстенику). Према извештају Петра Радовановића млађа класа у Крушевцу имала је 54 ђака, а старија 43.“Што нас наводи на закључак да у Крушевцу има 97 ђака, а у Трстенику 15. ДАС, КК, XXXVIII, 65; *Школство у Србији*, 59–60; Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 30; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 98; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 141.

⁷⁶²Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203.

једним упутством за учитеље, које је планирао да им подели приликом своје друге посете. Савет је поменуто упуство послао заједно са списковима кнезу 26. августа 1836. године.⁷⁶³ Кнез Милош је одобрио 27. августа 1836. године. На списковима учитеља у Крушевачком округу означени су: под бројем 26. Ђорђе Јевтимијевић, учитељ старије правитељствене школе у Крушевцу; стар 36 година. Био је родом је из Нештина у Срему, а посао учитеља обављао је 14 година. Наведено је да је ожењен и означено да је способан, “у званију тачан и доброг владања”. Од образовања је имао завршену Богословију у Сремским Карловцима. Под бројем 27. наведен је Сима Зорић, учитељ млађе правитељствене школе у Крушевцу, који у тренутку пописа има 30 година. Био је родом је из Бачке Вармеђе у Мађарској; а посао учитеља обављао је пола године, није био ожењен; за рад у школи имао је средње способности и био је доброг владања. Поред његовог имена у примедби је стајало: да је постао писар код капетана козничког (Обрада Човића), а на његово место дошао је за Ђурђевдан крушевачки ђакон Софроније Лазаревић, родом из Санада у Банату, ожењен, 28. година стар, који је посао учитеља већ обављао пре две године. Назначен је као способан. На крају списка ситним словима наведен је и Јован Степановић, учитељ општинске школе у Осаоници, Трстеничког среза, Крушевачког округа; стар 43 године. Био је родом из Попина, истог округа и среза. Радио је 17 година као учитељ, био је ожењен, а оцењен је као средње способности.⁷⁶⁴

⁷⁶³Петар Радовановић је списак са именима учитеља, њиховим способностима, описом зграда, бројем ученика и називом предмета послао Савету 28. јула 1836. године. ДАС, КК, XXXVIII, 139; 140.

⁷⁶⁴Под бројем 30. наведен је Стефан Поповић, општествене школе у Јасици, среза Темнишког, округа Јагодинског, стар 36 година; из Орашице, Шабачког окружја; већ је 13 година био учитељ, ожењен је; средње способан, доброг владања. Он од 1841. обављао је посао учитеља при цркви Светог Арханђела у близини Каоника. У списку чиновника у Крушевачком округу 2. августа 1836. налазе се: под бр. 7. учитељ старије класе Ђорђе Јевтимијевић, а под бројем 8. учитељ „млађе класе“ Софроније Лазаревић. На том списку наводи се и Сима Зорнић, писар код старешине Козничког среза Обрада Човића. Поред њих Б. Михајловић спомиње и Павла Јанковића из Путинаца у Срему. Код Т. Ђорђевића стоји у примедбама за Јована Степановића, учитеља из Осаонице: „Свршио је гимназију у Карловцима и философију и мађарска права у Кезмарку у Мађарској.“ Овај податак изгледа да није тачан, јер у свим следећим извештајима и изворима за Јована Степановића се наводи да је образовање стицао при манастирима. Укупно тада у Кнежевини Србији има 69 учитеља. Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 522–523; 524–525; 530–531; Драгић Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила у Великом Шиљеговцу (1844–1846)*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 281 (=Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*); Љубодраг А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, Београд 1999, 218 (=Љ.

Поред списка са именима учитеља, њиховим статусом, годинама и способностима дат је и списак свих школа и ученика у Кнежевини Србији. Под бројем 26. и 27. означене су у Крушевцу старија и млађа класа. Обе школе биле су правитељствене (државне). Плата учитеља у старијој била је 150, а млађој 100 талира годишње; број ученика: 43 у старијој и 54 у млађој. Из описа школских здања сазнајемо да школско здање није било најбоље. Од једне собе начињене су две. Зато су биле врло малене и поред тога што се год у једној учионици говорило, то се у другој чуло, јер је преградни зид био лоше урађен. Зато је у примедбама било назначено да општина намерава да од некадашње турске џамије сагради школу. У Србији је тада постојало 60 школа и 2 273 ученика. Школа у Осаници, трстеничком срезу била је „обществена“. Учитељ је примао плату по детету и то у износу 2 – 2,5 гроша за месец дана. У том тренутку школа у Осаоници бројала је 10 ученика и није имала никаквог школског здања. Прве школске зграде у трстеничком крају биле су по спољашњем изгледу као и остале куће. Обично је школа представљала једну од највећих сеоских кућа, што је зависило од величине и богатства насељеног места, односно школске општине и броја ђака који су похађали школу. У прво време ни Трстеник није имао своју школску зграду, па се настава изводила по приватним кућама или при цркви.⁷⁶⁵

Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 203; 205; 388–389; *Школство у Србији 1817–1838*, 138–139; 146–147; Бојана Јовац, *Основна школа „Станислав Бинички“ у Јасици, прелиминарна историјска белешка фонда: граничне године фонда: 1832-; грађе 1887–1996*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 191; Бојан Панић, *Основне школе и учитељи у Кнежевини Србији, 1836. године*, у: Годишњак Педагошког факултета у Врању, књига XI, Врање 1/2020, 26 (=Б. Панић, *Основне школе и учитељи*); Списак учитеља Крушевачког округа проналазимо и у следећој литератури: Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 21; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 30–31; Б. Илић, *Историјски преглед*, 152 – аутор је погрешно уписао име учитеља Симеона Зорића, као Сима Зајић!

⁷⁶⁵Са овом и још додатим школама у Шапцу, Ужицу и Ваљеву у Кнежевини Србији имало је 2 283 ученика и 69 школа. Што се тиче зграде школе у Крушевцу то је била турска зграда у којој је од 1833. било седиште прве крушевачке школе. Она је педесетих година 19. века постала предмет расправе између Начелства крушевачког и црквених власти. Наиме, општинске власти су одлучиле да сруше ту стару зграду и саграде нову и то на црквеном плацу. Зато је Јосиф Поповић, протепрезвитер крушевачки тужио општину Окружном начелству тражећи да се забрани даље превлачење грађе на црквени плац и цркви плати 60 до 80 гроша за изгажену траву у црквеној порти. Окружно начелство предало је тужбу Примирителном суду. Захтев Црквеног одбора подржао је Конзисториј епархије ужичке, под чију је јурисдикцију потпадала крушевачка црква. Јоаниким, епископ ужички, обраћао се и Министру просвете.

Списак директора Радовановића садржао је и називе предмета који су се предавали у првом полугодишту 1836. у Крушевачком округу. У млађој правитељственој школи: 1. Молитве; 2. Свјашена историја; 3. Срицање буквара; 4. Читање часловца; 5. Численица; 6. Упражнение у писању (правила писања). Испит на крају првог полугодишта је према извештају оцењен „средње“. У правитељственој старијој класи: 1. Наука хришћанска; 2. Свјашена историја; 3. Читање псалтира; 4. Словенска граматика; 5. Историја српска; 6. Численица; 7. Упражнение у писању. Испит на крају првог полугодишта је према извештају оцењен „похвално добро“. У општинској школи у Осаоници: 1. Молитве; 2. Буквар; 3. Часловац; 4. Псалтир; 5. Мало рачуна; 6. Упражнение (вежбање) у писању. Испит на крају првог полугодишта је према извештају оцењен „средње“.⁷⁶⁶ Тим прегледом обухваћене су само школа у Трстенику, односно Осаоници као општинска, и Крушевцу која је имала две класе, у читавом Крушевачком округу.⁷⁶⁷

Успех ученика на крају школске године бележен је описном оценом све до 1853. године. Најбољи ђаци били су „превасходни“, а градација међу њима имала је описе: „превасходни први“, „превасходни други“, итд. Следећи на скали описног оцењивања били су ученици „прве класе“, поређани на исти начин (први, други, трећи, итд). У „другу класу“ убрајани су ученици који понављају испите (поправни); ђаци „треће класе“ понављају разред.⁷⁶⁸

На крају је пресудио кнез Милош који је јула 1859. решио спор и наредио да се плац избрише из протокола црквених добара и прогласи за општински и након тога се кренуло са рушењем старе и зидањем нове школске зграде; *Школство у Србији*, 152–153; 158–159; Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 27–31; Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 12.

⁷⁶⁶*Школство у Србији*, 170–171; О овоме пише и Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 31.

⁷⁶⁷Дреновачке школе нема ни у списку Петра Радовановића, директора свих школа у Србији, који је поднео Попечитељству просвете после обиласка свих школа у Србији на крају школске 1835/36. године. Школа у Трстенику унета је у тај списак као школа у Осаоници, пошто се Трстеник у то време тако звао. У Крушевачком округу је тада, поред Осаонице школу имао Крушевац, а Јагодински округ: Јагодина, Винорача и Јасика. Милош Б. Јанковић наводи да у појединим школама није било учитеља крајем 1835. године. Тако је и Трстеник тада имао школу, али је био без учитеља. Ипак ради се о нетачном податку да школа у Осаоници није имала учитеља, пошто у списку директора Радовановића стоји име Јована Степановића из Попине. ДАС, КК, XXXVIII, 140; Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 5; 34; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 141.

⁷⁶⁸Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 31–32.

Почетком октобра 1836. директор свих школа у Кнежевини Србији Петар Радовановић послао је Савету списак учитеља. Кнез Милош је тај списак вратио и тражио од директора Радовановића да прво изврши проверу способности наведених учитеља. Директор Петар Радовановић је 31. октобра 1836. послао Савету списак учитеља који нису подвргнути испиту способности рада са децом. При крају наведеног документа стоји да крушевачки учитељ Ђорђе Јевтимијевић, уколико жели да остане у учитељском звању мора од надлежног архијереја да тражи благослов и опроштај греха који је починио.⁷⁶⁹ У документу није наведено шта је то урадио, али је назначено да је морао да тражи одобрење надлежног архијереја, због греха који је починио. Да се ради о озбиљном прекршају сазнајемо из писма које је Ђорђе Јевтимијевић, бивши крушевачки учитељ, упутио кнезу Милошу 15. новембра 1836. године. Он у писму тражи помоћ од кнеза, било какву службу, пошто је имао два сина и две кћерке, а чекао је и пето дете. Навео је да је био код митрополита Петра Јовановића и од њега тражио архијерејски благослов, али да га није добио, јер по канонима православне цркве више никада није могао да обавља свештеничку или учитељску дужност.⁷⁷⁰ За Ђорђа Јевтимијевића молио је и Атанасиј Тодоровић, професор, али молбе нису услишене, јер је Ђорђе изгубио свештенички чин када је пребегао са „туђом женом“, са којом је и живео у том тренутку у Крушевцу. Једино ако би се вратио тамо где је починио „грех“ и добио опрост онда би могао да обавља посао учитеља, што изгледа није било изводљиво.⁷⁷¹

Петар Радовановић, директор свих школа, послао је Савету 17. новембра 1836. на одобрење распоред учитеља који је извршио у Ваљевском, Крушевачком и Ћупријском округу. Он је предложио неке измене, па је тако за крушевачког учитеља млађе класе предложио Алексу Стојишића, који је до тада био учитељ у Ваљеву. Међутим Стојишић није отишао у Крушевац, јер се разболео и зато је предложено да он

⁷⁶⁹Као разлог је наведено да је пре 15 година изгубио свештенички чин. Док Петар Радовановић наводи да је из свештеничког чина иступио без допуштења архијереја. ДАС, МБ, ДП, 1836, 916; 917; 918; *Школство у Србији*, 354–356.

⁷⁷⁰Д. Ивановић је навео да је Ђорђе Јевтимијевић посао учитеља обављао од 1833. до 1838. у Шапцу и Крушевцу и да је од митрополита Петра Јовановића безуспешно тражио архијерејски благослов. На основу увида у сачуване историјске изворе утврђујемо да Ђорђе Јевтимијевић већ 1836. не обавља посао учитеља, већ да је постављен за писара контумаца у Алексинцу. ДАС, КК, XXXVIII, 87; Исто, XVII, 136; Д. Ивановић, *нав. дело*, 83; 128.

⁷⁷¹ДАС, МБ, ДП, 1836, 919; 920.

остане у Ваљеву, а за Крушевац да се пошаље Адам Обрадовић, који је био одређен за правитељствену школу у Ваљеву. Савет је потврдио предлоге директора Радовановића о премештању учитеља из једног у друго место.⁷⁷² Д. Ивановић наводи да је Адам Обрадовић рођен 1805. у Аустрији и да је посао учитеља обављао од 1836. до 1840. у Крушевцу и Смедереву.⁷⁷³ Адам Обрадовић се спомиње као учитељ правитељствене класе крушевачке школе у списку чиновника Крушевачког округа из фебруара 1837. године.⁷⁷⁴

Кнез Милош је септембра 1837. сазнао да неки учитељ у Крушевцу не поштује пост, не иде редовно на богослужења или на иста касни и да није доброг владања. Зато је реговао преко Савета који је о томе обавестио Исправничество које је имало обавезу да истог испрати и да се на даље стара да се придржава прописаних обавеза.⁷⁷⁵

Петар Радовановић шаље 26. јуна 1838. „Списак професора богословије, професора гимназије, учитеља главних и нормалних школа, професора Војне школе, који примају плату од Правитељства“. Од учитеља нормалних школа у крушевачкој старијој класи спомиње се: Павел (Павле) Јанковић, стар 23 године из Путинаца у Срему, није ожењен. Означен је као способан и доброг владања. Одређена му је годишња плата у износу од 150 талира. Поред њега посао учитеља обављао је и Мојсеј Стефановић, који је оцењен као: „слабе способности, недоброг владања – рад средован“. Старија класа бројала је 30 ученика, а млађа класа учитеља Мојсеја Стефановића 71 ученика.⁷⁷⁶

Након доношења Турског устава 1838. просвета је спојена са судством и формирано је „Попечитељство правосудија и народног просвештенија“ (1838–1858). Кнез Милош у јулу 1838. наређује министру просвете и врховном надзорнику

⁷⁷²Алекса А. Стојшић (1763. Вуковар – 1850. Ваљево), учитељ у Београд (1817–1820), Миличеници (Ваљевски округ, 1820–29), Каменици (Ваљевски округ, 1829–1835), *Школство у Србији*, 358–360. Д. Ивановић, *нав. дело*, 53.

⁷⁷³Д. Ивановић, *нав. дело*, 88.

⁷⁷⁴Плата учитеља Адама Обрадовића износила је 750 гроша за период до Митровдана 1837. године. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 248; 250; П.Р.Трајковић, *нав. дело*, 98.

⁷⁷⁵О ком учитељу се ради нисмо успели да сазнамо. ДАС, ДС, РNo 422/837, Исправничество Крушевачко – Савету, 6. септембар 1837. године.

⁷⁷⁶ДАС, КК, XXXVIII, 95; Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 22; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 32; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 98; В. Стојанчевић, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, 141.

карантина Стефану Стефановићу Тенки да обиђе све школе и карантине у Србији. Ново министарство је 1838. одредило Константина Бранковића, професора Гимназије, да обиђе све државне школе, с тим што је преглед школа у западним крајевима вршио сам министар, а у источним крајевима Константин Бранковић.⁷⁷⁷

Током обиласка 13 школа у Србији 1838. професор Константин Бранковић поднео је извештај о стању које је нашао у тим школама и о учитељима који су радили у њима. У школи у Трстенику било је 20 ученика, а учио их је и даље Јован Степановић, за ког се наводи да је „родом из Трстеника, а по манастирима књигу учио”.⁷⁷⁸

Августа 1838. објављен је први званични наставни план и програм за основне школе, а да би се учитељима помогло издата су и упутства. Нормалне школе су биле правитељствене (државне), а од 22 нормалне школе једна је била у Крушевцу. Школа је имала два разреда (класе); свака класа је трајала по две године, а школска година се делила на два течаја (полугодишта). У школи је настава трајала три сата пре и три сата после подне. За потребе школе и образовања штампан је и „Србски буквар“ Петра Радовановића (1838) и „Мала читанчица“ (читанка) Димитрија Исаиловића (1839).⁷⁷⁹

Након абдикације кнеза Милоша и доласка Намесништва почињу промене у свим сферама, па тако и у просвети. Промене су биле прво персоналне, а онда и суштинске, али уз задржавање континуитета развоја и напретка српског друштва. Министарство просвете је донело одлуку да се ради надзирања школа у Кнежевини Србији поставе два директора и један „врховни надзиратељ”. Директори би имали дужност да обилазе школе, прегледају и оцењују рад учитеља и дају упутства за побољшање рада. „Врховни надзиратељ“ би се старао о изради уџбеника за све школе.⁷⁸⁰ Намесништво издаје Указ Министарству просвете у ком прихвата њихов

⁷⁷⁷Д. Ивановић, *нав. дело*, 59; Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 30; Ж. С. Ђорђевић, *нав. дело*, 82. О раду министра Стефана Стефановића Тенке на пољу образовања видети у: *Министри просвете Србије 1811–1918*, Београд 2000, 38.

⁷⁷⁸Љ. Бајић, *Сто осамдесет година школе у Трстенику*, 36.

⁷⁷⁹Б. Михајловић је навео да је тек 1838. прецизирано радно време, три сата пре и три после подне, а то је било предвиђено још Уставом о школама из 1833. године. Љ. Бајић, *Развитак школства у трстеничком крају*, 6; Б. Михајловић, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 32–33; Ж. С. Ђорђевић, *нав. дело*, 36–37; 45; 57; Ивана Ђорђевић, Драган Лукић, *Школство и просвета у Србији у првој половини 19. века*, у: *Зборник радова Учитељског факултета* 12, Лепосавић 2018, 87–88.

⁷⁸⁰Ж. С. Ђорђевић, *нав. дело*, 84.

предлог да се Ђорђе Зорић постави за једног од два директора народних школа. Постављен је за провинцијалног директора народних школа 5. октобра 1839. године.⁷⁸¹

У Кнежевини Србији 1839. постојале су главне и нормалне школе. У Крушевачком округу спомињу се четворица учитеља. Двојица у Крушевцу: Павле (Павел) Михајловић, стар 27 година, учитељ старије класе и Мојсило Стефановић, стар 26 година, учитељ млађе класе. Милован Јоксимовић је био учитељ у Кожећину, стар 32 године, а Јован Стефановић (Степановић), стар 45 година, учитељ у Трстенику. Школе у Кожећину и Трстенику биле су општинске, а у Крушевцу државна. Број ученика 1839. у целом округу износио је 115, док су само петорица били способни да наставе школовање у гимназији.⁷⁸²

Приликом посете директора Тимотија Милашиновића септембра–октобра 1841. истакнуто је да у Крушевачком срезу постоје две класе општинске школе. У првој класи учитељ је примао 100, а у другој 150 талира. Прва класа бројала је 50 ученика, а друга 30. Школско здање је означио као добро, чисто и одржавано.⁷⁸³

Као учитељи у Крушевачком округу и током 1842. спомињу се: Павле Михаиловић, родом из Лаћарка „у Цесарији“ и Мојсило Стефановић из Кукљина, Јагодинског округа. Учитељ Мојсило Стефановић је завршио у Крушевцу нормалну школу и 1842. имао је 45 ученика. За учитеља млађе класе школе у Крушевцу је постављен од стране Суда Крушевачког округа почетком децембра 1836. године. Пре тога је обављао посао учитеља при цркви Ивковачкој у Јагодинском округу три године. Школска година тада је почињала 1. октобра, а у Крушевачком округу тада постојало је седам школа. Крушевачки учитељи су били брижљиви, доброг владања, ревносни и способни.⁷⁸⁴

⁷⁸¹Новине српске, 30. септембар 1839, број 43.

⁷⁸²Као учитељи главних школа означени су учитељи у Шапцу и Зајечару. ДАС, МПс – П, No 170/839; Исто, ДС РNo 237/839; Исто, РNo 658/839.

⁷⁸³ДАС, МПс, Ф III, No 49/1841.

⁷⁸⁴Управљајући Округом крушевачким, члан Апелационог суда, мајор, кавалер, Милосав Браћинац, 1. октобра 1842. послао је списак школа и учитеља вароши Крушевца: „Високославному привременому Правленију Србије“. Почетак школске године се померао, јер је 1841. почињала 1. септембра. Изгледа да је било тешко окупити ђаке и кренути сваке године у исто време са радом. Министарство просвете обавештава Начелства 16. августа 1841. о почетку школске године од 1. септембра. ДАС, МПс, Ф II, Р 101/842; Исто, МПс, Ф III, No 49/1841; Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 22; Исти, *Сто*

Плата је учитељима слата из Министарства просвете преко Начелства, а окружни начелник или неки други старешина имао је обавезу да преда послати новац и да преузме квиту, као доказ да је новац уредно предао. Плата учитеља Павла Михаиловића за период од Митровдана 1839. до краја јануара 1840. била је 37 ½ талира. Послата је у виду 15 цесарских дуката и девет цванцика крајем фебруара 1840, а током марта је и предата учитељу Михаиловићу.⁷⁸⁵ Плата се примала и преко приреза који је начелник среза скупљао од народа на главу по један грош чаршијски годишње. Годишња плата учитеља Мојсила Стефановића износила је 2 160 гроша.⁷⁸⁶

Правитељствене (државне) мале школе нестају 1841. јер од те године их држава скида са буџета и преноси на општинске буџете. Држава се брине само о вишим школама.⁷⁸⁷ Законом из 1844. назив нормална школа је замењен називом основна школа и место класа уведени су разреди. Основни школе у селима имале су три, а у градовима четири разреда.⁷⁸⁸

Учитељи који су радили у Крушевцу или се ту школовали, а који се и даље спомињу у изворима су Јован Јанковић (Јовановић) који је посао учитеља обављао у Јовцу, до почетка 1843. године. Он је био родом из вароши Фумеј у Угарској. Завршио је нормалне школе и Богословију у Карловцима. Био је учитељ 16 година, и то: пет у Гроцкој, осам у Алексинцу, две у манастиру Свети Роман. У попису учитеља нормалних школа у Јагодинском округу од 9. фебруара 1842. за Милоја Јаковљевића се наводи да је имао 23 године, сиромашног стања, и да је завршио нормалне школе у Крушевцу. Као учитељ је радио пет година, и то једну годину у Пољни и четири године у Комаранима. За учитеља старије класе јагодинске школе 17. августа 1844. постављен Михаило Ваљевац, дотадашњи учитељ млађе класе школе у Крушевцу, где је радио само пола године. Био је родом из Манђелоса у Срему. Тада је имао 37 година. Завршио је Гимназију у Сомбору са средњим успехом. Пошто је Ваљевац био и професор Гимназије у Београду, сматрало се да је довољно оспособљен за рад у основној школи,

педесет година основне школе у Крушевцу, 33. Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*, 219; Б. Перуничкић, *Крушевац* 388–389; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 102.

⁷⁸⁵ ДАС, МПС - П No140/840.

⁷⁸⁶ ДАС, МПС, Ф II, Р 101/842.

⁷⁸⁷ Ж. С. Ђорђевић, *нав. дело*, 24.

⁷⁸⁸ Миодраг Спирић, *Основна школа у Тешици до Првог светског рата*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008., 67 (=М. Спирић, *Основна школа у Тешици*).

па је Јагодинској општини препоручено да се повећа плата учитељу најстарије класе, која је до тада била мања него у неким сиромашнијим општинама. По закљученом уговору плата новопостављеном Михајлу Ваљевцу износила је 300 гроша месечно или 150 талира годишње.⁷⁸⁹

10.2. Школе у другим местима Крушевачког округа

Питање постојања школе у Трстенику обрађено је од стране неколико аутора и у литератури су доступни различити подаци. Љ. Бајић наводи да је школа у Трстенику 1835. постала правитељствена.⁷⁹⁰ У књизи *ОШ „Миодраг Чајетинац Чајка“* аутори наводе да је школа у Трстенику постојала и пре 1835, а да од школске 1835/36. постоје две школе у Трстенику без учитеља и ученика и приватна школа у Осаоници. На крају књиге у поглављу важнији датуми аутори наводе да је прва школска зграда саграђена у Трстенику 1835. и да је усељена ученицима школе из Осаонице 1836. године.⁷⁹¹ На основу расположивих извора видимо да школа у Трстенику у периоду који обрађује овај рад није била државна (правитељствена), већ општинска (обществена). Школа у Осаоници је постојала током Првог српског устанка, а након слома устанка 1813. она није у функцији. У Забавнику Димитрија Давидовића за 1834. није наведена школа у Осаоници. У извештају директора Радовановића 1836. наведена је школа у Осаоници као општинска, а као учитељ се спомиње Јован Степановић за кога је наведено да је радио 17 година као учитељ, што значи још од 1819. године. Тако да је могуће да је ова школа постојала и у том периоду, тј. да је њен рад обнављен након Другог српског устанка, али да она није била стална. Током тридесетих година 19. века наведено је да школа у Осаоници не ради јер нема учитеља. Да ли Јован Степановић није хтео да ради због мале плате или лоших услова или није било довољно ђака остаје питање, за које нисмо нашли одговоре у изворима. Од 1838. спомиње се школа у Трстенику која је и даље општинска и учитељ се није мењао. Ако знамо да је пресељење Трстеника завршено 1838. онда је и овај податак јасна потврда тога да са пресељењем варошице

⁷⁸⁹Добривоје Јовановић, *Основне школе у јагодинском округу до 1850 године*, Јагодина 2010., 53–55; 108. Светлана Ђурђевић, *Просвета у Алексинцу и околини од ослобођења од Турака до почетка Првог светског рата*, у: *Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016.*, Алексинац 2016, 213.

⁷⁹⁰Љ. Бајић, *Сто осмадесет година школе у Трстенику*, 35.

⁷⁹¹М. Р. Тодосијевић, Ђ. Николић Перчевић, *нав. дело*, 26; 316.

прелази и школа, а да учитељ остаје исти. Приликом посете директора Милашиновића септембра-октобра 1841. школа у Трстенику имала је једну класу и била је општинска, а учитељ је примао 50 талира и плаћен стан од општине. У тренутку посете директора Милашиновића ученици се нису још окупили. Као примедбе је навео да децу у Трстенику учитељ учи тако што намести неколико скамија у својој соби, без икаквих унутрашњих потреба. И та соба и она где су боравила сеоска деца су биле прљаве преко сваког „вообрашенија“. И током 1842. Јован Степановић је учитељ, с тим што је наведено да је образовање стицао по манастирима и да је родом из села Попине које је припадало Трстенчком срезу. Школа је имала 20 ученика, била је општинска и финансирала се од приреза који је износио 1 000 гроша чаршијских на годишњем нивоу. За учитеља је наведено да је у том звању 23 године, значи још од 1819. г.⁷⁹² Септембра 1842. године за учитеља у Варварину постављен је Јован Стефановић (Степановић), дотадашњи учитељ у Трстенику. Он је посао учитеља у Трстенику обављао у периоду до 1842. године, а од 1843. године као учитељ се спомиње Гаврил Протић.⁷⁹³

*

Кожетин добија школу 1837. године. Иако се ради о малом насељу због свог положаја и кожетинске цркве ту је отворена прва школа у Козничком срезу, а не у среском центру Виткову. Још 1835. препоручено је да се у сваком округу по две школе издржавају о државном трошку, а да поред тога свака општина у којој постоји црква има и своју школу. Први учитељ био је Милован Јоксимовић из села Радманова. За разлику од других учитеља Милован је био трговац и имао је два дућана – један у Осаоници, а други у Кожетину.⁷⁹⁴ Посао учитеља је обављао до септембра 1841. када је

⁷⁹²ДАС, МПс, Ф II, Р 101/842; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 388–389; Љ. Бајић, *Сто осамдесет година школе у Трстенику*, 36; Д. Давидовић, *Забавник*, XX.

⁷⁹³ДАС, МПс, Ф III, No 49/1841; Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*, 219–220; Д. Јовановић, *нав. дело*, 53.

⁷⁹⁴Учитељ Милован Јоксимовић се септембра 1841. обратио Окружном суду у Крушевцу са тужбом према Милутину Ђурчији, Пауну и Кости, слугама неког Максима из Кожетина. Они су га, према наводима у тужби, вређали јер је хтео да им забрани да „печиво пеку у школској кући“. Претили су му да ће да изгуби посао и живот и да су га чак физички „изгурали“ из школске кухиње. Суд је наложио Примирителном суду да све испита. Како је текао даљи поступак нисмо успели да нађемо, али је убрзо Милован Јоксимовић смењен са места учитеља у Кожетину. Историјски архив Крушевац (=ИАК), Црква

решењем Начелства Крушевачког округа за учитеља постављен Живан (Живадин) Поповић. Тада је у школи било 30 ученика и имала је три разреда. Живадин Поповић је према списку учитеља из 1842. имао 24 године и био је родом из села Паљевштице у Козничког срезу. У Београду је завршио Богословију. Финансирао се прирезом из среза и примао је 600 гроша годишње. Директор Милашиновић није могао да утврди број ђака у овој школи 1841. јер се још нису скупили током његове посете. Истакао је да школа у најбеднијем стању у Крушевачком округу, да није опрана и очишћена више година, да нема прозоре, да је фуруна поцепана, да је зграда пала, кров оштећен, а клупе су биле направљене од неодељаних проштаца, без столова и табли. Изгледа да је то утицало на смену учитеља Милована Јоксимовића, који се изгледа више бавио трговином, него пословима образовања и васпитања. Нови учитељ Живадин Поповић био је млад и неискусан, почетник у послу. У литератури се наводи податак да је Кожећинска школа била једина у Козничком срезу све до школске 1842/43. када ће са радом започети и школа у Јелакцу, месту које је тада било у саставу Јошаничког среза. Ипак у Јошаничком срезу прва школа је почела са радом 1840. у Јошаничкој Бањи. Први учитељ ове школе био је Наум Петровић из Белог Брда у Славонији. Од школе је завршио у родном месту нормалне школе и Препарандију у Сомбору. Оцењен је као искусан, доброг владања, улагао је велики труд у раду, а имао је седмогодише искуство у учитељском послу. Школу је септембра 1841. похађало 11 ђака (10 старијих и 1 „починатељ“). Финансирао се прирезом из среза (949 глава по 93 пара годишње) и примао је 100 талира годишње. Постављен је за учитеља од стране Начелства Крушевачког округа, а на основу дописа Министарства просвете из октобра 1840. године. Према извештају Тимотија Милашиновића школа је била среска и налази се „у пустињи“. Била је изузетно прљава, а деца су морала издалека да набављају дрва за огрев. Иако је срески старешина обећао да ће решити проблем, стање је ипак означено као „бедно“. Због свега тога је предлагао да се школа премести из Јошаничке Бање у село близу цркве.⁷⁹⁵ На основу свега закључујемо да је школа у Јошаничкој Бањи

у Кожећину, кутија 1, нефасциклуисана грађа, Вучко Мутавцић, члан суда Крушевачког округа – Примирителном суду кожећинске општине, 27. август 1841. године.

⁷⁹⁵Школа у Јелакцу у изворима и литератури је наведена и као школа у Јошаничкој Бањи, где је било њено првобитно седиште. За Милована Јоксимовића је у попису учитеља из 1839. наведено да је рођен у селу Гочманцу у Козничком срезу, док је у другом документу, кондуит листама назначено да је из села Радманова. М. Сијић је сматрао, на основу неких старих летописа да је и при трнавачкој цркви постојала

почела са радом 1840, када је и постављен учитељ Наум Петровић, јер је директор Милашиновић посетио септембра–октобра 1841. године. Због њеног лошег стања, како је истакао предложио је да се пресели у близини цркве, и од 1842/43. школа има седиште у селу Јелакцу.

*

На Ђурђевдан 1841. основана је нормална (основна) школа у Тешици као општинска школа. Први учитељ био је Павле Симоновић, из Вукмановаца (Јагодински округ), стар 41 годину са платом од 700 гроша, која се прикупљала прирезом од једног гроша чаршијског на главу. Образовање је стекао у Јагодини. За учитеља је именован од стране Начелства Крушевачког, а на основу захтева кметова и потребе за оснивањем школе. Школска зграда се налазила у близини цркве у селу Тешици. Током школске 1841/42. школу је похађало девет ученика. Школске 1842/43. учитељ у Тешици био је Симеон Тодоровић, стар 23 године, рођен у Крушевцу. Завршио је српску и нормалне школе. Он је обављао дужност учитеља у Тешици до краја школске 1843/44, када је постављен за свештеника септембра 1844. године.⁷⁹⁶

У извештају Тимотија Милашиновића, директора нормалних школа за западну половину земље од октобра 1841. наводи се да у Моравском срезу постоје школе у

некаква школа у којој су игумани учили ђаке. Идеја о подизању школе у Јелакцу, у близини цркве постојала је још од 1840. године. ДАС, МПс – П, No 170/839; МПс – П, No 663/840; МПс, Ф II, Р 101/842; Исто, МПс, Ф III, No 49/1841; Исто, МБ, ДП, 1840, 281, 303. Небојша Ђокић, Миломир Стевић, Оливера Думић *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, у: Расински анали 4, Крушевац 2006, 104 (Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи*); Томислав Милетић, *Прилози за историју школства Александровачке Жупе*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 107; 109 (=Т. Милетић, *Прилози за историју школства*); Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*, 219–220; Небојша Ђокић, *Кожетинска црква до првог светског рата*, у: Расински анали 19, Крушевац 2022, 27 (Н. Ђокић, *Кожетинска црква*); Б. Перуничкић, *Крушевац*, 388–389. М. Матић, *нав. дело*, 77; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 190–191; Радомир Ристић, *Основно школство у Јошаничком срезу (1833-1887)*, у: Школство у крушевачком крају у Књажевини и Краљевини Србији, Крушевац 2002, 93 (=Р. Ристић, *Основно школство у Јошаничком срезу*).

⁷⁹⁶ ДАС, МПс, Ф II, Р 101/842; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 388–389; М. Спирић, *Основна школа у Тешици*, 57; Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*, 219; С. Ђурђевић, *нав. дело*, 217–218.

Тешици и код цркве Светог Арханђела. Школе тада није посетио је није знао пут, нити је имао упутство о томе.⁷⁹⁷

Општински дом Цркве светог Арханђела у близини Каоника био је седиште прве школе у том крају. Посао учитеља обављао је Стеван Поповића, стар тридесет седам година, родом из Јасике, тада у Јагодинском округу. Школу су похађала три ђака. Ово је била једина школа у Крушевачком округу која није редовно радила.⁷⁹⁸ У попису учитеља из 1842. за Стевана Поповића је наведено да је родом из села Орашја у Шабачком округу и да је у Шапцу завршио нормалну школу. Плату је примао прирезом по један грош чаршијски на главу на годишњем нивоу. Годишња плата му је износила 700 гроша. За учитеља у овој школи именован је од стране Начелства Крушевачког округа од Ђурђевдана 1841. године, а на основу усменог захтева кметова о потреби за оснивање школе. Пре тога је обављао посао учитеља у школи у Јасици.⁷⁹⁹

10.3. Извештај директора Тимотија Милашиновића о стању школа у Крушевачком округу током 1841. године⁸⁰⁰

Школе у Србији током 1841. биле су подељена на западну и источну страну. Директори провинцијалних школа били су: за западну страну Тимотиј Милашиновић (Ваљевска, Шабачка, Подринска, Ужичка, Крушевачка, Чачанска, Рудничка, Крагујевачка и Београдски део) и источну страну Ђорђе Зорић (део Београдске, Смедеревска, Пожаревачка, Крајинска, Црноречка, Гургусовачка, Алексиначка, Ћупријска и Јагодинска). Препоручено је од стране министарства да се оснивају и нове школе у оним местима где до сада нису постојале. Такође је тражено да се додатно провере постојеће школе, њихови успеси, учитељи.

⁷⁹⁷М. Спирић је у фусноти навео да је та школа била код Великог Шиљеговца, што је свакако било погрешно. ДАС, МПс, Ф III, No 49/1841; М. Спирић, *Основна школа у Тешици*, 57; С. Ђурђевић, *нав. дело*, 217.

⁷⁹⁸Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 281; Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије*, 218; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 388–389.

⁷⁹⁹Каоничка школа, како се називала у изворима и литератури, налазила се поред храма посвећеног светом Арханђелу. Данас је тај храм у атару села Црквина, тако да можемо да претпоставимо да је Каоник у 19. веку обухватао простор данашњег села Црквине, које се касније развило, највероватније добивши име по земљишту око цркве, поседу који су насељали становници тадашњег Каоника. ДАС, КК, XXXVIII, 139; Исто, МПс, Ф II, P 101/842.

⁸⁰⁰ДАС, МПс, Ф III, No 49/1841.

Тимотиј Милашиновић је оставио опис школа западне стране и њихову удаљеност. У нашем раду представљен је само опис везан за Крушевачки округ. Из Јошанице (једна школска класа) је директор Милашиновић путовао до Кожегина шест сати, од Кожегина (једна школска класа) до Крушевца осам сати; у Крушевцу су биле две класе нормалне школе. Од Крушевца до Јасике (Јагодински округ) требало му је два сата; из Крушевца у Трстеник четири сата, из Трстеника (где се налазила једна класа) у Карановац шест сати.

На основу ових извештаја Министарство је наредило Начелствима да обезбеде преко надлежних мензулана да директорима Милашиновићу и Зорићу дају по три коња о трошку правитељства и да добију помоћ од среских старешина и Примирителних судова током обилазака школа и места по Србији почетком септембра 1841. године.

Након извршене контроле Тимотеј Милашиновић, директор нормалних школа западне стране подноси извештај у Београд 21. октобра 1841. године. Упућен је Димитрију Исаиловићу, надзиратељу нормалних школа у Кнежевини Србији.

У свом извештају навео је да је поступао по налогу Стефана Радичевића, министра просвете. Имао је замерку на конаке у којима је боравио. Током путовања према Крушевцу се разболео. Није могао да одмори од тамбура, гусли и псовки које су „нашим Србима иначе мила“. Навео је Крушевац и Трстеник као места где се целе ноћи људи веселе по механама. Зато је предложио је да сви који у будућности обилазе наведена места по наредби да је можда боље да за пристојан новац спавају у приватним домовима. Школе је обилазио од 17. септембра до 18. октобра 1841. године. У Крушевачком округу тада је било шест школа, седам учитеља и 96 ученика. У време његове посете ученици се у Трстенику и Кожегину још нису скупили. Нашао је замерку на чистоћу по школама, на изгледе зграда, али су му среске старешине обећале да ће све бити сређено. Закључио је да се слабо брине о школама, о њиховом сређивању. Многе школе (међу њима и оне у Кожегину и Трстенику) нису имале довољно табли, скамија, прозоре, столове... Што се тиче учитеља нашао је и способних и вредних, али је навео да је тешко на основу једне посете изрећи коначни суд. Међу способним учитељима спомиње крушевачког Павла Михаиловића. Назначио је да многи нису још од Ђурђевдана примили плату и предлаже побољшање статуса учитеља и већу сигурност за све њих. Било је учитеља који су мање способни, али су могли да напредују. Међу њима наводи Мојсила Стефановића, учитеља у Крушевцу. Што се тиче Живадина Поповића, кожегинског учитеља, он је био почетник у послу и тешко је

изрећи суд о његовом раду. Јована Степановића, трстеничког учитеља означио је у групу „худих, који би требали да се другогаче начина живота држе“. Предложио је да би избор учитеља требало да иде од Министарства или да оно предлаже људе, јер судови и среске старешине некада начине грешку приликом избора. У свом извештају истакао је проблем недоласка ученика, посебно старијих, које су родитељи слали у школу тек у време Беле недеље. Зато је предложио поделу ученика на четири године, са тим да где су била три учитеља да први и други имају по једну, а трећи по две године, где су била два учитеља да свако има по две године, а где је један све четири. Предложио је да се инсистира код родитеља да се деца која напуне седам година одмах шаљу у школу. Посебно у сеоским школама деца су долазила након бербе кукуруза и грожђа и изостајала по три и више месеца. Што се тиче књига њих није било за сву децу, а замерка је и што књиге у истој класи и школи нису увек биле исте. Неко је користио београдски буквар, неко будимски „евтиниј“. Многа деца су услед недостатка књига учила из преписа. Да би се увео ред, директор Милашиновић је наредио да се користе само београдска издања буквара, часловца, псалтира, а место катихизиса кратко хришћанско учење. Предлагао је да се израде велике табле за писање азбуке и да се пошаљу свим школама. По Милашиновићу је требало увести и повезивање у предметима између нормалне школе и Гимназије. Учитељи би морали боље да се упознају са Методиком и Педагогијом. Наводио је да у неким местима, нпр. Ваљеву и мањим срединама учитељи служе да опевају мртваке у селима. Предлагао је и да се изради распоред и да тежи предмети буду на почетку док су деца одморна и пажљивија и да распореде часова јасно истакну на видљивом месту у школи. Сматрао је да би било пожељно да се промене месни надзиратељи школа и да се за ту функцију бирају способнији људи. Писао је и о предлозима за отварање нових школа које је чуо од мештана или старешина. Као нпр. нуријске школе, поред цркава и манастира...

Овај извештај директора Милашиновића је занимљив, јер нам поред описа школа, стварног стања у тадашњем образовању и проблема, даје и многе предлоге и упутства која су и данас актуелна и занимљива у образовању. Поред тога занимљиво је извући и по нешто о обичајима, менталитету и ставовима тадашњег народа, везаног за обавезе на селу, али и за сталну жељу за весељем и проводима, као и музичким инструментима који су коришћени код Срба након ослобођења од Турака (тамбуре и гусле). Саставни део извештаја директора Милашиновића чинио је и списак школа у

местима Крушевачког округа и учитеља, али неки од ових података већ су наведени у претходном поглављу, па из тог разлога овде нису наведени.

10.4. Списак ученика старије и млађе класе у Крушевцу 1840. године

Испит над ученицима на крају теченија (полугодишта) вршен је у договору између учитеља, Начелства, Примирителних судова, са Окружним судом и месним свештенством. Такав један списак је сачуван. У табели 24. дат је списак ученика старије класе учитеља Павела (Павла) Михаиловића, а у табели 25. списак ученика млађе класе учитеља Мојсила Стефановића. Поред тога дат је и списак предмета који су се тада изучавали у крушевачким школама.

Табела 24. Списак ученика друге нормалне школе зимског теченија 1839/1840.

године⁸⁰¹

Р. Б.	Име и презиме	Године	Вероисповест	Место рођења	Отац, мајка, тутор и њихово занимање	Место у ком је похађао школу	Год. школ овања	Постигн ут успех	Владање
Старија класа									
1.	Александар Јовановић	1 5	Источна	Белц у Бесараб ији	Јован Ђорђевић писар Суда окружног	Круше вцу	7	Веома добро	Добро
2.	Василиј Јовановић	1 4	Исто	Исто место (брат)	Исто	Исто	7	Добро	Добро
3.	Вељко Радоњић	1 2 ½	Исто	Крагуј евац	Радоња Илић трговац	Крагује вцу и Круше вцу	3 ½	Веома добро	Веома добро

⁸⁰¹ ДАС, МПс – П, Но 249/1840, Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете, рапорт, 29. април 1840. године.

4.	Димитриј Милетић	1 4	Исто	Круше вац	Милета Ђорђеви, терзија	Круше вцу	3 ½	Добро	Добро
5.	Димитриј Марковић	1 1	Исто	Круше вац	Тутор Станко, суругџија	Круше вцу	3 ½	Добро	Добро
6.	Миленко Ђурђевић	1 4	Исто	Јасика, окр. Јагоди нски	Ђурађ Илић, терзија и пандур	Круше вац	4 ½	Веома добро	Веома добро
7.	Миладин Стефановић	1 2	Исто	Круше вац	Стефан Ђурковић механџија	Круше вац	4	Добро	Добро
8.	Миленко Станковић	1 3	Исто	Круше вац	Станко Стојковћ казанџија	Круше вац	5	Средње	Добро
9	Милан Николић	1 1	Исто	Круше вац	Никола Јовановић трговац	Крушева ц	4	Скоро добро	Добро
1 0.	Милан Вучковић	1 3	Исто	Јасика	Вучко Милетић трговац	Круше вац	4	Средње	Добро
1 1.	Милан Недељковић	1 4	Исто	Кукљ ин, Јагоди нски округ	Недељко Павловић земљоде лац	Круше вац	4	Добро	Добро

1 2.	Михаил Поповић	1 3	Исто	Осани ца, Круше вачки округ	Вуле Поповић, парох Осанички	У Осаони ци, ман. Каленић у и Круш евцу	6	Средње	Добро
1 3.	Радисав Поповић	1 6	Исто	Врњци ,Круше вачки округ	Брат Јефто Поповић парох Врњачки	У ман. Каленић у и у КШ	7	Слабо	Добро
1 4.	Еврем Миловано вић	1 3	Исто	Круше вца	Милован Ђорђевић терзија	Круш Евцу	3 ½	Средње	Добро
1 5.	Евгениј Миленковић	1 4	Исто	Стари Трстен ик	Миленко Томић, земљодела ц	У Почеков ини и КШ	3	Средње	Добро
Млађа класа									
1.	Константин Крстић	1 2	Источно	Проку плје	Мајка Станојка удовица	У Круше Вцу	3 ½	Средње	Добро
2.	Милое Миленковић	1 3	Исто	Круше вац	Мајка Перуника удовица	У Круше Вцу	3 ½	Средње	Средње
3.	Милан Јовановић	1 3	Исто	Љуба ва, Јагоди нски округ	Јован Павловић калауз	У Комора ну и Круше вцу	3 ½	Скоро добро	Добро

4.	Матеј Андрејевић	1 1	Иато	Круше вац	Андрија Тодоровић , трговац	Круше Вцу	3 ½	Средње	Добро
5.	Маријан Радосављевић	1 2	Исто	Залого вац, Јагоди нски округ	Стриц Радосав Павловић земљоде лац	Круше Вцу	3 ½	Средње	Добро
6.	Миљко Михаиловић	1 4	Исто	Кукљи н	Мајка Николета, удовица	Круше Вац	2 ½	Слабо	Добро
7.	Нестор Милетић	1 3	Исто	Бела Вода	Стриц Михаило Милетић терзија	Дренови и Круше Вцу	3 ½	Слабо	Добро
8.	Петар Миленковић	1 1	Исто	Круше вац	Миленко Митић, земљоде Лац		3 ½	Добро	Добро
9.	Симеон Јанковић	1 1	Исто	Круше вац	Јанко Ђорђевић, терзија		3 ½	Добро	Добро
1 0.	Сава Поповић	1 3	Исто	Трмча ри	Тутор протопрез вигер Милован Протић		2 ½	Средње	Добро
1 1.	Евтимиј Вучковић	1 0	Исто	Коњуси	Очух Вучко Милетић трговац		3 ½	Слабо	Добро

1	Ђорђе	1		Јасика	Петар		3 ½	Слабо	Добро
2.	Петровић	2	Исто		Ђорђевић трговац				

Друга нормална школа у Крушевцу имала је старију и млађу класу псалтираца, коју је учио Павел (Павле) Михаиловић. Старија класа имала је 15, а млађа 12 ученика. Сви су припадали источној (православној) цркви. Из старије класе три ученика нису приступила испиту у зимском теченију (полугодишту). Двојица због заната којим су се бавили или који су изучавали. Један од њих је био син терзије Милована Ђорђевића, Еврем Миловановић, а други је био син писара Окружног суда Јована Ђорђевића, Василиј Јовановић. Други Ђорђевићев син Александар, старији, такође није приступио испиту јер је прешао у Гимназију у Крагујевцу. Занимљиво је да су синови писара Окружног суда рођени у месту Белц у Бесарабији, одакле је Јован Ђорђевић дошао. Остали ученици старије класе рођени су у : Крагујевцу (1), Крушевцу (6), Јасици (2), Кукљину (1), Осаоници (1), Врњцима (1) и Старом Трстенику (1). Значи да су са простора Крушевачког округа девет ученика, један из Крагујевца и тројица из Јагодинског округа (Јасика и Кукљин) и двојица из Бесарабије. Родитељи ученика бавили су се различитим занимањима: поред писара Окружног суда, тројица су били трговци, четворица терзије, од тога за једног је наведено да поред послова терзије обавља и посао пандура (Ђурађ Илић), један је био суругија, један механџија, један казанџија, двојица земљоделаца (земљорадника) и двојица пароха (свештеника): парох Осаонички и парох Врњачки. Ученици су пре ове школе похађали школе у Крушевцу (њих 14). Од тог броја три ученика су пре школе у Крушевцу учили у Крагујевцу, при манастиру Каленићу и Почековини, док је један ученик учио школу у Осаоници. Успех ученика је био: веома добар (3), добар (5), средњи (5), скоро добар (1) и слаб (1). Два ученика су имала врло добро владање, а остали добро. Пошто није постојало правило колико година се учи школа и похађа одређена класа, а сигурно и због нередовног похађања и различитих услова године учења школе пре ове, старије класе нормалне школе, су различите. Тројица ученика су похађали школу седам година, један ученик шест година, један пет година, 4 ½ године један ученик, четири године њих четворица, 3 ½ године четворица и три године један ученик.

Од ученика млађе класе друге нормалне школе код учитеља Михаиловића један је изостао са испита због заната (Миљко Михаиловић). Ученици млађе класе били су

пороклом су из Јагодинског округа (6 – из Љубаве, Залоговца, Кукљина, Беле Воде, Коњуса и Јасике), из Крушевачког округа (5 – четворица из Крушевца и један из Трмчара) и из Прокупља је један ученик припадао млађој класи. Што је тиче родитеља и њихових занимања овде видимо да има доста ученика који не долазе из потпуних породица. Тројицу ученика су издржавале мајке које су биле удовице, једног ученика је издржавао стриц, који је био терзија, једног очух, трговац, а једном ученику је татор био протопрезвитер крушевачки Милован Протић. Остале ученике издржавали су очеви. Једном ученику отац је био калауз, двојици трговац и двојици земљорадници и једном терзија. Већина ових ученика је школу учила само у Крушевцу (7). Од тог броја двојица ученика су пре Крушевца похађали школе у Дренови и Коморану, док за петорицу ученика није наведено место где су похађали школу, али је дато време које су провели у учењу пре него што су дошли у млађу класу нормалне школе у Крушевцу. Десеторо ученика учило је школу пре овог испита 3 ½ године, а двојица 2 ½ године. Успех ученика је био следећи: средњи (5 ученика), добар (2 ученика), скоро добар (један ученик) и слаб (4 ученика). Осморо ученика имало је добро владање, двојица средње и двојица слабо.

Поред списка ученика дат је и списак предмета које су изучавали ученици друге нормалне школе у Крушевцу.⁸⁰²

Списак предмета друге нормалне школе у Крушевцу за зимско теченије (полугодиште)
1839/40. године

А. Псалтирци старији

1. Читање Псалтира од 11. до 20.- те катизме или до краја
2. Кратко Хришћанско учење од 1. до 26. питања
3. Српска историја од почетка до четвртог времена
4. Српска граматика од почетка до прилагателног имена (именице)
5. Немачки буквар од почетка од 38 (области) срицањем и од части (дела) читањем
6. Упражненије (Вежбање) у числена три вида, тј. у Собранију, Отјатио и Умноженија
7. Упражненије (Вежбање) у писању српских и немачких прописа и у диктату потребних ученичких предмета

⁸⁰² ДАС, МПс – П, Но 249/1840. Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете – рапорт – 29. април 1840. године; Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Београд 1987, 123-143.

Б. Псалтирци млађи

1. Читање псалтира од прве до 11 катизме
2. Кратко хришћанско учење од 1. до 26. питања
3. Неки део и буквар немачки од почетка до 20.
4. Числена (бројеви) два вида – Сабрание (сабирање) и Отјатие (одузимање)
5. Вежбање у писању прописа

Табела 25. Списак ученика у првој Крушевачкој школи првог теченија (полугодишта)

1840. године⁸⁰³

Р. Б.	Име и презиме	Године	Вера	Место рође ња	Отац, мајка, тутор и њихово занимање	Место у ком је похађао школу	Год. школ овања	Постиг нут успех	Владање
Старији часловци									
1.	Василије Димитрије Вић	1 6	Источна	Круш евац	Отац Димитрије Ђурђевић, земљоделац	Крушевцу	4 ½	Слабо	Добро
2.	Димитрије Живковић	1 5	Исто	Ниш	Отац Живко Петровић, слуга	Крушевцу	3 ½	Добро	Добро
3.	Ефрем Ђурковић	1 0	Исто	Бела Вода	Мајка Марија удовица	Крушевцу	1 ½	Добро	Добро

⁸⁰³ ДАС, МПс – П, No 249/1840. Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете – рапорт, 29. април 1840. године.

4.	Миладин Радовановић	1 5	Исто	Крива Река	Очух Радован Пецић, члан Суда крушева чког	Крушевац	2	Добро	Добро
5.	Милош Обрадовић	1 3	Исто	Сту пањ	Отац Обрад Човић, члан Суда Крушевачк ог	Чачку	2	Добро	Добро
6.	Милош Симеоновић	9	Исто	Јасика	Отац Симеон Филиповић, механција	Крушевцу	2	Добро	Добро
7.	Михаил Живковић	9	Исто	Лаза рица	Отац Живко Марковић, асурција	Крушевцу	2	Сре Дње	Добро
8.	Никола Михаиловић	1 4 ½	Исто	Круше вац	Отац Михаило Јовановић, председник прак. суда вароши КШ	Крушевцу	2 ½	Добро	Средње
9.	Стефан Марковић	8	Исто	Круше вац	Отац Марко Игрошанин терзија	Крушевцу	1 ½	Добро	Добро
1 0.	Тома Станковић	9	Исто	Круше вац	Отац Станко Казанција	Крушевцу	2	Добро	Добро

1	Ђорђе Поповић	1 2	Исто	Ниш	Отац Димитрије Живковић, парох	Крушевцу	2 ½	Добро	Добро
Млађи часловци									
1.	Андреја Павловић	1 0	Исто	Јасика	Отац Павле Тројановић механција	Крушевцу	2	Веома слабо	Средње
2.	Алекса Стоиковић	9	Исто	Крушевац	Мајка Цвета, сиромашна	Крушевцу	2	Добро	Добро
3.	Василие Михаиловић	1 0	Исто	Брзеће	Отац Михаило Милетић, земљоделац	Крушевцу	2	Средње	Добро
4.	Димитрије Стоишић	9	Исто	Јагодња	Отац Стоша Михаиловић, терзија	Крушевцу	1 ½	Добро	Добро
5.	Јован Крстић	1 1	Исто	Шабач	Отац Крста Вељковић, мутавција	Лозници	1 ½	Средње	Добро
6.	Јован Величковић	1 2	Исто	Јасика	Отац Величко Живковић, тувечија	Јасика	2 ½	Слабо	Средње
7.	Коста Анђелковић	1 0	Исто	Јасика	Отац Анђелко Јовановић, трговац	Крушевцу	2 ½	Слабо	Средње

8.	Марко Раиковић	1 6	Исто	Стала ћ	Стриц Радован Урошевић, земљоделац	Крушевцу	2	Слабо	Добро
9.	Милан Савић	1 1	Исто	Бошњ ани	Отац Сава Николић, земљоделац	Крушевац	2	Слабо	Добро
1 0.	Петар Станковић	1 1	Исто	Лазар ица	Отац Станко Илич, земљоделац	Крушевцу	2	Слабо	Средње
Старији букварци									
1.	Василие Михаиловић	9 ½	Исто	Круше вац	Отац Михаило, терзија	Крушевцу	1	Добро	Добро
2.	Димитрие Стефановић	9 ½	Исто	Круше вац	Отац Стефан Ђурковић, механција	Крушевцу	1	Добро	Добро
3.	Димитрие Смиљковић	1 4 ½	Исто	Лука вац	Ујак Јован Радосављевић, терзија	Крушевцу	1	Сре дње	Добро
4.	Лазар Лазаревић	7 ½	Исто	Каран овац	Отац Петар Лазаревић, начелник КШ округа	Крушевцу	1	Сре дње	Добро
5.	Михаил Живковић	1 2 ½	Исто	Бела Вода	Отац Живан Павловић, земљоделац	Крушевцу	1	Добро	Добро

6.	Милан Маринковић	1 0 ½	Исто	Круше вац	Мати Марија удовица	Крушевцу	1 ½	Сре дње	Добро
7.	Петко Милијић	1 2	Исто	Бела Вода	Отац Милија Видојевић, земљоделац	Белој води	1	Сре дње	Добро
8.	Радосав Марковић	1 5 ½	Исто	Врата ри	Отац Марко Милићевић земљоделац	Крушевцу	1	Добро	Добро
9.	Симеон Стефановић	9	Исто	Круше вац	Отац Стефан Марковић, ћурчија	Крушевцу	1 ½	Слабо	Средње
1 0.	Стојан Матеић	7 ½	Исто	Круше вац	Отац Матеја Бркић, терзија	Крушевцу	1	Сре Дње	Добро
1 1.	Стојан Миленковић	9	Исто	Гра дња у Тур ској Лесков ачка нахија	Отац Миленко Ђорђевић, терзија	У Врању	1	Добро	Добро
1 2.	Филип Антоновић	8	Исто	Каран овцу	Очух Антоније Симоновић пензионер	Крушевцу	1 ½	Сре дње	Добро
1 3.	Филип Ивановић	1 2 ½	Римског	Пришт ина	Отац Иван Андреић, кујунџија	Крушевцу	1	Добро	Добро

Млађи букварци									
1.	Атанасиј Китановић	9	Исто	Круше вац	Отац Китан Дунђерин	Крушевцу	$\frac{1}{2}$	Сре дње	Средње
2.	Атанасиј Михаиловић	9	Исто	Круше вац	Отац Михаило Стојанови ћ ћурчија	Крушевац	$\frac{1}{2}$	Добро	Добро
3.	Василиј Јовановић	1 0	Исто	Спуж, Црна Гора	Отац Јован Јанковић, земљоде лац	Крушевцу	$\frac{1}{2}$	Добро	Добро
4.	Димитрије Јовановић	1 0	Исто	Медве ђа	Отац Јован Стефано вић, земљоде лац	Крушевцу	$\frac{1}{2}$	Добро	Добро
5.	Димитрије Ивковић	9	Исто	Маска ри	Очух Ивко грнчар	Крушевцу	$\frac{1}{2}$	Добро	Добро
6.	Димитрие Стојковић	9	Исто	Круше вац	Отац Стојко Ранковић, трговац	Крушевцу	$\frac{1}{2}$	Добро	Добро
7.	Никола Стојановић	9	Исто	Круше вац	Отац Стојан Стефанов ић, механција	Крушевац	$\frac{1}{2}$	Сре дње	Добро

8.	Стојан Миљковић	1 5	Исто	Риба ри окр. КШ	Отац Миљко Стефано вић механција	Крушевцу	½	Сре дње	Добро
9.	Сава Смиљковић	1 4	Исто	Велу ће	Отац Смиљко Михаило вић, земљоде лац	Крушевцу	½	Средњ е	Добро
1 0.	Стефан Поповић	9	Исто	Трмча ри	Ујак Михаило Н., терзија	Крушевцу	½	Добро	Добро
1 1.	Симеон Станоевић	9	Исто	Круше вац	Отац Станое Јолдић, ужар	Крушевцу	½	Сре Дње	Добро
1 2.	Урош Михаиловић	7 ½	Исто	Круше вац	Отац Михаило Јовановић, ,предсе дник Примирит елног суда вароши КШ	Крушевцу	½	Сре Дње	Добро

Прва крушевачка школа је имала следеће групе: старији часловци – 11 ученика; млађи часловци – 10 ученика; старији букварци – 13 ученика и млађи букварци – 12 ученика. Класа учитеља Мојсила Стефановића имала је укупно 46 ученика. Из групе старијих часловаца један ученик је преминуо почетком априла 1840, Милош Обрадовић, син Обрада Човића, тадашњег члана Суда Крушевачког округа. По месту

рођења из Крушевца су била четири ученика ове класе, из Ниша два, Беле Воде један, Криве Реке један, Ступња један, Јасике један, Лазарице један. Највише ученика било је из Крушевачког округа (седам), из Ниша (два) и Јагодинског округа (два). Што се тиче занимања родитеља - издржаваоца ученика највише је било судија: Радован Пецић, као очух и Обрад Човић, као и председник Примирителног суда вароши Крушеваца Михаило Јовановић. По један родитељ је био земљорадник, слуга, механција, асурција, терзија, казанција и парох. Једног ученика издржавала је мајка, удовица. Већина ученика је образовање стицала у Крушевцу, а само један ученик у Чачку и то син Обрада Човића. Школовања пре ове класе била су им различита: један је ишао 4 ½ године, један 3 ½ године, петорица 2 године, двојица 2 ½ године и двојица 1 ½ годину. Највећи број ученика ове класе постигли су: добар успех (7), средњи (1) и слаб (1). Сви осим једног имали су добро владање, а тај један ученик средње. Класа млађих часловаца бројала је 10 ученика. На крају првог полугодишта тројица ученика су изостала из школе три месеца због болести. Ученици ове класе били су пореклом из других округа. Из Јагодинског округа (4, највише из Јасике тројица ученика). Из Крушевачког округа (четворица ученика), а из самог Крушевца један ученик. Један ученик је био из Шапца, а један из Јагодње. Што се тиче занимања родитеља највише је било земљорадника (4) и по један механција, терзија, мутавција, туведија и трговац, док једног ученика је издржавала мајка, која је означена као сиромашна. Осморо ученика је школу учило само у Крушевцу, један у Лозници и један у Јасици. Највише је ученика који су две године ишли у школу до наведеног испита (6), двојица су ишла 1 ½ годину и двојица 2 ½ године. На крају првог полугодишта постигли су следећи успех: веома слабо (1), слабо (5), добро (2), средње (2). Шесторица ученика су имала добро владање, а четворица средње.

Групи старијих буквараца припадало је 13 ученика и сви су на крају зимског теченија (полугодишта) изашли на испит. Сви су били православне вере, осим једног ученика, који је Римокатолик (Филип Ивановић), син кујунције Ивана Андреића, родом из Приштине. По месту рођења највише ученика је било из Крушевца (5), по један из Лукавца и Вратара, један из места Градња у Лесковачкој нахији, један из Приштине и по двојица из Карановца и Беле Воде. Што се тиче занимања родитеља највише је било терзија (4). Међу њима је један ујак који је издржавао свог сестрића. Тројица родитеља су били земљорадници, по један механција, ћурчија и кујунција. Једног ученика је издржавала мајка – удовица. У овој групи ученика био је и син начелника округа Петра

Лазаревића, Лазар и један издржаваоц је наведен као пензионер. У питању је Антоније Симоновић (Чолак Анта) који је као очух издржавао једног ученика. Школу су ученици похађали у Крушевцу (11), Белој Води (1) и Врању (1) и то годину (10 ученика) и 1 ½ годину три ученика. Успех који су постигли на крају прог полугодишта означен је као: добро (6), средње (6), слабо (1). Што се тиче владања сви су имали добро осим једног ученика који је имао средње.

И група млађих буквараца је у потпуности приступила испиту. Према месту рођења ученици ове групе су из: Крушевца (6), и по један из Медвеђе, Маскара, Рибара у Крушевачком округу, Велућа, Трмчара и Спужа (Ц. Гора). Од занимања родитеља највише је било земљорадника (3), механџија (2) и по један дунђерин, ћурчија, грнчар (очух), трговац, терзија (ујак), ужар и председник Примиришног суда вароши Крушевца. Сви ученици ове групе школу су учили само у Крушевцу и сви су кренули школске 1839/1840, што значи да су сви пола године провели у школи. На крају првог полугодишта постигли су следећи успех означен речима: средње (6) и добро (6), а сви су имали добро владање осим једног који је имао средње. Очигледно да се ради о најмлађим ученицима и сви су били много редовнији и правили мање проблема у школи.

Списак свих предмета у првој половини школске 1839/1840. године у првој
Крушевачкој школи⁸⁰⁴

Старији часловци

1. Читање Часловца од трећег часа са понављањем до краја
2. Кратко хришћанско учење од почетка до 26. питања
3. Мања читаоница од почетка до изласка Јевреја из Египта
4. Числена (бројеви) два вида, т.ј. собрание (сабирање) и отјатие (одузимање)
5. Вежбање писања

Млађи часловци

1. Читање Часловца од трећег часа до великог повечерија
2. Кратко хришћанско учење од почетка до 15. питања

⁸⁰⁴ ДАС, МПс – П, No 249/1840. Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете – рапорт, 29. април 1840. године.

3. Мања читаоница од почетка до правила о очувању здравља
4. Упражнение (вежбање) у познавању исписивања цифара до 1000
5. Вежбање писања и закона Молитве

Старији букварци

1. Срицање Буквара од 18. стр. до 10 заповести Божије и читање од почетка са понављањем до Нравоучителне повјести (историје природе)
2. Упражнение (вежбање) у писању
3. Бројења у глави до 1000 и закони Молитве

Млађи букварци

1. Срицање Буквара од почетка до 28. стране с понављањем
2. Бројање у глави до 100
3. Молитве закона као Оче наш, Богородице Дево, Верујем у једног Бога и Десет Божијих заповести

Током школске 1839/1840. у вароши Крушевцу су постојала два учитеља и две школе. Прва крушевачка школа или млађа класа учитеља Мојсила Стефановића, која је бројала 46 ученика и друга нормална школа са 27 ученика учитеља Павла (Павела) Михаиловића, као старија класа. Прва крушевачка школа се делила на: старије и млађе часловце и старије и млађе букварце, а друга нормална школа на старије и млађе псалтирце. Школу у Крушевцу похађало је укупно 73 ученика. Највише ученика долазило је из Крушевца и из суседних округа Кнежевине Србије, највише из Јагодинског округа, као најближег. Мада је било и ђака и са простора јужне и Старе Србије, али и Црне Горе. Само је један ученик припадао Римокатоличкој цркви, док су сви остали били православци. Родитељи ученика су у највећој мери били чиновници, свештенство, занатлије и земљорадници. Ученици су постигали различит успех и већина је имала добро или средње владање.

10.5. Гимназија и Војна школа

Након стицања аутономије у Србији је почело отварање и средњих школа. У Београду је средња школа отпочела са радом октобра 1830, а од 1833. кнез Милош је преместио у Крагујевац. Од марта 1835. она је носила назив Гимназија, а школске 1835/36. постала је четвороразредна. Поред гимназије са четири разреда у Крагујевцу,

постојале су и три полугимназије (назване и „главне школе“) у Чачку, Шапцу и Зајечару.⁸⁰⁵

Директор школа Петар Радовановић је 22. августа 1836. предложио списак деце из целе Србије која би била способна „учити гимназију у Крагујевцу“. Што се тиче ученика из Крушевца изабрани су: Коста Лазаревић, стар 11 година, из Крушевца, Јован Станковић, стар 12 година, из Крушевца, Јован Поповић, стар 13 година, из Мудраковца, Арс. Радосављевић, стар 14 година из Мудраковца и др. ученици из околних села с обе стране Западне Мораве.⁸⁰⁶

Од ученика из Крушевачког округа који су уписали Гимназију у Крагујевцу од њеног оснивања помиње се само Павле Мутавцић (Вучковић), син Вучка Мутавцића, исправника Крушевачког округа и то као ученик „Прве Гимназијалне школе“ првог полугодишта 1835. године.⁸⁰⁷ Вучко Мутавцић, исправник, писао је Савету 18. новембра 1835. и у свом рапорту навео да је обавестио округ да школска година почиње осмог новембра и да се од ученика пријавио само Павле Мутавцић, његов син.⁸⁰⁸ Сачувани су спискови ученика „Књажеско-Србске Гимназије“ из Крагујевца и њихов успех постигнут приликом испитивања марта 1836. године. Ту је наведено да је Павле Вучковић, стар 18 година, да му је отац Вучко Мутавцић, исправник у Крушевачком округу. Његов напредак у Вероучењу био је: превасходни; у „Историјско-филозофским наукама“: превасходни; у „наукама Краснописно Реторическим“: I класе.⁸⁰⁹ Главни испит другог „теченија“ школског одржан је 17. августа 1836. године. На списку ученика који су окончали главни испит налазимо и Павла Мутавцића, старог 19 година из Тоболца у Крушевачком округу. Тада је постигао следећи успех: Вероучење: превасходно 2 (други); у Историјско-филозофским наукама: Правасходно 5 (пети); у Реторско-филолошким: прве класе 2 (други); Природним наукама: 1 класе.⁸¹⁰ Након првог полугодишта 1837. Павле Мутавцић постигао је следећи успех: Хришћанске науке: I класа 5 (пети); Историјско-филозофске науке: I класа, 2 (други); Филолошко-

⁸⁰⁵Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 416; 418–419; Драгутин Кораћ, *Правно уређење гимназија у Кнежевини Србији*, Ужице 1966., 15–16; Љ. Поповић, *Павле Мутавцић*, 41–43.

⁸⁰⁶Б. Михајловић, *Развитак школства у Крушевцу*, 21–22; Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу*, 32.

⁸⁰⁷ДАС, КК, XXXVIII, 122.

⁸⁰⁸*Школство у Србији*, 116; Љ. Поповић, *Павле Мутавцић*, 48.

⁸⁰⁹*Исто*, 258–259; *Исто*, 48–49.

⁸¹⁰ДАС, КК, XXXVIII, 141; *Исто*, 49–50.

поетичке науке: I класа, 2 (други); Грчки језик: I класа; Природне науке: I. У списку ученика за Грчки језик означен је у групи поета, а постојала је и група ретори. Није присуствовао испиту из Грчког језика због болести. У другом полугодишту 1837. Павле Вучковић је смештен у Прву класу. Успех у Хришћанским наукама био је: превасходно 7 (седми); Историјско-филозофским наукама: подпревасходни 2 (други); Поетско-филолошким наукама: подпревасходни 2 (други); Грчки језик: II класе (2–други); Наравима (Природним): I класа.⁸¹¹ Након завршетка школовања Павле М. Вучковић, бивши ученик најстарије гимназијалне класе 5. септембра 1837. тражи службу од кнеза Милоша. Директор Петар Радовановић и професори Атанасије Теодоровић и Исидор Стојановић 6. септембра 1837. издају му писану препоруку наводећи да је за четири године свога школовања у Гимназији био одличан у учењу и владању. Павле Вучковић завршио је 1837. Гимназију у Крагујевцу. Успех који је постигао означен је као: „приличан I класе 2 (други)“.⁸¹²

На Списку ученика Гимназије за прво полугодиште 1837/8. у старијој „Граматикалној класи“ под редним бројем 28. стојало је име Милосава Урошевића, старог 17 година из Бошњана, Крушевачког округа. Отац му се звао Јован и бавио земљорадњом. Постигао је следећи успех: Хришћанске науке: превасходан 7 (седми); Остале науке: превасходан (7); Грчки језик: М.О. II класа. На списку ученика сврстан је у превасходне на испиту 7. марта 1838. године.⁸¹³

*

Крајем 1837. отворена је Војна академија у Пожаревцу. Кнез Милош је 15. фебруара 1838. издао „Наставленије“ директору и професорима Војне школе. Због лоших услова седиште академије је априла 1838. пренето у Београд. По наредби кнеза убрзо се седиште академије сели у Крагујевац, где врло брзо престаје са радом, средином 1838. године. Од 22 ученика одабраних за Војну школу један од њих је управо Павле Вучковић.⁸¹⁴ Поред Павла Вучковића (Мутавцића) за Војну школу био је планиран и Стојан Јовановић, бивши писар старешине Крушевачког среза. Пошто нису

⁸¹¹ ДАС, КК, XXXVIII, 149; 157; Љ. Поповић, *Павле Мутавцић*, 50–51.

⁸¹² *Школство у Србији*, 302–303.

⁸¹³ Могуће је да се ради о грешци, пошто је Бошњане припадало Јагодинском округу, али је могуће да је школу учио у Крушевцу, па смо га зато и навели у нашем раду. *Школство у Србији*, 286–287.

⁸¹⁴ *Школство у Србији*, 440–442.

стигли на време писано је Магистрату Крушевачког округа 9. јануара 1838. из Пожаревачке државне војне школе. На основу обавештења Магистрата упућуног Савету 11. јануара сазнали смо да је Стојан Јовановић кренуо 7. јануара и да је већ требао да стигне, а да је Павле Вучковић (Мутавцић) кренуо 9. јануара 1838. године. Пошто је ова школа брзо укинута Стојан Јовановић је почетком септембра 1838. тражио службу од Савета, пошто није имао никаква средства за живот. Павле Мутавцић је по одлуци кнеза Милоша постављен за практиканта при канцеларији Савета.⁸¹⁵

*

Српска револуција и ослободилачке борбе српских устаника довели су до отварања првих школа и истицања образовања и васпитања у први план. У доба кнеза Милоша и кнеза Михаила школство је почело непрестано да снажи и од учитеља који су долазили из Аустрије су се све више јављали 40-их година 19. века учитељи који су образовање стицали у Кнежевини Србији. Крушевачки округ имао је школу у Крушевцу и Трстенику (која је била општинска). Од 1837. отвора се школа у Кожећину, 1840. у Јошаничкој бањи (1842. пребачена код цркве у Јелакцу), у Тешици је отворена 1841, док је као нередовна постојала и школа код цркве св. Арханђела у близини Каоника, која је исте године добила учитеља. Образовање стицано у Кнежевини Србији имало је верски карактер и учитељи су већином одлазили да буду писари или свештеници, због бољег статуса и примања. Похађање школа од стране ученика било је нередовно, а услови лоши, али сваки почетак је тежак, посебно када знамо да Кнежевина Србија тада није била самостална, већ део Османског царства. Један од првих гимназијалаца из Крушевачког округа био је Павле Вучковић (Мутавцић), каснији старешина Крушевачког округа (1861-1868.) и оснивач Врњачке Бање.

⁸¹⁵Стојан Јовановић је био син „Пеме“ удовице неког трговца из Београда. ДАС, ДС, РNo537/837, Савет – Магистрату крушевачком, 28. децембар 1837; Магистрат крушевачки – Савету, 30 децембар 1837; Исто, РNo 893/838, Стојан Јовановић – Савету, 22. август 1838; *Школство у Србији*, 446–447; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 287–288; 289; 294; 295–296; Љ. Поповић, *Павле Мутавцић*, 54–65.

11. ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО

11.1. Цркве и манастири у Крушевачком округу

У црквеном погледу Крушевачка нахија је након ослобођења 1806. и припајања Устаничкој Србији припадала Београдској митрополији, да би након тога и све до поновног и коначног ослобођења 1833. надлежност вршио нишки митрополит.⁸¹⁶ У време митрополита Григорија Нишка митрополија је остала без Крушевачке, Параћинске, Алексиначке и Ражањске нахије.⁸¹⁷ Марта 1834. васељенски патријарх је писао нишком митрополиту и митрополитима осталих области које су припале Кнежевини Србији тражећи да измире своја дуговања према Патријаршији. Представници Нишке митрополије и српских власти су утврдили да је Нишка епархија изгубила 5 130 домова од укупно 11 345, колико је имала пре разграничења. Услед лошег економског стања народа који је остао у Нишкој епархији, а на захтев митрополита нишког Григорија кнез Милош је већи део обавеза преузео на себе, тј. на Кнежевину Србију. Он је повећао број домова који су били део некадашње Нишке епархије и део укупне суме новца пребацио на Кнежевину Србију и самим тим умањио износ новца који је Нишка епархија имала да плати. Током 1834. сви делови некадашње Нишке епархије који су припали Кнежевини Србији прикључени су Београдској митрополији, а наредне 1835. након измирења свих дугова Патријаршија је признала проширење православне цркве у Кнежевини Србији.⁸¹⁸

Крајем новембра 1833. у Крушевачкој нахији постојала су три протопрезвитерата: крушевачки, жупски и моравски. Крушевачки је имао 1 500 кућа, жупски 1 100, а моравски 933. Они су тада укупно скупили за димницу 3 539 гроша.⁸¹⁹

⁸¹⁶Почетком 18. века све до тридесетих година 19. века Нишко-белоцркванска, односно, Нишка епархија обухватала је територију, која се у највећој мери поклапала са границама Крушевачког санџака и Нишког кадилука. Драгана Ј. Јањић, Небојша Д. Ђокић, *Неколико питања везаних за историју Нишке епископије од почетка XVI века до стварања Бугарске егзархије средином XIX века*, у: Баштина, св. 37, Приштина – Лепосавић 2014, 102; Урош Шешум, *Границе Нишке епархије у 18. и 19. веку до 1834. године*, у: Црквене студије 15, Ниш, 2018, 539; 541 (=У. Шешум, *Границе Нишке епархије*).

⁸¹⁷Д. Јањић, Н. Ђокић, *нав. дело*, 111.

⁸¹⁸Нишки митрополит Григорије (1831–1842) био је Србин из трнске области. У. Шешум, *Границе Нишке епархије*, 542–543; Исти, *Србија и Стара Србија*, 64; 395; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 22–23.

⁸¹⁹ДАС, ЗМП, 6763.

Крушевац је припадао Митрополијској (централној) епархији и протопрезвитер је био Милован Протић; У Морави – Симеон Поповић, У Кожећину Сава Петровић, у Јошаници – Јосиф Поповић.⁸²⁰

Средином 1834. београдски митрополит Петар Јовановић обишао је Крушевачки округ. У Козничкој нахији дочекао га је много људи, иако то није очекивао. У тој нахији одржао је саборе у Кожећину и Велућу. У Крушевцу је разговарао са окупљеним народом у Врбници и самој вароши. Ту је сазнао да га Стојан Симић избегава, али је ипак посетио његов дом, на инсистирање његове жене. И у Моравској нахији је разговарао са окупљеним народом око цркве светог Арханђела и цркве свете Петке. Након тога отишао је у манастир Липовац, код Алексинца.⁸²¹

Сталне административне поделе у Кнежевини Србији одржавале су се и на поделу у цркви и промену парохија, протопопијата и епархија. Пре прикључења Трстеника и Јошанице Крушевачком округу, ови крајеви су у црквеном погледу припадали Ужичкој епархији. Након њиховог прикључења Крушевачком округу 1835, они прелазе у Архидијавезу или Београдску митрополију, којој Крушевачки округ припада од самог прикључења Кнежевини Србији. То прилагођавање световне и црквене власти морало је бити извршено због лакше сарадње и повезаности једне и друге власти.⁸²²

Границе Крушевачког округа у највећој мери одговарале су и црквеној подели. Једино су четири села Козничке капетаније: Стреларе, Ћелије, Набрђе и Босућани улазили су у састав Крушевачког протопрезвитерата, као и Доњи Ступањ, док је село Тоболац из Крушевачке капетаније ушло у састав Козничког протопрезвитерата. Сталаћ и Браљина из Крушевачке капетаније припали су Ражањском протопрезвитерату, а Мојсиње и Трмчаре Моравском. Вршећи поређења података датих у епархијалнику и конскрипцији из 1834. Урош Шешум је дошао до закључка, да

⁸²⁰У Забавнику Димитрија Давидовића као Јошанички протојереј спомиње се Миша Вељковић. Д. Димитријевић, *Забавник*, XX–XXI.

⁸²¹ДАС, КК, XXXV, 121.

⁸²²ДАС, КК, XXXV, 161, Петар Јовановић – кнезу Милошу, 4. јул 1835; Исто МБ, ДП, 1835, 530, 577, 586.

су подаци црквених власти били прилично слични онима до којих су дошле световне власти током пописа становништва.⁸²³

Свештеници су се издржавали од „поповског бира“, црквених такси и дарова које су добијали од својих парохијана. Црквене таксе прописане су тарифом од 15. марта 1833. године. Бир је износио 12 ока жита по глави у селима и три гроша у варошима. У селима су кметови имали обавезу скупљања бира, а у варошима полиција. Свештеници су били ослобођени пореских плаћања и других државних обавеза, а у погледу одговорности сем за кривична дела били су одговорни по црквеним правним прописима. Црквеним имањима управљали су месни парох и црквени тутори, док су Исправничества контролисала економско стање мирских цркава и подносила извештаје Савету. Уредбом из 1835. одлучено је да се мирија скупља у два дела, на Митровдан и Ђурђевдан и да за пола године износи три пара по кући и чарапе (за свештеника који је имао до 100 кућа у парохији – један чифт; ако је имао од 100 до 200 кућа у парохији – два чифта и за преко 200 кућа давао је три чифта). Ових давања били су ослобођени протојереји и намесници, док настојатељи манастира нису. Одлукама Спасовске скупштине 1837. одређено је да ће се један цванцик од венчања које свештеници изврше слати у корист школског и болничког фонда.⁸²⁴

Петар Лазаревић је 25. септембра 1836. поднео редовни рапорт свом војном команданту и одатле сазнајемо да су у претходних петнаест дана две цркве освештане: једна у селу Сталаћу, а друга у Наупари од стране овдашњег протопресвитера Милована Протића, а по благослову митрополита Антима.⁸²⁵

Црква у Брусу је почела да се гради у априлу, а завршена је у септембру 1836. године. Мајсторима је исплаћена погођена сума новца у износу од 16 000 гроша

⁸²³Урош Шешум, *Припајање делова Нишке епархије Српској цркви 1832–1834*. Овај рад је у процесу припреме за објављивања, а излаган је на научном скупу одржаном у манастиру Прохор Пчињски октобра 2023. Закључци и остали подаци из овог рада објављени су уз сагласност аутора.

⁸²⁴Обавеза протопресвитера и свештенства била је и да након венчања пошаљу татора са задатком да измоли од сватова добровољну помоћ за одржавање школа и болница. То је била обавеза и приликом свете тајне крштења, сачињена тестаменства, за време празника и различитих свечаности када се људи окупљају у цркви и црквеној порти. ДАС, КК, XXXV, 482; 484; ИАК, Црква у Кожећину, кутија 1, нефасциклуисана грађа, Петар Јовановић, митрополит – Сави Петровићу, 18. септембар 1836; Зоран Ранковић, Мирослав Лазић, *Уредбе и прописи Митрополије београдске 1835–1856*, Пожаревац 2010, 57–58; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 155–156.

⁸²⁵ДАС, КК, XIV, 1267, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 13. септембар 1836. године.

чаршијских. По наводима среског старешине Обрада Човића било је потребно сачинити ограду око цркве да не би стока улазила и правила штету.⁸²⁶

У табели 26. приказан је списак цркава Крушевачког округа из 1837. који је састављен крајем фебруара и послат Моравско подринској војној команди.

Табела 26. Списак цркава у Крушевачком округу 1837. године⁸²⁷

Бр.	Место	Храм цркве	Када је саграђена	Мирска или манастир	Примедбе
1.	Крушевац ⁸²⁸	Рождество Богородице	у време кнеза Лазара	Мирска	налази се у лошем (рђавом) стању
2.	Кожетин ⁸²⁹	Вазнесења	1803.	Мирска	-II-

⁸²⁶Протопресвитер кожетински Сава Петровић је априла 1836. јавио Митрополији да је почело са изградњом цркве у Брусу. Митрополија је изразила захвалност поводом почетка градње цркве у Брусу, уз савет да их о свему унапред обавештавају због неопходних благослова које треба добити. М. Сијић наводи да је Брус био алија у атару села Мале Грабовнице, коју је купио неки сељак из Жиљака и поклонио да се на том месту подигне цркве, где је касније изникло и насеље, док Н. Ђокић је навео да је ту земљу поклонио Живко Старицац из Дртеваца, а да се први населио неки Стојановић, мутавција из засеока Жиљака. ДАС, КК, XIV, 1296, Обрад Човић – Јовану Обреновићу, 28. септембар 1836; Исто, МБ, ДП, 1836, 406; 410; Исто, КК, XXXV, 616; ИАК, Црква у Кожетину, кутија 1, нефасциклуисана грађа, Петар Јовановић, митрополит – протопрезвитеријату кожетинском, 19. април 1836; М. Матић, *нав. дело*, 77; М. Сијић, *Жупа и њено административно седиште*, 190–191; Н. Ђокић, *Кожетинска црква*, 25; Исти, *Црква у Брусу Преображење Господње до Другог светског рата*, у: Расински анали 20, Крушевац 2023., 63.

⁸²⁷Моравско подринска војна команда послала је 15. фебруара 1837. списак цркава сазиданих по милости кнеза Милоша. ДАС, КК, XIV, 1443, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 8. фебруар 1837, Крушевац; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 587; Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи*, 99–101; 107–109. Ову табелу објавили су и: Миломир Стевић, Небојша Ђокић, *Попис цркава и манастира у Окружју Крушевачком 1837. године*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 278–279; Исти, *Попис цркава и манастира у Окружју крушевачком 1836. и 1837. године*, у: Крушевац и околина у историји српског народа, Крушевац 2019., 150.

⁸²⁸„Храм у Крушевцу је посвећен Рождеству Богородице, а налазио се: „на обрежку, после кога се даљне равница простире, а лежи готово на крај Крушевца. Порта и место око цркве доста је пространо. Грађена је мешавином цигле и камена, а у лошем је стању, на многим местима се обурвала. Има три звона...” Небојша Ђокић, *Попис цркава и манастира у Окружју Крушевачком 1836. године*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005., 267 (=Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*).

		Господњег			
3.	Брус ⁸³⁰	Преображења Господњег	1836.	Мирска	народ је градио и платио
4.	Стрмце (Стрмац) ⁸³¹	Јоаким и Ана	1836.	Мирска	Илија Кршанин из Доброљубаца је саградио
5.	Велуће ⁸³²	Ваведење Пресвете Богородице	у време деспота српких грађена – поправљана	Манастир	народ учествовао у поправљавању

⁸²⁹„Храм цркве кожетинске био је посвећен Вознесенију Господњем и налазио се усред села на „брегу доста високом“, док су с обе стране брега текле речице. Црквена порта као и простор око ње били су доста тесни јер су дућани били изграђени баш покрај цркве. Црква у Кожетину је стара, има књиге, владање свештеника и подучавање народа прилично по закону“. ДАС, КК, XXXV, 616; Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, 101; Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 270–271; Исти, *Кожетинска црква*, 21; 23; 25; Миломир Стевић, Небојша Ђокић, *Кожетинска црква у првој половини XIX века*, у: Жупски зборник 6–7, Александровац 2011/2012, 32–35 (=М. Стевић, Н. Ђокић, *Кожетинска црква*); Небојша Ђокић, *Кожетинска црква*, 23–25.

⁸³⁰Храм у Брусу је саграђен 1836. и посвећен је Преображењу. Налази се изван села, пред црквом је велика равница, а храм је стајао „на углу под ким се Грашка река у Расину слива“. Саграђен је од камена. Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 271.

⁸³¹Храм се налазио у близини села Батота између великих планина, ван села, „у врло тесном месту, покрај које и речица тече. Сачињен је од дрвета, кречом премазана, плочом покривена и у добром стању“. О завршетку градње овог храма кожетински протојереј Сава Петровић је јула 1836. известио митрополита Петра, који му препоручује да пошаље свештеника за антимиј и архијерејски благослов, да би могла црква да се освешта. Тада је постојала жеља становника села Станишанаца да саграде капелу, са чим се митрополит сложио, уз предлог да сачекају ако немају новца, па кад прикупе да изграде цркву. Што се тиче скупљања милостиње за изградњу за то је требало прибавити дозволу надлежних власти, у првом реду кнеза Милоша. ИАК, Црква у Кожетину, кутија 1, нефасциклуисана грађа, Петар Јовановић, митрополит – протопрезвитеријату кожетинском, 16. јул 1836. године. О цркви у месту Стрмац видети: Оливера Думић, *Обнова цркве, настанак манастира Стрмац*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 42–43; Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 272; Н. Ђокић, *Кожетинска црква*, 25.

⁸³²„Храм је посвећен Ваведењу, налази се на крај села, место је лепо и пријатно, мала речица је у близини манастира, а с обе стране простиру се планине. Саграђена је од камена и цигле. Има једно кубе и у добром је стању.“ Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 270.

			1830.		
6.	Павлица ⁸³³	-II-	од Светог Саве и тог времена	Мирска	народ је пограђивао са капетаном Јошаничким
7.	Рибник ⁸³⁴	свети Архангели	1824.	Мирска	саграђена милошћу кнежевог наследника Милана О.
8.	Наупара ⁸³⁵	Рождество Богородице	време кнеза Лазара и сина му Стефана	Мирска	саграђена 1833.г. уз помоћу народа. Стојан Симић платио мајсторима
9.	Врбница ⁸³⁶	свети Никола	1824.	Мирска	обновљена од

⁸³³ „Храм је посвећен Ваведењу, налази се на крај села, под брдом испод кога тече мала речица, а мало даље је река Ибар. Саграђен је од цигле и камена са једним кубетом“. Стару и Нову Павлицу описује Јанко Шафарик 1846. приликом посете Јошаничкој бањи. Јанко Шафарик, *Известије о путовању по Србији 1846. године*, приредили Љубомир Дурковић Јакшић, Милоје Ж. Николић, Ваљево 1993, 18–19; Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 272; М. Д. Сотировић, *нав. дело*, 110–111.

⁸³⁴ „Храм је посвећен светом Архангелу. Налази се на средини села, покрај друма. Равница је свуда, јер је близу Морава. Направљен је од камена и у стању је добром.“ Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 269. Ову цркву спомиње и Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, прва књига, Београд 1901, 142.

⁸³⁵ „Храм се налази на крај села, на брду, испод њега тече речица. Сазидан је од камена са једним кубетом“. Јанко Шафарик приликом посете Крушевцу и овом храму наводи да су га Симићи „с великим трошком врло лепо обновили.“ Комисија која је извршила преглед цркава и манастира 1842. је утврдила да је метох Наупаре био при цркви Светог Романа, па је враћен у мирску цркву. ДАС, ДС, РNo 136/842, 20. фебруар 1842; Б. Перуничкић, *Земљишина својина*, 271. О цркви у Наупари писали су: Љуба Поповић, Небојша Ђокић, Миломир Стевић, *Прилог познавању историје манастира Наупаре до Првог светског рата*, у: *Расински анали* 3, Крушевац 2005, 33. Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 268; Ј. Шафарик, *нав. дело*, 22; 29.

					стране среза Крушевачког
10.	Сталаћ ⁸³⁷	света Тројица	1836.	Мирска	пограђивана од села житеља Сталаћа
11.	близу Трњана ⁸³⁸	света Петка	1823.	Мирска	саграђена уз помоћу народа среза Бугар Моравског
12.	близу Каоника ⁸³⁹	свети Архангел	1834.	Мирска	-II-

⁸³⁶ „Црква у Врбници има 3 свештеника, слаби су и књиге немају. Налази се у средини села, на лепој равници. Порта је пространа, а покрај ње тече речица. Сазидана је од камена.” Обнову цркве предводили су свештеник Јован, његов отац свештеник Петар, свештеник Ђорђе и његов брат Веселин, каснији крушевачки старешина, који је измолио дозволу за обнову цркве од Шашит паше. Ова црква је 1836. добила звоно. ДАС, КК, XXXV, 616, 18. март 1836; Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 269. Т. Милетић, *585 година Велике Врбнице*, 159; 163–164; 167.

⁸³⁷ „Храм се налази поред села, на брду, али није место најбоље. Саграђен је од камена и цигле.” О цркви у Сталаћу видети: Небојша Ђокић, Миломир Стевић, *Краћи прилози историји града Сталаћа*, Расински анали 3, Крушевац 2005, 58; Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 268–269.

⁸³⁸ „Храм се налази изван села, мало је на брду и окружен шумом. Саграђен је од камена, у добром је стању, али је мало напукао од земљотреса.“ Зоран Стевановић је објавио летопис јереја Душана М. Веселиновића, пароха житковачког. Он наводи да је црква свете Петке у Трњану обновљена 1821. и да је највећа заслуга припала Милоју Живковићу, а да је обновљена уз дозволу лесковачког паше. Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 273; Зоран Стевановић, *Летопис Цркве света Петке Трњанске 1821–1931*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 233–234 (=3. Стевановић, *Летопис Цркве света Петке*); Исти, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 49; 54.

⁸³⁹ „Храм светог Арханђела налази се ван села на високом брду и по мишљењу пописивача то није баш најбоље место. Сачињен је од камена са једним кубетом и у добром је стању. Његова поправка је завршена 1834. године.“ Д. Илић наводи да је ову цркву подигао још пре ослобођења од Турака, у периоду од 1823. до 1828. свештеник Стеван Петровић, каснији архимандрит светог Романа, Сава. Подизање храма трајало је пет година јер је дозвола за градњу од 1 000 гроша и глоба од 390 гроша морале да буду исплаћене крушевачком бегу Вренчевићу. Због лошег стања и оближњег потока који је подривао темеље храма и пунио га водом, црква ја привремено затворена. Д. Илић наводи да године 1829. у тој цркви служе тројица свештеника – Стеван, Милић и Теодор Живковић, син протопрезвитера моравског Милоја Живковића. Теодор Живковић тада још није био свештеник, јер се у попису

У Крушевачком округу евидентирано је и описано 12 цркава, тачније 11 цркава и један манастир (Велуће). Од ових цркава само је Рибничка нова сазидана из темеља, док су све остале само биле обновљене. Највише цркава налазило се у Крушевачком срезу (пет), Козничком (три), Бугар Моравском (две), и по једна у Јошаничком и Трстеничком срезу. У Бугар Моравском срезу су обновљење пре прикључења Кнежевини Србији у време управе бегова Вренчевића, као и црква у Врбници у Крушевачком срезу. Док је обнова цркве у Кожетину започела још пре почетка Првог српског устанка.

Државни савет је 9. априла 1837. издао главни преглед свих манастира у Србији, њихових парохија и села и кућа по селима. У Крушевачком округу наведен је само манастир Велућа који је обухватао: једну парохију, дванаест села, 188 кућа и 1 424 лица, што је и приказно у наредном списку.⁸⁴⁰

Манастир Велуће

1. Село Велуће (18 кућа, 129 душа)
2. Пасјак (6 кућа, 42 душе)
3. Тоболци (29 кућа, 237 душе)
4. Округлица (11 кућа, 80 душе)
5. Бучие (23 куће, 158 душа)
6. Јасиковица (41 кућа, 293 душе)
7. Риђевштица (13 кућа, 107 душа)
8. Руденица (4 куће, 27 душа)
9. Братиће (8 кућа, 62 душе)

свештенства из 1836. наводи као капелан (видети табелу 32). Једино је у том својству могао да служи у цркви у близини Каоника. Сава Петровић, архимандрит манастира св. Романа 1833. правдајући узето жито од Вренчевића наводи да је у обнови цркве учествовао и свештеник Анђелко. ДАС, КК XXXV, 543, Сава, архимандрит манастира св. Романа – кнезу Милошу, 1833; Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела*, 280–281. Н. Ђокић, *Попис цркава и манастира*, 273–274; Зоран Стевановић, *Алексинац и околина у црквеној организацији од 1833. до 1918. године*, у: *Алексинац и околина у прошлости*, 500 година од првог писаног помена 1516–2016, Алексинац 2016, 178–179; Исти, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 60–61.

⁸⁴⁰Манастир је лежао на крај села, на пријатном и „прекрасном“ месту, поред њега је протицала мала речица, а с обе стране на нешто већем растојању налазиле су се планине“. Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 580; Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи*, 108.

10. Ржаница (12 кућа, 139 душа)

11. Дренча (10 кућа, 65 душа)

12. Пржац (13 кућа, 85 душа)

Укупно: 188 кућа и 1 424 лица⁸⁴¹

Исправничество Крушевачког округа, по налогу Савета послало је августа 1837. списак цркава у округу и утврђено је да ни једна није имала дугове. Црква у Крушевцу је имала у том тренутку 11 741 грош и 10 пара, црква у Кожетину 200 гроша, у Стрмцу 90 гроша, црква у Рибнику 75, а у Наупару 213 гроша. Врбничка црква имала је у том тренутку 1 021 грош и црква св. Архангела код Каоника 72 гроша и 14 пара. За остале цркве нису наведени подаци колико су новца имале.⁸⁴²

Црква Павлица је поправљена од стране народа, капетана и представника црквене власти. Још 1835. протојереј Јосиф Поповић је тражио дозволу од Београдске митрополије да организује „прошњу“ за поправку старе Павлице. Митрополија је дозволила да се прикупља новац по капетанијама Јошаничкој, Трстеничкој и Новоселској.⁸⁴³ Протојереју Јосифу Поповићу је 23. јануара 1836. дозвољено да може да проси по целој Србији да би намирио трошкове настале током поправке цркве Павлице.⁸⁴⁴ Ипак то није било довољно јер су успели „прошњом“ да прикупе до 100 талира, али је било потребно још 200 талира. Тражио је начин да се дуг врати, предлажући да се разреже прирез народу или да кнез позајми њима тај новац, а они да му врате.⁸⁴⁵ Кнез Милош је одговорио у вези са захтевом за новцем потребним за повратак дуга за поправку цркве Павлице, да чланови Конзисторије приложе одређена

⁸⁴¹Према извештају комисије која је извршила преглед цркава и манастира Велуће је било метох манастира Љубостиње, па се одвојило и током 1842. је самостално. Комисија је утврдила да село остане у својим границама како је осигурено и да манастир ништа од њега не потражује, као ни сељани од манастира. ДАС, ДС, РNo 196/837; Исто, РNo 136/842, 20. фебруар 1842. године; Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 230; 241–243; 260; Миломир Стевић, *О проблему разграничења парохија манастира Велућа и цркви у Кожетину, Великој Врбници и Рибнику*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 281–282.

⁸⁴²ДАС, КК, XXXV, 492, Заседања за 1837. годину, број 445, Заседање 28, одржано 5. августа 1837. године.

⁸⁴³Јосифу Поповићу је саветовано да води евиденцију о томе ко је дао новац и у ком износу. ДАС, МБ, ДП, 1835, 723; 729; 732.

⁸⁴⁴ДАС, МБ, ДП, 1836, 10.

⁸⁴⁵ДАС, КК, XXXV, 474, Заседања Конзисторије из 1836. године, број 154. Заседање одржано 17. августа 1836. заседање 19; Исто, број 177. заседање одржано 24. августа 1836. године. Заседање 21; Исто, МБ, ДП, 1836, 623; 624.

средства и учествују у враћању поменутог дуга. Пошто је та сума била велика Конзисторија је предложила надлежном референту да се кнез Милош поново консултује по истом питању.⁸⁴⁶ Током фебруара 1837. протојереј јошанички је обавестио Митрополију да је прикупио довољно новца за обнову цркве Павлице и да ће након враћања дугова имати и вишак. Из Митрополије је препоручено да посети кнеза Милоша, да му се захвали на помоћи, а у државну касу да врати позајмљени новац.⁸⁴⁷

У новоприсвојеним областима током изградње цркава, ширења вере и образовања међу становништвом наилазило се на мноштво препрека. Па је тако протојереј јошанички Јосиф Поповић јавио да у његовој нурији постоји једно „Црквиште“ где се народ окупља, причешћује и слави као богомољу. Питао је да ли да прихвати захтеве народа и да се на том месту одржавају црквене службе или у цркви Павлици, која је била поправљена и обновљена, а окупљање народу на тим местима да се забрани. Одговор Конзисторије био је да се литургија не држи ван цркве, осим у некој нужди, и да причешћивање никако не сме да се обавља ван цркве. Сви свештеници и народ морали су да иду у цркву Павлицу и да се тамо обављају све неопходне верске службе.⁸⁴⁸

Поред тога протојереј Јосиф Поповић је истакао да је тамошње свештенство било сиромашно, да је слабо знало законе, да нису имали књиге и да због тога нису вршили службу правилно. Одговор Конзисторије је био такав да је јасно одређена тарифа за вршење свештеничке дужности и да је потребно обавестити о конкретним примерима уколико се свештеницима не плаћа по јасно дефинисаним правилима. Тражено је од надлежног протојереја да сачини спискове са именима свештеника, годинама службе и карактеристикама, где је посебно требало истаћи у чему су били слаби (читању, писању, познавању црквеним правила, правилном вршењу службе...).

⁸⁴⁶ДАС, КК, XXXV, 474, Заседања Конзисторије из 1836. године, број 193. Заседање одржано 27. августа 1836. Заседање 22.

⁸⁴⁷ДАС, МБ, ДП, 1837, 68, 69, 144.

⁸⁴⁸Такве злоупотребе чињене си и у суседним нуријама, код јереја Василија у Баљевцу и јереја Нике у Градцу, Ужичкој епархији. Баљевац је од цркве Павлице био удаљен један сат, а Градац два. Одговор Конзисторије је исти и препорука је и да се они окупљају око цркве Павлице. Таквих проблема било је и у кожетинском протопрезвитерјату. Протојереј Сава Петровић је јавио Митрополији да старији и слаби људи, жене и мала деца не могу да долазе на службу и причешће у цркви због њене удаљености, али да у „Црквице“ могу да долазе. ДАС, КК, XXXV, 474, Број 274, Заседање одржано 28. септембра 1836. Заседање 30; Исто, МБ, ДП, 1838, 119.

Конзисторија је известила и да се штампају нове књиге, да ће свима бити послате, посебно нови Требници, а за остале књиге требало је да се свако у својој парохији снађе или набави од ктитора. Такође је тражено да се пошаљу имена свештеника који су са својим парохијама најближи цркви Павлици, да би тамо могли да службују и да се и ту уведе ред.⁸⁴⁹

Током 1838. становници Јошаничког среза и то четири парохије које су бројале до 400 домова, а нису имали цркву, дошли су на идеју да граде и по њиховој замисли и предлогу протојереја јошаничког Јосифа Поповића намера је била да подигну у селу Јелакцу. Цео срез је био вољан да помогне. О томе су обавештени и Јован Обреновић, митрополит Петар, тражили су помоћ и од старешине Миленка Радојковића због скупљања кулука међу народом. Била им је потребна помоћ и одобрење и кнеза Милоша Обреновића, који је одобрио градњу цркве у Јелакцу 12. јуна 1838. и послао 50 талира. Наредио је да Миленко Радојковић води надзор над градњом цркве. Убрзо се јавио проблем око новца потребног за изградњу цркве који су имали становници Јошаничког среза. У селу Јелакцу почела је градња цркве, али је дошло до спора између народа и старешине и нико више није улагао, нити помагао изградњу цркве. И поред тога средином октобра 1838. протојереј јошанички јавља да је црква у Јелакцу завршена. Пошто је био у дуговима септембра 1840. тражи дозволу од митрополита да скупља милостињу ради исплате дуга који је црква имала. М. Сијић наводи да је црква у Јелашници подигнута 1842. године.⁸⁵⁰

Изградња црква по местима Крушевачког округа настављена је и наредних година. Још током 1837. постојала је идеја о градњи цркве у селу Тешици, а то сазнајемо из захтева упућеног крајем јула 1837. које је протојереј Бугар Моравски упутио Митрополији тражећи благослов за градњу цркве. Средином маја 1838. становници Бугар Моравског среза обратили су се и протопрезвитеру крушевачком Миловану Протићу да им помогне да добију архијерејски благослов за градњу цркве у

⁸⁴⁹ДАС, КК, XXXV, 474, број 158. Заседање одржано 17. августа 1836. Заседање 19.

⁸⁵⁰ДАС, КК, XXXV, 282, Петар Јовановић – кнезу Милошу, 28. мај 1838; кнез Милош – Петру Јовановићу, 1 јун 1838; Исто, XIV, 2386, Јосиф Поповић, протопрезвитер јошанички – Јовану Обреновићу, 7. јул 1838; Исто, ЗМП, 7242; Исто, ПО, 78/243 кнез Милош – митрополиту Петру, 1. јун 1838, Крагујевац; Исто, МБ, ДП, 1838, 160, 223, 240, 251, 498; ДП, 1840, 519; Милорад Сијић, *Знамените породице Крушевца – Протићи*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 165 (=М. Сијић, *Знамените породице Крушевца*).

Тешици, а благослов кнеза Милоша су већ имали. Тада у читавом срезу није било великих цркава, већ само две мале. За место градње цркве у Тешици изабрали су некадашње старо црквиште. Укупан износ потребан за изградњу цркве утврђен је на 11 500 гроша, док су успели да сакупе 7 733 гроша, па су парох Стојан Поповић и кмет Марјан Томић из Адровца писали Павлу Урошевићу, а овај се обратио Јовану Обреновићу. Кнез Милош је све одобрио и послао 1 000 гроша као поклон за изградњу цркве.⁸⁵¹ По наредби Митрополије архимандрит манастира светог Романа Сава Петровић присуствовао је и извршио освећење темеља цркве у Тешици у мају 1838. године.⁸⁵² Да је новац скупљен и изградња цркве приведена крају сазнајемо из дописа који срески старешина Павле Урошевић упутио Јовану Обреновићу у ком јавља крајем септембра 1838. да је црква у Тешици завршена и да је остало још да се постави патос „и све ће бити готово за пет дана“.⁸⁵³ Почетком априла 1839, а по налогу из Митрополије архимандрит манастира светог Романа положио је антиминос у цркви Успења Пресвете Богородице у Тешици, извршивши освећење цркве на Велики четвртак.⁸⁵⁴

У цркви у Рибнику било је потребно извршити поправке ћерамиде на крову, џамова на прозорима и поставити двоја црквена врата, затим украсити цркву темплом, набавити потребне књиге и саградити конак. У вези поправке цркве Рибничке у Трстеничком срезу кнез Милош је 12. јуна 1838. наложио Јовану Обреновићу да се за изврши поправка ћерамиде на крову, да се замене џамови на прозорима и да се направе двоја спољашња црквена врата и да се мањи конак начини, а око набавке књига

⁸⁵¹ДАС, КК, XIV, 2297, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 30. април 1838; Исто, МБ, ДП, 1837, 360; ДП, 1838, 191; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 321; З. Стевановић, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 23–24; Милан Живановић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Тешици од изградње до почетка Првог светског рата*, у: Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2020, 77–79.

⁸⁵²ДАС, МБ, ДП, 1838, 194; 214. М. Живановић, *нав. дело*, 79–80.

⁸⁵³Тешичкој цркви дато је из државне касе 30. априла 1838. године 500 гроша. ДАС, КК, XIV, 2651, Павле Урошевић – Јовану Обреновићу, 26. септембар 1838. у Суповцу; Мита Петровић, *Финансије* I, 901.

⁸⁵⁴Црква светог Арханђела у Великом Шиљеговцу обновљена 1844. године по узору на храм у Тешици. Храм посвећен св. Арханђелу на простору између Великог Шиљеговца и Беласице подигнут је на месту некадшњег храма. ДАС, БМ, ДП, 1839, 212; М. Живановић, *нав. дело* 80–81; Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела*, 278–279; Небојша Ђокић, *Цркве и манастири мојсињских планина у писаним изворима до ослобођења од Турака*, у: Расински анали 16, Крушевац 2018, 50–51; З. Стевановић, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 62–67.

накнадно ће јавити. На основу спискова који су поднети Казначејству на исплату сазнајемо да је трошак поправке цркве Рибничке износио 687 гроша и 30 пара, а за изградњу конака потрошено је 4 396 гроша и 30 пара чаршијских.⁸⁵⁵ Старешина Трстеничког среза је крајем јула обавестио да је у изградњи цркве наследникове, у Рибнику, остало је још да се поставе врата, а конак поред цркве је требао да буде завршен за шест до седам дана и да ће након тога да достави неопходне рачуне. Известио је да ће среска кућа са коширом бити ограђена за 15 дана.⁸⁵⁶ Атанасије Вукићевић, старешина Трстеничког среза, је потврдио да је у августу 1838. примио 5 084 гроша и 20 пара чаршијских за рачун трошкова око изградње цркве и конака у Рибнику. Известио је Јована Обреновића да још нису постављена црквена врата, због болести мајстора, али ће врло брзо бити постављена, пошто су већ готова.⁸⁵⁷ Крајем септембра 1838. од укупне суме новца послатог за поправку цркве Рибничке и конака остало је 170 гроша који нису искориштени за прозоре јер је кнез Милош послао већ урађене из Крагујевца. Због тога је срески старешина Атанасије Вукићевић вратио тај новац Јовану Обреновићу, а он послао Казначејству.⁸⁵⁸

Новембра 1839. Суд Крушевачког округа известио је о новцу који је прикупљен у Трстенику од продаје вакуфске земље и сматрао да га је најбоље употребити за изградњу цркве. Део новца који је бивши срески начелник Атанасије Вукићевић скупио након продаје вакуфске земље послат је 1838. за градњу среских кућа у Козничком и Јошаничком срезу. Остатак новца налазио се у Суду, а имало је још да се наплати од Симеона Прокића и Стевана Катића из Богдања. Дозвољено је да се остатак искористити за градњу цркве, која по мишљењу председника Суда Браљинца и општине Трстеник није требала да буде у дужини већа од 20 аршина⁸⁵⁹ и да буде слична цркви у Рибници која је удаљена 1 ½ сат. У Трстенику су изразили жељу да певнице у цркви буду истурене. Митрополит српски Петар је дао благослов за градњу цркве и одредио лице које ће бринути да све буде у складу са црквеним правилима. Савет је

⁸⁵⁵ДАС, КК XXXV, 282, Петар Јовановић – кнезу Милошу, 28. мај 1838 ; кнез Милош – Петру Јовановићу, 1 јун 1838; Исто, ЗМП, 7242.

⁸⁵⁶ДАС, КК, XIV, 2439, Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 22. јул 1838. у Црнишави.

⁸⁵⁷Мита Петровић наводи да је за изградњу цркве у Рибници 15. августа 1838. дато 5083,30 гроша. ДАС, КК, XIV, 2606, Атанасије Вукићевић, старешина среза Трстеничког, полу капетан – Јовану Обреновићу, 11. септембра 1838; М. Петровић, *Финансије* I, 901.

⁸⁵⁸ДАС, ЗМП, 7242.

⁸⁵⁹Аршин = 0,6858 метара. Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 589.

прихватио предлог Министарства правосуђа и просвете да се новац од продате вакуфске земље искористи за градњу цркве, посебно јер је тај предлог у складу са уредбом из новембра 1839. која је предвиђала да новац од вакуфске земље припада црквама. Новац искоришћен за градњу среских кућа у Јошаничком и Козничком срезу у износу од 4 141 гроша, по одлуци Савета, требало је надохнадити прирезом од становника срезова у којима су коначи саграђени.⁸⁶⁰

11.2. Приходи и расходи цркава и манастира у Крушевачком округу

У фонду Државног савета сачувани су приходи и расходи мирских цркава за период од Ђурђевдана до Митровдана 1837. и од Митровдана 1837. до Ђурђевдана 1838. године. Обавеза вођења књига прихода и расхода донета је почетком октобра 1836. и примењивала се од Ђурђевдана 1837. године.⁸⁶¹

Табела 27. Приход цркава Крушевачког округа од Ђурђевдана до Митровдана 1837. године⁸⁶²

Бр.	Имена цркава	Износ капитала		Планиран износ за наредно полугође		Износ дуговања		Укупна сума капитала		Укупна сума дуга	
		Г.	П.	Г.	П.	Г.	П.	Г.	П.	Г.	П.
1.	Трњанска ⁸⁶³	1408	26	123	36			1532	22		
2.	Каоничка ⁸⁶⁴	304	4	32	35			336	39		

⁸⁶⁰ ДАС, ДС, РNo 72/840, Министар правосуђа и просвете – Савету, 26. јануар 1840; Савет - Министарству правосуђа и просвете, 27. јануар 1840; Исто, РNo 391/840, Министарство финансија – Савету, 4. април 1840; Савет – Министарству финансија, 17. јун 1840. године; Исто, МБ, ДП, 1839, 1097, 1112; ДП, 1840, 49; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 379–381; Исти, *Земљишина својина*, 236-239.

⁸⁶¹ ДАС, ДС, РNo 452/838, Исправничество крушевачко – Савету, 7. јул 1837; З. Ранковић, М. Лазић, *нав. дело*, 40–41.

⁸⁶² Потписани су: протопрезвитер Милан Живковић, протопрезвитер Саво Петровић, протопрезвитер Јосиф Поповић, Милован Протић, протопрезвитери крушевачки.

⁸⁶³ Милоје Живковић, протојереј цркве Трњанске.

⁸⁶⁴ Милоје Јовановић, парох и црквени тутор Стоило Милићевић, свето Архангелска црква у Каонику.

3.	Кожетинска ⁸⁶⁵	232	32	248	39			481	31		
4.	Велућска ⁸⁶⁶	371	25	80	7			451	31		
5.	Бруска ⁸⁶⁷			214	25	211	10	3	15		
6.	Стрмачка ⁸⁶⁸			89	15	81	10	8	75		
7.	Рибничка ⁸⁶⁹	216	38	130	20			347	18		
8.	Павличка ⁸⁷⁰	62		47	20			109	20		
9.	Крушевачка ⁸⁷¹	13355	8	2039	31			15394	39		
10.	Наупарска ⁸⁷²	185	20					80			
11.	Врбничка ⁸⁷³	1108	20					995	20		
12.	Сталаћка ⁸⁷⁴									44	20
	Укупно:	16245	13	3007	28	292	20	19742	1	44	20

Табела 28. Расход Цркава Крушевачког округа од Ђурђевдана до Митровдана 1837. године⁸⁷⁵

Број	Имена цркава	Гроша	Пара
1.	Трњанска	84	10
2.	Каоничка	183	20
3.	Кожетинска	118	20
4.	Велућска	31	

⁸⁶⁵За Кожетинску цркву рачуне је предао протопрезвитер Сава Петровић.

⁸⁶⁶Манастир Велуће, једини манастир у Крушевачком округу.

⁸⁶⁷Парох бруске цркве јереј Милош Костић.

⁸⁶⁸Парох стрмачке цркве јереј Радоица.

⁸⁶⁹Парох Рибничке цркве јереј Вукосав Чеперковић.

⁸⁷⁰За Павличку цркву рачуне је предао протојереј Јосиф Поповић.

⁸⁷¹За крушевачку цркву рачуне је предао протојереј Милован Протић.

⁸⁷²Парох наупарске цркве Ђорђевић.

⁸⁷³Парох врбничке цркве Јован Поповић.

⁸⁷⁴Парох сталаћске цркве Милета Тодоровић.

⁸⁷⁵На крају документа су потписани: протопрезвитер бугарморавски Милан Живковић, протопрезвитер кожетински Сава Петровић, Јосиф Поповић јошанички и Милован Протић, крушевачки. Овај документ је послат 11. децембра 1837. године. ДАС, ДС, РНo 452/838, Исправничество крушевачко – Савету, 7. јул 1837. године.

5.	Бруска	64	32
6.	Стрмачка	1	15
7.	Рибничка	12	10
8.	Павличка	9	20
9.	Крушевачка	540	
10.	Наупарска	288	
11.	Врбничка	283	30
12.	Сталаћка	217	
	Укупно:	1840	7

Табела 29. Приходи цркава Крушевачког округа од Митровдана 1837. до Ђурђевдана 1838. године⁸⁷⁶

Број	Имена цркава	Износ капитала		Планирани износ за наредно полугође		Износ дуговања		Укупна сума Капитала		Укупна сума дуга		Примедбе
		Гроша	Пара	Гроша	П	Гроша	П	Г	П	Г	П	
1.	Кожетинска	481	31	343				824	31			У овом округу налазила се још једна црква у селу Врњцима, од које до сад није
2.	Бруска	3	15	239	8			242	23			
3.	Велућска	451	32	7	32			459	24			
4.	Стрмачка	8	5	5				13	5			
5.	Павличка	109	20	27	30			137	10			
6.	Рибничка	347	18	222	33			571	11			
7.	Трњанска	1532	22	197				1729	22			
8.	Каоничка	336	39	129	30			466	29			
9.	Врбничка	995	20	130				1125	20			
10.	Наупарска	80		102	5			182	5			

⁸⁷⁶На крају документа су потписани: Сава Петровић, Јосиф Поповић, Јошанички; Милован Протић, крушевачки, Стојан Поповић, намесник бугарморавски 3. јун 1838. године. ДАС, ДС, РНo 452/838, Исправништво крушевачко – Савету, 7. јул 1837. године.

11.	Сталаћска					44	20			13		вођен никакв рачун, а сада је њено имање преписно и послато накнадно.
12.	Крушевачка	15394	39	1959	24			17354	23			
	Укупно:	19742	1	3364	2	44	20	23106	3	13		

Табела 30. Расход Цркава округа Крушевачког од Митровдна 1837. до Ђурђевдана
1838. године⁸⁷⁷

Број	Имена цркава	Гроша	Пара
1.	Кожетинска	154	10
2.	Бруска	57	
3.	Велућка	66	
4.	Стрмачка	31	
5.	Павличка	186	
6.	Рибничка	26	20
7.	Трњанска	159	
8.	Каоничка	28	30
9.	Врбничка	18	
10.	Наупарска	30	
11.	Сталаћска	5	20
12.	Крушевачка	506	14
	Укупно:	1 268	14

⁸⁷⁷ На крају документа су потписани: Сава Петровић, протопрезвитер кожетински, Јосиф Поповић, јошанички, Милован Протић, крушевачки, Стојан Поповић, намесник бугарморавски, 3. јун 1838. ДАС, ДС, РNo 452/838, Исправничество крушевачко – Савету, 7. јул 1837. године.

Као нови храм у округу наведена је црква у Врњима посвећена Рождеству Пресвете Богородице. Она је саграђена 1835. уз помоћ локалног пароха Јевте Поповића и сељана. Била је саграђена од чатме, док је само олтар сачињен од камена. Храм се налазио у средини села на брегу одлакле се пружала равница према реци Морави. Храм се приликом предаје рачуна налазио у добром стању. Црква у Врњцима је у свом власништву имала :

- 3 завесе на трпези
- 2 чирака од пиринча
- 1 звонце
- 1 антимис
- 1 путир калајни
- 1 дискос калајни
- 1 звездица сребрна
- 1 ложица сребрна
- 2 дарка лајасна
- 1 воздух
- 2 завесе на дверима
- 2 иконе престолне
- 2 кандила калајна
- 1 кандило сребрно
- 1 октоих т.ј. осмогласник
- 1 петрахиљ
- 1 чирак гвозден
- 1 кадионица⁸⁷⁸

На основу података датих у табелама 27. и 29. сазнајемо да је укупан капитал мирских цркава и манастира у Крушевачком округу у периоду од Ђурђевдана до Митровдана 1837. износио је 19 742 гроша и једну пару, док је укупни дуг био 44 гроша и 20 пара. Дуг је имала само црква у Сталаћу, која је била без прихода и капитала, док су дуг имале и Бруска и Стрмачка црква, али је због предвиђеног капитала он у укупном збиру нестао. Највише капитала је имала Крушевачка црква, што је условљено

⁸⁷⁸ Овај документ у вези цркве у Врњцима, Трстеничком срезу, преписао је Вукосав Поповић, намесник трстенички, 23. априла 1838. ДАС, ДС, РNo 452/838, Исправништво крушевачко – Савету, 7. јул 1837. године.

у то време центром читавог округа и црквом која је имала велики значај у српском народу. Што се тиче прихода у периоду од Митровдана 1837. до Ђурђевдана 1838. у крајњем збиру он је износио 23 106 гроша и три пара, док је дуг био само 13 гроша и то цркве у Сталаћу, која је успела да врати највећи део предвиђеног дуга из претходног полугодишњег периода. Закључујемо да се приход мирских цркава и манастира повећао, док су дугови смањени.

На основу података датих у табелама 28. и 30. закључујемо да је укупан расход мирских цркава и манастира у Крушевачком округу у периоду од Ђурђевдана до Митровдана 1837. износио је 1 840 гроша и седам пара. Најмање расхода имала је Стрмачка црква, један грош и 15 пара, а највише црква у Крушевцу 540 гроша. Укупан расход мирских цркава у периоду од Митровдана 1837. до Ђурђевдана 1838. износио је 1 268 грош и 14 пара. Најмањи расход имала је црква у Сталаћу пет гроша и 20 пара, а највећи Крушевачка 506 гроша и 14 пара. Расход цркава у Крушевачком округу је смањен током друге половине 1837. и почетком 1838. године. Црква у Крушевцу као централна имала је и највише расхода у наведеном периоду.

Табела 31. Рачуни свих цркава у Крушевачком округу за период од Митровдана 1838. до Ђурђевдана 1839. године⁸⁷⁹

Крушевачки округ	
Број цркава:	14
Износ капитала:	5 503 гроша и 17 пара
Планирани приход за наредно полугође:	930 гроша и 26 пара
Укупан износ капитала:	6 434 гроша и 3 пара
Износ дуговања:	1 688 гроша и 29 пара
Износ полугодишњег расхода:	3029 гроша и 37 пара
Укупан износ након одбијених расхода:	3 404 гроша и 6 пара
Укупан износ дуга:	1 688 гроша и 29 пара

Укупан износ новца у црквама Крушевачког округа до Ђурђевдана 1839. износио је 3 404 гроша и 6 пара, док је износу дуга био 1 688 гроша и 29 пара. Расход

⁸⁷⁹ ДАС, ДС, РNo 736/839, Рачуни свих цркава у Кнежевини Србији за период од Митровдана 1838. до Ђурђевдана 1839. године.

учињен у периоду приказаном у табели 31. износио је 3 029 гроша и 37 пара. У односу на исти период претходне 1837/1838. закључујемо да су се приходи смањивали, а расходи и дуговања расли. Повећање прихода у црквама и манастиру Крушевачког округа било је највероватније везано за помоћ срезова, округа, па и државе када је требало кредити, поправити цркве, саградити конаке, набавити непходне књиге. Након тог сређивања било је мање прихода, јер није било више потреба за учешћем државе у сређивању ових верских објеката. Носилац капитала била је црква у Крушевцу у којој је након потрошених средстава за поправку дошло до умањивања износа капитала које су имале цркве посматраном у периоду.

11.3. Свештенство

Од свештеника који се спомињу у изворима пре ослобођења Крушевачке нахије и који су успевали да сарађују са османском управом и да обнове неке цркве (видети табелу 26.) су: јереји из Велике Врбнице Јован и Петроније Лапчевић–Поповић, пепељевачки свештеник Георгије (Ђорђе), чији је брат био Веселин Ћирковић каснији старешина Крушевачке нахије, који је био важна личност свог краја и у време Шашит-пашине управе. У ослобођењу Јошаничког среза од Турака учествовао је и свештеник Јосиф, каснији протојереј. У Кожећину се спомињу свештеници Сава (будући протојереј) и Василије (парох кожећински). Архимандрит манастира светог Романа Сава наводи име свештеника Анђелка који учествује у преговорима са турским представницима око обнове цркве у близини Каоника (видети табелу 26.)⁸⁸⁰

Током 1835. са новом административном поделом у Крушевачком округу долази и до промене у подели епархија. Па је тако јављено проти јошаничком Јосифу да Јошаничка, Трстеничка и Новоселска капетанија припадају Митрополији, односно Архидијацези. Тада је послата и нова тарифа и обавеза да о свему обавести народ и свештенство. Исте године је и свештеник Милић писао крушевачком протопрезвитерату и молио да пређе у нову парохију. Његова молба је пренета Митрополији, која је

⁸⁸⁰ ДАС, КК XXXV, 534, Прибак Панто, кнез јошанички и поп Јосиф – кнезу Милошу, 20. август 1832. Јошаница; Исто, 540, поп Сава и Василије – кнезу Милошу, 1832. године, Кожећин; Исто, 543, Сава, архимандрит у ман. Св. Романа – кнезу Милошу, 1833; Д. Вуловић, *нав. дело*, 406; Т. Милетић, 585 година Велике Врбнице, Крушевац 1998, 20–21.

одобрила прелазак у Крушевац и промену нурије. Он 1836. добија парохију у селу Трмчару.⁸⁸¹

По налогу кнеза Милоша 1836. у Кнежевини Србији извршен је попис свештенства, мирског и монашког. Тада је Кнежевина Србија имала четири главна архијереја: Петра Јовановића са седиштем у Београду (Архидијацеза); Никифора Маскимовића (Чачак-Ужичка епархија), Герасима Георгиевића (Шабац-Шабачка епархија) и Доситеја Новаковића (Зајечар - Тимочка епархија). Крушевачки округ је био део Архидијацезе.

Од свештенства монашког реда у Крушевачком округа под бројем 41. уписан је Филотеј Илијић, у манастиру Велућу; рукоположио га је нишки епископ Јосиф, 3. априла 1828. у Нишу. У тренутку пописа имао је чин јеромонаха.⁸⁸²

Табела 32. Списак мирског свештенства Крушевачког округа 1836. године⁸⁸³

Р. Б.	Име и презиме	Место боравка	Име архијереја код кога је рукоположен	Датум рукополо жења	Чин	Синђ елија	Приме дба
1.	Милоје Живковић ⁸⁸⁴	Љубеш	Макарије	26.1. 1803.	Протоје реј	Има	

⁸⁸¹ДАС, МБ, ДП, 1835, 302; 306; 586.

⁸⁸²У оквиру Архидијацезе налазили су се: Београдски, Смедеревски, Пожаревачки, Ћупријски, Јагодински, Крушевачки, Крагујевачки округ. Епархији Ужичкој припадали су: Ужички, Чачански, Руднички округ; Епархији Шабачкој – Шабачки, Подрински, Ваљевски округ и Епархији Тимочној: Црноречки, Бањски, Крајински округ. Небојша Ђокић, Оливера Думић, *Попис свештеника мирског и монашког реда у окружју крушевачком 1836. године*, у: Расински анали 5, Крушевац 2007, 297 (Н. Ђокић, О. Думић, *Попис свештенства*).

⁸⁸³Н. Ђокић, О. Думић, *Попис свештеника*, 298-310. О свештеницима цркве у Сталаћу писали су: Н. Ђокић, М. Стевић, *Краћи прилози историји града Сталаћа*, 58; О свештеницима Кожевинског протопрезвитеријата 1836. године писали су: Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи*, 102–103.

⁸⁸⁴Милоје Живковић је био свештеник љубешки и протојереј Бугар Моравски. З. Стевановић анализирајући Летопис Цркве у Трњану наводи да је преминуо у манастиру св. Романа 8. априла 1839, где је и сахрањен и да је у том манастиру он и рукоположен. Из сачуваних спискова свештенства видимо да је протојереј Милоје Живковић преминуо 1838. и уместо њега је постављен Стојан Попововић, парох житковачки, док је његову парохију откупио син Теодор Протић. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р 1862/915; 3.

				Нишу			
2.	Маринко Миловановић ⁸⁸⁵	Нозрина	Мелентије	12.4.1817. Ниш	Јереј	Има	
3.	Стојан Поповић ⁸⁸⁶	Житковац	Јосиф	12.4.1827. Ниш	Јереј	Нема	
4.	Милован Јовановић ⁸⁸⁷	Грејач	Јосиф	27.4.1828.	Јереј	Нема	

Стевановић, *Летопис Цркве света Петке Трњанске*, 237; Исти, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 22.

⁸⁸⁵Свештеник Маринко из села Нозрине је због пијанства и необављања предвиђених дужности, а по тужби сеоских кметова намеснику моравском Стојану Поповићу, послат у Београд где је кажњен, почетком марта 1836. године. Његову парохију чинила су четири села: Бујмир, Мрсољ, Нозрина и Тешица. Након изрицања казне због пијанства уместо њега су одређени свештеници Милован Јовановић за Тешицу и Буимир, а Стојко Стојановић за Нозрину и Мрсољ. За свештеника Мариника сазнајемо да је Исправништво Крушевачког округа обавестило Митрополију 18. децембра 1836. о извештају протојереја Бугар Моравског да је јереј Маринко био под епитимијом, али пошто се поправио да може поново да служи у својој парохији. Београдска митрополија је 18. јануара 1837. обавестила протојереја Бугар Моравског Милоја Живковића и Исправништво Крушевачког округа да је јереј Маринко из Нозрине разрешен епитимије, пошто је одслужио казну због пијанства „одлученим од епитрахилја и парохије“. Протојереј Милоје је обавестио Митрополију 8. фебруара 1837. да је Маринка вратио у парохију у којој је био пре добијања казне. Након тога извршене су промене у парохијама, па је из ове парохије узето село Мрсољ са 34 куће и предато у парохију Стојана Стојковића, а из његове парохије овој парохији придодата су села: Лоћика, Врћановица и Мали Дреновац. ДАС, МБ, ДП, 1836, 138, 141, 158, 192, 213; 956; Исто, МБ, ДП, 1837, 5; 6; 15; Исто, МПс Ц, ФV, Р1862/915; Б.Перуничкић, *Крушевац*, 193–195; 3. Стевановић, *Српска православна црква у алексиначком крају*, 20–21.

⁸⁸⁶У списку свештеника уписан је као Стојан Стојковић, парох жидковачки (житковачки). Његову парохију чинила су села: Житковац (31 кућа) поред уписано 33, Суботина (12) уписано поред 13, Шурић (4), Честа (12) поред 14, Врћановица (19), Мали Дреновац (4) поред уписано 5, Лоћика (17) поред уписано 14. У неком тренутку изгубио је села: Шурић, Честу, Врћановицу, Мали Дреновац и Лоћику, а добио села: Прћиловицу (35), Гредетин (11), Адровац Горњи (11), Мрсољ (34). Највероватније се то десило у тренутку када је постао протојереј 1838, након смрти Милоја Живковића. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁸⁷Свештеник Милован Јовановић обављао је током 1836. и дужност свештеника у селима Тешица и Бујмир уместо Маринка Миловановића који је тада био под епитимијом. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 195. У списку свештеника из 1841. спомиње се као Милован Поповић, парох грејачки. Његову парохију чинила су села: Грејач (22 дома) поред уписано (30), Дреновац (24) поред уписано 26, Суповац (14). Код

5.	Стојко Стојановић ⁸⁸⁸	Нозрина	Јосиф	24.10.1829.	Јереј	Има	
6.	Дамјан Павић ⁸⁸⁹	Трњане	Јероним	9. 3. 1831. Пирот	Јереј	Има	
7.	Василије Стојковић ⁸⁹⁰	Трубаре во	Јероним	8. 3. 1831. Пирот	Јереј	Нема	
8.	Милоје Јовано-	Арха нгел	Доситеј, епископ	21.5.1836.	Јереј	Има	

појединих свештеника Бугар Моравског протопопијата присутно је дописвање нових бројева у парохијским местима. Негде су уписани мањи, а негде већи бројеви. Највероватније се ради о смањењу или повећању броја домова у појединим селима, што је накнадно уписивано у већ постојећем документу. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁸⁸Парохија свештеника Стојка Стојановића обухватала је села: Лужани (45), Копривницу(14), Дашницу (11), Голешницу (7). Он је обављао је дужност свештеника у Нозрини током 1836. док је свештеник Маринко Миловановић био под епитимијом, због пијанства и неизвршавања предвиђених дужности. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 195.

⁸⁸⁹Парохија свештеника Дамјана Павића обухватала је: Гредетин (11 кућа), Крушје (11), Лознац (6), Каменицу (5), Кулину (9), Чоконовац? (5), Горњи Адровац (11), Честу (12), Шурић (4). Током 1837. из његове парохије узета су села Гредетин и Горњи Адровац, а додата су му села Вукања (19), Породин (10) и Љуптен (9), за која је добио синђелију 19. септембра 1837. године. ДАС, МБ, ДП, 1837, 169, 182, 465, 466; Исто, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁹⁰Василије Стојковић је био синовац архимандрита манастира светог Романа Саве Петровића и парох трубаревачки. Његову парохију чинила су села: Трубарево (24) поред 23, Моисиње (4), Ђунис (54) 58, Каоник (36) 35, Сушица (20) 22, Шиљеговац (57) 60, Гревци (10), Јаковљевић (Јаковље) (10), Радевци (10), 12. Овде се највероватније ради о расту или смањењу броја домова по селима. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 279.

	вић ⁸⁹¹		тимочки				
9.	Тодор Протић ⁸⁹²		Јосиф	23.10.1829.	Јереј	Нема	Капе лан
1 0.	Николај Поповић ⁸⁹³	Крушевац	Макарије	13.7.1792. Ниш	Јереј	Има	
1 1.	Милован Протић	Круше вац	Венедикт ⁸⁹⁴	24.3.1824. Лесковац	Протоје реј	Нема	
1 2.	Павле Тодоро- вић ⁸⁹⁵	Круше вац	Јосиф	28.3.1829. Лесковац	Јереј	Има	
1 3.	Милић Ђорђевић ⁸⁹⁶	Мудрак- овац	Јосиф	9.4.1827. Ниш	Јереј	Има	

⁸⁹¹Д. Илић наводи да је Милоје Јовановић је био синовац архимандрита Саве Петровића. Отац му се звао Јован Петровић. Као свештеник добија парохију здравињско рибарску, са 12 села и 105 кућа. Служио је при храму светог Арханђела у близини села Каоника. Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 279-280. На основу спискова свештеника из 40-их година 19. века видимо да је првобитно парохија Милоја Јовановића обухвата села: Трмчаре (35), Здравине (22), Позлату (6), Беласицу (9), Зебицу (7), Малу Реку (9), Рлицу (4), Крушинце (10), Срндаље (4), Рибаре (18), Бољевац (7), Вукању (19), Породин (10), Љуптен (9), Росицу (5), Зубовац (8). Пошто се радило о великој парохији коју је свакако било тешко само обићи током августа 1836. извршене су промене па је Трмчаре предато јереју Милићу Ђорђевићу из Мудраковца, а села Вукања, Породин и Љуптен су дати Дамјану Павићу, трњаском пароху. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁹²Тодор Протић је био син проте Милоја Живковића и након његове смрти 1838. наслеђује очеву парохију. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁹³У питању је отац Милована Протића, крушевачког протојереја, који је преминуо крајем 1840. године. ДАС, МБ, ДП, 1841, 2.

⁸⁹⁴Д. Јањић, Н. Ђокић, *Неколико питања везаних за историју Нишке епископије*, 110.

⁸⁹⁵Преминуо је 17. фебруара/1. марта 1837. године. ДАС, КК, XXXV, 494; 492, Заседања за 1837. годину, број 130. Заседање држано 11. марта 1837. Заседање 9.

⁸⁹⁶Кметови и остали житељи села Трмчара, у протопрезвитерату Крушевачком обавештени су 24. августа 1836. да ће им нови парох бити Милић Ђорђевић и да сви одлазе до цркве у Наупару. Парохију јереја Милића чинила су села: Прњавор (8 кућа), Головоде (18), Липовац (10), Степош (18), Гари (21), Вучак (14), Мајдево (18). Њему је 1840. додато и село Трмчаре са 35 кућа и његова парохија је била величине 142 домова. Јереј Милић преминуо је крајем 1840. године. Уместо њега је средином 1841. постављен јереј

1 4.	Радован Поповић ⁸⁹⁷	Ломница	Јосиф	2.6.1828. Лесковац	Јереј	Има	
1 5.	Ђорђе Милосављевић ⁸⁹⁸	Модрица	Макарије ⁸⁹⁹	9.3. 1814. Ниш	Јереј	Има	
1 6.	Арсеније Поповић ⁹⁰⁰	Бресно Поље	Кирил	27.6.1826. Пожаревац	Јереј	Има	
1 7.	Јован Поповић ⁹⁰¹	Врбница	Мелетије	6.5.1816. Ниш	Јереј	Има	
1 8.	Петроније Поповић ⁹⁰²	Ступањ	Јосиф	25.6.1828. Ниш	Јереј	Има	
1	Павле	Браљина	Јосиф	3.5.1828.	Јереј	Има	

Јован Поповић из Ниша, који је обављао и посао саслужитеља у цркви протојереју Миловану Протићу. ДАС, МБ, ДП, 1836, 742; ДП, 1841, 2, 343; МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁹⁷Радован Поповић (Георгијевић), се спомиње као парох ломнички и у сачуваном епархијалнику. Његова парохија је обухватала: Ломницу (40 кућа), Наупаре (16), Витановце (22), Јабланицу (24), Шавране (19), Горњи Степош (22), Лубник (4). Од 1838. његово седиште је у Наупари. Свештеник Радован се спомиње у једном писму које је мајор Браљинац упутио почетком јануара 1839. Петру Лазаревићу. Наиме неки Петроније Анђелковић из Горњег Ступња је удавао сестру Јелену, која је током повратка из цркве изгубила нову хаљину, коју је пронашао свештеник Радован и није хтео да је врати. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Исто, МБ, ДП, 1838, 423; ИАК, Начелство Крушевачког округа, I кутија, ДС–2У-26, мајор Милосав Браљница – Петру Лазаревићу, 1. јануар 1839. године.

⁸⁹⁸У сачуваном епархијалнику уписан је као Георгиј Поповић, Његова парохија обухвата је: Кобиље (20), Модрицу (24), Станци (11), Ловци (7), Пољаци (11), Петину (7), Дворане (24), Сеземчу (8), Слатину (4), Буци (12), Рамниште (2), Укупно: 130 домова. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁸⁹⁹Епископ нишки Макарије је 1815. рукоположио за свештеника и познатог архимандрита манастира светог Романа, Саву Петровића. 102. Д. Ј. Јањић, Н. Д. Ђокић, *Неколико питања везаних за историју Нишке епископије*, 101–102.

⁹⁰⁰Јереј Арсеније Поповић, парох бреснопољски је и током 1841. имао парохије: Бреснопоље (45), Омачница (35), Стопања (22), Укупно: 102 дома. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹⁰¹Јован Поповић (1793-1843), син Петра Поповић, заслужан за обнову Врбничке цркве. Његова парохија је обухватала: Велику Врбницу (36 кућа), Малу Врбницу (10), Глободер (73), Мачковац (50), Мрмош (18), Треботин (40). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Т. Милетић, *нав. дело*, 168; 178.

⁹⁰²Према сачуваном попису свештенства Крушевачког протопрезвитеријата из 40-их година видимо да је Петрониј Поповић, парох врбнички. Његова парохија обухвата је села: Купци (36 кућа), Себечевац (10), Ступањ (26), Дољани (6), Голубовац (3). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Исто, МБ, ДП, 1838, 422.

9.	Величко- вић ⁹⁰³			Ниш			
2 0.	Ђорђе Н. ⁹⁰⁴	Пепеље вац	Макарије	1793. Ниш	Јереј	Има	
2 1.	Радован Ђорђе- вић ⁹⁰⁵	Лаћислед	Григорије	17.11.1831. Ниш	Јереј	Нема	Капе Лан
2 2.	Милета Тодоровић ⁹⁰⁶	Сталаћ	Мелетије	14.6.1816. Ниш	Јереј	Има	
2 3.	Јевта Поповић	Сталаћ	Доситеј		Ђакон		
2 4.	Димитри је Поповић ⁹⁰⁷	Крушевац			Јереј	Нема	бегунац из

⁹⁰³Павле Величковић, је 40-их година 19. века парох дедињски. Његова парохија обухватала је: Дедину (24 куће), Макрешане (28), Текије (25), Бента (5)? Паруновац (50), Пасјак (12), Мали Шиљеговац (13), Гаглово (13), Воденичари (2). У овом списку парохија видимо називе појединих места, за које можемо да закључимо да се ради о засеоцима, попут Воденичари или Бента. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹⁰⁴Ђорђе Поповић, парох пепељевачки је преминуо крајем 1837. године. За живота и службовања под својом парохијом имао је следећа села: Пепељевац (64), Читлук (21), Церову (18), Лукавац (16), Мешево (13). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Исто, МБ, ДП, 1838, 55.

⁹⁰⁵Протопрезвитер крушевачки је обавештен 19. јуна 1836. да је село Кованлук у његовом протопрезвитеријату дато јереју Радовану Ђорђевићу из Лаћиследа на уживање, које је пре тога припадало јереју Ристи, који је постао парох у селу Јасика. Према попису свештенства из 1841. Радован Ђорђевић се наводи као парох бреснопољски који је под својом парохијом је држао села: Лаћислед (20) и Кованлук (40). ДАС, МБ, ДП, 1836, 661. Исто, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹⁰⁶Милета Теодоровић је и 40-их година 19. века парох сталаћки, а парохија му је обухватала: Сталаћ (62) и Браљину (13). Укупно: 75 домова. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹⁰⁷Димитрије Поповић је свештеник из Ниша који је побегао због учешћа у побуни против Турака. Првобитно је боравио у Алексинцу, па у Крушевцу. На основу његове молбе да му се додели парохија митрополит Петар је писао кнезу Милошу августа 1836. и предложио је да му се додели село Кованлку где је и боравио и да за то не постоје никакве препреке. И митрополит нишки Григорије је имао само речи хвале за поменутог свештеника. Село Кованлук је имало тада 40 домова и није имало свештеника. Кнез Милош се сложио са предлогом митрополита Петра Јовановића, а о томе је обавештен и протојереј Крушевачки, Милован Протић 11. септембра 1836. године. Занимљиво је то што је Кованлук већ предат на уживање капелану Радовану Ђорђевићу 19. јуна 1836. године. Његово име се спомиње на списку свештеника и касније, али поред имена његове парохије прецртано је село Кованлук са 40 кућа, што значи

							Турске
2 5.	Сава Петровић ⁹⁰⁸	Кожетин	Јосиф	17.3.1822. Ниш	Протоје реј	Има	
2 6.	Петар Мирковић ⁹⁰⁹	Кожетин	Макарије	20.3.1796. Ниш	Јереј	Има	
2 7.	Миленко Петровић ⁹¹⁰	Кожетин	Мелентије	9.5.1814. Ниш	Јереј	Има	
2 8.	Василије Павловић ⁹¹¹	Кожетин	Јосиф	25.3.1825. Лесковац	Јереј	Има	
2 9.	Михаило Младеновић ⁹¹²	Врбница	Јосиф	8.11.1828. Лесковац	Јереј	Има	

да он није добио парохију, иако је навођен у списковима свештеника, јер је поменуто село било у парохији Радована Ђорђевића, капелана и касније пароха бреснопољског. ДАС, КК, XXXV, 229; Исто, МБ, ДП, 1836, 545, 549; 559; 661; 766; 780; 788; Исто, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹⁰⁸Сава Петровић, протопрезвитер са седиштем у Кожетину. Његова парохија је обухватала села: Старци (6 кућа), Шљивово (6), Разбојна (16), Љубенци (7), Парчин (6), Град (4), Латковац (79), Бобота (17), Новаци (10). Последња три села (Латковац, Бобота и Новаци) узети су из парохије јереја Милоша. Село Брезовица је одузето из ове парохије и дато јереју Гаврилу Антонијевићу из Врбнице, а уместо тога придодта су села: Горње Злегиње (14), Долија? (16), Гаревина (8) и Трнавци (17). ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹⁰⁹Парохија Петра Мирковића је укинута, а обухвата а је села: Латковац (19), Боботе (10), Новаци (13)- они су придодати протопрезвитеру Сави Петровићу; Дашница (24), Тулеш (13),- парохији ратајској Јована Милојевића,; Руденица (4), Риђевштица и Пуношевац (12), - дати су јеромонаху Филотеју из Велућа. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹¹⁰У епархијалнику наведен је као Миленко Поповић. Његову парохију чинила су села: Плеш (17), Стајковци (7), Грчак (8), Ракла (6), Веља Глава (8), Ступањ (19). Из ове парохије узето је село Стрменице (14 домова) и придодато јереју Јовану Милојевићу, пароху Ратајском из Врбнице. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹¹¹Парохију Василија Поповића чинила су села: Кожетин (20 кућа), Витково (13), Стањево (10), Пуовац (17), Лесковице (14), Вратари (11), Бзенице (27), Плоча (36). Укупно: 148 домова. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹¹²Јереј Михаило је откупио парохију свог оца 1836. године. Након молбе коју је упутио митрополији, а због сиромашта одлучено је да плати половину предвиђене суме (пола цванцика по кући). Почетком новембра 1836. исплатио је део у износу од 100 гроша. У попису свештенства Жупског протопрезвитеријата 1841. године уписан је као Михаил Симић, парох врбнички. На основу тога смо

3 0.	Јован Милојевић ⁹¹³	Врбница	Мелетије	12.12.1820. Ниш	Јереј	Има	
3 1.	Стефан Антонијевић ⁹¹⁴	Ботуње	Јосиф	2.3.1829. Лесковац	Јереј	Има	
3 2.	Милоје Јовановић ⁹¹⁵	Ботурић	Јосиф	28.4.1830.	Јереј	Има	
3	Радојица	Кочина	Јосиф	1.4.1828.	Јереј	Има	

закључили да се ради о истом јереју, чија је парохија обухватала села: Велику Врбницу (17), Рогавчину (30), Козницу (14), Криву Реку (24), Мелентију (7). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; ИАК, Црква у Кожећину, 1836, кутија 1, нефасциклуисана грађа, Петар Јовановић, митрополит – протопрезвитеријату кожећинском, 19. април 1836. године; Петар Јовановић, митрополит – протопрезвитеријату кожећинском, 21. октобар 1836. године.

⁹¹³Јован Милојевић је у епархијалнику уписан као парох ратајски са седиштем у Великој Врбници. Парохију су му чинила села: Ратаји (50), Стрменица (15), Дашница (24), Тулеш (13) – за два последња села у примедби је наведено да је примљен новац од архимандрита љубостињског Мелентија. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹¹⁴Стефан Антонијевић, парох ботуњски био је осуђен на шестомесечну епитимију током 1837. због венчања које је извршио без претходне провере и супротно црквеним правилима. Зато је од стране конзисторије осуђен и кажњен лишавањем парохије до Митровдана, а три месеца је провео по казни у манастиру Љубостињи радећи на манастирском имању. Након тромесечног боравка у манастиру отпуштен је кући, а о његовом владању и искреном кајању известио је игуман Мелентије Марковић. На основу тога председник црквеног суда донео је одлуку средином септембра 1837. да се јереј Стефан ослободи казне и да се о томе обавести протојереј кожећински Сава Петровић. Његову парохију обухватала су села: Ботуња (14 кућа), Лесеновци (7), Рибари (7), Вратари (17), Врбнице (9), Мала Грабовница (6), Игрош (17), Доброљубци (24), Жилци (5), Суботица (19), Вражогрнци (8), Стубал и Дубовица (9). ДАС, КК, XXXV, 492. Заседања за 1837. годину, број 245. Заседање 15, одржано 6. маја 1837; Број 246. Заседање 15, одржано 6. маја 1837; број 370. Заседање 23, одржано 1. јула 1837; број 500. Заседање 32, одржано 2. септембра 1837; Исто, МБ, ДП, 1837, 215; Исто, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹¹⁵Парохија свештеника Милоја Јовановића обухвата је села: Ботурић (20 кућа), Осреци (49), Златари (18), Богиши, Равне, Жуње, Новаци, Строинци. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

3.	Костић ⁹¹⁶			Ниш			
3	Милош	Грабовни	Јосиф	17.3.1828.	Јереј	Има	
4.	Костић ⁹¹⁷	ца		Ниш			
3	Гаврило	Врбница	Леонтије	13.6.1811.	Јереј	Има	
5.	Антонијевић ⁹¹⁸			Крагујевац			
3	Јосиф	Јелакце	Захарије	22.1.1828.	Протоје	Нема	
6.	Поповић ⁹¹⁹			Дечани	реј		

⁹¹⁶У епархијалнику спомиње се као Радоица Поповић, парох кочински, Парохија му је обухватала села: Кочина (6), Жилци (14) – дати су јереју Милошу; Грашевци (30), Влајковци (8), Паљевштица (9), Ливађе (7), Радманово (5), Гочманци (6), Шошићи (10), Липовац (20), Батота (25), Дубци (9), Мошуте (4), Криви Брод (4), Лепенац (16) – ова последња четири села (Дубци, Мошуте, Криви Брод и Лепенац) су дата јереју Милошу из Грабовнице; Дртевци (2); Брђани (12), Дренова (5), Брзеће (12), Жарево (10). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹¹⁷У сачуваном епархијалнику уписан је као Милош Поповић, парох грабовнички. Његој парохији припада су села: Грабовац велики (60 кућа), Дртевци (13), Трешановци (12). Из ове парохије одузето је Горње Злегиње (14), Доње Злегиње (16), Гаревина (8), а додата су на име ових места села: Дубци (9), Мошуте (4), Криви Брод (9), Лепенац (16), Рибаре (20). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹¹⁸ Парохију свештеника Гаврила Антонијевића обухватала су села: Станишинци, Стублице, Брезовица, Рибари (ово село је прецртано, јер је уместо њега добио Брезовицу са 34 дома, која је узета из протине парохије). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹¹⁹Јосиф Поповић је потицао из старе фамилије Протић из села Јелакца, на падинама Копаноника. Рођен је 24. марта 1804. године. Образовање је стицао у манастиру Каленићу, Високим Дечанима на Косову и Метохији, где је био писар код призренског митрополита. Око године његовог рукоположења постоје различите информације. У Хришћанском веснику поводом смрти протојереја Јосифа стоји да га је рукоположио призренски митрополит 14. фебруара 1824, на Сретење, док у списку свештенства из 1836. у Крушевачком округу стоји да је рукоположен 1828. године. Након рукоположења добија јелачку парохију при цркви Павлићкој. М. Сијић је навео да га је кнез Милош поставио за протојереја Крушевачког округа 1834, а да се доселио у Крушевац 1835. године. Наводи и да се потписује као протопрезвитер јошанички и трстенички од 1833. до 1838, а када је укинут Трстенички срез и територија Јошаничког среза је заједно са Козничким чинила једно намесништво жупско. Од 1844. је и окружни протојереј, када је заменио Милована Протића. Учествовао је на Сретењској скупштини. Умро је 1879. и сахрањен је у Јелакцу. Није јасно на основу којих података је аутор изнео овакве тврдње, јер у изворима нема потврде да је протојереј јошанички постављен 1834. за протојереја Крушевачког округа 1834, као и да је 1838. Јошанички срез заједно са Козничким чинио једно намесништво. Да би на крају споменутог рада М. Сијић навео да списак окружних протојереја и као првог је назначио Милована Протића (1833–1843). За Јосифа Поповића се зна да је био протопрезвитер јошанички од 1833. до 1844, а од 1844.

3 7.	Вуле Чеперковић ⁹²⁰	Осаница	Герасим	14. августа 1824. у Шапцу	Јереј	Има	
3 8.	Јанићије Михаиловић ⁹²¹	Рибник	Венедикт	29. август 1832. у Сарајеву	Јереј	Има	
3 9.	Сима Шућуревић ⁹²²	Грачац	Захарије	9. марта 1828. у Дечанима	Јереј	Има	
4 0.	Јевта Поповић ⁹²³	Врњци	Захарије	31. јуна 1824. у Дечанима	Јереј	Има	
4 1.	Милутин Илић	Ирисавац	Герасим	1. новембар 1826. у Шапцу	Јереј	Има	
4 2.	Вуле Ђорђевић ⁹²⁴	Почеко вина	Агатангел	8.11.1820. Београд	Јереј	Има	

крушевачки. Поред тога бавио се и дипломатијом када је по налогу кнеза Милоша ишао код босанског паше ради преговора о прикључењу „шест нахија“. *Хришћански весник* за 1880, 237–238; М. Сијић, *Знамените породице Крушевца*, 165–167; 175; Исти, *Значајни људи Крушевца*, 43; Дарко Михајловић, *Од Крушевца преко Албаније до Париза, сећања примаријуса др Тихомира ЈБ. Протића*, Александровац 2021, 7–8.

⁹²⁰У епархијалнику уписан је као Вукосав Поповић под чијом парохијом су спадала: варошица Трстеник (150) и село Руђинци (60). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹²¹Његову парохију током 1841. чинили су: Оџаци (150 домова), Доње Црниљево (30 домова), Горње Црниљево (30 домова). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹²²У списковима свештеника из уписан је као Сима Михаиловић са парохијама: Новосело (100) и Гоч (21). Парох Сима је преминуо крајем 1840. године. На његово место је постављен за пароха Новоселског Илија Брацановић. Он је кратко био на тој позицији, јер је по личном захтеву пребачен за пароха у Јагодински округ. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Исто, МБ, ДП, 1841, 48, 54, 94, 273.

⁹²³У списку свештенства уписан је као Јевта Ђурђевић. Његову парохију чинила су села: Врњци (58 домова) и Дубље (37 домова). ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

4 3.	Петар Вукомановић ⁹²⁵	Павлица	Захарија	6.12.1825. Б. Поље	Јереј	Има	
4 4.	Јаков Симеонових ⁹²⁶	Рудница	Јанићије	1.10.1817. Призрен	Јереј	Има	
4 5.	Вукан Симеонових ⁹²⁷	Мекник	Никифор	6.8.1834. Карановац	Јереј	Има	
4 6.	Јаков Мирковић ⁹²⁸	Бора	Јанићије	12.7.1797. Пазар	Јереј	Има	

Према попису свештенства у Кнежевини Србији из 1836. у Крушевачком округу било је уписано 46 лица, од тога 44 свештеника и 2 капелана. Највећи број свештеника био је у Крушевачком срезу – 14, и један свештеник, бегунац из Турске, затим у Козничком 11, у Бугарморавском 8, Трстеничком 6 и Јошаничком 5. На основу

⁹²⁴Из писма старешине Трстеничког среза Атанасија Вукићевића упућеног Јовану Обреновићу 25. јула 1838. сазнајемо да је парох села Почковине Вуле Ђорђевић преминуо. Његова парохија је обухватала: Почковину (50 кућа), Трстеник (47) и Лопаш (38). На његово место је постављен јереј Милутин Илић који је имао и село Реовци са 68 домова. ДАС, КК XIV, 2410, старешина среза Трстеничког нижи капетан Атанасије Вукићевић – Јовану Обреновићу, 13. јул 1838, у Осаоници; Исто, МПс Ц, Ф V, P1862/915; Исто, МБ, ДП, 1838, 335, 337.

⁹²⁵Његовој парохији припадала је Павлица са 110 домова. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹²⁶Током 1841. његова парохија Бељани обухватала је 100 кућа. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹²⁷У списку свештеника Јошаничког протопрезвитеријата године уписан је као Вуксан Симеонових, а парохију му чини село Јариње са 26 домова. Вуксан Симеонових је 1836. побегао у Турску оставивши своју парохију, а 1840. се вратио и тада одлучује да је прода. Протојереју јошаничком је дозвољено да исплати јереја Вуксана уколико има синђелију. Почетком маја протојереј Јосиф Поповић јавља да је бивши јереј Вуксан продао своју парохију од 30 кућа. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915; Исто, МБ, ДП, 1840, 70,98, 278.

⁹²⁸Спомиње се и у епархијалнику, а парохију су му чинила села: Рудњани и Копривнице – 120 кућа. Њему је 1840. прикључено и село Предали од 10 кућа, које су пре тога биле у саставу парохије Симе Шућуревића. Али тамошње становништво се жалило да је удаљено од јереја Симе шест сати хода, а да им парохија Јакова Мирковића ближа, два и по сата хода. ДАС, МПс Ц, Ф V, P1862/915; Исто, МБ, ДП, 1840, 71, 101.

података датих у табели закључујемо да се ради о највећем броју старих свештеника, рукоположених још у турско време на простору Нишке епархије, али и Старе Србије. Само су три свештеника рукоположена након стицања аутономије 1830. године. Сви остали су пре тога, што нам говори да је у изградњи црквене организације у Кнежевини Србији улогу имају свештеници који већ имају чин и искуство у обављању црквених послова.

Током 1836. уместо протојереја Бугар Моравског Милоја Живковића тај посао је неко време обављао јереј Стојан Поповић. У априлу 1836. Милоје Живковић је обавештен од стране Београдске митрополије да је поново постављен за протојереја Бугар Моравског, добио је „Објавленије“, уз савет да прати поверене свештенике и редовно шаље обавештења. У једном каснијем писму протојереј Милоје Живковић је изразио захвалност Београдској митрополији зато што је помилован и враћен на дужност коју је пре обављао. Протојереј Бугар Моравски, Милоје Живковић преминуо је 20. априла 1838. године. На његово место постављен је Стојан Поповић, парох житковачки. Парохију почившег Милоја Живковића откупио је његов син Теодор Протић, који постаје јереј љубешке парохије. Парохија је обухватала села: Витковац (22), Доњи Љубеш (25), Стрезовац (10), Горњи Љубеш (10), Корман (28), Трњане (41), Доњи Адровац (24), Пешчаницу (8), док је село Прћиловица са 35 кућа прецртано на списку парохија.⁹²⁹

Пресељење вароши Крушевац извршено 1836. поред проблема и промена око поделе дућанских плацева изазвало је и промене у подели парохије. Крушевачки протопрезивтер Милован Протић је писао Конзисторији да је једно 30 домова из његове парохије пресељено у део који припада парохији јереја Павла. Одговор је био такав да и након пресељења вароши протојереј Милован имао већу парохију и да они домови који су прешли у парохију свештеника Павла ту и остану. Назначено је у одговору да уколико протојереј Милован жели новац од тих домова да приложи синђелију и да докаже да су ти домови били под његовом парохијом или се радило о касније досељеним породицама. Коначна подела парохије могла је бити реализована тек након

⁹²⁹Након смрти протојереја Милоја Живковића и избора Стојана Поповића за новог протојереја моравског извршена је и подела парохија, којом изгледа нису били задовољни ни парохијани, ни пароси. Нови протојереј је средином јуна послао 150 гроша за село Прћиловицу. ДАС, МБ, ДП, 1836, 324, 325, 561; ДП, 1838, 185, 187, 192, 193, 215, 216, 217, 242; Исто, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

завршетка насељавања или премештања чаршије.⁹³⁰ Протојереј Милован Протић је одговорио Конзисторији да он нема ништа против да тих 30 домова пређе у парохију свештеника Павла, али моли да се изврши нова подела дуж нове чаршије, а не попреко као што је то чињено до сада и да се њему преда десна страна чаршије, јер је и пре премештања она била под његовом парохијом, а у том реду се налазила и његова кућа, па је то навео као други разлог. Конзисторија је сматрала да тај предлог није добар јер би свештеник Павле добио већи број домова од оних које је имао пре пресељења чаршије, а и тај део кућа није наследио по наредби Архијереја, него је привремено опслуживао. Његова првобитна парохија у Крушевцу је обухватала једва 40 домова. Зато је предложено да се Крушевац подели дужином нове чаршије и да се десна страна због наведених разлога преда проти Миловану, чак и да нова подела пређе број домова који се спомињу у синђелији и да то тако остане, јер је из те веће парохије он издржавао и оца, а и због већег чина пожељно је да има већу парохију. Лева страна новопресељене вароши Крушевац предата је свештенику Павлу и то до 100 домова, а десна страна протојереју Миловану.⁹³¹ Јереј Павле није пристао на такву поделу које је предложила Конзисторија. Због тога је наређено да се провери колико је домова имало у Крушевцу и колико су укупно у парохији једног и другог свештеника, као и да се достави број домова ван Крушевца по селима која припадају Крушевчкој парохији. Било је потребно да Исправичество достави тачне податке Конзисторији и да се након тога изврши подела, а на основу мишљења кметова о трећем свештенику који се налазио у Крушевцу.⁹³² Исправничество Крушевачког округа је предложило да се на левој страни крушевачког пута где се налазило до 60 домова преда јереју Павлу и да се дода још махала која је већ део његове парохије, а дућани у чаршији исте махале да припадну протојереју Миловану. Предлог надлежног референта у овом случају био је да се прихвати молба јереја Павла и да он узме неке куће на десној страни које је до тада држао, осим дућана, јер његова страна (лева) имала само 60 кућа. Али, због могућег неслагања са овим предлогом протојереја Милована одлучено је да коначну пресуду у овом спору донесе Архијереј приликом посете Епархији. Из једног каснијег пописа свештенства у Крушевачком округу видимо да је парохија Милована Протића обухватала: у Крушевцу (128 кућа) и села: Мајур (25 кућа), Лазарицу (40 кућа), Бивоље

⁹³⁰ ДАС, КК, XXXV, 474, Бр. 65. Заседање одржано 10. јула 1836. године.

⁹³¹ ДАС, КК, XXXV, 474, Бр. 149. Заседање одржано 13. августа 1836.

⁹³² ДАС, КК, XXXV, 474, Број 243. Заседање одржано 15. септембра 1836. Заседање 27.

(48 кућа), Кованлук (6 кућа), Мудраковац (19 кућа). Парох Павле је под својом парохијом имао 80 кућа у Крушевцу. Он је преминуо крајем фебруара 1837. године.⁹³³

Протопрезвитер крушевачки Милован Протић јавио је марта 1836. митрополији о смрти двојице свештеника: Симеона (Симе) из Велике Врбнице и Милића Поповића, који је прешао из Крушевачког у Бугар Моравски протопопијат у нову цркву светог Архангела (у близини Каоника).⁹³⁴ По наређењу митрополије јереј Мијаило, син преминулог свештеника могао је да наследи очеву парохију, тако што је откупи, што је он и учинио.⁹³⁵ Што се тиче парохије преминулог јереја Милића Поповића, она је поред села у Бугар Моравском протопопијату обухватала и једно село у Крушевачком протопопијату.⁹³⁶ На његово место одлучено је да се пошаље ђак манастира светог Романа, Милоје Јовановић. Он је прихватио да му парохијско седиште буде у месту почившег јереја Милића и послат је у Београд код митрополита током маја 1836. године. Прихватио је нову парохију, која је обухватала села у Бугар Моравском срезу: Позлату, Здравине, Беласицу, Зебицу, Малу Реку, Рлицу, Крушинце, Срндаље, Рибаре, Бољевац, Росицу и Зубовац. Седиште парохије и место обитавања новог пароха налазило се у црквеној кућа код цркве светог Арханђела, у близини Каоника.⁹³⁷ О овом избору обавештен је и протојереј Бугар Моравски, уз препоруку да га званично постави и упозна народ са новим свештеником у неку недељу или за неки верски празник.⁹³⁸ Из

⁹³³У поменутом документу за почившег јереја крушевачког Павла наведено је презиме Петровић, док се у претходним пописима из 1836. спомиње као Павле Тодоровић. Протојереј Милован Протић добија синђелија за села Мудраковац, Лазарицу и Бивоље средином 1841. године. ДАС, КК, XXXV, 474, Број 380. Заседање одржано 16. новембра 1836. Заседање 42; ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915; Исто, МБ, ДП, 1841, 348.

⁹³⁴ДАС, МБ, ДП, 1836, 295; Оливера Думић, Миломир Стевић, *Неколико докумената из историје цркве у Крушевачком крају*, у: Расински анали 4, Крушевац 2006, 230 (=О. Думић, М. Стевић, *Неколико докумената*).

⁹³⁵Протопресвитер кожетински Сава Петровић априла 1836. шаље спискове исповеданих лица по јереју Михаилу који долази да откупи очеву парохију. ДАС, МБ, ДП, 1836, 304:406. О. Думић, М. Стевић, *Неколико докумената*, 230.

⁹³⁶Митрополија је тражила од Милована Протића да пошаље извештај да ли је у више протопопијата раздвојена или није парохија почившег јереја Милића из Мудраковца. ДАС, МБ, ДП, 1836, 304; 405.

⁹³⁷Парох Милоје Јовановић добио је синђелију на поменута села 12. августа 1836. године. Он је био синовац архимандрита манастира светог Романа Саве. ДАС, МБ, ДП, 1836, 405; 409; 501; 502; 741, 744; Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 279–281.

⁹³⁸ ДАС, МБ, ДП, 1836, 743.

парохије преминулог јереја Милића изузета су села Вукања, Подродин и Љубтен, јер су била доста удаљена и продати су парохији јереја Дамјана из Трњана. А село Трмчаре је дато јереју Милићу Ђорђевићу из Мудраковца у крушевачком протопрезвитеријату. Милоје Јовановић ће касније направити кућу у Зебици и ту ће живети са породицом до краја живота, а у народу ће остати упамћен као поп Милоје Зебички.⁹³⁹

Крајем фебруара 1837. протојереј крушевачки Милован Протић пише Митрополији и моли да се ђакон Теодор Стефановић постави за презвитера. Истоветну молбу упутили су и пуковник Крушевачки Петар Лазаревић и Крушевачка општина. Молбу Митрополији је упутио и ђакон Теодор Стефановић. Захтев је испуњен, а почетком марта 1837. ђакон Теодор је рукоположен, а у образложењу је наведено да то није учињено само из разлога јер су то тражили представници локалне и црквене власти, већ и што је дотадашњи јереј Павле би стар и болестан. Пре слања у Крушевац Теодор је послат у манастир Љубостињу где је требао да проведе шест недеља ради учења и припрема за свештенички чин.⁹⁴⁰ Крушевачки парох Павле Теодоровић преминуо почетком марта 1837. године. Привремено опслуживање његове парохије предато је протојереју и његовом оцу Николи. Настојатељ манастира Љубостиње јавио је средином априла 1837. да је јереј Теодор Стефановић завршио припрему за свештенички чин и да се „прилично у богослужењу обучио“. Након тога послат је у Крушевац, о чему је 19. априла обавештен протојереј Милован Протић. Након одређивања парохије јереј Теодор је послат у Београд ради добијања синђелије за ту парохију, која је обухватала леву страну вароши Крушевца дуж нове чаршије и један сокак с десне стране „обале“, не у чаршији, него ван ње.⁹⁴¹ У другој половини маја 1837. организован је свечано увођење у свештеничку дужност и о томе је обавештено свештенство и житељи Крушевца. Митрополија је тада саопштила протојереју Миловану Протићу да попадији преминулог јереја Павла изда сав приход од обављања свештеничког посла, од дана његове смрти до доласка у парохију јереја Теодора. Такође је одређено да јој се од црквеног бира Митровданског изда половина.⁹⁴²

⁹³⁹ ДАС, МБ, ДП, 1836, 742. Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 280–281.

⁹⁴⁰ ДАС, МБ, ДП, 1837, 37, 48, 49, 53, 54, 55.

⁹⁴¹ Границе парохије јереја Теодора за које добија синђелију одређене су тек у августу 1837. године. ДАС, МБ, ДП, 1837, 93, 101, 152, 153, 399.

⁹⁴² ДАС, МБ, ДП, 1837, 204, 205.

Крајем новембра 1837. за пароха житељима Мајдева, Гркљана и Штитара постављен је новорукоположни јереј Симеон Недељковић родом из Медвеће, који је пре тога био на припреми за обављање свештеничке дужности у манастиру Љубостињи. Он је 29. септембра рукоположен за ђакона а 30. септембра за презвитера од стране архиепископа Петра. У списку свештеника из 40-их година 19. века у Крушевачком протопрезвитеријату име свештеника под редним бројем 11. је избледело и није га могуће прочитати. Али на основу сачуваних имена села која су припадала тој парохији закључујемо да се ради о јереју Симеону Недељковићу. Његову парохију чинила су већ поменута села: Мајдево (18 кућа), Штитари (16), Гркљане (11) и Стрелари (4), Ћелије (4), Набрђе (3), Босућани (3), Суваја (5). Село Мајдево је касније узето из ове парохије и предато јереју Милићу из Мудраковца, док су на крају документа дописана села, другом оловком, значи каснији унос података и то: Витановци (22) и Јабланица (24).⁹⁴³

Крајем 1840. године преминуо је јереј Сима Михаиловић, парох новоселски (видети табелу 32.). На његово место постављен је Илија Брацановић, који након пар месеци прелази за свештеника у Јагодински округ. Пошто парохија остаје упражњена извршена је нова организација. Јереј Теодор Андрејевић придодат је цркви у Трстенику и добија парохију коју су чинила села: Дубље и Попина, која су узета из парохије јереја Јевте Поповића, део варошице Трстеника („мала звана Стража“) од јереја Вулета Чеперковића и Велика Црнишава од јереја Јанићија. Јереј Јевта је добио од упражњене новоселске парохије Ново Село, док су Гоч, Пределе и Гвоздац додељени јереју Милутину, који је имао обавезу да служи при цркви у Врњцима са јерејем Јевтимијем.⁹⁴⁴

На основу сачуваних спискова свештеника закључујемо да у посматраном периоду није долазило до значајнијих промена у свештенству Крушевачког округа. Промене су најчешће биле везане за промену села у појединим парохијама што је детаљно описано на претходним страницама. На основу података у документу који садржи попис свештенства и парохија, видимо да је састављан још 30-тих година 19. века, а да је касније преправљан и допуњаван, тако да је највероватнија година из које потиче 1841. јер постоје кратки записи где је уписано поред имена појединих

⁹⁴³ДАС, МБ, ДП, 1837, 480, 600, 603,604; Исто, КК, XXXV, 493. Списак рукоположених свештеника оба чина за 1837. годину, 28. април 1838; Исто, МПс Ц, Ф V, P1862/915.

⁹⁴⁴ДАС, МБ, ДП, 1841, 48, 54, 94, 273, 635, 698.

свештеника или парохија децембар 1840. године. Највише промена у парохијама евидентирано је у Жупском протопрезвитеријату. За неколико свештеника нисмо успели да пронађемо више података и да пратимо њихов рад. Нпр. Јевта Поповића, који је 1836. наведен као ђакон. Могуће да је он након рукоположења у чин свештеника добио парохију у неком другом округу. Поред њега не спомиње се ни Милутин Илић, свештеник из трстеничког краја, који је припадао Јошаничком протопрезвитеријату. Радован Ђорђевић, капелан је постао парох бреснопољски у Крушевачком протопрезвитеријату, док је парохија Петра Мирковића из Кожетина укинута и припојена другим парохијама. Од преминулих свештеника већ су споменути Ђорђе Поповић, пепељевачки парох (умро 1837.) и Павле Тодоровић из Крушевца, као и протопрезвитер Бугар Моравски Милоје Живковић, чију парохију преузима син Теодор. Крајем 1840. преминули су отац протојереја крушевачког Никола Протић и јереј Милић Ђорђевић, као и јереј новоселски Сима Михаиловић.⁹⁴⁵

11.4. Црква Лазарица у Крушевцу

Српска средњовековна црква, задужбина кнеза Лазара опстала је до данас, а њена историја је бурна, баш као и историја српског народа. У турско време црква је коришћена као коњушница, магацин, да би у време Кочине крајине била очишћена и у њој одслужена света литургија. Са повратком Турака све се враћа на старо, а њено обнављање везано је за Први српски устанак. Карађорђе је 1812. поклонио звоно које се с његовом угравираним посветом и данас налази у звонари цркве Лазарице.⁹⁴⁶ Пошто је Крушевац након Првог српског устанка остао у саставу Османског царства, црква кнеза Лазара је поново постала турски и арбанашки магацин. Ослобођењем које је наступило 1832. и прикључењем Крушевачке казе/нахије Кнежевини Србији 1833, поново се вратила права улога и дат је исконски значај овој српској светињи.

Народ Крушевачког округа са капетанима Илијом и Веселином хтео је да отворио цркву још крајем јануара 1833. године. У томе их је зауставио Милета Радојковић, кога је кнез Милош послао у Крушевац. Прво их је саветовао да питају

⁹⁴⁵Документ који садржи списак свештеника и парохија у Архидијези пронашао је др Урош Шешум, у фонду Министарства просвете и црквених дела за 1915, где је изгледа био затурен. Посебно смо му захвални јер нас је упутио на поменути документ, што је помогло да пратимо већину свештеника Крушевачког округа, као и називе њихових парохија. ДАС, МПс Ц, Ф V, Р1862/915.

⁹⁴⁶*Шест векова Крушевца*, 27.

крушевачког бега, који је тражио да се сачека са отварањем цркве, па су онда сви тражили савет од кнеза Милоша.⁹⁴⁷ Чланови Крушевачког суда писали су кнезу Милошу и обавестили га да су Турци у цркви чували пушке, џебану и пексимит и да су искористили одлазак Аки-бега у Прокупље, обили цркву и продали оружје и муницију. Зато су тражили дозволу од кнеза Милоша да очисте цркву, а пошто око цркве није било турских кућа, јер су се сви иселили изразили су жељу да се у цркви поново служи литургија. Кнез Милош је сматрао да још није време да се отвори црква и поручио је крушевачким кнезовима да се стрпе још мало и да набављају пушке и муницију.⁹⁴⁸ Пошто Крушевљани нису одустајали од своје намере нахијски суд је обавестио кнеза Милоша у мају 1833. да је црква очишћења и да су џебана, ђулићи и један топ опремљени колима, а пушке које су биле добре Турци су већ однели и остале су само оне лоше.⁹⁴⁹ Суд нахије Крушевачке је у јуну 1833. обавестио Суд народни да је црква у Крушевцу поправљена, као што је кнез Милош наложио и молили су да им се пошаље свештеник да би исту цркву освештао.⁹⁵⁰ За свештенике у Крушевачкој нахији из сва

⁹⁴⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 78.

⁹⁴⁸ДАС, ЗМП, 2133, Кнезови Суда крушевачког – кнезу Милошу, 1. јануар 1833, Крушевац; Мита Петровић, *Финансије* I, 615–616.

⁹⁴⁹Наведено је да је послато од џебане: један сандук, један кам и шест центи барута. ДАС, КК, XXIV, 58, Суд нахије Крушевачке – 13. мај 1833; *Архивска грађа за историју Народног музеја*, кнез Милош и српске власти према старинама и уметности у Србији 1815-1839. године, књига права, Београд, 1969, 155-156 (=Архивска грађа за историју Народног музеја).

⁹⁵⁰Кнез Милош је обавештен још 18. маја 1833. о томе да је црква у Крушевцу отворена, очишћена, да је олтар преграђен, да народ долази на молитву, али да су кубета на цркви откривена, па траже дозволу (кнезови Суда Крушевачког) да то поправе. Занимљиво је да се наведеном документу наводи: „да је по налогу оправљена крушевачка црква у којој су Турци *пексимит* држали, па моли да пошаље једног свештеника који ће је осветити и поставити *антиминс*.“ Изгледа да је поред барута, пушака и топова у цркви чувана и храна за потребе турске војске Пексимит је турска реч и означава дуготрајно добро печено или осушено пециво, двопек, док је антиминс – плаштаница, платно или свила са сликом полагања Христа у гроб и ушивено четстицом неког светитеља и обавезно се користи приликом литургије. Према старој традицији цркву је требао да освешта епископ, а када је он спречен ту дужност вршио је презвитер са његовим благословом. Епископ би тада предао презвитеру освећени антиминс, који је полаган при освећењу. ДАС, КК, XXXV, 559, Српски народни суд – кнезу Милошу, 21. јун 1833; Исто, ЗМП, 2133; *Архивска грађа за историју Народног музеја*, књига прва, 156.; И. Клајн, М. Шипка, *нав. дело*, 126; 911; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 90; Д. Илић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила*, 28; Миломир Стевић, *Неке недоумице око освећења цркве Лазарице 1833*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 280.

три среза избрани су: из жупског Саву Поповића, из Крушевца, Милована Протића и из моравскога Милоја Живковића из Љубеша.⁹⁵¹ По одобрењу кнеза Милоша извршено је освећење цркве Лазарице у Крушевцу. Чин је обавио прота Милован Протић са околним свештенством на Духове, а самом чину богослужења присуствовао је и кнез Милош на Видован 1833. године⁹⁵²

Љубица Петковић навела је имена свештеника уписана у црквене књиге са претпоставком да су сви служили у поменутој цркви.

1. прота Милован Протић, 1833–1843.;
2. о Павле Величковић, 1837–1848. (вероватно и раније);
3. о Теодор (Тодор) Стевановић, 1837–1859. (исто);
4. о Димитрије Стефановић (или Станковић), 1837–1838. (исто);
5. о Милић Ђурђевић, 1838–1849.;
6. о Теодор (Тодор) Јефтић, 1838–1841.;
7. о Јован(Јован) хади Поповић, 1841–1843;
8. о. Стојко Илић, 1843–1860.⁹⁵³

Крушевачки протопрезвитер Милован Протић је јавио Митрополији 1835. да се срушило кубе у цркви Крушевачкој и питао да ли је дозвољено да држи службу на “трапези”, пошто је откривена и свака непогода би је погодила.⁹⁵⁴

Након што је постављен за старешину Крушевачког среза и након унапређење у чин пуковника Петар Лазаревић је почетком марта 1836. обишао цркву у Крушевцу и обавестио Митрополију да је потребно да се из Београда набаве црквене књиге које недостају цркви у Крушевцу – Триод и Петникостар. Из Митрополије су одговорили да поменуте књиге могу да се купе у Београду по цени за Триод од 50 талира, а за Пентикостар 15 талира и да је потребно да се пошаље новац уколико жели да купи.⁹⁵⁵

Почетком 1838. становници Крушевца предвођени кметом Стојадином Гмитровићем, Тодором Стевановићем и Марком Николићем у име житеља Крушевца

⁹⁵¹ ДАС, КК, XXXV, 561, Вукашиновић Милоје, протопрезвитер – кнезу Милошу, 30. јун 1833. године.

⁹⁵² Љ. Петковић, *Свештенство Лазарице*, 15; Иста, *Звона цркве Лазарице: прилози за монографију Лазарице*, у: Расински анали 2, Крушевац 2004, 71.

⁹⁵³ Ауторка је у свом раду навела имена свештеника до 2002, а у овом раду су наведена имена свештеника цркве Лазарице за период који обрађује наша тема. Љ. Петковић, *Свештенство Лазарице*, 16.

⁹⁵⁴ ДАС, МБ, ДП, 1835, 558.

⁹⁵⁵ ДАС, МБ, ДП, 1836, 143, 144.

пишу кнезу Милошу тражећи од њега одобрења да на пролеће крену са поправком цркве, о чему су већ обавестили и господара Јована Обреновића, који се сложио са њиховим предлогом. У знак захвалности кнезу Милошу су понудили да поклоне 400 ока вина. Општина Крушевачка је изабрала представнике који би требали да образложе овај захтев лично кнезу. Изабрани су: протопрезвитер Милован Протић, Мијаило Лазаревић, црквени тотор и Вучко Милетић, варошки кмет. Пошто се црква урушила питали су да ли да дограде припрату или само да поправе постојећу без надограђивања. Поред тога истакли су недостатак новца као проблем, јер у том тренутку имају око 15 000 гроша, па им је важно да знају коме да се обрете за помоћ, општини или срезу. Кнез Милош је наложио да се црква поправи и да се дозида припрата, а ако буде проблема са новцем да ће он помоћи. У мају 1838. протопрезвитер крушевачки Милован Протић јавља кнезу Милошу да је одмах након повратка из Крагујевца поступио по његовом усменом налогу и погодио поправку старе цркве за 8 650 гроша чаршијских. Та цена је била без изградње припрате. Поред тога наводи да је предвиђено да се гради нова црква и тражи упутство о томе. Објашњава у писму да је предвиђена градња на месту где су пресељени дућани у новој чаршији „с предњег краја спрам бившој од пре Турској џамији до Франчевићског конака“. Према премерима мајстора нова црква би требала да буде 29 аршина дужине и 12 аршина ширине. Пошто није имао довољно материјала поставља се питање да ли ће се за градњу нове цркве користити цигла или камен. Према предлогу мајстора боље је од темеља на више зидати каменом, а ако се одлуче на зидање циглом да ће то бити јевтиније. Кнез Милош је сматрао да је потребно прво обезбедити материјал па онда погађати мајстора који би градио цркву и да ће бити веома тешко да се нађе довољно цигала. У међувремену је завршена поправка старе цркве и о томе је кнез Милош обавештен у октобру 1838. године. Потрошено је на поправку 16 000 чаршијских гроша, а недостајало је још 5 000 чаршијских гроша. Кнез Милош је одмах наложио Казначејству које је Крушевачкој општини исплатило тражених 5 000 чаршијских гроша за поправку цркве Лазарице.⁹⁵⁶

⁹⁵⁶Према писању Феликса Каница, а на основу онога што је сазнао од Косте Цукића, Лазарицу је реконструисао неки „сваштар“, приучени мајстор Вујица, који се прихватао свега што други нису смели или хтели да ураде. Он је израђивао прозорске рамове, резао стакло, копирао оштећене делове, кречио зидове... И у време кнеза Александра Карађорђевића обновљена је зидна декорација. Изгледа да је постојала и мала црква сазидана 1838. која је срушена након грађења данашње саборне цркве у Крушевцу посвећене светом Ђорђу. ДАС, КК, XXXV, 659, Гмитровић Стојадин, кмет, Стевановић

За цркву у Крушевцу књиге је прибавио Стојан Симић у Русији. Пошто су црквама биле потребне књиге којих није имало довољно за обављање најважнијих црквених и богослужбених радњи виђенији људи помагали су према сопственим могућностима. Стојан Симић шаље у мају 1840. године:

12 комада месечних Минеја

2 комада Октоиха глас 1. и 5.

1 комад Следованија псалтир

1 комад Апостола

1 комад малог Јеванђеља

1 комад великог Требника

1 комад малог Требника

1 комад Триода великог

1 комад Цветника или Пентикостара

1 комад малог Часловца

1 комад Устава

1 комад Грмологије

1 комад Службеника

1 комад Молебнијег пенија (певања)

Тада је препоручено пошто је црква у Крушевцу имала већину ових књига, а црква у Наупару није да се књиге њој проследи.⁹⁵⁷

*

Тодор и Николић Марко у име житеља Крушевца – кнезу Милошу, 5. јануар 1838; Кнез Милош – општини вароши Крушевца, 8. јануар 1838; Протић Милован, протопрезвитер - кнезу Милошу, 7. мај 1838, Крушевац; Кнез Милош – Протић Миловану, протопрезвитеру крушевачком, 14. мај 1838; Протић Милован, протопрезвитер крушевачки, кмет Стојан Гмитровић, тутор Мијајло Лазаревић и тутор Манојло Ђорђевић – кнезу Милошу, 19. октобар 1838, Крушевац; Кнез Милош – Казначејству, 22. октобар 1838; Станишић Павле, директор Казначејства, члан Савета, пуковник – кнезу Милошу, 24. октобар 1838; Исто, ЗМП, 7261, Кнез Милош – Казначејству; Исто, МБ, ДП, 1838, 317, 343; *Архивска грађа за историју Народног музеја*, књига 1, 285–287; 291–292; 342–344; Павле Васић, *Уметност у Крушевцу од XVI до XX века*, у: Уметничка топографија Крушевца, Нови Сад – Крушевац 1990, 215; Ф. Каниц, *нав. дело*, 88.

⁹⁵⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 384.

У време кнеза Милоша и Михаила у Крушевачком округу долази до обнављања цркава, уређења парохија и протопрезвителијата. Обнова цркава обављала се тзв. „прошњом“ или „писанијем“ по одобрењу кнеза, који је увек слао новац и подржавао изградњу цркава по местима Крушевачког округа. Села су прво добијала цркву, а затим и школу, тако да су многа места напредовала и снажила када су имала новоизграђене или обновљене верске објекте. Цркве од 1837. крећу да воде спискове прихода и расхода, као и спискове рођених (крштених), венчаних и преминулих. Већ 40-их година 19. века почиње постепена смена свештенства, које је већином било рукоположено још пре прикључења Крушевачке нахије/округа Кнежевини Србији.

12. ПРИВРЕДА

У Крушевачком округу након ослобођења, а и кроз највећи део 19. века привредни процеси су били наслеђени из турског феудалног периода, што је свакако последица вишевековног ропства видљива на сваком кораку. И даље су занатство и трговина били главне привредне гране у варошима, а пољопривреда на селу. Пораст броја становника утицао је на повећање куповне моћи и привредни успон, али је постојала велика разлика у имовном стању и сиромаштву сељачког становништва. Привреда се заснивала на натуралној пољопривреди уситњених газдинастава. У варошима трговци су били у бољем положају од занатлија и држали највећи део земљиштва у варошима и варошицама.⁹⁵⁸

12.1. Занати и занатлије

Тихомир Р. Ђорђевић је навео да су током XIX века у Србији постојале две врсте заната: варошки и сеоски. Сеоске занатлије су најчешће били самоуки сељаци који су радили већином за своје потребе. Сеоске занатлије били су: ковачи, качари, терзије, крчагије, мутавције, самарције, седлари, чутурције, скелари, ћурчије. Варошке занатлије су изучиле занат, од тога су живели и то им је било главно занимање. Чинили су посебан staleж и били су организовани у удружења – еснафе. Након ослобођења у 19. веку, током периода прве владе кнеза Милоша дошло је до поновног развоја градова и вароши, који су изгубили доста становника и били порушени у честим ратовима током 18. и почетком 19. века током српских устанака. Ђорђевић је истакао да је за успон вароши у време прве владе кнеза Милоша заслужнија трговина од занатства. Стари занати су полако нестајали са Турцима. Новопридошло становништво које је населило многе вароши било је већином сеоско, па нису имали потребу за оним што су производиле старе занатлије, чији су производи подмиривали турско становништво. Становници из Аустрије су имали другачији начин живота, облачења и потреба. Са развојем вароши и градова у Кнежевини Србији када су почеле да се зидају цркве, измештају градови, граде начелства, поште, царинарнице, дошло је и до појаве нових заната. Па тако дунђере потискују зидари, коваче шлосери, терзије шнајдери, папуције

⁹⁵⁸Никола Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981, 4 (=Н. Вучо, *Развој индустрије*); М. Паларе, *нав. дело*, 116; 154.

шустери, екмегџије пекари, табакџије, итд. Појавиле су се и нове занатлије: књиговезџије, звоноливџије, словоливџије, штампари... Ипак, и даље је био присутан велики оријентални утицај и требало је да прође доста времена да он потпуно исчезне. Б. Куниберт је истакао да у време прве владе кнеза Милоша још нису постојали столарски, браварски и котларски занати.⁹⁵⁹

Занатлије су у време прве владе кнеза Милоша били: муслимани (Турци), Јевреји и хришћани. Јасно је да је ова подела вршена према верској припадности и да је наслеђена из периода турске владавине. Број Турака занатлија слабио је у време прве владе кнеза Милоша, да би се пред крај његове владе тек по неки Турчин помињао као занатлија. Хришћани занатлије били су већином Грци, Цинцари и Јермени, а након ослобођења јавио се већи број Срба занатлија, који су населили вароши и варошице Кнежевине Србије. Као занатлије тог периода помињу се и странци: Италијани, Немци. Јевреји су били набројнији у Београду. Било их је и у другим варошима, али у мањем броју. Они нису били део еснафа, него су имали посебну, своју организацију и свог кмета и то је изазивало сукобе и нетрпељивост хришћана према њима. Цигани занатлије такође нису припадали еснафима, већ су имали своје уређење и плаћали посебне порезе.⁹⁶⁰

Од занатлија у вароши Крушевцу су након ослобођења од Турака 1833. споменута тројица бојација, по један калаџија, грнчар, опанчар, ужар, ћурчија, екмегџија. Године 1834. године број занатлија је повећан са приливом новог становништва и са развојем чаршије: мутавџија (7), бојација (5), теризија (3), ужара (3), грнчара (2), туфегџија (2), мумџија – сапунџија (2), опанчара (1), ћурчија (1), берберина (1).⁹⁶¹

Државни Савет је крајем 1836. прикупљао податке о занатима и занатлијама у Кнежевини Србији. Исправништво Крушевачког округа на чијем челу се тада налазио Милосав Браљинац сачинило је и послало средином новембра 1836. списак заната и

⁹⁵⁹Тихомир Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији*, од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године, Београд 1925, 23–28 (=Т. Р. Ђорђевић, *Грађа за занате и еснафе*); В. Секуловић, *нав. дело*, 44. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 97. М. Паларе, *нав. дело*, 154; Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*, књига друга, Београд 1988, 13.

⁹⁶⁰Кујунџијама из Јањева је 14. марта 1822. дата дозвола да отворе дућане у Јасици и да могу да се баве кујунџијским занатом. Т. Р. Ђорђевић, *Грађа за занате и еснафе*, 9; 28–30; D. Milić, *нав. дело*, 77–86.

⁹⁶¹Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 55; Драгана Исаиловић, *Називи старих заната у језику Крушевца 19. века*, у: *Расински анали* 20, Крушевац 2023, 41–44.

број занатлија у Крушевачком округу. На том списку било је евидентирано 43 трговца и 214 занатлија. Највише је било терзија и механција (табела 33.).

Табела 33. Списак заната и број занатлија у Крушевачком округу 1836. године⁹⁶²

Назив заната	Број занатлија
Терзија	66
механција	52
Мутавција	20
Ћурчија	14
Грнчар	11
Бојација	9
Абација	7
Туфегџија	6
Ужар	6
Еменџија	6
Дунђер	4
Мумџија	4
Берберин	3
Налбант	2
Казанџија	2
Фишегџија	1
Ковач	1
Укупно:	214

⁹⁶²У примедба је наведено код трговаца („ови занат не раде но мешају се у сваку трговину“); терзија („сви држе трговачки еспап у дућану и мешају се у друге трговине“); абација („и од њих неко држи трговачки еспап“); фишегџија („и они држе трговачки еспап“); код механџија, дунђера, казанџија, еменџија, мумџија, бербера, мутавџија, бојација, туфегџија, грнчара, ужара стоји општа напомена: да се многи мешају у друге струке трговине и да држе дућане. Т. Р. Ђорђевић, *Грађа за занате и еснафе*, 62; Бојан Панић, *Век ослобођења и изградње независне државе*, у: *Историја Крушевца током шест и по векова*, са одабраним историјским изворима, Крушевац 2021, 46 (=Б. Панић, *Век ослобођења и изградње независне државе*).

На основу података датих у табели 33. видимо да су многе занатлије поред својих трговале и неким другим производима, тако да су се код многих прожимали трговина и занатство као главна занимања у варошима и већим местима Кнежевине Србије 30-их година 19. века. Разлог је можда био и тај што занатске радње нису биле оптерећене засебним порезом као трговачке. Занатлија је могао да држи свој дућан, где је хтео, и добијао је државну помоћ, јер је био ослобођен пореза. Занати су били слаби и са незнатним капиталом. Наплату прихода од варошких дућана и објава за сеоске дућане вршили су од 1835. нахијски судови-исправничества, а приход је слат државној благајни.⁹⁶³

На основу спискова ученика који су похађали школу у Крушевцу 1839/1840. можемо да анализирамо и занате који су тада били актуелни, јер је у том списку наведено и име оца, татора, тј. издржаоца детета. Поред државних чиновника чија су деца похађала школу (судија, писара, председника суда, начелника, пандура и осталих старешина) и пароха спомињу се следећа занимања: терзије, трговци, механције, суругције, казанције, асурције, мутавције, тувечије, ћурчије, кујунције, дунђерини, грнчари, ужари. Највише је било земљорадника, пошто је већина људи живела на селу, било још занатлија, али наведени занати се најчешће спомињу.⁹⁶⁴

*

Од заната који су били посебно неговани у Крушевцу и околини и који ће временом постати главно обележје крушевачког краја били су: производња барута и сапуна.

Одмах након ослобођења у Крушевцу и околини почео се производи барут, који се правио примитивно и то далеко од вароши, код цркве светог Арханђела у атару села Великог Шиљеговца, Бугар Моравског среза. Ту се ћумур претварао у прах, додавани су му шалитра и сумпор, од тога се месило тесто које туцало у дрвеним ступама са дрвеним маљевима. После неког времена је вађено и сушено, затим мешано и решетало. Тим поступком и коришћењем решета добијао се ситан ловачки барут, па крупнији за обичне пушке, још крупнији за пушке са великим оловом и најкрупнији за прангије. Тако класификован барут сипан је у фишке. Дванаест фишека везивани су по шест и шест супротно окренути у једну „ризму.“ Онда су се „ризме“ слагале у сандуке

⁹⁶³В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 124.

⁹⁶⁴ДАС, МПС-П, No 249/1840. Начелство Крушевачког округа – Министарству просвете - рапорт, 29. април 1840.

и транспортовале по Србији, Влашкој, Бугарској, Босни. Најпознатије баруције били су: Ђока Латин пореклом из Скадра, а након његове смрти посао наставља његов усвојеник Димитрије Петровић, звани Мита Латинче са помоћником и ортаком Михајлом Јанковићем, који су касније развили посао на велико основавши нову барутану исто код цркве светог Арханђела. Барут је прављен на тај начин све до 1889. када је у Обилићеву основана државна барутана која је до барута долазила хемијским путем.⁹⁶⁵

По улицама Крушевца и суседних места ишли су крблари, који су на леђима носили крбле пуне пепела. Они су ишли из куће у кућу и куповали пепео, који се носио у сапунцијске дућане и продавао сапунцијама. Они су у казанима од пепела правили цеђ (љута вода). Тај цеђ сипан је у казане где се већ налазио лој, маст и други масни отпаци. Све то се кувало на тихој ватри и непрестано мешало и кад добије изглед каше изливало у калупе. Тако је настајао сапун за прање, а кад би се од најчистијег лоја или масти у мањем казану спремио чист сапун, и после насуло у готову кашу мало мириса, и тако је настајао миришљави сапун. У Крушевцу је сапунцијских (мумцијских) радњи било неколико. Најпознатија је била радња Глише Јанковића (досељеника из Јагодине) који је од 1839. успео да је прилагоди тадашњим потребама и да осавремени производњу. Он је крајем 19. века свог сина Косту (Колу) послао у иностранство на усавршавање.⁹⁶⁶

⁹⁶⁵ Радионице за производњу барута су се по наредби кнеза Милоша налазиле ван села или места у којима се живело, из разлога што би велика штета и трагедија могла да се деси услед распрскивања барута. Што се тиче продаје по местима, то је могло само уз одобрење надлежних власти и то у мањим количинама. Ч. Марјановић, *Крушевац*, 67–68; В. Секуловић, *нав. дело*, 30–31. Б. Илић, *Историја Крушевца*, 130; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, књига друга, 69; Е. Попара, *нав. дело*, 30; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 96–97;

⁹⁶⁶ Коста се усавршавао у Немачкој и Чешкој, а крајем 19. века тражили су зајам од државе ради проширења фабрике и повећања производње. Данас је то компанија Хенкел, бивша Мерима. У Крушевцу је 1842. основан сапунцијско-свећарски еснаф. Ч. Марјановић, *Крушевац*, 68–69; В. Секуловић, *нав. дело*, 31; Б. Илић, *Историјски преглед*, 155; Исти, *Историја Крушевца*, 130; Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, 15; Исти, *Развој индустрије*, 359–360; О. Савић, *Крушевац*, 94; Јелена Ковачевић, „Мерима“ – од радионице сапуна до гиганта, у: *Расински анали* 11, Крушевац 2013, 365; Љубиша Протић, *Развитак индустрије и промет добара у Србији за време прве владе кнеза Милоша*, Београд 1953, 60.

12.2. Трговина

Трговином се у Крушевачком округу бавило турско, српско, ромско, арбанашко становништво и припадници осталих народности Османског царства Грци, Јермени, Јевреји. Срби су продавали коже од домаћих животиња и звери, лој, восак, стоку, а куповали оно чега није било у довољним количнима: со, памук, свилу. Трговало се највише стоком од чега је приходавао и Магистрат/Исправничество Крушевачког округа за издате дозволе. Трговало се и у Аустрији, по Кнежевини Србији, али највише у Османском царству на простору јужне и Старе Србије. У Крушевац су због трговине долазили трговци из Београда, Крагујевца, Чачка, Параћина, Ниша, Прокупља, Врања, Косова, Метохије, Македоније, Грчке...

У списковима прихода наплаћеног од трговаца и калауза⁹⁶⁷ Пожешке нахије за 1831. од марвених трговаца помињу се: Сава Карамарковић из Трстеника (наплаћено од њега 12 гроша и 20 пара); Павле Ђорђевић из Трстеника (наплаћено од њега 12 гроша и 20 пара)⁹⁶⁸

Магистрат Крушевачког округа током 1834. издавао је дозволе за трговину највише трговцима који су се тим послом бавили у Турској - 42, за шта је скупио 1 119 гроша и 12 пара. За трговину унутар земље издао је пет објава у износу од 79 гроша и пет пара, а калаузима је издао 22 објаве за шта су они платити 293 гроша и шест пара. Укупно је издао 69 објава и приходавао 1 491 грош и 23 паре.⁹⁶⁹

Од трговаца који су добили објаву за трговину стоком у Турској из Крушевачког округа били су: Павле Тројановић, родом из Крушевца, Станко Здравковић из села Лужана, Илија Стефановић из Породина, Илија Петровић из Мрмоша, Мијаило Стефановић из Суотне, Крушевачка нахија, Милисав Стефановић из Риђевштице, Дмитар Парчинац из села Парчина, Марко Стојковић из Лужана, Јован Ћирковић из Пепељевца, Максим Лапчевац из Кожетина, Младен Живковић из Мрмоша, Дмитар Мијаиловић из Крушевца, Милован Печић из Осредака. Остали трговци који су добили дозволу за трговину били су Турци или Роми из Ниша, Лесковца, Врања, неколико њих било је из Мореје, затим из Софије, Битоља, Вучитрна.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷Калауз – трговачки помоћник. D. Milić, *nav. delo*, 68–69.

⁹⁶⁸Б. Перуничкић, *Краљево*, 51–53.

⁹⁶⁹*Исти*, *Крушевац*, 131.

⁹⁷⁰*Исто*, 128–130; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 411.

Трговци који су се бавили куповином и продајом стоке по Србији били су: Јевта Павићевић из села Јасиковице, Никола Видосављевић из Разбојне, Марко Московљевић из Мрсоља, Илија Стојковић из Каоника и Тодор Стефановић из Крушевца. Калауза који су добили дозволу Магистрата Крушевачког округа било је из разних села: Станишинаца, Бивоља, Плоче, Трњана, Ратаја, Пољана, Пешчанице, Парчина, Ђуниса, Глободера, Врбнице, Јабланице, Виткова, Дворана, Степоша, Дреновца, Осредака, Јасиковице и вароши Крушевца.⁹⁷¹

Исправничество Крушевачког округа за 1835. издаје 70 „Објавленија“ трговцима и калаузима за трговину стоком. За трговину са „цесарском страном“ издата је само једна објава и то Арси Јоксимовићу из Трстеника, који је платио 53 гроша и 12 пара. Највише објава издато је трговцима који су продавали стоку из Србије у Турску, укупно 41. Цена објаве износила је 26 гроша и 26 пара пореског новца. Из Крушевачког округа трговином су се бавили: Младен Живковић из Мрмоша, Глиша Стаменковић из Прћиловице, Миленко Крстић из Мрсоља, Максим Лапчевић из Кожетина, Јанко Стојковић из Крушја. Остали трговци били су из: Лесковца (7), Ниша (6), Врања (3), Битоља (5), Прокупља (3), Скопља (2), Касторије (1), Мореје (1), Калкан-дели (1), Прилепа (1), Филибе (1), Куршумлије (1), Жума (1), Велеса (1), Вучитрна (1), Крушева (1). Трговци који су трговали стоком по Србији плаћали су објаву 15 гроша и 33 пара пореског новца и то су били: Илија Стојковић из Каоника, Милисав Ивковић из Великог Шиљеговца и Јефта Павићевић из Јасиковице. Што се тиче калауза они су плаћали објаву 13 гроша и 13 пара и било их је 25 током 1835. и сви су из села Крушевачког округа. Крушевачко исправничество је приходовало од ових објава у 1835. 1 526 гроша и 22 паре.⁹⁷²

Исправничество Крушевачког округа издало је за 1836. 74 објаве трговцима и калаузима и од тога приходовало 1 664 гроша и 32 паре. Највише објава издато је трговцима који су трговали са Турском 41. Из Крушевачког округа помињу се следећи трговци: Тодор Стефановић и Панта Спасојевић из Крушевца, Глигорије Стаменковић из Прћиловице, Јаков Миловановић, Максим Лапчевић из Кожетина, Дмитар Миловановић из Парчина, Сима Мутавцић из Дупца, Милутин Арсић из Дворана и Танаско Симоновић из Руђинаца. Остали трговци били су са простора који је тада обухватало Османско царство, а које је српски народ називао јужном и Старом

⁹⁷¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 130–131.

⁹⁷²*Исто*, 182–185; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 411.

Србијом: Ниш (8), Врање (2), Битољ (5), Лесковац (2), Прилеп (3), Крушево (3), Тетово (1), Приштина (1), Трикала (2), Дебар (1), Нови Пазар (2), Каменица (1) и за једног трговца се не наводи место одакле је већ само да је из Турске (Фезула Арнаутин). Као што видимо трговином се поред Срба баве и Арбанаси, Турци, Роми. Они су за објаву плаћали 26 гроша и 26 пара. Од трговаца који су тај посао обављали унутар тадашње Кнежевине Србије спомињу се: Стојан Петковић из Крушевца, Сава Кочанин из Глободера, Глигорије Гавриловић из Крушевца, Мијаило Миљковић из Крушевца и Јевта Павићевић из Јасиковице. Они су за објаву Исправничеству плаћали 15 гроша и 33 пара. Тројица трговаца добили су објаву за трговину са Цесаријом (Хабзбуршком монархијом), за шта су плаћали 53 гроша и 12 пара: Миленко Павићевић из Оцака, Арсеније Јоксимовић из Почековине и Младен Мијатовић из истог села. Калаузи су плаћали 13 гроша и 13 пара пореског новца и током 1836. њима је Исправничество Крушевачког округа издало 25 објава и сви су они били из села Крушевачког округа.⁹⁷³

Борба за трговину, продају и промет, али највише од свега за добит била је присутна и између трговаца у једној вароши, између становника села и вароши, па чак и између трговаца и становника више вароши и округа. Тако је средином 1836. Исправничество Крушевачког округа забранило параћинским трговцима да на пазару купују лој, коже, восак, козину, итд. Одмах је реаговало Исправничество Ћупријског округа и обавестио Савет. Испоставило се да је дошло до жалбе житеља Крушевачке чаршије да Параћинци недељом у време богослужења од сељана купују све што им је потребно, а крушевачки трговци након богослужења немају шта да купе, пошто је све већ продато. Зато је Исправничество издало наређење полицајцима да се забрани трговина за време богослужења.⁹⁷⁴ Овим видимо да је конкуренција и препродаја увек била актуелна, као и подршка локалних органа власти у спречавању нелојалне конкуренције.

Појава куге је у великој мери пореметила трговачке односе и отежала трговину. Сељаци Алексиначког, Бањског, Сврљишког и Крушевачког среза ишли су често у Ниш све до почетка 1837, када је због појаве куге у близини српске границе и вишедневног карантинског периода то одлажење сасвим престало. У другој половини 1836. када је прелажење границе било отежано, трговачка размена са турским

⁹⁷³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 212–215; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 411–412.

⁹⁷⁴ДАС, ДС, II А, Ф 3 No29, Исправничество округа Крушевачког – Савету – рапорт, 19. јун 1836. године; D. Milić, *nav. delo*, 129.

поданицима вршила се махом на местима око караула Суповца, Вукање, Катуна, Грамаде. У једном извештају који је ђумрукција Анђелко Петровић послао кнезу Милошу крајем новембра 1836. каже да се купопродаја врши на један примитиван, али интересантан и опрезан начин. Српски сељаци би, на граничном простору српских караула, остављали своју робу на извесном растојању од купаца и уз присуство српске страже продавали је људима из Турске не „мешајући“ се. Срби су новац узимали тако, пошто би се он најпре опрао у сирћету, где су га турски поданици-купци бацали у присуству српских продаваца и српске страже.⁹⁷⁵

Пошто је трговина имала велики значај у привредном погледу и напретку земље Намесништво августа 1839. наређује да нико не сме да забрани трговцима који пролазе кроз Кнежевину Србију да своју стоку напасају у сеоским атарима. Они наравно нису смели да уништавају туђе усеве, непокошене ливаде. Уколико њихова стока или они (трговци) учине неку штету морали су да надохнаде.⁹⁷⁶

Средином јуна 1839. дошло је до сукоба у Крушевцу око продаје соли. Сукоб је покренут између житеља Крушевца који су се бавили трговином и становника из околних села који су такође хтели да продају со на варошком пазаришту. Вербални сукоб довео је до тога да се и једни и други обраћају Начелству за помоћ и решење овог проблема. Пошто Начелство није могло да реши ово питање обећало је да ће консултовати више органе власти, али становници вароши нису тиме били задовољни и одмах су се договорили да затворе све дућане и да их не отварају док сељаци који продају со не изађу из града. Под притиском Начелства сељаци су отишли на крај чаршије и тамо су продавали со, чекајући одговор из Београда. И поред тога власници дућана су одбијали да отворе своје радње, али су под притиском окружне власти ипак попустили. Поред продаје соли проблем је била и продаја воловске коже, која се продавала за опанке, али и осталих намирница (сира, кајмака, ракије, јабуке, луча). Министарство унутрашњих дела је сматрало да је поступак становника вароши противан свим правилима и да они морају да буду послушну надлежним органима власти и да ће уколико тако наставе према њима бити примењене још строжије мере и

⁹⁷⁵В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 121, фусноста 59а.

⁹⁷⁶К. Џамбазовски, *нав. дело*, 212–213.

казне. Савет је решавајући поменути проблем предложио Намесништву да људи са села у чаршији могу да продају само сирово воће и бостан, што је и прихваћено.⁹⁷⁷

12.3. Пољопривреда

Највећи број становника Крушевачког округа бавио се пољопривредом, која је била веома неразвијена, изразито екстензивна, док се највише пажње придавало сточарству. Кнез Милош и његови наследници борили су се различитим мерама да уведу ред и да оснаже српско село и сељака.⁹⁷⁸

На основу извршеног пописа становништва Крушевачког округа након ослобођења имамо увид и у имовно стање које је приказано у табели 34. Највише плодне земље за орање било је у Бугар Моравском срезу, док је Кознички срез имао највише пашњака и ливада, као и винограда, јер су ти крајеви и данас богати виновом лозом (Жупа). Трстенички срез имао је највише засађених стабала шљива.

Табела 34. Имовно стање Крушевачког округа 1835. године⁹⁷⁹

Назив среза	Плугова орања	Коса ливада	Мотика винограда	Стабала шљива
Крушевачки	3 491 ½	4 070 ¼	3 141	26 462
Бугар Моравски	4 094 ½	2 832 ½	1 441 ¼	16 074
Кознички	3 905	5 026	4 274	9 372
Трстенички	1 884 ¾	3 911	2 096	46 658
Јошанички	1 518 ½	3 160	1 359	941
Укупно:	14 894 ¼	17 999 ¾	12 311 ¼	99 507

На основу главних извода спахијских прихода у храни (кукурузу, пшеници, јечму и зоби за 1834. у Крушевачком округу) видимо да је у Бугар Моравској капетанији наведено 57 села са 897 домова. На нивоу ове капетаније прикупљено је 1

⁹⁷⁷ДАС, ДС, РNo 343/839, Министарство унутрашњих дела – Савету, 22. јун 1839; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 369–371; М. Петровић, *Финансије* I, 390; D. Milić, *nav. delo*, 143–144; Љ. Протић, *нав. дело*, 103–104.

⁹⁷⁸Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 92–97; D. Milić, *nav. delo*, 54–72.

⁹⁷⁹Дан орања – 0,365 ха, коса – 0,218 ха и мотика – 0,058 ха. Дан орања могао је да износи и 0,575 ха. Л. Цвијетић, *Попис становништва*, 17; 112.

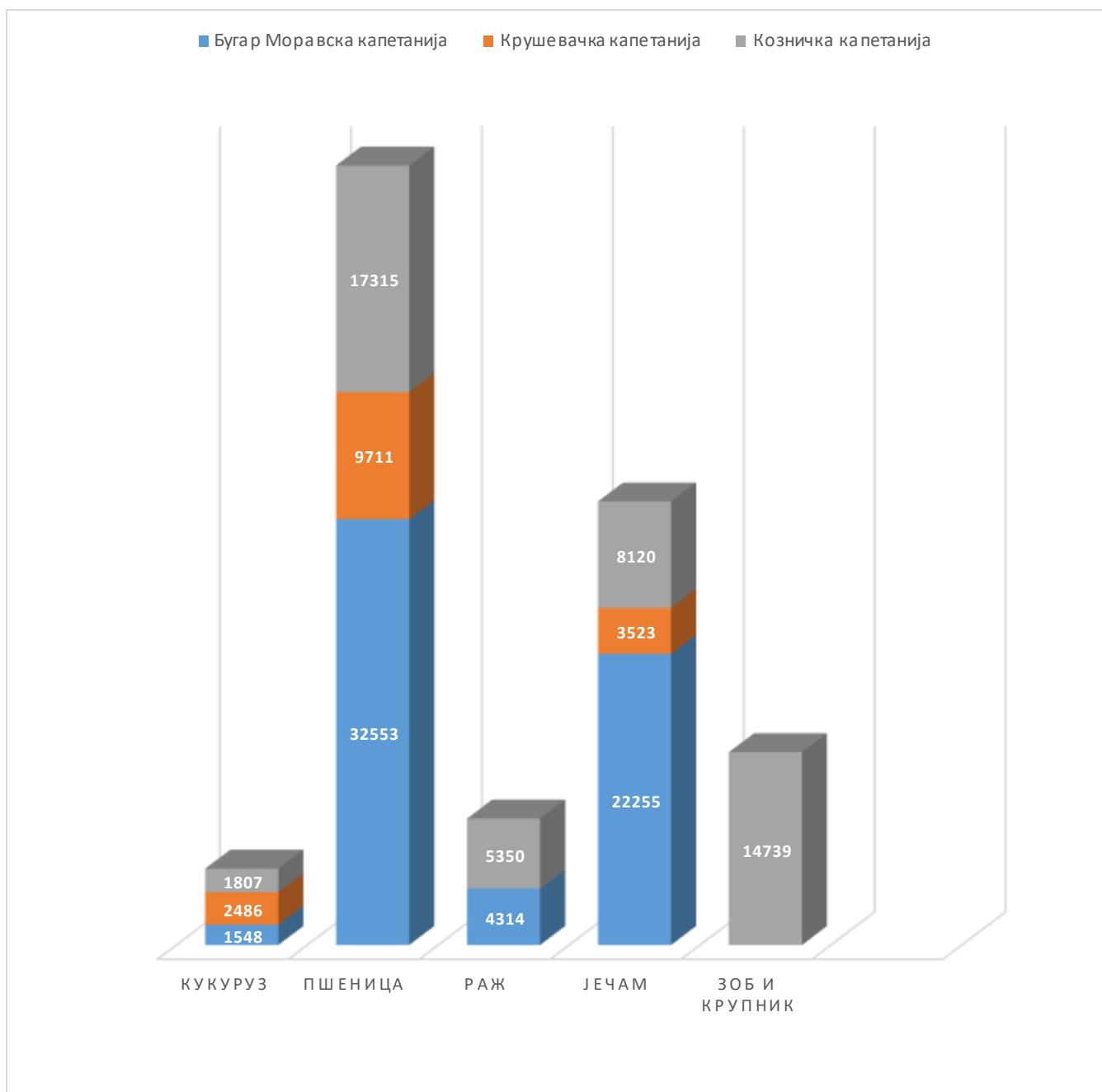
548 врећа кукуруза (највише домова имало је село Ђунис 41 и прикупило највише врећа кукуруза 111), пшеница је на нивоу капетаније прикупљена у износу 32 553 ока, раж 4 314 ока, јечам 22 255 ока. Од села у овој капетанији једино Лоћика није дала ни једну врећу кукуруза, Зебица ни једну оку пшенице. Раж се најмање сејао. Ту културу предала су села: Корман, Суповац, Нозрина, Житковац, Лужани, Тешица, Велики Дреновац, Врћановица, Мали Дреновац. Јечам нису предали становници Зебице, Срндаља, Позлате и Горњег Адровца.⁹⁸⁰ У Крушевачкој капетанији стање је било следеће: наведено је 58 насељених места, 57 села и варош Крушевац са укупно 1 517 домова. Предато је 2 486 врећа кукуруза, 9 711 ока пшенице и 3 523 ока јечма. Раж нико није предао. Варош Крушевац је тада имала 113 домова и предатих 130 $\frac{1}{4}$ врећа кукуруза и 70 ока пшенице. Највише домова од села у Крушевачкој капетанији имао је Пепељевац 73 и предатих 224 $\frac{1}{2}$ врећа кукуруза.⁹⁸¹ Козничка капетанија имала је 98 села и 1 337 домова. Предали су 1 807 $\frac{1}{4}$ врећа кукуруза, 17 315 ока пшенице, 5 350 ока ражи, 8 120 ока јечма и 14 749 ока зоби и крупника. Највише домова било је у Осредцима 57 и тамо се највише сејало зоби и крупника. Предато је 1 602 оке.⁹⁸²

На графикону 1. приказана је прикупљена пољопривредна култура по срезовима, као и учесталост одређених култура по капетанијама Крушевачког округа 1834. године.

⁹⁸⁰Б. Перуничкић, *Крушевац*, 154–156.

⁹⁸¹*Исто*, 156–158.

⁹⁸²*Исто*, 158–162.

Графикон 1. Пољопривредне културе у Крушевачком округу 1834. године

Највише домова у Крушевачком округу било је у Крушевачкој капетанији, па затим у Козничкој, а најмање у Бугар Моравској. Кукурз се највише сејао у Крушевачкој капетанији, пшеница у Бугар Моравској, а раж у Козничкој капетанији, док га у селима Крушевачке капетаније нема. Јечма је највише било у Бугар Моравској капетанији, док се зоб и крупник сејали само у селима Козничке капетаније.

Прикупљене житарице су остале у Крушевачком округу, а у Крагујевац је однето само 20 857 ока јечма.⁹⁸³

На основу главних спахијских прихода за 1834. који су прикупљани у Крушевачком округу видимо да се плаћало по два гроша на мушку главу, затим на воденично витло, на свадбу, на казан, такође по два гроша. Посебна ставка била је жировнина и то сеоска по 20 пара, нагоница по 30 пара, свињска попаша која се плаћала по четири пара. Од меда се давало по две оке, од кљука по шест пара на оку. Бугар Моравска капетанија имала је 1 303 глава које су плаћале порез у укупном износу од 17 521 грош и четири пара. Крушевачка капетанија имала је 2 042 пореских глава и укупан износ пореза од 18 308 гроша и 22 пара. Козничка капетанија имала је 1 976 пореских глава и плаћала порез у износу од 11 730 гроша и 20 пара. У овој капетанији тада се налазило и непродато вино ракија из Жупе, који ће бити додати укупном износу новца након продаје. На нивоу Крушевачког округа евидентирано је за 1834. 5 321 пореска глава и 47 560 гроша и шест пара спахијских прихода.⁹⁸⁴

Сточарство је била најчешћа грана пољопривреде којом се бавило становништво како Крушевачког округа, тако и Кнежевине Србије. Шуме и пашњаци којима је била богата Кнежевина Србија ишле су у прилог томе. У табели 35. дат је списак попаше и број комада говеда у капетанијама Трстеничкој и Новоселској. Видимо да је попаша у овим капетанијама била честа на алијама Гочу и Гвоздацу и да је евидентирано 310 комада говеда, а њихови власници су плаћали један грош по грлу, што даје 310 гроша новца који је рачунат као приход Исправничества Крушевачког округа. Овом приходу додато је још 40 гроша од продатих ливада у Гочу, које је купио Мијаило из Рогавчине за 25 гроша и Ђока Арнаутин из Грачаца за 15 гроша.

⁹⁸³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 163.

⁹⁸⁴*Исто*, 164–175.

Табела 35. Списак попаше у Гочу и Гвоздацу у капетанији Трстеничкој и Новоселској
за 1835.⁹⁸⁵

Бр.	Имена власника стоке	Комада говеда	Гроша	Пара
1.	Сима Удовичић из Новог Села	30	30	
2.	Иван Пешић из Новог Села	10	10	
3.	Ђока кмет из Курилова	40	40	
4.	Веселин кмет из Врњаца	70	70	
5.	Милоје из Врбе	40	40	
6.	Веско из Стубла	20	20	
7.	Ранко из Витановца	30	30	
8.	Антоније из Рамни	40	40	
9.	Авић из Рамни	20	20	
10.	Гаја из Предана	10	10	
	Укупно:	310	310	

На основу података датих у табели 2. видимо да је број оваца у три капетаније Крушевачке нахије током 1833. износио 72 654. Навјише их је било у Бугар Моравској (просек по насељеном месту би износио 589,52) и Козничкој (просек по насељеном месту би износио 455,53), доста мање у Крушевачкој (просек по насељеном месту би износио 254,98) где се јавила болест која је десетковала сточни фонд у периоду од 1831. до 1833. године. Током 1834. као власник са највише коза и оваца спомиње се крушевачки трговац Павле Тројановић.⁹⁸⁶

Поред стоке и житарица Крушевачки округ је био богат и виновом лозом и шљивом. На основу спискова прикупљеног десетка од вина и ракије 1834. у Козничкој капетанији прикупљено је 152 839 ока цибре, 40 060 ока вина и 15 480 ока ракије. Навјише цибре, вина и ракије прикупљено је у Великој Крушевици.

⁹⁸⁵ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No 9/836.

⁹⁸⁶Б. Перуничкић, *Крушевац*, 104–109; Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 46.

Списак вина, ракије и џибре прикупљених од десетка у Козничкој капетанији 1834.

године⁹⁸⁷

Имена села	ока џибре	ока вина	ока ракије
1. Велика Крушевица	14704	4600	1750
2. Ботуња	9840	3000	1100
3. Парчин	6235	2500	650
4. Доња Барина	9061	3050	1450
5. Горња Барина	5875	1600	700
6. Трнавце	2836	1100	280
7. Бабице	1710	600	130
8. Риђевшица	953	300	120
9. Гордновац?	1833	950	150
10. Јасиковица	8959	2600	1000
11. Бучје	2538	300	150
12. Штитаре	1915	500	150
13. Баре мала	3164	900	300
14. Горње Стањево	1687	600	350
15. Мала Крушевица	6804	1950	750
16. Доње Стањево	6029	1800	650
17. Буков дол	3948	1010	500
18. Покрп	7218	2050	800
19. Црвена јабука	4898	1700	450
20. Смонице	7075	1600	700
21. Баре велико	7588	2000	800
22. Марковина	1655	500	200
23. Дрена	5945	1500	550
24. Ракља велика	8175	2050	900
25. Барница	5374	900	550
26. Лукаревина	2582	600	250

⁹⁸⁷ ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No9/836; Милисав В. Лутовац, *Жупа александровачка, антропогеографска испитивања*, у: Копаоник, Жупа, Расина, Трстеничка Морава, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2020., 366–367.

27. Врануевце	713	200	100
28. Голубовац	6908	-	- у кљуку продате
29. Ржаница	6619	-	- у кљуку продате
Укупно:	152 839	40 060	15 480

Прикупљена ракија и вино су продати у Крагујевац и Јагодину и то 21 814 ока вина и 14 240 ока ракије; за готов новац продато је 16 346 ока вина и 1 240 ока ракије и то за 10 483 роша и 32 паре; око 500 ока вина се укиселило и постало сирће, док је око 1 400 ока вина истекло из бачви.⁹⁸⁸

Винограде по Жупи су имали и становници других села и места ван истоименог среза. Они су давали десетак и на списковима су посебно приказани. Виноградарски десетак прикупљен је у Козничкој (Жупској) капетанији 1835. од 27 људи, јабанаца (становника села и места ван Жупске капетаније) у износу од 1 286 ока, што је приказано у табели 36. Највише винограда имали су становници села: Левића, Судимља, Бозољина, Рамништа, Бабинаца из Јошаничке или Трстеничке капетаније.

Табела 36.Списак села и имена људи (странаца) који су одвојили виноградски десетак у Жупској капетнији 1835. године⁹⁸⁹

Бр.	Имена села и домаћина и износ десетка	Ока
1.	Судимље, Никола Петровић	32
2.	Левић, Мијаило Драгоиловић	20
3.	Левић, Тодосије Стаматовић	140
4.	Левић, Радосав Живковић	120
5.	Судимље, Лазар Думановић	90
6.	Бабинце, Стеван Недељковић	50
7.	Бабинце, Јован Лазаровић	100
8.	Трећак, Недељко Савић	30
9.	Трећак, Никола Мијаиловић	15
10.	Бабинце, Миленко Сретеновић	15
11.	Левић, Павле Радовановић	20

⁹⁸⁸ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No9/836.

⁹⁸⁹Исто.

12.	Сеоце, Риста Васиљевић	24
13.	Луково, Радивоје Јовановић	20
14.	Левић, Мијаило Тодоровић	30
15.	Левић, Јован Груић	30
16.	Рамниште, Петар Станковић	10
17.	Рамниште, Миладин Дмитровић	10
18.	Рамниште, Стеван Максимовић	25
19.	Бозољин, Милован Ракић	30
20.	Левић, Илија Мијаиловић	45
21.	Кнежево, Никола Гавриловић	90
22.	Кнежево, Милутин Живковић	30
23.	Бозољин, Ђорђе Томић	135
24.	Бозољин, Радован Марковић	35
25.	Бозољин, Тодосијевић Сима	100
26.	Бабинце, Милосав Здравковић	30
27.	Белошије, Милосав Симоновић	10
Укупан износ виноградарског десетка:		1 286

У капетанији Бугар Моравској за 1835. прикупљен је вински десетак од јабанаца (странаца, досељеника) из села Дражевца, који су имали винограде у Тешичком брду, и то 162 ока цибре.

Винограда је било и на простору Јошаничког среза, али због веће надморске висине и конфигурације терена приноси су били доста слабији. У једном извештају из септембра 1837. сазнајемо да је виноград у Јошаници добро родио, али ће грожђе остати зелено, јер прекривено снегом, који је тада пао крајем септембра.⁹⁹⁰

У Кнежевини Србији, а и у Крушевачком округу као пољопривредна култура гајио се и пасуљ. Наиме, Исправничество Крушевачког округа је имало обавезу током марта 1837. да прикупи 900 ока пасуља и пошаље у Карановац за исхрану гвардије.⁹⁹¹

Током 1840. стање усева, винограда воћа било је веома добро, али је истакнуто да је цена хране у Крушевачком округу била велика. Подаци достављани Савету дају

⁹⁹⁰ДАС, ДС, РNo 406/837, Исправничество Округа Крушевачког – Савету, 16. септембар 1837. године.

⁹⁹¹ДАС, ДС, РNo 105/837, Исправничество Крушевачко – Савету, 11. март 1837. године.

нам увид у оквирне цене хране у окрузима Кнежевине Србије, што је приказано у табели 37.⁹⁹²

Табела 37. Цене хране у Кнежевини Србији 1840. године

Р. Б.	Назив округа	Цена пшенице (пшеничног брашна)	Цена кукуруза	Цена јечма	Цена ражи
1.	Крушевачки округ	75 гроша за товар (100 ока)	60 гроша за товар (100 ока)	45 гроша за товар (100 ока)	/
2.	Пожаревачки округ	45-50 гроша за товар	30-35 гроша за товар	/	/
3.	Подрински округ	16-18 пара за оку	18-20 пара за оку	10 пара за оку	
4.	Шабачки округ	18-20 пара за оку	/	10-12 пара за оку	
5.	Крагујевачки округ	13-15 пара за оку	16-18 пара за оку	10-12 пара за оку	
6.	Руднички округ	21-25 пара за оку	20 пара за оку	/	
7.	Јагодински округ	/	40 гроша за товар	20-25 гроша за товар	
8.	Гургусовачки округ	60 гроша за товар	50 гроша за товар	36 гроша за товар	
9.	Чачански округ	15-16 пара за оку	17-18 пара за оку	10-12 пара за оку	
10.	Алексиначки округ	50-60 гроша за товар	35-40 гроша за товар	20-35 гроша за товар	
11.	Ваљевски округ	19-25 пара	19-25 пара		

⁹⁹²ДАС, ДС, РNo 101/840, Начелство Крушеваког округа јавља о стању усева и хране 22. јула 1840. године.

		за оку	за оку		
12.	Црноречки округ	45-50 гроша за товар	30-35 гроша за товар	30 гроша за товар	
13.	Београдски округ	14-16 пара за оку		30 гроша за товар	
14.	Ужички округ	20-25 пара за оку	20-25 пара за оку	12-16 пара за оку	15-18 пара за оку
15.	Крајински округ	40-45 гроша за товар	23-28 гроша за товар		
16.	Смедеревски округ	30 гроша за товар	30 гроша за товар		
17.	Ћупријски округ	/	/	/	/

На основу података о ценама хране у Кнежевини Србији 1840. видимо да је храна у Крушевцу била прилично скупа. Разлози за то су могли бити различити: погранична област према Османском царству и појачана трговинска размена, значај и величина округа, можда чак и већа платежна могућност. Окрузи су достављали различите информације и мере. Ако поредимо округе који су достављали цене за један товар (100 ока) онда Крушевачки округ има највеће цене пшенице, кукуруза и јечма. Неки окрузи су достављали цене хране за једну оку (1,27 kg) и изражавали у парама, док се товар (100 ока) плаћао у грошевима. Ако би израчунали цену храну рачунајући на оку она би била већа, али разлог свему томе је што је увек јевтиније купити већу количну хране, где долази до корекције цене, док су за мању количину хране цене свакако веће. Ћупријски округ тада није доставио цене хране, а једино је Ужички доставио цену за раж, што значи да су најчешће доминирале житарице: кукуруз, пшеница и јечам. Али и поред свих разлика и непотпуних података ове информације су значајне јер нам дају увид у цене хране и могућност за нека поређења, посебно што се тиче каснијих периода, када су овакви подаци улазили и у пописне књиге.

12.4. Изградња сеоских и среских магацина и прикупљање хране

Током марта 1836. кнез Милош је донео одлуку о прикупљању хране, грађењу магацина и чувању хране у магацинима која би се користила када наступе гладне године, тешка времена или неки непредвидиви догађаји. Поступајући по одлуци кнеза и

Савета Исправничества пренела су обавештења по срезовима и даље по селима о потреби изградње магацина за храну величине по 60 ока у корену хране која би се скупљала од сваке пореске главе и са реализацијом тога. У табели 38. приказан је списак прикупљење хране у Крушевачком оркуга крајем октобра 1836. године.⁹⁹³

Табела 38. Списак прикупљене магацинске хране у Крушевачком округу при крају октобра 1836. године⁹⁹⁴

Број			Имена срезова	Прикупљена храна 1836. године	
Срез	Село	Пореске главе		Товар	Ока
1.	53	1828 ½	Крушевачки	1097	10
2.	98	1794 ½	Кознички	1076	70
3.	13	976	Трстенички	585	60
4.	57	1321	Бугар Моравски	792	90
5.	7	730	Јошанички	438	
			Укупно	3 990	30

Према извештају Исправничества Крушевачког округа у свим срезовима сакупљена је храна и остављена у сувим и здравим магацинима, док прошлогодишња храна није сачувана. Највише прикупљене хране било је у Крушевачком срезу, сразмерно његовој величини, тј. броју пореских глава, а најмање у Јошаничком. Укупно је крајем 1836. било у Крушевачком округу на чувању у магацинима 3 990 товара и 30 ока хране.

Поступајући по наредби Савета Исправничество Крушевачког округа почетком 1837. почело је са прикупљањем правитељствене (државне) хране и то по 15 ока по пореској глави (10 ока пшенице и пет јечма). Прикупљена храна користила се и за исхрану војске. Крајем фебруара 1837. Исправничество Крушевачког округа је одредило људе који су прикупљену пшеницу (по 10 ока на пореску главу) очистили, самлели и након тога је послато брашно у Карановац за потребе гвардије (16 950 ока). За те потребе искоришћена је пшенице из Козничког среза: 17 245 ока је самлевено, на

⁹⁹³ДАС, ДС, II А, Ф 2, No 23.

⁹⁹⁴Исто.

ујам је отпало 815 ½ ока, а остало је послато у Карановац старешини Самаилског среза, Чачанског округа, капетану Ристи Јовановићу. Након тога у Крушевачком округу је остало 49 255 ока пшенице и 33 250 ока јечма.⁹⁹⁵ Због проблема на граници Козничког среза током 1837. и већег ангажовања војске потрошено је из Козничког среза 3 311 ока јечма, из Крушевачког среза 600 ока пшенице и из Трстеничког среза 730 ока пшенице. По налогу Савета трошак потрошене хране је признат и одбијен од укупних рачуна Исправничества крушевачког.⁹⁹⁶

Табела 39. Списак прикупљене хране по 15 ока од сваке пореске главе у Крушевачком округу 1837. године

Р.Б.	Имена срезова	Број пореских глава	Пшеница (ока)	Јечам (ока)
1.	Кознички	1 794	17 940	8 970
2.	Крушевачки	1 828 ½	18 285	9 142 ½
3.	Трстенички	976	9 760	4 880
4.	Бугар Моравски	1 321 ½	13 215	6 607 ½
5.	Јошанички	730	7 300	3 650
	Укупно:	6 650	66 500	33 250

Преостала храна налазила се у добром чуваним зградама под надзором сеоских кметова. Остатак пшенице из Козничког среза од 795 ока чувао се у среском амбару.

Крајем јуна 1837. вршиле су се провере по Исправничества да ли хране и даље има, јер ју је требало искористити пре почетка нове жетве. Сваки срески старешина је морао да јави Исправничеству да ли у његовом срезу има правитељствене (државне) хране, а ако нема да достави извештај по чијем је налогу и како је потрошена. Октобра исте године извршен је попис заостале хране која се чувала при среским и сеоским магацинима Крушевачког округа и достављена Савету, што је приказано у табели 40.⁹⁹⁷

⁹⁹⁵ДАС, ДС, II А Ф II No75/836, Исправничество Крушевачког округа – Савету, 16. фебруар 1837; Исправничество Крушевачког округа – Савету, 18. март 1837. године.

⁹⁹⁶ДАС, ДС, PNo 378/837, Исправничество – Савету, 24. септембра 1837; Савет – Исправничеству крушевачком, 14. октобар 1837. године.

⁹⁹⁷ДАС, ДС II А, Ф II, No75/836, Исправничество Округа Крушевачког – Савету, 19. јун 1837; Исто, PNo 700/837, Магистрат Округа Крушевачког – Савету, 24. фебруар 1838. године.

Табела 40. Списак хране у магацинима у Крушевачком округу крајем октобра 1837.
године

Број			Имена срезова	Остало из		Прикупљено		Укупно	
Сре	Села	Пореских		1836. године		1837. године			
за		глава		товар	Ока	товар	Ока	товар	Ока
1.	59	2 046 ½	Крушевачки	1 097	10	130	80	1 227	90
2.	98	2 081	Кознички	1 076	70	171	90	1 248	60
3.	57	1 433 ½	Бугар Моравски	792	90	72	-	864	90
4.	20	1 898 ½	Јошанички и Трстенички	1 023	60	116	50	1 140	10
Укупно:				3 990	30	491	20	4 481	50

У извештају је назначено да је храна непоковарена, да се чува у добрим, чврстим и високим магацинима, подигнутим од земље. Из 1836. сачувано је 3 990 товара и 30 ока, док је у 1837. прикупљен 491 товар и 20 ока, што је чинило укупно 4 481 товар и 50 ока хране. Највише је сачувано хране у Крушевачком округу, а најмање у Бугар Моравском, док је у Козничком срезу прикупљено највише нове хране.

Брига државе о народу, војсци и свим институцијама огледала се у очувању здраве хране која је била неопходна за живот, што је доводило и до очувања државе у најтежим и непредвидивим околностима.

12.5. Економи – покушај уређења живота на селу 1837. године

Један од показатеља бриге државе за развој и напредак привреде, а и српског села као њеног главног носиоца у Кнежевини Србији у време кнеза Милоша били су економи, чији је задатак био да по селима, срезовима и окрузима брину о сеоским

напретку, да саветују сељаке, помажу им да повећају приходе и тако побољшају свој положај и статус, а самим тим и локални, државни и српски у целини.⁹⁹⁸

Као што смо већ нагласили у претходним поглављима, најважнија грана привреде у Кнежевини Србији било је сточарство. Највише су гајене: свиње, овце, козе, говеда, коњи. По селима је било развијено и пчеларство. Одмах иза сточарства стајала је земљорадња. Обрађивање земље је било врло примитивно. Након ослобођења у Србији се сејао кукуруз, док су пшеница, јечам и раж били ретки. Поврће се сејало само колико је потребно за домаће потребе. Од воћа су највише сађене шљиве и винова лоза.⁹⁹⁹

Огромне шуме коришћене су за исхрану свиња, а приходовало се и од извоза шишарке. Због непланског крчења шума зарад досељавања и изградње Кнежевине Србије кнез Милош је 1820. и 1821. наредио да се гора не уништава, а шуме да се пазе и чувају. Народни суд је 29. августа 1833. предложио да се у свакој нахији постави по један шумар, што је и учињено. Изгледа да нахијски шумари временом губе на значају, па три године након њиховог избора поново се налаже постављање чувара у шумама. По наредби кнеза Милоша почетком марта 1836. коју је Савет даље проследио војним командантима и Исправницима по срезовима су изабрани шумари, који су имали задатак да обилазе и надгледају шуме, да их чувају и да спрече немилосрдну сечу до које је долазило услед процеса крчења због насељавања становништва, али и потребе за обрадивом земљом. У табели 41. дат је списак шумара у Крушевачком округу и њихова годишња плата која је износила 60 талира у Крушевачком, Козничком и Бугар Моравском срезу и 48 талира у Јошаничком и Трстеничком срезу.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁸Бојан Панић, *Економи и њихове дужности у време прве владе кнеза Милоша Обреновића – пример Крушевачког округа*, у: Расински анали 17, Крушевац 2019, 61 (=Б. Панић, *Економи*).

⁹⁹⁹Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, културне прилике од 1815. до 1839. године, Београд 1983, 9–12 (=Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*); Љ. Протић, *нав. дело*, 25–26; Бојана Миљковић-Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије 1834–1867*, Београд 2014, 121–142; 146–160 (=Б. Миљковић-Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије*); Б. Панић, *Економи*, 61-

¹⁰⁰⁰ДАС, ДС, II А, Ф 2, No 63, Исправничество округа Крушевачког – Савету, 7. април 1836;

Т.Р.Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, 12–13; Љ. Протић, *нав. дело*, 27–28; В. Стојанчевић, *Милош Обреновић*, 132; Б. Миљковић-Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије* 69-93; Б. Панић, *Економи*, 61–62.

Табела 41. Списак шумара у Крушевачком округу

Бр.	Назив среза и име и презиме шумара	Талира
1.	Крушевачки срез - Риста Радосављевић из села Мудраковца	60
2.	Бугар Моравски срез - Миленко Госпавић из села Зебице	60
3.	Кознички срез - Илија Богосављевић из села Кожегина	60
4.	Трстенички срез - Марко Клиндов из села Врњаца	48
5.	Јошанички срез - Милисав Пајовић из села Бање	48

Да би унапредио економију, сачувао шуме, сеоску привреду и помогао сељацима у обради земље и повећању приноса, кнез Милош је одлучио да се 17. јуна 1837. укину шумари, а уместо њих формирају економи. У указу о установљењу звања економа и њиховом постављењу наведено је да економ треба уз помоћ кметства да се стара да правилно извршава прописане дужности које би довеле до процвата народне економије.¹⁰⁰¹

Истог датума, 17. јуна 1837., издата је и уредба о дужностима економа, који су требали да се старају о томе да сваки земљорадник, тј. свака ожењена глава, мора да посеје стрног жита: три дана пшенице, један дан ражи, два дана јечма.¹⁰⁰² Ако на том земљишту не може да се посаде озиме културе, онда је потребно посадити исту количину пролећних усева. Сваки домаћин је имао обавезу да посеје кукуруза од три дана орања, кромпир од један дана орања, а ако није у могућности, барем пола дана. Исто толико је било предложено и да се посеје проје. Тако је дата могућност сељацима да ако не могу да сеју озиме усева, могу пролећне; уколико не могу стрна жита, могу да посаде кромпир и кукуруз дупло. Уредба је предвиђала и време када је потребно обавити ове послове. Јесења пшеница, јечам и раж требало је да се посеју и повлаче од Михолдана или до Петковице (свете Петке). Уколико то није било урађено, била је предвиђена казна. Свака сорта пролећног усева, као и кромпира почињала је да се сади

¹⁰⁰¹ДАС, КК, XL, 138, Кнез Милош: Указ о установљењу звања економа и њиховом постављењу, 5. јун 1837. године; Исто, ДС, РNo 294/837, Исправништво крушевачко – Савету, 21. јун 1837; *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији*, у досадашњим зборницима нештампаних, а изданих од 2 фебруара 1835. до 23. октобра 1875., XXX, Београд 1877., 196. (=Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији, XXX); Т.Р.Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, 13; В. Стојанчевић, *Милош Обреновић*, 132. Б. Панић, *Економи*, 62.

¹⁰⁰²1 дан = 0,57 ха. Л. Цијетић, *Попис становништва*, 17, фуснота 19.

од фебруара па до последњег дана марта, а ако би било лоше време могло је да се продужи до половине априла. Предвиђено време за сејање кукуруза било је од половине априла па до летњег светог Николе. Хељда и проја могле су да се посеју од половине јуна до Видовдана; пасуљ, грашак, сочиво, боб и слична варива могла су се сејати у пољима или баштама од марта да краја маја. Од почетка марта било је предвиђено да се обаве пролећни радови у виноградима и њихово резање. Економ је имао обавезу да одреди дан када ће се почети косидба, жетва, брање кукуруза, винограда, с тим да је морао да прати да сви у исто време заврше, да не би стока неке уништила усеве. Уколико би се десило да сено остане у пластовима, стоговима или крстима и због лошег времена пропадне, економ је могао да казни власника, али је имао обавезу да прати и да не дозволи да уопште дође до таквих случајева. Економ је требао да утиче на људе по селима да што више у својим баштама посаде: лука, купуса, беле репе, цвекле, паприке, краставца, тикава, нане, жалфије, шафрана, ротквице, крушке, јабуке, шефтелије, трешње, вишње, дудове, орахе. Дужност економа била је везана и за чување шума од неуредног сечења и уништавања, пошто су заменили шумаре. Поред тога требали су да саветују становнике села да боље чувају стоку, да им не буде неугледна и мршава, да је боље негују и стварају боље, крупније и лепше бравове.¹⁰⁰³

У Крушевачком округу се почетком јула 1837. поступило по уредби кнеза и Савета. Одређени су економи, сачињени спискови и прослеђени вишим државним органима. У табелама 42, 43, 44, 45. и 46. дати су спискови које су среске старешине Крушевачког округа доставиле са именима села, бројем пореских глава и именима изабраних економа.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰³ Б. Панић, *Економи*, 62–63.

¹⁰⁰⁴ *Исто*, 63–71.

Табела 42. Списак села, пореских глава и економа у Трстеничком срезу¹⁰⁰⁵

Р.Б.	Назив села	Број пореских глава по селима	Укупан број пореских глава у срезу	Име и презиме економа
1.	Почековина	79		Никола Белић из Руђинаца
2.	Стари Трстеник	57		
3.	Лопаш	49		
4.	Доња Црнишава	44		
5.	Озаци	197		
6.	Горња Црнишава	35		
7.	варош Трстеник	175		
8.	Дубље и Попина	79		
9.	Руђинци	88		
10.	Врњци	75		
11.	Рсова и Липова	82		
12.	Ново Село	144		
13.	Гоч и Предол	39	1143	

Табела 43. Списак села, пореских глава и економа у Јошаничком срезу

Р.Б.	Назив села	Број пореских глава по селима	Укупан број пореских глава у срезу	Име и презиме економа
1.	Гокчаница	123		Милисав Павловић из Бање
2.	Пискања	79		
3.	Рвати	117		
4.	Ново Село	178		
5.	Плана	113		
6.	Бања	119		
7.	Елакци	98	827	

¹⁰⁰⁵ ДАС, КК, XL, 138; Б. Панић, *Економи*, 64–71.

Табела 44. Списак села, пореских глава и економа у Козничком срезу

Р.Б.	Назив села	Број пореских глава по селима	Укупан број пореских глава у срезу	Име и презиме економа
1.	Ступањ	39		Илија Богосављевић из Кожетина
2.	Горњи Ступањ	31		
3.	Гаревина	13		
4.	Доња Злегиња	25		
5.	Горња Злегиња	18		
6.	Суботица	26		
7.	Вражогрнци	14		
8.	Трнавци	25		
9.	Ћелије	7		
10.	Стрелари	6		
11.	Набрђе	3		
12.	Златор	32		
13.	Равни	9		
14.	Богеше	10		
15.	Разбојна	17		
16.	Жуње	16		
17.	Дубце	8		
18.	Мошуте	5		
19.	Криви Брод	5		
20.	Батоте	41		
21.	Липовац	36		
22.	Лепенац	31		
23.	Брђане	17		
24.	Жарево	20		
25.	Шошиће	15		
26.	Трошановац	31		
27.	Мала Грабовница	10		

28.	Дртајевци	6		
29.	Велика Грабовница	47		
30.	Жилце	24		
31.	Кочине	11		
32.	Грашевце	42		
33.	Влајковце	14		
34.	Палевштица	17		
35.	Гочманци	9		
36.	Радманово	11		
37.	Ливађе	14		
38.	Брзеће	25		
39.	Новаци	23		
40.	Боботе	20		
41.	Витково	18		
42.	Стањево	14		
43.	Рибаре	45		
44.	Мелентија	12		
45.	Грађани	7		
46.	Игрош	24		
47.	Доброљубци	31		
48.	Строинце	10		
49.	Ковиоце	12		
50.	Жилинци	7		
51.	Стубал	16		
52.	Парчин	9		
53.	Шљивово	11		
54.	Ботуње	24		
55.	Мала Врбница	16		
56.	Ракиа	9		
57.	Лесановац	9		
58.	Доњи Вратари	33		
59.	Кожетин	30		

60.	Старци	8		
61.	Босођане	3	1121	
62.	Латковац	27		
63.	Пуовац	18		
64.	Крива Река	45		
65.	Мачковац	14		
66.	Осредци	100		
67.	Дашница	27		
68.	Грчак	11		
69.	Ботурићи	27		
70.	Вратаре Горње	16		
71.	Бзеница	42		
72.	Плеш	27		
73.	Стајковци	10		
74.	Станишинци	60		
75.	Стременица	18		
76.	Ргавчина	55		
77.	Плоча	61		
78.	Козница	23		
79.	Велика Врбница	29		
80.	Брезовица	50		
81.	Ржаница	23		
82.	Братиће	7		
83.	Тржац	15		
84.	Дренча	15		
85.	Велуће	17		
86.	Округлица	12		
87.	Пасјак	7		
88.	Риђевштица	20		
89.	Јасиковица	44		
90.	Бучје	29		
91.	Кобиље	39		

Марко Протић из Ржанице

92.	Ратаје	61		
93.	Тулеш	20		
94.	Руденица	5		
95.	Стублица	13		
96.	Веља Глава	9		
97.	Лесковица	19		
98.	Љубинци	13	1028	

Табела 45. Списак села, пореских глава и економа у Крушевачком срезу

Р.Б.	Назив села	Број пореских глава по селима	Укупан број пореских глава у срезу	Име и презиме економа
1.	Сталаћ	83		Срећко Миловановић из Станака
2.	Браљина	10		
3.	Мојсиња	5		
4.	Макршане	42		
5.	Дедина	30		
6.	Текије	34		
7.	Гаглова	21		
8.	Паруновац	61		
9.	Пасјак	14		
10.	Мали Шиљеговац	19		
11.	Пољаци	14		
12.	Петина	9		
13.	Станци	13		
14.	Ловци	8		
15.	Дворане	28		
16.	Кобиље	22		
17.	Модрица	31		
18.	Трмчаре	40		
19.	Сеземча	8		

20.	Слатина	4		
21.	Ломница	49		
22.	Буци	15		
23.	Наупара	20		
24.	Витановац	26 ½		
25.	Јабланица	26		
26.	Купци	55 ½		
27.	Гркљане	12		
28.	Мајдево	33		
29.	Штитаре	19		
30.	Шаврани	20 ½		
31.	Горњи Степош	28		
32.	Доњи Степош	20		
33.	Липовац	13		
34.	Мудраковац	23		
35.	Головода	23		
36.	Прњавор	10		
37.	Бивоље	76	965 ½	
38.	варош Крушевац	257		Мијат Васиљевић из Крушевца
39.	Лазарица	77		
40.	Читлук	71		
41.	Пепељевац	94		
42.	Гари	22		
43.	Церова	19		
44.	Вучак	18		
45.	Лукавац	15		
46.	Мешево	20		
47.	Дољане	11		
48.	Себечевац	18		
49.	Треботин	50		
50.	Мала Врбница	15		
51.	Велика Врбница	37		

52.	Мрмош	24		
53.	Лаћислед	25		
54.	Омачница	62		
55.	Тоболци	44		
56.	Бреснопоље	51 ½		
57.	Стопања	86		
58.	Глободере	89		
59.	Мачковац	63	1168 ½	

Табела 45. Списак села, пореских глава и економа у Бугар Моравском срезу

Р.Б.	Назив села	Број пореских глава по селу	Укупан број пореских глава у срезу	Име и презиме економа
1.	Јаковље	14		Велимир Митровић из Крушинца
2.	Зубовац	11		
3.	Росица	10		
4.	Рибаре	32		
5.	Бољевац	9		
6.	Здравиње	34		
7.	Сушица	32 ½		
8.	Крушинци	13		
9.	Зебица	11		
10.	Гревци	15		
11.	Мала Река	13		
12.	Срндаље	4		
13.	Рлица	6		
14.	Беласица	12		
15.	Позлата	8		
16.	Гредетин	15		
17.	Пешчаница	9		
18.	Крушје	13		

49.	Голешница	6		
50.	Дашница	14		
51.	Копривница	16		
52.	Суповац	22		
53.	Грејач	31		
54.	Велики Дреновац	37		
55.	Мрсољ	61		
56.	Нозрина	43	805	

У Трстеничком срезу, у ком је наведено 1 143 пореских глава, дужност економа обављао је Никола Белић из Руђинаца. Милисав Павловић из Бање изабран је за економа Јошаничког среза у ком је евидентирано 827 пореских глава и седам насељених места. Кознички срез је имао два економа: Илију Богосављевића из Кожетина, који је добио на управу 61 насељено место и 1 121 пореску главу и Марка Протића из Ржанице, који је имао 37 насељених места и 1 028 пореских главе. Економски у Крушевачком срезу били су: Срећко Миловановић из Станака са 37 насељених места и 965½ пореских глава и Мијат Васиљевић из Крушевца са 22 насељена места и 1 168½ пореских глава. Срез Бугар Моравски је имао два економа: Велимира Митровића из Крушинаца, који је добио 34 села поменутог среза на управу и 712½ пореске главе и Марјана Томића из Доњег Адровца, који је добио 22 села и 805 пореских глава. Приликом пописа Јошанички и Трстенички срез су послали спискове насеља са извршеним ушоравањем, док су нпр. у Козничком срезу послали многа мања места и засеоке, нпр. Мачковац за који је још 1833/34. према попису станоништва Жупе предвиђено да се пркључи селу Крива Река.

Установа економа је кратко постојала и поред добре идеје она се није реализовала. Кнез Милош је стално мењао уредбе, правила, старешине и одлуке. Установа економа није могла да има позитивне резултате за пар месеци, него је требало да прође доста времена да она заживи. Приликом једне посете крајевима између Пожаревца и Свилајнца кнез је приметио небригу, лоше обрађену земљу и сељаке који чак нису ни знали за економе. Због тога је схватио да се ради о непотребним трошковима који оптерећују држану касу и одлучио да укине установу економа. Од тада су бригу о радовима у пољу преузеле среске старешине, а касније су уведени пољаци који су чували сеоске усеве од домаћих и дивљих животиња. Они су добијали

плату у зависности од села до села и договора који би постигли, а свака животиња која би била ухваћена да уништава усеје или ливаде затварали би се у сеоским оборима, а њен власник је био дужан да плати четири пара, који би припали пољацима.¹⁰⁰⁶

12.6. Посета немачког барона Хердера Крушевачком округу 1835. године

Поновно оживљање рударства у Србији почело је тридесетих година 19. века. Кнежевина Србија је у почетку директно управљала рудницима, ангажовала стручњаке из иностранства, припремала домаћи кадар школовањем у иностранству, давала концесије, доносила законе. Истраживања рудног блага започета су 1835. Хердеровим путовањем по Србији, а настављена су и у наредним деценијама све док није донет Рударски закон 1866. који је регулисао ово важно питање.¹⁰⁰⁷

Након ослобођења од турске власти аутономна Кнежевина Србија почела је да се изграђује. Од административне и државне управе, преко развоја градова, ушоравања вароши, варошица и села, насељавања становништва, посебна пажња придавала се и привредној делатности. Територија данашње Србије увек је била богата рудама и лековитим водама. Кнез Милош је то знао, али пошто Кнежевина Србија тада нема довољно образованих људи он тражи помоћ са стране. Како за формирање школа, за развој образовања, тако и за привредну делатност. У складу са тим треба посматрати посету саксонског рударског старешине барона Хердера који је обишао Србију 1835. године. ХердEROVA прерана смрт утицала је на то да планови о обнови рударства буду напуштени, али на то су утицале и сталне промене на челу Кнежевине и династичке

¹⁰⁰⁶Одлука о укидању економа донета је почетком септембра 1837. године. ДАС, ДС, РNo 460/837, кнез Милош – Савету, 13.септембар 1837; Исто, ДС, РNo 535/837, Кнез Милош – Савету, 31. октобар 1837. *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији у досадашњим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. године*, XXX, Београд 1877, 211–212; 219; В. Стојанчевић, *Милош Обреновић*, 132; Б. Перуничкић, *Земљишина својина*, 568. Б. Панић, *Економи*, 71.

¹⁰⁰⁷Испитивања рудног богатства у Кнежевини Србији настављена су и током 40-тих година 19. века учешћем браће Шулиц, Лангеа, Рекендорфа, Бидоа, Хејровског, Хандкена, Шафела, Брајтхаупта и др. Н. Вучо, *Развој индустрије*1, 87; Кристина Павловић, Жарко Илић, *Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године*, у: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. 4, Косовска Митровица 2020, 214; Бојана Миљковић Катић, *Стратегија развоја рударства и промене приоритета у рударском законодавству Кнежевине и Краљевине Србије*, *Зборник радова*, III Међународна конференција историја рударства средње Европе, IRSE*11, књига 2, Златибор 2011., 44–45; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 106–107.

борбе. На основу Дневника који је сачинио настала је публикација издата у Београду 1845, у којој је описано путовање познатог научника, док је потпуна, интегрална верзија овог дела издата у Пешти 1846. на немачком језику. Значај његових описа је и у историјском, етнолошком, археолошком, архитектонском погледу, фолклорном, посматрању биљног и животињског света (флоре и фауне)...¹⁰⁰⁸

Барон Хердер је за награду од 1 000 дуката обишао Кнежевину Србију у периоду од августа до новембра 1835. године. Пронашао је да је богата гвозденом, бакарном и оловном рудом, као и угљем, сољу и минералним водама. Своја истраживања је посветио некада коришћеним рудницима, ослањајући се на народно казивање, а мање на самосталном проналажењу нових рудних налазишта или минералних и лековитих извора.¹⁰⁰⁹

Барон Хердер је пут Србије кренуо 21. јула 1835. из Фрајберга. Са Хердером је стигао и његов саветник за рударство Целер, регистратор Лешнер и баронов лични слуга. Савет Кнежевине Србије је одредио директора канцеларије Стевана Радичевића да им буде пратња, јер је знао немачки језик. Путовање барона Хердера почело је 5. септембра 1835, кад су из Крагујевца кренули пут Јагодине. Истраживање је трајало 17 дана и обухватало је осам различитих путних праваца и релација. Прво је обилазио крајеве источне Србије.¹⁰¹⁰

Јован Обреновић је писао Исправништву Крушевачког округа 9. септембра 1835. и тражио да га обавесте када у њихов округ дође „краљевско-саксонски рудокопац барон Хердер“. Војни командант Моравско подринске области упутио је и почетком октобра 1835. писмо капетанима крушевачким, пазарским и старовлашким у ком им налаже да помогну барону Хердеру када дође у њихову капетанију и да му покажу све што тражи, посебно минералне и лековите воде.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸Б. Куниберт наводи да је барон Хердер био син чувеног филозофа истог имена. Сигмунд Аугуст Волфанг фон Хердер, *Рударско путовање по Србији, спроведено 1835. године по налогу владе Кнежевине Србије*, с немачког превела: Добрила Бегенишић, Београд 2014., 9–15 (=Хердер, *Рударско путовање по Србији*); Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, друга књига, 34.

¹⁰⁰⁹Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 100.

¹⁰¹⁰У Пожаревац је стигао 10. септембра. Након тога у Смедерево. Хердер, *Рударско путовање по Србији*, 19, 24, 27 110–117; Ненад Анжел, *Рударство у Кнежевину Србији од 1835. до 1839. године*, у: *Рударски радови* 4, Ресавица 2014, 22.

¹⁰¹¹ДАС, КК XIV, 652, Јован О. – Исправништву крушевачком, 28. август 1835; Исто, 57, Јован О. – капетанима крушевачким, пазарским и старовлашким, 23. септембар 1835. године.

У оквиру пете путне релације како је назначена у Дневнику барон Хердер је посетио Крушевачки округ. Из источне Србије и Соко Бање прешао је у Алексинац 14. октобра 1835. године. Следећег дана, 15. октобра 1835. прешли су на простор Крушевачког округа и то према планини Јастребац и Рибарској Бањи. Јужну Мораву су прешли код места Бунарише, с десне на леву обалу пребацили су се сплавом. На падинама планине Јастребац забележно је да има глине и храстових шума, које су козе доста уништиле. Тек на падинама Великог Јастрепца јављала се богата букова и храстова шума. На месту Самар, код данашње Рибарске Бање, пронашли су топли сумпорни извор, који је већ био ограђен и имао је велики озидани базен, наткривен великом куполом, али није било услова за купање, јер је све то било у лошем стању. Навео је да су бањске изворе користили становници околних села за потапање конопље. Већ 16. октобра кренули су ка Крушевцу. Пут је водио кроз уску долину Рибарског потока, па на запад кроз уништену шуму, а како су се приближавали долини Мораве назирале су се плодне равнице. Увече истог дана стигли су у Крушевац, како аутор наводи „рушевине које се виде издалека сведочиле су о некадашњој резиденцији српских владара“. У шестој путној релацији описан је Крушевац о ком је дат кратак опис. Спомињу се рушевине старе тврђаве и стара црква, за коју је барон Хердер истакао да је „један од најлепших споменика српске градитељске уметности“. Истог дана кренули су према Копаонику и стигли до места Стубал. Пут од Крушевца до Треботина за који је потребно два сата хода био је барону и његовој групи монотон и заморан. У Треботину су посетили минерални извор удаљен двадесетак минута хода од села на североисточном обронку планине Гоч. На основу анализа које су спровели утврдили су да извор садржи угљену киселину, Глауберову со и мало гвожђа и да је веома лековит. Крај око села Ступња је био богат каменом, глином, глинастим шкриљцима и простирао се све до Грашевачке реке. У селу Грашевци пронашли су остатке некадашњих топионица, за које нико није знао да каже одакле су. Наводи чак податак, који је највероватније сазнао од народа да је Карађорђе боравио у пећинама око Грашевачке реке. У долини Грашевачке реке изнад и испод Брзећа пронашао је и велику количину шљаке, што сведочи о некада веома развијеној рударској индустрији. Током 19. октобра екипа барона Хердера је наставила пут од колиба испод Брзећа, где су провели ноћ. Остатке некадашње рударске производње приметили су и поред Добродолске реке. Истог дана успели су да се попну на врх Бећировац, где су пронашли главно јаловиште и вртло. Од врха Бећировац ишли су стрмим путем на

Копаоник, за шта им је требало четири сата хода. Након тога спустили су се за пола сата хода до Сувог рудишта где је пронађено богато рудно лежиште са траговима бакра. Одатле су се спустили до места Равна где су ноћили. Закључили су да је преовлађујући састав планина од Копаоника до Равне сијенит.¹⁰¹²

Током 21. октобра екипа барона Хердера је преноћила су у Јошаничкој Бањи. Анализом воде у Јошаничкој Бањи утврдили су да је извор најтоплији у Србији са температуром од 78 степени Целзјуса и да је по садржини сличан изворима у Брестовачкој и у Моравичкој бањи. Следећег дана ишли су путем поред Јошаничке или како се другачије назива Криве реке, која дели Копаоник од Жељина и напустили 23. октобра Крушевачки округ.¹⁰¹³

Након десетонедељног путовања 14 новембра 1835. барон Хердер се сreo са Јевремом Обреновићем у Крагујевцу, који је управљао државом у време одсуства кнеза Милоша приликом његове посете Цариграду.¹⁰¹⁴

Након завршеног обиласка земље барон Хердер је саставио предлоге: 1) о подизању топионице гвожђа са високом пећи, 2) о изградњи пећи за ливење сировог гвожђа, 3) о уређењу разних пратећих рударско топионичарских пројеката. Урадио је и нацрт рударског закона, а заслужан је и за оснивање прве минералашке збирке у Србији.¹⁰¹⁵

Мисија барона Хердера представља зачетак обнове рударства код Срба након ослобођења од вишевековне турске власти. Поред тога њен значај је много шири, у историјском, географском и културолошком погледу. Млада Кнежевина Србија тежила је обнови, снажењу, изградњи и напретку, а предвођења кнезом Милошем то је и постизала.

*

¹⁰¹²Хердер, *Рударско путовање по Србији*, 64–73.

¹⁰¹³У Јошаничкој Бањи се 1837. размишљало о коришћењу топле воде, чак је долазио и мајстор Филип Јовановић, родом из Охрида, који је радио у Крушевцу, да пронађе начин да врућу воду спроведе кроз чункове. ДАС, КК, XIV, 1874, Протопресвитер Јошанички Јосиф Поповић – Јовану Обреновићу, 31. август 1837. у Бањи; Хердер, *Рударско путовање по Србији*, 74–76; Ф. Каниц, *нав. дело*, 59.

¹⁰¹⁴Хердер, *Рударско путовање по Србији*, 103; 110. Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, друга књига, 34; 48.

¹⁰¹⁵Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 101.

Привреда Крушевачког округа заснивала се првенствено на пољопривреди, која није била развијена, већ примитивна. Сточарство је било заступљеније од земљорадње. Чувале су се: козе, овце, свиње, говеда, коњи. Земљорадња је условљена обрадивом земљом до које се долазило крчењем, али и процесима ушоравања, као и условима живота и географским пределима. Од житарица се спомињу: раж, јечам, овас, пшеница, кукуруз, од поврћа пасуљ, боб, сочиво, грашак, а од воћа грожђе (винова лоза) и шљива. Жупски крај је и тада био познат по узгоју винове лозе и производњи вина, док се шљива на простору Крушевачког округа мање гајила у односу на друге округе Кнежевине Србије. У вароши Крушевцу и варошици Трстенику преовлађују занатство и трговина. Занати су наслеђени из турског периода, а Крушевац временом постаје познат по производњи сапуна и барута. Трговало се највише стоком, тако да су све гране привреде биле у међусобној корелацији. Покушаји уређења живота на селу у време кнеза Милоша показују његову бригу и огромну жељу за напретком и снажењем српског друштва. Још један доказ томе је посета немачког барона Хердера и размишљање о искоришћавању рудних и осталих природних богатстава којима је Кнежевина Србија обилавала.

13. ФИНАНСИЈЕ

13.1. Порези и остали приходи

Према одредбама Хатишерифа из 1833. укупан данак српског народа у Османској царевини износио је 2.300,00 гроша, од чега је задужење на целокупну територију „шест нахија“ износило 323 750 гроша. За Крушевачку, Параћинску и Алексиначку нахију за 1833. лесковачки Исмаил-паша добио је 108 138 гроша и 16 пара, од тога на име харача 102 756 гроша и 16 пара, а на име чибука 5 382 гроша. Након исплате везирима приход за државну касу из Крушевачке нахије износио је 12 371,24 гроша. Након 1833. нестало је овај приход од закупа пореза, али их је кнез прикупљао и 1834. и 1835. године.¹⁰¹⁶

Пореска стопа у Србији од 1833. па до краја владавине кнеза Милоша је износила 17, односно 18 гроша по човеку и плаћала се у две рате – ђурђевску и митровску. Спахијски десетак је последњи пут убиран 1834. године. Средином јула 1835. кнез Милош је донео одлуку и о томе обавестио сва Исправничества да се укида спахијски десетак и сва друга давања, као и архијерејска димница и тада су све дажбине спојене у једну – порез, који се купио два пута годишње, за Ђурђевдан и Митровдан у износу од три талира (30 гроша) по глави и све је то ишло у државну касу. Селима је дато да одреде три класе на основу иметка који имају, а уколико дође до проблема или неслагања одлучивао је срески старшина. Прикупљени порез предавао је главни сеоски кмет среском капетану, а овај кад све прикупи Исправничеству, које је слало Казначејству у државну касу. Поменути износ пореза није се мењао све до 1839, када је снижен на 25 гроша.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁶Висина харача износила је 12 гроша и четири паре и свака мушка глава од 7 до 80 година је била дужна да плати. Нису били ослобођени ни свештеници ни чиновници, док је порез износио 35 гроша и нису га плаћали свештеници, учитељи, главни сеоски кметови и остали чиновници, очеви који су имали два ожењена сина и са њима живели у кући, старији преко 80 година. Овакав начин прикупљања пореза био је актуелан и 1834. године. Б. Перуничих, *Параћин*, 128–129; Исти, *Крушевац*, 185–186; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 114–115; М. Петровић, *Финансије* I, 159–160; Р. Љушић, *Други српски устанак (1815)*, у: Србија 19. века, прва књига, Београд 1994, 82–83.

¹⁰¹⁷Монета у Кнежевини Србији била је грош, а од 1833. кнез Милош је завео порески грош, поред постојећег чаршијског. Порески грош је вредео 40 пара, а чаршијски 20. Тиме је држава имала веће приходе без повећања пореске стопе, а Турцима је плаћано у чаршијских грошима, а сви остали послови рачунати су у пореским грошима. Грош је припадао бакарној монети, док је талир био сребрна монета. В.

Чибук или порез на ситну стоку, у турско време припадао је приходима царске касе и износио је четири паре годишње на овцу, козу или тор, све до 1834. када је укинут. После 1834. чибук је, под именом попаше, припадао личној каси кнеза Милоша.¹⁰¹⁸

Порез је плаћало свако ожењено лице, док су неожењени тек од краја 1839. плаћали тзв. бећарски порез, који је био знатно мањи од обичног. Године 1835. укинуто је плаћање према броју ожењених глава, те су порез убудуће плаћала сва способна лица изнад 20 година. Порез, као и општи прирез прописивала је Народна скупштина, али је она махом одобравала ону пореску стопу коју би предложио кнез Милош. Он је 1834. у девет тачака навео категорије становништва којима се порез није узимао: 1) онима који су писменим путем од стране кнеза ослобођени данка и кулука; 2) свештенству; 3) главним кметовима у селу; 4) очевима који су живели са двојцом или више ожењених синова; 5) старијима преко 70 година, а млађима ако су немоћни; 6) најстаријем сроднику у кући ако у њој већ постоје четири пореска лица; 7) „бесомучнима, слепима, кљакавима и кварнима“; 8) „убогима“; 9) дошљацима док не напуне најмање годину дана боравка у Србији.¹⁰¹⁹ Почетком 1837. је кнез Милош дефинисао ко све спада у пореске главе, и на који начин треба да се прикупља порез. Пореске главе чинили су ожењени људи са баштином, дућанима, трговином или неожењени доброг имовног стања, удовци и удовице. Дошљаци су убрајани као пореска лица тек после две године од досељавања у Србију, а од пореза су били ослобођени млађи од петнаест година и чиновници „који диплому нашу имају“. Од плаћања пореза били су изузети и учитељи и „прочија јавну службу отправљајућа лица“, као и свештенство. Исправничество крушевачко је средином августа 1837. добило допис по ком је било забрањено наплаћивати порез кметовима који су имали мање од 20 кућа у селу (селима), а уколико је то било учињено, наложено је да буде враћено.¹⁰²⁰

Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 115. Б. Перуничкић, *Крушевац*, 177–179. Исти, *Земљишна својина*, 561–563. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 69; 115; 117; Н. Вучо, *Распадање еснафа*, 59.

¹⁰¹⁸ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 117; Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 27–28.

¹⁰¹⁹ *Исто*, 118; Мита Петровић, *Финансије I*, 177.

¹⁰²⁰ ДАС, РNo 136/837, Савет – Исправничеству крушевачком, 30. јул 1837; Исправничество крушевачко – Савету, 3. август 1837. године; Новине српске, бр. 5, 1840. година; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 118. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 72–73.

Наплату пореза вршила је држава и он је служио с једне стране као замена за дотадашња плаћања и давања Турцима, а с друге стране као покриће издатака за државну администрацију и државне потребе уопште. Новац се користио за плаћање државних органа власти: судија, капетана, великих сердара, одн. војних команданата и њихове пратње, затим лекара и учитеља, ђумрукција, као и за подизање: судова, среских кућа, болница, школа, цркава, мензулана, ђумрука. Кредитирање нижих представника власти: полицајаца, шумара, пандура, сеоских и општинских учитеља, затим, плаћање дневница народним представницима око скупштина, падало је на терет општинских буџета, који су били финансиран прикупљањем народног приреза. Наплату приреза и расподелу трошкова вршила су Исправничества/Магистрати. Великом народном суду, односно од 1835. Државном савету припадала је контролна власт над употребом и правдањем утрошка приреза. Прирез се купио кад и порез, за Ђурђевдан и Митровдан. Током 1833. кнез Милош је наложио кметовима Крушевачке нахије да разрежу прирез у износу од четири оке пшенице и шест ока јечма по пореској глави зарад исхране чиновника (среских старешина, судија). Пошто је град уништио усеве у 35 села она подносе захтев да буду ослобођена давања поменутог приреза.¹⁰²¹ Да је и ту било проблема и злоупотреба, које су врло брзо решаване, видимо из писма које је Јован Обреновић марта 1838. упутио старешини Козничког среза Милосаву Браљницу у ком га критикује, јер је без претходног одобрења увео прирез од два гроша по глави за неки трошак.¹⁰²² Нахијски прирез Крушевачке нахије 1834. износио је 15 027 гроша и 15 пара, а број приреских лица био је 4 762^{3/4}. Стопа приреза износила је 1, 20 гроша.¹⁰²³

Кнежевина Србија је приходила и од: издавања пасоша, аренди на касапнице и кантаре (до 1834. касапски приход био је спојен и књижен са кантарским приходом), трговачких и калауских „објављенија“, објава на издавање дозвола за отварање сеоских дућана и механа, од ђумрука, риболова, вашарских такси, продаје државне шишарке,

¹⁰²¹ДАС, КК XVII, 55, Суд нахије крушевачке – кнезу Милошу, 11 август 1833; Исто, 66. Стојан Симић – кнезу Милошу, 8. јануар 1834. године; Исто, XXV, 60, кнез Милош – кметовима и целом народу нахије крушевачке, 05. август 1833; В.Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 119; М. Петровић, *Финансије* I, 187; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 70.

¹⁰²²ДАС, КК, XIV, 2116, Јован О. – Милосаву Браљинцу, 1 март 1838. године.

¹⁰²³М. Петровић, *Финансије* I, 183; 185; Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 556.

бара, карантина и карантинских механа, прихода од Исправничества и неких других мањих такса.¹⁰²⁴

Димница је био порез који је свака хришћанска кућа плаћала свом епископу. Крушевачки протопрезвитер Милован Протић је крајем новембра 1833. обавестио Суд Крушевачке нахије да је прикупљено 3 539 гроша димнице, која је ту суму давала Нишкој епархији до ослобођења. У протопопијату крушевачком прикупљено је 1 500 гроша, протопопијату жупском 1 106 гроша и протопопијату моравском 933 гроша.¹⁰²⁵

У новоослобођеним крајевима било је потребно прикупити податке о броју становника по селима и онима који су плаћали порез у османским властима. Суд Крушевачке нахије је послао средином 1833. списак харачких глава у Козничкој капетанији. Из тог списка и њиховог извештаја видимо да је било тешко сазнати колико је ко харача прикупљао, јер се дешавало и да су ћате (писари) и остали сакупљачи пореза скривали податке чак и од паше. Они су тако некад наплаћивали порез и од деце која су била у колевци и није постојала јасна тарифа, него је неком наплаћено два гроша, неком пет, неком 10, а неком и цео износ харача за децу до седам година. По том списку Козничка нахија је имала 88 села и 1 256 кућа. Становника од 7 до 80 година који су плаћали редован порез у износу од 17 гроша и осам пара било је 3 443. У списковима су наведена и 332 лица која су била скривена у претходним пописима, а према извештају судија половина њих могла је да се прикључи одраслим људима, а половина деци до седам година. Према информацијама које су стигле до њих турске харачлије су „лани 106 кеса арача паши од Козничке теслимили“.¹⁰²⁶

Почетком 1836. сакупљен је новац у Крушевачком округу од сена, попаше и закоса у износу 1 347 гроша и 12 пара. Од продаје вина и хране који су добијени десетком у 1834. приходовао је Крушевачки округ 18 756 гроша. У Жупи је од продатог вина и ракије добијених десетком након свих одбијања остало 40 600 гроша. Тај новац је скупио још Марко Протић, жупски капетан, а све је то приказано 1836. у време исправника Вучка Мутавцића.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 120–121.

¹⁰²⁵М. Петровић, *Финансије* I, 191; 203.

¹⁰²⁶Средином 1834. примљено је у име харача из Козничке капетаније у Крушевачкој нахији 40 000 гроша Б. Перуничкић, *Крушевац*, 92–95; М. Петровић, *Финансије* III, 613.

¹⁰²⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 189–193.

Да су среске старешине злоупотребљавале своје надлежности сазнајемо из извештаја који је старешина Козничког среза Милосав Браљинац средином 1837. поднео Моравско подринском војном команданту Јовану Обреновићу. Јавила се сумња да су Петар Лазаревић и Сима Прокић узимали на име некаквог пореза овна или овцу са јагњетом за претходне две године и то у Крушевачком и Трстеничком срезу од људи који су стоку држали на зимовнику. Постојала је сумња да се то исто или нешто слично ради са људима који прелазе границу, а из турских су предела, али мајор Браљинац о томе није имао сазнања. Он је доставио списак људи (буључара) који су водили стоку на јагњила и за попасу капетану Сими Прокићу давали су по овна. Списак садржи имена 10 људи (девет из села Станишинаца, а један од Рогавчине). Они су дали капетану Прокићу шест овнова и четири шиљежета на име попаше током 1837. године. Списак људи који су плаћали попасу Петру Лазаревићу је много већи и обухвата 1836. и 1837. годину. Списак садржи имена 47 људи (из села Осредака 12, Паљевштице 5, Ливађа 5, Брзећа 1, Плоче 5, Криве Реке 19). Током 1836. пуковнику Петру Лазаревићу дали су: 17 овнова, седам шиљежета, шест оваца са јагњетом, а током 1837. једног овна, шест шиљежета и 35 оваца са јагњетом.¹⁰²⁸

Средином јула 1837. дошло је до побуне у Крушевцу због неправилног резидирања пореза. Петар Лазаревић је известио да се ради о бекријама и нерадним људима, који су се најчешће бавили земљорадњом. Они су се побунили против кметова и трговаца, а највише због тога што је за плаћање ђурђевске рате пореза становништво, по указу кнеза, подељено на три класе, где је највиша плаћала пет, а најнижа један талир. Они нису изгледа били задовољни класом у коју су стављени па су “бучали и викали по чаршији два дана”. Пошто нису хтели да послушају ни образложење Петра Лазаревића бунтовни становници вароши кренули су да се жале у Крагујевац. Према извештају Петра Лазаревића видимо да је он послао кмета Вучу и економа Мијата да их врате и да им обећају да ће им „данак угодити“, али они нису хтели да пристану.¹⁰²⁹ Могуће да је побуна била оправдана и да је било доста злоупотреба око прикупљања пореза, посебно код оних који су имали задатак да врше поделу становника према класама.

По препоруци Намесништва из фебруара 1840. приходе од касапница, кантара, механа, жировнице, неких алија, риболовне аренде требало је уступити општинама;

¹⁰²⁸ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 235–238.

¹⁰²⁹ Исто, 238–239; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 73.

сеоске дућане дати под аренду не мању од 50 талира, што је већ било уређено указом из септембра 1839. године. Приход од бара је већ био уступљен општинама, а укинуте су пијавичне аренде, општине су добиле и приходе од попаша и жировница. Новац је ишао у општинску касу и коришћен је за потребе општина, али је све контролисао окружни начелник.¹⁰³⁰

13.2. Митровски и Ђурђевски порез 1834–1836. године

Пошто су током 1834. пореске обавезе у новоослобођеним крајевима постојале према старом турском систему и још није дошло до прикључења свих капетанија/среза Крушевачком округу представили смо у табели 46. списак капетанија са бројем села, кућа и пореских глава Крушевачког округа са додатком Трстеничке, Новоселске и Јошаничке које су 1834. биле ван Крушевачког округа. Наведене капетније имале су 6 581 $\frac{3}{4}$ пореских глава и 100 становника који су ослобођени плаћања пореза тако да се добија 6 481 $\frac{3}{4}$ пореских глава. Према том списку наплаћен је и ђурђевски порез 1835. и то у износу од 19 445 талира, два гроша и 20 пара.¹⁰³¹

Табела 46. Списак села, кућа и пореских глава 1834. године са додатком капетанија које ће бити прикључене Крушевачком округу 1835. године

Р.Б.	Назив капетаније	Број села	Број кућа	Број пореских глава
1.	Новоселска капетанија	8	313	335 (ослобођених седморо) = 328
2.	Бугар Моравска капетанија	57	1 011	1 265 $\frac{1}{4}$ (ослобођених 14) = 1 251 $\frac{1}{4}$
3.	Трстеничка капетанија	8 (7+1 варошица)	587	640 $\frac{1}{2}$ (ослобођено 18) = 622 $\frac{1}{2}$

¹⁰³⁰ ДАС, ДС, РNo 2577/840, Намесништво – Савету, 26. јануар 1840. године.

¹⁰³¹ ДАС, ПО, 38/145, Списак села, кућа и пореских глава капетаније Новоселске; Исто, 38/146, Списак села, кућа и пореских глава капетаније Бугарморавске; Исто, 38/147, Списак села, кућа и пореских глава капетаније Трстеничке; Исто, 38/149, Списак села, кућа и пореских глава капетаније јошаничке; Исто, 38/150, Списак села, кућа и пореских глава капетаније козничке; Т. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља*, 508–509; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 186–187.

4	Јошаничка капетанија	7	480	735 (ослобођено 25) =710
5.	Козничка капетанија	98	1 417	1 775 $\frac{1}{4}$ (ослобођено 15) = 1 760 $\frac{1}{4}$
6.	Крушевачка капетанија			1 830 $\frac{3}{4}$ (ослобођено 21) = 1 809 $\frac{3}{4}$

У табели 47. приказан је износ полугодишњег митровског пореза за 1835. у срезовима Крушевачког округа. Предато за 6 608 $\frac{3}{4}$ пореских глава по три талира, што је укупно: 198 262 гроша и 20 пара или 19 826 $\frac{1}{4}$ талира. Предаја је извршена 12. марта 1836. у време исправника Вучка Мутавцића и секретара Јована Туцаковића. Крушевачки округ је имао 6 644 пореске главе, а по наредби кнеза Милоша због сиромаштва житељи села Лазарице били су ослобођени плаћања тог дела пореза и то 35 $\frac{1}{4}$ пореских глава.

Табела 47. Полугодишњи митровски порез за 1835. годину у Крушевачком округу

Назив среза	Број пореских глава	Гроша	Пара	Име и презиме капетана и датум предаје пореза
Трстенички срез	976	29 280		Симеон Прокић 26. фебруара 1836. године
Бугар Моравски срез	1 316 $\frac{1}{2}$	39 495		нижи капетан Павле Урошевић
Кознички срез	1 794	53 820		нижи капетан Марко Протић
Крушевачки срез ¹⁰³²	1 827 $\frac{1}{2}$	53 767	20	пуковник Петар Лазаревић (по наређењу кнеза Милоша житељи села Лазарице ослобођени су плаћања митровског данка)
Јошанички срез	730	21 900		нижи капетан Филип Прибаковић

Августа 1835. спомиње се одлазак осморице јабанаца (странаца) који су прешли из Турске и живели под киријом у Крушевцу. Неки од њих су се вратили одакле су

¹⁰³² ДАС, ЗТ, Срез Крушевачки (ролна 30).

дошли, а неки су прешли у друге округе Кнежевине Србије. А пошто су они уписани у конскрипцију из 1834. исправник Вучко Мутавцић пренео је молбу чаршијских кметова да се они не рачунају приликом наредног прикупљања пореза. Промена у односу на конскрипцију из 1834. била је и у вези села Кованлука које је имало 43 кућа и 51 пореску главу, а које је 1834. грешком старешина уписано у Темнићки срез, Јагодинског округа, а већ је одлучено да се оно припоји селу Читлуку Крушевачком срезу. Тако да након спајања та два места село Читлук бројало 71 $\frac{1}{4}$ пореских глава.¹⁰³³

Средином августа 1836. Испраничество Крушевачког округа послало је Савету прикупљени порез за ђурђевско полугође, приказан у табели 48. На нивоу округа евидентирано је 6 650 пореских глава и од сваке је наплаћено три талира (30 гроша). Главно казначејство у Крагујевцу примило је 199 500 гроша и полугодишњу аренду од ђумрука у износу 3 870 гроша, што је лично предао Милосав Браљинац.¹⁰³⁴ У односу на ђурђевски порез за 1835. повећање у броју пореских глава износило је 168, 25 што је последица тачнијег уписивања, сређивања спискова или уписивања досељеника након истека рока када су ослобођени плаћања. Наравно ради се о малим бројевима на нивоу округа, јер су се неретко дешавале и грешке, како намерне, тако и ненамерне. То је утврђено након предатих спискова среских старешина и након извршеног пописа становништва 1833/34. године. Зато је током 1835. препоручено сваком старешини да све провери и да прикупљене остатке пореза преда Исправничеству.¹⁰³⁵

Табела 48. Полугодишњи ђурђевски порез за 1836. годину у Крушевачком округу

Срез	Број пореских глава	Гроша	Пара	Име и презиме капетана и датум предаје пореза
Крушевачки срез	1 828 $\frac{1}{2}$	54 855		Пуковник Петар Лазаревић (23.

¹⁰³³ ДАС, ПО, 3/4, исправник Вучко Мутавцић – Савету, 26. јул 1835; Б. Перуничкић, *Земљишина својина*, 558-559; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 295.

¹⁰³⁴ ДАС, ПО, 3/40.

¹⁰³⁵ ДАС, ДС, А 802, Савет – Исправничествима.

				јул 1836.)
Бугар Моравски срез	1 321 ½	39 645		Нижи капетан Павле Урошевић – 26. јул 1836.)
Кознички срез	1 794	53 820		Капетан Обрад Човић – 27. јул 1836.)
Трстенички срез		29 280	2	Нижи капетан Симон Прокић
Јошанички срез	730	21 900		Нижи капетан Филип Прибаковић

13.3. Приходи и расходи Исправничества Крушевачког округа од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. године

На захтев Савета, Исправничество Крушевачког округа послало је новембра 1836. спискове прихода и расхода за период од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. године, што је приказано у табели 49. Савет је тражио и тефтере из 1833. и 1834, али пошто они нису били сачувани послати су само изводи: ђумрука, скела, кантара и касапнице. Расход Исправничества износио је 786 гроша и 13 пара. Новац је трошен на набавку конопаца и тежине, за куповину свећа од Вучка Мумције, за хартију, восак, протоколе, пера, за метлу, асуре, хартију за прозоре, кујунцији је плаћено да изради крст, за крчаге, за један сач, свештенику се плаћало за освећење воде (један грош), за тестије, канапе, лонац за мастило, плајвазе (оловке). У истом овом периоду годишњи приход Исправничества Крушевачког округа био је 936 гроша чаршијских или 2 364 гроша и 11 пара пореских.¹⁰³⁶

¹⁰³⁶ ДАС, ПО, 3/42; Б.Перуничкић, *Крушевац*, 215–217.

Табела 49. Прихода и расхода у Исправничеству Крушевачког округа од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. године.

Бр.	Позиције	Порески	Чаршијски
1.	Приход од ресума, дуплира, потврђених тапија, шумских објава и пољачких цедуља	449 гроша и 20 пара	961 грош и 36 пара
2.	Приход од продатих пасоша	249 гроша и 39 пара	760 гроша и 20 пара
3.	Приход од продатих калаузских и трговачких објава	1 664 гроша и 32 паре	
	Укупан износ	2 364 гроша и 11 пара	1 722 гроша и 16 пара
	Расход:		786 гроша и 13 пара
	Укупан износ прихода:		936 гроша и 3 паре

Исправничество Крушевачког округа за годину дана (1835–1836) остварило је приход у износу од 2 364 гроша и 11 пара, односно 1 722 гроша и 16 пара чаршијских. Када је од те суме одузет расход остала је општа сума прихода у износу 936 гроша и три пара чаршијских. Приходи Исправничества у истом периоду од издатих и потврђених тапија, пољачких цедуља и шумарских дозвола за сечење горе износили су 961 грош и 36 пара чаршијских. У табели 50. приказано је месечно приходавање од издатих докумената у Исправничеству Крушевачког округа.¹⁰³⁷

Табела 50. Списак прихода од издатих и потврђених тапија, пољачких цедуља и шумских дозвола у Исправничеству Крушевачког округа за период од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. године

Бр.	Позиције	Порески	Чаршијски
1.	Новембар 1835.	11 гроша и 20 пара	14 гроша и 34 паре
2.	Децембар 1835.	2 гроша	35 гроша и 5 пара
3.	Јануар 1836.	6 гроша	30 гроша и 12 пара

¹⁰³⁷ ДАС, ПО, 3/42.

4.	Фебруар	9 гроша	19 гроша и 19 пара
5.	Март	77 гроша и 20 пара	6 гроша и 9 пара
6.	Април	48 гроша и 20 пара	649 гроша и 28 пара
7.	Мај	44 гроша	4 гроша и 30 пара
8.	Јун	36 гроша	42 гроша и 9 пара
9.	Јул	21 грош	51 грош и 28 пара
10.	Август	91 грош и 20 пара	9 гроша и 16 пара
11.	Септембар	47 гроша	74 гроша и 31 пара
12.	Октобар	55 гроша	23 гроша и 15 пара
	Укупно	449 гроша	961 грош и 36 пара

Највише пољачких цедуља и шумарских дозвола издато је у августу, а најмање у децембру, што је повезано са годишњим добом и временом када је радило на пољима и када су се скупљала дрва по шумама.

Од издатих пасоша Исправничество је приходовало 760 гроша и 20 пара чаршијских. У наведеном периоду укупно је издато: великих пасоша - 95 по један цванцик; великих пасоша - 113 по $\frac{1}{2}$ цванцик; малих пасоша - 1521 по 20 пара, док је малих пасоша поклоњено 81.¹⁰³⁸

Приликом предаје новца Савет је указао на пропуст исправнику Браљницу и секретару Кости Антоновићу да нису наплаћивали новац за издату хартију, што је била обавеза и да ће и то морати да исправе. Тако да је на крају утврђен укупан приход који је Исправничество Крушевачког округа за период од Митровдана 1835. до Митровдана 1836. предало Савету у износу од 2 361 гроша и 11 пара пореских и 1 762 гроша и 23 пара чаршијских. Када су одбијени канцеларијски трошкови у износу од 786 гроша и 13 пара чаршијских остало је 876 гроша и 10 пара чаршијских и 2 361 гроша и 11 пара пореских.¹⁰³⁹

Исправничество Крушевачког округа приходовало је и од продате стока која је била без власника, тзв. мангуп стоке. Она је прикупљана и продавана на јавној

¹⁰³⁸ Исправничество Крушевачког округа је новембра 1836. примило од Савета 300 великих и 1000 малих пасоша и један портрет књаза Милоша. ДАС, ПО, 3/42.

¹⁰³⁹ ДАС, ПО, 3/42

лицитацији. У табели 51. дат је списак продате мангуп стоке из друге половине 1836. године.

Табела 51. Списак мангупа (стока без власника) с назнаком одакле су и када доведени и коме и по којој цени су продати 1836. године¹⁰⁴⁰

Бр.	Дан, месец и година када је мангуп стока доведена	Име и презиме чиновника од кога је послата мангуп стока	Место где је ухваћена мангуп стока	Број примљене мангуп стоке	Име и презиме купца мангуп стоке	Износ за колико је продата
1.	24. јун 1836.	пуковника крушевачког Петра Л.	Читлук	једна „чилатиста“ кобила са ждребетом	Милић Марић из Коина? округа Јагодинског	146 гроша
2.	28. јул 1836	капе. среза Бугар Моравског Павла Урошевића	Трњане	две кобиле, једна алатаста са ждребетом и друга доратаста	Сава Гоџић житељ крушевачки	231 грош
3.	29. јун 1836.	Исто	Шиљего Вац	један во сиве длаке	Милутин Веселиновић из Рековца, Јагодински округ	139 гроша

¹⁰⁴⁰ДАС, ПО, 3/42.

4.	1. јул 1836.	кмета головодског Саве Радисавље вића	Головоде	Исто	Манојлу Обрадовићу из Ратаја окр. КШ	126 гроша и 20 пара
5.	20. август 1836.	капетана среза трстеничког С. Прокића	Трстенич ки срез	један вран коњ	Арса Радисављевић пандуру из Крушевца	220 гроша
6.	24. август 1836.	кмета села Врбнице Миладина Тодоровића	Врбница окр. КШ	један мрки јунац стар три године	Мишћу Милићу из Беле Воде, Јагодински округ	80 гроша

Од продате мангуп стоке Исправничество је приходовало 942 гроша и 20 пара. Када су одбијени трошкови за пашу и конопце у износу од 19 гроша и 5 пара остао је чист приход од 923 грош и 15 пара.

Да се каснило са исплатом одређених обавеза видимо из извештаја Исправничества које је послало Казначејству 370 пореских гроша, које је наплатило од капетана Симеона Прокића као заосталу аренду скеле трстеничке од Митровдана 1835. до Ђурђевдана 1836. године.¹⁰⁴¹

Исправничеству Крушевачког округа је почетком 1836. послало Савету 32 767 гроша и 10 пара прикупљених од: 1. продатог сена криворечких и пограничних села у Жупи и од попаша и закоса у износу од 2 361 гроша; 2. од спахијских прихода од продатог вина и хране у износу од 30 406 гроша и 10 пара. Поред тога постојала су дуговања из 1834. која су износила 25 059 гроша и 24 паре. Ненаплаћени су остали рачуни из Крушевачке, Бугар Моравске, Трстеничке и Јошаничке капетаније, као и од заостале хране прикупљане десетком у Жупској капетанији и новац потрошен за

¹⁰⁴¹ ДАС, ПО, 3/57, Савет – Казначејству, 17. мај 1837. године.

куповину 5 000 ока јечма по наредби Јована Обреновића, што је приказано у табели 52.¹⁰⁴²

Табела 52. Списак заосталих (ненаплаћених) прихода у Крушевачком округу за период од 1834-1835. године¹⁰⁴³

Бр.		Алија 1835.г.	Сена 1835.г.	Зоби	Сирћета 1834.г.	Џибре 1835.г.	Укупан износ	
			Стога	Ока			Гр.	Пара
1.	Алија Копаоник није наплаћена за 1835. годину	1	/	/	/	/	/	/
2.	Сено од непродатих турских ливада у Крушевачкој капетанији	/	16	/	/	/	/	/
3.	По наредби Јована Обреновића купљен јечам за потребе двора	/	/	5 000	/	/	/	/
4.	Вино прикупљено десетком 1834. године које се укиселило	/	/	/	500	/	/	/

¹⁰⁴² ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No9/836, Савет- Казначејству, 18. јануар 1836. године.

¹⁰⁴³ Исто.

5.	Прикупљен новац од винског десетка јабанских људи (странаца) узето у цибри по налогу Савета од 12. јула и то: А) капетанији Жупској Б) кап. Бугар Моравској	/	/	/	/	А)1286 Б)162	/	/
6.	Дуговање прикупљеног десетка у храни 1834. године						25059	24
Укупна дуговања у Крушевачком округу за период од 1834 до 1835. г.		1	16	5 000	500	1 448	25059	24

13.4. Ђурђевски порез 1837. године

Исправничество Крушевачког округа послало је октобра 1837. полугодишњи ђурђевски порез наплаћен на 7 441 $\frac{1}{2}$ глава по три талира, што је чинило укупни износ од 223 245 гроша. Новац је послат по полукапетану Радовану Пецићу и секретару Константину Антоновићу, што је приказано у табели 53.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴⁴ ДАС, ПО, 3/57, Исправничество крушевачко – Казначјеству, 29. септембар 1837. године.

Табела 53. Број пореских глава и износ ђурђевског пореза у Крушевачком округу 1837. године

Бр.	Назив среза	Број пореских глава			Износ новца	
		којима је митровски данак 1836. године наплаћен	нових пореских глава	укупна сума на које је ђурђевски данак 1837. године наплаћен	Гроша	Пара
1.	Крушевачки срез	1 864	167 ½	2 031 ½	60 945	
2.	Кознички срез	1 843 ½	225 ½	2 079	62 370	
3.	Бугар Моравски срез	1 330 9/4	101 ¾	1 432 ½	42 975	
4.	Трстенички срез	988 ½	121 ½	1 100	33 000	
5.	Јошанички срез	743	55 ½	798 ½	23 955	
	Укупно	6 769 ¾	671 ¾	7 441 ½	223 245	

Извештај о наплаћеном полугодишњем порезу у Крушевачком округу 1837. садржи и примедбе везане са житеље села Пепељевац у Крушевачком срезу. Од петорице уписаних није наплаћен порез и то од: Вучића, Симе, Саве, Милоша и Аксентија, Јасеновчана који су пресељени из Старог Влаха због хадучије њихових рођака. Они су уписани у конскрипцијске протоколе, а у међувремену им је било одобрено да се врате својим кућама.

Ђурђевски порез 1837. наплаћен је већем броју становника Крушевачког округа у односу за Митровски 1836. за чак 671 ¾ пореских глава. Раст броја пореских глава последица је тачнијег и уреднијег вођења пореских спискова посебно након извршеног пописа становништва 1837. године. Свакако да је дошло и до раста броја становника, посебно након истека две године од досељавања и природног прираштаја. Многа лица су плаћала половину пореза пре пописа из 1837. због сиромаштва или болести, али је попис све променио и довео до великог броја захтева вишим органима власти зарад

ослобођења од плаћања пореза или његовог умањења. Дешавало се да су поједини становници уписани да плаћају порез, али од њих исти није наплаћен и наведени су разлози због тога. У Јошаничком срезу таквих лица било је 24; у Бугар Моравском 6; Трстеничком 10; Козничком 14; Крушевачком 46 $\frac{1}{2}$. Као разлози за ослобађање плаћања пореза навођени су: сиромаштво, старост, болест, лоше имовно стање. Поред тога наведени су и места досељавања за поједине људе, који су занимљиви због праћења померања становника у оквиру Кнежевине Србије, али и одсељавања. У Јошаничком срезу досељеници који нису били у стању да плате порез су у селу Рвати (Димитрије Шљеро, досељеник из села Безбога у Чачанском округу и Ристо Николић, досељених из Карановца). У селу Зебица у Бугар Моравском срезу уписан је Миленко Петровић, који се у међувремену вратио у Темнићки срез. Дина Стошовић из Крушевца се доселио из Параћина где је већ платио порез, а од лица која су напустила Крушевачки крај била је и позната породица хајдука из Старог Влаха који су кратко живели у селу Пепељевцу Крушевачког среза, о којима је већ било речи у претходним поглављима. Плаћања пореза били су ослобођени економи као државни чиновници, али и чувари граница јер су примали плату из државне касе, учитељи. Ослобађање пореза било је у надлежности: Савета, кнеза Милоша, Јована Обреновића и Исправничества. Поред тога наведена су и имена кметова који су били ослобођени плаћања пореза. То нам је занимљиво као део историје појединих села, али и назива кметова који су управљали селима и били представници тих крајева који су одржавали сарадњу са осталим нивоима власти од среза до округа. На основу тога пратимо и процесе ушоравања села и избор заједничког кмета по мањим местима.

У селима Јошаничког среза уписаних лица која нису могла да плате порез било је 25 и то из села: Гокчанице (Раде Радоичић – стар и болестан, Радојко Новичић – сиромашан, Јована Радова – стара и сиромашна, Радосав Милојковић – преминуо), Пискање (Симо Величковић – стар и болестан, Милоје Митровић – стар и болестан, Симон Митровић – стар и сиромашан), Рвати (Димитрије Шљеро–сиромашан, досељеник из Безбога, Чачанског округа, Ристо Николић – сиромашан, досељеник из Карановца), Ново Село (Димитрије Милисављевић, четврти брат и болестан, Иван Милићевић – сиромашан, Симо Буртазовић – досељеник из Турске, сиромашан), Плана (Радич Ивановић – стар и сиромашан, Ристо Радовановић – болестан и сиромашан, Мијаило Тошовић – болестан и сиромашан), Бања (Милош Ћоровић – болестан, Ристо Тривуновић – болестан, Вучо Милојичић, сиромашан, Мићо Ивановић – сиромашан и

болестан, Димитрије Андријић – болестан и сиромашан, Младен Величковић – болестан), Јелакци (Живан Јовановић, стар и болестан, Димитрије Милосављевић – сиромашан, Гајо Лазаровић – стар и сиромашан, Ристо Томовић – стар и слаб због учешћа у ратовима).

У Бугар Моравском срезу разлика између података у конскрипцији и могућности да плате ђурђевску рату пореза 1837. била је за шест људи и то у селима: Зебица (Миленко Петровић, досељених из Темнићког среза у Јагодинском округу, који је одлучио да се врати одакле је дошао и тамо је платио порез), Велики Шиљеговац (Младен Јовановић, бесомучан, ослобођен од стране Савета), Кулина (Јанко Стојановић – плаћао је за сина и посинка који су били ожењени), Тешица (Крста Јелић – слуга, сиромашан), Милутин Остојић, писар ђумрука на Суповцу, чиновник), Гредетин (Сташа – живео је са два ожењена брата, сиромашан, платили су на две главе).

На простору који је обухватао Трстенички срез десеторица уписаних у конскрипцији нису били у могућности да плате прву рату пореза за 1837. и то у селима: Почековина (Радован Радосављевић – стар и сиромашан, живео је код пасторка), Стари Трстеник (Благоје – сиромашан, зет га је издржавао), Оцаци (Тодор Милосављевић – стар, брат и син плаћају порез); Горња Црнишава (Живко Алексић – стар и сиромашан), варошица Трстеник (Милован Томанић – стар и сиромашан, Максим Милосављевић-сакат), Попина (Јован Степановић, општински учитељ), Руђинци (Радосав Аврамовић-стар и сиромашан), Врњци (Паун Брђо – имао је два ожењена сина који су плаћали данак, али је један преминуо), Гоч и Предол (Милосав Бисерчић – стар).

У Козничком срезу таквих лица било је 14 и то у селима: Бзеница (Миленко Милутиновић – стар и болестан), Станишинце (Ђорђе Јоксимовић, стар и болестан – сакат), Лесновац (Вељко Ристов – слуга, сиромашан), Грашевци (Петар Антин – преминуо), Крива Река (Максим, синовац Мине Радосављевића, рањен на карули Бећировцу и налазио се на боловању, Набрђе (Мијаило Јовановић – стар, сиромашан, самохрани отац три детета), Босоћани (Анђелко Миловановић – стар, сиромашан, Раденко Миловановић – сакат, сиромашан), Доњи Ступањ (Радивоје Човић – сиромашан, плаћао је за сакатог сина, Радосав Јованов син – био је болестан четири године од френге, сиромашан), Стањево (Милоје Марковић – болестан и сиромашан),

Кожетин (Илија, син Богосављево, економ), Велика Врбница (Живко Радосављевић, болестан и сиромашан), Ржаница (Марко Протић, економ).¹⁰⁴⁵

Највећи број лица ослобођених плаћања ђурђевског пореза 1837. налазио се у Крушевачком срезу, чак 46 ½ пореских глава.¹⁰⁴⁶

1. Рашко Дамњановић из Гаглова – ослобођен по одлуци Исправничества – стар и сиромашан.
2. Митар Срећковић из Трмчара – ослобођен од давања данка по одлуци Исправничества – стар, сиромашан, живи са слепом женом.
3. Миљко Дмитровић из Трмчара – болестан и сиромашан.
4. Никола Стојковић из Пољака – стар и сакат.
5. Петар Милићевић и Милош Томић из Модрице – ослобођени су плаћања данка по одлуци Исправничества, јер је посведочено да не могу да плаћају данак.¹⁰⁴⁷
6. Милета Марковић из Лаћиследа – ослобођен по одлуци Исправничества, пошто је посведочено да не може да плаћа данак.¹⁰⁴⁸
7. Атанацко Ђорђевић и Павле Марковић из Велике Врбнице – ослобођени су по одлуци Исправничества, пошто је посведочено да не могу да плаћају данак.
8. Огњан Клисара из Велике Врбнице – болестан, сиромашан, без задруге и служио је при цркви.
9. Стефан Радивојевић из Глободера – ослобођен од плаћања данка по одлуци Исправничества, пошто је посведочено да не може да плаћа данак.
10. Василије Вучићевић из Бресног Поља – ослобођен од плаћања данка по одлуци Исправничества, пошто је посведочено да не може да плаћа данак.
11. Продан Недељковић из Кобиља – због болести која је трајајал осам година ослобођен плаћања пореза по одлуци Јована Обреновића.
12. Удовице Агнија и Марија¹⁰⁴⁹ из Крушевца – по одлуци Исправничества.

¹⁰⁴⁵ДАС, ПО, 3/57.

¹⁰⁴⁶Исто.

¹⁰⁴⁷ДАС, ЗМП, 7961, Савет – Исправничеству крушевачком, 29. јул 1837. године.

¹⁰⁴⁸Исто, Савет – Исправничеству крушевачком, 5. августа 1837. у Крагујевцу.

¹⁰⁴⁹ДАС, КК XVII, 170, Молба удовице Марије да и даље не плаћа порез на кућу и башту упућена кнезу Милошу 7 јула 1837. године.

13. Вуксан Станисављевић из Текије – стар и сиромашан.
14. Живадин Миливојевић из Липовца – бесомучан , а од имања је имао два вола, једну краву и три плуга земље.
15. Стојан Ђурчија из Сталаћа – сиромашан.
16. Милован Паић из Мајдева – бећар и сиромашан.
17. Милован Радосављевић из Слатине – болестан и сиромашан.
18. Павле Мијаиловић из Витановца – стар и сиромашан.
19. Цветко Бугарин из Головоде – болестан и сиромашан.
20. Лаза Петковић из Купаца – болестан и сиромашан.
21. Богосав Стефановић из Треботина – грешком је уписан два пута у протокол конскрипције.
22. Мијаило Лазаревић из Треботина – није имао руку (сакат), жену и задругу, сиромашан.
23. Милосав Обрадовић из Новог Села – убог и сиромашан.
24. Тоша Димитровић из Новог Села – преминуо.
25. Вуле Стефановић из Прњавора – слуга, сиромашан.
26. Вучић, Сима, Сава, Милош, Аксентије, Јасеновчани, који су по казни из села Јасеновца у Старом Влаху били протерани у Пепељевац, па су након уписивања у конскрипцију враћени у Стари Влах и нису платили порез.
27. Марко Милосављевић из Вучака – стар и сиромашан.
28. Лаза Веселиновић из Крушевца – просјак, сиромашан.
29. Вучко Спасић из Крушевца – убог, сакат и сиромашан.
30. Арса Бећар из Крушевца – бећар, сиромашан, слуга.
31. Петар Топал из Крушеваца – преминуо два месеца од уписивања у конскрипцију.
32. Стоша Стефановић из Крушевца – стар, болешљив, убог, сиромашан.
33. Дмитар Дедобарац из Крушевца – ослобођен по одобрењу Исправничества крушевачког због старости, сиромаштва и болести.
34. Пеша Мутавџија из Крушевца – ослобођен од плаћања данка под одлуци Исправничества, зато што је пре конскрипције побегао у Турску и грешком кмета је уписан у протокол.
35. Милован Мандрдић из Крушевца – ослобођен од данка по одлуци Исправничества јер је био сиромашан и шегрт је.

36. Мијаилко Поповић из Крушевца – ослобођен од данка по одлуци Исправничества зато што је бећар и слуга.

37. Дина Стошовић из Крушевца – ослобођен од плаћања данка по одлуци Исправничества крушевачког, јер је имао доказ да је платио данак у обществу Параћинском, пошто је тамо живео и пре уписа у конскрипцију населио се у Крушевац.

38. Нестор Живковић из Крушевца – био је писар у Темнићком срезу

39. Ђока Марић из Крушевца – грешком кмета уписан два пута, убог, сиромашан, надничар.

40. Мијат Васиљевић из Крушевца и Срећко Миловановић из Станака – економи.

Полугодишњи ђурђевски данак за 1837. није био наплаћен ни кметовима чија су имена дата у наредним списковима. У Бугар Моравском срезу наведено је 17 кметова који су били ослобођени плаћања пореза, у Козничком срезу седам кметова који су некада били уписани у тефтере, па избрисани због малих села, па је поново одлучено да не плаћају порез, а у Крушевачком срезу 20 и то након избора за кмета нису више плаћали порез, а и даље су остали у списковима. У Бугар Моравском срезу исти кмет био је у следећим селима: у Зебици и Гревцима; Малој Реци и Беласици; Породину и Љуптену; Дашници и Гокчаници; Лоћици и Малом Дреновцу; Чукуровцу и Кулини; Горњем Адровцу и Сувотни, док је један кмет био у три села: Радевце, Лознац и Каменица. У Крушевачком срезу старешина Петар Лазаревић је због малог броја кућа сјединио села: Слатину и Сеземче (четири и девет кућа) и поставио им једног кмета; Мојсиње и Браљину (четири и 12 кућа), а село Прњавор које је тада имало осам кућа присајединио је Мудраковцу.¹⁰⁵⁰

Списак села Крушевачког округа у којима кметовима по наредби Савета полугодишњи ђурђевски порез није наплаћен

Бугар Моравски срез

Име села	Број кућа	Име и презиме кмета
Рибаре	19	Миљко Стевановић
Зебица	10	Радојица Радосављевић
Гревци	12	за оба села

¹⁰⁵⁰ДАС, ПО, 3/57.

Мала Река	12	Стојан Максимовић
Беласица	11	за оба села
Радевце	12	Мијаило Вукадиновић
Лознац	6	
Каменица	6	исто за сва три села
Породин	10	Стојан Стевановић
Љубтен	11	исто за оба села
Трубарево	24	Стојлко Ђорђевић
Мрсољ	45	Љуба Марковић
Грејач	25	Мита Јовановић
Дашница	12	Риста Цветковић
Гокчаница	7	исти за оба села
Лоћика	15	Павле Љубеновић
Мали Дреновац	6	исти за оба села
Чукоровац	5	Јоца Петковић
Кулина	8	исти за оба села
Врћановица	22	Стојан Милковић
Буимир	18	Стојан Милосављевић
Адровац Горњи	11	Вула Максимовић
Суводна	14	исти за оба села
Трњани	43	Стојило Јовановић
Корман	32	Богдан Крстић
Витковац	23	Филип Миловановић
		Укупно: 17.

Кознички срез

1. Јаков Арсић из Боботе
2. Сима Поповић из Ботуња
3. Сима Стевановић из Жарева
4. Петроније Жарковић из Раклја
5. Милован Спасојевић из Паљевшица
6. Маринко Петровић из Злегиња Горњег

7. Станко Благојевић из Трошановаца

Крушевачки срез

1. Мала Врбница	11	Сима Пауновић
2. Себечевац	11	Радивоје Вукоевић
3. Дољане	11	Маринко Антоновић
4. Лукавац	15	Петар Радосављевић
5. Вучак	16	Никола Јовановић
6. Церова	15	Ћирко Петровић
7. Гркљане	13	Миленко Николић
8. Штитаре	19	Петар Живадиновић
9. Липовац	9	Милутин Милисављевић
10. Буци	15	Милован Милисављевић
11. Слатина и Сеземче	4 и 9	Милосе Миленковић -сједињене због малог броја кућа
12. Пољаци	11	Видоје Станковић
13. Петина	10	Милорад Радоњић
14. Ловци	7	Милија Радовановић
15. Наупара	16	Прока Ђорђевић
16. Станци	10	Петроније Миловановић
17. Шиљеговац	13	Петар Пауновић
18. Пасјак	12	Раденко Јаковљевић
19. Гаглова	16	Љубисав Стојановић
20. Мојсиња и Браљина	4 и 12	Богић Ђурђевић – сједињене због малог броја кућа

Старешина Петар Лазаревић је обавестио Савет да је и село Прњавор у коме је било осам кућа сједнио са селом Мудраковац, пошто су им се куће налазиле једне до других.

Поред послатог новца и тефтера за ђурђевдански данак Исправништво Крушевачког округа послало је Савету и аренду кантара, касапнице, скела и риболовних бара у Крушевачком округу у суми од 1 893 гроша и 13 пара и аренду механа у износу од 870 гроша (29 механа у Крушевачком округу по 30 гроша). По одлуци Савета од укупног износа ђурђевске аренде исплаћено је Тодору Стефановићу

из Крушевца 1 680 гроша чаршијских за куповину Прђиловачке скеле на Бугар Морави, пошто је стара била поломљена и није могла више да се користи.¹⁰⁵¹

Након свих одбитака Магистрат Крушевачког округа послао је Савету почетком октобра 1837. на име Ђурђевданског данка и осталих прихода из округа суму од 226 848 гроша и 13 пара у добром новцу. Казначејство је потврдило пријем новца који је однео члан Магистрата Крушевачког округа полукапетана Радована Пецића и за то му издало квиту: на 7 441 $\frac{1}{2}$ пореску главу по 30 гроша за пола године – 223 245 гроша и аренде на две касапнице: 908 гроша и 13 пара; на два кантара 310 гроша; три скеле 1 265 гроша; три риболова 250 гроша и 29 механа 870 гроша, што чини укупно: 226 848 гроша и 13 пара.¹⁰⁵²

13.5. Митровски порез 1837. године

У Јошаничком срезу митровски порез 1837. прикупљен је од 1 886 $\frac{1}{2}$ пореских глава. Повећан број пореских глава у овом срезу последица је административне промене којом је дошло до спајања Трстеничког (1 100 пореских глава) и Јошаничког среза (798 $\frac{1}{2}$ пореских глава). Након ослобађања 12 лица утврђен је коначни број од 1 886 $\frac{1}{2}$ плативих у 20 села. Полугодишњи приход овог среза износио је 57 528 гроша и 13, 66 пара. Ту је урачунат данак од 30 гроша, аренда касапнице у Трстенику, канатар трстенички, скеле у Трстенику и Почековини, риболов у Осаоници и старом Трстенику и шест механа које су плаћале по 30 гроша. У Бугар Моравском срезу порез је скупљен за 1 425 $\frac{1}{2}$ пореских глава и то из 57 села. Полугодишњи приход овог среза износио је 43 725 гроша, а обухватао је данак од 30 гроша, аренду од скеле и од риболова у селу Љубешу. У Крушевачком срезу прикупљен је порез за 2 008 пореских глава (одбијени су одсељени: један у Крагујевачки срез, један у Тимок бањски и два у Турску, а додати су новодосељени из Темнићког среза - двојица и из Бугар Моравског среза - један). Данак је прикупљен из 56 насељених места (55 села и вароши Крушевац који је бројао 234 пореске главе). Митровски приход у овом срезу износио је 62 130 гроша и поред редовног данка обухватао је и аренду касапнице, кантара и на 29 механа. У Козничком срезу порез је скупљен од 2 064 $\frac{1}{2}$ главе из 98 села у износу од 61 935 гроша. На нивоу округа евидентирано је укупно 7 347 пореских глава и 21 пореска глава која је плаћала

¹⁰⁵¹ ДАС, ПО, 3/57, Исправничество окружја крушевачког – Савету, рапорт, 28. септембар 1837. године.

¹⁰⁵² ДАС, ПО, 3/57, Савет – Казначејству, 2. октобар 1837. године; Казначејство – Савету, 2. октобар 1837, Крагујевац.

половину износа, што даје број од 7 384 ½. Укупан приход Крушевачког округа износио је 225 318 гроша и 13, 66 пара, што је приказано у табели 54.¹⁰⁵³

Табела 54. Списа насељених места, пореских глава и износа митровског пореза за 1837. годину

Р.Б.	Назив среза	Број насељених места	Број плативих пореских глава	Укупан износ митровског пореза	
				Гроша	Пара
1.	Јошанички срез	20	1 886 ½	57 528	13,66
2.	Бугар Моравски срез	57	1 425 ½	43 725	/
3.	Крушевачки срез	56	2 008	62 130	/
4.	Кознички срез	98	2 064 ½	61 935	/
Укупно:			7 384 ½	225318	13,66

Трошкови канцеларије Књажеско српског Магистрата Крушевачког округа од Митровдана 1837. до Ђурђевдана 1838. износили су 1 375 гроша и 24 пара, док се приходовало 5 861 гроша и 19 пара. Новац је потрошен на поправку скела у Ђунису и Сталаћу, за изградњу новог затвора и поправљање старог, поправску фуруна и оцака у згради Магистрата. Приходи су били исти као и претходних година: од издавања пасоша, потврђивања тапија, новчаних казни, издавања потврда којима се одобравала сеча шуме (горе), затим дозвола које су издавали пољаци, као и од позива на суд. Приходовало се и од тзв. мангуп стоке (пронађене без власника), од издатих дозвола калаузима, трговцима стоком, таксама које су се плаћале на издату хартију.¹⁰⁵⁴

Прикупљени порез у име Магистрата крушевачког предали су цели капетан Стојан Јовановић и секретар Константин Антоновић. Трошак који су имали на путу до Крагујевца износио је 135 гроша чаршијских. Превоз јасичком скело коштао их је шест гроша, конак у Белушићу 12, ручак у Рековцу шест гроша, а три ноћи и два дана у Крагујевцу 86 гроша и на путу од Крагујевца до Крушевца потрошили су још 25 гроша.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵³Б. Перуничкић, *Крушевац*, 293–304; 309–311; 313.

¹⁰⁵⁴*Исто*, 344–360.

¹⁰⁵⁵ДАС, ДС, РNo 486/837, Магистрат крушевачки – Савету, 22. септембар 1837. године.

13.6. Митровски порез 1838. године

У вези са налогом Савета од 12. децембра 1838. Магистрат је преко среских старешина покупио полугодишњи митровски порез и надлежне аренде. Окружни суд је послао Министарству финансија почетком априла 1839. суму у износу 226 703 гроша и 13, 66 пара, што је приказано у табелама 55. и 56.¹⁰⁵⁶

Табела 55. Списак пореских глава и износ митровског пореза у Крушевачком округу 1838. године

Р.Б.	Број села у срезу	Имена срезова	Број пореских глава (целих)	Број пореских глава (половичних)	Укупан број пореских глава
1.	56	Крушевачки	1 995	10/12	1 995 5/6
2.	98	Кознички	2 076	1	2 076 ½
3.	15	Јошанички	792	-	792
4.	57	Бугар Моравски	1 476	2	1 477
5.	13	Трстенички	1 098	-	1 098
Укупно	239		7 437	3 10/12	7 439 1/3

На основу спискова среских старешина утврђено је да се шест лица иселило из округа и да је умрло или ослобођено из неког разлога плаћања пореза 23 ½ лица. Нових досељеника било је 15, новоожењених 106 ½ и осам нових лица за која нису наведени разлози због којих су уписани, тако да је овом списку у односу на претходни износ пореза одузето 29 ½ пореских лица, а додато 129 ½, чиме је укупан број пореских лица у Крушевачком округу за митровско полугође 1838. износио 7 439 1/3 пореских глава.

¹⁰⁵⁶Потписани су Председник Суда Милосав Браљинац и секретар Суда Константин Антоновић. ДАС, ДС, РNo 104/839, Суд Крушевачког округа – Савету, рапорт, 18. април 1839. године.

Табела 56. Списак полугодишњег прихода Крушевачког округа од Митровдана 1838. до Ђурђевдана 1839. године

Број	Назив прихода	Износ новца у грошевима			
		Посебно		Укупно	
		Гроша	Пара	Гроша	Пара
1.	На 7 439 1/3 пореских глава порез по 30 гроша за пола године	-	-	223.180	-
2.	Крушевачки кантар	260	-	310	-
3.	Трстенички кантар	50	-		
4.	Крушевачка касапница	760	-	908	13 1/3
5.	Трстеничка касапница	148	13 1/3		
6.	Трстеничка скела	283	13 1/3	1 265	1/3
7.	Почековачка скела	76	27		
8.	Бугар Моравска скела	905	-		
9.	Осаоничка риболовна бара ¹⁰⁵⁷	100	-	155	-
10.	Љубешка риболовна бара	55	-		
11.	Механе (29 ½)	-	-	883	-
Укупно:				226 703	13 2/3

Крајем 1838. поднети су и захтеви старешина Трстеничког и Крушевачког среза, Атанасија Вукићевића и Петра Лазаревића за ослобађање појединих лица од плаћања пореза (потпуног и делимичног). У Трстеничког срезу захтеве су поднели кметови села: Дољана, Црнишаве, Врњаца и Почековине за лица која су била сиромашна или болесна. Далеко већи број захтева поднет је у Крушевачком срезу и то чак 58. Кметови из следећих села су поднели захтеве за ослобођење од пореза за своје становнике: Пепељевац, Лукавац, Омашница, Стопања, Липовац, Модрица, Головоде, Витановац, Гари, Мрмош, Горњи Степош, Купци, Мудраковац, Мајдево, Јабланица, Ломница,

¹⁰⁵⁷ На молбу арендатора приход није наплаћен, јер му је место за риболов било поплављено, па није могао да користи.

Бучје, Паруновац, Трмчаре, Дворане, Сталаћ, варош Крушевац (за четири лица), Бресно Поље, Гаглово, Лазарица. Разлози су више мањи исти: болест и сиромаштво. Овакви захтеви су прихватани, посебно када су долазили од сеоских кметова.¹⁰⁵⁸

13.7. Митровски порез за 1839. годину

Средином 1839. су након промене на престолу, Начелствима достављена правила о начинима уписивања пореских глава. У сваком округу требало је формирати комисија коју су чинили: начелник округа или његов помоћник, окружни казначеј, срески начелник у срезу где се вршио попис и председник Примирителног суда оног места у ком се попис вршио. Члан комисије био је и писар и то онај који је у округу најспособнији. Порез су плаћали ожењени и то шест месеци након женидбе, у кућама где је имало више пореских глава, али и неожењени и удовице са добрим иметком, дућаном или трговином. Сиромашне удовице са малом децом нису плаћале порез. Дошљаци из крајева ван Кнежевине Србије били су ослобођени две године плаћања пореза, али је требало означити када су и одакле дошли. Свештенство је ослобођено плаћања пореза, као и чиновници који су уписивани у оним местима где им је пребивалиште, а не тамо где су запослени. И учитељи су рачунати у групу чиновника. У списковима је требало навести и главног кмета и председника Примирителног суда, који су ослобођени плаћања пореза, док помоћници и чланови истих судова нису били ослобођени плаћања. Изузетак је био уколико је више села спојено, па су главни кмет или председник суда из једног места, а чланови суда и помоћници из другог онда су и они ослобођени. Старији од 70 година нису плаћали порез, а изузетак је био уколико имају имање, а немају никог у кући ко је плаћао порез онда су и они имали пореску обавезу. Ако би у једној кући живеле четири пореске главе једна се ослобађала пореза, као и отац који има тројицу синова који плаћају (било је довољно да живи са једним у кући). Човек који је имао малу децу плаћао је порез, али ако је у лошем економском стању може да му се одобри да плати половину пореза. Порез нису плаћали ни: „луди, сакати, бесомучни“. Требало је проверити и она лица која су имала одобрење бившег кнеза Милоша да ли су у истом стању и ако јесу то је требало прихватити. Срески

¹⁰⁵⁸ ДАС, ДС, РNo 1071/838, Старешина среза Трстеничког, полукапетан Атанасије Вукићевић, рапорт – Магистрату Крушевачког округа, 28. новембар 1838; Петар Лазаревић – Магистрату крушевачком, 12. децембар 1838; Магистрат крушевачки – Савету 12. децембар 1838. године.

начелник је имао обавезу да спискове свих села чува код себе, а начелник округа за област којом управља.¹⁰⁵⁹

Митровски порез за 1839. предат је почетком маја 1840. године. Бугар Моравски срез и начелник Илија Павић предали су 36 537 гроша и 20 пара за 1 461 $\frac{1}{2}$ пореских глава. На основу података у табели 57. у Бугар Моравском срезу за пола године евидентирана су само два венчања и то у Ђунису, док су три лица преминула у селима Зубовац, Дашница и Каменица.¹⁰⁶⁰

Табела 57. Списак наплаћеног митровског пореза за 1839. годину у Бугар Моравском срезу

Број села	Назив села	Број пореских глава према конскрипцијом протоколу	Ново ожењени	Преминули	Број пореских глава којима је порез наплаћен
1.	Рибаре	29 $\frac{1}{2}$			29 $\frac{1}{2}$
2.	Росица	8			8
3.	Јаковље	13			13
4.	Бољевац	10			10
5.	Зубовац	12		1	11
6.	Здравиње	35 $\frac{1}{2}$			35 $\frac{1}{2}$
7.	Беласица	11 $\frac{1}{2}$			11 $\frac{1}{2}$
8.	Позлата	8			8
9.	Мала Река	13 $\frac{1}{2}$			13 $\frac{1}{2}$
10.	Велики Шиљеговац	74 $\frac{1}{2}$			74 $\frac{1}{2}$
11.	Зебица	11			11

¹⁰⁵⁹ДАС, ПО, 85/114, Копија „Наставленија“ – уредбе Попечитељства финансија окружним начелствима о начину пописивања пореских глава, 24. јун 1839, Београд.

¹⁰⁶⁰По конскрипцијским протоколима у срезу Бугар Моравског налазиле су се 1.464 $\frac{1}{2}$ глава, од којих данак није наплаћен није од: 1. Стевана Басиловића из Зубовца, који је ослобођен од стране Начелства; 2. Стојадина Трошовића, јер је био сакат у ногу и 3. Стојка Нешића из Дашнице, јер је умро, тако да у поменутом срезу број плативих износио 1461 $\frac{1}{2}$ глава. ДАС, ПО, 4/70.

12.	Гревци	13 $\frac{1}{2}$			13 $\frac{1}{2}$
13.	Крушинци	12			12
14.	Срндаље	4			4
15.	Рлица	7			7
16.	Сушица	33 $\frac{1}{2}$			33 $\frac{1}{2}$
17.	Вукања	34 $\frac{1}{2}$			34 $\frac{1}{2}$
18.	Љуптен	17 $\frac{1}{2}$			17 $\frac{1}{2}$
19.	Породин	12 $\frac{1}{4}$			12 $\frac{1}{4}$
20.	Тешица	74 $\frac{1}{4}$			74 $\frac{1}{4}$
21.	Дреновац	38			38
22.	Грејач	31			31
23.	Суповац	19 $\frac{3}{4}$			19 $\frac{3}{4}$
24.	Дашница	15		1	14
25.	Житковац	42			42
26.	Мрсољ	66 $\frac{1}{2}$			66 $\frac{1}{2}$
27.	Прђиловица	53 $\frac{1}{2}$			53 $\frac{1}{2}$
28.	Лоћика	27			27
29.	Копривница	15			15
30.	Голешница	7			7
31.	Честа	17			17
32.	Шурић	7			7
33.	Чукуровац	22			22
34.	Врђановица	27			27
35.	Доњи Адровац	38			38
36.	Лужани	64 $\frac{3}{4}$			64 $\frac{3}{4}$
37.	Нозрина	42 $\frac{1}{2}$			42 $\frac{1}{2}$
38.	Буимир	21			21
39.	Трњани	56			56
40.	Гредетин	17 $\frac{1}{4}$			17 $\frac{1}{4}$
41.	Пешчаница	9 $\frac{1}{2}$			9 $\frac{1}{2}$
42.	Крушик	15			15
43.	Лознац	8			8

44.	Каменица	8 ½		1	7 ½
45.	Радевци	15 ½			15 ½
46.	Горњи Адровац	14 ½			14 ½
47.	Суводна	18			18
48.	Ћунис	88	2		90
49.	Трубарево	30 ½			30 ½
50.	Каоник	59 ½			59 ½
51.	Корман	39 ¾			39 ¾
52.	Горњи Љубеш	13			13
53.	Срезовац	10 ½			10 ½
54.	Доњи Љубеш	39			39
55.	Витковац	31			31
Укупно:		1462 ½	2	3	1461 ½

У Крушевачком срезу митровски порез у износу од 25 гроша, предат је за 3 021 пореску главу, што је износило од 75 525 гроша. Почетком октобра 1840. новац је предао начелник Крушевачког среза цели капетан Павле Урошевић. Тада је по новој административној подели Крушевачком срезу припао и Трстенички, па је отуда већи број села, пореских глава и укупне суме новца која је предавана у име пореза. На основу података у табели 58. у наведеном периоду у Крушевачком срезу новоожењених лица у селима било је шест: Дубље и Попина, Гари, Макрешане, Браљина и Лазарица (два лица). Преминуло је шест људи у местима: Рсова, Врнци, Велика Врбница, Гари, Варош Трстеник (двоје). Из Крушевца се једно лице одселило почетком новембра 1839. и прешло у Чачак, док је у списку рачунат и помоћник Примирилног суда из села Дворана.¹⁰⁶¹

¹⁰⁶¹ ДАС, ПО, 4/72.

Табела 58. Списак наплаћеног митровског пореза за 1839. годину у Крушевачком срезу

Бр.	Назив села	Број пореских глава према конс. протоколу	Новоож ењени	Преми нули	Одсе љени	Укупан број пореских глава од којих је наплаћен порез
1.	Новосело	139				139
2.	Рсова	37 ½		1		36 ½
3.	Липова	41				41
4.	Врнци	68		1		67
5.	Дубље и Попина	61	1			62
6.	Руђинци	77				77
7.	варош Трстеник	161 ½		2		159 ½
8.	Горња Црнишава	32				32
9.	Оџаци	196 1/3				196 1/3
10.	Доња Црнишава	42 ½				42 ½
11.	Почековина	65				65
12.	Стари Трстеник	49 ½				49 ½
13.	Лопаш	39				39
14.	Стопања	76 1/3				76 1/3
15.	Бресно поље	50 1/3				50 1/3
16.	Тобоци	35 ¼				35 ¼
17.	Омачница	59				59
18.	Глободер	82 1/3				82 1/3
19.	Мачковац	61				61

20.	Пепељевац	84 ½				84 ½
21.	Лукавац	11 ½				11 ½
22.	Мешево	17				17
23.	Дољане	9				9
24.	Себечевац	16				16
25.	Треботин	51				51
26.	Мала Врбница	14½				14 ½
27.	Велика Врбница	34 ¼		1		33 ¼
28.	Мрмош	21 ½				21 ½
29.	Лаћислед	28 ½				28 ½
30.	Дворане	42 ¼				43 ¼
31.	Пољаце	19 ½				19 ½
32.	Трмчари	34 ½				34 ½
33.	Модрица	26 ¼				26 ¼
34.	Ломница	47 ½				47 ½
35.	Буци	10				10
36.	Витановци	28 ½				28 ½
37.	Наупара	18 ½				18 ½
38.	Јабланица	22 ½				22 ½
39.	Доњи Степош	21				21
40.	Липовац	12				12
41.	Мудраковац	30 ½				30 ½
42.	Горњи Степош	26 1/3				26 1/3
43.	Шавране	22 ½				22 ½
44.	Купци	50				50
45.	Мешево	34				34
46.	Гркљане	12				12
47.	Штитари	18 ½				18 ½

48.	Лазарица	68 ¼	2			70 ¼
49.	Ново село Читлук	69 1/3				69 1/3
50.	Мали Шиљеговац	19				19
51.	Пасјак	13 ½				13 ½
52.	Галово	19 ½				19 ½
53.	Станци	15 ½				15 ½
54.	Кобиље	24 ½				24 ½
55.	Головоде	25 ¼				25 ¼
56.	Вучак	16				16
57.	Гари	23	1	1		23
58.	Церова	23				23
59.	Бивоље	75 1/3				75 1/3
60.	Дедина	34				34
61.	Макрешане	38 ½	1			39 ½
62.	Сталаћ	64 ½				64 ½
63.	Мрзеница	15				15
64.	Браљина	15	1			16
65.	Паруновац	58 ½				58 ½
66.	Текије	29				29
67.	Крушевац	234 1/3			1	233 1/3
Укупно:		3 022	6	6	1	3 021

У Козничком срезу за митровски порез 1839. је за 1 793 ½ пореских глава предата сума у износу од 44 837 гроша и 20 пара. Предао је начелник среза капетан Марко Протић (његов писар тада био је Петар Пантелић) маја 1840. године. У овом периоду су у Козничком срезу преминула два лица (по једно у Станишинцима и Злегињу), док је новоожењених било осморо: у Рогавчини двојица, Горњим Вратарима, Осредцима, Жареву, Лепенцу, Тршановцу и Ступњу по једно лице. Када се том броју прикључе и 14 помоћника Примирителних судова који су додати списку

добија се број пореских глава на које је наплаћен и предат полугодишњи порез приказан у табели 59.¹⁰⁶²

Табела 59. Списак наплаћеног митровског пореза за 1839. годину у Козничком срезу

Број	Назив села	Број пореских глава према конскрипцијом протоколу	Новоожењени	Преминули	Укупан број пореских глава
1.	Рогавчина	54	2		56
2.	Станишинци	68 ½		1	68 ½
3.	Бзенице	45 ½			45 ½
4.	Козница	18			18
5.	Плеш	23			23
6.	Доњи Вратари	28			28
7.	Горњи Вратари	13	1		14
8.	Грчак	11			11
9.	Ботурићи	22 ½			22 ½
10.	Рибари	46 ¼			46 ¼
11.	Осредци	92	1		93
12.	Брзеће	19 ½			19 ½
13.	Гочманци	62			62
14.	Липовац	30 ½			30 ½
15.	Батоте	36			36
16.	Жарево	29	1		30
17.	Грашевци	33			33
18.	Жилци	30			30
19.	Лепенац	37	1		38
20.	Тршановац	37	1		39
21.	Грабовница	67			67
22.	Жуње	73 ½			74 ½
23.	Златари	37			39

¹⁰⁶² ДАС, ПО, 4/73.

24.	Доброљубци	62 $\frac{1}{4}$			63 $\frac{1}{4}$
25.	Стубал	42			42
26.	Ботуња	49			49
27.	Трнавци	62 $\frac{1}{4}$			63 $\frac{1}{4}$
28.	Злегиња	56 $\frac{1}{3}$		1	56 $\frac{1}{3}$
29.	Ступањ	67 $\frac{1}{3}$	1		70 $\frac{1}{3}$
30.	Витково	28 $\frac{1}{2}$			28 $\frac{1}{2}$
31.	Ржаница	64			64
32.	Ратаје	99			99
33.	Боботе	39 $\frac{1}{2}$			40 $\frac{1}{2}$
34.	Кожегин	43			43
35.	Лесковциа	20			20
36.	Латковац	26 $\frac{1}{4}$			26 $\frac{1}{4}$
37.	Врбница Велика	27			27
38.	Брезовица	55			55
39.	Јасиковица	40 $\frac{1}{2}$			40 $\frac{1}{2}$
40.	Бучије	24 $\frac{1}{2}$			24 $\frac{1}{2}$
41.	Велуће	32 $\frac{1}{3}$			33 $\frac{1}{3}$
42.	Риђевштица	23 $\frac{1}{4}$			23 $\frac{1}{4}$
Укупно:		1775 $\frac{1}{2}$	8	2	1793 $\frac{1}{2}$

Јошанички срез је био најмањи у Крушевачком округу. За митровски порез је 1839. начелник среза цели капетан Филип Прибаковић предао суму од 22 250 гроша у добром новцу за 890 пореских глава. У наведеном периоду у поменутом срезу новоожењених је било деветорица: у Плани – петорица; Пискању – двојица; Бањи – један; Рватима – један, а у укупан број пореских глава рачунато је и 10 помоћника Примирителних судова.¹⁰⁶³

¹⁰⁶³ ДАС, ПО, 4/74.

Табела 60. Списак наплаћеног митровског пореза за 1839. годину у Јошаничком срезу

Број	Име села	Број пореских глава према конскрипционом протоколу	Новоожењени	Укупан број пореских глава од којих је наплаћен порез
1.	Гоч и Пределе	49		49
2.	Гокчаница	102 ½		102 ½
3.	Плана	103 ½	5	108 ½
4.	Пискање	68	2	70
5.	Бања	95 ½	1	96 ½
6.	Јелакци	86		86
7.	Плоча	55		55
8.	Криварека	50		50
9.	Ново Село	98		98
10.	Гумниште	68 ½		68 ½
11.	Рвати	105	1	106
Укупно:		881	9	890

Табела 61. Број пореских глава и износ предатог митровског пореза 1839. године за Крушевачки округ

Р. Б.	Назив среза	Број пореских глава	Износ митровског пореза
1.	Бугар Моравски срез	1 461 ½	36 537 гроша и 20 пара
2.	Крушевачки срез	3 021	75 525 гроша
3.	Кознички срез	1 793 ½	44 837 гроша и 20 пара
4.	Јошанички срез	890	250 гроша
Укупно:		7 166	157 149 гроша и 40 пара

Крушевачки округ је 1839. бројао 7 166 пореских глава на које је наплаћено и предато 157 148 гроша и 40 пара.

13.8. Алије

Алије су представљале некадашња опустела села, односно, обрадиве и необрадиве површине између сеоских атара, које су биле у власништву спахија, а након њиховог протеривања добијали су их сељаци или држава која је давала исте под закуп.¹⁰⁶⁴

Ради одређивања данка априла 1834. кнез Милош је наложио великим сердарима да изврше попис алија у њиховим сердарствима, пославши им упутство како то да обаве. Детаљни подаци били су потребни да би се знало са којом земљом располаже новопроширена Кнежевина Србија, које су границе тих алија, колико имају земље која се користи, а колико не, која села користе ту земљу. Поред тога одредио је и људе који ће то да обаве. За Расинско сердарство одређен је капетан параћински, Јова Вељковић.¹⁰⁶⁵ У Расинском сердарству пописано је 47 алија у којима је било земље за орање преко 1 000 плуга, ливада за кошење око 1 500 коса, винограда 1 356 дулума и 645 мотика. Од издатих алија у Крушевачком округу 1834. приходовала је држава 664 гроша. Једна од првих алија у Крушевцу била је Соколовица на планини Јастребац, а спомиње се и алија Шаревац према селу Тешица. Алије које се спомињу у Крушевачком округу 1837. су: Мојесин, Окомиште и Бојинце. Проблем је био са алијом Мојесин, јер су се ту налазиле четири куће досељеника и они су одбијали да признају да се ради о алији.¹⁰⁶⁶ Детаљнији попис за Крушевачки округ нисмо успели да нађемо, али сачуван је извештај Исправништва Крушевачког округа о статусу планине Копаника и тамошњим алијама. Копаник се налазио тада у саставу Јошаничке капетаније и старешина Филип Прибаковић је током септембра 1835. доставио извештај Исправништву, које је даље проследило Савету. Синор Копаника простирао се од села до села дужински четири сата хода и два сата ширине (до Бећировца и Брзећке међе). На планини је била заступљена јелова гора, било је клеке, мало букве, али и рудокопа, вигњиштва, угљаришта. Кад би се свим околним селима одбила испаша онда ништа не би остало од алије, можда само један сат дужине и пола сата ширине. Према сведочењу појединих кметова Копаник је у турско време био под контролом три брата

¹⁰⁶⁴Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 60–61.

¹⁰⁶⁵Б. Перуничкић, *Крушевац*, 132–133.

¹⁰⁶⁶Р. Љушић је навео податак да је алија Росуља код Крушевца била осигурана за среске старешине. Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 25; 98–99; 107; Исти, *Крушевац*, 425–426; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 61–62.

Ферхатовића, синова Исмаил-паше пазарског. Ферхатовићи као читлук сахибије на већем делу Јошаничког среза су насељавали људе и то у селима: Гумниште, Цеп, Честина, Лисина, Тиоце, Семетели, Доброевина, Лапојевићи, Вележ, Шутановина и Црна глава, тако и по некој удаљености у: Новосело, Шипаче, Руднице, Казнојевиће, Рвате и Поцеље и при насељавању су досељеници дужни само да дају четвртину од усева, док је испаша била бесплатна. Исто им је било дозвољено да у околини подижу бачије. И Селим-бег није наплаћивао испашу од Криворечана. Удаљена села су такође могла да доведу стоку а за узврат су давала на 100 брава маторих једног брава, а од 50 јагњади по једно јагње, а након пропасти Карађорђевог устанка узимали су и по шест пара по говечету. Ферхатовићи су имали по Копаонику и своје бачије. Сва та стока из свих села заједно са стоком на Копаонику се мешала са Криворечком и знало се докле је чији атар. Тако да на основу тих сведочења српске власти нису могле прецизно да утврде колико села је користило испашу на Копаонику. Од како је цео Копаник дошао под контролу Кнежевине Србије прве године је наплаћен грош на говеда и коње, а од ситне стоке на 100 брава један брав, а од 50 једно јагње. Та стока је дата манастиру Студеници и цркви Павлици, а нешто је послато у Крагујевац. Током 1834. Јован Обреновић је посало свог представника Димитрија Маџаревића који је покупио од коња и вола по два гроша, на свиње по 20, на овцу и јагње по 12 пара и укупно је узео 150 талира. У тренутку писања извештаја на Копаонику се налазило шест бачија, четири из Турске, а две из Чачанског среза, док је остала стока била из села која су део Јошаничког среза. Савет није био задовољан овим извештајем, јер је било много нејасних ствари и они су тражили од Крушевачког исправничества да “не умствује“, него да јасно напише колико има алије, а колико ливада које околна села користе за испашу.¹⁰⁶⁷ У лето 1837. на Копаонику се налази стока у власништву највише људи из Јошаничког, али је било и из других срезова. На основу евиденције утврђено је да има: 2 134 говеда, 292 коња, 6 214 оваца, 1 894 коза и 609 свиња. Попис стоке на Копаонику извршен је након посете војног команданта Јована Обреновића који је наредио да се стока изброји, запише, као и називи села одакле је стока и да се ти спискови пошаљу Савету и њему. Након слања спискова Савет је одлучио да се од оних села која су насељена и даље ништа не наплаћује, а да се од становника осталих села који су стоку

¹⁰⁶⁷Б. Перуничкић, *Крушевац*, 180–181.

напасали на Копаонику наплати попаша. Ипак и даље је остала недоумица да ли је цео Копаоник рачунат као алија.¹⁰⁶⁸

Алије, закоси и попаше даване су у закуп током одржавања јавних лицитација. Наравно да је и ту увек било проблема, а овог пута десио се на алији Мрамору на Бећировцу, а разлог је био што су људи из села која су остала у Османском царству желели да излицитарају неке ливаде, али им није дозвољено, због чега су они кренули да прете и сви су одустали, па је поменута алија остала непродата. То су исте ливаде око којих је дошло до сукоба током зиме 1836/37. годину. Чак је било и претњи да ће они слободно терати своју стоку да прелази у поменуте ливаде. О томе је Браљинац известио у јулу 1837. године.¹⁰⁶⁹

Током 1836. као алије у Бугар Моравском срезу код старешине Павла Урошевића спомињу се: Прђија, Околиште и Бојиници. Он тада тражи савет од Исправничества у вези са алијом Прђијом, да ли и она да иде на лицитацију, или да се користи за нагоницу, као што се радило у турско време. Исправничество је о томе писало Савету, који је одговорио да се поступа исто као и са свим осталим алија у округу.¹⁰⁷⁰

Исправничество Крушевачког округа је поступајући по наредби Савета послало новац након излицитираних и продатих алија који је износио 1 916 гроша и 24 пара пореских, које је однео практикант Стојан Јовановић. Новац је примљен крајем децембра 1836. године.¹⁰⁷¹

Крајем јула 1838. становници села Криве Реке у Козничком срезу тражили су да им се доделе њиве које су се налазиле у њиховом атару, а које су биле означене као алије. Тај захтев су поткрепили чињеницом да су тамо биле њихове старе куће до краја Првог српског устанка, а да их је онда Селим-бег из Пазара отерао, одузео им земљу и уништио куће, а они се раселили по потоцима и кршевима. Мајор Браљинац је изашо на терен и утврдио тачност изнетих чињеница, као и да су поменуте ливаде непходне за живот становницима Криве Реке.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁸ ДАС, КК XIV, 2059, Милено Радојковић – Јовану Обреновићу, Копаоник; Исто, ДС, РNo 454/837 Исправничество Крушевачког округа – Савету, 1. септембар 1837; Јован Обреновић – Савету, 5. септембар 1837, Савет – Исправничеству крушевачком, 7. септембар 1837. године.

¹⁰⁶⁹ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 239–240.

¹⁰⁷⁰ ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No28/836, Исправничество Округа Крушевачког – Савету, 9. септембар 1836; Савет – Исправничеству, 15. септембар 1836. године.

¹⁰⁷¹ ДАС, ДС I Ж, Ф 1, No28/836 Рапорт исправничества – Савету, 4. децембар 1836. године.

¹⁰⁷² Б. Перуничкић, *Крушевац*, 337–338.

Током септембра 1837. Савет је тражио од Исправничества Крушевачког округа да се изврши лицитирање алија, уколико је потребно, да се покупи аренда и пошаље Казначејству. Тај посао је у Крушевачком округу обавио члан Исправничества цели капетан Стојан Јовановић, који је пописао алије излицитиране на временски период од три године. Пошто је било алија које су прекривене шумом, која је била жиродона постављало се питање да ли може да се искористи за исхрану свиња, за нагоницу. Таквих алија било је у Крушевачком срезу (Соколовица и Буковица – са буковим жиром). Кнез Милош је донео одлуку да се лицитирају шуме које су жирородне и да се одреди нагоница за наплату у износу од 12 пари чаршијских. Проблем је постојао и око алије код села Гвоздца у Трстеничком срезу и по предлогу Савета један део земље требао је да се одвоји и преда људима који су ту живели (пет кућа) и око половине ливада између Трстеничког и Јошаничког среза, која је такође требала да се лицитира, без обзира што су је сељани оградиле.¹⁰⁷³

На захтев Савета Магистрат Крушевачког округа је крајем октобра 1838. послао списак жирородних алија:

1. Крушевачки срез – две (Соколовица и Буковица на планини Јастребац – поменуте године без рода);
2. У Козничком, Јошаничком и Трстеничком срезу нису постојале жирородне алије;
3. У Бугар Моравском срезу – четири (Прекаја – могла је да прехрани 100 комада свиња, али слабо; Бојница – по неки цер је родио, али мало; Околиште – није родило 1838., јер је град нанео штету и Посариловац – имала је мало жира, а и сама алија је била веома мала.)

За жирородне алије које су слабо родиле Савет је наредио да се дају околним селима на коришћење.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷³ ДАС, РNo 220/837, Савет – Исправничеству крушевачком, 27. август 1837.; Исправничество крушевачко – Савету, 21. август; Исправничество крушевачко – Савету, 11. септембар 1837; Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 126; 137–140.

¹⁰⁷⁴ Током 1843. Министарство финансија је одлучило да алија Соколовица остане у државном власништву, а да се алија Околиште уступи селу Каонику, алија Бојница да остане селима: Гредетину, Пешчаници, Корману и Великом Шиљеговцу, Посариловац – селима Сушици и Здравину, а Прекаја (Пређија) селима Вукањи, Рибару, Бољевцу и Росици. ДАС, ДС, ДП, 754/838, Савет – Магистрату крушевачком, 12. октобар 1838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 342; С. Тодоровић, *нав. дело*, 34.

Поред жироходних алија за 1838. сачуван је и списак алија и закоса Крушевачког округа, приказан у табели 62. Након лицитирања 12 алија и закоса дати су под аренду на три годину, са годишњом сумом у износу од 1 559 гроша и 16 пара. У примедби је назначено да алија Бећировац није продата због сукоба са Арбанасима и да је након тога трава са те земље искоришћена за исхрану коња припадника кавалерије у српској војсци који су учествовали у одбрани границе.¹⁰⁷⁵

Табела 62. Списак алија и закоса у Крушевачком округу продатих на јавној лицитацији 1838. године

Бр.	Име алије	Место где се налази	Име и презиме закупца	Место боравка	Годишња сума	
					Г	П
1.	Гвоздац	Гоч	Андреј Марковић	Вукушице	160	
2.	Гоч	На брду истог имена	Сими Прокићу	Трстеник	140	
3.	Велика ливада	Гоч	Гаји Војлиловцу	Предол	120	
4.	Ливада	Мало Церје	Филипу Прибаковићу	Елакци	65	
5.	Студен и Брезовац	Велико Церје	Јовици Пантићу	Паисевић	336	24
6.	Ливада	Боћа	Миловану Дуњићу	Рокци	20	
7.	Ливада у Црној глави	На брду истог имена	Трифуну Живановићу	Црна Глава	55	
8.	Ливада Цеп	Треска	Ђорђе Живковић	Ново село	51	26
9.	Ливада Ечмиште	Треска	Павлу Јовановићу	Гумниште	67	
10.	Ливада Жеђ	Мрамор	Петру	Ливађе	80	

¹⁰⁷⁵ ДАС, ДС, РNo 1018/838, Члан Исправничества Крушевачког округа цели Капетан Стојан Јовановић – Савету, 26. јул 1837. у Батоти.

			Филиповићу			
11.	Ливада у Кривој Реци	На брду истог имена	Милићу Пршићу	Крива Река	351	26
12.	Ливада	Батоте	Ђури Васићу	Батоте	112	20
Укупно:					1559	16

Питање алије Бећировац покренуо је крајем маја 1838. старшина Козничког среза Милосав Браљинац, са предлогом да би требало издати под нагоницу или под аренду, пошто је сва стока била истерана из усева и ливада. Савет је уважио молбу старешине Браљинца и Магистрата Крушевачког округа и саветовао да изврше лицитацију, али на две године, пошто је 1840. истицала аренда и за све остале алије у Крушевачком округу. Лицитација је одржана 29, 30. и 31. маја 1838. и испаша на Копаонику и алија Бећировац продати су Миленку Павићевићу из Оцака за 167 талира и 1 ½ цванцик годишње аренде на две године до Ђурђевдана 1840. године.¹⁰⁷⁶ Већ крајем октобра исте године Миленко Павићевић пише Магистрату Крушевачког округа са захтевом да му се од четворице Црноглаваца житеља Јошаничког среза: Димитрија Богдановића, Вукосава Николића, Јосифа Петровића и Јована Трифуновића исплати такса за стоку коју су они у истој испаша са њим држали, као што су му и остали исплатили, а ови нису пристајали. Магистрат је позвао помеуте људе и они су рекли да нису хтели да плате јер ни до сада то нису радили, а пошто је њихово село било близу исте испаше Копаоника и граница између испаше њиховог села и Копаоника се није знала. Магистрат је био мишљења да они чија је стока у унутрашњости копаоничке испаше цело лето боравила исплате, а да они који су свакодневно враћали стоку у своја села да се од њих не наплаћује, што је Савет и одоборио.¹⁰⁷⁷

Алије су служиле и за насељавање досељеника. На алији Лесковици у Крушевачком округу било је настањено 38 породица из села Бељајка. Тек су Устав из 1838. и Закон о повраћају земље 1839. прогласили све житеље на алијама правим власницима земље коју су обрађивали, чиме је престао њихов статус закупника.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁶ ДАС, ДС, РNo 435/838, Магистрат крушевачки – Савету, 10. мај 1838; Крушевачки Магистрат – Савету – рапорт, 20. јун 1838. године.

¹⁰⁷⁷ ДАС, ДС, РNo 941/838, Магистрат Крушевачког округа – Савету, 17. октобар 1838. године.

¹⁰⁷⁸ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 62–63.

Са променом власти 1839. Савет је предложио Намесништву да се одреди комисија која би прикупила податке о сеоским алијама, о сеоским потребама за земљом, шумом, пашњацима и да се на основу тога даље одређује да ли ће они да буду подељене сељанима или ће и даље да се издају под закуп. По одлуци кнеза Михаила у договору са Саветом августа 1841. све шумске алије су укинуте и уврштене у класу шумског земљишта и жировница у њима се од тада наплаћивала исто као и у свим осталим државним шумама.¹⁰⁷⁹

13.9.Ћумруци¹⁰⁸⁰ у Крушевачком округу

Када је почетком 1834. завршено разграничење између Османског царства и Србије нови српски ыумруци постављени су на свим важнијим излазним и улазним местима нове српско турске границе. Поред свог привредно царинског посла ыумруци су имали важну улогу и у попуњавању пограничне службе, а посебно у циљу финансијског раста српске кнежевине.¹⁰⁸¹

По наредби кнеза Милоша из 1834. одређено је да се постави један писар на Тешици са задатком да прима ыумрук, прегледа и издаје тескере (потврде) и да буде потчињен Алексиначком ыумрукцији коме је рачуне предавао. За писара је за празник Свете Тројице постављен од стране главног ыумрукције алексиначког Стевана Михаиловића, Милутин Остојић. Ћумручко здање није постојало, нити је било каквих стражара, а седиште ыумрукције налазило се у тешичком хану. Од робе највише је у Турску продавана жива стока (волови, коњи, козе), затим лој мед, восак, коже. У Србију је ретко шта улазило преко овог ыумрука, већ је све ишло преко Алексинца. Други ыумрукција постављен је на Јанковој клисури са истим обавезама, да прегледа и издаје тескере, узима ыумрук, а рачуне и новац да предаје суду у Крушевцу. Ћумрукција Мијаило Браљинац постављен је од стране великог сердара Расинског и Исправничества Крушевачког округа 1834. за празник Свете Тројице. И на Јанковој клисури није било посебне зграде, нити било каквих помоћника, а ыумрукција је боравио у караули са осталим караулијама. Из Србије у Турску кроз овај ыумрук

¹⁰⁷⁹Б. Перуничкић, *Земљишна својина*, 145; 153–154.

¹⁰⁸⁰Ћумрук – царина, трошарина, такса за пролаз; ыумрукана – царинарница, а цариник – ыумругција. И. Клајн, М. Шипка, *нав. дело*, 390; Александар Миљковић, Бојан Панић, *Српске царинарнице на јужном делу српско-турске границе 1886. године*, у: Лесковацки зборник LXI, Лесковац 2021, 37–38.

¹⁰⁸¹В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 99; 101.

највише се трговало стоком, медом и лојем, а у Србију је из Скадра долазила риба и зејтин. Ћумрукцијама је одређено по 50 гроша плате и 50 гроша на храну месечно. Једно време је постојао и ћумрук на Јарињу, где је Милован Лисинац, буљукбаша обављао и послове ћумрукције, али је то убрзо предао Студеничком буљубаши и његовом писару на караули на Рашки.¹⁰⁸²

У Кнежевини Србији правитељствени (државни) ћумруци издавани су на годишњу аренду, а након формирања Савета били су под његовом контролом. Крушевачки ћумрук је обухватао простор од Суповца до Јанкове Клисуре и од Јанкове Клисуре до Ибра. Савет је наредио Исправницима 1836. да организују лицатацију у три термина (15. и 25. марта и 3. априла) и о томе обавесте и друге округе. Тада је арендатор ћумрука у Крушевачком округу био Давид Радивоевић.¹⁰⁸³ Радисав Давидовић син покојног Давида Радивоевића арендатора пограничног ћумрука, који се простирао од Вукање па до Ибра поднео је Савету молбу да буде ослобођен плаћања дела данка, јер лица којима је његов отац продао ћумрук на Вукањи, Шошићу и Јарињу нису исплатила погођену цену. Савет није прихватио, већ је саветовао Радисава да то реши са тим људима.¹⁰⁸⁴

Након промене власти у Кнежевини Србији и абдикације кнеза Милоша, начелник Крушевачког округа Петар Лазаревић је тражио од Министарства правосуђа и просвете да му буде враћена полугодишња аренда од ћумрука Крушевачког округа, за период од Митровдана 1836. до Ђурђевдана 1837, када су због куге сви погранични путеви били затворени и никаквих прихода није било, а он је морао да исплати аренду. У захтеву је навео да је он са Давидом Радивоевићем био арендатор ћумрука, а пошто је Давид преминуо његов син Рака није имао одакле да плати, па је он то учинио уместо њега. Ово питање се разматрало и у Министарству финансија, Савету и осталим

¹⁰⁸²ДАС, ДС, А 37, Исправник Вучко Мутавцић – Савету, 6. јул 1835; Милета Радојковић, Велики сердар расински – Славном суду округа Крушевачког, 6. јун 1834; Савет – Исправницима крушевачком, 23. јул 1835; Исто, I Ж, Ф 1, No9/836, Исправницима крушевачко – Савету, рапорт.

¹⁰⁸³Од ћумрука Крушевачког округа примљено је средином маја 1835. у државну касу 1 945 гроша и 4 пара. ДАС, КК XXV, 143, Савет - Исправницима крајинском, црногорском, гургусовачком, крушевачком, рудничко-чачанском, ужичком и подринском, 21. фебруар 1836; М. Петровић, *Финансије* III, 66–67; Б. Илић, *Историјски преглед*, 156.

¹⁰⁸⁴ДАС, ДС, РNo 66/837, Савет – Исправницима крушевачком, 19. мај 1837. године.

органима и тражила се провера ових навода и тих података. Након свих провера утврђено је фебрура 1840. да је захтев Петра Лазаревића неоснован.¹⁰⁸⁵

По одлуци кнеза Милоша 1837. предвиђено је да се приход од царине за извоз стоке у Аустрију преусмери за потребе школског фонда. У време Намесништва донета је одлука да се царинарнице ставе под контролу државе и да се престане са издавањем у закуп. Царинском службом руководило је Министарство финансија.¹⁰⁸⁶

13.10. Мензулане

Постојање поштанских станица, мензулана, наслеђено је из периода османске управе, а након ослобођења тзв. „шест нахија“ развија се у оквирима аутономне српске кнежевине. Трошак крушевачке мензулане 1832–1833. износио је 960 гроша. Главни службеници мензулана били су татари, звани још и курири, скоротече, суруџије, а касније, у време уставобранитеља и улаци. Мензулане су се давале под закуп, и само у случајевима кад закупци нису могли да испуне предвиђене услове изазване потребана службе, мензулана је узимана под коноролу правитељства (државе). По уредби о мањим мензуланама, Савет је додељивао поједине мензулане појединцима под аренду на годину дана. Служба мензулција била је прилично напорна и одговорна, па је Савет, на једну представку крушевачког исправничества, наређивао „да за сваку потркушу не шиљу мензула“. До краја владавине кнеза Милоша мензулска служба била је потпуно уређена.¹⁰⁸⁷

Током 1834. у Кнежевини Србији постоји седам главних и 20 споредних поштанских станица. Од споредних се спомиње Крушевачка која је имала пет коња и 3 711, 33 гроша на годишњем нивоу.¹⁰⁸⁸ Приликом прикупљања митровског пореза 1834. је утврђено да је трошак мензулане у Крушевцу износио 1 628 гроша и 20 пара.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁵ ДАС, ДС, РNo 320/839, Министарство правосуђа и просвете – Савету, 15. јун 1839. године; начелник Крушевачког округа Петар Лазаревић – Министарству правосуђа и просвете, 8. јун 1839. године; Исправничество Крушевачког округа, рапорт – Савету, 17. март 1839; Министарство правосуђа и просвете – Петру Лазаревићу, 23. јун 1839. године; Исто, РNo 67/840, Намесништво кнежевског достојанства – Савету, 1. фебруар 1840. године.

¹⁰⁸⁶ А. Миљковић, Б. Панић, *нав. дело*, 39.

¹⁰⁸⁷ М. Петровић, *Финансије* III, 672; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 102–103.

¹⁰⁸⁸ Исти, *Финансије* I, 891–892.

¹⁰⁸⁹ Исти, *Финансије* III, 657.

Средином 1835. одржана је лицитација мензулана у Кнежевини Србији. Крушевачка је тада излицитирана по 480 гроша на коња, а имала је укупно четири коња. До тада су мензулане биле на државном трошку, а услови лицитације су били да се прода оне ко понуди најмању цену на годишњем нивоу, да је нижа од 50 талира, али не и већа од тог износа. У Крушевцу је закуп мензулане излицитирао Сава Гоцића, становника вароши Крушевца, под условом да уговор важи у периоду од Ђурђевдана 1835. до Ђурђевдана 1836, са четири коња, а уколико буде потребно, услед неких непредвиђених околности, Исправничество се обавезало да му помогне са још два коња. За одржавање мензулане која је имала четири коња исплаћено је 1835. за митровски порез 1 250 гроша чаршијских.¹⁰⁹⁰

Из државне касе плаћана су од Ђурђевдана 1836. двојица суруџија мензулане крушевачке и то сваки по три талира месечно.¹⁰⁹¹ Трошак крушевачке мензулане у периоду од Митровдана 1836. до Ђурђевдана 1837. износио је 1 378 гроша и 12 пара чаршијских.¹⁰⁹² Пренос поште и информација био је од великог значаја, посебно у кризним ситуацијама. Пошто су такве биле честе у Козничком срезу, због близине границе и Арбанаса, крајем јула Исправничество Крушевачког округа је послало све суруџије и мензуланске коње у Брзеће.¹⁰⁹³ То је стварало нове проблеме, јер услед пограничних окружних послова није било мензуланских коња и суруџија за редовни поштански саобраћај, па су морали да шаљу писма преко људи који су ишли својим коњима и својим послом. Због тога је Исправничество крушевачко крајем августа 1837. тражило дозволу од Савета да набави још два коња за мензулану, али је молба одбијена, због увећаних трошкова који би тиме настали.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ ДАС, ДС, А 159, Исправничество крушевачко – Савету, 27. јула 1835; Исто, А 731, Извод на лицитацији продатих мензулана 1835. године; М. Петровић, *Финансије* III, 710.

¹⁰⁹¹ Суруџија: коњаник, који је разносио званичну и приватну пошту или онај који гони коње у запрези, кочијаш. За нашу тему валидно је прво објашњење; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 204; И. Клајн, М. Шипка, *нав. дело*, 1192.

¹⁰⁹² Пошто послати износ новца није био одговарајући, због више врста монета које су коришћене у Кнежевини Србији, остатак новца је убрзо послат. ДАС, ДС, РNo 46/837, Исправничество крушевачко – Савету, 26. април 1837; Исто, РNo 66/837, Исправничество – Савету, 1. мај 1837. године.

¹⁰⁹³ ДАС, КК, XIV, 1784, Исправничество крушевачко – Јовану Обреновићу, 21. јул 1837. године.

¹⁰⁹⁴ Стари коњи продавани су на лицитацији по цени коју утврди Савет. Пошто нико није дао више од предвиђене цене јуна 1837. (500 гроша), Савет је наредио Исправничеству да поново организује продају и да обавести све заинтересоване преко телала. Према уредби кнеза Милоша из 1838. укинута је установа

Априла 1837. на новој лицитацији Магистрат Крушевачког округа издао је у закуп четири мензуланска коња за 500 гроша становницима Крушевца Смиљку Јовановићу и Митру Николићу, а новац су послали Савету почетком новембра 1837. године.¹⁰⁹⁵ Захтеви за побољшањем стања мензуланција настављени су и током 1838. године. Општина вароши Крушевца писала је Магистрату у вези са сиромашним стањем својих житеља, а пошто се обавезала да ће додатно плаћати по седам талира на четири коња годишње у мензулани (на већ 30 талира које је давала држава), да то није у могућности и зато је тражила да се та обавеза одреже на цео округ или барем на срез, а не само на становнике вароши Крушевца. О томе је извештен и Савет, који је молбу даље проследио кнезу Милошу.¹⁰⁹⁶ Одговор кнеза Милоша нисмо успели да пронађемо, али на основу уредбе коју врло брзо издао видимо да је то питање решено тако што је из државне касе повећана сума давања на годишњем нивоу арендаторима.

Због тешког стања појединих мензулана у Кнежевини Србији средином 1838, међу којима је била и Крушевачка, кнез Милош је наредио да се на сваког коња плаћа по 40 талира из државне касе, а мензулане су морале да имају добре и здраве коње и поуздане суруџије који нису смели да касне са испоруком писама.¹⁰⁹⁷ И поред тога, крушевачка мензулана је имала проблем са недовољним бројем коња. Арендатори су

телала и формирани су добошари. Сваки Магистрат је треба да упосли по једног, а уколико није имао морао је да тражи од Савета да пошаље. Предлог Савета за добошара у Крушевцу био је Миљко Живадиновић из села Латковице, бивши војник. Следећи помен добошара на који смо наишли је из октобра 1839. када је Начелство Крушевачког округа тражило дозволу од Министарства унутрашњих дела ради унајмљивања добошара и набавке добоша, потребних за различите лицитације и обавештења. Начелству је саветовано да пронађу неког бившег војника, да му дају привремену службу у рангу плате коју примају пандури, док је добош послат из магацина у Крагујевцу. ДАС, ДС, РNo 66/837, Савет – Исправништву, 11. јун 1837; Исправништво крушевачко – Савету, 12. август 1837; Савет – Исправништву, 14.август 1837; Исто, РNo 308/838, Савет – магистрату, 21. април 1838; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 378; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 123; Т. Ђорђевић, *Вароши*, 798.

¹⁰⁹⁵ ДАС, ДС, РNo 66/837, Исправништво – Савету, 1. мај 1837; Савет – Исправништву, 4. мај 1837. Магистрат крушевачки – Савету, 27. октобар 1837. године.

¹⁰⁹⁶ Захтев су предали и потписали кметови: Стојадин Дмитровић, Тодор Стевановић, Младен Стојановић, Ђирко Николић, Мијаило Лазаревић, Вуча Милетић, Анђелко Јовановић. ДАС, РNo 348/838, Обештво вароши Крушевац – Магистрату, 11. април; Магистрат – Савету, 13. април 1838. године.

¹⁰⁹⁷ Указом кнеза Милоша из јуна 1838. побољшано је стање поштанских станица у неким градовима, међу њима и у Крушевцу. ДАС, ДС РNo 517/838, кнез Милош – Савету, 30. мај 1838; М. Петровић, *Финансије* I, 893.

поново тражили од Магистрата почетком јула 1838. дозволу да набаве још два коња, наводећи као разлог прошлогодишњи сукоб са Арбанасима на Бећировцу, затим ширење куге и да због свега тога стално морају да носе пошту у Чачак, Крагујевац, Алексинац, а и до граница Крушевачког округа. Магистрат је такву молбу пренео Савету, који је одбио захтев арендатора са образложењем да нема никаквих промена док траје закуп излицитиране аренде. Крушевачке мензулације су наставиле са истим молбама и крајем новембра 1838. након обраћања Јовану Обреновићу дозвољено је да им се поред четири постојећих придодају и још два коња, ради лакше испоруке поште. Савет је убрзо послао 40 талира у име полугодишње плате Магистрату Крушевачког округа.¹⁰⁹⁸

Приликом закупа Крушевачке мензулане договорено је да ће поред поменутог новца арендатори добити и неку накнаду за сено од Савета, што су и тражили почетком 1838. године. Савет је послао 200 гроша чаршијских у име накнаде за сено за коње у мензулани и то по коњу 50 гроша.¹⁰⁹⁹

Током побуне 1839. Начелство Крушевачког округа послало је једног становника вароши Андрију Стошића да однесе нека писма у Крагујевац и дали су му коња из мензулане да нико не би посумњао на њега. Али када су га видели побуњени војници, неко од њих га је препознао и ухватили су га, испребијали и одузели му писма, а коња су сви јахали и користили за своје потребе, чиме је он ослабљен и није више био способан за мензуланску службу, а исти је био плаћен 400 гроша. Када је буна угушена, Суд Јагодинског округа је осудио војнике који су претукли Андрију, коме је враћено све што му је одузето, осим коња. Мензулација Смиљко Јовановић, ортак Дмитра Николића жалио се и тражио да му се начињена штета исплати.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁸ ДАС, ДС, РNo 673/838, Крушевачки магистрат – Савету, 23. јун 1838; Исто, РNo 1019/838, Крушевачки округ, рапорт – Савету, 19. новембар 1838; Савет – Казначејству, 22. новембар 1838. године.

¹⁰⁹⁹ ДАС, ДС, РNo 119/838, Закупци Крушевачке мензулане Дмитар Николић и Смиља Јовановић – Савету, 12. јануар 1838. године.

¹¹⁰⁰ ДАС, ДС, ПА, Ф 5, No21/836, Никола Јовановић, житељ Крушевачки – Савету, 4. октобар 1836; Савет – Исправничеству Крушевачког округа, 6. октобар 1836 године; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 375.

13.11. Закуп касапница у Крушевцу и Трстенику

Априла 1837. на лицитацији касапница у Крушевцу и Трстенику за арендатора крушевачке одређен је Петар Ђорђевић, а трстеничке житељи Крушевачки Стојан Петковић и Сава Гоџић.¹¹⁰¹

Током априла 1838. одржана је нова лицитација услед измене неких правила. На лицитацији 1838. Петар Ђорђевић се није појавио, јер је почео да се бави трговином живом стоком, па је касапница у Крушевцу уступљена Николи Јовановићу за 100 талира и два цванцика годишње. Никола Јовановић се тим послом бавио и раније, а 1836. жалио се Савету на мале цене мяса у Крушевцу. Тада је Савет препоручио Исправничеству Крушевачког округа да одреди 32 паре за говеђе и 36 пара за овчије мясо, а што се тиче козијег мяса, оно је могло да се одреди према цени стоке. Што се тиче трстеничке Сава Гоџић је пристао на закуп на 10 талира годишње. Они су пристали да држе касапнице наредне две године, под условом да механције могу до Петровдана да кољу јагњад, а након тога да то не смеју да раде самостално, него морају њима да плате. Након завршене лицитације и постигнутог договора појавили су се: Анто Коларовић и Сава Карамарковић, житељи и трговци вароши Трстеника, који су дошли неким другим послом, а када су сазнали за ову лицитацију тражили су и они да учествују и чак су нудили 20 талира годишње аренде. Своје кашњење правдали су тиме да нису били обавештени и да их је неки Ристо Антонијевић из Трстеника преварио, рекавши им да је све то завршено, што је тај Ристо и потврдио у Магистрату, правдајући се тиме да је он учинио због неког свог трговачког интереса.¹¹⁰²

Изгледа да је претходни арендатор касапнице у Крушевцу продавао мясо скупље од дозвољеног, па због тога ушао у сукоб са Магистратом и на крају је кажњен. Општина вароши Крушевца није могла да се сложи са Петром Ђорђевићем, арендатором касапнице, па је одлучила да купи једно говече, неколико волова и јагњади и проверила која би била цена ове мяса. Испало је да ова говеђег мяса износи 14 $\frac{3}{4}$ паре, ова овчијег 12 пара и ова јагњећег седам пара. На основу тога Магистрат је предлагао да се продаје ова мяса по цени од 24 пара чаршијских, али он је тражио 28 и кметови то нису прихватили. Онда се умешао Савет и због тога шта арендатор није

¹¹⁰¹ ДАС, ДС, РNo 66/837, Савет – кнезу Милошу, 10. април 1837. године.

¹¹⁰² Б. Перуничкић, *Крушевац*, 319–320.

испоштовао договор предложио је да буде кажњен са 25 гроша. Одлука Савета је прихваћена и Петру Ђорђевићу је наплаћена казна.¹¹⁰³

Ново лицитирање касапница у Крушевцу и Трстенику извршено је по налогу Министарства унутрашњих дела током маја 1839. године. Начелство Крушевачког округа обавестило је Министарство да је касапницу у Крушевцу излицитирао Сава Гоцић за 41 талир годишње аренде и то тако да продаје говеђе месо по 24, овчије по 28 и јагњеће до Петровдана по један грош и шест пара, а од Петровдана јагњеће по 28 пара чаршијских за целу годину. Теже је ишло са лицитацијом каспанице у Трстенику, а на крају је закупио Мијаило Иричанин за пет талира годишње аренде, са условом да говеђе и козије месо продаје по 30, јагњеће и овчије до Петровдана по 60, а од Петровдана један грош за оку за целу годину.¹¹⁰⁴

Изгледа да је са променом власти исте године поново одређено лицитирање касапница и издавање под аренду на период од три године, од Ђурђевдана 1840. до Ђурђевдана 1843. године. За Крушевачки округ лицитација је заказана за крај децембра 1839. године.¹¹⁰⁵

13.12. Остали приходи Крушевачког округа (кантари, скеле, баре, нагонице)

Окрузи и Исправничества у Кнежевини Србији приходовали су од аренди кантара, скела, бара (риболовних и пијавичних) и издавања жирородних шума које су коришћене за исхрану свиња.

Арендатор кантара у Крушевцу био је Младен Стојановић, који је излицитирао на период од три године (од априла 1834. до априла 1837.) за годишњи износ од 405 гроша и 26 пара. Арендатор кантара у Трстенику био је Живан Јовановић, који је за исти период излицитирао на годишњем нивоу за 75 гроша. Априла 1837. нови арендатор крушевачког кантара постао је Анђелко Шурдил, који је излицитирао за 156 талира годишње, а арендатор трстеничког кантара постао је Сава Гоцић,¹¹⁰⁶ житељ Крушевачки за 30 талира годишње. Поред постојећих кантара 1837. излицитиран је и

¹¹⁰³ ДАС, ДС, РNo 268/838, Магистрат крушевачки – Савету, 7. јул 1838. године.

¹¹⁰⁴ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 372.

¹¹⁰⁵ Новине српске, 14. октобар 1839, број 45.

¹¹⁰⁶ Сва Гоцић је поднео молбу за добијање државне службе, али је био одбијен. Могуће је да након промене власти 1839. он изгубио послове које је имао у време кнеза Милоша. ДАС, ДС, РNo 150/840, Министар правосуђа и просвете – Савету, 17. фебруар 1840. године.

кантар на Суповачкој парлаторији, а арендатор је био Станко Здравковић из села Лужана за суму од 17 гроша годишње.¹¹⁰⁷

*

За превоз робе и људи преко река коришћене су скеле. Право на коришћење скела откупљено је од Турака након њиховог напуштања Кнежевине Србије. Из државне касе Веџи-паши је за скелу у Ђунису исплаћено 4 000 гроша, а за три скеле у Крушевцу 1 907 гроша и 28 пара.¹¹⁰⁸

Арендатор Сталаћске, Ђунишке и Тешичке скеле био је Тодор Стевановић, који је излицитирао на период од две године (од априла 1835. до априла 1837.) године за 2 015 гроша на годишњем нивоу. Арендатор скеле на Морави у Трстенику био је Сима Марковић и то на период од три године (април 1834–1837) за 740 гроша годишње. Почеквачка скела издата је Вули Коларовићу из Трстеника на период од три године (април 1834–1837.) за 60 гроша годишње. Априла 1837. трстеничку скелу излицитирао је Сава Карамарковић, житељ Осаонице за 170 талира годишње, а почековачку житељ Трстенички Анта Коларевић за 46 талира. Скелу у Бугар Моравском срезу излицитирао је Глиша Стаменковић из Прћиловице за 543 гроша годишње. Исправничество Крушевачког округа добило је укор од Савета у вези извлачења старе трстеничке скеле. Старешини Прокићу је требало заповедити да ништа не дира са старом скелом док се нова не огради.¹¹⁰⁹

Нижи капетан трстенички Симеон Прокић био је незадовољан тиме што је трстеничку скелу излицитирао неко други 1835., па је тражио од Савета да му исплати трошак који је имао приликом поправке исте скеле 1833. године. Он је очекивао да ће и

¹¹⁰⁷ Анђелко Шурдил је тражио почетком априла 1838. да му се исплати мерење државног жита, а по одлуци Магистрата исплаћена му је половина новца, пошто се није радило о трговини. ДАС, ДС, I Ж Ф 1, No9/836, Исправничество крушевачко – Савету, рапорт; Исто, PNo 66/837, Савет – кнезу Милошу, 10. април 1837; Исто, PNo 299/838, Магистрат крушевачки – Савету, 22. март 1838. године.

¹¹⁰⁸ Као закупац скела 1828. у Београду, на мосту на Морави, у Липовику, Ђунису и Прокупљу споменут је кнез Милош, који је то право откупио од Турака. М. Петровић, *Финансије* III, 670–671; М. Маринковић, *Турци са стране кнезу Милошу*, 384.

¹¹⁰⁹ ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No9/836, Исправничество крушевачко – Савету, рапорт; Исто, PNo 66/837, Савет – кнезу Милош, 10. април 1837. године.

даље да буде арендатор скела, као и пре тога. Штету коју је претрпео и тражио да му се надокнади износила је 680 гроша.¹¹¹⁰

Тодор Стевановић, арендатор скеле у Бугар Моравском срезу имао је проблем да када је вода била ниска, људи који су прелазили реку одбијали су да плате тзв. газарину, а поред тога било је и доста чунова (чамаца) које су користили људи за сопствени превоз и тешичка скела је имала доста проблема. Поред тога многи су ишли на турску скелу на којој је бродарина била бесплатна. Одлука Савета је била да се забрани превоз мањим чамцима приватним лицима и да Исправничество мора строжије да контролише прелазе и наплате.¹¹¹¹

Пошто је имао обавезу да превози дрвену грађу (јапију), људе и коње за потребе изградње карантина у Алексинцу, арендатор скеле Глиша Стаменковић је известио Исправничество Крушевачког округа средином јула 1837. да је скела коју је користио за превоз сломљена, да не може да се поправи и тражи да му се надокнади штета. У договору са Саветом одлучено је да се откупи скела од бившег арендатора Тодора Стефановића, која је била исправна и да му се исплати износ од 1 680 гроша и да се она преда Глиши Стаменковићу.¹¹¹² Септембра 1837. Глиша Стаменковић тражио је да му се исплати превоз коња и дрвене грађе (јапије) који су коришћени за градњу алексиначког карантина или да му се умањи износ полудогоишње аренде. Према његовом извештају непрестано је превозио шест недеља на једној скели и то 2 500 букових и храстових греда, 14 дугачких држаља, 1 000 липових и 4 000 храстових дасака, 150 кола камена, баскије и мертека. Савет није уважио ову молбу јер је тај посао обављан за правитељство (државу). Исти захтев Глиша Стаменковић из Прџиловице упутио је децембра 1837. године.¹¹¹³

¹¹¹⁰ ДАС, ДС, А 697, Исправничество – Савету, 15. новембар 1835. године.

¹¹¹¹ ДАС, ДС, А 41, Тодор Стевановић, арендатор скеле Бугар Моравске – Високославном суду Народном, 26. јун 1835. године.

¹¹¹² ДАС, ДС, РNo 367/837, Исправничество – Савету, 2. јул 1837; Савет – Исправничеству, 6. јул 1837. године; Исправничество – Савету, 13. август 1837; Савет – Исправничеству, 22. август 1837. године.

¹¹¹³ Због куге многе скеле су биле затворене, а кнез Милош је крајем септембра 1837. одлучио да повеже Крушевачки округ и да се отворе скеле са превоз кола са сољу, осим скеле у Ђунису која је и даље остала затворено. Исправничество Крушевачког округа је поступило по налогу и почетком октобра 1837. отворило све скеле осим оне у Ђунису. ДАС, КК, XVII, 192, кнез Милош – Исправничеству крушевачком, 16. септембар 1837; Исто, 194, Исправничество крушевачко – кнезу Милошу, 20. септембар 1837; Исто, ДС, РNo 476/837, Исправничество крушевачко – Савету, 28. август 1837; Савет –

Током 1838. сазнајемо да су скеле у Сталаћу и Ђунису сасвим иструлеле, да не могу да се користе и да их је поправити. Након провере утврђено је да би поправка истих коштала око 600 гроша чаршијских, са чим се Савет сложио и наредио Магистрату Крушевачког округа да одради тај посао.¹¹¹⁴

Глиша Стаменковић је био арендатор скеле у Бугар Моравском срезу и 1842. када подноси захтев за премештање прђиловачке скеле на Суповачки састанак, чијим отварањем тај пут добија на значају и сва трговина се тамо преместила, а прелаз у Прђиловици је изгубио на значају. Министарство унутрашњих дела и Савет су одбили предлог због близине турске границе и санитетских правила.¹¹¹⁵

*

Трговина пијавицама била је монополисана. Баре у Крушевачком срезу дате су 1833. у закуп Јакову Шахтецу из Дарбе и Симеону Пале из Земуна. Народни суд је примио од Јакова Шахтеца и његове компаније за хватање пијавица из многих округа, међу њима и Крушевачког, за период од јула 1833. до Ђурђевдана 1835. године, 3 597 гроша и 33 пара.¹¹¹⁶

Априла 1837. арендатор риболовне баре у Осаоничком кључу постао је Василије Прокић, из Трстеника, за износ од 60 талира годишње, док је риболовна бара у Старо трстеничком кључу продата житељу Осаонице Ристи Антоновићу за 57 талира. Бару у селу Љубешу излицитирао је Крушевљанин Милоје Васиљевић за 33 талира годишње.¹¹¹⁷

*

Исправничество крушевачко је послало Савету крајем 1836. године 4 635 гроша и 25 пара пореских скупљених по срезовима од нагонице. На захтев становништва околних места ван граница Кнежевине Србије дозвољено је пуштање свиња ради

Исправничеству, 30. август 1837; Исто, РNo 673/837, Глиша Стаменковић из Прђиловице – Савету, 27. новембар 1837. године.

¹¹¹⁴ДАС, ДС, РNo 646/838, Магистрат крушевачки – Савету, 25. јун 1838. године; Савет – Магистрату, 13. јул 1838; Магистрат – Савету, 24. август; Савет – Магистрату, 30. август 1838. године.

¹¹¹⁵ДАС, ДС, РNo 156/842, Министарство унутрашњих дела – Савету, 11. јул 1842. године.

¹¹¹⁶М. Петровић, *Финансије* III, 66; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 133.

¹¹¹⁷Љубешка бара је први пут дата под аренду 1837. године. Пре тога су је користили становници села, од чега су највише приходовали од продаје шевара (трске). ДАС, ДС, РNo 66/837, Савет – кнезу Милошу, 10. април 1837; Исто, РNo 380/837, Исправничество – Савету, 15. мај 1837.

коришћења жира и за то се наплаћивало 33 пара по свињи за људе ван Кнежевине Србије, а за друге 12 пара. Кнез Милош и Савет су одобрили уз препоруку да се пази да много свиња не буде пуштено и да то доведе до нестанка жира. Поред тога обавештене су среске старешине о забрани пуштања стоке у атаре и шуме других села и о бризи за очување родне шуме, која није смела да се сече неплански.¹¹¹⁸

У Крушевачком срезу новембра 1838. наплаћена је жировница од нагоничара у износу од 653 гроша и 28 пара за 2 421 свињу. У укупну суму нису урачунате паре од десетка које су дате кметове који су прикљупали новац.¹¹¹⁹

13.13. Механе

Механе (кафане) су биле веома значајне у српском народу 19. века. Наслеђене из турског периода, развијале су се са неким посебним особеностима и у новоформираној српској држави. Механе су се издаване под аренду на основу одобрења Народног суда, одн. Државног савета. Мита Петровић наводи да су у Крушевачком округу постојале 52 механе 1836, а да је њихов број смањен наредне године на 35, док 1838. наводи постојање 42 механе. На основу полугодишњих пореских извода можемо да видимо да је број механа био мањи у наведеном периоду. Могуће да је Тихомир Ђорђевић навео 52 механџија у табели на крају књиге „*Грађа за занате и еснафе*“, а да је било неких који су заједнички држали објекте, тј. били ортаци, па отуд неслагање у подацима о броју кафана у Крушевачком округу. Крушевачки округ је током 1836. бројао 18 сеоских и друмских механа.¹¹²⁰

У Крушевачком срезу 1837. евидентиран је 21 механџија. Сваки од њих је за ђурђевски порез платио три талира. Највише их је било у Крушевцу 19, један у Глободеру и један у Стопањи. На основу наведеног списка у табели 63. видимо да је добар део механџија био родом из грчких крајева или са простора Старе Србије.

¹¹¹⁸ДАС, ДС, I Ж, Ф 1, No31/836, Исправничество крушевачко – Савету, 4. децембар 1836; Савет – Исправничеству крушевачком, 9. децембар 1836. године; Исто, ПО, 86/34, 2. октобар 1836. године; ПО, 86/35, Исправничество крушевачко – Савету, 13. октобар 1836; Савет – кнезу Милошу, 15. октобар 1836.; Исто, ПО 86/36, кнез Милош – Савету, 19. октобар 1836. године.

¹¹¹⁹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 343.

¹¹²⁰В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 125. М. Петровић, *Финансије I*, 385; Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 53; Живка Ромелић, Ема Радуловић, *Лепа варош Крушевац, из живота и културе града крајем XIX и у првим деценијама XX века*, Крушевац 2001., 16–18.

Табела 63. Списак механција у Крушевачком срезу¹¹²¹

Р. Б.	Име и презиме механције	Место
1.	Цветко Нешић	Крушевац
2.	Ариз Грк	Крушевац
3.	Младен Стојановић	Крушевац
4.	Јанаћ Јевтимијевић	Крушевац
5.	Панта Спасојевић	Крушевац
6.	Милован Радосављевић	Крушевац
7.	Димитрије Динна	Крушевац
8.	Стефан Каштаварац	Крушевац
9.	Стојан Каштаварац	Крушевац
10.	Величко Мијаиловић	Крушевац
11.	Павле Тројановић	Крушевац
12.	Јања Живковић	Крушевац
13.	Петар Маскаравац	Крушевац
14.	Андреја Приштевац	Крушевац
15.	Стефан Ђорђевић	Крушевац
16.	Милисаф Стефановић	Крушевац
17.	Љота Јањић	Крушевац
18.	Милета Ђорђевић	Крушевац
19.	Ђурђе Илијћ	Крушевац
20.	Мијаило Симићић	Глободер
21.	Вуле Симић	Стопања

У Трстенику је 1830–1831. било осам механа, а механције су плаћале 96 гроша на годишњем нивоу - од Митровдана 1830. до Митровдана 1831. године.¹¹²² Исти број механа постојао је у Трстенику и 1837. (шест у Трстенику, једна у Новом Селу и једна у Рибнику), што је приказано у табели 64. Са административним променама и уједињењем Јошаничког и Трстеничког среза за митровски порез 1837. наведено је на

¹¹²¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 245–246.

¹¹²²Исти, *Краљево*, 56–57.

простору Јошаничког среза шест механа, што је за две мање у односу на прво полугође исте године, али ту се изгледа радило о ослобођењу механција од плаћања пореза. Тако да у Крушевачком округу 1836/1837. постоји 29 механа и за ђурђевско полугође 1837. године плаћено је на име аренде 870 гроша (за кафане у Крушевачком и Трстеничком срезу). На основу података за Крушевачки округ за Митровски порез 1838. наплаћена је аренда од 29 ½ механција по 30 гроша. На простору Бугар Моравског, Козничког и Јошаничког среза (пре уједињења са Трстеничким срезом) нисмо пронашли податке о механама.¹¹²³

Табела 64. Списак механа у Трстеничком срезу, од којих је наплаћена полугодишња ђурђевска аренда од 3 талира 1837. године

Бр.	Име и презиме механције	Место пребивања	Теченије новца по 3 талира	Гроша и пара у пореском
1.	Михајло Белопавлић	Трстеник	3	30
2.	Јован Чолић	Трстеник	3	30
3.	Сима Карамарковић	Трстеник	3	30
4.	Сима Бошњак	Трстеник	3	30
5.	Милета Радивојевић	Трстеник	3	30
6.	Милован Медвеђанин	Трстеник	3	30
7.	Милош Милетић	Ново Село	3	30
8.	Вукојица Прибаковић	Рибник	3	30

13.14. Вашари – Панађури

Током 1836. вашар у Крушевцу одржаван је на Преображење. О томе је средином августа 1836. Исправничество Крушевачког округа обавестило Државни савет. Државни савет је одредио комесаре који су имали задатак да прате поредак на вашару и да прикупе приходе. За комесаре су одређени члан Савета Стојан Јовановић и чиновник „особени порученија“ Јован Миленковић. Такође је обавештено Исправничество да капетани присуствују вашару, да пружају помоћ око организације, а да се издржавају о сопственом трошку. Панађуриште је подељено на три дела, два дела за продају стоке и један део за колибе. Постављањем барјака почињао је вашар, док су

¹¹²³ ДАС, ПО, 3/57; Исто, ДС, РNo 104/839; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 293–304.

два фењера током ноћи осветљавала простор испред колиба у којима су занатлије продавале своју робу. Након одржаног вашара Исправничество Крушевачког округа рапортира Савету и наводи да је на вашару прикупљен приход у износу од 4 572 гроша чаршијских. Након што су одбијени трошкови, остало је 4 035 гроша који су послати по чиновницима заједно са нотом новца. Савет је примио новац и о томе обавестио Казначејство, с тим што се спомиње сума 4 069 гроша чаршијских. Казначејство је примило тај новац крајем августа 1836. (2 034 гроша и 18 пара - по нижем теченију). На крушевачком вашару трговало се стоком, а највише су продавани коњи. Од купаца и продаваца спомињу се Срби из Ђаковице, Ниша, Битоља и Сарајева, али и муслимани из Ниша, Лесковца, Враћа. Највише је било трговаца и занатлија из Јагодине (43), а било је и из Београда, Параћина Крагујевца.¹¹²⁴

Пошто чиновници Државног Савета који су одређивани да присуствују панађуринама по Кнежевини Србији нису обављали посао по замисли кнеза, он је обавестио Савет 10. октобра 1836, да због великог броја жалби на послате чиновнике више их неће слати, већ да ће сву одговорност за организацију, ред, поредак и приходе сносити војни команданти. Обавеза Савета остала је да пошаље једног секретара војним командантима.¹¹²⁵ Могуће је да је овим кнез Милош желео да ослаби Државни савет и да му умањи моћ, а да појача контролу над приходима добијеним на вашарима широм Кнежевине Србије преко, можда, себи сигурнијих људи, војних команданата.

Војни командат Моравско подринске области Јован Обреновић обавестио је средином јуна 1837. старешине Крушевачког и Козничког среза, пуковника Петра Лазаревића и мајора Милосава Браљинца о слању писара из Савета који ће присуствовати вашару који ће бити одржан у Крушевцу за празник Свете Тројице. Препоручено је да га приме с уважавањем, да му помогну у свему и да о свему обавесте старешину Бугар Моравског среза капетана Урошевића. Јован Обреновић је био спречен да присуствује вашару због обавеза око Скупштине. Обавеза писара била је вођење тефтера о приходу на вашару. За то је одређен регистратор Савета Константин

¹¹²⁴ДАС, ДС, I Е Ф 2, No7, Државни савет – Исправничеству крушевачком, 3. август 1836.; Исправничество крушевачко – Савету, 11. август 1836.; Савет – Казначејству, 14. август 1836.; Казначејство – Савету, 15. август 1836. године; D. Milić, *nav. delo*, 136; У. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 426–427; Л. Цвијетић, *Становништво и привреда*, 57-58.

¹¹²⁵Највише жалби стигло је на Јанићија Ђурића и Ђорђа Парезана. ДАС, ДС, I Е, Ф2, No 7/836, кнез Милош – Савету, 28. септембар 1836.

Пљакић, о чему је обавештено и Исправничество Крушевачког округа.¹¹²⁶ Након одржавања вашара Исправничество Крушевачког округа поднело је рапорт Јовану Обреновићу 23. јуна 1837. обавестивши да се Константин Пљакић вратио у Крагујевац, а мајор Браљинац отишао у свој срез, на границу. Вашар је према извештају био слаб, са мало народа који је присуствовао због кише која је падала. По наређењу кнеза Милоша овај вашар је одмах укинут и на тај празник није одржаван у наредном периоду. На вашару у Крушевцу за празник Свете Тројице био је спречен да присуствује и Петар Лазаревић, због проблема на граници и обавезе да оде у Крагујевац, тако да је о свему бринуо Милосав Браљинац. Он је послао Казначејству приход са вашара у износу од 1 341 гроша и осам пара пореских, уз одбијање 95 гроша учињеног трошка.¹¹²⁷

Због појаве кужне болести и њеног брзог ширења почетком октобра 1837, кнез Милош је забранио одржавање панађура.¹¹²⁸

Након абдикације кнеза Милоша 1839, Намесништво је у договору са Саветом донело Уредбу о организацији панађура, који су морали да се одржавају у сваком округу најмање једном годишње. У Крушевцу је било предвиђено да се вашар одржи на Видовдан и да се продају домаћи производи и стока. За трајање панађура било је предвиђено три дана, за отварање је био задужен комесар, док је телал лупао у добош и износио барјак на месту где се налазила канцеларија комесара. Свако ко је продавао стоку из другог среза, морао је да има пасош издат од представника његовог среза. Продавци и купци извештавали су комисију о продаји и плаћали таксу. Комесар панађура био је најчешће срески начелник, а Окружно начелство му је додељивало још једног помоћника.¹¹²⁹

Средином 1839. јавио се проблем око земљишта које је било предвиђено и ограђено за панађур. Општина вароши Крушевац тражила је да јој се додели тај чаир, који би користили арендатори касапнице за напасање стоке. То земљиште је било под контролом локалних власти, које су га и оградили ради одржавања панађура.

¹¹²⁶ Б. Перуничкић, *Крушевац*, 233.

¹¹²⁷ ДАС, КК, XIV, 1715, Петар Лазаревић – Јовану Обреновићу, 13. јул 1837; Исто, КК XVII, 165; Исто, ДС, РNo 197/837; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 233–234.

¹¹²⁸ ДАС, ДС, ДП, 1837, 4202.

¹¹²⁹ ДАС, ДС, РNo 297/839; Новине српске, 29. јул 1839, број 33; Б. Илић, *Историја Крушевца*, 133; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 378; М. Спирић, *Историја Алексинца*, друга књига, 15.

Чиновници су на том поседу напасали своје коње и нису хтели да се тога одрекну, па је зато општина крушевачка писала Министарству финансија са молбом да им се та земља додели или да се барем дозволи арендаторима капаснице да га користе, од чега би „правитељство” имало годишњи приход 15 талира. Поменуто земљиште било је величине шест плугова и било је ограђено прошћем од стране народа за потребе панађура, „у три преграде изван вароши је ограђено“. Половина те земље припадала је Турчину Мустаф Аги, некадашњем муселиму Крушевачком, који је није продао, а ако би то урадио чиновници би га откупили, док је половина била без сајбије (власника). Цело Панађуриште стајало је надзором Магистрата Крушевачког, где је панађур неколико пута држан, па је после укинут. Министарство финансија и Савет су се сложили да се поменута земља уступи крушевачкој општини на коришћење, а она да исплати ограђивање, које је већ извршено и да тај новац буде уступљен каси Крушевачког округа.¹¹³⁰

*

Прикупљање пореза у Крушевачком округу наслеђено је из турског периода и спахијски приходи прикупљани су по наредби кнеза Милоша 1833. и 1834. године. Након Сретењског устава све дажбине слиле су се у једну – порез. Број пореских глава у посматраном периоду на нивоу Крушевачког округа порастао је за близу 700. Последица тога је редовнији и тачнији пописи, прилив досељеника, раздвајање задруга. Проблема око прикупљања пореза увек је било, посебно када су среске старешине требале да одреде ко има право да плати више, а ко мање или да ослободе неког од плаћања. Поред среских старешина право да ослободе плаћања пореза или да умање износ имали су кнез, Исправничества/Магистрати, војни команданти, Савет. Крушевачки округ приходавао је од издавања под закуп: скела, кантара, касапница, риболовних бара, нагоница, алија, закоса и попаша, затим од пореза који су плаћали власници кафана (механције), са вашара (панађура), ђумрукана (царинарница).

¹¹³⁰Б. Перуничкић, *Крушевац*, 367–369.

14. ДОБА СМЕНА И ПОБУНА

14.1. Побуна у Крушевцу 1839. године и абдикација кнеза Милоша Обреновића

Ограничење власти кнеза Милоша водило је ка његовој абдикацији. Тада се војска показала као важан фактор. На вест да је кнез Милош затворен у Београду, дошло је до побуне војних гарнизона у Крагујевцу, Ћуприји и Крушевцу. На позив војника из Крагујевца војници из Крушевца су кренули 24. маја, без официра и подршке народа. Петар Лазаревић известио је о побуни у Крушевцу до које је дошло 1839, која је требало да спречи промену власти и напуштање престола од стране кнеза Милоша Обреновића. Војници из Ћуприје су покренули побуну са војницима артиљеријске пешачке гарде и кренули према Београду. Они су позвали и гарнизон војске у Крушевцу и крајем маја је њих 167 кренуло у помоћ побуњеницима. О побуни су војници у Крушевцу обавештени од Миладина Стевановића из Мудраковца и неког Вељче, који су донели писмо из Крагујевца и позив „да што пре поите к књазу у помоћ ако га желе још видети“. Када је писмо дошло до команданта гарнизована Михаила Петровића он је наредио да се војници који су донели писмо одмах ухапсе. И поред тога, војска се побунила и кренула према Морави, али је начелник Лазаревић затворио скеле, па нису могли да пређу. Неки су ипак сами сачинили сплав и тројица су успели да препливају. Остали војници су претили скелецији и кмету у селу Јасика и пред зору су они морали да им дају скеле да се превезу. Испитивањем двојице ухапшених војника сазнало се да побуњеници планирају да оду до Београда, да похапсе саветнике и затворе их. Као организатори споменути су Шлезингер и капетан Мачић. У Крушевцу је остало 67 војника, међу којима су била два официра. Њих 59 се налазило на граници, па сигурно нису ни сазнали за побуну, тако да су остали и даље на граници коју су чували. Војска је стигла у Крагујевац 26. маја 1839. године. Одатле су одмах кренули ка Београду, одакле се још 24. маја запутио крагујевачки гарнизон. На путу су чули да је та крагујевачка војска поражена и вратили су се у Крагујевац, где су запосели кнежев двор.¹¹³¹

¹¹³¹Б. Перуничкић, *Крушевац*, 364–366; Р. Марковић, *Војска и наоружање*, 150–151; Новине српске, 20. мај 1839., број 20; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 466; 471. М. Петровић, *Финансије I*, 709–719; Урош Станковић, *Чрезвичайни суд над бунтовницима (1839) и Преки суд формиран поводом Катанске буне (1844)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, необјављена докторска дисертације, 2016., 26–33; П. Р. Трајковић, *нав. дело*, 99–100.

Сламање побуне предводио је Тома Вучић Перишић са око 3 000 људи. Крушевачки гарнизон положио је оружје 30. маја, тек када је ступио у везу са кнезом Милошем, који је од њих то и тражио. У прогласу кнеза Милоша окружним начелницима у ком их обавештава о побуни војника и избору Вучића Перишића за команданта који треба да угуши ову побуну, он је навео да су устали због неслагања са новим уређењем земље. Пораз ове побуне значио је и крај прве владе кнеза Милоша. Убрзо је он морао да потпише указ о укидању регуларне војске и два дана након тога абдицира, у корист сина Милана.¹¹³²

Командант крушевачке војске Михаило Петровић који није учествовао у побуни, чак је одбио предлоге војника и неке похапсио за то био награђен, по препоруци Томе Вучића Перишића је унапређен у чин поручника 20. јуна 1839. године.¹¹³³

Начелник Крушевачког среза Илија Павић је одмах упутио писмо подршке Томи Вучићу Перишићу истичући његове заслуге у сламању бунтовника.¹¹³⁴

Након абдикације кнеза Милоша Обреновића одржана је Народна скупштина у Београду, јуна 1839. године. Представници Крушевачког округа на скупштини били су:

1. Тодор Стефановић, из Крушевца, Крушевачког среза
2. Јован Стефановић, из Крушевца
3. Петар Пауновић, из Малог Шиљеговца, Крушевачког среза
4. Милован Милосављевић, из Бука, Крушевачког среза
5. Филип Богосављевић, из Купаца
6. Ђорђе Степановић, из Лоћике, Бугарморавског среза
7. Марко Цивић из Великог Шиљеговца
8. Стојан Живковић из Ђуниса
9. Милован Милићевић из Стубила, Козничког среза
10. Живко Мијајловић из Мелентије

¹¹³²Тома Вучић Перишић је након угушења буне у Крагујевцу отишао у Београд, где је довео 42 побуњеника и следеће чиновнике, који су такође учествовали у побуни: генерала ађутанта књажеског, дивизионог генерала Јована Обреновића, Начелника Јагодинског округа, пуковника Живка Шокорца и друге значајне чиновнике, међу којима су били председници суда, среске старешине, писари. Р. Марковић, *нав. дело*, 152–153; 156; Б. Перуничкић, *Крушевац*, 367; Новине српске, 20. мај 1839, број 20; Исто, 3. јун 1839, број 22; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 476–477; Б. Илић, *Историјски преглед*, 155; Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, 97–104.

¹¹³³ДАС, ДС, РNo, 309/839.

¹¹³⁴ДАС, ПО, 70/111, Илија Павић – Томи Вучићу, 26. мај 1839. године.

11. Милисав Смиљковић из Јасиковице
12. Мијајло Јаковић из Брзећа
13. Алекса Коматовић, из Оцака, Трстенички срез
14. Радован Сретенијевић из Лопаша
15. Анта Коларовић из Трстеника
16. Милован Дунић из Јелакца, Јошанички срез
17. Ђорђе Живковић из Новог Села
18. Сава Петровић, протопрезвитер кожетински
19. Илија Павић, начелник Крушевачког среза
20. Милосав Браљинац, председник Суда
21. Петар Лазаревић, начелник Крушевачког округа¹¹³⁵

Пошто је кнез Милан болестан ступио на престо и убрзо преминуо, одлучено је да нови кнез постане други Милошев син Михаило (1839–1842). Као опозиција кнезу Милошу почетком 1840. спомиње се и Петар Лазаревић који је у писму упућеном Томи Вучићу Перишићу изнео своје мишљење о могућем повратку кнеза Милоша речима: „може доћи него ће онако као што је почивши господар Карађорђе од њега прошао проћи“. Након доласка кнеза Михаила у Србију, из Крушевачког среза му је стигла подршка, али и писмо усмерено против Петра Лазаревића Џукића у ком се истиче његово непријатељско расположење према кнезу Милошу и породици Обреновић. И народ Козничког среза је пожелео добродошлицу кнезу Михаилу крајем маја 1840. године.¹¹³⁶

14.2. Буна Веселина Ћирковића 1840–1841. године

Веселин Ћирковић, некадашњи старешина Крушевачке капетаније спомиње се у изворима 1839, када је након промене власти тражио од Савета да му се додели нека служба. У молби је истакао своју улогу у ослобођењу Крушевца од Турака „по могућству телесни мои“ и да је више пута „живот жртвовао“. На списку пензионера из Крушевачког округа за 1839. је наведен Веселин Ћирковић са 60 талира годишње

¹¹³⁵Новине српске, 17. јун 1839, број 26; М. Сијић, *Значајни људи Крушевца*, 346; М. Матић, *нав. дело*, 77–78.

¹¹³⁶ДАС, ПО, 70/169, Петар Лазаревић – Томи Вучићу Перишићу, 4. јануар 1840., Крушевац; Исто, ПО, 70/184, 1. мај 1840.; Исто, ПО, 70/187, 16. мај 1840. Крагујевац.

пензије, али је поред његовог имена стајало, да се избрише.¹¹³⁷ Име Веселина Ћирковића, поново се јавља се крајем 1840. у вези са догађајима познатим у историји као Пекетина буна.¹¹³⁸ Наиме, пронела се вест да је Веселин Ћирковић из Пепељевца при последњем „вољуванију народном узбуђивао народ и чиновнике везао“. Ова вест стигла је до Министарства унутрашњих дела и Савета, о чему су тражили информације од Окружног начелства. Начелство је у свом одговору истакло да је Ћирковић чувши да је неки Пекета из Пожареваца са делом народа кренуо у Пожаревац и он окупио кметове и саветовао их да крену у Топчидер код кнеза, али нико од чиновника није био везан. Првобитне информације су биле да је то урадио са Степаном Н. из Кукљина и Дмитријем из Шанца, бившим кметом. Они нису успели у својој намери, јер су пре тога Илија Богосављевић из Кожегина и Мијаило Шарић, стопањски кмет са осталим кметовима већ послали писмо подршке кнезу у Топчидер. На овоме се није стало већ је организован судски процес и током првостепеног и другостепеног процеса Веселин Ћирковић, пензионер, Мијаило Шарић и Симеон Марковић су осуђени због изазивања побуне у време Пекетине буне. У самој пресуди Крушевачког суда од 19. марта 1841. све је детаљније представљено. Мијаило Шарић је држао неку скупштину код Врбничке цркве где је отишао и Веселин, иначе државни пензионер који је у то време примао 60 талира. Након завршетка скупштине Веселин је послао Симеона Паунковића из Врбнице к кмету Филипу у село Купце да га обавести да организује по по пет људи из свог и околних села и сви да дођу до цркве. Кмет Филип то није прихватио, јер је тако нешто могао да га обавести само срески начелник и да је окупљање већег броја људи било забрањено по наредби коју је добио од среског капетана Павла Урошевића. Пошто нико није дошао, Веселин се вратио кући и сутрадан отишао у Крагујевац.

¹¹³⁷ На списку пензионера су се поред Веселина Ћирковића налазили и: Чолак Анта Симоновић – 120 талира годишње; Митар Илијић из Осредака – 60 талира годишње, Илија Н. из Кожегина – 60 талира годишње и Ђорђе Ристић (Љоља), бивши капетан крушевачки – 50 талира годишње. ДАС, ДС, РNo 716/839, Веселин Ћирковић, молба – Савету, 11. септембар 1839. године у Крушевцу; Исто, РNo 756/839. Списак пензионера 1839. године.

¹¹³⁸ Добила је име по Петру Илићу Пекети, начелнику Моравског среза. Иза побуне су стајали кнегиња Љубица и Јован Мићић, а циљ је био повратак кнеза Милоша. Народу су пренели лажну вест да је кнез Михаило ухапшен и они крећу према Топчидеру. Када су добили праве информације сви су прешли на страну кнеза. У Пожаревачком и Смедеревском округу је дошло до мањих немира, а видимо да је тога било и у Крушевачком округу. А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство*, 146; Драгослав Страњаковић, *Кнегиња Љубица*, Београд 2008, 65.

Изјава Веселина Ћирковића да није имао злу намеру „него да је за светлим кнезом тежио“ није уважена и он је осуђен на девет месеци робије у тешком гвожђу коју је требао да издржава у Суду Ћупријског округа. За време издржавања казне пензија му се одузима, а враћа након завршетка. Мијаило Шарић, кмет села Стопања, због одржавања Скупштине на коју је окупио људе из 15 околних села без знања и дозволе среског старешине, иако је био упознат са Прокламацијом кнеза Михаила, осуђен је на 11 месеци робије у тешком гвожђу коју је требао да издржи у Суду Крушевачком и поред тога био је лишен кметства. Симеон Паунковић из Врбнице који је послушао Веселина и био његов слуга, а пошто је више година кмет осуђен је на месец дана робије у гвожђу при Суду Крушевачком и на казну од 25 удараца штапом по телу.¹¹³⁹

Апелациони суд је преиначио пресуду Окружног суда и почетком маја 1841. ослободио Веселина, Мијаила и Симеона. У образложењу је наведено да је Веселин за окупљање сазнао од сина неког Стевана, бившег кукљинског кмета и да је скупштина имала за циљ да они сазнају нешто о кнезу и да оду до њега. Веселин никог није затеко код цркве, а парох га је обавестио да су они послали писмо подршке кнезу у ком су му исказали верност, а кмета Филипа је позвао преко Симеона Паунковића да са њим поразговара, а не да позове људе из околних села, затим да није сачекао Симеона, већ је у Крагујевцу сазнао да Филип нема намеру да дође. Кад су сви сазнали да је кнез добро вратили су се кућама. Мијаило је сазнао од неких кириџија из Левча да је кнез у „тескоби“ и због тога је окупио код цркве 10 људи коју су исказали верност кнезу и династији. Чак се у образложењу ослобађајуће пресуде наводи да се све то догодило пре Госпоинских поклада и неколико дана пре Пекетине буне, чиме су сви ослобођени казни. У јулу 1841. у сачуваном списку државних пензионера из Крушевачког округа наведен је и Веселин Ћирковић.¹¹⁴⁰ Различите пресуде и подаци дати у њима нам

¹¹³⁹Председник Суда Крушевачког округа био је мајор кавалер Милосав Браљинац, а секретар Павле Булић. ДАС, ДС, РNo 515/840, Министарство унутрашњих дела – Савету, 9. новембар 1840; Исто, РNo 489/841, Министар правоуђа и просвете Стефан Радичевић – Савету, 18. октобар 1841. године.

¹¹⁴⁰Поред Веселина Ћирковића на списку пензионера били су и: Митар Илијић из Осредака и Илија Н. из Кожетина. Из дописа Миленка Шукића, житеља Крушевачког из фебруара 1841. за доделом пензије сазнајамо да је Ђорђе Ристић преминуо, па је он хтео да преузме његову пензију. Захтев му није уважен, јер је по мишљењу Савета био још млад за пензију. И Вучко Радовановић, Крага Андрејевић и Симеон Пауновић, из Крушевца су септембра 1841. поднели захтев за доделом пензије, али им није уважено, јер нису били државни службеници нити старешине, што је било услов на основу Уредбе. ДАС, ДС, РNo 489/841, Министар правосуђа и просвете Стефан Радичевић – Савету, 18. октобар 1841. године; Исто,

показују јак политички утицај на трећу грану власти – правосуђе и на утицај појединаца који су некад из личног интереса или користи знали да пресуде или донесу неку одлуку, коју су више инстанце одбацивале, као и у овом случају.

14.3. Промена на престолу 1842. године и однос становника Крушевачког округа према том догађају

Народ се одређивао према променама власти тако што је схватао да се све одлучује на неком вишем нивоу. Ретки су били они који су имали другачије мишљење, па се одважили чак и на побуне, па на крају бивали ухапшени, затворени, прогнани, а неретко и осуђени на најтежу – смртну казну. Након промене на престолу депутација народа Крушевачког округа упутила је молбу Савету у којем је изразила подршку новом кнезу Александру Карађорђевићу новембра 1842. и устала против Обреновића наводећи да су тирани и да им треба забранити повратак у земљу, а подржали су и низ других тачака и предлога везаних за уређење земље, које су наводили и депутати из других округа: да се чиновницима забрани трговина, да се поштује устав, да се сваке године одржава Скупштина која ће прегледати стање прихода и расхода; да се све ради уз сагласност Савета, да се страници не примају у службу, закоси и алије да се уступе селима... Као депутати из Крушевачког округа потписани су: Сава Милосављевић, Милош Петровић, Милош Васиљевић, Вула (Вуча) Пантелелејевић, Милић Дебељаковић, Сима Пршић, Саво Карамарковић, Тодор Стефановић, Илија Богосављевић, Филип Богоевић, Аврам Елићанин, Радован Сретеновић, Родосав Канић, Милован Милић, Мијко Башић, Тривун Цветковић, Радосав Милетић, Миленко Лазаревић, Радоица Гмитровић, Богић Ђурђевић, Ђорђе Живковић, Аврам Костић, Стеван Ивановић, Веселин Ђурковић, Вуксан Недељковић, Петар Пајкол (Паткол?), Вукоица Радичевић, Илија Савковић, Иван Величковић, Риста Љубисављевић, Стоило Живковић, Вучко Ђорђевић, Милован Живадиновић, Младен Дамјановић.¹¹⁴¹

Крушевац је промене владара, а и династија, дочекивао подељен, а грађани или војници спремни на побуну. Мада побуну често предводи мађина, а много коцкица мора да се сложи да би она имала позитивних ефеката по оне који је изазивају. Да долазак Карађорђевог сина на власт није прошао без крушевачког комешања сазнајемо

РNo210/841, 28. јун 1841.; Исто, РNo 56/841, Министар унутрашњих дела – Савету, 18. фебруар 1841.; Исто, РNo 352/841, Министарство иностраних дела – Савету, 12. септембра 1841. године.

¹¹⁴¹ДАС, ДС, РNo 403/842, 30. октобар 1842. године у Београду.

од Министарства унутрашњих дела које јавља Савету о побуни у Крушевцу против кнеза Александра, а за подршку кнезу Михаилу и кнезу Милошу. Повео ју је Стојан Јовановић, државни питомац, који дошавши из Беча отишао у Крушевац и тамо окупио неких 15 људи где су у подруму код неког трговца имали састанак и планирали да из Крушевца нападну Алексинач, па да одатле преко Параћина, Ћуприје, Јагодине, Крагујевца дођу у Београд. Вест је брзо стигла до начелника Крушевачког округа Радована Петровића који је обавестио Министарство. У Крушевцу је одмах ухапшен бивши писар Крушевачког среза Милутин Остојић, док је Стојан Јовановић ухваћен и окован. Вођа побуне је послат у затвор у Београд, одакле је успео да побегне у Аустрију и да настави сарадњу са кнезом Милошем, уз чију помоћ је штампао француску граматику. М. Ђ. Милићевић у *Поменику* за Стојана Јовановића наводи да је подигао две, три побуне у време Александра Карађорђевића, али су све биле неуспешне. У смиривању побуне учествовао је и Милосав Браљинац, председник Окружног суда у Крушевцу и члан Апелационог суда у Београду. Промена династије довела је и до промена у локалним управама. Крајем 1842. из службе су искључени Вучко Мутавцић и Радован Пецић, а Симеон Прокић је ухапшен. Браљинац и Човић су и даље били у служби, али по мишљењу Радована Петровића требало би и њих променити.¹¹⁴²

Након побуна и промена на престолу сводили су се рачуни и свако је покушавао да наплати нешто што му припада, што му је припадало, па је потрошио или изгубио или је пак само покушавао да искористи чињенично стање зарад личног интереса или користи. Петар Лазаревић је почетком децембра 1842. тражио од Министарства финансија да му се исплате 64 дуката цесарских и шест цванцика за трошкове учињене приликом последње побуне, а који су потрошени на издржавање пандура и војника. Министарство финансија се обратило Савету, који је одбацио захтев Петра Лазаревића, уз образложење да су све „важне и нужне потребе војне већ регулисане“.¹¹⁴³

¹¹⁴²Министарство иностраних дела је обавештено да је Стојан Јовановић, који је ишао приватним послом у Крушевац, покушао да подигне побуну, али је ухапшен са још 15 бунтовника. Јовановић Стојан је био средњи писар у Крушевцу. Р. Љушић је назвао „Стојанова буна“. ДАС, ПО, 23/39; Исто, ПО, 23/41, 23. август 1842. Београд; Исто, ДС, РNo 427/842, 12. новембар 1842; МИД – И, ДП, 1842, књ. III, 92; Исто, ЗМП, 5718, Радован Петровић у Крушевцу – Јовану М. Здравковићу у Алексинцу, 8. октобра 1842. године; Ј. Димитријевић, *Катанска буна*, 6. М. Милићевић, *Поменик*, 213–214; Р. Љушић, *Кнез Милош*, 567–571.

¹¹⁴³ДАС, ДС, РNo 467/842, Петар Лазаревић – Министарству финансија, 24. новембар 1842. године.

Нова власт оличена у кнезу Александру Карађорђевићу и уставобранитељским првацима добила је подршку народа Жупе и Јошаничког среза који је послао Василије М. Цукић, обавестивши о томе Тому Вучића. Њихов присталица био је и нови начелник Крушевачког округа Радован Петровић који је 1843. послао писмо Томи Вучићу и Авраму Петронијевићу у коме је изразио тугу због њиховог одласка из земље.¹¹⁴⁴

*

Период након абдикације кнеза Милоша 1839. до доласка кнеза Александра Карађорђевића 1842. обележиле су побуне и устанци, поделе и сукоби, персоналне промене на локалу, појединци који су страдали јер су били одани и већина која је прихватала сваку промену и говорила све најгоре о претходницима, а актуелне величала и уздизала у небеса. Тако је било и у Крушевачком округу од Јованове буне 1839. до Вучићеве 1842. године.

¹¹⁴⁴ДАС, ПО, 70/266, Василије М. Цукић – Томи Вучићу, 24. јун 1843. Жупа; Исто, ПО, 70/272, Радован Петровић – Томи Вучићу и Авраму Петронијевићу, 7. август 1834. године, Крушевац. Исто, ЗМП, 5718, Радован Петровић у Крушевцу – Јовану М. Здравковићу у Алексинцу, 8. октобра 1842. године.

ЗАКЉУЧАК

Крушевачки округ формиран је 1834. на основу реформи које је спровео кнез Милош, а настао је из Крушевачке нахије ослобођење крајем 1832. и званично прикључене Кнежевини Србији трећим Хатишерифом 1833. године. Крушевачку нахију/округ чинили су срезови/капетаније: Крушевачки (Јастребачки или Средњи), Кознички (Жупски) и Бугар Моравски (Моравски). Новом административном поделом 1835. су се Крушевачком округу прикључили Јошанички и Трстенички срез, коме се прикључила Новоселска капетанија.

Српска револуција започиње 1804. ван простора Крушевачког санџака, али од почетка 1806, устаници су ослободили Жупу и Крушевац у којима је дошло до прилива новог становништва, доласка старешина попут Ђорђа Симића, Павла Цукића, Чолак Анте Симоновића и других, док се од виђенијих људи крушевачког краја спомиње кнез Андрија Илић. У Крушевцу је отворена школа, сређена црква Лазарица у којој се служила света литургија, али све је то било кратког даха. Услед међународних околности, сукоба међу старешинама и нејединства, дошло је до српских пораза и на крају слома Првог српског устанка. За простор Крушевачке и Козничке нахије Први српски устанак је био значајан, јер се касније кнез Милош позивао на осму тачку Букурешког уговора и на територије до којих је стигао Карађорђе. Након завршетка ратне фазе Српске револуције део Трстеничке капетаније је ушао у полуаутономну Србију, док је Крушевачки санџак и даље остао под управом Шашит паше лесковачког, који је одржавао добре односе са кнезом Милошем и за велике своте новца чак дозвољавао обнову појединих цркава у Крушевачкој и Козничкој нахији. Након његове смрти 1830. ситуација се променила, како у Лесковачком пашалуку, тако и у међународним односима. То је кнез Милош искористио и јавним и тајним каналима покренуо побуну у Жупи и Крушевцу, која се проширила на Алексинац, Ражањ, Параћин и даље према Источној Србији (1832–1833). Као повод је искоришћено насиље породице Вренчевић и њихових сродника и сарадника Арбанаса, посебно отимање Марије и Миљкане из села Мозгова код Алексинца. Захваљујући кнезу Милошу и великим свотама новца, али и дипломатској активности осталих виђенијих Срба (Димитрија Давидовића, Стојана Симића, Аврама Петронијевића) ово питање је решено у српску корист. Пошто су званичне османске власти одуговлачиле са повратком поменутих територија од 1830. уз помоћ руске дипломатије, богатих поклона,

подмићивањем и државничком визијом, кнез Милош је успео да издејствује Хатишериф из 1833. којим је Кнежевина Србија добила потпуну аутономију и територијално проширење. Од тада је почела изградња Крушевачког округа и његово увођење у званичан систем Кнежевине Србије.

Још крајем 1832. у Крушевцу, Жупи и Загрлати (Моравски срез) изабране су старешине и судије, а њихов избор је потврeђен приликом посете кнеза Милоша новоослобођеним крајевима јуна 1833. године. Тада је кнез Милош откупио кућу бегова Вренчевића и поклонио их браћи Симић (Алекси и Стојану), који тада прелазе у Крушевац, а Стојан постаје чак и „привремени надзиратељ Крушевачке нахије.“ Турци су напустили Крушевац и новоослобођене крајеве, а правитељство (држава) је куповало турска имања. Међутим, питање продаје имања, власништва и поделе земљишта било је актуелно и након четрдесетих година 19. века. Током 1833. и 1834. исплаћена су сва дуговања турским спахијама и пашама, као и нишком епископу Григорију, а од 1835. све обавезе које су имали становници Крушевачког округа сведени су у једно давање – порез. Питање разграничења је такође изазивало доста проблема и кроз цео посматрани период било једно од најважнијих. Граница Крушевачког округа простирала се од Суповца у Бугар Моравском срезу до Јариња у Јошаничком срезу и све до уливања реке Рашке у Ибар. Приликом повлачења границе 1834, Крушевачком округу прикључења су и села Жарево и Шошићи, која су била предмет спора са Турцима и Арбанасима и годинама након разграничења. Од важнијих догађаја које повезујемо са Крушевачким округом ваља споменути Милетину буну из 1835. која је кренула из куће Симића у Крушевцу, исте оне коју је кнез Милош поклонио њима, својим кумовима. Милетина буна је изведена без капи проливане крви, а за последицу је имала доношење првог српског устава – Сретењског (1835). Иако је устав био на снази мање од два месеца он се сматра централним догађајем српске историје, који означава крај Српске револуције и води ка даљој изградњи институција, доношењу закона, обнављању и снажењу српске аутономије, српског друштва и на крају је довео до српске независности 1878. године. Кнез Милош се са побуњеницима измирио тек 1837, али између њих су се јављале све веће разлике, које су довеле до абдикације кнеза 1839. године. Тој опозицији припадали су поред Милете Радојковића и браћа Симићи, Аврам Петронијевић и вечити бунтовник Тома Вучић Перишић.

Административна и судска подела Крушевачког округа имале су војни карактер, јер су старешине добијале и носиле војне чинове и од 1835. били подређени војним

командантима. Крушевачки округ припадао је Моравско подринској команди чија је централа била у Чачку, а функцију војног командата обављао је Јован Обреновић. Од срезова Крушевачког округа највише промена претрпео је Трстенички, који је више пута укидан, па обнављан да би 1839. био укинут и прикључен Крушевачком срезу. Од 1836. на челу Крушевачког округа и среза налазио се Петар Лазаревић Цукић, који је од 1839. добио функцију начелника Крушевачког округа. Функцију старешина у Крушевачком срезу пре њега обављали су: Веселин Ћирковић, Ђорђе Ристић, а након формирања начелстава Илија Павић и кратко Павле Урошевић. Последња двојица познати су и као старешине Бугар Моравског среза. Козничким срезом управљали су: Илија Богосављевић, Марко Протић, Обрад Човић, Милосав Браљинац и од 1842. Василије Цукић. Трстеничким срезом управљао је до 1831. Алекса Прокић, а након њега дошао је Симеон (Сима) Прокић, највероватније његов син. Поред њега трстенички старешина био је и Атанасије Вукићевић, а једно време и Миленко Радојковић, када је дошло до уједињења Јошаничког и Трстеничког среза. И у Јошаничком срезу среска власт је била наследна, а старешина је био Филип Прибаковић, син Пантелије Прибака, јошаничког кнеза још од турског времена. Нахијски судови су такође имали важну власт која је била много шира од судске, а од 1835. они су добили назив Исправничества, да би 1837. добили стари назив Магистрати. Након Устава из 1838. значај су добили Примирителни, Окружни и Апелациони судови. Познати председници Крушевачког суда били су: Милосав Браљинац и Вучко Мутавџић.

Највећи проценат становништва Крушевачког округа живео је на селу, док је централно насеље било варош Крушевац, док је Трстеник имао стаутс варошице. Пресељење ових насеља коначно је завршено тек 1838. и то интервенцијом кнеза Милоша и осталих органа власти Кнежевине Србије. Тада је почела изградња чаршије, дућана, развој трговине, занатства, изградња путева, мостова (ћуприја), прилив становништва и тако се стварала основа за развој градова за шта је било потребно доста времена. Поред ушоравања вароши и варошица активно се радило и на премештању и збијању села, што је такође изазивало низ неприлика, сукоба, неразумевања, позивања на обичајно право и на неки период који је полако ишчезавао. Становништво Крушевачког округа расло је услед досељавања (из Старе и јужне Србије, Црне Горе и околних нахија/округа), природним прираштајем, распадом задруга. Од пописа становништва ваља истаћи онај из 1834. и 1837, а за остале податке и допуну

информација о броју кућа, насељених места и платежних глава значајни су нам сачувани порески тефтери.

Здравствена заштита становништва Крушевачког округа је споро напредовала, али сваки почетак био је тежак. Први лекари које се спомињу у Крушевцу лечили су војнике, тачније војни гарнизон који се од 1837. налазио у Крушевцу, а Стојан Миленковић је послат од кнеза 1838. да лечи оболеле од сифилиса којих је у округу било више од 500. Највећи проблем била је појава куге, што је довело до затварања граница и сталне брига за очувањем становништва како Крушевачког округа, тако и Кнежевине Србије. Строга кордонска и санитетска правила показала су се као успешна. Поред кужне болести која је тражила стални надзор границе од кнеза до обичних стражара (момака), проблем у Крушевачком округу били су Арбанаси из пограничних села, њихови поседи и поштовање неког њиховог обичајног права везаног за коришћење земље, које је морало бити напуштено повлачењем нових граница. Посебно им је тешко падало што су се села Жарево и Шошићи налазила у Кнежевини Србији, као али и Јариње, Вукања и сва погранична места. Сукоби на простору Козничког среза били су најизраженији, а у једном тренутку је чак рањен и старешина Браљинац током обиласка границе. У време кнеза Михаила Обреновића (1839–1842) највећи проблем на граници биле су крађе стоке у Козничком и Јошаничком срезу, а било их је и у Крушевачком и Бугар Моравском, сукоби са Арбанасима, који нису никог слушали, па ни турске паше и остале представнике османске власти. У поменутом периоду проблем је изазвала и Нишка буна (1841. године) када је дошло до великог прилива српских избеглица, које су примљене и насељене по унутрашњости Крушевачког округа. Поред тога, хајдучија која је постојала и са српске стране, обележила је не само овај него и период пре прикључења Крушевачког округа Кнежевини Србији и након посматраног периода.

Крушевачка нахија 1833. имала је шест караула, да би за четири године имала једну више и 41 стражара. Са појавом куге и сукоба на границама расла је потреба за стражарима и новим караулима. Тако је крајем 1838. постојало 13 караула на простору Крушевачког округа са 64 стражара, да би 1841. биле пописане 32 карауле на којима је боравило 128 стражара. И тај број је био недовољан, јер су арбанашка племена стварала велике неприлике и тражила константну будност пограничних службеника.

Током 1833. Крушевац је добио прву школу, која је 1835. постала државна, док је школа у Трстенику (Осаоници) била општинска, а посао учитеља обављао је Јован

Степановић. Од учитеља у Крушевцу споменути су: Јован Јовановић, Симеон Зорић, Ђорђе Јевтимијевић, Софроније Лазаревић, Адам Обрадовић, Мојсеј Стефановић, Павле Јанковић. Правитељствене школе су 1841. укинуте и постале општинске. Кознички округ добио је школу у Кожетину 1837, а Јошанички у Бањи 1840, која се по наредби директора Милашиновића, али и након изградње цркве у селу Јелакцу премешта у то место, иначе родно место старешине Прибаковића. Школе у Бугар Моравском срезу налазиле су се од 1841. у Тешици и у близини Каоника код цркве светог Арханђела. Први ђак из Крушевачког округа који је похађао Гимназију у Крагујевцу био је син исправника Вучка Мутавцића, Павле, који је 1861. постао старешина Крушевачког округа и оснивач Врњачке Бање.

Носиоци образовања и васпитања у Крушевачком округу били су представници свештенства, јер је и тадашње образовање имало у основи хришћанску православну садржину и многи учитељи су постајали свештеници или чиновници. Крушевачки округ 1837. имао пописаних 11 цркава и један манастир – Велуће. Током 1838. почела је са изградњом црква у селу Јелакцу у Јошаничком срезу, а 1839. завршена је изградња цркве у Тешици, Бугар Моравском срезу. Исте године почиње градња цркве у Трстенику на некадашњој вакуфској земљи, док је од 1835. постојала и црква у Врњцима, која није евидентирана у попису 1837. године. Пошто су и постојеће цркве биле у лошем стању приступило се њиховом обнављању, а новац је слао кнез или се прикупљао „прошњом“. Тако су обновљене црква Павлица у Јошаничком и Рибничка црква у Трстеничком срезу, као и Лазарица у Крушевцу 1838, када се јавила идеја о подизању још једне цркве, што ће бити касније реализовано. Већина свештенства Крушевачког округа своје дужности је обављала и пре ослобођења, а већ крајем 30-их и почетком 40-их година 19. века дошло је до редовне промене свештенства. Крушевачки округ припадао је Митрополији београдској (Архидијацези), док су протопрезвитери били: Милован Протић, крушевачки, Милоје Живковић, Бугар Моравски (од 1838. Стојан Поповић), Сава Петровић, кожетински и Јосиф Поповић, јошанички.

Привреда Крушевачког округа заснивала се на пољопривреди (сточарству и земљорадњи) по селима и трговини и занатству у варошима. Све ове привредне гране међусобно су се прожимале, јер се највише трговало стоком; многе занатлије су у дућанима продавали своје производе; људи на селу су се такође бавили занатством и доносили своје производе у чаршију током пазарних дана. Са приливом становника и новим уређењем у варошима дошло је и до постепеног напуштања оријенталног

изгледа и утицаја. Покушај уређења живота на селу десио се 1837. формирањем установе економа, али је она убрзо укинута, док је брига о селу и даље настављена формирањем пољака и већим обавезама које су дате среским старешинама. Долазак немачког барона Хердера и испитивање природних богатстава Крушевачког округа био је још један показатељ визије кнеза Милоша и непрестане жеље за напретком, снажењем и максималним искоришћавањем свих потенцијала којима је Кнежевина Србија располагала и који су могли да се искористе на најбољи начин, у најбољем државном и српском интересу.

На основу сачуваних спискова пореских давања у Крушевачком округу закључујемо да је број пореских глава растао услед прилива становништва, природног прираштаја, али и прецизнијег пописа, посебно након конскрипције из 1837. године. Крушевачки округ финансирао се из закупа: мензулана, ђумрука, касапница, риболовних и пијавичних бара, продаје шишарке, трске, нагонице (издавање шума и алија за исхрану свиња), механа, алија (земље која се издавала), паша, закоса, кантара, скела. Прилив је стицао и од вашара (панађура), који се одржавао за Преображење и свету Тројицу, да би од 1839. уредбом означен Видовдан као дан за крушевачки панађур.

Промене на престолу, од абдикације кнеза Милоша 1839. до избора кнеза Александра Карађорђевића 1842, одразиле су се и на Крушевачки округ. Довеле су до персоналиних промена, до појаве нових људи, али и показале сву људску променљивост која је у основи имала личну корист или имовинску и породичну сигурност. Можда је та променљивост и везана за примере оних који су се бунили, тражили правду и на крају неславно прошли у датом тренутку, али историјски су остали упамћени, цењени и истицани по идеалима, макар у причама, песмама, књигама.

Крушевачки округ је од 1834. до 1842. изграђен у административном, војном, политичком, судском, образовном, верском, финансијском погледу и у потпуности укључен у званичне токове Кнежевине Србије. У периоду уставобранитеља и касније са повратком Обреновића, он је наставио свој развој, а као погранични све до 1878. био је стално на удару арбанашких банди, турских башибозука и осталих нерегуларних и регуларних војних јединица.

БИБЛИОГРАФИЈА

Необјављени извори:

I Државни архив Србије (ДАС)

1. Државни савет (ДС)
2. Збирка Мите Петровића (ЗМП)
3. Збирка тефтера (ЗТ)
4. Књажевска канцеларија (КК)
- I – Алексиначка нахија
- X – Војска
- XIV – Јован Обреновић
- XVII – Крушевачка нахија
- XXIV – Присаједињење отргнутих округа
- XXV – Расписи и објаве
- XXIX – Домаћи Турци кнезу Милошу
- XXX – Турци са стране кнезу Милошу
- XXXIV – Укази и дипломе
- XXXV – Црква и свештенство
- XXXVIII – Школа
- XL – Вариа
5. Митрополија београдска (МБ)
6. Министарство иностраних дела – внутрено одељење (МИД – В)
7. Министарство иностраних дела – инострано одељење (МИД – И)
8. Министарство унутрашњих дела – полицајно одељење (МУД – П)
9. Министарство унутрашњих дела – санитетско одељење (МУД – С)
10. Министарство просвете и црквених дела – просветно одељење (МП – П)
11. Поклони и откупи (ПО)

II Историјски архив Крушевац (ИАК)

1. Крушевачко начелство, 1839. година
2. Црква у Кожетину, нефасциклуисана грађа

Објављени извори:

1. Алексић С. Драгослав, *Статистички подаци о Жупи*, у: Расински анали 7, Крушевац 2009, 175–201.
2. *Архивска грађа за историју Народног музеја, кнез Милош и српске власти према старинама и уметности у Србији 1815–1839. године*, Књига прва, Београд, 1969.
3. Бројкијер де ла Бертрандон, *Путовање преко мора*, Београд 1950.
4. Вујић Јоаким, *Путешествије по Србији*, прва књига, Београд 1901.
5. *Вукова преписка II*, Београд 1908.
6. Вуловић Данило, *Књажеска канцеларија, Нахија пожешка 1815–1839*, прва књига, Београд 1953.
7. Давидовић Димитрије, *Забавник за 1834. годину*, Крагујевац 1834.
8. Думић Оливера, Стевић Миломир, *Неколико докумената из историје цркве у крушевачком крају*, у: Расински анали 4, Крушевац 2006, 229–232.
9. Ђокић Небојша, Думић Оливера, *Попис свештеника мирског и монашког реда у окружју крушевачком 1836. године*, у: Расински анали 5, Крушевац 2007, 297–310.
10. Ђокић Небојша, *Попис цркава и манастира у Окружју крушевачком 1836. године*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 266–274.
11. Ђорђевић Тихомир, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, Српски етнографски зборник, књига XXXVII, Београд – Земун 1926.
12. Исти, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, од Другог устанка до Еснафске уребде 1847. године*, Београд 1925.
13. Исти, *Медицинске прилике у Србији у време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*,² Београд 1938.
14. *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадашњим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. године*, XXX, Београд 1877.
15. Каниц Феликс, *Србија, земља и становништво, од римског доба до краја XIX века*, друга књига, Београд 2007.
16. Крестић Василије, Петровић Никола, *Протокол кнеза Милоша Обреновића 1824–1825*, Београд 1973.

17. Љушић Радош, *Попис пореских глава, кућа и чланова мировних судова Кнежевине Србије из 1839. године*, у: Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 9, Београд 1981, 7–192.
18. Исти, *Сећања Алексе Симића на књаза Милоша*, Крагујевац 1997.
19. Милићевић Ђ. Милан, *Причање Петра Јокића о Првом устанку (1804–1813)*, Београд 2003.
20. Милосављевић Богољуб, *Два века локалне самоуправе у Србији: развој законодавства 1804–2014*, Београд 2015.
21. Маринкови Мирјанаћ, *Турци са стране кнезу Милошу, Фонд Књажеске канцеларије, документа на турском језику*, Београд 2009.
22. Марковић Зоран, Мишковић Светлана, *Књажеска канцеларија, Јагодинска нахија, књига трећа 1830–1835*, Јагодина 2010.
23. Марковић Зоран, Поповић Љубодраг, *Књажеска канцеларија, Јагодинска нахија, књига друга 1823–1830*, Јагодина 2008.
24. Марковић Зоран, Мишковић Светлана, *Књажеска канцеларија, Јагодинска нахија, књига четврта 1836–1839*, Јагодина 2010.
25. Марковић Радосав, *Књажеска канцеларија, Крагујевачка нахија 1815–1839, свеска прва 1815–1827*, Београд 1954.
26. Недељковић Миле, Станковић Миливоје, *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Крагујевац – Топола 1988.
27. Перовић Радослав, *Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, књига I (1804–1808)*, Београд 1978.
28. Перуничкић Бранко, *Алексинац и околина*, Београд 1978.
29. Исти, *Београдски суд 1819–1839*, Београд 1964.
30. Исти, *Град Параћин 1815–1915*, Београд 1975.
31. Исти, *Земљишна својина у Србији 1815–1845*, Београд 1977.
32. Исти, *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац 1971.
33. Исти, *Једно столеће Краљева 1815–1915*, Краљево 1966.
34. Исти, *Управа вароши Београда 1820–1912*, Београд 1970.
35. Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, књига I, Београд 1901.²
36. Исти, *Финансије и установе обновљене Србије, судски приходи и државни расходи до 1835. године*, књига III, Београд 1899.

37. Пирх Дубислав Ото, *Путовање по Србији у години 1829.*, Београд 2012.
38. Поповић Љубодраг, Марковић Зоран, *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија, Књига прва 1815–1823*, Јагодина 2005.
39. Поповић Љубодраг, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, Београд 1999.
40. Ранковић Зоран, Лазић Мирослав, *Уредбе и прописи Митрополије београдске 1835-1856*, Пожаревац 2010.
41. Ристић Н. Радомир, *Капетаније Студеница и Јошаница 1833. године, попис харачких глава*, Рашка 2020.
42. Исти, *Попис арахких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)*, у: *Наша прошлост* 16, Краљево, 2015, 79–142.
43. Стевановић Зоран, Ђурђевић Светлана, *Мемоар архимандрита светороманског Саве Петровића*, у: *Српске студије XIV*, Београд 2023, 258–274.
44. Стевић Миломир, *Неке недоумице око освећења цркве Лазарице 1833*, у: *Расински анали* 3, Крушевац 2005, 280.
45. Стевић Миломир, Ђокић Небојша, *Попис цркава и манастира у Окружју крушевачком 1837. године*, у: *Расински анали* 3, Крушевац 2005, 278–279.
46. Ђокић Небојша, *Попис цркава и манастира у Окружју Крушевачком 1836. године*, у: *Расински анали* 3, Крушевац 2005, 266–274.
47. Исти, *Попис цркава и манастира у Окружју крушевачком 1836. и 1837. године*, у: *Крушевац и околина у историји српског народа*, Крушевац 2019, 145–150.
48. Хердер фон Сигмунд Аугуст Волфанг, *Рударско путовање по Србији, спроведено 1835. године по налогу владе Кнежевине Србије*, с немачког превела: Добрила Бегенишић, Београд 2014.
49. Цвијетић Лепосава, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, у: *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књ.13, Београд 1984, 9–118.
50. Џамбазовски Климент, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, I том, I књига (1820–1848)*, Београд 1979.
51. Шафарик Јанко, *Известије о путовању по Србији 1846. године*, приредили Љубомир Дурковић Јакшић, Милоје Ж. Николић, Ваљево 1993.
52. *Школство у Србији 1817–1838: документа из фондова Архива Србије*, Београд 2009.

Литература

Синтезе и монографије:

1. Албахари Арон, Шароњић Сава (Саул), Шароњић Славољуб, *Прилог грађи за историју о Јеврејима Крушевца*, Београд 2019.
2. Амедоски Драгана, Петровић Владета, *Градска насеља Крушевачког санџака (XV–XVI век)*, Београд 2018.
3. Андрејевић Севделин, *Нишке буне, ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003.
4. Арсенијевић Лазар Баталака, *Историја српског устанка*, књига I, Београд 1988.
5. Бајић Љубивоје, *Књига о школи у Дренови*, Велика Дренова 1991.
6. Исти, *Развитак школства у трстеничком крају 1813–1983*, Трстеник 1985.
7. Исти, *Сто осамдесет година основне школе „Живадин Апостоловић“ у Трстенику*, Трстеник 1995.
8. Васић Павле, *Уметничка топографија Крушевца*, Нови Сад – Крушевац 1990.
9. Вукићевић Миленко, *Карађорђе*, књига друга, Београд 1986.
10. Вукова књига 2, приредио Милош Ивковић, Београд 1934.
11. Вучковић Ј. Војислав, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957.
12. Вучо Никола, *Распадање еснафа у Србији, положај занатлија и занатских радника*, књига друга, Београд 1958.
13. Исти, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981.
14. Гавриловић Андра, *Знаменити Срби XIX века*, Београд 2006.
15. Гавриловић Михаило, *Милош Обреновић, књига трећа (1827–1835)*, Београд 1912.
16. Димитријевић Јован, *Катанска буна у Шапцу, 22. септембра 1844. године*, Нови Сад 1886.
17. Димитријевић Сергије, *Стреља, Лесковачани у Првом српском устанку, Историја и предање*, Лесковац 1954.
18. Ђорђевић С. Живојин, *Школе и просвета у Србији 1700–1850*, Београд 1950.
19. Ђорђевић Р. Тихомир, *Из Србије кнеза Милоша, културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд 1983.

20. Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији 1804–1856*, Београд 2006.
21. Ивић Алекса, *Између Првог и Другог српског устанка, од септембра 1813. до априла 1815*, Загреб 1917.
22. Илић Буда, *Историја Крушевца 1371–1941*, Крушевац 1971.
23. Илић Драгић, *Лазарички протоколи*, Крушевац 2013.
24. *Историја српског народа*, V/1, Београд 1981.
25. Јакшић Гргур, *Европа и васкрс Србије (1804–1834)*, Београд 1933.
26. Јанковић Мирослав, *Пописи становништва у Кнежевини Србији 1815–1882*, Београд 2022.
27. Јовановић Добривоје, *Основне школе у јагодинском округу до 1850. године*, Јагодина 2010.
28. Karadžić Stefanović Vuk, *Životi srpskih vojvoda i ostalih znamenitih Srba*, Beograd 1963.
29. Кораћ Драгутин, *Правно уређење гимназија у Кнежевини Србији*, Ужице 1966.
30. Куниберт Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*, прва и друга књига, Београд 1988.
31. Љушић Радош, *Вожд Карађорђе, биографија*, Београд 2003.
32. Исти, *Војводе и војводски барјаци. Војно уређење Устаничке Србије (1804–1815)*, Београд 2018.
33. Исти, *Историја српске државности, Србија и Црна Гора, нововековне српске државе*, књига II, Београд 2001.
34. Исти, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 2004.
35. Исти, *Кнез Милош (1783–1860), државотворни владар*, Нови Сад, 2021.
36. Исти, *Прво намесништво 1839–1840*, Београд 1995.
37. Исти, *Србија 19. века*, прва књига, Београд 1994.
38. Исти, *Србија 19. века*, друга књига, Београд 1998.
39. Исти, *Србија 19. века*, трећа књига, Београд 2005.
40. Марјановић Војислав, *Здравствена култура Крушевца у XIX веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 167–182.
41. Марјановић Чедомир, *Крушевац: историјско-културни преглед од постанка до данас*, Београд 1934.
42. Марковић Радосав, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд 1957.

43. Маринковић Мирјана, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999.
44. Милетић Томислав, *585 година Велике Врбнице*, Крушевац 1998.
45. Milić Danica, *Trgovina Srbije 1815–1839*, Београд 1959.
46. Милићевић Ђ. Милан, *Кнежевина Србија*, I, II, Београд 1973.
47. Исти, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888.
48. Милосављевић Саша, *Становништво општине Трстеник, демографска проучавања*, Косовска Митровица 2016.
49. Милошевић Милан, Панић Бојан, Филиповић Ана, *Историја Крушевца током шест ипо векова, са одабраним историјским изворима*, Крушевац 2021.
50. Миљковић-Катић Бојана, *Пољопривреда Кнежевине Србије 1834–1867*, Београд 2014.
51. Иста, *Структура градског становништва Србије средином XIX века*, Београд 2002.
52. *Министри просвете Србије 1811–1918*, Београд 2000.
53. Митриновић Чедомил, Брашић Н. Милош, *Југословенске народне скупштине и сабори*, Београд 1937.
54. Михајловић Богољуб, *Развитак школства у Крушевцу 1371–1944–1974*, Крушевац 1974.
55. Исти, *Сто педесет година основне школе у Крушевцу 1833–1983*, Крушевац 1983.
56. Михаиловић Војислав, *Борба против куге у Србији пре сто година*, Београд 1937.
57. Михајловић Дарко, *Од Крушевца преко Албаније до Париза, сећања примаријуса др Тихомира Љ. Протића*, Александровац 2021.
58. Николић Светозар, *Старословенски језик I*, Београд 1987.
59. Паларе Мајкл, *Балканске привреде око 1800. до 1914. године, Еволуција без развоја*, Београд 2010.
60. Пејовић Д. Ђорђије-Ђоко, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Подгорица 2003.
61. Петровић Костантин, *Мала Река у два века*, Крушевац 2019.
62. Исти, *Рлица село подно Јастрепца*, Крушевац 2014.
63. Поповић Љубодраг, *Павле Мутавцић и његово доба*, Врњачка Бања 2008.
64. Исти, *Трстеник, срез и општина (1860–2010)*, Трстеник 2010.

65. Поповић Ј. Радомир, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003.
66. Протић С. К., *Ратни догађаји из Другог српског устанка 1815. године под војводом Милошем Обреновићем*, Београд 1891.
67. Протић Љубиша, *Развитак индустрије и промет добара у Србији за време прве владе кнеза Милоша*, Београд 1953.
68. Попара Есад, *Загрлаћани и Загрлаћанке, животне приче знаменитих породица и личности*, Велики Шиљеговац – Крушевац 2019.
69. Поповић Мирослав, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869), организације и основа судског поступка*, Београд, 2016.
70. Исти, *Судска и извршна власт у Крушевцу 1840-их: прилози за историју*, Својново, Крушевац, 2020.
71. Ромелић Живка, Радуловић Ема, *Лепа варош Крушевац, из живота и културе града крајем XIX и у првим деценијама XX века*, Крушевац 2001.
72. Савић Велибор Берко, *Војвода Петар Николајевић Молер*, Ваљево 2006.
73. Савић М. Звездан, *Мајдево и његови Савићи*, Крушевац 2018.
74. Савић Олга, *Крушевац и његова утицајна сфера*, Београд 1969.
75. Секуловић В, Михајловић Б, Илић Б, Вељковић М, Стошић А, *Крушевачки крај јуче и данас I*, Крушевац 1961.
76. Сијић Милорад, *Архијерејско намесништво Александровачко-Бруско*, Крушевац 2024.
77. Исти, *Значајни људи Крушевца (1833–1944)*, Крушевац 2012.
78. Исти, *Људи који су основали модеран Крушевац 1836–1941*, Крушевац 2024.
79. Исти, *Расински округ и његови народни представници 1804–2023*, Крушевац 2024.
80. Исти, *Чаршија, прича о људима који су створили Александровац жупски*, Александровац 2007.
81. Симић Ђорђе, *Шта је био Стојан Симић?: одговор писцу чланака „Развитак државног живота у Србији“*, Београд 1875.
82. Сотировић Д. Милан, *Трстеник од најстаријих времена до 1900. године*, Земун – Трстеник 1999.
83. Спирић Миодраг, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша*, Алексинац 1995.

84. Исти, *Историја Алексинца и околине од краја прве владавине кнеза Милоша 1839. до краја првог српско-турског рата 1876–1877. године*, друга књига, Алексинац 2004.
85. Стевановић Зоран, *Српска православна црква у алексиначком крају од 1833. до 1918. године*, Алексинац 2015.
86. Стојанчевић Владимир, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971.
87. Исти, *Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838*, Београд 1957.
88. Исти, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд 1990.
89. Исти, *Обавештајна служба у Карађорђевој и Милошевој Србији*, Београд 2004.
90. Исти, *Устанак 1841. године у Југоисточној Србији*, Лесковац 1991.
91. Стошић Адам, *Под небом Крушевца, књижевно-историјски зборник крушевачког краја*, Крушевац-Београд, 1997.
92. Страњаковић Драгослав, *Кнегиња Љубица*, Београд 2008.
93. Shaw J. Stanford, Kural Shaw Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, volume II, Cambridge University Press 1977.
94. Тодоровић Стојан, *Каоник*, Крушевац, 1991.
95. Тодосијевић Р. Момчило, *Значајне личности трстеничког краја*, Трстеник 2013.
96. Тодосијевић Р. Момчило, Николић Перчевић Ђулица, *Основна школа „Миодраг Чајетинац Чајка“, Трстеник (1813–2023)*, Трстеник/Београд, 2023.
97. *Шест векова Крушевца*, Крушевац 1970.
98. Шешум Урош, *Србија и Стара Србија (1804–1839)*, Београд 2017.
99. Исти, *Устаничка Србија, народ и земља*, Београд 2024.

Расправе, чланци, прилози:

1. Анжел Ненад, *Рударство у Кнежевини Србији од 1835. до 1839. године*, у: Рударски радови 4, Ресавица 2014, 22–26.
2. Бојанић-Лукач Душица, Ђорђевић Сузана, *Развој локалне градске управе на Балкану од XV до XIX века*, у: Градска култура на Балкану (XV–XIX век), Београд 1984, 59–84.
3. Бојић Славољуб, *Витково у 19. веку*, у: Жупски зборник 11, Александровац 2021, 289–310.

4. Исти, *Војска и гранични сукоби у Козничком срезу*, у: Жупски зборник 4, Александровац 2009, 165–184.
5. Исти, *Милосав Браљинац*, у: Жупски зборник 2, Александровац 2007, 219–228.
6. Васић Милан, *Становништво Крушевачког санџака и његова друштвена структура у XVI вијеку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 49–72.
7. Веселиновић Рајко, *Крушевац и Крушевљани у аустро-турским ратовима у XVII и XVIII веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 111–132.
8. Видосављевић Мирослав, *Једна дипломатска акција као повод за ослобођење „шест отргнутих нахија“*, у: Расински анали 2, Крушевац 2004, 56–60.
9. Garić Petrović Gordana and Amedoski, Dragana, *Zagrlata: from Serbian Župa to Ottoman Nâhiye*. Journal of Oriental and African Studies, 23. pp., 2014, 101–126.
10. Исто, *Обнова цркве, настанак манастира Стрмац*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 42–43.
11. Ђокић Небојша, *Кошетинска црква до Првог светског рата*, у: Расински анали 19, Крушевац 2022, 19–30.
12. Ђокић Небојша, Стевић Миломир, Думић Оливера, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, у: Расински анали 4, Крушевац 2006, 95–112.
13. Исти, *Краћи прилози историји града Сталаћа*, Расински анали 3, Крушевац 2005, 44–62.
14. Исти, *Крушевац у средњем веку*, у: Расински анали 15, Крушевац 2017, 5–31.
15. Исти, Бојић Славе, Думић Оливера, *Прилог познавању знаменитих личности с краја XVIII и почетка XIX века из крушевачког краја и Темнића*, у: Митолошки зборник 45, Рача 2022, 247–282.
16. Исти, *Црква у Брусу Преображење Господње до Другог светског рата*, у: Расински анали 20, Крушевац 2023, 63–69.
17. Исти, *Цркве и манстири мојсињских планина у писаним изворима до ослобођења од Турака*, у: Расински анали 16, Крушевац 2018, 37–64.
18. Ђорђевић Ивана, Лукић Драган, *Школство и просвета у Србији у првој половини 19. века*, у: Зборник радова Учитељског факултета 12, Лепосавић 2018, 79–90.
19. Ђорђевић Тихомир, *Вароши у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића*, у: Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 783–806.

20. Исти, *Збијање кућа и ушоравање села под кнезом Милошем*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 773–782.
21. Исти, *Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша Обреновића*, у: *Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 737–760.
22. Ђурђевић Светлана, *Просвета у Алексинцу и околини од ослобођења од Турака до почетка Првог светског рата*, у: *Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016*, Алексинац 2016, 211–233.
23. Живановић Милан, *Црква Успења Пресвете Богородице у Тешици од изградње до почетка Првог светског рата*, у: *Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке*, Ниш 2020, 76–88.
24. Жикић Слободан, *Плански развој Крушевца у време прве владавине кнеза Милоша (1815–1839)*, у: *Расински анали* 7, Крушевац, 2009, 17–31.
25. Зиројевић Олга, *Крушевац у XVI и XVII веку*, у: *Зборник Историјског музеја Србије*, 11–12, Београд 1975, 51–59.
26. Ивановић Милош, *Средњовековни властелски поседи у крушевачком крају*, у: *Жупски зборник* 8, Александровац 2013, 7–22.
27. Илић Драгић, *Обнова Цркве светог Архангела Гаврила у Великом Шиљеговцу (1844–1846)*, у: *Расински анали* 6, Крушевац 2008, 277–285.
28. Илић Жарко, *Разграничење Кнежевине Србије и Османског царства 1830–1834*, у: *Историјски часопис*, LXXI, Београд 2022, 283–330.
29. Илић М. Радомир, *Крушевац, историјско-топографска монографија*, у: *Копаконик, Жупа, Расина, Трстеничка Морава, насеља, порекло становништва, обичаји*, приредио Борисав Челиковић, Београд 2020, 473–496.
30. Исаиловић Драгана, *Називи старих заната у језику Крушевца 19. века*, у: *Расински анали* 20, Крушевац 2023, 41–46.
31. Јагодић Милош, *Погранична санитарна заштита у Србији средином 19. века*, у: *Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети* (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 55–66.

32. Јакшић Дурковић Љубомир, *Досељавања у Кнежевину Србију*, у: Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 855–893.
33. Јањић Ј. Драгана, Ђокић Д. Небојша, *Неколико питања везаних за историју Нишке епископије од почетка XVI века до стварања Бугарске егзархије средином XIX века*, у: Баштина, св- 37, Приштина-Лепосавић 2014, 85–122.
34. Јашовић Предраг, Петковић Ђорђе, *Отмица мозговачких девојака 1832. као књижевна инспирација*, Расински анали 5, Крушевац 2007, 17–38.
35. Јовац Бојана, *Основна школа „Станислав Бинички“ у Јасици, прелиминарна историјска белешка фонда: граничне године фонда: 1832-; грађе 1887–1996*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 191–199.
36. Југовић Р. Милутин, *Санитет у Крушевцу и околини*, у: Крушевачки зборник, број 1, Крушевац 1984, 337–346.
37. Ковачевић Јелена, *„Мерима“ – од радионце сапуна до гиганта*, у: Расински анали 11, Крушевац 2013, 365–375.
38. Ковачевић Јелена, *Основна школа „Вук Караџић“ у Крушевцу од 1951. до 1964. године*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 115–119.
39. Лутовац В. Милисав, *Жупа александровачка, антропогеографска испитивања*, у: Копаоник, Жупа, Расина, Трстеничка Морава, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2020, 337–460.
40. Љубоја Зорица, *Крушевац у делима Вука Стефановића Караџића*, у: Расински анали 5, Крушевац 2007, 153–166.
41. Марјановић Војислав, *Здравствена култура Крушевца у XIX веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 167–182.
42. Матић Милован, *Срез Кознички 1833–1899*, у: Жупски зборник 1, Александровац 2006, 75–86.
43. Мијатовић Иван, *Прилог проучавању војске Књажевине Србије у време књаза Милоша*, у: Расински анали 10, Крушевац 2012, 367–374.
44. Милетић В. Александар, *Алексиначко Поморавље у XIX веку (1833–1878)*, у: Капија Поморавља, Варварин 2011, 229–244.
45. Милетић Томислав, *Прилози за историју школства Александровачке Жупе*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 106–125.

46. Миљковић Александар, Панић, Бојан, *Српске царинарнице на јужном делу српско-турске границе 1886. године*, у: Лесковачки зборник LXI, Лесковац 2021, 37–49.
47. Миљковић Катић Бојана, *Стратегија развоја рударства и промене приоритета у рударском законодавству Кнежевине и Краљевине Србије*, у: Зборник радова, III Међународна конференција историја рударства средње Европе, IRSE*11, књига 2, Златибор 2011, 43–48.
48. Мишић Синиша, Ђокић Небојша, *Капија Поморавља у историјској и војно стратегијској географији*, у: Капија Поморавља, Варварин 2011, 109–152.
49. Недељковић Славиша, *Алексинац, капија српске заграничне акције ка југу (1833–1844)*, у: Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016, Алексинац 2016, 155–173.
50. Исти, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, у: Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку, Поводом 170 година од избијања Нишке буне, Ниш 2012, 7–24.
51. Новаковић Милан, *Породица Симић*, у: Крушевачки зборник 5/6, Крушевац 2000, 89–105.
52. Обрадовић Дејан, *Павле Цукић у крушевачком крају 1806. године*, у: Расински анали 10, Крушевац 2012, 225–228.
53. Павловић Кристина, Илић Жарко, *Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године*, у: Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 4, Косовска Митровица 2020, 213–245.
54. Павловић Љ. Радосав, *Кулизе, порекло и старина*, у: Насељавање Србије, насеља, порекло становништва, обичаји, приредио Борисав Челиковић, Београд 2011, 827–854.
55. Панић Бојан, *Економи и њихове дужности у време прве владе кнеза Милоша Обреновића – пример Крушевачког округа*, у: Расински анали 17, Крушевац 2019, 61–73.
56. Панић Бојан, *Из прошлости Крушевца за време Првог српског устанка (1804–1813. године)*, у: Врањски гласник, Врање 2021, 43–58.
57. Исти, *Основне школе и учитељи у Кнежевини Србији, 1836. године*, у: Годишњак Педагошког факултета у Врању, књига XI, Врање 1/2020, 23–36.

58. Исти, *Петар Лазаревић Цукић – једна од значајнијих личности кнез Милошеве Србије*- у: Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2020, 65–75.
59. Исти, *Посета српског посланика Стојана Симића Влашкој и Молдавији крајем 1834. године*, у: Пешчаник XXI–XXII, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2021, 44–51.
60. Петковић Ђорђе, *Два српска знаменита устаника, поданика кнеза Милоша, као парадигме и антиподи*, у: Расински анали 19, Крушевац 2022, 31–39;
61. Исти, *Кнежина Темнић у стварању модерне српске државе (1804–1835)*, у: Расински анали 9, Крушевац 2011, 53–68.
62. Петковић Љубица, *Свеиштенство Лазарице крстом и пером 1833–2005, прилози за монографију Лазарице*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 15–28.
63. Иста, *Звона цркве Лазарице: прилози за монографију Лазарице*, у: Расински анали 2, Крушевац 2004, 69–84.
64. Пешић Мирослав, *Ратне операције устаничке војске на јужном делу ратишта од 1806. до 1809. године*, у: Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку, Ниш 2012, 173–187.
65. Поповић Љуба, Ђокић Небојша, Стевић Миломир, *Прилози познавању историје манастира Наупаре до Првог светског рата*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 29–41.
66. Поповић М. Мирослав, *Организација судства у Србији 1815–1838*, у: Расински анали 10, Крушевац 2012, 41–48.
67. Ристић Радомир, *Основно школство у Јошаничком срезу (1833–1887)*, у: Школство у крушевачком крају у Књажевини и Краљевини Србији, Крушевац 2002, 90–100. Ристић Славица, Ристић Сениша, Јовић Слађана, *Развој здравствене културе у Србији у првој половини 19. века*, у: Војносанитетски преглед, волумен 68, број 8, Београд 2011, 716–719.
68. Савић М. Александар, *Карантини у Кнежевини Србији (1839–1858)*, у: Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични думети (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 41–54.
69. Сијић Милорад, *Жупа и њено административно седиште*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005,

70. Сијић Милорад, *Знамените породице Крушевца – Протићи*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 165–175.
71. Спирић Миодраг, *Основна школа у Тешици до Првог светског рата*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 57–69.
72. Спремић Момчило, *Крушевац у XIV и XV веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац, 1972, 9–24.
73. Срећковић Пантелија, *Сердар Никола – Мандрда, победилац Турака код Дебелог дрвета 1815. године, Прилог за новију српску историју*, у: Гласник Српског учениког друштва 55, Београд 1884, 325–340.
74. Стевановић Зоран, Петровић Милан, *Алексинац и околина у државој административно-територијалној организацији између 1833. и 1945. године*, у: Пешчаник XIX, Часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке, Ниш 2020, 89–100.
75. Стевановић Зоран, *Алексинац и околина у црквеној организацији од 1833. до 1918. године*, у: Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516–2016, Алексинац 2016, 175–200.
76. Стевановић Зоран, *Летопис Цркве света Петке Трњанске 1821–1931*, у: Расински анали 6, Крушевац 2008, 233–241.
77. Стевић Миломир, Бабић Николина, *Конфискација имовине бегова Френчевића*, у: Расински анали 13, Крушевац 2015, 85–92.
78. Стевић Миломир, Ђокић Небојша, *Кожетинска црква у првој половини XIX века*, у: Жупски зборник 6–7, Александровац 2011/2012, 31–42.
79. Стевић Миломир, *О проблему разграничења парохија манастира Велућа и цркви у Кожетину, Великој Врбници и Рибнику*, у: Расински анали 3, Крушевац 2005, 281–282.
80. Исти, *Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије (Из историје здравствених прилика: предање и историја)*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 201–216.
81. Исти, *Два оружана сукоба на српско-турској граници из времена прве владе кнеза Милоша Обреновића. Прилог познавању прилика прошлости Крушевачког краја*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 225–239.

82. Исти, *Делатност кнеза Милоша на организацији санитетске службе у Србији 1830–1839. године*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 189–195.
83. Исти, *Жупа и Расина у време Првог српског устанка*, у: Расински анали 1, Крушевац 2003, 53–58.
84. Исти, *Зашто је кнез Милош наредио конфискацију имања крушевачких бегова Вренчевића*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 96–101.
85. Исти, *Историјски значај ослобођења Крушевца 1832. године*, у: Крушевачки зборник, број 1, Крушевац 1984, 7–11.
86. Исти, *Кнез Милош и Хаџи-Проданова буна*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839., Београд 1995, 13–20.
87. Исти, *Крушевац за време владе кнеза Милоша*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 133–142.
88. Исти, *Територија и границе*, у: Први српски устанак 1804–1813, Београд 2004, 214–229.
89. Исти, *Црквене матице као један од историјских извора за проучавање прошлости Србије у првој половини 19. века*, у: Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 133–138.
90. Исти, *Шест припојених нахија кнез Милошеве Србије*, Из историје Србије Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815–1839, Београд 1995, 38–66.
91. Стојанчевић Видосава, *Етничке и културне карактеристике Крушевца и крушевачких приградских насеља 1833–1983. године*, Крушевачки зборник, број 1, Крушевац 1984, 291–326.
92. Иста, *Етничке лимитрофне зоне Србије у првој половини XIX века*, у: Историјски часопис XXIX – XXX, Београд 1982–1983, 339–358.
93. Иста, *Становништво и обичаји крушевачког краја у 19. веку (1833–1878)*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 143–166.
94. Тричковић Радмила, *Крушевачки санџакбегови у XVIII веку*, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972, 81–91.
95. Ћоровић Владимир, *Прошлост Крушевца*, у: Браство XXVII, Београд 1933, 92–101.

96. Цвијетић Лепосава, *Становништво и привреда Округа крушевачког 1834. године*, Крушевачки зборник, 5/6, Крушевац 2000, 25–61.
97. Шешум Урош, *Арбанаси у Поморављу 1815–1834*, у: Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516-2016, Алексинац 2016, 125–154.
98. Исти, *Границе Нишке епархије у 18. и 19. веку до 1834. године*, у: Црквене студије 15, Ниш, 2018, 539–545.
99. Исти, *Демографске промене у насељима Бугарморавске капетаније/среза 1833–1837. године*, у: Алексинац и Поморавље у прошлости, Алексинац 2021, 79–118.
100. Исти, *Епидемија куге, колере и туфуса 1707–1837. и њихов утицај на стварање и изградњу модерне српске државе*, у: Сузбијање епидемија у нововековној Србији: институционални оквири и практични домети (ур. Сузана Рајић), Београд 2021, 11–24
101. Исти, *Насељавање Крушевца 1832–1839*, у: Капија Поморавља у духовној историји српског народа, Својново-Крушевац 2017, 113–118.
102. Исти, Савић Александар, *Паше из породице Џиноли (Џин-огли) у 18. и првој половини 19. века*, у: Српске студије, књига 11, Београд 2020, 11–40.
103. Шкријељ Реџеп, *Санџак Алаџа Хисар 1530. године*, у: Расински анали 4, Крушевац 2007, 7–16.

Новине и часописи:

1. *Новине српске*, Београд (1834–1842)
2. *Хришћански весник*, Београд (1880)

Енциклопедије, речници:

1. Клајн Иван, Шипка Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006.
2. Слободан Симоновић, *Енциклопедија Крушевца и околине*, Крушевац 2011.

Докторске дисертације:

1. Илић Жарко, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, необјављена докторска дисертација, 2023.
2. Милојевић О. Весна, *Српски санитарни кордон према Аустрији и Турској (1836–1842)*, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са примременим седиштем у Косовској Митровици, необјављена докторска дисертација, Косовска Митровица 2023.
3. Савић М. Александар, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, необјављена докторска дисертација, 2021.
4. Станковић Урош, *Чрезвичайни суд над бунтовницима (1839) и Преки суд формиран поводом Катанске буне (1844)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, необјављена докторска дисертација, 2016.

БИОГРАФИЈА

Бојан Панић је рођен 11. септембра 1987. године у Крушевцу. Основну школу завршио је у Великом Шиљеговцу, а средњу школу у Крушевцу. Године 2006. уписао је основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, где је дипломирао 2010. године са темом *„Српско-руски односи од 1804. до 1878. године“*. Мастер студије на истом факултету завршио је 2011. године одбранивши рад *„Устанак Срба у Турској 1841. године“* под менторством професорке др Божице Младеновић. Награђен је као најбољи студент мастер студија на департману за историју током школске 2011/12. године. Докторске студије уписао је 2016. године, а тема докторске дисертације *„Крушевачки округ од 1834. до 1842. године“* под менторством професора др Мирослава Пешића одобрена је 2022. године.

Учествовао је на више научних и стручних скупова и објавио више радова из историје српског народа у 19. веку.

Запослен је као наставник историје у основној школи у Великом Шиљеговцу од 2011. године.

Прилог 6. Изјаве аутора докторских дисертација

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

КРУШЕВАЧКИ ОКРУГ ОД 1834. ДО 1842. ГОДИНЕ

која је одбрањена на ... факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

у Нишу, 15.10.2024.

Потпис аутора дисертације:

Бојан Д. Танућ

(Име, средње слово и презиме)

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: Крушевачки округ од 1834. до 1842. године

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

у Нишу, 15.10.2024.

Потпис аутора дисертације:

Бојан д. Танџић
(Име, средње слово и презиме)

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Крушевачки округ од 1834. до 1842. године

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- ☒ 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)⁴

у Нишу, 15.10.2024.

Потпис аутора дисертације:

Боран Л. Танџић

(Име, средње слово и презиме)

⁴ Аутор дисертације обавезан је да изабере и означи (заокружи) само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у наставку текста.

Типови лиценци Креативне заједнице⁵

1. Ауторство (CC BY)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. Уодносу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

⁵ Више о лиценцама Креативне заједнице на адреси:

http://creativecommons.org.rs/?page_id=74CC. Овај текст НИЈЕ саставни део изјава аутора!